MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

DİYARBAKIR DEVA (DEVE) HAMAMI'NIN RESTORASYONU VE YENİDEN İŞLEVLENDİRİLMESİNE YÖNELİK BİR ÖNERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ömer Vehbi Hakseven

Mimarlık Anabilim Dalı

Koruma ve Restorasyon Programı

Doç. Dr. Burcu Selcen COŞKUN

ŞUBAT 2024

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

DİYARBAKIR DEVA (DEVE) HAMAMI'NIN RESTORASYONU VE YENİDEN İŞLEVLENDİRİLMESİNE YÖNELİK BİR ÖNERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ömer Vehbi HAKSEVEN

Mimarlık Anabilim Dalı

Koruma ve Restorasyon Programı

Doç. Dr. Burcu Selcen COŞKUN

ŞUBAT 2024

Ömer Vehbi Hakseven tarafından hazırlanan DİYARBAKIR DEVA (DEVE) HAMAMI'NIN RESTORASYONU VE YENİDEN İŞLEVLENDİRİLMESİNE YÖNELİK BİR ÖNERİ adlı bu tezin yüksek lisans tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Burcu Selcen Coşkun
Tez Yöneticisi

Bu çalışma, jürimiz tarafından Mimarlık Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : _____

Üye : _____

Üye : _____

Üye : _____

Üye : _____

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygundur.

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

Aileme ve dostlarıma,

İÇİNDEKİLER

Sayfa

İÇİNDEKİLER ..... **ix**
KISALTMALAR ..... **xi**
ŞEKİL LİSTESİ ..... **xiii**
ÖZET ..... **xviii**
SUMMARY ..... **xx**
1. GİRİŞ **1**
1.1 Çalışmanın Amacı ve Kapsamı 2
1.2 Çalışmanın Yöntemi 4
2. HAMAM YAPILARININ TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDEKİ GELİŞİMİ **7**
2.1 İlk Dönem Hamamları 7
2.2 Yunan ve Helen Dönemi Hamamları 8
2.3 Roma Dönemi Hamamları 12
2.4 Bizans Dönemi Hamamları 32
2.5 İslam Medeniyetinde Hamamlar 39
2.6 Selçuklu Dönemi Hamamlar 42
2.7 Osmanlı Dönemi Hamamlar 50
3. DİYARBAKIR SURİÇİ KENTSEL SİT ALANI **72**
3.1 Diyarbakır'ın Fiziki ve Coğrafi Özellikleri 72
3.2 Diyarbakır'ın Tarihsel Gelişimi 75
3.3 Geleneksel Mimari Doku ve Yapının Bulunduğu Çevre 83
3.4 Diyarbakır Hamamları 88
3.4.1 Mevcut hamamlar 97
3.4.1.1 Çardaklı Hamamı 98
3.4.1.2 Paşa (Behram) Hamamı 100
3.4.1.3 Melik Ahmet Paşa Hamamı 103
3.4.1.4 Vahap Ağa Hamamı 107
3.4.1.5 Kadı (İpariye, Eşbek) Hamamı 109
3.4.1.6 Cıngıllı (Cemşid Bey) Hamamı 112
3.4.1.7 Harap Hamamı 114
3.4.2 Mevcut Olmayan Hamamlar 115
4. DEVA (DEVE) HAMAMI **128**
4.1 Mevcut Durum Tespiti 129
4.1.1 Konum ve Tarihçe 129
4.1.2 Plan Özellikleri 130
4.1.2.1 Zemin Kat Planı 130
4.1.3 Cephe özellikleri 150
4.1.3.1 Doğu Cephesi 151
4.1.3.2 Kuzey Cephesi 152
4.1.3.3 Güney Cephesi 153
4.1.4 Yapım Sistemi ve Malzeme Kullanımı 154
4.1.4.1 Döşemeler 154
4.1.4.2 Duvarlar 155

4.1.4.3 Üst Örtüye Geçiş Elemanları 155
4.1.4.4 Üst Örtü 155
4.1.5 Bozulmalar Türleri 155
4.1.5.1 İnsan Kaynaklı Bozulmalar 156
4.1.5.2 İklim ve Doğa Kaynaklı Bozulmalar 160
4.2 Restitüsyon Önerisi 162
4.2.1 Birinci Dönem Restitüsyonu 163
4.2.2 İkinci Dönem Restitüsyonu 166
4.3 Koruma ve Onarım Önerisi 168
5. SONUÇ VE ÖNERİLER 187
KAYNAKLAR 192
EKLER 197
EK A: Deva Hamamı'na Ait Belgeler 198
EK B: Planlar ve Hava Fotoğrafları 219
EK C: Mevcut Diyarbakır Hamamlarına Ait Envanter Fişleri 230
EK D: Deva Hamamı'na Ait Fotoğraflar 240
EK E: Deva Hamamı'na Ait Çizimler 287

KISALTMALAR

MÖ : Milattan Önce
MS : Milattan Sonra
UNESCO : Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
ICOMOS : Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi
DKVKBK : Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü
DKVD : Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Derneği
VGM : Vakıflar Genel Müdürlüğü
M : Metre
Cm : Santi Metre
Mt² : Metre Kare
Zk : Zemin Kat

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1.1 : Deva Hamamı'nın lazer tarama tekniği ile 3 boyutlu taranması (Hakseven, 16.10.2022). **4**
Şekil 2.1 : Mohenjo- Daro yıkanma yapıları (Vidale, 2010, s. 68). **8**
Şekil 2.2 : Gortys Hamamı Planı, Arcadia (Ginouves, 1962). **10**
Şekil 2.3 : Roma hamamı palaestra illüstrasyonu (Fremura, 1987). **13**
Şekil 2.4 : Caracalla Thermae'sı Kalıntıları, Roma (Şahin, 2022). **14**
Şekil 2.5 : Diocletianus Thermae'sı Rekonstrüksiyon Çizimi, Roma (Paulin, 1880). **15**
Şekil 2.6 : Villa of Mysteries Planı, Pompeii (L. Sterner ve T. Liddell). **17**
Şekil 2.7 : Trebius Valens Evi Planı, Pompeii (Abbondanza'dan *aktaran* Adam, 1995, s. 622)..... **18**
Şekil 2.8 : Poppea Villası Planı, Oplontis (Jashemski, 1978). **19**
Şekil 2.9 : Roma Hamamları Duvar ve Döşeme Detay Çizimi (Fikret K. Yegül, 2006, s. 89)..... **21**
Şekil 2.10 : Roma Hamamları Duvarlarında Kullanılan Yapı Elemanları (Fikret K. Yegül, 2006, s. 95). **23**
Şekil 2.11 : Stabian Hamamları duvarlarında yer alan *tegulae mammatae* kalıntıları, Pompeii (Jashemski, 1957). **24**
Şekil 2.12 : Roma hamamı kalıntıları, Antakya Müze Otel (Hakseven, 2022). **26**
Şekil 2.13 : Agrippa Hamamları Planı, Roma (Huelsen, 1910). **28**
Şekil 2.14 : Caracalla Hamamları Planı, Roma (W.S. Smith'ten *aktaran* Fikret K. Yegül, 2006, s. 179). **29**
Şekil 2.15 : Traianus Hamamları Planı, Roma (Gismondi'den *aktaran* Fikret K. Yegül, 2006, s. 173)..... **30**
Şekil 2.16 : Aziz Philippus Diocletianus Thermae'sını şeytandan arındırıyor (Ciamberlano, 1610). **34**
Şekil 2.17 : Zeuxippus Hamamları Planı, İstanbul (Müller- Wiener, 1977). **35**
Şekil 2.18 : Kalenderhane Hamamı rekonstrüksiyon çizimi ve planı, İstanbul (Kullberg- Kuban ve Striker, 1997). **36**
Şekil 2.19 : Hamam C Kompleksi'nin planı, Antakya (Levi, 1930). **37**
Şekil 2.20 : Hamam C, *frigidarium* merkezini oluşturan mozaik yer döşemesi, Antakya Arkeoloji Müzesi (Hakseven, 2022). **38**
Şekil 2.21 : Kusayr Amra Hamamları Planı, Ürdün ("Kusayr Amra Hamamı planı", y.y.). **40**
Şekil 2.22 : Hırbetü'l- Mefcer Sarayı Planı, Eriha ("Hırbetü'l Mefcer Planı", y.y.). **41**
Şekil 2.23 : Hunad- Mah-Peri Sultan Hamamı Planı, Kayseri (Önge, 1995, s. 207). **45**
Şekil 2.24 : Keçeciler Hamamı Planı, Konya (Önge, 1995, s. 235). **46**
Şekil 2.25 : Bayezid Hamamı buhar yaşmağı, İstanbul (Hakseven, 2022). **47**
Şekil 2.26 : Vakıf Hamamı Planı, Kastamonu (Önge, 1995, s. 260). **49**
Şekil 2.27 : Hamamcıyân geçit alayı, İstanbul (Nakkaş Osman, 1582). **56**
Şekil 2.28 : Osmanlı Dönemi Hamamları plan şeması (Hakseven, 2022). **60**
Şekil 2.29 : Türk Hamamı soğukluk mekanını gösteren gravür (Thomas Allom, 1838). **61**
Şekil 2.30 : Türk Hamamı Kesiti (Aru, 1949). **64**
Şekil 2.31 : H. Glück'e göre Osmanlı Hamamları Tipolojisi (Kanetaki, 2004, s. 84). **66**

Şekil 2.32 : K. Klinghardt'a göre Osmanlı Hamamları Tipolojisi (Kanetaki, 2004). **67**
Şekil 2.33 : Semavi Eyice'nin Türk Hamamı sınıflandırmasında kullanmış olduğu sıcaklık plan şemaları referans alınarak çizilen sıcaklık tipolojisi (Düzenleyen: Hakseven, 2022). **68**
Şekil 3.1 : Diyarbakır'ın konumunu gösteren harita ("Harita 2", y.y.). **72**
Şekil 3.2 : Güneydoğu Anadolu Bölgesi topoğrafya haritası ("Harita", y.y.). **74**
Şekil 3.3 : Diyarbakır Kalesi restitüsyon planı (Gabriel, 1940). **77**
Şekil 3.4 : Ulu Beden (Evli Beden) Burcu, 1938 (SALT Arşiv, AHDBK012). **78**
Şekil 3.5 : Diyarbakır Suriçi, Lale Bey CAMİ, XX. yüzyıl (SALT Arşiv, TASUH5235). **79**
Şekil 3.6 : Hamravat Su Kemeri (VGM Arşivi, 1930'lar). **80**
Şekil 3.7 : XVIII. ve XIX. yüzyıllar arasındaki Diyarbakır Merkez Sancağı Haritası (Yılmazçelik, 1995). **81**
Şekil 3.8 : 1932 Tarihli Diyarbakır İmar Planı (Bayındırlık İşleri Dergisi, 1936). ... **82**
Şekil 3.9 : Alman seyyah ve matematikçi Carsten Niebuhr tarafından çizilen Diyarbakır haritası (Niebuhr, 1766). **84**
Şekil 3.10 : 1881 yılında Le Tour De Monde dergisinde yayınlanan Muallak Sokağın Gravürü, sol tarafta Muallak Cami'nin minaresi gözlenmektedir ("Muallak Sokağın Gravürü", 1881). **87**
Şekil 3.11 : Gevraniler Konağı zemin kat planı, batı kanadında yer alan hamam mekanı (Erginbaş, 1953, s. 12). **89**
Şekil 3.12 : İçkale'de yer alan hamama ait cehennemlik kalıntısı (Sözen, 1971). **91**
Şekil 3.13 : Diyarbakır hamamları dizini (Tuncer, 2012, s. 52). **92**
Şekil 3.14 : Orhan Cezmi Tuncer tarafından hazırlanan Diyarbakır Hamamlar Dizini (Tuncer, 2012, ss. 53'den Düzenleyen: Hakseven, 2023) **93**
Şekil 3.15 : Diyarbakır Suriçi'nde yer alan hamam yapılarına su teminini gösteren harita (Düzenleyen: Hakseven, 2023). **94**
Şekil 3.16 : Diyarbakır Suriçi'nde yer alan anıtsal yapıları (cami, mescit, türbe, han ve kervansaray) ve mevcut hamam yapıları gösteren harita (Düzenleyen: Hakseven, 2023). **95**
Şekil 3.17 : Orhan Cezmi Tuncer tarafından hazırlanan Diyarbakır hamamları haritası (Düzenleyen: Hakseven, 2023). **96**
Şekil 3.18 : Mevcut Diyarbakır hamamları tablosu (Hakseven, 2023). **97**
Şekil 3.19 : Çardaklı Hamamı planı (Tuncer, 2012, s. 62). **99**
Şekil 3.20 : Çardaklı Hamamı genel görünümü (Hakseven, 2022). **99**
Şekil 3.21 : Yenikapı Sokak'tan Behram Paşa Hamamı'nın genel görünümü (Hakseven, 2023). **101**
Şekil 3.22 : Behram Paşa Hamamı, soğukluk mekanı (Hakseven, 2022). **101**
Şekil 3.23 : Paşa (Behram) Hamamı Planı (Tuncer, 2012, s. 69). **102**
Şekil 3.24 : Melik Ahmet Paşa Hamamı genel görünümü (VGM Arşivi). **103**
Şekil 3.25 : Melik Ahmet Caddesi'nden Melik Ahmet Paşa Hamamı'nın genel görünümü (Hakseven, 2023). **104**
Şekil 3.26 : (a, b) Melik Ahmet Paşa Hamamı, ticari birim olarak kullanılan giriş mekanı (Hakseven, 2023). **105**
Şekil 3.27 : Melik Ahmet Paşa Hamamı plan rölövesi (DKVKBK Arşivi). **105**
Şekil 3.28 : Literatürde Melik Ahmet Paşa Hamamı olarak adlandırılan Deva Hamamı'nın genel görünümü (Kılıcı, 2011, s. 41). **106**
Şekil 3.29 : Vahap Ağa Hamamı genel görünümü (VGM Arşivi). **107**
Şekil 3.30 : Gazi Caddesi'nden Vahap Ağa Hamamı'nın genel görünümü (Hakseven, 2023). **108**

Şekil 3.31 : Vahap Ağa Hamamı planı (Tuncer, 2012, s. 78)..... **109**
Şekil 3.32 : Kadı (Eşbek) Hamamı genel görünümü (VGM Arşivi)..... **110**
Şekil 3.33 : Kadı Hamamı planı (Tuncer, 2012, s. 56)..... **111**
Şekil 3.34 : (a, b, c, d) Kadı Hamamı (Hakseven, 2023)..... **112**
Şekil 3.35 : Cıngıllı (Cemşid Bey) Hamamı (Salt Arşiv, AHDBK020)..... **113**
Şekil 3.36 : Cıngıllı (Cemşid Bey) Hamamı soğukluk mekanı (Hakseven, 2023).. **113**
Şekil 3.37 : Harap Hamam soğukluk mekanı kalıntıları (Hakseven, 2023)..... **114**
Şekil 3.38 : Harap Hamam zemin kat plan rölövesi (DKVKBK Arşivi)..... **115**
Şekil 3.39 : İpekoğlu Hamamı genel görünümü (SALT Arşiv, TASUH0766)..... **116**
Şekil 3.40 : İpekoğlu Hamamı genel görünümü (VGM Arşivi, 1930)..... **116**
Şekil 3.41 : Melik Ahmet Paşa Caddesi'nden Şensu (Küçük) Hamam genel görünümü (DKVKBK Arşivi)..... **118**
Şekil 3.42 : Melik Ahmet Paşa Cami ve yanında yer alan Şensu (Küçük) Hamam genel görünümü (VGM Arşivi)..... **118**
Şekil 3.43 : Şensu (Küçük) Hamam genel görünümü (DKVKBK Arşivi)..... **119**
Şekil 3.44 : Yıkılmadan önce Gazi Caddesi üzerinde yer alan Suakar Hamamı (VGM Arşivi)..... **120**
Şekil 3.45 : Suakar Hamamı sıcaklık mekanı (SALT Arşiv, TASUDOC0204007)..... **120**
Şekil 3.46 : Ali Saim Ülgen tarafından hazırlanan Suakar Hamamı planı (SALT Arşiv, TASUDOC0204013)..... **121**
Şekil 3.47 : Hamama dönüştürülmüş Saint George Kilisesi (VGM Arşivi)..... **123**
Şekil 3.48 : Ali Paşa Manzumesi planı (Tuncer, 2012)..... **125**
Şekil 3.49 : Ali Paşa Manzumesi genel görünümü (Tuncer, 2012)..... **125**
Şekil 4.1 : Diyarbakır Suriçi Planı ve Deva Hamamı'nın Konumu (Gabriel, 1930)..... **130**
Şekil 4.2 : (a, b, c) Deva Hamamı Erkekler Girişi görünümü (Hakseven, 2022)..... **131**
Şekil 4.3 : Erkekler Girişi kesiti (Hakseven, 2022)..... **132**
Şekil 4.4 : Kadınlar Girişi genel görünümü (Hakseven, 2022)..... **133**
Şekil 4.5 : Günümüzde kafe olarak kullanılan Deva Hamamı Soğukluk mekanı (Hakseven, 2023)..... **134**
Şekil 4.6 : Deva Hamamı soğukluk planı (Hakseven, 2022)..... **135**
Şekil 4.7 : Deva Hamamı Soğukluğu (SALT Arşiv, TASUH2102)..... **135**
Şekil 4.8 : Deva Hamamı Soğukluğu (Hakseven, 2023)..... **135**
Şekil 4.9 : Deva Hamamı soğukluk mekânında bulunan oda (ZK 04) (Hakseven, 2022)..... **136**
Şekil 4.10 : (a, b) Deva Hamamı'nın Aralık (ZK 05) mekânı (Payaslı Oğuz ve Yıldırım, 2018, s. 130)..... **137**
Şekil 4.11 : Taşlık mekânından Deva Hamamı Sokak'a açılan kapı (Hakseven, 2023)..... **138**
Şekil 4.12 : Traşlık- Usturalık (ZK 07) mekânı (Hakseven, 2022)..... **139**
Şekil 4.13 : Hela (ZK 08) mekânı (Hakseven, 2022)..... **140**
Şekil 4.14 : Ilıklık (ZK 09) mekânı (Hakseven, 2023)..... **141**
Şekil 4.15 : Sıcaklık (ZK 10) mekânı (Hakseven, 2023)..... **142**
Şekil 4.16 : Halvet hücresi (ZK 11) mekânı (Hakseven, 2023)..... **143**
Şekil 4.17 : Eyvan (ZK 12) mekânı (Hakseven, 2023)..... **144**
Şekil 4.18 : Halvet hücresi (ZK 13) mekânı (Hakseven, 2023)..... **145**
Şekil 4.19 : Eyvan (ZK 16) mekânı (Hakseven, 2023)..... **146**
Şekil 4.20 : Halvet hücresi (ZK 14) mekânı (Hakseven, 2023)..... **147**
Şekil 4.21 : Halvet hücresi (ZK 17) mekânı (Hakseven, 2023)..... **148**

Şekil 4.22 : Su Deposu (ZK 18) mekânı (Hakseven, 2023). **149**
Şekil 4.23 : Külhan (ZK 19) mekânı (Hakseven, 2023). **150**
Şekil 4.24 : Deva Hamamı Deposu (ZK 20) (Payaslı Oğuz ve Yıldırım, 2018, s. 128). **150**
Şekil 4.25 : Deva Hamamı, Doğu Cephesi Görünüşü (Hakseven, 2022). **151**
Şekil 4.26 : Deva Hamamı, Kuzey Cephesi Görünüşü (Hakseven, 2022). **152**
Şekil 4.27 : Deva Hamamı, Güney Cephesi Görünüşü (Hakseven, 2022). **153**
Şekil 4.28 : Külhan (ZK 19) mekanının moloz taştan inşa edilmiş beşik tonozu (Hakseven, 2023). **155**
Şekil 4.29 : Sıcaklık (ZK 10) mekânı ve Su Deposu (ZK 18) mekânı arasında bulunan pencere ve pencere önünde yer alan muhdes ekler (Hakseven, 2023). **157**
Şekil 4.30 : Deva Hamamı soğukluk mekânı (Nabikoğlu, 2013'ten *aktaran* Tuğrul, 2016, s. 124). **159**
Şekil 4.31 : Taşlık (ZK 06) mekânı zemininde açılan boşluk (Hakseven, 2023). ... **159**
Şekil 4.32 : Kubbesi çökmüş eyvan (ZK 12) (Hakseven, 2023). **160**
Şekil 4.33 : Otsu bitkiler ile kaplanmış Deva Hamamı çatısı (Hakseven, 2023). ... **160**
Şekil 4.34 : (a, b) Otsu bitki dokusu ile kaplanmış sıcaklık kubbesi ve soğukluk kubbesi (Hakseven, 2023). **161**
Şekil 4.35 : (a, b) Deva Hamamı çatısı, tonozu çökmüş depo (ZK 20) mekânı (Hakseven, 2023). **161**
Şekil 4.36 : Künk etrafında gerçekleşen derz ayrışmaları ve parça kopmaları (Hakseven, 2023). **162**
Şekil 4.37 : (1939, 1952, 2006) tarihli hava fotoğraflarında Deva Hamamı (Düzenleyen: Hakseven, 2023). **163**
Şekil 4.38 : Diyarbakır Hamamları soğukluk mekanları (Düzenleyen: Hakseven, 2023). **165**
Şekil 4.39 : Deva Hamamı çatısı genel görünümü (SALT Arşiv, TASUH2102). .. **166**
Şekil 4.40 : Gazi Caddesi'nden Deva Hamamı'nın genel görünümü ("Deva Hamamı", 1953). **167**
Şekil 4.41 : Deva Hamamı sıcaklık mekanı genel görünümü (SALT Arşiv, TASUH1716). **167**
Şekil 4.42 : Deva Hamamı soğukluk mekanları, taş seki üzerinde ahşap elemanlar gözlenmektedir (SALT Arşiv, TASUH5239). **168**

DİYARBAKIR DEVA (DEVE) HAMAMI'NIN RESTORASYONU VE YENİDEN İŞLEVLENDİRİLMESİNE YÖNELİK BİR ÖNERİ

ÖZET

Diyarbakır Suriçi'nin ilk oluşumları, günümüzde İçkale sınırları içerisinde yer alan ve Virantepe olarak adlandırılan höyükte, M.Ö. 3000-2000 yılları arasına tarihlendirilmektedir. Kent, Dicle Nehri'nin batı yakasında, yaklaşık 100 metre yukarısında yer alan ve bazalt taşından oluşan anakaya üzerine inşa edilmiştir. Günümüze kadar kentte çeşitli kültür ve inançlara mensup otuzdan fazla uygarlık hüküm sürmüştür. Bu durum kente çok kültürlü bir yapı kazandırmıştır. Kuşatma, savaş, kıtlık, salgın hastalıklar vb. sebeplerden ötürü kent bazı dönemlerde harap olsa da tekrardan bayındır edilmiştir. Zaman içerisinde stratejik önemi artan Diyarbakır Kalesi'nin günümüzdeki nihai sınırlarına ulaşması M.S. VI. yüzyılda Constantinus Dönemi'nde gerçekleştirilmiştir. Surlarla çevrili tarihi kent, XIX. yüzyıl sonlarına kadar yerleşim Suriçi alanı ile sınırlı kalmıştır.

Diyarbakır'ın Suriçinde bulunan hamamları günümüzde bu bölgedeki mimari mirasının önemli bileşenleri olarak kabul edilmelidir. Roma ve Bizans Dönemlerinde kentte hamam yapılarının olduğu bilinmektedir. Geleneksel yıkanma geleneğinden doğan ihtiyaçlar neticesinde kentte; Selçuklu, Artuklu, Akkoyunlu ve nihai olarak Osmanlı Dönemlerinde hamam yapıları inşa edilmiştir. Bu durum kentte su kültürünün hamam yapıları ile yaşamasını sağlamıştır. Ticaret yolları ve stratejik önemi bakımından daimî olarak gezginleri, tüccarları, yabancıları ağırlayan kentte olası salgın hastalıkların önüne geçmek için kentin giriş kapılarına yakın noktalarda hamamlar inşa edilmiştir. Bir diğer inşa edilen hamam türü ise mahalle hamamlarıdır. Bugün farklı arşiv kaynaklarından kentte 19. yüzyılda yirmiden fazla hamam olduğunu öğrenmekteyiz. Ancak, bu yapılardan günümüzde sadece sekiz tanesi ulaşabilmiştir. XX. yüzyıl sonuna kadar aktif olarak hizmet veren hamamların büyük kısmı kentteki konutlara modern su şebekesinin gelmesi ile işlevini yitirmiştir. İşlevini yitiren Diyarbakır hamamları; bakımsızlık, işlev değişikliği, bilinçsiz müdahaleler ve imar hareketleri sebebiyle yıkımlar gibi gerekçelerle yok olmuşlardır.

Diyarbakır hamamları, salt fiziki ihtiyaçların karşılandığı mekânlardan ibaret değildir, aynı zamanda bu yapılar, halkın sosyalleştiği mekanlar arasında olmuştur. Hamamlar bu yönüyle Diyarbakır kültüründe oldukça önemli bir yere sahiptir. Diyarbakır hamamlarının miras değerlerini yitirmeden korunabilmesi ve uygun işlevler verilerek gelecek nesiller tarafından kullanılması önemlidir.

Bu kapsamda, Diyarbakır Suriçi Kentsel Sit Alanı'nın güneybatısında yer alan ve XVI. yüzyıl (1520-1540) eseri olan Deva Hamamı'nın mevcut durumu bu tez çalışmasında belgelenmiş ve gelecek nesillere aktarılmasına yönelik koruma projesi hazırlanmıştır. Günümüzde ciddi koruma sorunları ile karşı karşıya olan Deva Hamamı'nın mevcut durum tespitinin yapılması, özgün miras değerlerine ışık tutulması ve yeniden işlevlendirilerek korunması için gerekli önerilerin geliştirilmesi bu çalışmanın ana hedefleri arasında olmuştur. Bu hedeflerle bağlantılı olarak, yapının rölöve çizimleri hazırlanmış; bina ayrıntılı olarak fotoğraflarla belgelenmiş, restitüsyon ve restorasyon projeleri hazırlanmıştır. Deva Hamamı'nın mimari özelliklerini irdelemek ve içinde bulunduğu yapı grubunu doğru analiz edebilmek adına, farklı coğrafyalardaki tarihi hamam yapılarının gelişimi, Diyarbakır'daki hamam yapılarının karakteristik özellikleri ve zaman içinde geldikleri durum incelenerek, teze veri olarak eklenmiştir.

A PROPOSAL FOR THE CONSERVATION AND ADAPTIVE RE- USE OF DIYARBAKIR DEVA (CAMEL) BATH

SUMMARY

The first formations of Diyarbakır city were found in the mound called Virantepe, which is located within the borders of inner castle today. The historic city of Diyarbakır dates to the years 2000-3000 B.C. It was built approximately 100 meters above the bedrock consisting of basalt stone, on the western side of the Tigris River. Until today, more than thirty civilizations belonging to various cultures and beliefs have reigned in the city, which has given the city its multicultural character. This situation has given the city a multicultural structure. Siege, war, famine, epidemics, etc. Diyarbakır Castle, whose strategic importance and width increased over time, reached its current final borders in 3rd century AD. The historic city surrounded by the city walls preserved its unique character until the end of 19th century.

The baths located in the walled city of Diyarbakır can today be considered as an important component of the architectural heritage in this region. It is stated that there were bath structures in the city during the Roman and Byzantine periods. As a reflection of the traditional bathing tradition, new bath structures were added to the city during the Seljuk, Artuqid, Akkoyunlu and ultimately Ottoman Periods. Traditional practices related with water could also continue and be cherished with the existence of bath structures. In the city, which constantly hosts travelers, merchants, foreigners due to its trade routes and strategic importance, baths were generally built close to the entrance gates of the city to prevent possible epidemics. Another type of baths were the ones, which were built within small neighborhoods. Today, we learn from different archival documents that there were more than twenty baths in the city towards the end of 19th century. However, only eight of these structures have survived today. The baths, which were in active service until the end of the 20th century, lost their function with the arrival of modern water networks in the residences in the city. Diyarbakır baths have gradually disappeared due to reasons such as neglect, change in function, unconscious interventions and demolitions via bigger scale urban development projects.

Diyarbakır baths are not just places where physical needs are met, they are also among the places where people socialize, meet each other and conduct a mutual cultural practice. In this respect, baths have important meanings for urban culture in Diyarbakır and carry significant social value. It is important that Diyarbakır baths are transferred with their heritage values to the future and that there are appropriate adaptive- reuse projects developed for these historic structures, so that they will always continue to exist as a remnant of a past tradition. The current situation of the Deva Bath, a work of the 16th century (1520-1540), located in the southwest of the Diyarbakır castle city protected area, has been documented in this dissertation a conservation for the bath has been prepared to transfer it to future generations. The main goal of this thesis is to understand this neglected structure holistically, to document it with its architectural details, to determine ist current conservation issues together with its close surrounding and to propose a conservation project for its future use.

In this context, the current situation of the Deva Bath was studied in detail with drawings and photographs; restitution and restoration projects have been prepared. In order to examine the architectural features of the Deva Bath and to determine its

position among other historic bath in different geographies, the characteristics of historical baths were studied.

1. GİRİŞ

Medeniyetler ve uygarlıklar içerisinde temizlenmek ve yıkanmak antik dönemlerden itibaren insanlar için gündelik hayata dair kültürel bir pratik olmuştur. Yıkanmanın sadece fiziksel bir faaliyetten ibaret olmadığı aynı zamanda ruhsal arınmanın da başlangıç aşamasını oluşturduğu çeşitli medeniyetler tarafından kabul edilmiştir. Yıkanmak farklı medeniyetlerde bazı dönemlerde kültür ve inanç vb. gerekçelerden ötürü yasaklanan bir eylem olsa da zaman içerisinde yıkanmaya ve yıkanma işlevli hamam yapılarına karşı olan bu görüşler değişip, dönüşmüştür (*"'Hamam'"*, 1988, s. 330).

Yıkanma ve temizlenme faaliyetleri ilk olarak kutsal kabul edilen nehirlerde gerçekleştirilmiştir. Hintliler Ganj Nehri'ni, Asurlular Fırat Nehri'ni, Mısırlılar Nil Nehri'ni kutsal kabul edip, bu nehirlerde yıkanmışlardır. Zaman içerisinde iklim, savunma, güvenlik ve mahremiyet gibi gerekçelerden ötürü kapalı mekanlarda yıkanmak daha fazla tercih edilen bir durum haline gelmiştir. Pakistan'ın batısında yer alan Sind Eyaleti'nde gerçekleştirilen arkeolojik kazılarda M.Ö. 2500-1500 yılları arasında var olmuş İndus Medeniyetine ait Mohenjo- Daro'da gelişmiş su ve alt yapı sistemlerinin açığa çıkarılmış olması bu bölgede hamamların varlığına işaret etmektedir. Gaziantep'te Zincirlihöyük'te gerçekleştirilen kazılarda M.Ö. 1200'lü yıllarda geç Hitit devletleri döneminde inşa edilmiş hamamlara dair kalıntılara ulaşılmıştır. Mezopotamya'da, Dicle Nehri'nin kıyısında M.Ö. 859-824 Asur hükümdarı III. Salmanasar'a ait bir hamam kalıntısı açığa çıkarılmıştır. Günümüzdeki Türkiye- Suriye sınırı civarında Viranşehir dolaylarında Re'sül'ayn yakınlarında Tell Halaf'ta M.Ö. III. yüzyılda konutlarda yıkanma faaliyetleri için üniteler, gelişkin su ve altyapı sistemleri tespit edilmiştir (Eyice, 1997, s. 402). İtalya'da Baiae ve Yunanistan'da Olympia gibi antik kentlerde ilk olarak mağara ve benzeri boşluklar çeşitli müdahaleler ile şekillendirilerek yıkanma mekanlarına dönüştürülmüştür. Bu gelişmeler ve arkeolojik buluntular hamam yapılarının tarihsel süreç içerisindeki ilk aşamasını oluşturmaktadır.

Hamam yapıları daha sonraki medeniyetlerde de gelişmiş mimari organizasyonları ve mühendislik alanındaki yenilikleri ile karşımıza çıkmaktadır. Antik Yunan'da *gymnasium*[1] kapsamında ya da tek yapı ölçeğinde hamam yapıları inşa edilmiştir. Roma medeniyetinde ise hamam yapılarına atfedilen değerler neticesinde bu yapıların niteliği ve kapsamı arttırılmıştır. Roma İmparatorluğu'nun bölünmesi ve Hıristiyanlık inancının imparatorluğun resmi dini olması ile, hamam yapıları eski önemini ve ihtişamını kaybetmiştir. Bizans Dönemi'nde hamam yapıları inşa edilmiş olsa da bu yapılar geç antik dönemdeki önemine bir daha ulaşamamıştır. Kamu yapıları olarak hamam yapıları eski önemine ve ihtişamına İslam uygarlıkları döneminde ulaşmıştır. İnanç, kültür ve gelenek gibi faktörler neticesinde hamam yapıları İslam medeniyetinde de gelişmiş ve yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Anadolu Selçukluları ve sonrasında Osmanlı Dönemi'nde oldukça fazla sayıda hamam yapısı inşa edilmiştir. Hamam yapıları, Anadolu Selçukluları Dönemi'nde genellikle kervansaraylar bünyesinde ya da münferit, Osmanlı Dönemi'nde ise külliyelerin tamamlayıcı öğesi olarak veya çarşı, mahalle gibi daha alt ölçekli yapı grupları arasında inşa edilmiştir (Eyice, 1997, ss. 402–403; *"'Hamam'"*, 1988, s. 331).

1.1 Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Diyarbakır Suriçi Kentsel Sit Alanı'nın güneybatısında, Abdaldede Mahallesi 19 Numaralı Pafta 398 Ada 3 Numaralı parselde yer alan ve inşası XVI. yüzyıla (1520-1540) tarihlendirilen Deva Hamamı, bu tez çalışmasının konusunu oluşturmaktadır.

XX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Diyarbakır Suriçi'ne modern su şebekesinin gelmesi, yıkanma faaliyetlerinin konut içerisinde gerçekleştirilmesine ve var olan hamam kültürünün zaman içerisinde yok olmasına neden olmuştur. Bu süreçte hamam yapıları işlevini yitirmiş veya farklı işlevlerde kullanılmıştır. Sayısının yirmiden fazla olduğu belirtilen Diyarbakır hamamlarından yalnızca sekizi günümüze ulaşmıştır. Bu hamam yapılarından biri olan ve günümüzde ciddi koruma sorunlarına sahip olan Deva Hamamı'nın kent için tarih boyunca öneminin anlaşılması adına tez çalışması kapsamında yapı çeşitli boyutlarıyla ele alınmıştır. Bu tez çalışmasında öncelikle

[1] Antik Çağ'da Yunan ve Roma Medeniyetlerinde gymnasium; jimnastik, spor ve beden eğitimi vb. faaliyetler ve bunun haricinde zihinsel, sanatsal eğitimlerin gerçekleştirildiği yapı kompleksleridir. Süreç içerisinde yıkanma işlevli hamam mekanları gymnasium komplekslerine dahil edilmektedir (Sözen ve Tanyeli, 2010, s. 117).

yıkanma kültürünün çeşitli medeniyetlerdeki mimari anlamdaki yansıması olan hamam yapılarının tarihsel süreç içerisindeki gelişimleri dünyanın farklı yerlerinden örnekler ile detaylı bir şekilde incelenmiş; Osmanlı Dönemi hamam yapılarının oluşumları araştırılmış ve bu çalışmalardan gelen bilgiler ışığında Deva Hamamı'nın mimari çözümlemesini gerçekleştirebilmek için kullanılmıştır. Tez çalışması, Mardin Kapısı'na oldukça yakın bir mevkide ve Gazi Caddesi gibi önemli bir aksta yer alan anıtsal ölçekli bu hamam yapısı hakkında farkındalık yaratmayı, mevcut koruma sorunlarını ortaya koymayı, bu sorunların çözülmesi için gerekli müdahaleleri tanımlamayı ve genel olarak Deva Hamamı'nı tüm miras değerleri ile gelecek nesillere tanıtabilmek için koruma önerisi geliştirmeyi hedeflemektedir.

Tarihi hamam yapılarının özgün değerlerini kaybetmeden uygun işlevler ile yeniden kullanımları çoğu zaman bir sorun teşkil etmektedir. Bu yapılar, genellikle sermaye ve ticari odaklı bir bakış açısı ile yeniden işlevlendirilmeleri ile sadece belirli bir grup kişinin kullanımına özel hale gelebilmektedir. Tez çalışmasında ele alınan Deva Hamamı'nın yeniden işlevlendirilmesi için uygun öneriler bu kapsamda geliştirilmiştir. Deva Hamamı'nın yeniden işlevlendirilmesi söz konusu olduğundan; Diyarbakır'da yok olmuş hamam yapıları, var olan hamam yapılarının mevcut durumu, kentin yok olan hamam kültürünün gelecek nesillere aktarılması gibi faktörler belirleyici unsurlar olmuştur.

Tez çalışması kapsamında giriş bölümünde; çalışmanın amacı, kapsamı ve yöntemi kısaca açıklanmış ve mevcut literatüre değinilmiştir. İkinci bölümde hamam yapılarının tarihsel süreç ve medeniyetler içerisindeki gelişimi detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Üçüncü bölümde Diyarbakır'ın fiziki, coğrafi özellikleri tarihsel gelişimi, geleneksel dokusunun mimari özellikleri ve Diyarbakır'da mevcut ve mevcut olmayan tarihi hamam yapıları gerekli saha ve literatür çalışmaları ile ele alınmıştır. Bu bölümde detaylı bir şekilde ele alınan Diyarbakır hamamları, Deva Hamamı'na yönelik projelerin hazırlanması aşamasında yol gösterici olmuştur. Dördüncü bölümde Deva Hamamı'nın gözlemler yoluyla mevcut durumu tespit edilmiş; mimari özellikleri, malzeme kullanımı ve zaman içinde uğramış olduğu bozulmalar fotoğraflar ve rölöve çizimleri eşliğinde ortaya konulmuştur. Nihai olarak bu bölümde restitüsyon projelerine ve koruma projesine yer verilmiştir. Tezin beşinci bölümünde ise sonuç ve önerilere değinilmiştir.

1.2 Çalışmanın Yöntemi

Tez çalışmasında yöntem olarak literatür; arşivlerde belge taraması, yerinde inceleme, gözlem ve detaylı belgeleme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Deva Hamamı ile ilgili hassas ölçümlerin ve buna bağlı olarak çizimlerin hazırlanması amacıyla 16.10. 2022 tarihinde lazer tarama tekniği ile hamamın 3 boyutlu taraması gerçekleştirilmiştir (Şekil 1.1). Lazer tarama yöntemine ek olarak alanda konvansiyonel ölçüm teknikleri de kullanılmıştır. Elde edilen veriler ışığında rölöve çizimleri, bozulma ve malzeme analizleri ile restitüsyon ve restorasyon projeleri hazırlanmıştır.

Şekil 1.1 : Deva Hamamı'nın lazer tarama tekniği ile 3 boyutlu taranması (Hakseven, 16.10.2022).

Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, Diyarbakır Vakıflar Genel Müdürlüğü, T.C. Sur Belediye Başkanlığı ve Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Derneği gibi resmi kurum ve derneklerden erişilen veriler (harita, fotoğraf, plan, çizim ve yazılı belge vb.) tez çalışmasında kullanılmıştır.

Heinrich Glück'ün (1921) *Die Baeder Konstantinopels* adlı eseri, Karl Klinghardt'ın (1927) *Türkische Bader* adlı eseri, Kemal Ahmet Aru'nun (1949) *Türk Hamamları Etüdü* adlı doçentlik tezi, Ali Saim Ülgen'in (1950) *İstanbul Ansiklopedisi "Hamam"* adlı çalışması, Semavi Eyice'nin (1994) *İslam Ansiklopedisi "Hamam"* adlı çalışması,

Yılmaz Önge'nin (1988) *Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan'ın İnşa ettiği Hamamlar. Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri* adlı eserleri, (1995) *Anadolu'da XII.-XII. Yüzyıl Türk Hamamları* adlı eseri, Mehmet Nermi Haskan'ın (1995) *İstanbul Hamamları* adlı eseri, Orhan Yılmazkaya'nın (2002) *Aydınlık Kubbenin Altındaki Sıcaklık Türk Hamamı* adlı eseri, Fikret Yegül'ün (2006) *Antikçağ'da Hamamlar ve Yıkanma* adlı eseri, (2010) *Roma Dünyasında Yıkanma* adlı eseri, Nina Ergin'in (Ed.) (2012) *Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü: Mimari, Tarih ve İmgelem* adlı eseri, Oğuz Koçyiğit'in (2023) *Bizans Anadolusu'nda Hamamlar ve Yıkanma Alışkanlıkları* adlı eseri hamamlar konusunda oldukça önemli bilgiler veren kaynaklardandır.

Diyarbakır hamamları ile ilgili; Metin Sözen'in (1971) *Diyarbakır'da Türk Mimarisi* adlı eseri, Şevket Beysanoğlu'nun (1987- 1990- 2001) *Amıtlar ve Kitâbeleri ile Diyarbakır Tarihi* adlı eserleri, İbrahim Yılmazçelik'in (1995) *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)* adlı eseri, Emine Ekinci Dağtekin'in (1999) *Diyarbakır Çardaklı Hamamı Restorasyonu* adlı yüksek lisans tezi, (2007) *Güneydoğu Anadolu Bölgesi Geleneksel Hamam Tipolojisi ve Buna Bağlı Koruma Ölçütlerinin Oluşturulması* adlı doktora tezi, Emine Ekinci Dağtekin & Zehra Gedik Uraz'ın (2019) *A Review of Hammams of the Southeastern Region of Anatolia* adlı makalesi, Evindar Yeşilbaş'ın (2007) *Diyarbakır'da Su Mimarisi* adlı yüksek lisans tezi, Orhan Cezmi Tuncer'in (2012) *Diyarbakır Sur İçi Anıtları ile Köşkler ve Bağ Evleri* adlı eseri, Seval Tuğrul'un (2016) *Diyarbakır Paşa (Behram) Hamamı Restorasyon Önerisi* adlı yüksek lisans tezi, Emine Ekinci Dağtekin'in (2017) *Geleneksel Diyarbakır hamamları kataloğu* adlı makalesi, Kamuran Sami'nin (2017) *Halk Kültürü Bağlamında Hamam(lar)ın Toplumsal ve Mekânsal Dönüşümleri, Diyarbakır Tarihi "Suriçi" Örneği* adlı makalesi, Gülin Payaslı Oğuz ve Mücahit Yıldırım'ın (2018) *Tarihi Diyarbakır Deva Hamamı'nın Günümüz Durumu ve Yapısal Sorunları* adlı makalesi, Nursen Işık ve Fatma Meral Halifeoğlu'nun (2020) *Tarihi Deva Hamamı'nın Yapısal Sorunlarının Belirlenmesinde Malzeme Analizinin Önemi,* (2020) *Tarihi Diyarbakır Deva Hamamı Taşıyıcı Sistem Sorunlarının Gözlemsel Tespiti ve Değerlendirilmesi* ve (2020) *Tarihi Yapıda Taşıyıcı Sistem Sorunlarının Aletsel Ölçümlerle Belirlenmesi: Diyarbakır Deva Hamamı Örneği* adlı makaleleri önemli çalışmalardandır.

Bu çalışmalar ek olarak; tapu tahrir defter kayıtları, salnameler ve kenti ziyaret eden seyyahların metinleri kentteki hamamlar hakkında bilgi sunan diğer kaynaklar arasındadır. (1999) *Diyarbakır Salnâmeleri (1869-1905)* adlı eserde, (2010) *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad – Basra – Bitlis – Diyarbakır – Isfahan – Malatya – Mardin – Musul – Tebriz – Van* adlı eserde, William Heude'nın (1820) *Voyage de la Cota de Malabar A Constantinople* adlı eserde, James Silk Buckingham'ın (1827) *Travels in Mesopotamia* adlı eserlerde Diyarbakır Hamamları hakkında önemli bilgiler verilmiştir.

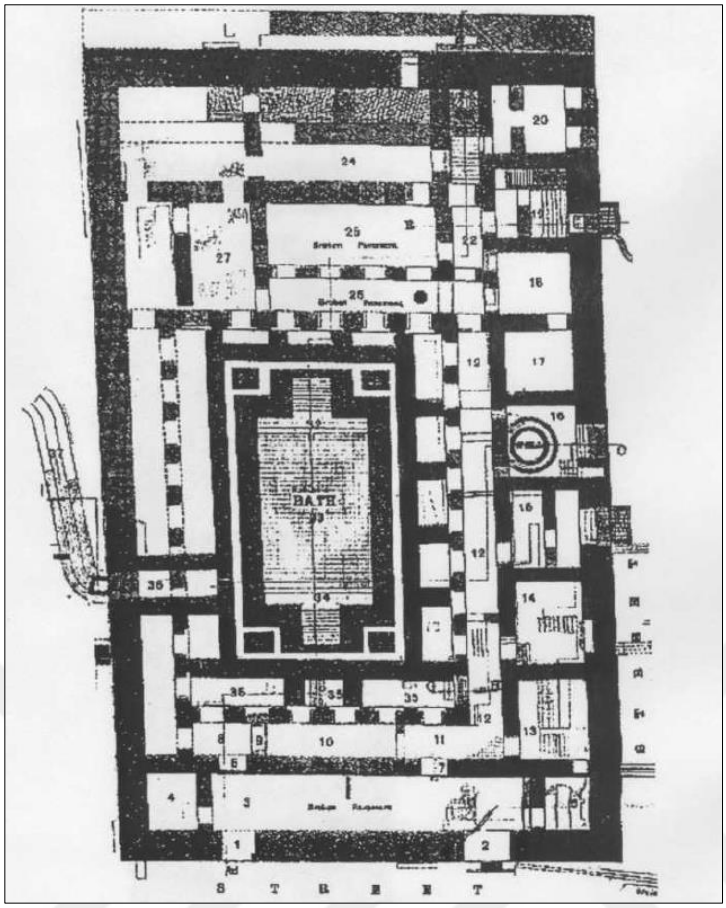
SALT Araştırma Arşivleri'nde Ali Saim Ülgen'e ait ve tarihi bilinmeyen (*TASUDOC0204, TASUH0766, TASUH1716, TASUH2102, TASUH5239*) fotoğraflar da Deva Hamamı'nın belirli bir dönemine ışık tutarak restitüsyon projelerine yön veren bir diğer önemli bilgi kaynağı olmuşlardır.

2. HAMAM YAPILARININ TARİHSEL SÜREÇ İÇERİSİNDEKİ GELİŞİMİ

2.1 İlk Dönem Hamamları

Su kaynaklarına yakın veya sulak alanlarda kurulan ilk yerleşimler, insanlığın su ile kurduğu ilişkinin fiziksel yansımasıdır. Tarih öncesi dönemlerden itibaren su, insanlık içerisinde tarımsal pratikler haricinde yıkanmak ve arınmak gibi amaçlarla da kullanılmıştır. Nitekim yıkanmak, en temel fiziksel gereksinimlerden biri olmasının yanında çeşitli toplumlar tarafından ruhani arınma gibi kutsal anlamlar da barındırmaktadır. Asurlular Fırat Nehri'nde, Mısırlılar Nil Nehri'nde, Hintliler Ganj Nehri'nde fiziksel ve ruhani arınma gibi amaçlarla yıkanmışlardır. Zaman içerisinde mahremiyet, güvenlik vb. gerekçeler ile kapalı mekanlarda yıkanma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda hamam yapılarının ilk örnekleri çeşitli bölgelerde ortaya çıkmıştır.

İndus Medeniyetinin (M.Ö. 2500- 1500) önemli şehirlerinden biri olan Mohenjo-Daro'da gelişmiş su ve kanalizasyon sistemleri tespit edilmiştir (Şekil 2.1). Tespit edilen arkeolojik kalıntılar burada hamam veya yıkanma tesisi olabileceğini düşündürmektedir. M.Ö. 2. binyılda Girit'te yer alan Minos Saraylarında pişmiş toprak borular ve banyo küvetleri arkeolojik kazılar neticesinde ortaya çıkarılmıştır. Minos Saraylarında ortaya çıkarılan bu küvetlerin benzerleri Yunanistan'daki Mycena ve Pylos'ta yer alan Miken Saraylarında da ortaya çıkarılmıştır (Ginouvès'ten *aktaran* Koçyiğit, 2023, s. 31). Gaziantep'in İslâhiye İlçesi'nde Geç Hitit Dönemi'ne ait (M.Ö. 1200) bir hamam kalıntısı tespit edilmiştir. Dicle Nehri kıyısında, Asur Kralı III. Salmanasar Dönemi'nde (M.Ö. 859- 824) bir hamamın varlığı tespit edilmiştir. Mısır'da Tell el- Amarna'da ve Türkiye- Suriye sınırında, Viranşehir'e yakın bir konumda Tell Halaf'ta M.Ö. III. yüzyılda konutlarda, yıkanma faaliyetleri için özelleşmiş birimlerin olduğu tespit edilmiştir (Eyice, 1997, s. 402).

Şekil 2.1 : Mohenjo- Daro yıkanma yapıları (Vidale, 2010, s. 68).

2.2 Yunan ve Helen Dönemi Hamamları

Yıkanma ve hamam kültürünün önemli bir evreye geldiği dönemlerden biri Yunan Dönemi'dir. Su, diğer birçok medeniyette olduğu gibi Yunan Medeniyetinde de kutsal kabul edilmiştir. Yunanlılar kutsal kabul ettikleri tapınaklara ve mabetlere temiz suyla yıkandıktan ve arındıktan sonra girmişlerdir. Yalak adı verilen küvet benzeri su teknelerinin konutlara girmesi ile su ile kurulan ilişki kentsel alanlarda daha somut bir hale gelmiştir. Bunun haricinde *gymnasium* olarak adlandırılan yapı kompleksleri bir dizi işlevinin yanında, yıkanma alanlarını da bünyesinde barındırmaktadır.

Kutsal tapınakların ve mabetlerin yakınlarında bulunan yıkanma mekanları genellikle ibadet ve tedavi amacıyla kullanılan yapı tipleridir. Bu mekanlar haricinde Yunan hamamları iki ana tipten oluşmaktadır. Bunlardan ilki kökenleri Antik Dönem Yunan su kültürüne dayanan kamu ya da halk hamamları diğer bir tip ise *gymnasium* kompleksleri bünyesinde yer alan hamam yapılarıdır. *Gymnasium* bünyesinde inşa

edilen hamam yapıları ve kamu hamamları Yunan medeniyetinin başlıca yıkanma ve arınma mekanlarıdır (Kula Say, 2007, s. 8).

M.Ö. VI. yüzyıla kadar kentlerdeki su yetersizliği ve su transfer sistemlerinin eksikliğinden ötürü kamu hamamları olarak adlandırılan hamam yapılarına ilerleyen süreçte rastlanılmaktadır (Biçer, 2010, s. 37). Su tekneleri çeşmeler ile ilişkili olacak şekilde konumlanmıştır. Nitekim oldukça ilkel olsa da su tekneleri olarak adlandırılan bu yapı elemanları M.Ö. V. yüzyılda zenginlerin konutlarında da yer almaya başlamıştır. Aynı yüzyıl içerisinde bu su tekneleri geliştirilerek hamamlar bünyesinde de inşa edilmeye başlanmıştır. Taştan, tuğladan veya doğal kayanın oyulması ile oluşturulan su tekneleri (küvet) Yunan Hamamlarının önemli özelliklerinden biridir.

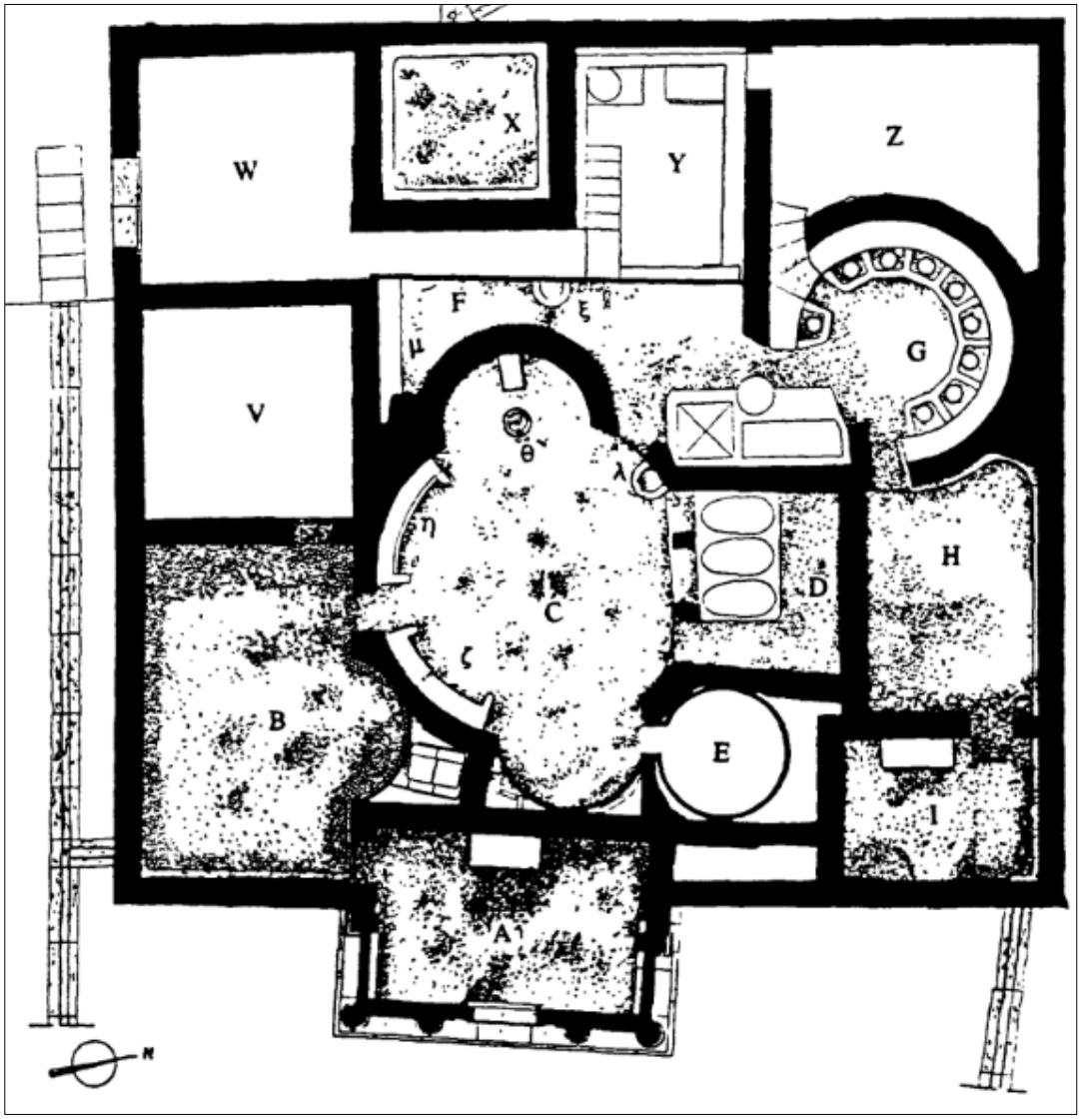
Kaynaklara göre Yunan Medeniyetinde bağımsız kamu hamamlarının inşası M.Ö. V. yüzyılda başlamaktadır. İlk inşa tarihleri M.Ö. V. ve IV. yüzyıla tarihlenen kamu hamamları ısıtma ve su tesisatı yönünden oldukça basit sistemler kullanmaktadır. İlk dönem Yunan Hamamları genellikle bir soba, mangal ya da ısınan su yardımı ile ısıtılmaktadır. Hamam mekanları penceresiz, alçak tavanlı bir görünümdedir. Genellikle kaya vb. yerlerin oyulması ve en az malzeme kullanımı ile inşa edilmiştir (Kula Say, 2007, s. 9; Tuğrul, 2016, s. 11). Yunanların inşa etmiş olduğu kamu hamamlarının belirgin bir diğer özelliği ise *tholos*[2] olarak adlandırılan bir veya daha fazla dairesel planlı mekânın, yapı kompleksinin merkezini oluşturmasıdır. *Tholos* mekanının etrafını ise dikdörtgen ya da yamuk planlı diğer mekanlar oluşturmaktadır (Fikret K. Yegül, 2011, s. 58).

M.Ö. 5. yüzyılın sonlarında Olympia'daki Yunan hamamının ilk döneminde oldukça ilkel olsa da soba yardımı ile çeşitli mekânların ısıtılması sağlanmıştır. Olympia'da yer alan bu hamamın dördüncü döneminde ise (M.Ö. 2. yüzyıl sonu/1. yüzyıl başında) hypocaust[3] sistemi hamamın ısıtma sistemine dahil edilmiştir (Abbasoğlu, 1997, s. 751).

[2] Tholos, Miken Çağı'nda gözlemlenen dairesel planlı ve kubbeli yer altı mezar yapısıdır, bunun haricinde tholos terimi, Antik Çağ'da dairesel planlı yapılar için de kullanılmaktadır (Sözen ve Tanyeli, 2010, s. 302).

[3] Antikitede Roma hamamlarının döşemesi altında bulunan ve sıcak dumanın döşeme altında hareket ettiği ısıtma sistemidir (Sözen ve Tanyeli, 2010, s. 136).

M.Ö. IV yüzyılda (370) inşa edildiği düşünülen Gortys Hamamlarının aynı yüzyıl içerisinde yıkılması ile yeni bir yapı inşa edilmiştir (Şekil 2.2). Bu hamama M.Ö. III. yüzyılda *hypocaust* sisteminin dahil edildiği düşünülmektedir (G. Fagan, 1993, s. 32).

Şekil 2.2 : Gortys Hamamı Planı, Arcadia (Ginouves, 1962).

İlk inşa edildikleri dönemde oldukça ilkel ısıtma sistemlerini bünyesinde barındıran Yunan Hamamları ilerleyen süreçte ısıtma ve su tesisatı alanlarında yaşanan teknolojik gelişmelere paralel olarak tabandan ısıtma sistemi olan *hypocaust* sistemlerini bünyesine dahil etmiştir.

Gortys'de bulunan hamamlar, ısıtma ve su tesisatı gibi veriler neticesinde ardılları olacak olan Roma Hamamlarının habercileridir (G. Fagan, 1993, s. 34). Bütün bu verilere rağmen Gortys Hamamları gibi Yunan Hamamlarını, Roma Hamamlarının orijini kabul etmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır (G. Fagan, 1993, s. 37).

Yunanistan'da ve Yunan Koloni kentlerinde inşa edilen rotundalı ya da *tholos*lu kamu hamamları Anadolu'da *gymnasium*'lar bünyesinde gelişmektedir (Yegül, 2009, s. 101; Yegül, 2012, s. 23).

2.3 Roma Dönemi Hamamları

M.Ö. 33 yılında Agrippa tarafından yapılan bir sayımda Roma'da 170 kadar küçük hamam bulunduğu belirtilir. M.S. IV. yüzyıla gelindiğinde bu sayı 850'ne yükselir. Küçük ölçekli bu hamam yapılarına ek olarak 11 adet büyük hamam kompleksi inşa edilmiştir. Hamam yapıları, Romalı bireyler için; sosyalleşme, kamusallaşma, ulusal kültürel akış içerisinde yer alma, eğlenme, entelektüel sohbetlerde bulunma, iş görüşmelerinin gerçekleştirilmesi, politik meselelerin konuşulması, gündelik hayat içerisinden basit dedikoduların yapılması, spor yapma, jimnastik faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi ve masaj gibi çok geniş bir yelpazede aktiviteler ve imkanlar sunmaktadır. Hamamların sosyal hayattaki yansımalarını Seneca[4], Martialis, Plinius ve Statius'un metinlerinden takip etmek mümkündür.

Çok düşük ücretler ile kimi zaman çeşitli vakıflar, dernekler veya aristokratlar tarafından ücretlerin karşılanması ile vatandaşlar hamamlardan ücretsiz bir şekilde faydalanabilmiştir.

Yıkanmak ve spor yapmak Roma hamam kültürünün en önemli faaliyetleridir. Hamama gelen vatandaşlar, ilk olarak *apodyterium*[5] olarak adlandırılan mekâna gelmektedir. *Apodyterium* mekânında kıyafetlerini değiştiren bireyler daha sonra *palaestra*[6] olarak adlandırılan mekâna geçmektedir. *Gymnasium*'ların varisleri olan *Palaestra*'da ağır olmayacak şekilde hafif sporlar yapılmaktadır (Şekil 2.3). Buradaki temel düstur beden ve bellek arasındaki uyumu, mükemmel dengeyi yakalamaktır.

Bu komplekslere gelenler için kuşkusuz en gözde mekanlar *caldarium*[7] ve *frigidarium*[8] mekanlarıdır. *Caldarium* ve *frigidarium'*un; mimari planlamadaki

---

[4] M.S. 1. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Seneca, muhtemelen bir Roma Hamamı'nın üzerinde yer alan kiralık bir konutta yaşamaktaydı. Seneca her gün hamamdan gelen gürültülerden dolayı rahatsız olduğunu belirtmiştir. 56. Mektup 'da hamamdan gelen bu gürültüler hakkında eleştirilerini dile getiren Seneca; dövüşçülerin idman yaparken çıkardıkları ve tüccarların mallarını satarken çıkardıkları ve buna benzer seslerden rahatsız olduğunu belirtmiştir. Seneca'nın bu işitsel deneyimi hamamların sunmuş olduğu hizmetler ve faaliyetler hakkında oldukça önemli bilgiler vermektedir (Seneca, y.y., s. 185).

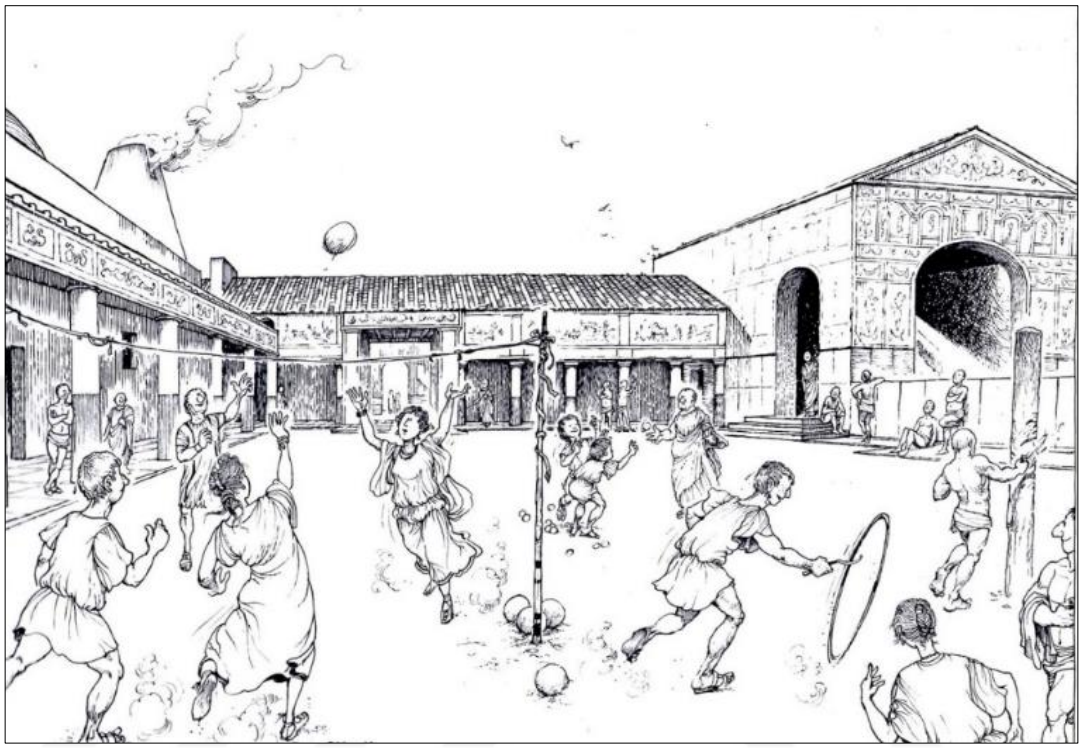
[5] Roma hamamlarındaki kıyafet değiştirme odasıdır. Apodyterium mekânı kıyafet vb. eşyaları depolayabilmek için genellikle nişli, dolaplı bir yapıya sahip bunun yanında ahşaptan veya taştan yapılmış oturma banklarından oluşmaktadır. Kimi zaman bu soyunma mekanlarının ısıtıldığı örnekler de bulunmaktadır.

[6] Köken olarak Yunan gymnasiumlarında atletizm faaliyetleri için kullanılan alana dayandırılmaktadır. Etrafı sütunlarla çevrili, zemini ise toprak, kum vb. oluşan açık alandır. Bu alanda jimnastik, spor, atletizm vb. faalliyetler gerçekleştirilmektedir.

[7] Roma hamamlarındaki ana sıcaklık salonu.

[8] Roma hamamlarında bir veya birden fazla soğuk su havuzuna sahip soğukluk salonudur.

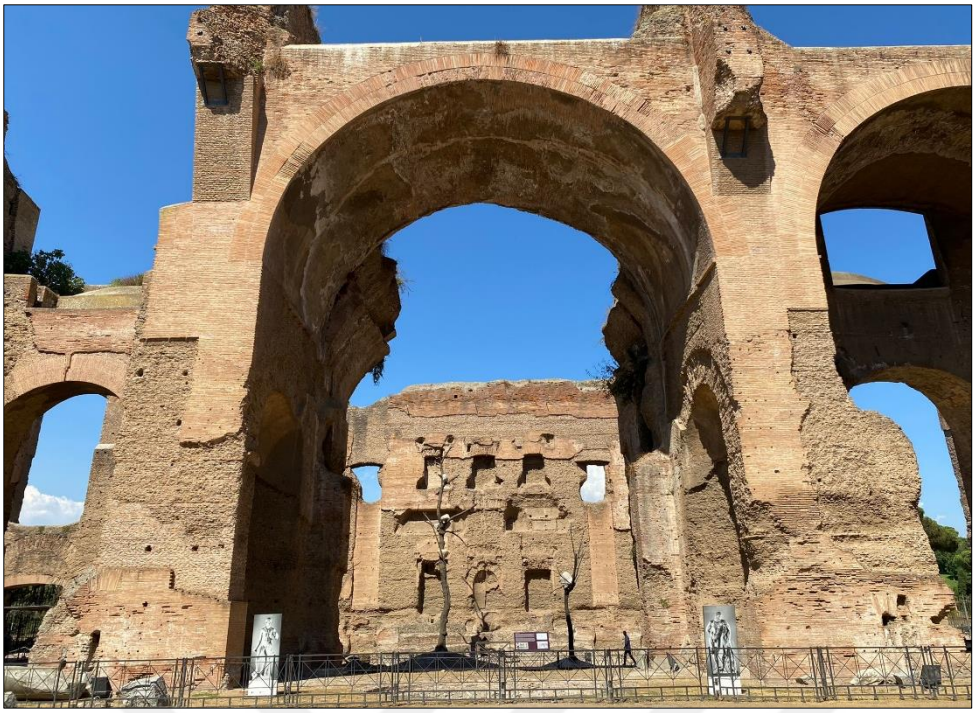
konumlanışları, boyutları ve gösterişli yapısı; tonozlar, duvarlar, pencereler ve döşemeler gibi çeşitli mimari elemanların, tasarım ve malzeme kullanımı ile sanat değeri taşıması bu mekanların hamam kültürü içerisindeki merkeziyetini göstermektedir.

Şekil 2.3 : Roma hamamı palaestra illüstrasyonu (Fremura, 1987).

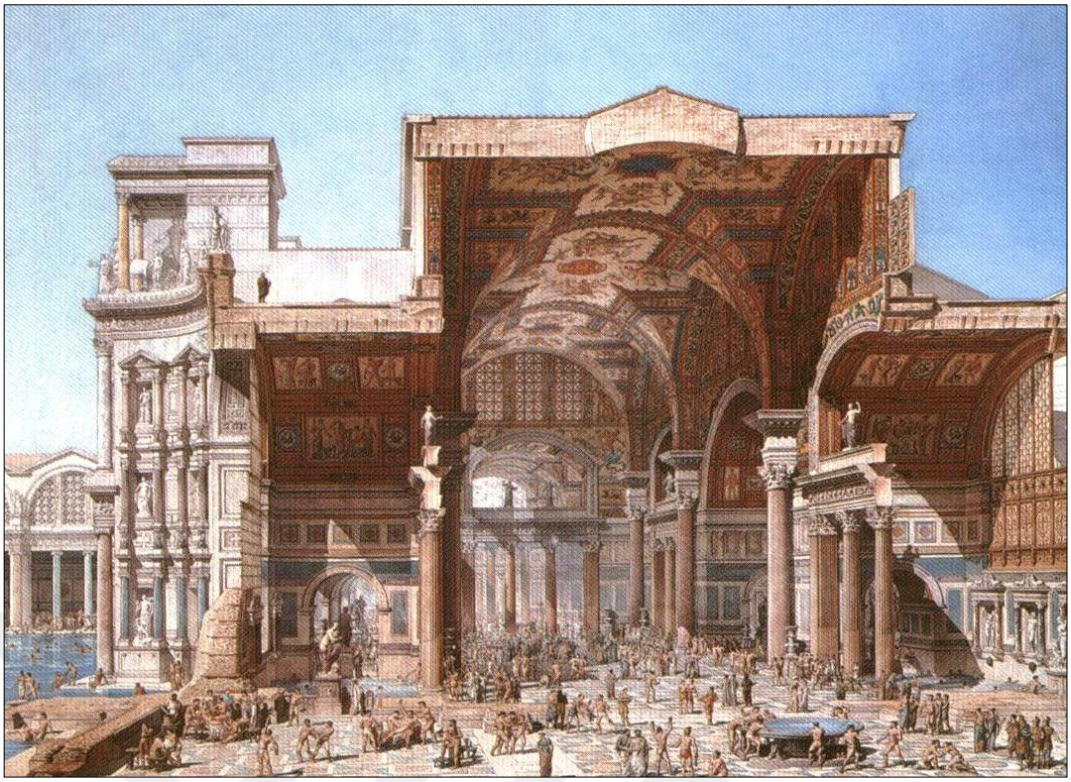
Romalılar, "barbar" olarak adlandırdıkları toplumları "ehlileştirmek ve medenileştirmek" adına hükmettikleri bütün bölgelere hamam yapıları inşa etmişlerdir. Hamam yapıları sadece bulunduğu alanlarla sınırlı kalmamış aynı zamanda yer aldığı kentsel mekanları da gerek peyzaj alanları ile gerekse mimari ve mühendislik çözümlemeleri ile şekillendirmiştir (bahçeler, su kanalları, yapay göletler, hamam kompleksine bağlı dükkanlar ve konutlar, kütüphaneler, su kemerleri, sarnıçlar, kült tapınma mekanları vb. mekanlar).

Bu hamamlar genellikle iki tip altında sınıflandırılmaktadır. Bunlar *balnea* ya da *balneum* olarak adlandırılan küçük ölçekli tip, diğer tür ise *thermae* olarak adlandırılan tiptir (Şekil 2.4). İstisnasız bütün hamamlar kamu malı olarak değerlendirilebilmektedir. *Balnea*lar genellikle küçük ölçekli mahalle kurumları olarak değerlendirilebilmektedir. M.S. IV. yüzyıla gelindiğinde Roma'da yaklaşık 850 adet *balnea* bulunmaktadır (Yegül, 2006).

Şekil 2.4 : Caracalla Thermae'sı Kalıntıları, Roma (Şahin, 2022).

*Thermae*lar ise devasa boyutlara varan, genellikle bulunduğu yapı adasını tamamıyla hatta komşu yapı adalarını da kaplayan kompleksler niteliğindedir. *Thermae*larda yıkanma, masaj, spor ve jimnastik gibi faaliyetler için mekanlar yer alsa da bunun yanında imparatorluğun, kültürel ve entelektüel akışı için de bir dizi mekân bulunmaktadır. *Thermae*lar bünyesinde; hamam mekanları (*caldarium, frigidarium, tepidarium, apodyterium, laconicum, sudatorium, heliocaminus, palaestra, natatio, latrina* vb.) konferans salonları, kütüphaneler, akademik tartışma ve sohbet mekanları, eksedralar, peristilli mekanlar, *basilica thermarum* (kapalı palaestra), yapay göletler, su sarnıçları, su kanalları, geniş bahçeler, yürüyüş yolları, kült tapınma mekanları vb. oldukça fazla mekân barındırmaktadır (Şekil 2.5). *Thermae*ların mülkiyeti istisnasız bir şekilde bağlı olduğu eyaletin belediyelerine ya da imparatorluğa aittir. Bu kompleksler adeta imparatorluğun kudretinin mimarideki politik yansımalarıdır. *Thermae*ların, *balnea*lardan bir diğer farkı ise su havuzlarıdır. *Thermae*larda bulunan su havuzları oldukça büyük boyutlara varmaktadır. *Natatio* olarak adlandırılan havuz mekânı erken dönem hamamları ile mukayese edildiğinde, zaman içerisinde mekân büyüklüğünün artmış olduğu gözlenmektedir. Bunun yanında hamam blokunun merkez aksının oluşturan *frigidarium, tepidarium* ve *caldarium* aksına eklenmektedir. İmparatorluk hamamlarında bulunan *natatio*lar adeta günümüzün olimpik havuzları görünümündedir.

Şekil 2.5 : Diocletianus Thermae'sı Rekonstrüksiyon Çizimi, Roma (Paulin, 1880).

Hamamların mülkiyeti genellikle imparatorlukta, yerel yönetimlerde veya aristokrat bireylerden oluşan yatırımcılar ve işletmecilerde bulunmaktadır. İmparatorluk açısından bakıldığı zaman çok fazla hamam inşa edilmesi; eskiyen, işlevini yerine getiremeyen hamamları onarmak ve bu hamamların yerine *thermae* olarak adlandırılan kurumları inşa etmek; temizlik ve eğlence programlarının ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Bu durum imparatorluğun ve imparatorluğun zenginliğinin kent arenasındaki fiziksel tezahürüdür (Fikret K. Yegül, 2006, 2011).

Roma hamamları, Roma Medeniyeti içerisinde çok ciddi bir ekonomi sektörü ve ticari ilişkiler ağı oluşturmaktadır. Hamamlar, ordu ve inşaat sektöründen sonra en önemli iş-hizmet alanını oluşturmaktadır. Hamam yapıları küçük ve büyük kompleksler şeklinde inşa edilmektedir. Bu yapılar bünyesinde kiralık konutlar ve kiralık dükkanlar gibi önemli kira geliri sağlayan emlak niteliğindedirler. Hamamlarda sürekli sağlanan; yağlama, depilasyon ve masaj gibi hizmetler ise önemli bir diğer gelir kaynaklarıdır.

Roma Medeniyetinde hamam yapılarının kökenleri genellikle Orta İtalya'da yer alan köy ve çiftlik evlerindeki bazı geleneksel tıp anlayışlarına ve Baie yarımadasında yer alan termal kaplıcalara dayandırılmaktadır. Campania ve Latium'da bulunan çiftlik evlerinde, Pompei, Herculaneum ve Oplontis gibi antik kentlerde yer alan çeşitli konut

ve villalarda bu amaçla kullanılmak üzere inşa edilmiş daha kapsamlı ve özelleşmiş bir oda bulunmaktadır. Nitekim bu terleme odaları, gelişmiş Roma Hamamlarında yer alan ve *caldarium* olarak adlandırılan ısıtılmış mekanların erken dönemli, ilk denemeleri olarak kabul edilebilir. Bu evlerde ocak, kazan veya sobalar ile ısıtılan mekanlar işlevsel gereklilikleri neticesinde ikincil ve üçüncül diğer mekanlarla bağlantılı olarak inşa edilmektedir. *Laconicum* mekânı ile bağlantılı olarak inşa edilen; orta seviyede ısıtılan, geçiş görevi gören ve giyinme, soyunma gibi işlevsellikleri de bünyesinde barındıran diğer bir mekân ise *tepidarium* olarak değerlendirilmektedir. *Tepidarium* gelişmiş hamam yapılarındaki soyunma ve giyinme işlevlerinin gerçekleştirildiği *apodyterium* mekânının erken dönemli örneğidir. Bu soyunma mekânı ile bağlantılı olan diğer bir mekân ise *Lavatrina*dır. Bu mekân ise gelişmiş hamamlardaki *frigidarium* yani soğuk yıkanma salonlarının erken dönemli örneğidir.

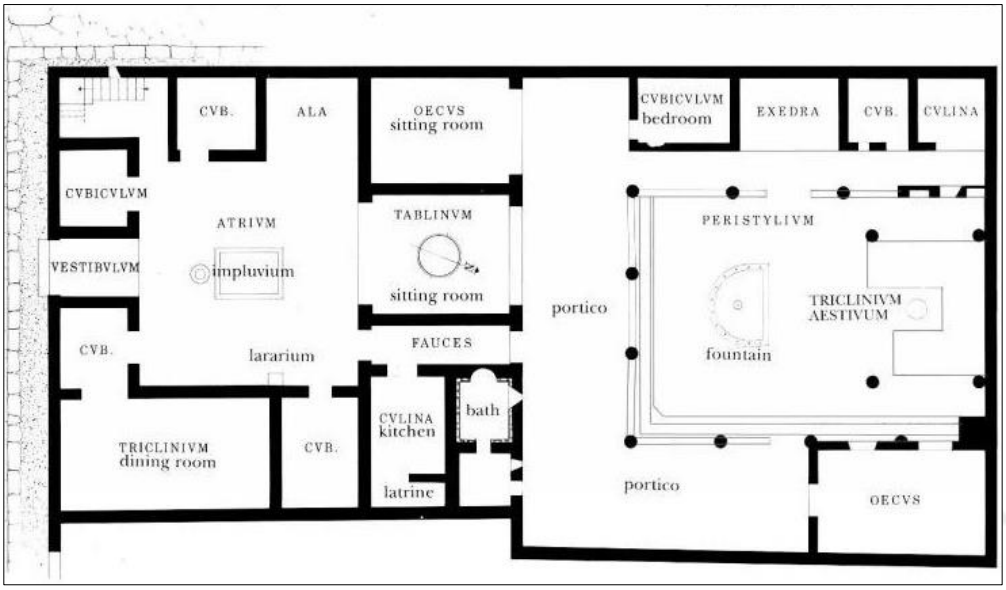
İtalya'nın güneyinde, Pompei'de yer alan ve *Villa of the Mysteries* olarak adlandırılan villa, erken dönem yapılarındaki hamam ve çiftlik evleri arasındaki ilişkiyi göstermek için iyi bir örnektir. Yapım tarihi olarak M.Ö. II. yüzyıla tarihlenen yapı, geniş mekanları ve asma bahçeleri ile seçkin bir aileye ait sayfiye mekânı olarak kullanılmış olabilir. Kompleksin güney kanadında ve Peristilli B mekanının arkasında yer alan hamama ait mekanlar ve bu mekanların birbirleri ile kurdukları ilişkiler; Pompei, Campania ve Latium'daki diğer yapılarla çok fazla benzerlik göstermektedir. Kompleksin güney kanadında yer alan hamam- mutfak birlikteliğinin arkasındaki faydacı ilişki dikkat çekicidir. Hamamın ısıtılan mekanları doğuya yani mutfak mekanına doğru konumlanmakta iken soyunma alanı olan *apodyterium* mekânı ise mutfaktan uzaklaşarak batı kanadına doğru konumlanmaktadır. 44 Numaralı *laconicum* mekânı gelişmiş hamam komplekslerindeki *caldarium*un ilkel halleri olmakla birlikte kubbeli ve dairesel planlı bir yapıya sahiptir. Muhtemelen bu plan tasarımının arkasında yatan gerekçe ise en az yüzey alanı ile maksimum ısı verimliliğini elde edebilmektir (Şekil 2.6).

Şekil 2.6 : Villa of Mysteries Planı, Pompeii (L. Sterner ve T. Liddell).

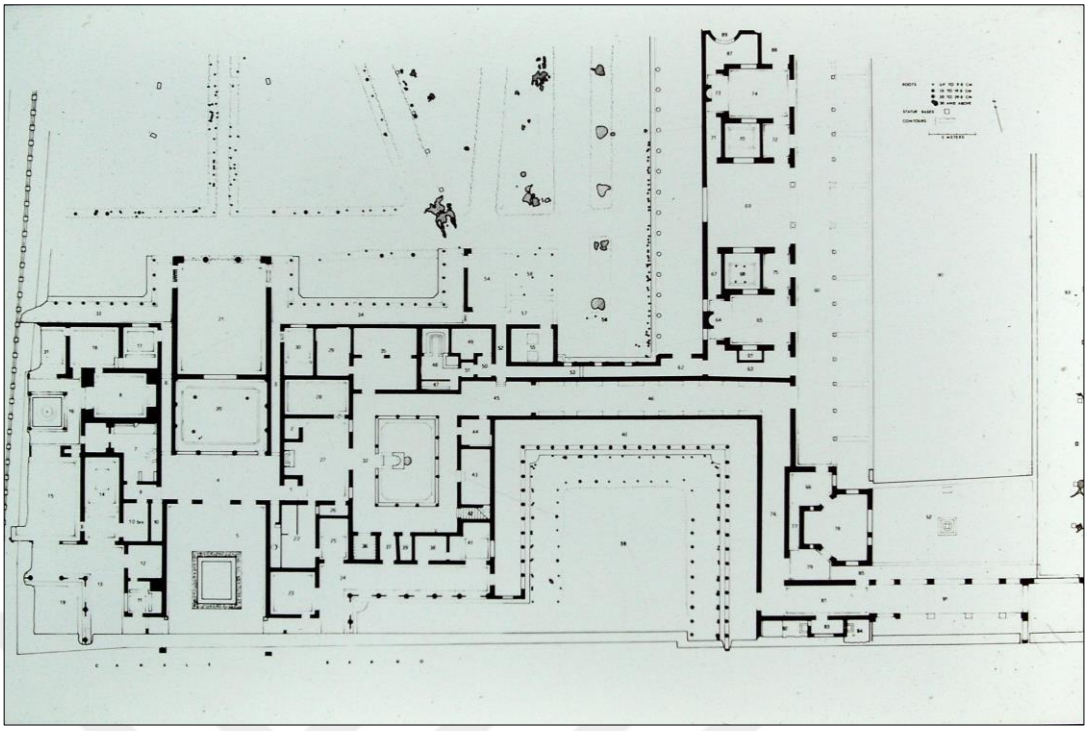
Hamam yapılarının İtalya'daki kökenlerini araştırmak için çeşitli yerlerde yer alan bazı konutları incelemek gerekirse, benzer programlama ve tasarım anlayışı genel olarak ortak bir görünümde devam etmektedir. Pompei'nin (Regio III, Insula 2, 1) alanında yer alan *House of Trebius Valens*, olarak adlandırılan yapı, oldukça mütevazi bir görünümdedir (Şekil 2.7). Yapı kuzeyde ve güneyde yer alan iki kütleden oluşmaktadır. Hamam bloku güneyde bulunan kütlede yer alırken bu mekâna erişim ise kuzey tarafında yer alan kütlenin portikosundan sağlanmaktadır. Hamam mutfak mekanının hemen yanında konumlanmaktadır. Hamam blokunun sıcaklığını olabildiğince yüksek tutabilmek için bir dizi tasarım ve inşa pratiği geliştirilmiştir. Oldukça küçük olan mekanların ısı kontrolünü sağlayabilmek için asgari düzeyde açıklık ile mekanların işlevselliğini koruması hedeflenmektedir. Yapı duvarlarının geniş kesitli olması, hamam blokunun ocak ya da fırına çok yakın bir noktada konumlanması ve *oculus* olarak adlandırılan küçük dairesel açıklıklar ile ışık

ihtiyacının karşılanması ve bunun yanında *caldarium* mekanının nihai ulaşılan mekân olması gibi bir dizi tasarım anlayışı ile inşa edilmiştir. Nihai ulaşılan mekân olan *caldarium* ile *tepidarium* mekânı arasındaki kapı 50 cm gibi dar bir ölçüde inşa edilmiştir. *Thermae*larda ya da kamu hamamlarında (*balnea*) sıkça rastlanılan bir durum olan *caldarium*un apsisli bir mekân olarak inşa edilme anlayışına bu konutta da rastlanılmaktadır. Nitekim *caldarium* mekanının apsisli bir şekilde inşa edilmesi, hamam kompleksleri içerisindeki önemini ve merkeziyetini göstermek adına önemli bir detaydır.

Şekil 2.7 : Trebius Valens Evi Planı, Pompeii (Abbondanza'dan *aktaran* Adam, 1995, s. 622).

Bu tasarım anlayışı ile; irili- ufaklı, gösterişli- mütevazi vb. çeşitli ölçeklerde oldukça fazla konut inşa edilmiştir. M.Ö. I. yüzyıla tarihlenen *Villa of Poppaea*, *Villa Oplontis* ya da *Oplontis Villa A* olarak adlandırılan yapı, İtalya'nın güneyinde, Napoli ve Sorrento arasında bir bölgede konumlanmaktadır (Şekil 2.8). Villa Oplontis'te bulunmaktadır. Villanın M.Ö. 1. yüzyıl içerisinde inşa edildiği düşünülmektedir. Villa; çeşitli işlevlere sahip çok sayıda mekân ve hamam mekanlarından oluşmaktadır. Hatta hamamın en sıcak mekânı olan *caldarium* mekanının daha fazla ısıtılması ve ısıyı kütle içerisinde ışınsal olarak daha iyi dağıtabilmesi ve muhafaza edebilmesi için bu mekânın duvarlarına *tubuli* olarak adlandırılan içi boş tuğlalar kullanılmıştır. Nitekim *Villa of Popaea*'daki hamam tasarımında *hypocaust* tabandan ısıtma ve *tubuli* çevre duvarların ısıtılması gibi sistemlerin kullanılmış olması, halihazırda çeşitli kamu hamamlarında bu sistemin aktif bir şekilde kullanılmış olduğunu göstermektedir.

Şekil 2.8 : Poppea Villası Planı, Oplontis (Jashemski, 1978).

Baiae'de ve Plaegrean'de yer alan termo- minarel kaplıcaları, aktif volkanik yapısından dolayı yer altından yükselen; sıcak ve kükürtlü gaz kaynakları ile beslenmektedir. Bu bölgeler aynı zamanda sağlık turizmi açısından da oldukça önemli yerleşimlerdir. Volkanik kayaç yapısı ve minarelli su yapısı ile şifa arayanlar için gözde mekanlardır.

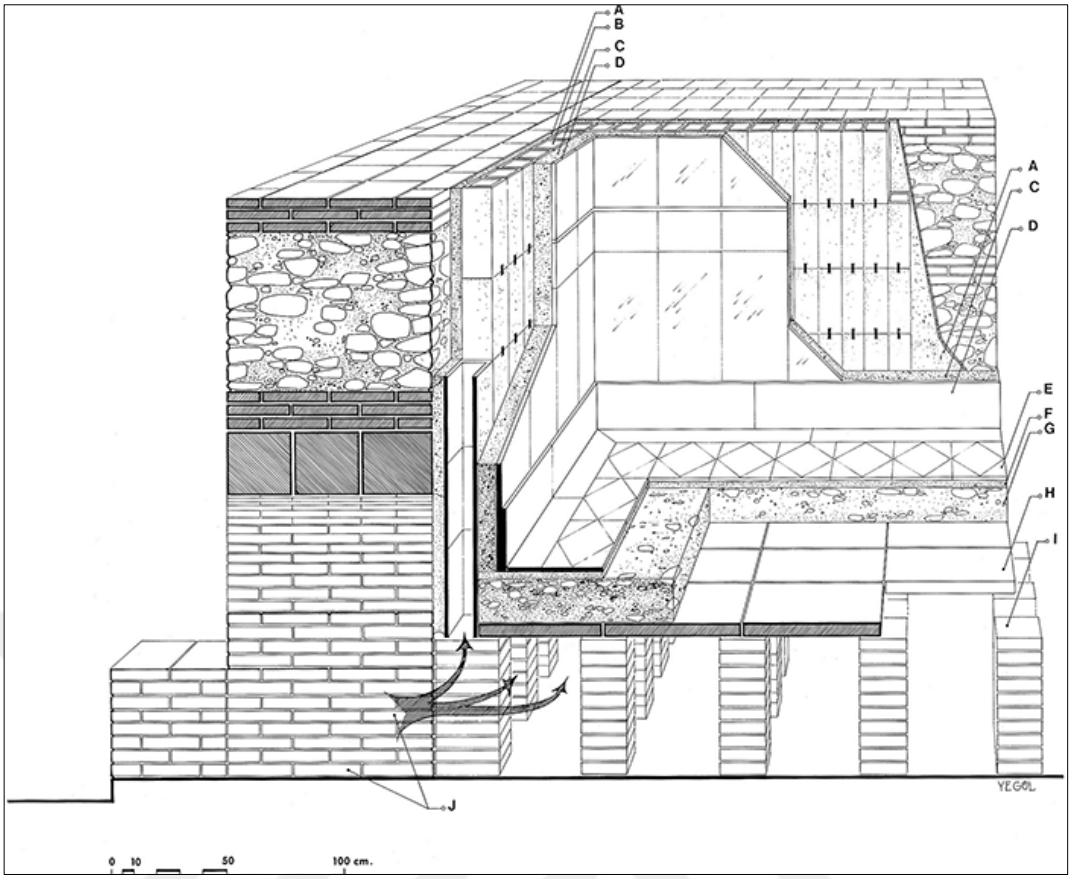
Latince *hypocaustum* olarak adlandırılan kelimenin kökeni Antik Yunandan gelmekle birlikte hypo/altında ve caust/yanmış kelimelerinin bir araya gelmesi ile oluşmuştur. Yazınsal veriler neticesinde bu sistemin mucidinin "Sergius Orata" adlı girişimci olduğu bilinmektedir.

Hypocaust olarak adlandırılan tabandan ısıtma sistemi kuşkusuz hem mimari hem de mühendislik alanında çığır açıcı bir keşiftir. Gelişkin *hypocaust* sisteminin en erken tarihli örnekleri ise Pompeii'de yer alan Stabia Hamamı ve Olympia'da yer alan Yunan Hamamlarında karşımıza çıkmaktadır. Stabia Hamamlarının onarımları ve eklemeleri neticesinde *hypocaust* sistemi hamam döşemelerine dahil edilmiştir (IV. Dönem- M.Ö. 2. yüzyıl sonu). Olympia'daki Yunan Hamamlarının IV. Dönemi'nde yani M.Ö. 1. yüzyılda karşımıza çıkmaktadır.

Praefurnium olarak adlandırılan ocak, hamamların ana ısı kaynağıdır. Bu ocak tarafından, döşeme altında hareket eden sıcak gaz kütleleri üretilmektedir.

Praefurnium genellikle hamamların zemin döşemesinin altında bir noktada konumlanmakta ve doğrudan *hypocaust*a bağlanmaktadır. Ocak kemerli ya da düz lentolu olmakla birlikte dairesel ya da kare planlı olabilmektedir. Genel olarak 0,5-1 mt^2 arası bir alana sahiptir. Bununla birlikte yakıt ihtiyacının daha rahat sağlanabilmesi için ocak yükseltilmekte veya ocağın servis alanı alçaltılmaktadır. Buna ek olarak ocak kısımları, hamam döşemelerinin altında çeşitli servis koridorlarıyla da bağlantılı inşa edilebilmektedir. Ocağın çıkış kısmı daraltılarak elde edilen ısıdan maksimum derecede faydalanılması amaçlanmıştır. Bu amaçla bazı hamamlarda ocağın *hypocaust*a açılan çıkışından itibaren karşılıklı iki duvar inşa edilmektedir. Bu duvarlar ile üretilen sıcak gazlar doğrudan hamam zemininin altına doğru kanalize olmaktadır. Buna ek olarak ocağın üst kısmına ya da yakın bir noktasına genellikle bronz kazanlar yerleştirilerek *natatio* ya da hamamın sıcak bölümlerinde yer alan havuzlar için de sıcak su üretilmesi sağlanmıştır.

Hamam döşemeleri 0,65-1 metre aralığındaki sütunlarla yükseltilerek, döşeme altındaki sıcak gaz kütlelerinin hareket etmesi hedeflenmiştir. *Pilae* olarak adlandırılan bu sütunlar genellikle yuvarlak, kare veya dikdörtgen nadiren de sekizgen planlı tuğlaların üst üste yerleştirilmesi ile oluşmaktadır. Bazı bölgelerde yek pare taş sütunlar da asma zeminin taşıyıcı elemanları olarak kullanılmıştır. Nitekim Bergama'da Yukarı *Gymnasium*'un Doğu Hamamları'nda da yekpare taş sütunlar kullanılmıştır. Oldukça işlevsel sütunların üst kısmını *suspensurae* olarak adlandırılan zemin oluşturmaktadır. Nitekim hamamların, gezilebilir döşemesinin (bu zemin, asma zemin olarak da adlandırılabilmektedir) yükü aslında tuğlalardan oluşan sütunlara aktarılmaktadır. Sütunların üzerine kare planlı 60*60 santimetre ebatlı kiremit plakalar yerleştirilmektedir. Bu plakaların üst kısımlarına ise 20-40 santimetre aralığında bir tür beton harç yerleştirilmektedir. Bu katman; tuğla kırığı, çakıl taşı ve bir tür harcın birleşiminden oluşmaktadır. Bu katmanın üst kısmına ise mermer ya da mozaik yer döşemesinin uygun bir şekilde yerleşebilmesi için ince bir tabakadan oluşan kireç harcı eklenmektedir. Nihai olarak zemin mermer bloklarla ya da mozaik yer kaplaması ile kaplanmaktadır (Fikret K. Yegül, 2006, s. 89); (Şekil 2.9).

Şekil 2.9 : Roma Hamamları Duvar ve Döşeme Detay Çizimi (Fikret K. Yegül, 2006, s. 89).

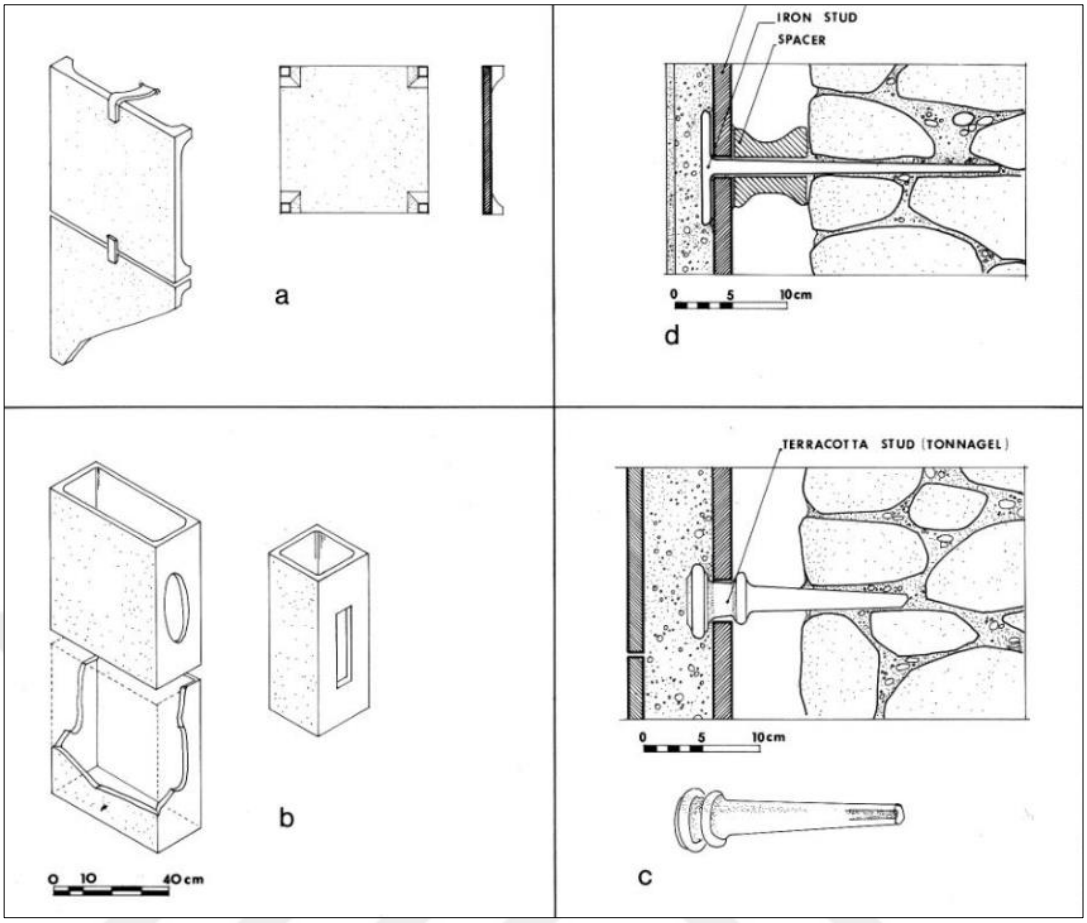
Bu şekilde birçok yapı elemanından oluşan ve kesit kalınlığı oldukça yüksek olan hamam zeminini ısıtmak için uzun süreler gerekmektedir. Nitekim yavaş yavaş ısınan hamam zemini geç soğumakta, bununla birlikte daha düşük miktarda yakıt tüketmektedir. Düşük yakıt tüketimi amacıyla genellikle ocak kısmında ızgara kullanılmayarak ocağın az çekişli olması hedeflenmiştir. Nitekim yakıt olarak odun ve bazen de kömür gibi yakıtların kullanıldığı bu sistemlerin oldukça ekonomik olması gerekmektedir. Bu şekilde hamamların ısıtılması daha geç bir sürede sağlanmış olurken daha az yakıt tüketilerek daha ekonomik çalışması sağlanmıştır. Yükseltilmiş döşemenin bütün alanları bir ocakla (daha kapsamlı ve büyük olan *Thermae*'larda daha fazla ocak kullanımı da gözlenebilmektedir) ısıtılmaktadır.

Hypocaust sisteminin inşa edilme pratiğine dair yazınsal veriler incelendiğinde Vitrivius'un bu konudaki metinleri bilgilendirici olmaktadır. Nitekim Vitrivius'un *hypocaust* sisteminin nasıl inşa edilmesi gerektiği konusundaki açıklamaları ile antik dönem hamamlarının *hypocaust* kalıntıları arasındaki tutarlılık dikkat çekicidir.

Hypocaust sisteminin nasıl inşa edilmesi gerektiğini detaylı bir şekilde Vitrivius (2005, s. 117) tarafından şöyle açıklamaktadır:

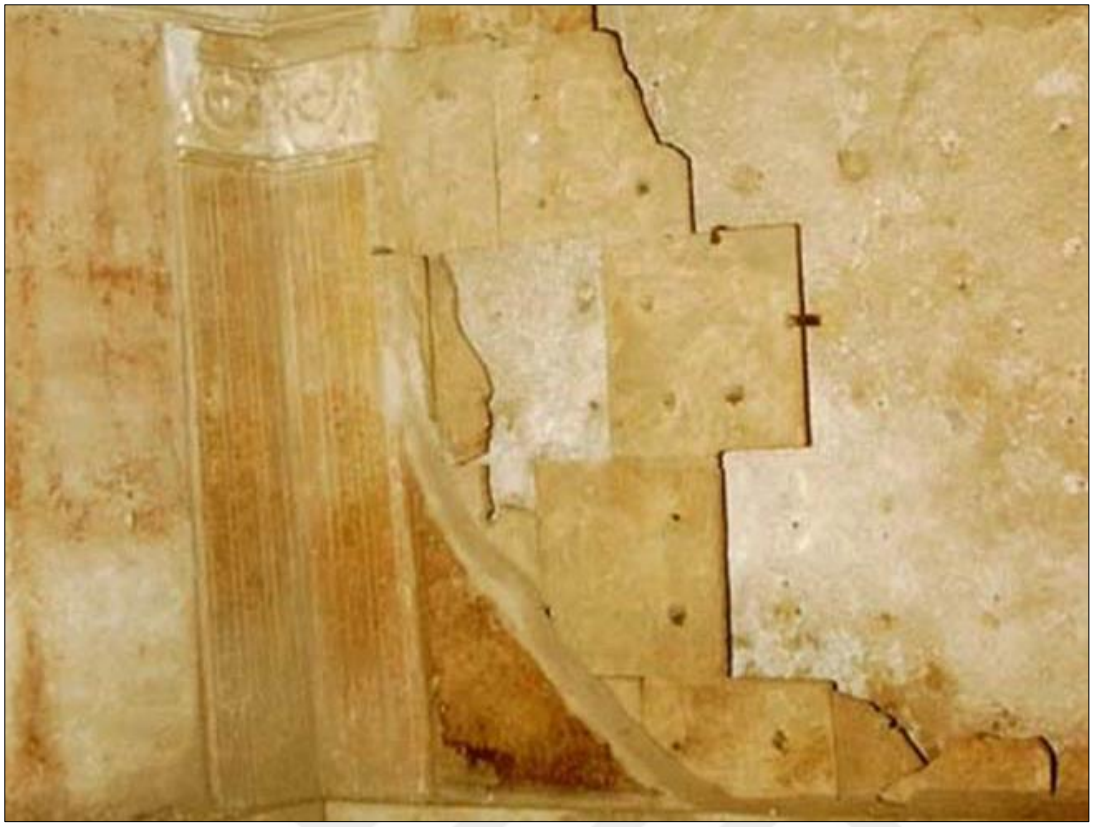
> Sıcak banyo odalarının asma zeminleri aşağıdaki gibi inşa edilmelidir. Önce zeminin yüzeyi, ocağa doğru eğimlendirilmiş bir buçuk ayak kare ölçüsünde kiremitlerle kaplanmalıdır; bu eğim içeriye bir top atıldığında topun ortada durmadan kendiliğinden külhana geri yuvarlanmasını sağlayacak düzeyde olmalıdır. Böylelikle, ocağın ısısı asma zeminin altına daha çabuk yayılabilecektir. Bunların üzerine, sekiz inçlik tuğlalardan oluşan direkler İnşa edilerek, birbirlerinden, iki ayaklık kiremitlerle kapatılabilecekleri aralıklarla yerleştirilirler. Bu direkler iki ayak yüksekliğinde olmalı ve kılla karıştırılmış kille döşenerek üzerleri zemini taşıyan iki ayaklık kiremitlerle örtülmelidir.

Roma hamamlarında döşeme altı ısıtma sistemlerine ek olarak içi boş duvar sistemleri de kullanılmıştır. Nitekim *hypocaust* sisteminin kökenlerinde yatan çok katmanlı ilişkiler ve muğlaklık, duvardan ısıtma sistemlerinde söz konusu değildir. Duvardan ısıtma sistemlerinin, Roma Medeniyetine ait bir keşif olduğu kabul edilmektedir. Ocak tarafından üretilen sıcak gazlar sayesinde hamamların taban döşemeleri ısıtılırken bu sistemi daha da etkin bir hale getirmek için çeşitli yapı elemanları tasarlanıp yapı duvarlarına dahil edilmiştir. Nitekim bu elemanlar sayesinde duvarlar ve döşemeler arasında kesintisiz ısı aktarımı sağlanmaktadır. Hamamların, duvarları içerisine yerleştirilen; *tubuli, tegulae mammatae* veya *terrakotta* aralık parçalı ve demir çivili sistem, Çivi kazık gibi elamanlar ısı aktarımını sağlamaktadır. Toprak kökenli bu malzemelerin kullanımı ile döşeme altından hareket eden sıcak gaz kütlelerinin ikincil kullanımı hedeflenerek bu gaz kütleleri hamam yapısınındın tahliye edilmeden önce içi boş duvarlar arasında da hareket ederek düşey yapı elemanlarını da ısıtmış olur. Bu yapı elemanlarını hem kendi aralarında hem de yapı duvarları ile sabit tutabilmek için genellikle metal bağlayıcı (kenet vb.) elemanlar kullanılmaktadır. *Tubuli* olarak adlandırılan içi boş tuğlalar, hamamların mermer kaplamaları ya da *stucco* kaplı duvarları ardında yer alarak, hamam blokunun ısı kapasitesini arttırmaktadır. Üst ve alt yüzeyleri tamamen açık (genellikle en üst kotta yer alan *tubuli* elemanlarının üst yüzeyleri kapalıdır) olan tuğlaların yan kısımlarında yer alan kısmi boşluklar ile hem yatayda hem de düşeyde ısı aktarımı devam etmektedir. *Tegulae mammatae* olarak adlandırılan yapı elemanı ise *memeli kiremitler* olarak adlandırılmaktadır. Nitekim dikdörtgen plaka şekline sahip olan yapı elemanın dört köşesi çıkıntı yapmakta ve bu çıkıntı noktaları yapı duvarlarına doğru yönelmektedir. Çıkıntı kısımlarının duvarlara yönelmesi ile yapı duvarı ve memeli kiremitler arasında boşluk oluşmaktadır. Bu yöntem ile *hypocaust*tan gelen sıcak gazlar; yapı duvarı ve *tegulae mammatae* arasında kalan boşluklarda hareket ederek yapı duvarlarını ısıtmaktadır (Şekil 2.10).

Şekil 2.10 : Roma Hamamları Duvarlarında Kullanılan Yapı Elemanları (Fikret K. Yegül, 2006, s. 95).

Pompei'de bulunan Forum Hamamları ve Stabia Hamamları *tegulae mammatae* tekniğinin kullanıldığı en erken örneklerdir (Şekil 2.11). M.Ö. 1. yüzyılda her iki hamamın onarımları sırasında bu sistemlerin yapılara dahil olduğu tahmin edilmektedir. Nitekim bu ısıtma yöntemine karşın daha basit kabul edilebilen *terra kotta*lar yardımı ile gerçekleştirilen duvardan ısıtma yöntemi, yaklaşık M.Ö. 2. yüzyılda Fregellae Hamamları'nda uygulanmıştır.

Şekil 2.11 : Stabian Hamamları duvarlarında yer alan *tegulae mammatae* kalıntıları, Pompeii (Jashemski, 1957).

Bütün bu duvardan ısıtma sistemleri içerisinde kuşkusuz en çok tercih edilen yapı elamanı *tubuli* olmuştur. Bu sistemin oldukça pratik bir şekilde uygulanabilir olması, İngiltere'den Afrika'ya kadar yayılan Roma hamamlarında en çok tercih edilen sistem olmasını sağlamıştır. Bunun yanında genellikle saçak kotunda yer alan bir çıkış sayesinde, yapı döşemelerinde ve duvarlarında hareket eden gazların yapıyı terk etmesi sağlanır. Birden fazla çıkış boşluğunun bulunması, sıcak gaz üretimi için tüketilen yakıt miktarının artmasına neden olacaktır. Bu sebeple saçak kotunda yer alan *tubuli* elemanlarından üst yüzeyi açık olanların sayısı azaltılmaktadır. Bu tasarım yaklaşımı ile ocağın, az çekişli olması sağlanarak daha ekonomik bir çalışma prensibi ile hamamı ısıtması sağlanmıştır.

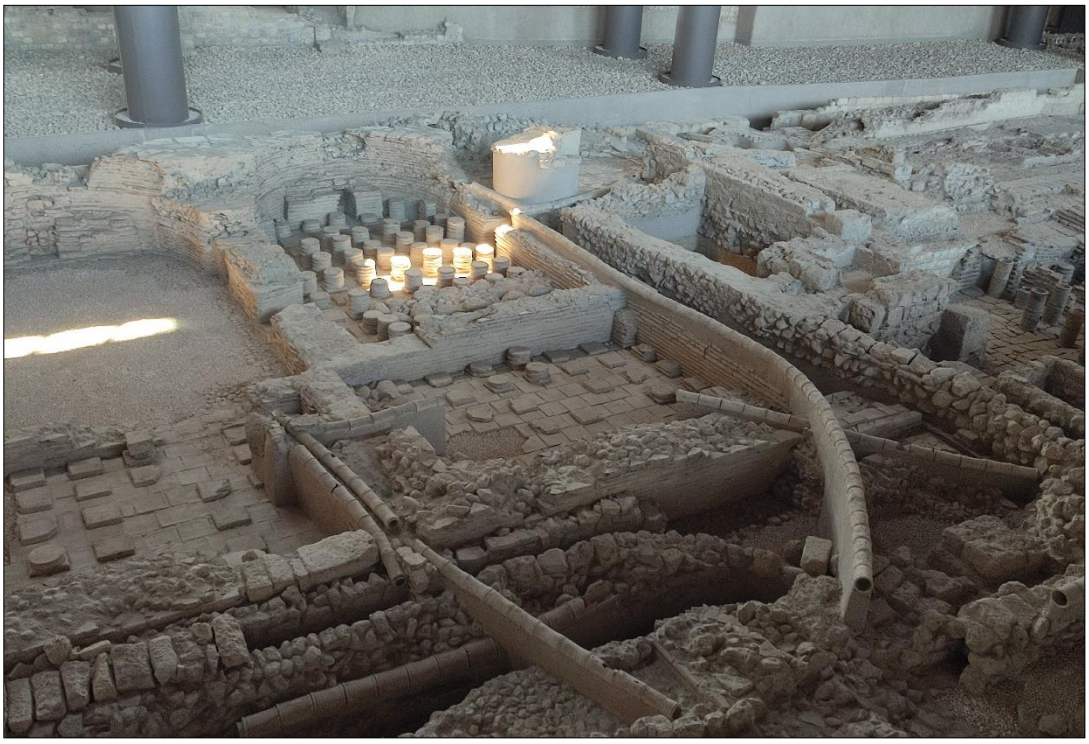
Duvardan ısıtma sistemlerinin hamam yapılarını ısıtmakta ne derece etkin bir rol oynadığını anlamak için Türkiye'de yer alan Sardes Antik Kenti'nde deneysel bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda Manisa'nın Salihli İlçesi'nde bulunan Sardes ya da Sardis Antik Kentinde 2000'lerin başında gerçekleştirilen çalışmada Roma hamamlarında kullanılan *tubuli* ve *hypocaust* gibi yapı elemanlarının ısı etkinliğinin sağlanmasında ne kadar etkin oldukları araştırılmıştır. Batı Anadolu'nun

en görkemli antik kentlerinden olan Sardis'te (Sardis *Gymnasium*'umunun da bulunduğu antik kenttir) *Nova Hamamları* adlı küçük ölçekli tipik bir Roma Hamamının replikası inşa edilmiştir. Bu deneysel çalışma, *tubuli* elemanlarının ısı kontrolünün sağlanmasında etkin bir rol oynamadıkları, sadece *hypocaust*'da sirküle olan ve ısısını bir miktar kaybetmiş gazların, duvarları etkin bir şekilde ısıtmadığı bunun yerine sadece yalıtım görevi gördüğü gibi çeşitli görüş ayrılıklarına; etkin ve bilimsel bir yanıt vermektedir. İnşa edilen deneysel Nova Hamamları'nda *tubuli* elemanları ile gerçekleştirilen deneyde sıcak gazların yapıdan tahliye edilmesi amacıyla kullanılan her beş *tubuli* elemanından birinin üst yüzeyi açılmıştır. Bu şekilde bir saat içerisinde tüketilen odun miktarı ise 15 kilogramdan 6 kilograma düşmüştür. Buna ek olarak *tubuli* elemanlarının kullanılmadığı yani duvardan ısıtma sisteminin olmadığı modelde ise etkin ısısal konforu sağlamak ve ısı kaybını minimum düzeye indirgemek için normal şartlar altında 42°C- 43°C olan zemin sıcaklığını sağlayabilmek için zeminin sıcaklığının 62°C ye çıkarılması gerekmektedir. Bu çalışma ile içi boş duvar sistemlerinin hamam blokunun ısı kontrolünün sağlanmasında oldukça etkin bir rol oynadığı anlaşılmaktadır (Fikret K. Yegül, 2006, s. 113).

Nihai olarak tipik bir Roma Hamamı'nda, içi boş duvarların enerjisini kaybetmiş gazların sadece yalıtım amaçlı ikincil kullanımı gibi bir önermenin bilimsellikten uzak bir yorum olduğu tam aksine bütün ısıtma sisteminin etkin bir şekilde çalışabilmesi için oldukça elzem olduğu anlaşılmaktadır. Buna ek olarak deney sonuçları göstermektedir ki, *tubuli* elemanları yakıt tüketimi konusunda da etkin bir tasarruf modeli sunmaktadır. Nitekim Roma Hamamları'nda bulunan bütün bu ısıtma sistemleri, HVAC (Heating, Ventilation, and Air Conditioning) olarak adlandırılan ısıtma, havalandırma ve iklimlendirme anlamlarına gelen -insan sağlığı için optimal şartları sağlayan iklimlendirme çözümleri olarak kabul edilmektedir- sistemin antik dönemli denemeleridir adeta.

İçi boş duvar tasarımları ile duvar yüzeylerinin etkin bir şekilde ısıtılması, mimari ve mühendislik alanında çeşitli gelişmelerin tetikleyicilerinden olmuştur. Roma hamamlarının tasarımında; plan şeması, kütle organizasyonu, açıklık, üst örtü ve mekân kompozisyonu gibi çok fazla parametrenin bağımsız bir şekilde çalışabilmesini sağlamıştır. Yeterince ısıtılan hamamlar artık geniş pencereler, devasa havuzlar ve tonozlu salonlar gibi mimari elemanlar ve hacimler ile donatılmaktadır. Nitekim ısıtma sistemlerinin mükemmel bir hale gelmesi ile hamam yapılarının ana ısıtılan mekânı

olan *caldarium* ve bunun yanında ikincil işlevli mekanlar olan *tepidarium, laconicum, heliocaminus* ve *sudatorium* gibi mekanlar, devasa boyutlara varmakta ve sorunsuz bir şekilde ısıtılmaktadır. Devasa boyutlara varan ve ısıtılması oldukça zor olan *thermeae*ların tasarımındaki tetikleyici unsur muhtemelen ısıyı etkin bir şekilde kullanma kabiliyetidir. Isıyı kontrol etme ve yönlendirebilme kabiliyeti sayesinde Roma hamamlarında yenilikçi plan şemaları uygulanmıştır (Fikret K. Yegül, 2006, 2011); (Şekil 2.12).

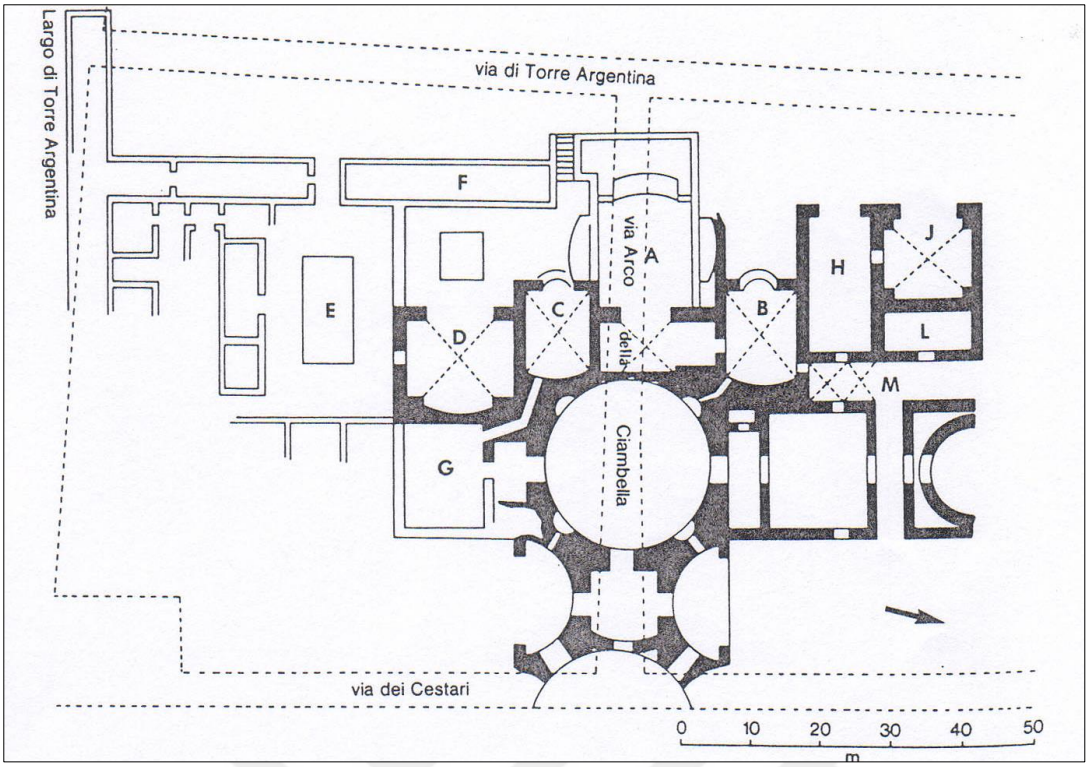

Şekil 2.12 : Roma hamamı kalıntıları, Antakya Müze Otel (Hakseven, 2022).

İmparatorluk Tipi Hamamlar yıkanma, temizlik ve eğlence gibi faaliyetler için bünyesinde oldukça fazla işlev barındırmaktadır. Bu tip hamamlar oldukça geniş alanlara yayılmaktadır. Nitekim bu yapılar genellikle bulunduğu yapı adasının bütününü hatta komşu yapı adalarını da kaplayabilmektedir. İmparatorluk tipi hamamların planlamasında genellikle kompleksin merkezine hamam bloku konumlanır. Merkezde konumlanan bu blokun etrafı ise yürüyüş yolları, bahçeler, yapay göletler, su kanalları gibi peyzaj alanlarından oluşmaktadır. Nihai olarak peyzaj alanlarını çevreleyen bir sınır duvarından inşa edilmektedir. Bu sınır duvarı ise genellikle kiralık konutlar, kiralık dükkanlar, eksedralar, kütüphaneler, stadyumlar, kült tapınma alanları gibi mekanlardan oluşmaktadır.

Hamam yapılarının mimari planlama ve tasarım ilkelerinin oldukça gelişkin bir hal aldığı evre *thermae* tipi hamamların inşa edildiği dönemdir. Nitekim bu hamam tipinin inşa edilmesinde, ustalıkla sağlanan ısı kontrolünün yadsınmaz bir yeri vardır. Hatta etkin bir şekilde sağlanan ısı kontrolü sayesinde artık devasa boyutlara varan sıcak mekanlar ve havuzlar inşa edilebilmektedir. *Thermae* olarak adlandırılan imparatorluk tipi hamamlar genellikle simetrik bir yapıda inşa edilmiştir. *Frigidarium, caldarium* ve *tepidarium* genellikle bu simetrik planın merkez aksını oluşturmaktadır. Bu merkez aksın etrafını ise *laconicum, sudatorium, apodyterium, basilica thermarum, natatio* ve *palaestra* gibi mekanlar oluşturmaktadır. *Thermaelar* su ihtiyacı oldukça fazla olan yapı komplekslerdir. Çoğu zaman kente su getiren su kemerleri (*aquadectuslar*) doğrudan *thermae*lara bağlanmaktadır. Nitekim bu komplekslerin genellikle oldukça gelişkin drenaj sistemleri ve su isale hatları bulunmaktadır. Bunun yanında su depolayabilmek için sarnıç yapıları da inşa edilmiştir.

Büyük İmparatorluk Tipi Hamamların ilk örneği Agrippa Hamamlarıdır (Şekil 2.13). Agrippa Hamamları M.Ö. 25 yılında inşa edilmiştir. Agrippa Hamamları antik dönem yazarları tarafından farklı dönemlerde farklı şekillerde adlandırılmıştır. Dio Cassius, *laconia sudatorium* veya *gymnasium* olarak adlandırmakta, bununla birlikte M.Ö. 19 yılında hamamlara su getiren Aqua Virgo su kemerinin bağlanması ile yapıdan *balaneion* olarak bahsetmektedir. Plinius ise hamamdan birkaç defa bahsetmekte ve her seferinde *thermae* olarak adlandırmaktadır. Hamam kompleksi imparatorluğun kapsamlı inşa programları içerisinde, Pantheon gibi ünlü bazı yapılarla birlikte inşa edilmiştir. Agrippa Hamamları kısmen de olsa simetrik bir planlama şemasına sahiptir.

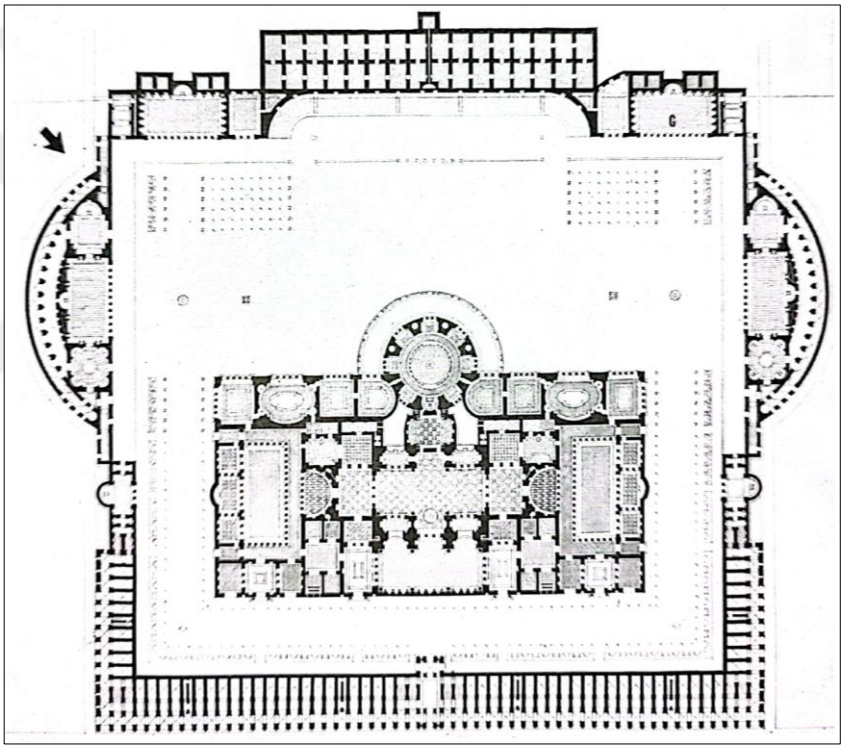

Şekil 2.13 : Agrippa Hamamları Planı, Roma (Huelsen, 1910).

Agrippa Hamamları'nın planında dikkat çekici nokta yapının merkez kabul edilebilen noktasında *arco della ciambella* olarak adlandırılan dairesel planlı ve kubbeli rotundanın bulunmasıdır. Bu mekânın yıkanma ve temizlik kökenli işlevlerden ziyade bir toplanma salonu işlevi gördüğü düşünülmektedir. Nitekim mekân içerisinde herhangi bir havuz elemanının bulunmaması, mekâna açılan fazla sayıda kapı bulunması bu mekânın *frigidarium, laconicum* ve *sudatorium* gibi mekanlar olmayacağını düşündürmektedir. Rotundanın batısında yer alan A, B ve C mekanlarının duvarlarında ve döşemelerinde ısıtma sistemine ait *tubuli* ve *hypocaust* gibi yapı elemanlarının bulunması bu mekanların, ısıtılan salonlar olduğunu düşündürmektedir. Nitekim sonraki dönemli *thermae*larda karşılaşılan *caldarium* mekânının apsisli olması, yapı kütlesinden çıkıntı yapması ve merkezi konumlarda bulunması, Agrippa Hamamları'nda A Mekanı'nın caldarium olabilme ihtimalini güçlendirmektedir. Hamam blokunun güney batı kısmı ise daha çok spor ve jimnastik faaliyetleri ile ilişkili peyzaj tasarımlarının ağırlıklı olduğu mekanlardır. Palladio tarafından yapılan çizimde güney batı kısmında sütunlu geçitler yer almaktadır. Hamam blokunun tasarımının yanında, *Stagnum* olarak adlandırılan yapay gölet ve bu göleti Tiber Nehri'ne bağlanan Euripis kanalı ile çeşitli peyzaj düzenlemeleri gerçekleştirilmiştir. Bu iki su elemanı da Aqua Virgo Su Kemeri tarafından

beslenmektedir. Su elemanlarıyla birlikte yeşil alan ve peyzaj düzenlemeleriyle de Agrippa Hamamları ilerleyen dönemlerdeki *thermae* komplekslerinin ulaşacağı oldukça işlevsel tasarımların erken dönemli ilk denemesidir. Agrippa Hamamları eski askeri talim ve spor alanlarına inşa edilmiştir. Hamamların bünyesinde barındırmış olduğu spor ve jimnastik faaliyetleri neticesinde, bu alana hamam inşa edilmiş olması, alanın geçmiş dönemlerdeki kullanımlarına da referans vermektedir.

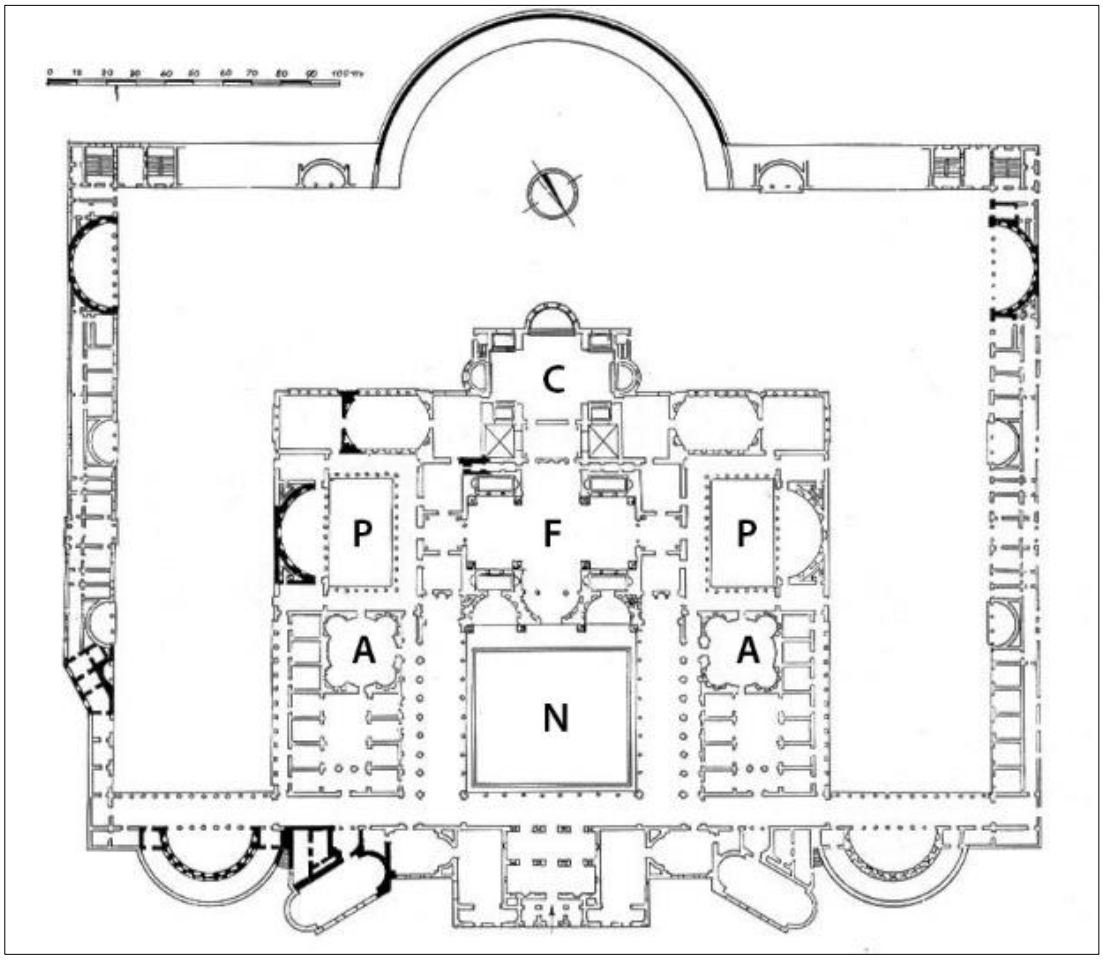
Büyük imparatorluk tipi hamamlar içerisinde kuşkusuz en dikkat çekici olanlardan bir diğeri ise Caracalla Hamamlarıdır. Caracalla Hamamları Antoniniane Hamamları olarak da adlandırılmaktadır. Caracalla Hamamları, V. yüzyılda Romalılar için dünyanın yedi harikasından biri olarak kabul edilmiştir (Şekil 2.14).

Şekil 2.14 : Caracalla Hamamları Planı, Roma (W.S. Smith'ten *aktaran* Fikret K. Yegül, 2006, s. 179).

Günümüzde en iyi korunabilmiş İmparatorluk Hamamlarından biridir. Caracalla Hamamları'nın inşasına, 206 yılında Septimus Severus Dönemi'nde başlanılmıştır. 10 yıllık bir süreçte hamam kompleksinin merkezinde yer alacak olan hamam blokunun inşası Caracalla Dönemi'nde 216-217 yıllarında tamamlansa da ikincil işlevli mekanlar yani kompleksin çevre duvarlarında yer alan mekanların inşası Alexander Severus Dönemi'nde tamamlanmıştır. Caracalla Hamamları yaklaşık 30 hektarlık bir alana yayılmıştır. Caracalla Hamamları; İmparatorluk Hamamları dizisinde,

bünyesinde barındırdığı programları ve tasarlanan mekanları ile Roma'da hamamlarının oldukça gelişkin bir hal aldığı ilk örneklerden biridir (Fikret K. Yegül, 2006, ss. 178–181). Kompleksin çevre duvarları ve hamam bloku arasında kalan alan ise peyzaj alanları ile şekillendirilmiştir. Çevre duvarları ve hamam bloku arasında kalan bu alan, Agrippa Hamamları'nda karşılaşılan peyzaj tasarımlarının formel ve sistemli bir hale getirildiği bir alandır. Bu tasarım pratiği ise ilk olarak Traianus Hamamları'nda Damascus'lu Apollodorus tarafından uygulanmıştır (Şekil 2.15).

Şekil 2.15 : Traianus Hamamları Planı, Roma (Gismondi'den *aktaran* Fikret K. Yegül, 2006, s. 173).

Apollodorus Roma'nın resmi hamam mimarı olarak anılmaktadır. Bir diğer yenilikçi yaklaşım ise Palaestra'nın hamam yapısı ile olan ilişkisidir. Erken dönem hamamlarında palaestra hamam blokuna bağlantılı olacak şekilde inşa edilen ikincil işlevli bir mekân görünümünde olsa da yine Traianus Hamamları'nda hamam blokunun kütlesinin içerisine dahil edilmiştir. Bu durum spor ve jimnastik yapma kültürünün mimari gelişmelerdeki önemini göstermek için oldukça önemlidir.

Caracalla Hamamları dikkat çekici simetrik bir plana sahiptir. Hamam bloku, hamam kompleksinin merkezinde yer almaktadır. Hamam blokunun merkez aksını *natatio, frigidarium, tepidarium* ve *caldarium* oluşturmaktadır. Hamamın en gözde mekanlarından biri olan *caldarium* dairesel planlı ve kubbeli bir şekilde inşa edilmiştir. Buna ek olarak dairesel planlı *caldarium* mekanının yarısı yapı kütlesinden dışarıya doğru çıkıntı yaparak, blok içerisindeki merkeziyeti vurgulanmaktadır. Merkez aksın sağına ve soluna bir çift *palaestra* tasarlanmıştır. *Caldarium* mekanının geniş duvarları arasında 7 adet oldukça geniş niş ve bu mekâna erişimi sağlayan bir adet kapı bulunmaktadır. Bu nişlerin hepsinde sıcak su havuzu bulunmaktadır. Sıcak havuzla kaplı olan bu nişler geniş pencereler ile donatılmıştır. *Caldarium* mekanının sağına ve soluna 4'er adet toplamda 8 ayrı sıcak salon eklenmiştir. Muhtemelen bu sıcak salonlar farklı sıcaklardaki mekanlardır. Dairesel planlı *caldarium* mekanının üst örtüsü kubbe şeklindedir. Kubbe açıklığı 35 metre, yükseklik ise 44 metredir. Caracalla Hamamların planlamasında izlenen simetrik tasarım anlayışı, çevre duvarlarda da devam etmektedir. Hamam Kompleksinin güney kanadı yarım elips biçimindeki stadyumu merkeze alacak şekilde inşa edilmiştir. Stadiumun alt kısmında su sarnıçları bulunmaktadır. Bunun yanında stadyumun sağında ve solunda kütüphaneler ve çeşitli mekanlar bulunmaktadır. Batı ve doğu çevre duvarları ise yarı elips biçiminde eksedralardan oluşmaktadır. Eksedralar üç kısımdan oluşmaktadır. Sekizgen planlı salon, apsisli salon ve bu iki mekânın ortasında yer alan dikdörtgen planlı bir salondan oluşmaktadır. Bunun haricinde 19. yüzyılda yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde kompleksin güneybatı kısmında (hamam bloku ve çevre duvar kuşağı arasında) geniş ve tonozlu salonların olduğu saptanmıştır. Bu salonlar, sütunlar ile 4 kısma ayrılmaktadır. Bodrum katta yer alan bu servis koridorlarının altında drenaj sistemleri tespit edilmiştir. Bu salonlar, çevre duvar kuşağına bağlanmaktadır. Bunun haricinde bu alanda su değirmeni ve mitraeum tespit edilmiştir. Kompleksin kuzey çevre duvar kuşağında bürolar ve dükkanlar bulunmaktadır.

2.4 Bizans Dönemi Hamamları

M.S. IV. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun, resmi din olarak Hıristiyanlığı kabul etme süreciyle birlikte inanç gereği zaman içerisinde toplumsal hayatta köklü değişimler gerçekleşmiştir. Bu değişimlerle birlikte kent mekanları ve bu mekanlara atfedilen değerler de değişmiştir. Hamam yapıları antik çağda Romalı bireyler için temizlik, spor ve eğlence gibi faaliyetlerde gündelik hayatın merkezindeyken Bizans İmparatorluğu'nda (Doğu Roma İmparatorluğu) artan Hıristiyanlık etkileri ile artık eski önemini ve ihtişamını kaybetmeye başlamıştır. Kilisenin hamamlar ve yıkanma üzerindeki etkisi göreceli olarak değişse de kilise yıkanmaya ve hamamlara karşı katı bir tavır almamakla birlikte yıkanmayı veya hamama gitmeyi şifa ve tedavi amaçlı olduğu sürece kabul etmektedir. Roma İmparatorluğunun kentsel imar programlarının ayrılmaz bir parçası olan ve bununla birlikte prestij, popülarite ve hayırsever imajı kazanmak isteyenlerin inşa ettirmiş olduğu hamam yapıları artık kentsel imar programlarından çıkarılmış, bu programlarda hamam gibi kamusal kullanımdaki yapıların yerini manastır, kilise gibi inanç merkezli yapılar almıştır (Fikret K. Yegül, 2006, s. 291). M.S. IV. ve V. yüzyıla kadar hamam yapıları inşa edilse de bu yapıların inşa edilmesi Antik Dönemdeki kadar yoğun olmamakla birlikte var olan yapılar da pagan inançlarından ve bu yaşantısının mimari mekanlardaki yansıması olan çeşitli sanat ve mimari öğelerden arındırılması ile işlev değişikliğine gidilmiştir. Nitekim Güneybatı Anadolu ve Batı Anadolu'da yer alan birçok antik kentte keşfedilen hamam-*gymnasium* kompleksleri kent yaşamına hizmet edebilecek amaçlarda işlev değişikliklerine gidilerek kilise, manastır, konut, endüstriyel ve idari işlevler ile kullanılmıştır. *Thermae* tipli imparatorluk hamamlarının inşası M.S. IV. yüzyıl itibari son bulmuştur. *Balnea* tipli küçük hamamların kullanımına kısıtlı olarak devam edilse de M.S. VIII. ve IX. yüzyıl itibari ile hamamlar antik dönem içerisindeki önemi kaybetmiştir (Fikret K. Yegül, 2006, ss. 292–298).

IV. yüzyıla kadar *Thermae* tipi hamamların kullanımına devam edilse de bu yapılar zaman içerisinde kapanmış veya farklı işlevlerde kullanılmıştır. Nitekim artan nüfus etkisi, kentsel arazilerin azalması, bu yapılara hizmet eden su kemerlerinin çeşitli istila ve akınlar neticesinde tahrip edilmesi ve dini inancın etkisi ile hamam kültürü geçmiş dönemlerdeki etkisini ve ihtişamını Erken Bizans Dönemi'nde koruyabilse de Geç ve Orta Bizans Dönemlerinde hamam yapıları yavaş yavaş kentsel bellek ve kullanımdan

çıkmıştır. Bizans Dönemi inşa edilmiş hamam yapıları Antik Dönemde inşa edilmiş hamam yapılarına referanslar vermektedir. Buna karşın bu dönem hamam yapılarının; ölçeğinde, kütlesinde ve mimari planlamasında önemli değişimler ile Antik Dönemde inşa edilmiş hamam yapıları ile ayrışmaktadır. Bizans Dönemi inşa edilmiş hamam yapılarının ölçeği küçülerek daha bütünleşik bir görünüme sahip olmuştur.

Mimari planlamadaki en temel farklar ise *palaestra* ve *frigidarium* mekanlarının zaman içerisinde işlevini yitirerek planlamadan kaldırılmasıdır. Roma Dönemi'nde inşa edilmiş hamam yapılarının ana aksını oluşturan *frigidarium, tepidarium ve caldarium* üçlemesi M.S. VI. Ve VII. yüzyıla kadar devam etmiş olsa da *frigidarium* mekanının planlamadaki rolü giderek azalmış ve zaman içerisinde fonksiyon ve şekli değişerek *apodyterium* ve *vestibulum* olarak adlandırılan mekanlar ile birleşmiştir. *Frigidarium*a ek olarak *palaestra* ve *palaestra* mekanının orijini olan *gymnasium* mekanları da zaman içerisinde önemini yitirmiş ve mimari planlamadan tamamen kaldırılmıştır. Bu dönem hamam yapıları; yapı malzemesi, yapım tekniği, mimari planlama ve kütle organizasyonu gibi kriterler ile inşa edildiği coğrafyanın özelliklerine göre farklılaşabilmektedir (Koçyiğit, 2023, ss. 197–198).

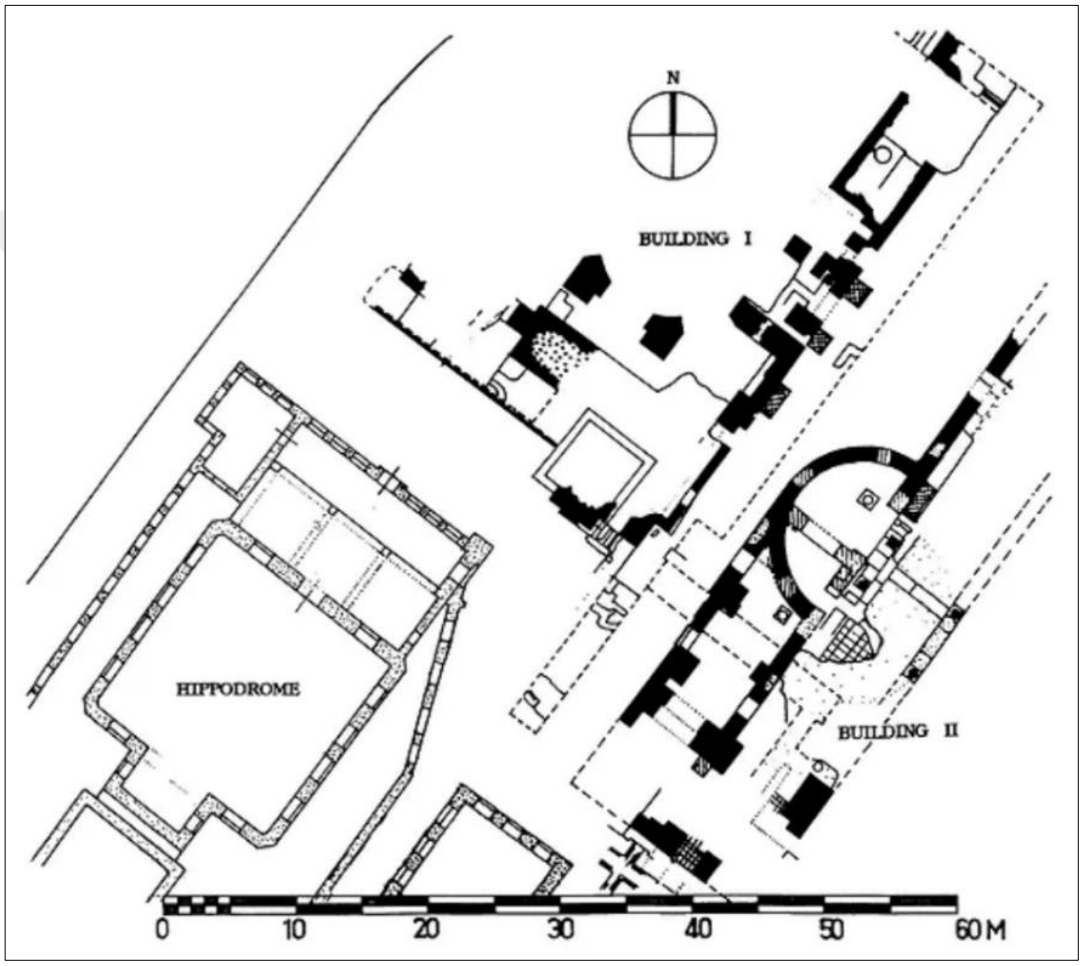
Bizans Dönemi'nde gündelik hayatın merkez duraklarından biri artık hamam yapıları yerine, kilise, manastır ve şapel gibi dini yapılar olmuştur. Kilise, hamamların hastalık ve şifa arama gibi durumlarda kullanılmasını tavsiye etmektedir. Kilisenin yıkanma konusunda kesin olmayan tutumları olmakla birlikte, tavsiye edilen yıkanmadan haz alma durumunun ortadan kalkmasıdır. Nitekim "alousia" olarak adlandırılan çileci yaklaşım ile kişi gündelik hayatında yıkanmayarak bedenini ve görünüşünü adeta görmezden gelmektedir. Geç Antik Çağ'dan itibaren bireyler için önemli olan ruhsal arınmadır. Bu duruma ise yıkanmama hali ile ulaşılmakta, çünkü yıkanmak fiziksel ve zihinsel gevşemeyi sağlamaktadır. Geç Antik Çağ'da kilise hamam yapılarını pagan dünyası ile ilişkilendirmiş ve bu yapıları, bireyleri ahlaki çöküşe sürüklediği gerekçesi ile kabul etmemiştir. Kiliseye göre bu yapıların kullanılabilmesi için çeşitli ritüeller ile hamamların "şeytanlardan ve pagan kültüründen" arındırılması gerekmektedir (Şekil 2.16).

Şekil 2.16 : Aziz Philippus Diocletianus Thermae'sını şeytandan arındırıyor (Ciamberlano, 1610).

Bizans İmparatorluğu'nda hamam kalıntılarının gözlenebildiği çok az hamam olmakla birlikte bu hamamlar genellikle Hıristiyanlık için merkez kabul edilen şehirlerde yer almaktadır (Constantinopolis, Antiochia, Kuzey Suriye'de yer alan bazı şehirler vs.). Nitekim İmparatorluğun en fazla hamam inşa ettirmiş olduğu kent kuşkusuz Constantinopolis'tir. İmparatorluğun başkenti olan Constantinopolis'te, V. yüzyılda 153 *balnea* olarak adlandırılan küçük ölçekli hamam ve bunun yanında 8 adet *thermae* tipi hamam bulunmaktadır. Oldukça fazla olan bu sayıyı aşan tek kent Roma'dır (Fikret K. Yegül, 2006, s. 300). Kentin en görkemli ve büyük imparatorluk tipinde tasarlanmış hamamlarından biri olan Zeuxippos Hamamları Septimus Severus Dönemi'nde M.S. I. Ve II. yüzyılları arasında inşa edilmiştir (Şekil 2.17). Çeşitli sebeplerden dolayı iki defa yıkılan yapı (Nika Ayaklanması vs.) Constantinus ve Iustinianus dönemlerinde tekrardan inşa edilmiştir. Yapı kalıntıları çok az olmakla birlikte eski hipodrom ve Ayasofya arasında konumlanmaktadır. Hamam kompleksinin 1927 ve 1928 yılları arasında kazıları gerçekleştirilmiştir. Arkeolojik

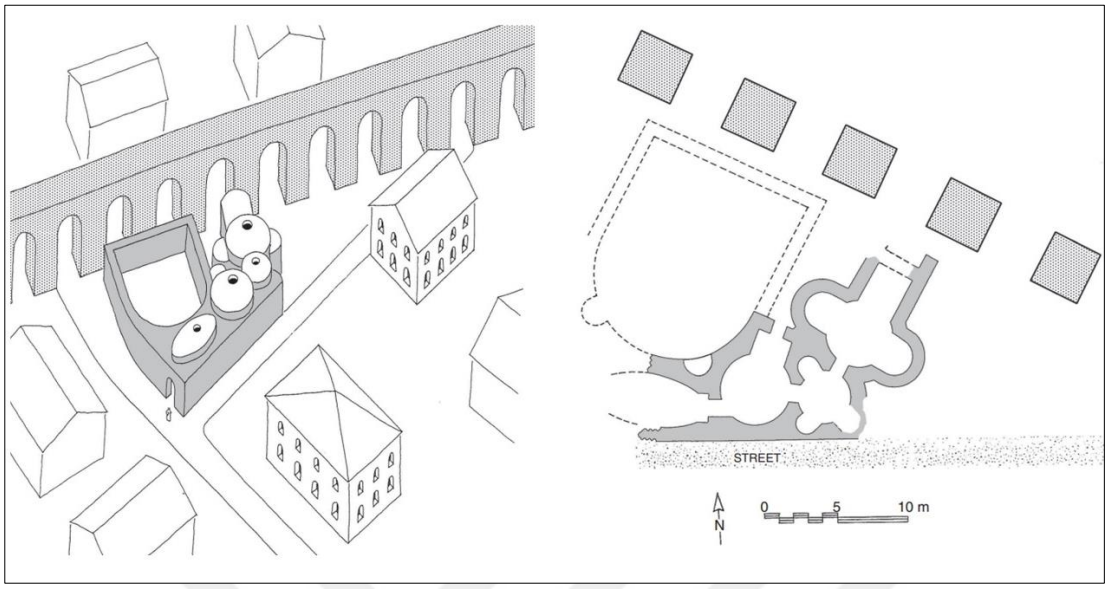
kazılarda elde edilen veriler neticesinde yapının son inşa tarihi VI. yüzyıl kabul edilmektedir. Zeuxippos Hamamları VII. yüzyıla kadar hamam işlevini devam ettirmiş olsa da sonraki dönemlerde hamam işlevini kaybederek çeşitli işlevlerde kullanılmıştır. En son hamam olarak kullanıldığı VII. yüzyıldan itibaren sırasıyla tekstil ve seramik üretiminin gerçekleştirildiği endüstriyel işlevlere bürünmüştür. Son olarak XII. yüzyılda hapishane olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Berger, 2012, s. 71).

Şekil 2.17 : Zeuxippus Hamamları Planı, İstanbul (Müller- Wiener, 1977).

Zeuxippus Hamamları haricinde günümüzde Kalenderhane Camii sınırları içerisinde bulunan ve doğrudan Valens Su Kemeri ile bağlantılı olan Kalenderhane Hamamları ve Topkapı Sarayı içerisinde yer alan Bizans Hamamları bulunmaktadır (Şekil 2.18). Kalenderhane Hamamları planlama ilkeleri neticesinde esnek bir görünümde olsa da Topkapı Sarayı'nda bulunan Bizans Hamamı daha tipik bir görünümdedir. Doğu- Batı aksı boyunca mekanların sıralanması ile oluşan planlamanın aksine Kalenderhane Hamamları'nda dairesel mekanlar ve bu mekanlara eklenen dairesel nişlerle daha

hareketli bir plan şeması elde edilmiştir. Kalenderhane Hamamları küçük ölçekli mahalle işletmeleri olan *balnea* tipli hamamlar hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

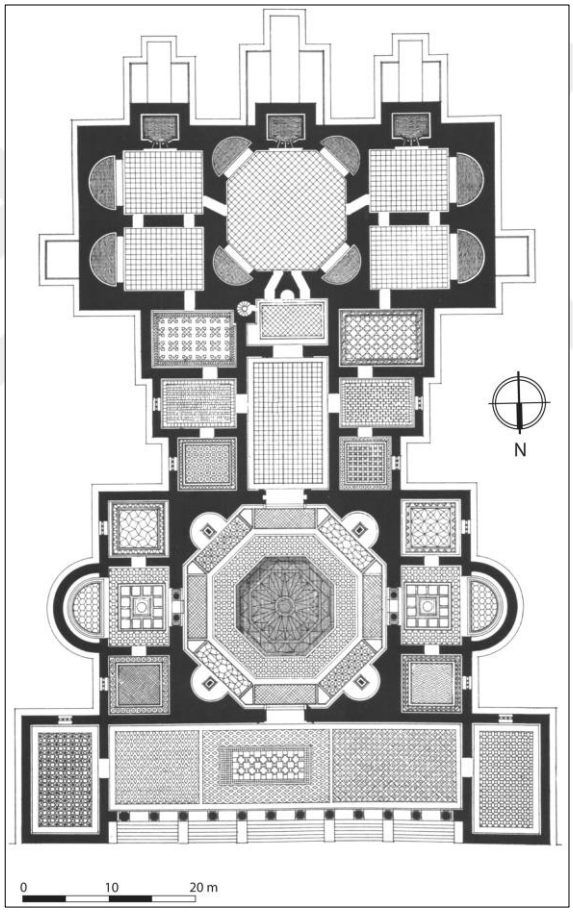

Şekil 2.18 : Kalenderhane Hamamı rekonstrüksiyon çizimi ve planı, İstanbul (Kullberg- Kuban ve Striker, 1997).

Roma İmparatorluğunun bölünmesi ve Hristiyanlığın resmi inanç olarak kabul edilmesi, bunun yanında Geç Antik Çağ'da, Doğuda artan İslamiyet inancı etkileri ile hamam yapıları zaman içerisinde gündelik hayattaki önemini kaybetmiştir. İmparatorluğun Doğuda Persler ile Batıda Cermenler ile verdiği mücadeleler neticesinde bu yapıların inşa, bakım ve restorasyonu gibi imar programları için ayrılan bütçeler zaman içerisinde azalmıştır. Nitekim kentleri besleyen su kemerlerinin bakımları da artık yapılamamıştır. VII. yüzyılda Constantinopolis'e Avar akınları gerçekleşmiştir. Eş zamanlı olarak Balkanlarda da Slav akınları gerçekleşmektedir. Bu istila ve akınlar neticesinde kentin su kemerleri tahrip edilmiştir. Bu su kemerleri ancak 130 yıl sonra onarılabilmiştir. VII. Ve VIII. yüzyılda kenti besleyen su kemerleri çalışamamaktadır. Bu sebeple hamamlar için ayrılan ekonomik bütçenin yanında artık su ihtiyaçları da neredeyse karşılanamamaktadır.

Geç Antik Çağ'ın Anadolu'daki önemli merkezlerinden biri ise Antiochia'dır (Antakya). Anadolu'nun güneyinde ve Suriye'nin kuzeyinde yer alan bu kent kuşkusuz Hristiyanlığın Anadolu'daki oldukça önemli merkezlerinden biridir. Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış Antiochia'da M.S. VI. yüzyılda 10-15 arası hamam yapısı bulunmakta ve bu hamam yapıları Iulius Cesar ve Augustus Dönemi (M.Ö. I. yüzyıl) ile İmparator Valens ve Iustinianus dönemleri (M.S. IV. Ve V. yüzyıl) arasına

tarihlendirilmektedir. Tarihçi Ionnes Malalas tarafından aktarılan bilgilere ek olarak V. yüzyıl itibari ile kentte bulunan hamam sayısının Malalas'ın belirttiğinden daha fazla olduğu, Antiochia'da yaşayan her bir kabilenin bir hamamı olduğu ve kentte on sekiz kabilenin yaşadığı belirtilmektedir (Fikret K. Yegül, 2011, ss. 34–36). 1930'larda gerçekleştirilen arkeolojik kazılar neticesinde kentte 6 adet hamam yapısı keşfedilmiştir. Nitekim bu hamamlar arasında en dikkat çekici olan Hamam C olarak adlandırılan yapı kompleksidir (Şekil 2.19). Hamam C Antiochia'da yer alan ve bu bölgede tek olduğu düşünülen imparatorluk tipi hamamlardan biridir. Yapı iki defa inşa edilmiştir. M.S. II. yüzyıldaki deprem sonucunda yıkıldıktan sonra M.S. IV. yüzyılda yeniden inşa edilmiştir.

Şekil 2.19 : Hamam C Kompleksi'nin planı, Antakya (Levi, 1930).

Yirmi mekândan oluşan Hamam C Kompleksi; dikdörtgen hacimler ve sekizgen planlı soğukluk ve sıcaklık bölümlerinden oluşmaktadır. Plandaki simetri oldukça dikkat çekicidir. Geniş ana mekanlara eklemlenen daha küçük ölçekli diğer birimler ile yakalanan tezatlık planın tamamında iyi bir kompozisyon yakalanmasını sağlamıştır. Dikdörtgen planlı mekanlar apsislerle genişletilerek antik dönem hamamlarına

referanslar verse de *frigidarium* ve *caldarium* mekanlarının sekizgen planlı tasarlanmış olması Geç Antik Çağ'da hamam tasarımları üzerine önemli fikirler vermektedir. İlerleyen dönemde Doğu'da artan İslamiyet etkileri sonucu hamam yapıları daha hareketli plan şemaları ile sağlanmakta ve bu yapılara çeşitli yenilikler eklenmektedir. Antakya'daki Hamam C yapısı ve İslamiyet'in yayılımı ile Doğu'da inşa edilen hamam yapılarının plan düzenlemesindeki benzerlikler az da olsa dikkat çekicidir. Hamam C yapısı, mimari planlamasının haricinde hamam mekânlarının zemininde yer alan mozaikler ile oldukça gösterişli bir yapıya bürünmektedir. Sekizgen planlı *frigidarium* mekânının merkezinde yer alan ve yine sekizgen planlı havuzun zemin döşemesini oluşturan mozaik parçalardan biri (250x172 cm ölçülerinde) Hatay Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir (Şekil 2.20).

Şekil 2.20 : Hamam C, *frigidarium* merkezini oluşturan mozaik yer döşemesi, Antakya Arkeoloji Müzesi (Hakseven, 2022).

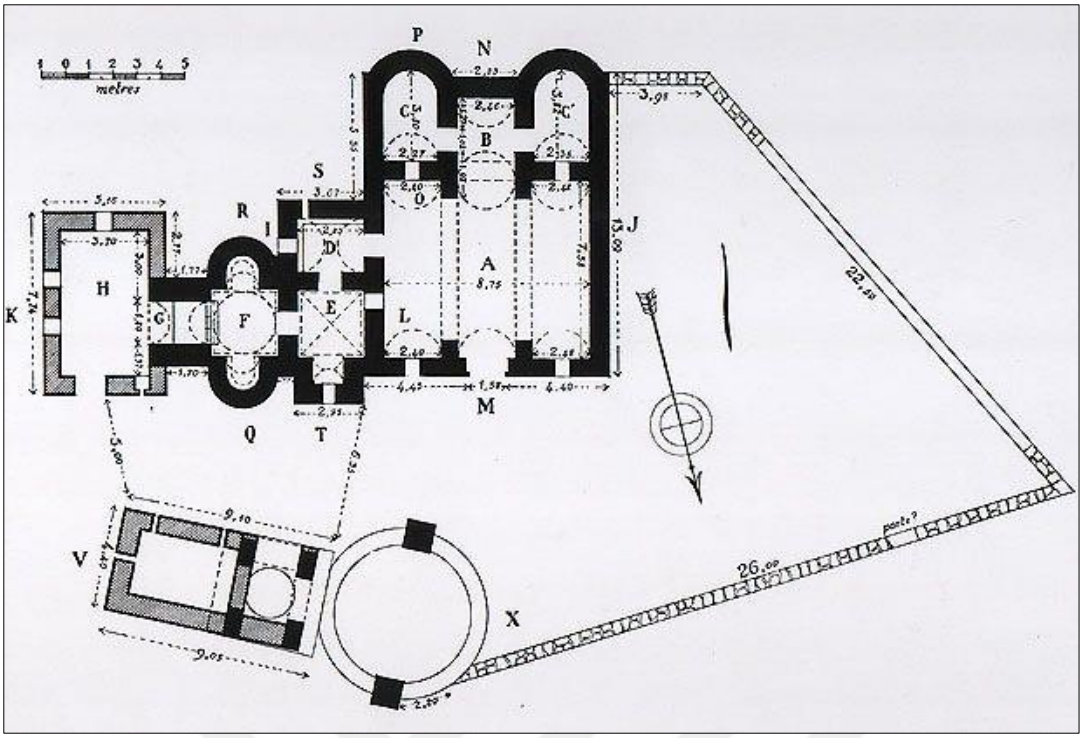
İstanbul ve Antakya'nın haricinde Anadolu'nun çeşitli yerlerinde Bizans Dönemi'ne ait olduğu tahmin edilen arkeolojik buluntular tespit edilmiştir. Silifke civarında iki hamam kalıntısı bulunmaktadır. Bunlardan Erdemli yakınlarında tespit edilen hamam yapısının giriş kapısı üzerinde haç işareti yer almakta ve bununla birlikte Grek alfabesi

ile yazılmış kitabe üzerinde temizlik anlamında kullanılan *kataron* kelimesi yer almaktadır. 1955-1956 yıllarında Avusturyalılar tarafından gerçekleştirilen kazılarda İzmir'de Ephesos Antik Kenti'nde bir Bizans Hamamı tespit edilmiştir. Diyarbakır'ın Sasaniler tarafından V. yüzyıl sonlarında fethedilmesi ile I. Kubad (Kavad) kentteki çalışır bir hamamı beğendiğini belirtmiştir. Bu durum Diyarbakır'da V. Ve IV. yüzyılları arasında kentte faal durumda Roma Dönemi ve Bizans Dönemi'ne ait hamam yapıları olduğunu düşündürmektedir (Eyice, 1997, s. 405; Yılmazkaya, 2002, s. 10).

2.5 İslam Medeniyetinde Hamamlar

İslam Medeniyetinde inşa edilmiş hamamlar, Batı kökenli hamam kültürünün dönüşmesini sağlamıştır. Nitekim Roma'dan itibaren ısıtma ve su tesisatı yöntemleri benzer bir şekilde İslam medeniyetlerinde inşa edilen hamamlarda hatta daha sonrasında Selçuklular'da ve Osmanlılar'da da kullanılmıştır. Bunun yanında Geç Antik Çağ'dan sonra Suriye'de ve çeşitli Orta Doğu Ülkeleri'nde Emevîler tarafından inşa edilmiş bazı hamamlarda; havuz bulunması, duvarlarda fresklerin ve heykellerin yer alması, Roma ve Bizans Hamamları ile İslam Ülkelerindeki erken dönemli hamamlar arasındaki önemli benzerliklerdendir.

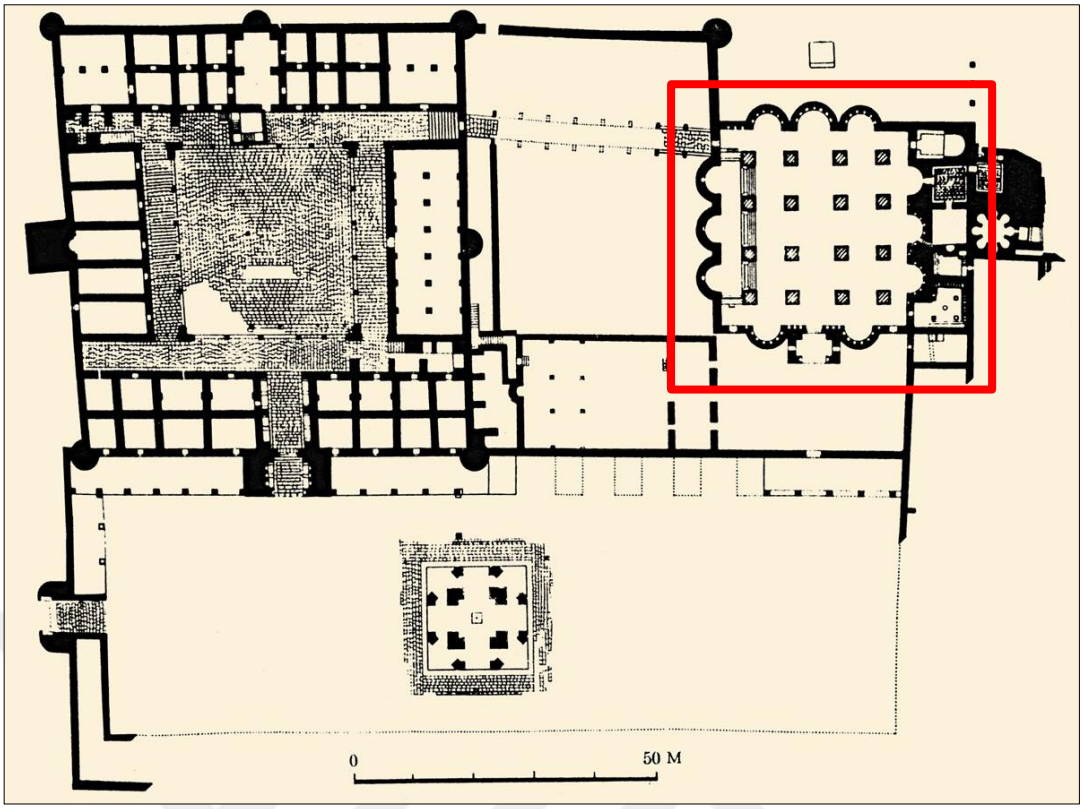
Günümüzde Ürdün sınırları içerisinde yer alan Kusayr Amra 711-715 yılları arasında I. Velid'in talimatlarıyla çöl bölgesinde inşa edilmiştir (Şekil 2.21). Mimari planlama, strüktür ve süsleme, bezeme gibi konularda Roma Hamamlarına referanslar vermektedir. Tonozlar ve kubbeler ile kaplı salonlarda bunun yanında soyunmalık ve ılıklık mekanlarının duvarlarında fresko tarzında duvar resimleri bulunmaktadır (Eyice, 1997, s. 406). Duvarlarda bulunan fresklerin av sahneleri, müzisyenler, Emevî Prensleri ve astroloji gibi temalar ile süslenmiş olması Emevî Hamamlarının politik, kültürel ve tarihsel bağlamını anlamakta oldukça önemlidir (Eyice, 1997, s. 406; Tohme, 2012, s. 93). Birçok yapıdan oluşan kasrın günümüzde en iyi korunabilmiş yapısı hamam kompleksidir. Emevî Dönemi'nde kasırlar; konaklama birimleri, av köşkleri, çiftlikler, hamam yapıları, kuyu, sarnıç, su deposu ve tarımsal faaliyetler için gerekli birimlerden oluşan yapı topluluğu görünümdedir (Tohme, 2012, s. 91).

Şekil 2.21 : Kusayr Amra Hamamları Planı, Ürdün ("Kusayr Amra Hamamı planı", y.y.).

Bazilikal planlı ve üç nefli salon yıkanmadan ziyade toplantılar, görüşmeler ve Emevî Dönemi kasırlarında, köşklerinde ve kalelerinde rastlanılan bir durum olan siyasi görüşmelerin yapıldığı bir toplantı salonu, görüşme alanı ve aynı zamanda mekân duvarlarında yer alan freskler ile kült bir alandır adeta. Hamam mekanları ise bu gösterişli salonla ilişkili üç kısımdan oluşan ve görece salonun alanının yarısı alanına sahip bir planlamadan oluşmaktadır. Toplantı salonun doğusunda bulunan iki dikdörtgen planlı mekândan beşik tonozlu mekânda su tesisat elemanları ve cehennemlik kısımları bulunmadığı için *soyunmalık* mekânı olduğu düşünülmekte bu mekânın hemen kuzeyinde konumlanan dikdörtgen planlı ve çapraz tonozlu mekânda ise su tesisatı ve cehennemlik kalıntıları bulunduğundan *ılıklık* mekânı olduğu tahmin edilmektedir. Ilıklık mekânından sonra iki yana doğru çıkıntı yapan dairesel hacimlerin eklenmesi ile *Sıcaklık* mekânında oldukça hareketli bir plan şeması elde edilmiştir. Hamam binasının dışında, hayvanlar yardımı ile su çıkarılan mekanik bir su kuyusu bulunmaktadır (Eyice, 1997, s. 406; Tohme, 2012, ss. 85–95; Fikret K. Yegül, 2011, s. 257).

Erken İslam Dönemi Hamamları arasında bulunan ve Eriha'da inşa edilmiş olan Hırbetü'l- Mefcer Sarayı, Emevî Dönemi'nin oldukça gösterişli yapılarından biridir (Şekil 2.22).

Şekil 2.22 : Hırbetü'l- Mefcer Sarayı Planı, Eriha ("Hırbetü'l Mefcer Planı", y.y.).

Saray, cami ve bununla birlikte hamamdan oluşan saray kompleksi Halife Hişam bin Abdülmelik Dönemi'nde, 8. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği düşünülmektedir. Saray kompleksinin kuzeyinde konumlanan hamam yapısı, kompleksin en büyük yapısıdır. Yaklaşık bir dönümlük bir alan üzerinde inşa edilen hamam yapısı; oldukça gösterişli bir salon, salonun kuzeyinde konumlanan hamam mekanları ve hamam mekanlarının batısında konumlanan divan ya da kabul salonundan oluşmaktadır. Kuşkusuz hamam kompleksiyle birlikte toplantı, kabul vb. nitelikte salonlar inşa edilmesi Emevî yapı sanatında sık rastlanılan bir durumdur. Nitekim hem planlama hem de süsleme ve dekorasyon gibi konularda yapının tipik bir Roma Hamamı ya da Bizans Hamamıyla olan benzerlikleri dikkat çekicidir. Döşemelerinin mozaiklerle kaplı olması, duvarların freskler ile ya da alçıdan yapılmış kabartma ve süslemeler ile kaplı olması bunun yanında duvarlarda yer alan nişlerin heykeller ile donatılması Roma ve Bizans özellikle de Roma Hamamlarını anımsatmaktadır. Kare planlı ana salon dört kenarında yer alan yarı dairesel planlı ve yarı kubbeli apsislerden oluşmaktadır. Hamam mekanının ana girişi olan doğu cephesi iki apsisten ve taç kapılı girişten, geriye kalan üç cephe ise üç adet apsisten oluşmaktadır. Hamam yapısının batısında konumlanan divan salonunun döşemesi oldukça gösterişli mozaik

döşemelerden oluşmaktadır. Bitki hayvan tasvirlerinden oluşan mozaiğin merkezini bir ağaç oluşturmakta bu ağacın etrafında ceylanlar ve avlanan aslan figürleri dikkat çekmektedir. Dikdörtgen planlı divan salonu yarı dairesel apsisle sonlanmakta yan duvarlarda ise nişler bulunmaktadır. Hayvan ve bitki figürleri ile donatılan apsis kısmının döşeme seviyesi yükseltilerek divan mekânı içerisindeki önemi bir kere daha vurgulanmaktadır. Nitekim divan mekânının özel kabuller için kullanıldığı düşünülmektedir.

Divan salonunun hemen doğusunda hamam mekanları bulunmakta soyunmalık, ılıklık ve hela olarak devam etmektedir. Kompleksin en kuzeyinde yer alan sıcaklık mekânı ise sekizgen planlı ve at nalı şeklinde çıkıntı yapan yarı kubbeler ile örtülmektedir. Ana salon mekânı oldukça nitelikli mozaiklerle kaplanmıştır. Ana salonun bütün duvarları boylu boyunca nişlerle donatılmıştır. Salonun nişlerinde alçı kabartmalardan yapılmış yarı çıplak erkek ve kadın figürleri bulunmaktadır. Salonun üst örtüsünün 22 metre yüksekliğindeki merkezi bir kubbe ve kubbe etrafındaki beşik tonozlardan inşa edildiği düşünülmektedir. Salonun en güneyindeki dört sütun ve güney cephesindeki apsisler korkuluklar ile sınırlandırılarak oldukça geniş bir havuz mekânı oluşturulmuştur. Hamam mekanları içinde havuz yer alması özellikle Roma Hamamları için olağan bir durum olsa da Geç Antik Çağ'dan sonra inşa edilmiş hamamlarda özellikle de Doğu'da artan İslam etkileri de düşünüldüğünde İslam Ülkeleri içerisinde inşa hamamlarda havuz bulunması İslami teamüllerle örtüşmemektedir. Nitekim ana salonun güneyinde oluşturulmuş bu havuz yüzme ve eğlence gibi faaliyetlerden ziyade çöl iklimi içerisinde inşa edilmiş bu kompleksin ana salonunda iklimlendirme etkisi oluşturmak için inşa edildiği düşünülmektedir (Eyice, 1997, s. 406; Fikret K. Yegül, 2011, ss. 259–263).

2.6 Selçuklu Dönemi Hamamlar

XI. yüzyıl itibari ile Anadolu'nun Türkler tarafından fethedilmesi ile bölgede oldukça fazla sayıda hamam yapısı inşa edilmiştir (Ankara, Kayseri, Konya, Kastamonu, Kütahya, Tokat, Aksaray, Antalya, Sivas vs.). yüzyıllar boyunca Anadolu'da var olmuş hamam kültürü ve hamam yapıları, Türklerin Anadolu'yu fethetmesi, inanç ve kültür gibi faktörler ile dönüşmeye başlamıştır. Roma'da devasa boyutlara varan hamam kompleksleri inşa edilirken Bizans Dönemi'nde bu kompleksler önemini ve görkemini yavaş yavaş kaybederek toplumsal bellekten silinmeye başlamıştır.

Selçuklu Dönemi'nde kültür, inanç gibi gerekçeler neticesinde Anadolu'da, Roma'daki gibi devasa boyutlara varan hamamlar inşa edilmese de çok sayıda hamam yapısı inşa edilerek hamam kültürünün, devam edilmesi sağlanmıştır. Nitekim zaman içerisinde hamam yapıları Müslümanlar ve Türkler ile özdeşleştirilmiştir. Batılı seyyahlar ve gezginler için Anadolu'daki hamam kültürü ve hamam yapıları her zaman ilgi çekici olmuştur, hatta bu ilgi çoğu zaman edebi metinler, resimler ve gravürler gibi eserlere de konu olmuştur.

Göçebe hayatı yaşayan Türkler *çerge* adını verdikleri çadır hamamlarını kullanmaktadırlar. Bunun yanında Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubad'ın sefer sırasında *hamam-ı seferi* denilen çadır hamamını kullandığı bilinmektedir (Önge, 1995, s. 9). Nitekim İslamiyet'in temizlik ve yıkanma üzerindeki etkisi ile Anadolu'da bin yıldan fazla bir süredir devam eden hamam kültürü bazı değişiklikler ile gündelik hayat içerisinde var olmaya devam etmiştir.

Anadolu'da Roma ve Bizans tarafından inşa edilmiş hamamlar genellikle Selçuklular tarafından kullanılmamıştır. Yıkılmış veya harabe haline gelmiş antik dönemli kaplıcaların veya ılıcaların malzeme ve konum gibi avantajlarından istifade edilerek kullanımına devam edilmiştir. Selçuklular tarafından gerçekleştirilen tadilat, restorasyon, bakım ve yenileme gibi uygulamalar ile kaplıcalar aktif bir şekilde kullanılmıştır. Nitekim Sultan I. Alaaddin Keykubad tarafından Antik Çağlardan beri kullanılan Ilgın Kaplıcaları eski temellerinden faydalanılarak tekrardan inşa edilmiş ve Sahip Ata Fahreddin tarafından gerçekleştirilen çeşitli tadilat ve yenileme çalışmaları ile kullanılmaya devam etmiştir. Nitekim Ilgın Kaplıcaları antik çağda inşa edilmiş ve gerçekleştirilen yenileme gibi uygulamalar ile kullanımına devam edilen en eski tarihli Türk Kaplıcaları olarak değerlendirilmektedir (Önge, 1995, s. 10).

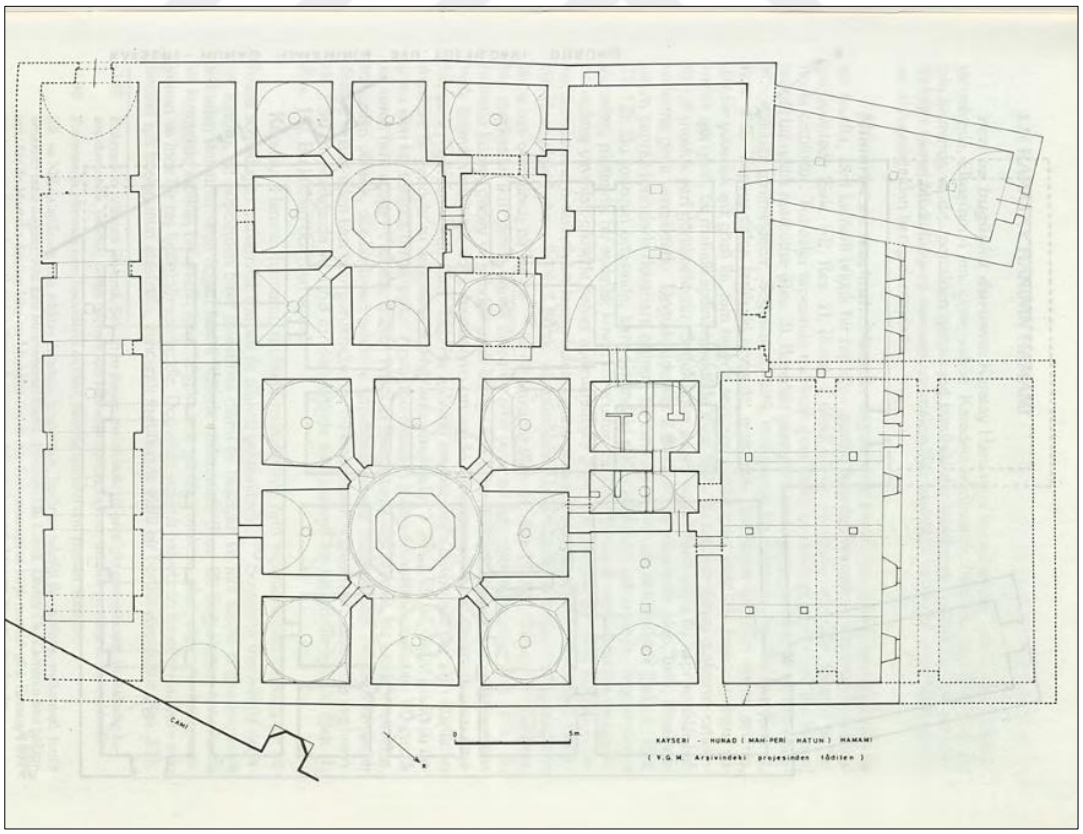
Hristiyanlığı benimsemiş Bizans Hamamları ile İslamiyet'i benimsemiş Türk Hamamları arasında bazı kültürel alışkanlıklar, rutinler ve bunun yanında çeşitli yapım sistemi bilgisi gibi hem somut hem de somut olmayan değerler ve bilgiler kullanılmıştır. Bununla birlikte iki farklı inancın etkisi ile Selçuklu Dönemi'nden itibaren hamam yapıları Antik Dönem hamamlarına göre oldukça farklı yapılara bürünmektedir. Nitekim Anadolu'da inşa edilmiş erken dönemli Türk Hamamlarında yaşanan bu değişimlerin kökenleri İslamiyet'in kabulü ve Türklerin Orta Asya topraklarında kullanmış oldukları mimari kültüre dayandırılmaktadır. VII. yüzyılda Suriye'nin Emevîler tarafından fethedilmesiyle birlikte inşa edilen hamam yapılarında

süsleme, bezeme ve bunun yanında planlama ve tesisat gibi konularda Bizans Hamamları ile oldukça benzerlik göstermesi dikkat çekicidir. Bunun yanında oldukça köklü değişimler de gerçekleşmiştir. Sıcak ve soğuk salonlar içerisindeki su havuzları kaldırılmıştır. Bu durum İslami teamüllere göre akan suda yıkanmakla ilişkilendirilmektedir (Önge, 1995, s. 9). Emevî Dönemi'nde inşa edilmiş hamam yapılarında yaşanan bu değişimler Selçuklu Dönemi'nde inşa edilmiş hamamlarda da yaşanmaktadır. Roma ve Bizans Hamamlarında dikkat çeken özellik hamam mekanlarının sıcak ve soğuk salonlarında toplu bir şekilde su havuzunda yıkanma, vakit geçirme vb. faaliyetler oldukça normal rutinlerken İslamiyet'i kabul eden Türkler ve diğer Müslüman toplumlar sıcak mekanlarda kurna olarak adlandırılan mermerden ya da taştan yapılmış bir su teknesi etrafında yıkanmıştır. Dolayısıyla binlerce yıldır kullanılmış olan havuz gibi mimari bileşenlere Türk Hamamlarında artık yer verilmemektedir. Ilıca ve kaplıca tarzında doğal sıcak suların oluşturmuş olduğu yerlerde yıkanmak ve şifa aramak olağan kabul edilmiştir.

Anadolu'da inşa edilen Türk hamamlarının planlamasında genellikle ev, cami, medrese ve tekke gibi yapılarda kullanılmış olan planlama tipi uygulanmıştır. Özellikle sıcaklık mekanlarında Orta Asya'dan itibaren mimari planlamada uygulanan dört eyvan şeması kullanılmıştır (Eyice, 1997, s. 412). Bu planlama tipi simetrik yapıda eyvanların ve halvetlerin merkezi bir nokta etrafında kümelenmesi veya dağıtılması ile oluşmaktadır (Önge, 1995, s. 11). Selçuklu Dönemi inşa edilen hamamlar genellikle iki tip altında sınıflandırılmaktadır. Bu hamamlar özel hamamlar ve genel ya da halk hamamları adlı iki tipten oluşturmaktadır. Bu hamamlara ek olarak Anadolu'da kervansaraylar bünyesinde ya da kervansaraylara yakın konumlarda inşa edilen hamamlar da bulunmaktadır. Kervansaraylar dışında inşa edilmiş hamam yapıları bazı araştırmacılar tarafından kervansarayın parçası kabul edilmemiştir. Çay Han Hamamı, Karatay Han Hamamı, Alara Han Hamamı, Akhan Hamamı, Durak Han Hamamı, kervansaraylardan ayrı olarak inşa edilmiş hamamlardan bazılardır. Kervansaraylar bünyesinde inşa edilmiş bazı hamamlar ise şunlardır: Çardaklı Han İç Hamamı, Tuzhisar Sultan Han İç Hamamı, Ağzıkara Han İç Hamamı (Yavuz T., 2012). Kaplıcalar ve Ilıcalar doğal kaynak suları ile beslendiği için bu sınıflandırma altında değerlendirilmemektedir. Özel Hamamlar genellikle bağımsız ya da yarı bağımlı bir tipte inşa edilmiş olup etrafındaki köşk, konak, han, kışla, tekke, medrese vb. yapılara hizmet eden bir yapıda iken genel hamamlar genellikle bütün halkın

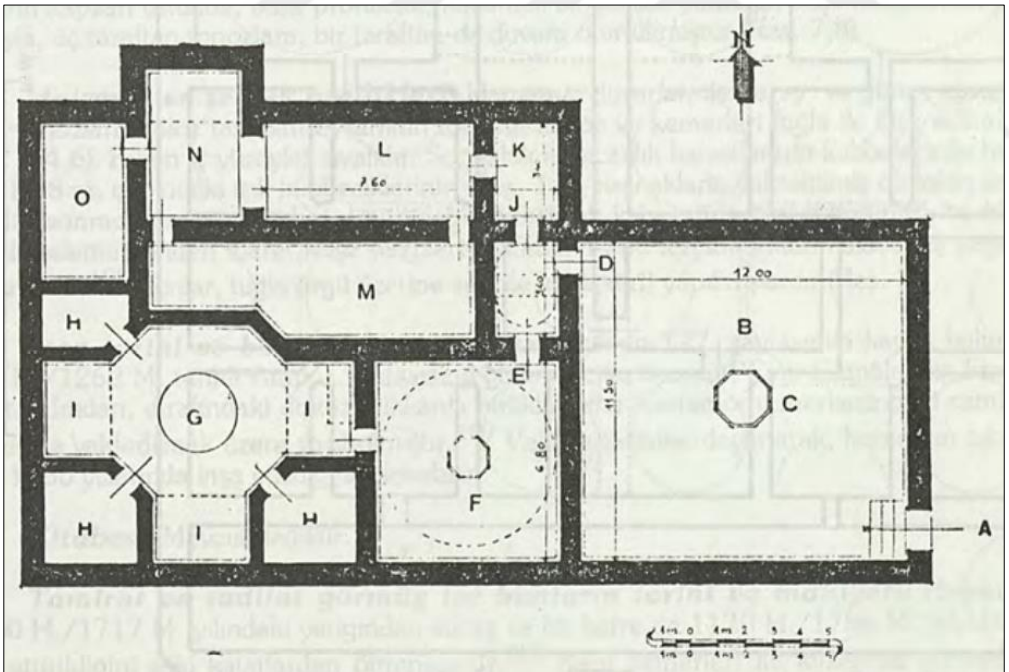
faydalanması için inşa edilmiştir. Özel hamamlar genellikle klasik Türk Hamamlarının içermesi gereken bütün mekanları içermemektedir. Genel olarak birkaç hacimden oluşan bir yapıda soyunmalık, hela ve soğukluk gibi birimlerin bulunmadığı şekilde inşa edilmiştir. Sıcaklık ve buna bağlı halvet hücresi veya hücrelerinden oluşmaktadır. Genel hamamlar ise hizmet şekli neticesinde çifte ya da tek olarak inşa edilmektedir. Genel hamamlar çoğunlukla bir külliye ya da yapı topluluğu bünyesi içerisinde yer almaktadır (Önge, 1995, ss. 10–12).

Çifte veya tek olarak kurgulanmış hamamlar inşa edilme şekline göre hizmet vermektedir. Çifte hamamlar aynı saatler içerisinde hem erkeklere hem de kadınlara hizmet verebilmekteyken, tek hamamlar kadınlar ve erkekler için oluşturulmuş saatlerde ayrı ayrı hizmet vermektedir. Genellikle halk hamamları kadınlar ve erkekler için daha rahat bir şekilde hizmet verebilmesi için çifte olarak inşa edilmiştir. Nitekim Anadolu'da, ilk inşa sürecinde tek olarak inşa edilmiş olup sonraki süreçte çifte hamama dönüştürülmüş yapılar da bulunmaktadır. Kayseri Hunad (Mahperi Sultan) Hamamı da bu hamamlardan biridir (Şekil 2.23).

Şekil 2.23 : Hunad- Mah-Peri Sultan Hamamı Planı, Kayseri (Önge, 1995, s. 207).

Anadolu'da Türkler tarafından yapıldığı bilinen en eski tarihli çifte hamam ise Kayseri'de bulunan Kölük ve Sultan Hamamlarıdır (Önge, 1995, s. 12). Genellikle çifte hamamlarda erkekler kısmı kadınlar kısmından hacim olarak daha büyük tutulmuştur. Bununla birlikte her iki kısım içinde planlama genellikle simetrik bir şekilde ve müşterek bir duvar boyunca devam etmektedir. Erkekler girişi meydan, ana cadde gibi hâkim bir konuma açılmaktayken, kadınlar girişi ise genellikle tali veya yan sokaklardan sağlanan girişler ile mümkün kılınmaktadır. Hamam girişlerinde uygulanan bu tasarım pratiğinin arkasında mahremiyet düşüncesinin olduğu bilinmektedir. Çifte hamamlar; soyunmalık (câmekân ya da câmegâh), soğukluk, sıcaklık (halvet odaları ve eyvanlar) gibi ana mekanlardan ve bunun yanında aralık, ılıklık, hela, traşlık (usturalık), külhan, su deposu gibi ikincil işlevli mekanlardan oluşmaktadır. Bütün bu mekanların haricinde Anadolu'daki bazı hamamlarda artık izine pek rastlanılmayan bir mekân daha yer almaktadır. Bu mekan *keçelik* olarak adlandırılmakta ve burada keçe imalatı yapıldığı bilinmektedir (Önge, 1995, ss. 27–28); (Şekil 2.24).

Şekil 1050 - Konya'da Sahib Ata karşısında Keçeciler Hamamının plânı
A. Giriş kapısı. - **B.** Camegâh (soyunma yeri). **C.** Havuz. - **D.** Hamamın iç kısmına giriş kapısı. - **E.** Soğukluğa giriş kapısı. - **F.** Soğukluk. - **G.** Göbek taşı. - **H.** Halvetler. - **I.** Yıkanma yerleri. - **J.** Keçeciler kısmına giriş kapısı. - **K.** Keçecilerin soyunma yeri. - **L.** Keçe döğülen yer. - **M.** Keçe döğülen yer. - **N.** Keçecilerin yıkanmasına mahsus yer. - **O.** Keçe döğülen yer.
Şekil 3 (C.E.Arseven'den)

Şekil 2.24 : Keçeciler Hamamı Planı, Konya (Önge, 1995, s. 235).

Soyunmalık kısmına direkt olarak cümle kapısından girilmektedir. Bu birim alan olarak hamamın en büyük mekanıdır. Soyunmalık mekânında kıyafet değiştirme, kıyafetlerin kurulanması dinlenme ve rahatlama gibi faaliyetler yapılmaktadır. Genellikle mekânın merkezinde fıskiyeli veya fıskiyesiz şadırvanlar yer almak hatta sonraki dönemlerde bu mekânın bir köşesine kahve ocağı dahi eklenmektedir. Bunun haricinde hamamcı başının oturabilmesi için bir yer ve eşyaların depolanabilmesi için dolaplar yer almaktadır. Bütün mekân boyunca devam eden ve genellikle birkaç basamak ile çıkılan seki kısmı yer almakta, bu bölüm yıkanma sonrası dinlenme mekanlarıdır. Sekilerin alt kısımlarında ayakkabıların bırakılabilmesi için genellikle nişler yer almaktadır (Ertuğrul, 2009, s. 250; Eyice, 1997, s. 412).

Farsça kıyafet değiştirilen yer anlamına gelen câmegah yani soyunmalık mekânın ardından *aralık* olarak adlandırılan mekâna geçilmektedir. Aralık mekânı XII. Ve XIII. yüzyıl Hamamlarında sıkça karşılaşılan bir mekandır. Bu mekân Anadolu'daki Türk Hamamlarında XVI. yüzyıla kadar yer alsa da süreçle birlikte önemi kaybederek soğukluğa dahil edilmiştir ya da planlamadan çıkarılmıştır. Aralık mekânı işlevsel olarak iki mekân arasındaki geçişi sağlayan birimdir. Soyunmalık- soğukluk veya soyunmalık- ılıklık mekanları arasındaki geçişi sağlamaktadır. Nitekim XVI. yüzyıl itibari ile bu mekân giderek küçülmekte ve yerini soğukluk mekanına bırakmaktadır. Aralık mekanının sağlamış olduğu bir diğer işlevsel fayda ise buhar kontrolünü sağlamasıdır. Soyunmalık içerisindeki havanın kademeli olarak kontrol edilmesini sağlamaktadır. Nitekim aralık mekânı tamamen ortadan kalktıktan sonra bu işlevi yerine getirebilecek *buhar yaşmağı* adlı baca elemanı soyunmalık ve soğukluk (ılıklık) mekanı arasındaki kapı üzerine yerleştirilmektedir (Önge, 1995, ss. 22–23); (Şekil 2.25).

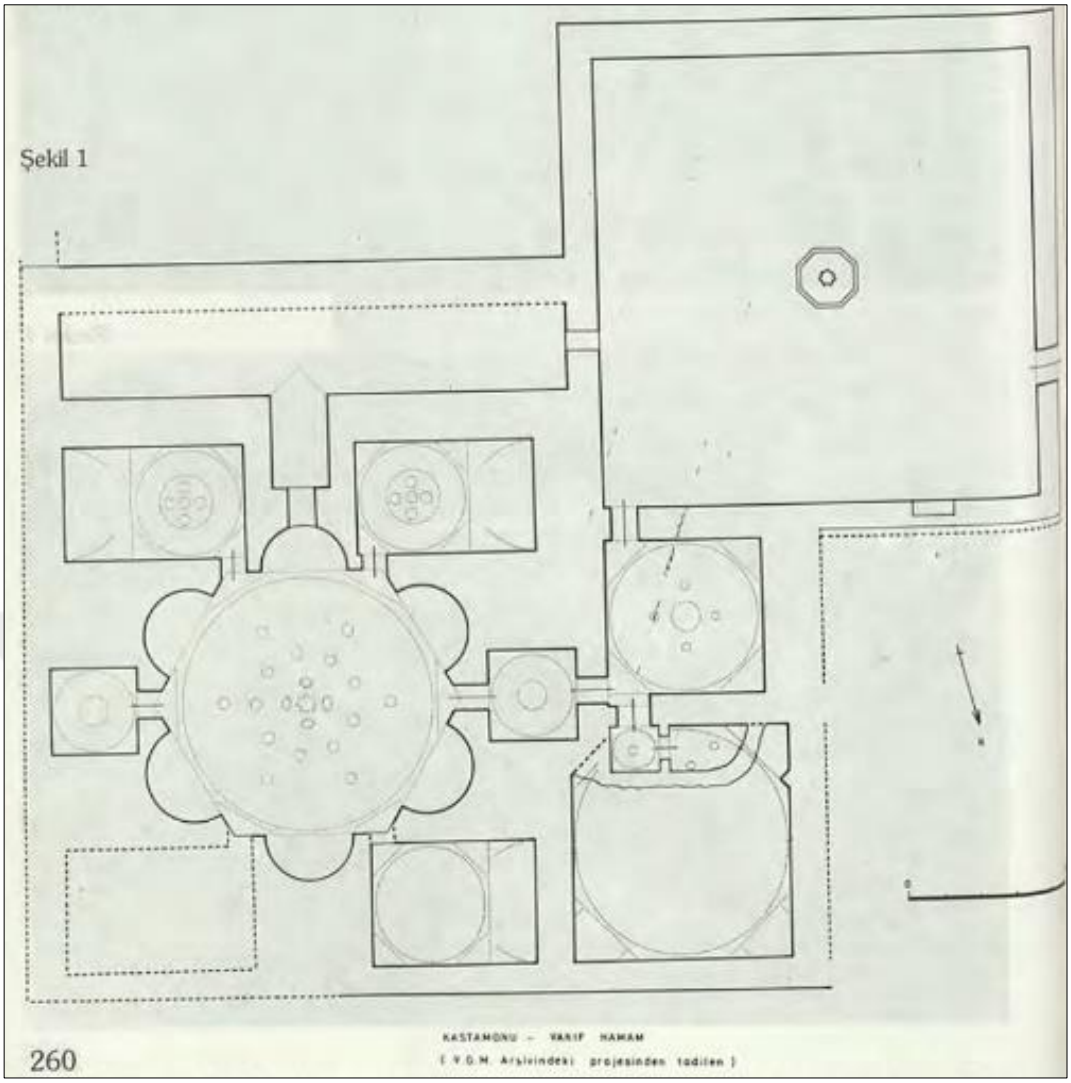

Şekil 2.25 : Bayezid Hamamı buhar yaşmağı, İstanbul (Hakseven, 2022).

Aralık mekânı traşlık-usturalık ve *Hela* mekanlarını da içermektedir. Aralık mekanının Anadolu'da bilinen en eski örneği Ani'de bulunan Menûcehr Hamamı ve Tigran Honentz Kilisesi yakınlarındaki Hamamlardır. Bu mekânın Anadolu'daki hamamlar içerisinde en gelişmiş örneklerinden biri Kayseri Hunad (Mah-Peri Hatun) Hamamıdır. Helaların soğukluğa geçişi sağlayan koridordan ayrılması ve bu iki mekanın ayrı ayrı üst örtülerinin bulunması ilgi çekicidir (Önge, 1995, s. 23).

Türk Hamamlarının planlamasında soyunmalık ya da aralık mekânından sonraki mekân ise soğukluk mekanıdır. Bazı kaynaklarda ılıklık olarak da adlandırılan soğukluk mekânı yıkanma ve temizlik ihtiyaçlarının haricinde genellikle dinlenme, hamam gelenekleri ve bu geleneklere bağlı çeşitli tören gibi toplu faaliyetlerin yapıldığı alan olarak da kullanılmaktadır. Nitekim bazı istisnai örnekler haricinde soğukluk mekanlarında kurna ve musluk izlerinin bulunmayışı buna ek olarak bu mekanlarda sekilerin ve şadırvanların bulunması bu görüşü desteklemektedir. Bursa'da bulunan Demirtaş Hamamı'nın ve İstanbul'da bulunan Çukur Hamamı'nın (erkekler kısmı) soğukluk kısımlarında kurnalar bulunmaktadır. Soğukluk mekanının plan içerisindeki ölçeği yapıdan yapıya göre değişebilmekte bazı yapılarda hamam kompleksinin en büyük mekânı iken diğer bazı yapılarda ise neredeyse sıcaklık mekanlarının halvetleri ölçeğinde -nispeten hamam ana mekanlarına göre hacim olarak küçük olması- tasarlanmış olmasındaki gerekçeler bilinmemektedir. Soğukluk mekanının üst açıklığı ise merkezi bir kubbe veya tonozlarla geçilebilmektedir (Önge, 1988, s. 409, 1995, s. 24).

Türk Hamamının ana mekanlarının en gözdesi kuşkusuz sıcaklık mekanıdır. Sıcaklık mekânına soğukluk ya da ılıklık mekanının ardından ulaşılır ve kullanıcılar için yapının nihai mekanıdır. Bu mekân; halvet hücreleri, eyvanlar ve mekânın merkezi bir noktasında bulunan göbek taşından oluşmaktadır. Nitekim sıcaklık mekânı Anadolu'daki Türk Hamamlarında XII. yüzyıldan beri gelişkin bir plan kompozisyonuna sahiptir. Genellikle aksiyal bir planlama ile inşa edilen sıcaklık mekanlarının radyal tipte inşa edilmiş oldukça ilginç örnekleri de bulunmaktadır (Şekil 2.26). Nitekim radyal tipte plan çözümlemesinin uygulandığı yapılarda antik dönemli hamamların referanslarının olabileceği düşünülmektedir (Önge, 1995, s. 25).

Şekil 2.26 : Vakıf Hamamı Planı, Kastamonu (Önge, 1995, s. 260).

Sıcaklık mekânı eyvanlar, merkezde bulunan göbek taşı ve bireysel yıkanma odaları olan halvet hücrelerinden oluşmaktadır. Bu mekân hamamın en sıcak mekanıdır. Nitekim, külhan mekanının sıcaklık mekanının hemen yan kısmında bulunması, ek olarak külhan ve sıcaklık mekanları arasında bulunan duvarda açılmış pencere ile mekân içerisine buharın da nüfuz edebilmesi sağlanmıştır. Türk Hamamlarındaki sıcaklık mekânı Roma Hamamlarındaki caldarium, sudatorium ve laconicum gibi sıcaklık, kuru ve ıslak terleme odalarına mukabil olmaktadır. Sıcaklık mekanının üst örtüsünü merkezi bir kubbe oluşturmaktadır. Eyvanların üst örtüsünü ise sivri tonoz, beşik tonoz, çapraz tonoz, aynalı tekne tonoz vb. tonozlar oluşturmaktadır. Halvet mekanları ise genellikle köşelerde bulunan çeşitli bingi taşları ile taşınan kubbeler ile geçilmekte bunun yanında Mardin Sıtti Radviyye, Kayseri Hunad gibi genel hamamların ve Kayseri Tuzhisar Sultan Han, Bünyan Karatay Han'ın hamamları gibi özel hamamların üst örtüsü ise çeşitli kubbe ve tonoz elemanları kullanılarak

geçilmiştir. Sıcaklık mekânında yıkanma, temizlenme, terleme ve masaj gibi faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Mekânın merkezinde bulunan ve genellikle mermerden yapılmış göbek taşı üzerinde terleme ve masaj gibi faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Halvet hücreleri ise doğrudan merkezdeki göbek taşına doğru yönelmiş ve eyvanlar arasına konumlanacak şekilde inşa edilmiştir. Genellikle bu mekânın kapısının olmamasının yanında giriş haricindeki bütün kenarlarda bir basamak yüksekliğinde sekiler bulunmakta ve bu sekilerde yer alan kurnalar vasıtası ile yıkanma ve temizlenme gibi faaliyetler gerçekleştirilmektedir (Ertuğrul, 2009, ss. 251–252; Önge, 1995, ss. 25–26).

Selçuklular Döneminde; bir yapı ya da yapı grubuna hizmet vermekte olan özel hamamlar (köşk, konak, tekke vs.) bunun yanında genellikle daha kapsayıcı olan ve halkın neredeyse tamamına hizmet vermekte olan genel hamamlar ve kervansaraylar bünyesinde inşa edilmiş olan hamamlar bulunmaktadır. Kervansaraylar bünyesinde yer alan hamam yapıları kervansaray yapısı içinde inşa edildiği gibi bunun haricinde yapıdan ayrı bir şekilde de inşa edilmektedir.

2.7 Osmanlı Dönemi Hamamlar

Osmanlı Dönemi'nde oldukça fazla sayıda hamam yapısı inşa edilmesini ve literatüre "Türk Hamamı" olarak yerleşen hamam kültürünü sadece İslamiyet inancına ve ibadetlerin gereksinimleri olan yıkanma ve temizlik gibi faaliyetlere dayandırmak eksik bir yaklaşım biçimi sunacaktır. Osmanlı şehirlerinde, kasabalarında ve köylerinde oldukça fazla sayıda hamam yapısı inşa edilmesi; halihazırda bin yılı aşkın bir süredir Anadolu ve çevre coğrafyasında var olan yıkanma ve temizlik kültürleri, Anadolu'nun keşfinden önce Türklerin Orta Asya'daki temizlik, yıkanma ve arınma kültürleri, bunun yanında vakıf ve külliye ya da bağlı olduğu manzumenin ana gelir kaynaklarından biri olması ve hamam yapılarının fiziksel ihtiyaçların karşılanması gibi işlevlerinin haricinde kültürel ve sosyal anlamda gündelik hayatta kullanımları gibi etmenlerle açıklanabilmektedir. Bütün bu gerekçeler hamam yapılarının kent arenasında başat bir rol almasını sağlamıştır. Osmanlı Dönemi'nde de kamusal yapılar inşa etmek padişahlar, sadrazamlar, paşalar, sultanlar ve vakıf sahipleri vb. kişiler için oldukça önemlidir. Osmanlı Dönemi'nde sadece Rüstem Paşa'nın Anadolu'da ve Rumeli'nin çeşitli vilayetlerinde 32 hamam yapısı inşa etmesi, hamam yapılarının

toplumsal hayatta ne kadar önemli bir role sahip olduğunun bir başka göstergesidir (Eyice, 1997, s. 414; Yılmazkaya, 2002, s. 17).

Osmanlı kentlerinde ve dönemin yaşantısında hamam yapıları fiziksel ihtiyaçların karşılanmasının haricinde toplumsal gelenekler, sosyalleşme, sohbet, eğlence ve yeme-içme gibi faaliyetlere de ev sahipliği yapmaktadır. Hamam yapıları, erkekler ve özellikle kadınlar için gündelik hayatın rutininin dışında alternatif bir sosyalleşme mekânı işlevine de sahipti. Hamam yapılarında entelektüel, politik ve gündelik sohbetler gerçekleştirilir. Kadınlar ve erkekler için çeşitli gelenekler yerine getirilir. Gelin Hamamı, Asker Hamamı, Lohusa Hamamı, Güvey Hamamı, Düğün Hamamı, Kına Hamamı vb. oldukça fazla geleneğin gerçekleştirildiği mekânlar olması sebebi ile kültürel ve sosyal anlamda kent hayatının önemli duraklarından biri haline gelmiştir. Nitekim hamamlarda gerçekleştirilen gelin hamamı gibi bazı hamam geleneklerinin kökenleri Bizans Dönemi'ne ulaşmaktadır (Yılmazkaya, 2002, s. 26).

Osmanlı Dönemi'nde hamam yapıları külliye ve manzume gibi yapı toplulukları bünyesinde inşa edilebildiği gibi herhangi bir yapı veya yapı topluluklarından bağımsız olarak münferit bir şekilde de inşa edilebilmektedir. Nitekim vakıflar tarafından inşa ettirilen çeşitli hamamlar farklı semtlerdeki külliye veya manzume gibi yapı topluluklarının ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte sağladığı kira geliri ile genellikle vakıfların ana gelir kaynaklarından biri olmuştur. Bununla birlikte hamam yapısı vakfetmek isteyenler ya da inşa etmek isteyenler öncelikle hamam yapısında kullanılacak olan suyu bulmakla mükellefti, bulunan su hem kent için hem de hamam yapısı için kullanılmaktadır. Hamam yapılarında kullanılacak olan suyun miktarı ise "masura" cinsinden belirlenirdi. Su temin edilemeyen hamam yapıları için de bahçelerinde su kuyuları açılırdı (Haskan, 1995, s. 7; Yılmazkaya, 2002, s. 21).

Geç ve Orta Bizans Dönemleri sonrası özellikle Constantinopolis'te hamamlar Roma Dönemi'ndeki kadar popüler ve gösterişli olmasa da faaliyet göstermeye devam etmiştir. Nitekim Hristiyanlık ve çeşitli ruhani arınma yöntemleri gibi inanç merkezli bu karşıtlığa rağmen Constantinopolis'te *mahalle üçlemesi* olarak adlandırılan bu sosyal dizge, Bizans Dönemi'nde hamam yapılarının varlığını sürdürmesini sağlayan önemli gerekçelerden biridir. İnanç, yerel otorite ve kamusal amaçlı bir yapının bir araya gelmesi ile oluşan "mahalle" kavramının farklı bir versiyonu Osmanlı Dönemi'nde de uygulanmıştır (Kuban'dan *aktaran* Fikret K. Yegül, 2017, s. 168). Hamamlar Osmanlı Dönemi mahalle üçlemesinin bir tamamlayıcısı öğesi olarak

yüzlerce yıl faaliyet göstermiştir. Nitekim hamamlar; medrese, tekke, cami gibi dini yapıların da tamamlayıcısı olarak kentin ana arterlerinde, mahallelerde, ticaret merkezlerinde yer almaktadırlar. Bu noktada Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmiş hamam yapıları ve Roma Dönemi inşa edilmiş hamam yapıları arasında dikkat çekici bir fark ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Dönemi'nde hamam yapıları mahalle, külliye veya manzume gibi yapı topluluklarının tamamlayıcı bir öğesi iken Roma Dönemi'nde inşa edilmiş *thermae* tipi komplekslerin bünyesinde yer alan hamam yapıları ise kompleksin hem mimari hem de sosyal işlevli merkezini oluşturmuştur.

Halihazırda Anadolu'da Antik Çağlar'dan itibaren sosyal hayatın merkez duraklarından biri olan hamam yapıları Osmanlı Dönemi'nde de bu konumunu korumaya devam ettirmiştir. Nitekim oldukça fazla medeniyetin var olmuş olduğu Anadolu, coğrafyasında Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmiş hamam yapıları Roma Dönemi, Bizans Dönemi, Emevî Dönemi ve Selçuklu Dönemi gibi erken ve geç dönemli inşa edilmiş hamam yapılarına referanslar verse de kendi özgün kimliğini oluşturarak hamam yapılarını; külliye, cami, medrese, tekke gibi çeşitli dini ve idari işlevli yapılarla birlikte gündelik hayatın merkezine konumlandırmıştır. İmparatorluğun sınırlarının ulaştığı bütün şehirlerde hatta küçük kasaba ve köylerde dahi hamam yapıları inşa edilmiştir. Nitekim Türk- Osmanlı kültüründe çok fazla hamam inşa edilmesi fiziki gereksinimler olan yıkanma, temizlenme gibi pratiklerle açıklanamayacak kadar çok katmanlıdır. Osmanlı Dönemi inşa edilmiş hamam yapıları ve tesisleri sınıflandırılacak olunursa, tabii sıcak su kaynaklarını kullanan kaplıca ve ılıcaları bir kategoride ve suyun ocak veya fırın gibi araçlarla ısıtılıp, servis edildiği hamam yapılarını ise ayrı bir kategoride değerlendirilmek gerekir. Nitekim hiçbir Osmanlı hamamında rastlanılmayan sıcak ve soğuk su havuzlarına kaplıcalarda rastlanılmakla birlikte genellikle doğal ve akan su olarak kabul edildiği için kullanılmasında herhangi bir problem görülmemiştir. Bununla birlikte kaplıca ve ılıcalar hamamlara göre mimari plan ve kullanım olarak antik dönemli hamamlar ve kaplıcalar ile yakın bir ilişki kurmaktadır. Nitekim suyun bir ocak ya da fırın vasıtasıyla ısıtılması ile çalışan hamam yapıları *özel hamamlar* ve *genel hamamlar (çarşı hamamları)* olarak ayrılmaktadır. Çarşı hamamları ise inşa edilme şekline göre iki kategoriye ayrılmaktadır. Hem erkeklere hem de kadınlara hizmet eden hamamlara *çifte hamam*, günün belirli saatlerinde erkeklere belirli saatlerde ise kadınlara hizmet eden hamamlara ise *tek hamam* ya da *kuşluk hamamı* denilmektedir. Özel hamamlar

saray, konak, köşk gibi yapıların bünyesinde inşa edilirken, genel hamamlar ise külliye ve manzume gibi çeşitli yapıların bir araya gelmesi ile oluşan yapı toplulukların tamamlayıcı öğesi olarak inşa edilebildiği gibi kentin önemli merkezlerinde bağımsız olarak da inşa edilebilmektedir (Yılmazkaya, 2002, s. 17). İmaret, külliye ve manzume gibi çeşitli yapıların bir araya gelmesi ile oluşan komplekslerin inşasının uzun bir süreç olması sebebi ile işçilerin temizlik ve ibadet gibi faaliyetleri yerine getirebilmesi için ilk inşa edilen yapıların genellikle hamam yapıları olması temizliğin Osmanlı Dönemi'nde ne denli önemli olduğunu göstermektedir (Yılmazkaya, 2002, s. 17).

Batı dünyasında yıkanma ve hamam kültürü Geç Orta Çağa kadar oldukça kısıtlı olsa da devam etmiştir. Roma İmparatorluğunun dağılması, Bizans İmparatorluğunun resmi din olarak Hıristiyanlığı kabul etmesi, antik dönemli su yollarının ve su kemerlerinin yok olması veya bu yapıların tamir ve tadilat gibi çalışmaların gerçekleştirilememesi ve çeşitli salgın hastalıklarının Avrupa'da artması ile yıkanma, temizlenme kültürü ve hamam yapıları eski önemini ve ihtişamını kaybederek bu kültürün artık Doğu medeniyetlerine özgü bir hal almasını, bunun yanında Batıda yüzyıllarca su ile oldukça kısıtlı bir ilişki kurulmasına neden olmuştur. Batılı seyyahlar, elçiler, şairler, ressamlar ve sanatçılar gibi ziyaretçiler İstanbul'da veya Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde herhangi bir sebeple bulunması ile yabancısı oldukları bu kültürle tanışma fırsatını bulmuştur. Batılılar için oldukça fazla merak uyandıran aynı zamanda bir o kadar da tedirgin edici olan hamam kültürü ve yapıları çoğu zaman eserlerin ana konularından biri olmuştur. Gerçekleştirdikleri hamam ziyaretleri sonrası hamam yapılarını; genellikle masalsı, egzotik ve sanılan aksine oldukça iyi duygular uyandırmakta olduğundan eserlerinde övgü ile bahsetmektedirler. Kimi seyyahlar denk geldikleri çeşitli hamam geleneklerinden detaylı bir şekilden bahsederken kimileri de mimari açısından çeşitli detaylar vererek hayranlıklarını dile getirmektedirler. Bununla birlikte yaşadığı kişisel deneyimleri eserlerinde olumlu veya olumsuz şekillerde abartarak anlatan içerikler de bulunmaktadır. Lady Montagu, Alexander Puşkin, Gérard de Nerval, Edmundo de Amics gibi seyyahlar hamamlar hakkında detaylı bilgiler vermişlerdir. Nitekim kadınlar hamamını inceleyen Montagu, hamamların kadınlar kahvehanesi olabileceğini belirtmektedir (Pick, 1988'den *aktaran* Şehitoğlu, 2000, s. 5).

18. Ve 19. yüzyılda oldukça fazla ilgi çekmeye başlayan Türk Hamamlarını ziyaret eden ve İngiltere Büyükelçisi olan David Urquart, Londra'da özellikle sanayi

bölgesinde çalışanların faydalanabilmesi için toplamda bin tane hamam yapılmasını içeren bir plan hazırlasa da daha sonrasında bu plan hamamların yararlı olup olmayacağı yönünde çeşitli tartışmalar yaratmıştır. İlerleyen yıllarda Almanya, İngiltere, ABD ve Avustralya'da "Türk Hamamları" inşa edilmiştir. Nitekim İrlanda'da da 1856 yılında ilk "Türk Hamamı" inşa edilmiştir (Yılmazkaya, 2002, s. 37).

Batılı Seyyahların ve sanatçıların ziyaretleri ve deneyimlerini anlattıkları eserleri haricinde de Osmanlıda da edebi, minyatür ve orta oyunu gibi alanlarda hamamlarla ilgili çeşitli eserler üretilmiştir. Nitekim Divan Edebiyatı'nda hamamları konu alan şiirlere hammamiye bu şiirlerin toplamından oluşan külliyata ise hammammname denilmektedir.

Bütün dönemlerde hamam yapıları inşa edildiği kültürel ve sosyal bağlam ile şekillenirken kendi varlığıyla da sadece bulunduğu kentsel çevre ile sınırlı kalmayıp, oldukça fazla bileşenin tetikleyicilerinden olmuştur. Nitekim, Roma İmparatorluğu Dönemi'nde yakıt, aromatik bitkiler, yağ, havlu gibi ürünlerin temini, tedariği ve pazarlanabilmesi için ticari ilişkiler kurulmuş ve vergi gibi çeşitli düzenlemeler faaliyete geçirilmiştir. Bununla birlikte çeşitli iş kollarının idaresi ve koordinasyonu için hamam işletmeciliği de ön plana çıkmıştır. Benzer oluşumlar ve düzenlemeler Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmiş hamamlarda da gözlenmektedir.

Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmiş çarşı hamamları genellikle bir külliyenin ya da birkaç yapıdan oluşan bir manzumenin bir parçası niteliğinde inşa edilmektedir. Toplumsal ve kültürel anlamlarının dışında hamamlar kârlı bir iş kolu olarak görülmekte ve bu sebeple bağlı bulunduğu külliyenin, manzumenin ya da vakfın ana gelir kaynaklarından biri olmaktadır. İstanbul Tarihi Yarımada'da yer alan ve Mimar Sinan eseri olan Çemberlitaş Hamamı Üsküdar'da yer alan Atik Valide Külliyesi'ne gelir getirmesi amacıyla inşa edilmiştir. Bu şekilde inşa edilen hamam yapıları genellikle belirli süreliğine bir işletmeciye devredilerek, kira geliri getirmesi amaçlanmıştır (Ergin, 2012). Nitekim hamam yapıları gelir getirdiği müddetçe kullanılmış olsa da bu işlevini kaybetmeye başladıkları süreçte ise çeşitli işlev değişikliklerine gidilmiştir. İstanbul'un fethi ile başlayan süreçte İstanbul'da 19 hamam yapısı inşa edilmiştir (Yılmazkaya, 2002, s. 16). Bu süreç içerisinde kentte 18. yüzyıla kadar oldukça fazla sayıda hamam yapısı inşa edilmiştir. Nitekim ihtiyaç fazlası olan bazı hamamlar yakıt ve su tüketimi ile kentte su ve yakıt ihtiyacının

artmasına neden olmuştur. 1768 yılında III. Mustafa tarafından yayınlanan bir fermanda kentte (Üsküdar, Galata, Eyüp ve Boğaziçi) hamam sayılarının yeterli olduğu belirtilmekle birlikte yeni hamam yapımına engel olunması belirtilmiştir. Konak ve köşk gibi yapıların bünyesinde hamam yapıları inşa edilebilmesine ve bununla birlikte o döneme kadar inşa edilmiş hamam yapılarının da tamir ve tadilat gibi çalışmaların gerçekleştirilebilmesine müsaade edilmiştir. İstanbul içinde inşa edilmiş son hamam yapıları ise 18. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Bu hamamlar Cağaloğlu Hamamı ve Ayşe Kadın Hamamı'dır (Altınay'dan *aktaran* Eyice, 1997, s. 414; Yılmazkaya, 2002, s. 23).

Osmanlı Dönemi'nde hamam işletmesi de dönemin diğer esnaf ve zanaatkârları gibi bir örgütle temsil edilmiştir. İmparatorluk ve farklı mesleklere mensup esnaflar arasındaki ilişkiyi ise kethüdalar sağlamış ve çeşitli düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Hamamcıyân olarak adlandırılan hamamcılar esnafı, hamam işletmesinin en yüksek mevkiye sahip ve en varsıl esnaf sınıfıydı. Hamam yapısı veya işletmesi içerisinde hizmet sektöründe çalışanlar (tellaklar, natırlar, peştemalcılar, külhan beyi, kahveci, hamam anası vb.) bununla birlikte malzemelerin (odun, sabun, peştamal vb.) temini ve tedariği gibi iş kollarında çalışanlar da hamamcıyâna bağlı yamak esnaf olarak adlandırılan yardımcı esnaf sınıfını oluşturmaktaydı. Hamamcıyân esnaf sınıfına bağımlı olan yamak esnaf sınıfından ilk sırayı tellaklardan oluşan tellakân oluşturmaktadır. Bundan sonra ise hamam hizmetlileri olan natır esnafı yani natırân gelmektedir. Akabinde peştemalcılardan oluşan peştemalcıyân gelmektedir (Ergin, 2012, ss. 191–195). Nitekim hamam işletmecisi olan hamamcıyân esnafı ve onun yamak esnafları arasındaki bu hiyerarşik ilişkiler, *Surname-i Hümayun*'da yer alan ve Nakkaş Osman tarafından çizilen minyatürlerde gözlenmektedir. Sultan III. Murad'ın oğlu ve Nurbanu Sultan'ın torunu olan Şehzade III. Mehmed'in sünnet düğünü merasiminde İstanbul'da At Meydanı'nda 52 gün süren bir şenlik düzenlenmiştir. Bu şenlik sırasında farklı meslek grubuna mensup esnaflardan oluşan geçit alayı; maharetlerini ve bununla birlikte en önemlisi kurumsal kimliklerini padişaha, konuklara ve halka teşhir etmişlerdir. Hamamcıyân esnafı iki öküzün çekmiş olduğu tekerlekler üstünde taşınan gelişmiş bir hamam maketi inşa etmiştir. Bu hamam maketi, hamam içerisinde yıkanan müşteriler ve hizmetlileri ile hamamdan sahneler sunmaktadır adeta. Bunun yanında oldukça detaylı bir şekilde inşa edilmiş hamam maketinde; yıkanma salonları, külhan, su deposu ve fil gözleri de oldukça dikkat

çekicidir. Hamam içerisinde devam eden sahnelerini hamamcılar ve peştemalcılar takip etmektedir. Bu ekiplerin arkasından, külhan kısmındaki ateşin geçit alayı boyunca yanmasını sağlamak amacıyla bir at yardımı ile yakıt (odun) taşınmaktadır. Nitekim geçit alayını anlatan Nakkaş Osman'ın bu minyatürü, hamam işletmecilerinin hiyerarşisini, birbirleri ile kurdukları bağımlı ilişkileri, kurumsal kimliklerini ve maharetlerini göstermekte oldukça önemlidir (Şekil 2.27).

Şekil 2.27 : Hamamcıyân geçit alayı, İstanbul (Nakkaş Osman, 1582).

Hamam yapıları veya işletmeleri için belirli bir kalite standardı oluşturabilmek ve düzeni tesis edebilmek için nizamname olarak adlandırılan lonca talimatları ile hamam yapıları hem işletilmiş hem de idare edilmiştir. Bu yönetmelikler ile hamamcıyân, peştamalcıyân, tellakân gibi bütün çalışanlar kontrol altına alınmış, ücret, fiyat, davranış kuralları ve temizlik gibi konular pazar müfettişi olan muhtesip tarafından denetlenmiştir. Esnaf temsilcisi olan kethüdalar tarafından ise vergi toplanması gibi faaliyetler gerçekleştirilmiştir (Ergin, 2012, ss. 196–197).

Dönemin inanç merkezli yapıları haricinde en fazla vakit geçirilen ve aynı zamanda bir sosyalleşme mekânı olan hamam yapıları erkeklerin ve özellikle kadınların toplumsal hayat içerisinde var olabildiği yegâne kamusal yapılar olmuştur. Hamam yapıları bünyesinde barındırdığı işlevler ile ibadet ve inanç gibi konularda kolaylık sağlamasının yanında geleneksel ve toplumsal faaliyetlere de imkân sağlamıştır. Hamam yapıları gelir getirdiği müddetçe kullanılmaya devam etse de gerçekleşen çeşitli siyasi olaylardan sonra dikkatleri de üzerine çekmiştir. 1730 yılında gerçekleşen Patrona Halil İsyanı sonrasında hamamlar imparatorluğun gözünde daha da fazla dikkat çekmiştir. Bu isyandan sonra hamamlarda çalışan Arnavut asıllı hizmetliler için çeşitli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Yayımlanan bu fermanla İstanbul'da hamamlarda çalışan tellak ve natır gibi kişilerin kayıtlarının tutulması emredilmiştir. Nitekim hamamlar kitlesel huzursuzluk, iç karışlık ve isyan gibi faaliyetler çıkartmakta olası tehlikeli mekanlar olarak da görülmüştür (Ergin, 2012, s. 188). Hamamların sahip olduğu bu kötü ünün en dikkat çekici örneklerinden biri ise Patrona Halil İsyanından yaklaşık 200 yıl sonra bile bu hamamın "Patrona Hamamı" olarak adlandırılmasına neden olmuş ve 1950'lerde İstanbul'da gerçekleştirilen planlama çalışmaları neticesinde Bayezid Hamamı'nın yıkılması dahi önerilmiştir (Tanyeli, 2004, ss. 517–529).

Osmanlı Dönemi inşa edilmiş hamam yapılarının kökenleri Roma Dönemi, Bizans Dönemi, Emevî Dönemi ve Selçuklu Dönemi hatta Türklerin Anadolu'ya yerleşmeden önce Orta Asya'daki mimari geleneklerine ve sosyal yaşantılarına dayandırılmaktadır. Genel olarak Selçukluların, Anadolu'da inşa etmiş olduğu hamamların çeşitli eklemeler ve yenilemeler ile geliştirilmesiyle Anadolu'da, Balkanlar'da, Afrika'nın kuzeyinde, Arabistan ve Orta Doğu gibi çeşitli coğrafyalarda oldukça fazla sayıda hamam yapısı inşa edilmiştir. Osmanlı Dönemi inşa edilmiş hamam yapıları gerek yenilikçi mimari yaklaşımları ile gerekse sosyal hayattaki yansımaları olan çeşitli gelenek ve görenekleri ile insanlığın binlerce yıldır su ile kurduğu ilişkinin, kentsel arenadaki ve medeniyetler içerisindeki son temsilcisi olmuştur.

Bu dönem inşa edilmiş hamam yapıları; mimari planlama, strüktür ve kütle organizasyonu gibi konularda özellikle Anadolu Selçuklularının inşa etmiş olduğu hamam yapıları geleneğini sürdürmüş olmakla birlikte yapılan çeşitli eklemeler ve yenilikler ile yüzlerce yıl devam edecek olan bir standart oluşturmuştur. Nitekim Osmanlı Dönemi inşa edilmiş hamam yapıları köken olarak Emevîler Dönemi'nde

inşa edilmiş hamam yapılarıyla birlikte değerlendirilse de planlama ve tezyinat alanlarındaki farklılıklar dikkat çekmektedir.

Osmanlı Dönemi hamam yapılarının sınıflandırılmasında ve araştırılmasında 20. yüzyıla kadar çok ciddi bir çalışma olmamasına karşın bu dönemden itibaren sırasıyla H. Glück (1921), K. Klinghardt (1927), Kemal Ahmet Aru (1941), Semavi Eyice (1962) ve M. Kiel (1976) İstanbul, Bursa ve Konya gibi kentlerdeki hamamların incelenmesi sonucu Türk Hamamı sınıflandırmamasında çeşitli yöntemler izleyerek mimari ve tasarım alanlarında bilgiler elde etmeye çalışmışlardır (Kanetaki, 2004, s. 83). Bunun yanında İstanbul ve İstanbul dışındaki çeşitli Anadolu kentlerinde Ali Saim Ülgen, Ekrem Hakkı Ayverdi ve Aydın Yüksel mevcut hamamların rölövelerini hazırlamışlardır (Eyice, 1997, s. 414). Nitekim 20. yüzyıldan itibaren yapılan çalışmalarda genel olarak Türk- Osmanlı Hamamları tasarımlarında hamam yapısının mimari açıdan değerlendirilebilmesi için hamamların sıcaklık mekanlarının incelenmesi gerektiği; halvet hücresi veya halvet hücrelerinin eyvan veya eyvanlarla kurduğu ilişkinin bununla birlikte tonoz varyasyonları, kubbe ve kubbeye geçiş gibi sistemlerinin de ele alınması gerektiği dikkat çekmiştir. Bu görüşün gerekçesi olarak soyunmalık-camegah- soğukluk, aralık, ılıklık gibi mekanların planlamasında benzer yöntemlerin izlenildiği yapının hem mimari hem de sosyal açıdan en dinamik olan mekanının sıcaklık mekânı olduğu bununla birlikte sıcaklığın ihtiva etmiş olduğu halvet hücreleri, eyvanlar ve varsa göbek taşı gibi birimlerin ve yapı elemanlarının sınıflandırma ve hamam tipolojisinin çıkarılmasında referans alınabilecek unsurlar olduğu belirtilmiştir.

Nitekim Osmanlı Dönemi inşa edilmiş hamamlarının ana mekanlarından biri olan sıcaklık mekanının tasarımlarında Orta Asya yapı sanatında görülen dört eyvan şemasının uygulanması Bu hamamların Roma Hamamlarının basitçe geliştirilmiş bir hali olduğu görüşü ile çelişmektedir (Eyice, 1997, s. 412).

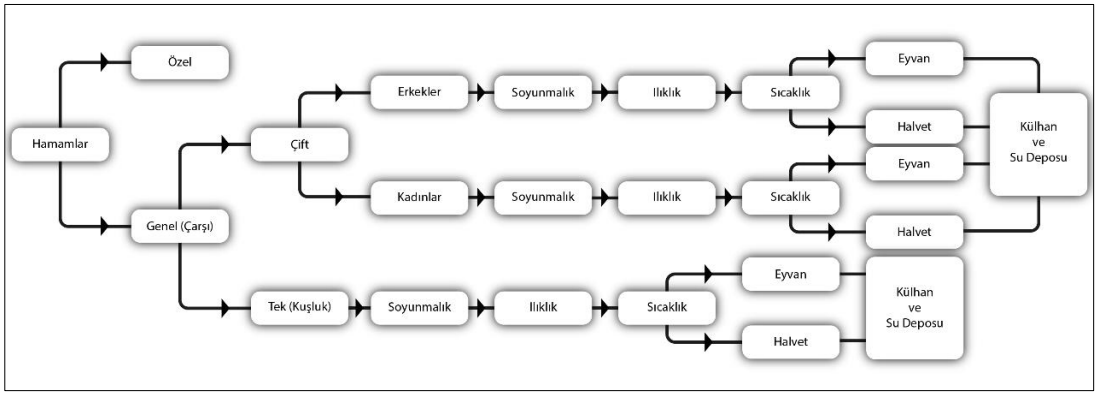
Osmanlı Dönemi inşa edilmiş hamam yapıları ile diğer medeniyetlerin inşa etmiş olduğu hamam yapıları arasında gereklilikler neticesinde çeşitli benzerlikler olsa da Osmanlı Dönemi inşa edilmiş hamamlar nihai olarak Selçuklu Dönemi inşa edilmiş hamam yapılarını miras alarak çeşitli eklemeler ve yenilikler ile geliştirilerek yüzyıllarca devam edecek olan “Türk Hamamı” kavramını literatüre ve sosyal hayata dahil etmiştir. Antik dönemlerden itibaren inşa edilmiş neredeyse bütün hamamlarda işlevsel gereklilikler neticesinde belirli bazı mekanlar ortak olarak varlığını

sürdürmeye devam etmiştir. Soyunma mekanları, yıkanma mekanları ve ısıtma sistemlerini bünyesinde barındıran mekanlar bu ortak mekanlardandır (Avcı, 2020, s. 292). Bunun haricinde çeşitli dönemlerde farklı medeniyetler tarafından farklı mekanlar ve farklı işlevler hamam yapıları ile birleşerek, dönüştürülerek veya çıkarılarak medeniyetlerin temizlik, temizlenme faaliyetleri ve bu türden faaliyetlerle kurduğu ilişkinin yansıması olarak farklı kültürel ve sosyal işlevlere sahip mekanlar inşa edilmesini sağlamıştır.

Yunanlılar yıkanma işlevli mekanlarla birlikte genellikle *gymnasium* kompleksleri inşa ederek bu mekanlarda çeşitli spor ve jimnastik gibi faaliyetler gerçekleştirmiştir. Romalılar ise Yunanlılardan aldığı bu birlikteliği daha farklı bir bakış açısı ele alarak *palaestra* kavramının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bunun yanında Roma'da gündelik hayatın merkezini oluşturan hamam yapılarıyla birlikte ikincil işlevli peyzaj alanları, kütüphaneler, konferans salonları, akademik toplantı odaları, eksedralar, stadyum ve kült tapınma mekanları gibi oldukça fazla mekân hamam yapıları ile bir arada inşa edilmiştir. Bizans İmparatorluğu'nda ise yıkanma kültürü, hamam yapıları inanç, ruhani arınma ve temizlik gibi gereklilikler neticesinde değişmiştir. Nitekim Bizans Dönemi'nde inşa edilmiş hamamlarda genellikle *frigidarium* ve *palaestra* mekanları artık hamam mekanlarına dahil edilmemiştir. Emevî Dönemi inşa edilmiş hamamlar ise İslami gereklilikler neticesinde değişip dönüşmesine rağmen Roma ve Bizans Hamamları ile olan çeşitli benzerlikleri dikkat çekicidir. Zemin döşemelerinin av ve doğa tasvirlerinden oluşan mozaiklerle kaplı olması, heykel ve fresk gibi sanatsal öğelerin nişlerde, tonoz ve kubbe gibi üst örtü sistemlerinde bulunması erken dönemli hamam yapılarına referanslar vermektedir. Bunun yanında Emevîler hamam yapılarını saray, kasr gibi yapılarla birlikte inşa ederek çeşitli politik görüşmeleri, toplantıları vs. bu mekanlarda veya hamam yapısı ile ilişkili salonlarda gerçekleştirmiştir. Selçuklu Dönemi inşa edilmiş hamam yapıları ise Türklerin Orta Asya'da yapı sanatında bilfiil uyguladığı çeşitli sistem ve yöntemleri uyguladığı mekanlar olmuştur. Bununla birlikte inanç gibi gereklilikler neticesinde akar ya da akan suda yıkanma geleneği hamam kültürü ve hamam yapılarında daha keskin değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Nitekim hamamların yıkanma mekanlarına *kurna* adı verilen su teknelerinin yerleştirilmesi ile akan suda yıkanma faaliyetinin gerçekleştirilmesi sağlanmıştır.

Osmanlı Dönemi'nde hamamlar genellikle soyunmalık, ılıklık, sıcaklık ve külhan gibi mekanların yanında bu mekanlarla ilişkili; traşlık- usturalık, hela, su deposu ve depo

gibi mekanlardan oluşmaktadır. Literatürde terminolojik bir karmaşa yaşanmakla birlikte soğukluk mekanı hem soyunmalık mekanı için hem de ılıklık mekanı için kullanılmaktadır (Avcı, 2021, s. 1473; Eyice, 1997, s. 416); (Şekil 2.28).

Şekil 2.28 : Osmanlı Dönemi Hamamları plan şeması (Hakseven, 2022).

Hamamlarda kıyafet değiştirilen yani giyinme- soyunma mekânı *camegâh* olarak adlandırılmaktadır. Zaman içerisinde *camegâh* kelimesi camekân olarak da kullanılmaktadır. *Camegâh* kelimesi etimolojik köken olarak Farsça'da giysi ve kıyafet gibi anlamlara gelen *came* ve mekânı belirten *gah* ekinin bir araya gelmesi ile oluşmaktadır (Sözen ve Tanyeli, 2010, s. 64). Bunun yanında soyunmalık mekânı literatürde bazı kaynaklarda soğukluk olarak da adlandırılmaktadır. Soyunmalık mekânı hamamın giriş mekanıdır. Alan ve hacim olarak hamamın en geniş mekanıdır. Soyunmalık mekânı genellikle kare ya da kareye yakın dikdörtgen planlı ve kubbeli bir şekilde inşa edilmiştir. Anadolu'da veya küçük ölçekli mahalle hamamlarında soyunmalık mekanlarının ahşap karkas sistemle inşa edildiği örnekler de bulunmaktadır. Soyunmalık mekânı; *sofa-seki, şirvan* ve mekânın merkezinde yer alan *fıskiyeli şadırvan* gibi unsurlardan oluşmaktadır. Bununla birlikte hamamcının oturabileceği bir yer ve bu kısmın yanında ise kıyafet ve emanetlerin depolanabileceği dolaplar yer almaktadır. Bazı hamamlarda bir duvar köşesinde kahve ya da çay ocağı da yer almaktadır. Soyunmalık mekânı yıkanma faaliyetlerinden ziyade; kıyafet değiştirme, dinlenme ve yeme-içme gibi faaliyetlerin gerçekleştirildiği bir mekandır (Şekil 2.29).

Şekil 2.29 : Türk Hamamı soğukluk mekanını gösteren gravür (Thomas Allom, 1838).

Hamamın ısıtılmayan bu mekanının merkezinde yer alan fıskiyeli şadırvan sayesinde sükûnet ve serinlik hissi sağlanmaktadır. Duvar kenarlarında taştan ya da mermerden yapılmış ve genellikle birkaç basamak ile çıkılabilen ve sofa olarak adlandırılan sekiler yer almaktadır. XVI. yüzyıldan itibaren sekilerin alt kısımlarına ayakkabıları yerleştirebilmek için nişler eklenmiştir (Önge, 1988, s. 408). Ahşap karkas sistemle inşa edilmiş ve soyunma- giyinme gibi faaliyetlerinin gerçekleştirildiği ve şirvan olarak adlandırılan galerilere ahşap merdivenlerle ulaşılmaktadır. Nitekim bu ahşap galeriler sonraki dönemlerde hamam mimarisine eklenmiştir (Yılmazkaya, 2002, s. 42). Soyunmalık mekânı duvarlara yerleştirilen az sayıdaki pencere ve kubbede yer alan aydınlık feneri sayesinde doğal ışık ile aydınlatılmaktadır (Aru, 1949, ss. 34–36; Ertuğrul, 2009, ss. 250–251; Eyice, 1997, s. 416).

Hamamın soyunmalıktan sonra gelen ikinci mekânı olan *ılıklık* mekânı genellikle enine dikdörtgen planlı bir şekilde inşa edilmiştir. Ilıklık mekânı literatürde bazı kaynaklarda soğukluk olarak da adlandırılmaktadır. Özellikle XII. ve XIII. yüzyıllarda Selçuklu Dönemi inşa edilmiş hamam yapılarında sıkça karşılaşılan ve soyunmalık mekânı ile ılıklık mekânı arasında konumlanan *aralık* mekânı XV. Ve XVI. yüzyıllardan sonra hamam planlamasından tamamen çıkarılmakta veya giderek küçülerek yerini ılıklığa bırakmaktadır. Nitekim Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde bu dönem inşa edilmiş bazı hamam yapılarında *aralık* mekânı yer almaktadır. Soyunmalık ve ılıklık mekanları arasındaki geçişi sağlayan aralık mekânı, geçiş koridoru şeklinde

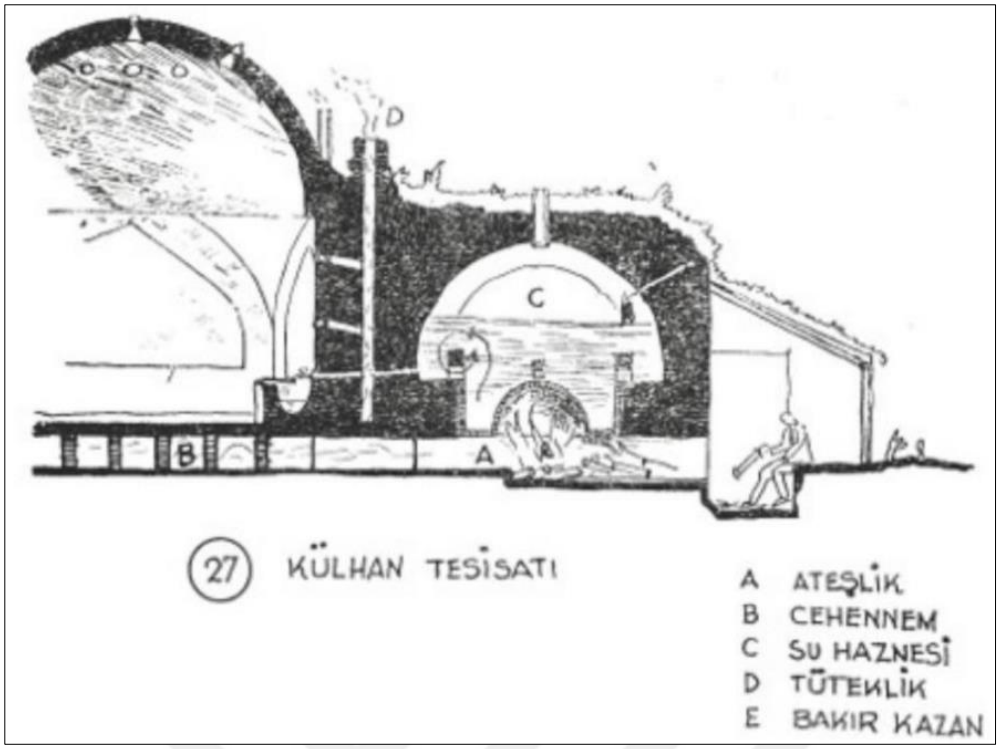
tasarlanmıştır, bununla birlikte sıcaklık ve ılıklıktan gelen sıcak buharı kontrol etmek amaçlı bir işleve de sahiptir. Bu mekân Osmanlı Dönemi Hamamlarda planlamadan çıkarıldıktan sonra buhar kontrolünü sağlayabilmek için soyunmalık mekânı ile ılıklık mekânı arasındaki kapı üzerine *buhar yaşmağı* adı verilen bir baca yerleştirilmiştir. Ilıklık mekânı hamamın ısıtılan mekanlarından biridir. Bu mekânda yıkanılabildiği gibi vücudun, sıcaklık mekanındaki daha yüksek sıcaklığa alışabilmesi için de kullanılmıştır. Bunun yanında kış aylarında ılıklık mekânı camekân olarak da kullanılmıştır (Aru, 1949, s. 35). Ilıklık mekânı *traşlık* veya *usturalık* mekanları ve helaları da içermektedir. Ilıklık mekânında taş veya mermerden yapılmış sekiler bulunmakta, bunun yanında yıkanma faaliyetinin gerçekleştirilebilmesi için bazen kurnalar da yer almaktadır. Ilıklık mekânın üst örtüsünü kubbe veya tonoz bazı örnekler de ise hem tonoz hem de kubbe oluşturmaktadır. Ilıklık mekânı ısıtma tesisatına sahip bir mekandır. Aydınlatma ise soyunmalık mekânından farklı olarak camdan yapılan yuvarlak ve bombeli formlardaki *fil gözleri*nin kubbeye yerleştirilmesi ile doğal ışıktan faydalanılarak sağlanmaktadır (Aru, 1949, s. 35; Ertuğrul, 2009, s. 251; Eyice, 1997, s. 416).

Sıcaklık mekânı *Türk Hamamı*'nın en önemli mekanıdır. Roma Hamamlarındaki karşılığı *caldarium* Arap Ülkelerinde bulunan hamamlardaki karşılığı ise *beytü'l harâre* ya da sadece *harâre*dir. Sıcaklık mekânı ılıklık vasıtası ile ulaşılan nihai mekandır. Sıcaklık mekânı; plan şeması, üst örtü, tezyinat vb. anlamlarda Türk Hamamlarının en zengin mekanlarıdır. Sıcaklık mekânı halvet hücreleri, eyvanlar ve varsa göbek taşından oluşmaktadır. Üst örtü sistemlerinde tonozlar ve kubbeler bununla birlikte oldukça sıra dışı kubbe ve tonozların kullanıldığı da gözlenmektedir. Genellikle simetrik bir yapıda olan sıcaklık mekânı kare ya da kareye yakın dikdörtgen plan şemalarından oluşmaktadır. Aksiyal bir şekilde düzenlenen eyvanlardan ulaşılan hamamların sıcaklık mekanına köşe halvet hücrelerinden de ulaşıldığı Süleymaniye Hamamı ve Edirnekapı Mihrimah Sultan Hamamı gibi yapılar da mevcuttur (Ertuğrul, 2009, s. 251). Hamamlarda sıcaklık mekânının plan şemasında gerçekleşen farklılaşma, hamam yapısının karakteristiğini oluşturan en önemli özelliklerden biri olduğu 20. yüzyılda hamamlar üzerine gerçekleştirilen çalışmalarda belirtilmektedir. Sıcaklık mekânı hamamlarda en uzun sürenin geçirildiği mekanlar olmuştur. Temizlenme, yıkanma, sohbet etme ve bunun yanında toplumsal geleneklere ve kültüre doğrudan etki etmiş birçok faaliyet hamamların sıcaklık mekanlarında

gerçekleştirilmiştir. Halvet hücreleri, bireysel veya daha az sayıda kişiyle birlikte yıkanmak isteyenlerin kullandığı görece eyvanların ve göbek taşının bulunduğu alanlara göre daha sıcak olan mekanlardır. Genellikle halvet hücrelerinin üst örtüsü kubbelerden oluşmaktadır. Halvet birimleri, sıcaklık mekanının eyvan ve göbek taşı gibi diğer kısımlarına göre daha az bir yüksekliğe sahiptir. Eyvan ve halvet hücrelerinde genellikle duvar boyunca devam eden, yerden 20 cm yükseklikte ve 70-100 cm genişliğinde olan taş veya mermerden yapılmış sekiler yer almıştır. Genellikle her bir duvarı ortalayacak şekilde yıkanma faaliyetinin sağlanabilmesi için yine taştan ya da mermerden yapılmış *kurna* adı verilen su tekneleri bu sekilere yerleştirilmiştir. Sıcaklık mekânı hamamın en sıcak ve en fazla buhara sahip mekanıdır. Türk Hamamlarının, Selçuklu Dönemi inşa edilmiş hamamlar ve diğer Antik Dönemli hamamlardan farklı olarak sıcaklık mekânı ile su deposunun bulunduğu mekân arasındaki duvara yerleştirilmiş olan açıklığa (pencere) ilk defa Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmiş hamamlarda rastlanılmaktadır. Nitekim bu durum hamamların sıcaklık mekanlarının daha fazla buharlı ve sıcak olmasını sağlamaktadır.

Külhan kelimesi Farsça'da arka oda ve hamam ocağı anlamlarına gelen *gulχān*[9] kelimesinden türemektedir. Külhan mekanının Roma Hamamlarındaki karşılığı *praefurnium* ya da *furnace* olarak adlandırılan mekandır. Külhan mekânı sıcaklık mekânı ile ortak duvarı paylaşmaktadır bu sebeple sıcaklık mekanının döşeme altındaki ve duvarlarda yer alan ısıtma sistemleri haricinde de ısıdan maksimum derecede faydalanılması sağlanmıştır (Şekil 2.30).

[9] Gulχān kelimesi, Farsça'da arka anlamına gelen *gul* ve mekân anlamına gelen *χān* sözcüklerinin bir araya gelmesi ile oluşmaktadır ("Külhan", y.y.).

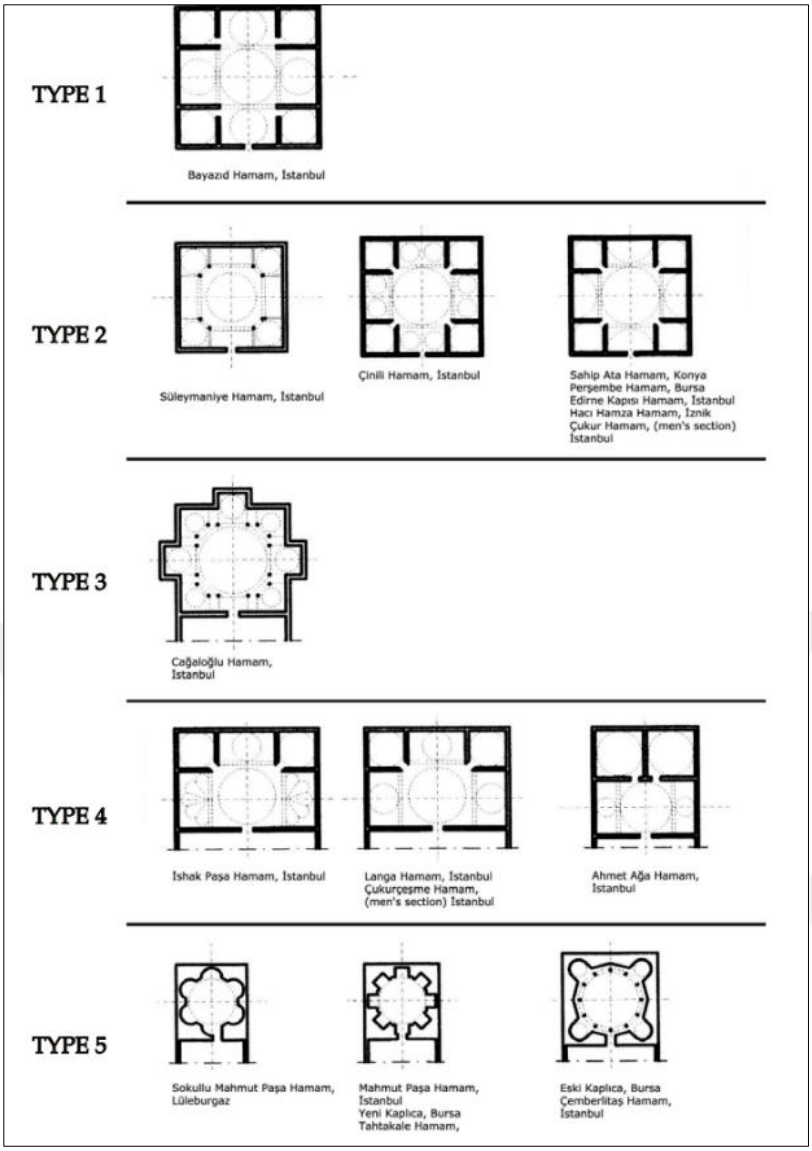
Şekil 2.30 : Türk Hamamı Kesiti (Aru, 1949).

Külhan mekânı hamamın döşemelerinin, duvarlarının ve kurnalara akan sıcak suyun ısıtılmasını sağlayan ana öğedir. Sıcak su külhan mekânında yer alan bakır kazanlarda ısıtılmakta ve buradan hamam mekanlarına servis edilmektedir. Bakırdan yapılan bu kazanlar genllikle 1-3 m. çapında dairsel tiptedir. Geniş boyutlarından dolayı bu kazanları yek pare yapmak mümkün olmadığı için bakır levhaları perçin ya da katı lehim vasıtası ile bir araya getirilmiştir (Önge 45'ten *aktaran* Bayraktar, 2017, s. 106). Genellikle ocağın yüksek çekişli olmasını sağlamak için bacalar kubbe kotuna kadar yükseltilmektedir. Külhan mekanının döşeme seviyesi genellikle hamamın diğer mekanlarının döşeme seviyesinin altında kalmaktadır. Nitekim bu durumun gerekçesi ise ocağa rahat bir şekilde yakıt servis edilebilmesidir. Türk Hamamları ve Roma Hamamları arasındaki benzerliklerin en fazla olduğu nokta kuşkusuz ısıtma sistemlerindeki benzerliktir. Nitekim *hypocaust* olarak adlandırılan döşeme altı ısıtma sisteminin Osmanlı Dönemi inşa edilmiş hamamlardaki karşılığı *cehennemlik* olarak adlandırılan ısıtma sistemidir. Ek olarak *tubuli* ve *tegulae mammatae* olarak adlandırılan duvardan ısıtma sistemlerinin karşılığı ise künklerden yapılmış olan ve *tütek* olarak adlandırılan elemandır (Ertuğrul, 2009, s. 252; Yılmazkaya, 2002, s. 47) . Cehennemlik kısmı da duvarlardaki içi boş tuğlalar da bin yıldan fazla bir süredir uygulanan sistemin oldukça benzer bir versiyonudur. Külhan mekânı döşeme altından doğrudan cehennemlik olarak adlandırılan kısım ile bağlantılı olarak inşa edilmiştir.

Nitekim cehennemlikte dolaşan sıcak hava döşeme altında sirküle olduktan sonra duvarlara doğru yönelerek hem duvarların ısıtılmasını sağlamakta hem de ışınsal olarak bütün yapının ısınmasını sağlamaktadır. Nitekim önceki bölümlerde değinildiği gibi bu sistem sayesinde, üretilen ısıdan maksimum derecede faydalanılması sağlanmıştır. Yakıt olarak yüzyıllarca odun kullanılmış olsa da son dönemlerde mazot ve kömür gibi alternatif yakıtlar da kullanılmıştır. Yakıt konusunda oldukça ilgi çekici bir bilgi ise Evliya Çelebi tarafından aktarılmaktadır. Çelebi, Diyarbakır hamamlarını anlatırken şehirdeki on bir hamamın tamamının şehrin çöpü ile ısıtıldığını belirtmektedir. (Çelebi'den *aktaran* Eyice, 1997, s. 416; Çelebi'den *aktaran* Yılmazkaya, 2002, s. 21). Külhan mekanının kullanımı ile ilgili dikkat çekici bir başka örnek ise Çemberlitaş Hamamı külhanına aittir. Padişah II. Abdülhamid Dönemi'nde toplatılan çeşitli eserler Çemberlitaş Hamamı'nın külhanında yakılmıştır (Yılmazkaya, 2002, s. 21).

Glück, Klinghardt, Eyice ve Kiel'e göre hamam yapılarının sınıflandırılmasında, incelenmesi gereken mekanların sıcaklık mekânı ve sıcaklık mekanının plan şemasında gerçekleştirilen çeşitlenmelerdir. Glück (1921), Klinghardt (1927), Eyice (1960) ve Kiel (1976) genel olarak bu çalışmalarda, sıcaklık mekânlarının alt birimlerinin boyut, biçim ve bir araya gelme şekilleri gibi parametreleri referans alarak Türk Hamamlarının sınıflandırılması yönündeki çalışmalarını gerçekleştirmişlerdir.

Glück, Osmanlı Dönemi inşa edilmiş hamamları beş ayrı kategoriye tabi tutarak hamamların tipolojisini oluşturmaya çalışmıştır (Şekil 2.31).

Şekil 2.31 : H. Glück'e göre Osmanlı Hamamları Tipolojisi (Kanetaki, 2004, s. 84).

Klinghardt, Glück ve Kiel de Türk Hamamlarını 5 ayrı kategoride değerlendirmiştir. Klinghardt Türk Hamamı sınıflandırmasını sıcaklık mekânının büyüklüğüne ve plan şemasındaki konumlanışlarına göre kategorize etmektedir (Kanetaki, 2012, s. 273); (Şekil 2.32).

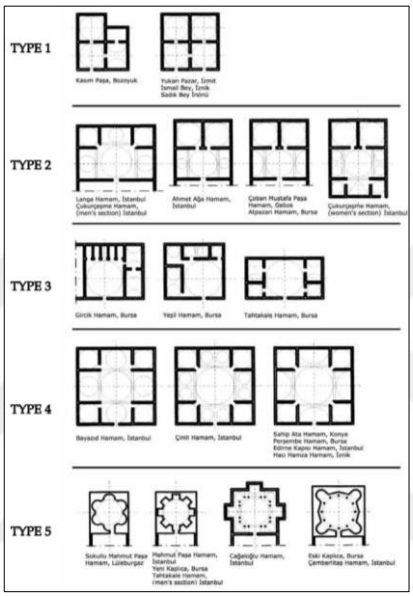
Tip 1- Sıcaklık mekanının: Birimlerinin eş boyutlarda olduğu tip (*gleichwertige Baderäume).*

Tip 2- Sıcaklık mekanının: İki halvet hücresi ve merkezi, dikdörtgen bir mekândan oluştuğu tip (*betonter Hauptraum).*

Tip 3- Sıcaklık mekanının: Merkezi, kubbeli ve kare şeklindeki mekândan ve bu mekânın iki ya da üç kenarına eklemlenen daha görece daha küçük hücrelerden oluştuğu tip (*zentraler Hauptraum).*

Tip 4- Sıcaklık mekanının: Dört eyvan ve dört halvet hücresinden oluştuğu haçvari plan[10] tipi (*ausgesprochene Zentralräume).*

Tip 5- Sıcaklık mekanının: Yedi, sekiz ve on iki kenarlı birimlerden oluştuğu tip (*zentrale Bassinräume, Polygone mit Iwanerweiterung).*

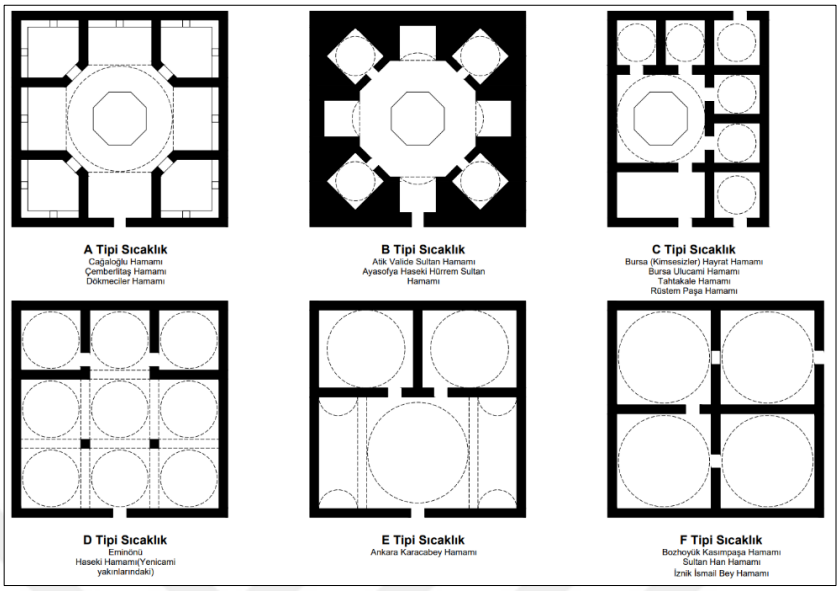

Şekil 2.32 : K. Klinghardt'a göre Osmanlı Hamamları Tipolojisi (Kanetaki, 2004).

Eyice, Osmanlı Dönemi inşa edilmiş hamamları tıpkı H. Glück ve K. Klinghardt gibi sıcaklık mekanını referans alarak sınıflandırmaya gitmiştir. Eyice, hamamları H. Glück ve K. Klinghardt'tan farklı olarak altı ana başlık altında sınıflandırmıştır (Şekil 2.33). Nitekim Önge'de, Eyice'ye katılarak Osmanlı Dönemi inşa edilmiş hamamların, sıcaklık mekânı plan şemasının hamamın hangi tipte inşa edilmiş olduğu hakkında önemli bilgiler verdiği ve bu plan şemalarının ise aksiyal ve radyal tipli plan şemalarına referanslar vermesinden dolayı sıcaklık mekânını çalışmasının merkezine yerleştirmiştir. Nitekim Eyice'nin çalışması Türk Hamam Mimarisinin

[10] Haçvari plan şeması, Semavi Eyice'nin Türk Hamamları sınıflandırmasında A Tipi olarak adlandırdığı plan şemasıdır. Nitekim bu plan şeması Türklerin Orta Asya'da yapı sanatında uyguladığı dört eyvan şemasının geliştirilmiş halidir. Haçvari plan şeması, Türk Hamamlarında en fazla uygulanan plan şemalarından biridir (Eyice, 1997, ss. 412, 417).

araştırılmasında ve sınıflandırılmasında en fazla kabul gören çalışmalardan biri olmuştur. Eyice ise Osmanlı Dönemi Hamamları şöyle sınıflandırmaktadır;

Şekil 2.33 : Semavi Eyice'nin Türk Hamamı sınıflandırmasında kullanmış olduğu sıcaklık plan şemaları referans alınarak çizilen sıcaklık tipolojisi (Düzenleyen: Hakseven, 2022).

A Tipi Sıcaklık – Dört Eyvanlı ve Köşe Halvet Hücreli Tip

Ilıklıktan sonra ulaşılan merkezi kubbeli sıcaklık mekanını; merkeze (göbek taşına) doğru yönelen tonozlu eyvanlar ve bu eyvanlar arasında köşelerde kalan kısımların ise halvet hücrelerinin oluşturduğu plan tipidir. Haç şeklinde olduğu için haçvari plan olarak da adlandırılmaktadır. Bu sıcaklık tipi Türklerin Orta Asya'dan itibaren uyguladığı bir plan şemasıdır (Eyice, 1997, s. 412). Medrese, tekke, konak vs. gibi yapılarda oldukça sık olarak kullanılmakla birlikte hamamlarda uygulanması, dört eyvan şemasının bir çeşitlemesini sunmaktadır adeta. Orta Asya'da kullanılan bir plan şeması olmasının yanında Anadolu'nun en eski hamamlarında da kullanılan bir plan tipidir. Genellikle dört halvet hücresinden oluşan plan şeması inşa edilen alana göre değişmekle birlikte halvet hücrelerinin sayısı üç, iki hatta nadir olmakla birlikte teke de düşebilmektedir. Konya Sahip Ata Hamamı bu plan şemasının erken dönemli örneklerinden biridir bunun yanında İstanbul Bayezid Hamamı, Edirne Tahtakale Hamamı, Bursa Orhan Bey Hamamı erkekler kısmı gibi Anadolu'da ve İstanbul'da oldukça fazla uygulanmış bir plan şemasıdır. Halvet hücrelerinin eyvanlardan duvarlar ile ayrıldığı bu plan şemasında Mimar Sinan perde bölmeleri ve sütunlar vasıtasıyla bu mekanları ayırmıştır. Nitekim Süleymaniye Külliyesi'ne bağlı Dökmeciler

Hamamı, Çemberlitaş Hamamı ve Cağaloğlu Hamamı mevcut dört eyvanlı ve köşe halvet hücreli plan şemasının bir çeşitlemesidir adeta (Eyice, 1997, s. 417).

B Tipi Sıcaklık – Yıldızvari Tip Sıcaklık

Yıldızvari plan şemasında olan bu sıcaklık tipi, altılı, yedili bazen de sekizli bir çokgen düzeninde organize edilmiştir. Duvarlarda tonozlu nişler yer almaktadır. Bu plan şemasının kökenleri Antik dönem hamamlarına, İslam ve Türk Mimarisindeki kaplıcalara dayandırılmaktadır. A Tipi Sıcaklık şeması gibi bu plan şeması da oldukça yaygın bir şekilde Anadolu ve İstanbul'da uygulanmıştır. Bu plan şemasının uygulandığı hamam yapılarına örnek olarak; Bursa Yenişehir'de çifte hamamın erkekler kısmı, Rüstem Paşa Hamamı erkekler kısmı, İstanbul'da Küçük Ayasofya'da bulunan Kapıağası Hüseyin Ağa Hamamı kadınlar kısmı, Kılıç Ali Paşa Hamamı, Üsküdar'da bulunan Atik Vâlide Sultan Hamamının hem erkekler hem de kadınlar kısmı ve Diyarbakır Çardaklı Hamamı verilebilir. Bu plan şemasının en gelişkin bir hal aldığı örnek kuşkusuz Ayasofya karşısında yer alan ve Mimar Sinan eseri olan Haseki Hürrem Sultan Hamamıdır (Eyice, 1997, ss. 417–418).

C Tipi Sıcaklık – Kare Planlı Sıcaklık Etrafındaki Halvet Hücreleri

Bu plan şeması ise merkezinde kare veya dikdörtgen planlı merkezi sıcaklık mekânın etrafına (bir, iki veya üç kenarına) halvet hücrelerinin eklenmesi ile oluşmaktadır. Nitekim bu plan şeması haçvari ve yıldızvari plan şemasına göre daha mütevazi ve yalın bir görünüme sahiptir. Bu tipteki plan şemasına ise örnek olarak Rüstem Paşa Hamamı kadınlar kısmı, Tahtakale Hamamı kadınlar kısmı, Bursa'da Ulucami Hamamı ve Girçik (Kimsesizler/ Hayrat) Hamamı gösterilebilir (Ertuğrul, 2009, ss. 256–257; Eyice, 1997, s. 418).

D Tipi Sıcaklık – Sıcaklığı Çok Kubbeli Tip

Bu plan şemasında ise diğer plan şemalarına göre belirgin bir şekilde kubbe ve halvet hücreleri ayrılmamakta, bunun yerine bütün mekanlar (halvet hücreleri ve eyvan) eş kubbeler ile örtülmekte, sıcaklık mekanının merkezinde iki adet sütun bulunmakta ve bu sütunlar yardımı ile kemerler ve kubbeler taşınmaktadır. Bu yöntem ile sıcaklık mekanının bütün alt birimleri eşit alana sahip olmaktadır. Sıcaklık mekanının merkezinde göbek taşı bulunmaz. Sıcaklık mekanının nihai noktasında bir eyvan ve

eyvanın kenarlarında ise halvet hücreleri bulunmaktadır. Bu plan şeması diğer plan şemaları kadar yaygın olmasa da Eminönü'nde yıkılmış olan Haseki Hamamı örnek olarak gösterilebilir (Ertuğrul, 2009, s. 257; Eyice, 1997, s. 418).

E Tipi Sıcaklık – Sıcaklığı Kubbeli, Dikdörtgen Planlı ve Çifte Halvetli Tip

Sıcaklık mekânı enine uzanan dikdörtgen şeklindeki bir plan şemasına sahiptir. Bu tipteki sıcaklıklarda eyvan olmamakla birlikte sıcaklık mekânından direkt olarak iki halvet hücresine geçilebilmektedir. Sıcaklık mekanının merkezinde kubbe ve kubbenin her iki yanındaki kısımda ise düz tonozlar bulunmaktadır. Bu plan şemasının oldukça dikkat çekici bir diğer özelliği ise halvet hücreleri arasındaki ortak duvarın sıcaklık mekanının merkezine bakan kısmında mihraplı bir nişin bulunmasıdır. Bu plan şemasına sahip hamamlara ise örnek olarak; Konya'da Sultan Selim Külliyesi'ne bağlı Valide Hamamı, Edirne ve İstanbul'da bulunan Sokullu Mehmet Paşa Hamamlarının kadınlar kısmı gösterilebilir (Eyice, 1997, s. 418).

F Tipi Sıcaklık – Ilıklık, Sıcaklık ve Halvetlerin eşit boyutlarda olduğu tip

Çarşı veya çifte hamamlara göre oldukça küçük boyutlarda olmakla birlikte ılıklık, sıcaklık ve halvet hücrelerinin eş bir yapıda olduğu bir plan şemasıdır. Ilıklık, sıcaklık ve halvet hücresinin üst örtüsü kubbelerden oluşmaktadır. Bütün mekânlar birbirleri ile bağlantılı bir şekilde inşa edilmiştir. Bu plan şemasına sahip hamamlar arasında kuşkusuz en dikkat çekici örneği İznik İsmail Bey Hamamıdır (Ertuğrul, 2009, s. 257; Eyice, 1960, s. 114, 1997, s. 419).

Glück, Klinghardt ve Eyice'nin hamamlar hakkındaki sınıflandırma ve tipoloji çalışmalarından farklı bir sınıflandırma ise Ali Saim Ülgen tarafından gerçekleştirilmiştir. Ülgen daha genel bir sınıflandırmaya giderek hamamları üç ana kategoride sınıflandırmıştır. Nitekim sıcaklık mekânı önceki dönem çalışmalarından farklı olarak kategorizasyonun ana öğesi değildir, bunun yerine sıcaklık mekânı bir alt kategoriden değerlendirilmektedir. Ülgen Türk Hamamlarını şöyle kategorize etmektedir (Bektaş, 2011, s. 15);

1. Plan ve kütle açısından
    a) Abidevi kütleli ve simetrik planlı
    b) Gelişmemiş ve asimetrik planlı

2. Sıcaklık mekanının inşa edilme şekli açısından
    a) Dört köşeli
    b) Dikdörtgen
    c) T şekli
    d) Yonca yaprağı
    e) Çapraz şekli
    f) Çok köşeli
3. Halvet mekanlarının sayısı açısından
    a) Tek
    b) Çift
    c) Dört
    d) Çok Halvetli

3. DİYARBAKIR SURİÇİ KENTSEL SİT ALANI

Bu bölümde Diyarbakır'ın konumu, iklim, bitki örtüsü ve jeolojik yapısı gibi fiziki ve coğrafi özellikleri bunun yanında kentin tarihsel gelişimi, geleneksel mimarisi yapısı ve kentteki hamamlar incelenmiştir.

3.1 Diyarbakır'ın Fiziki ve Coğrafi Özellikleri

Konumu

Diyarbakır, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeyinde yer almaktadır. Diyarbakır'ın kuzeyinde Elâzığ ve Bingöl, kuzeydoğusunda Muş, doğusunda Batman, güneyinde Mardin, güneybatısında Şanlıurfa, batısında Adıyaman ve kuzeybatısında Malatya illeri yer almaktadır (Şekil 3.1). Diyarbakır (40°14' Boylam ve 37°52' Enlem) Yukarı Dicle Havzası'nda, bazalt taşından oluşan anakaya üzerine inşa edilmiştir. Kent jeopolitik konumu bakımından da oldukça önemli bir noktadadır. Akdeniz'in Basra Körfezi'ne, Karadeniz'in Mezopotamya'ya bağlandığı bir konumda bunun yanında Azerbaycan, İran, Irak ve Suriye gibi çeşitli ülkelere ulaşan yolların bağlantı noktasında bulunmaktadır (Yılmazçelik, 1995).

Şekil 3.1 : Diyarbakır'ın konumunu gösteren harita ("Harita 2", y.y.).

İklim ve Bitki Örtüsü

Karasal iklimin ya da subtropik yayla ikliminin hâkim olduğu kentte, yaz mevsimleri oldukça sıcak ve kurak olmakla birlikte kış mevsimleri ise Doğu Anadolu Bölgesi kadar sert ve soğuk geçmemektedir. Son yıllarda GAP[11] kapsamında inşa edilen barajlar buharlaşma yüzeyleri oluşturduğu için nem oranında artış gözlenmektedir ("İklim ve Bitki Örtüsü", y.y.).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin başat bitki özelliği bozkırdır. Diyarbakır'ın da bitki örtüsünü genellikle otsu bitkilerden oluşan bozkır bitkileri oluşturmaktadır. Nitekim bu bozkırların, antropojen bozkırlar olduğu düşünülmektedir. M.Ö. Çağlarda Güneydoğu Toros Dağları, Karacadağ ve Ergani civarlarının ormanlık alanlarla kaplı olduğu, nitekim bu ormanlık arazilerin insan kaynaklı müdahaleler ile yok edildiği düşünülmektedir. Diyarbakır'da sayısı fazla olan hamamların yakıt ihtiyacı, bunun yanında Diyarbakır'dan Musul, Bağdat ve Basra'ya kelekler[12] ile taşınan tomruklar vb. müdahaleler ormanlık arazilerin yok olmasına neden olmuş olabilir. Ormanlık arazi bakımından oldukça yoksun olan kentin toplam ormanlık arazisi kentin toplam arazisinin %10'unu bile bulamamaktadır. Ormanlık araziler içerisinde önemli bir yer kaplayan tür ise meşe ağaçlarıdır. Rakımı yüksek yerlerde ise soğuğa dayanıklı ardıç ağaçları dikkat çekmektedir. Ormanlık araziler haricinde ise çalı vb. bozkır bitkileri yer almaktadır.

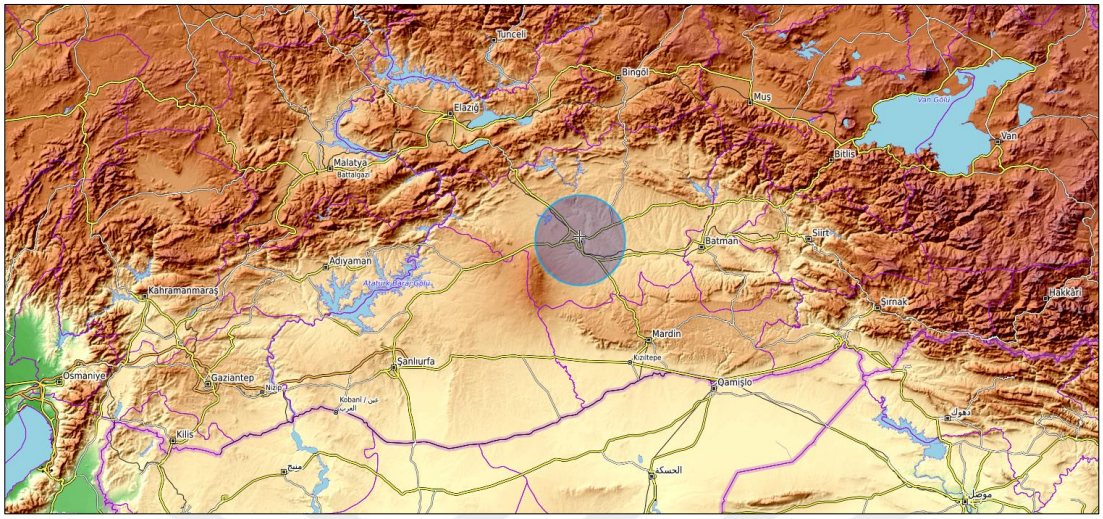
Diyarbakır'a has olan Hevsel Bahçeleri Dicle Nehri ve kenti çevreleyen surlar arasında 1000 Hektarlık bir alana yayılan tarım arazisidir. Bu alan sebze, meyve vb. üretimlerin gerçekleştirildiği binlerce yıllık tarihi olan tarım arazilerdir.

Jeolojik Yapı

Güneydoğu Toros Dağları Diyarbakır'ın kuzey kesiminde ve doğu batı doğrultusunda yay şeklinde uzanmaktadır, bunun yanında kentin güneyinde Mardin eşiğinin kuzey etekleri uzanmaktadır (Şekil 3.2). Nitekim bölgenin kuzeyini ve güneyini çevreleyen dağ, tepe ve vadi gibi oluşumlar Diyarbakır'ın da içerisinde yer aldığı bölgenin çukurlaşmasına neden olarak bölgenin plato özelliği göstermesini sağlamıştır. Verimli

[11] 1970'li yıllarda Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin doğal kaynaklarının kapasitesinin geliştirilmesi ve Fırat ve Dicle Havzası'nda sulama ve enerji üretimi amacıyla baraj ve Hidroelektrik santrali vb. inşasını içeren geniş kapsamlı projedir ("GAP", y.y.).
[12] Asurlular döneminde "kalaku" olarak adlandırılan kelek, nehir vb. yerlerde insan ve yük taşımacılığı için kullanılan taşıma aracıdır.

arazilerden oluşan platonun merkezini Diyarbakır oluşturmaktadır. Karacadağ ve Dicle Nehri arasındaki bazalt lav akıntılarının oluşturmuş olduğu platonun doğu ucunda, denizden 650 metre yükseklikte Diyarbakır yer almaktadır (Tuncer, 2012).

Şekil 3.2 : Güneydoğu Anadolu Bölgesi topoğrafya haritası (“Harita”, y.y.).

Diyarbakır ilinin büyük çoğunluğu Dicle Havzası’nda, Çermik ve Çüngüş İlçeleri ise Fırat Havzası’nda yer almaktadır. Diyarbakır Jeolojisinin başat olaylardan biri Karacadağ volkanik faaliyetleridir. Pleistosen Dönemi’nde[13] yeryüzüne çıkan lav akıntıları volkan konisi oluşturmuştur. Oldukça akışkan ve bazaltik lav akıntıları günümüzden 10.000 yıl öncesine kadar devam ederek çevreye yayılmıştır. Dicle Nehri’nin oluşturmuş olduğu vadi, Karacadağ’dan gelen lav akıntıları sebebi ile kavisli bir hal almıştır. Karacadağ’ın oluşumu tamamlandıktan sonra çevresinde ışınsal ve radyal vadiler oluşmuştur. Bölgedeki lav akıntılarının katılaşması ile gözenekli bir yapıya bürünen bazalt taşından sızan yağmur suları ve eriyen kar suları dağ yamaçlarından pınarlar olarak yüzeye çıkmaktadır. Nitekim katılaşan lav akıntıları üzerinde toprak oluşumu da gözlenmiştir. Su ve toprağın yeterli olduğu bu bölge tarım için elverişli alanlar oluşturmakta, Karacadağ Çeltiği olarak adlandırılan bitki de bu bölgede yetiştirilmektedir.

[13] Buzul Dönem olarak adlandırılan dönem 2.580.000 ile 11.700 yılları arasını kapsayan jeolojik zamandır. En son tekrarlanan buzullaşma dönemidir.

3.2 Diyarbakır'ın Tarihsel Gelişimi

Bölgedeki ilk yerleşimler dağlık alanlardaki mağara, boşluk, oyuk vb. yerlerde gerçekleştirilmiştir. Bölgede en erken tarihli yerleşim Diyarbakır'a bağlı Ergani İlçesi'nin 7 km güneybatısında yer alan Çayönü'nde Neolitik Dönemde, M.Ö. 8200-6000 yılları arasında gerçekleşmiştir. Çayönü'nde ızgara planlı ve hücre planlı yapıların var olmuş olması yerleşik hayatın halihazırda başlamış olduğu bunun yanında terrazo döşemeli yapıların var olmuş olması, kamusal ölçekli yapıların varlığına da işaret etmektedir. Çayönü bu yönleri ile Neolitik Çağ'ın oldukça önemli merkezlerinden biridir. Ergani Kalesinde gerçekleştirilen kazı ve araştırmalar neticesinde kale Kalkolitik Çağ'a tarihlendirilmektedir.

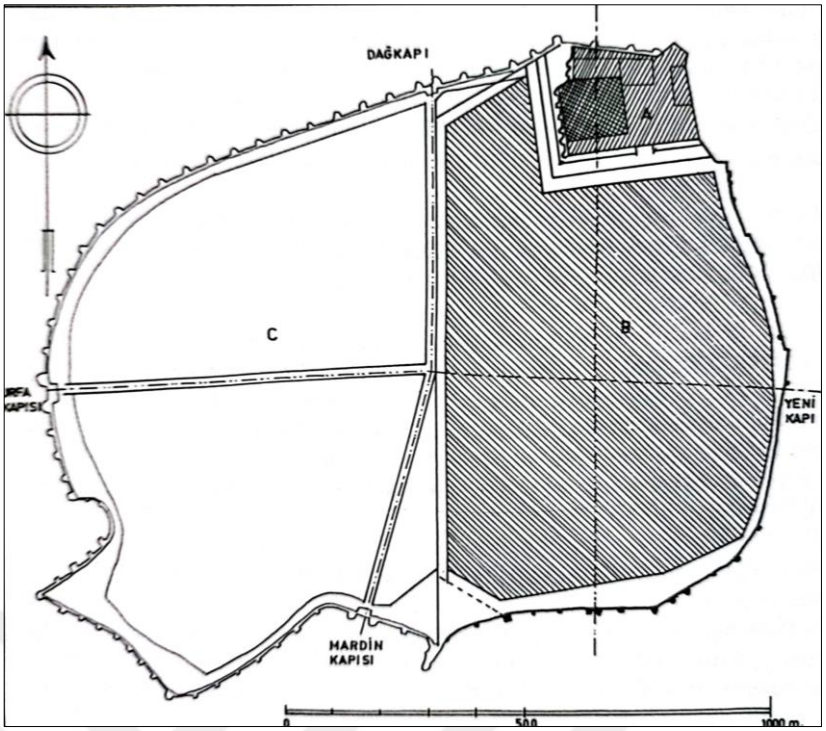
M.Ö. III. Binde, Sümer ve Akad belgelerinde Dicle ve Fırat Nehirleri arasında kalan bölge Subartu olarak adlandırılmakta ve buraya yerleşmiş savaşçı insanlara ise Subaru[14] denmiştir. Yukarı Dicle Havzası'nın ilk uygar kabileleri Subaru'lardan olan Hurri'lerdir. Hurriler M.Ö. III. Bin ile M.Ö. XVII. yüzyıl sonlarına kadar varlığını sürdürmüştür (Beysanoğlu, 1987, ss. 50–56). M.Ö. II. Binli yıllarının ortalarından itibaren Hurriler yönetimi altında yaşayan kabileler Hurri ve Mitanni Krallıkları'na ayrılmıştır. Zaman içerisinde Mitanni Krallığı bölgenin başat gücü haline gelmiştir. Diyarbakır, M.Ö. 1260- 653 Yılları arasında Asurlular ve Urartular'ın, M.Ö. 653- 625 Yılları arasında İskitler'in, M.Ö. 625- 550 Yılları arasında Medler'in, M.Ö. 550- 331 Yılları arasında Persler'in, M.Ö. 331- 323 Yılları arasında Büyük İskender'in, M.Ö. 323- 140 Yılları arasında Selevkoslar'ın, M.Ö. 140- 85 Yılları arasında Partlar'ın, M.Ö. 85- 69 Yılları arasında Büyük Tigran'ın idaresinde olmuştur (Beysanoğlu, 1987). M.Ö. 69- M.S. 53 Yılları arasında Diyarbakır Roma İmparatorluğu yönetimine girmiştir. Kentin yapıları, yolları ve altyapısı muntazam bir hale getirilerek bayındır edilmiştir. 53-226 Yılları arasında Partlar ve Romalılar arasında, 226-395 Yılları arasında ise Sasaniler ve Romalılar arasında savaşların gerçekleştiği M.S. IV. yüzyıla kadar istikrarın kalıcı olarak sağlanamadığı uzun bir dönem olmuştur. Diyarbakır; Romalılar, Partlar ve Sasaniler arasında el değiştirmiş ve kentin idaresinde istikrar sağlanamamıştır. Tuncer bu durumun, kentin mimari yapısını şekillendirdiğini, yapım tekniğine etki ettiğini belirterek ilkçağ yapım tekniğinin devam ettiği, yığma yapım

[14] Subaru, bu kavmin dilinde nehirler arası anlamına gelmektedir.

sisteminin tercih edilmediğini belirtmektedir. Yapı malzemesi olarak duvarlar için kerpiç, üst örtü için kavak vb. ahşap tomrukların, bazalt taşının ise yapıların su basmanında kullanılmış olabileceğini belirtmektedir (Tuncer, 2012, ss. 5–6).

Romalılar ve Sasaniler arasında gerçekleşen savaşlarda, Sasaniler Mezopotamya'yı ve bölgenin doğusunu zapt etse de Amida (Diyarbakır) ve Nisibis (Nusaybin) Kalelerindeki Roma birliklerinin teslim olmamasından ötürü bu kaleleri ele geçirememiştir. Nitekim Sasani hükümdarı II. Şapur kuşatmayı kaldırıp ülkesine dönmüştür. Bu durum M.S. IV. yüzyılın ilk yarısında Büyük Constantinus Dönemi'nde (306-337) Diyarbakır Kalesi'nin istihkâm edilmiş ve fethedilmesi güç bir kale olduğunu göstermektedir. II. Constantinus (337-361) Dönemi'nde Amida Kale'si tahkim edilmiş, bunun yanında kalenin stratejik önemi göz önüne alınarak sınırları genişletilmiştir. II. Constantinus Amida'yı (Diyarbakır) Mezopotamya'nın başkenti haline getirmiştir (Beysanoğlu, 1987, ss. 108–109). Nitekim Tuncer, M.S. III. yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır Kalesi'nin inşasına başlanmış olabileceğini belirtmektedir (Tuncer, 2012, s. 6).

363 Yılında Dicle Nehri'nin solundaki topraklar ve Nisibis (Nusaybin), Siniara (Sincar) Arzanene (Garzan- Siirt) vb. kaleler Sasaniler'e bırakılmıştır. Diyarbakır ve çevresi Roma İmparatorluğu'nda kalmıştır. Yaklaşık 40.000 civarı Nisibis (Nusaybin) halkı şehri terk ederek, Amida'ya (Diyarbakır) göç etmiştir. Kalenin mevcut sınırları göç sebebiyle artan nüfus ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalınca mevcut batı duvarları zaman içerisinde yıktırılmış ve 367-375 Yılları arasında kalenin sınırları genişletilmiştir (Dağ Kapısı, Urfa Kapısı ve Mardin Kapısı arasında kalan batı kısmı). Diyarbakır Kalesi günümüzdeki halini ise VI. yüzyılda Justinianus Dönemi'nde tahkim edildiği haliyle aldığı belirtilmektedir (Beysanoğlu, 1987, ss. 115–135); (Şekil 3.3).

Şekil 3.3 : Diyarbakır Kalesi restitüsyon planı (Gabriel, 1940).

Diyarbakır 395-639 Yılları arasında Bizans İmparatorluğu idaresinde olmuştur. 639-661 Yılları arasında Araplar'ın (3 Halife Dönemi), 661-750 Yılları arasında Emeviler'in, 750-869 Yılları arasında Abbasiler'in, 869-899 Şeyhoğulları'nın, yeniden 899-930 Yılları arasında Abbasiler'in, 930-978 Yılları arasında Hamdaniler'in, 978-984 Yılları arasında Büveyhoğulları'nın, 984-1085 Yılları arasında Mervaniler'in, 1085-1093 Yılları arasında Büyük Selçuklular'ın, 1093-1097 Yılları arsında Suriye Selçukluları'nın, 1097-1142 Yılları arasında İnaloğulları'nın, 1142-1183 Yılları arasında Nisanoğulları'nın, 1183-1232 Yılları arasında Hasankeyf Artukluları'nın, 1232-1240 Yılları arasında Eyyubiler'in, 1240-1302 Yılları arasında Anadolu Selçukluları'nın, 1302-1394 Yılları arasında Mardin Selçukluları'nın, 1394-1401 Yılları arasında Timur'un, 1401-1507 Yılları arasında Akkoyunlular'ın, 1507-1515 Yılları arasında Şah İsmail'in ve 1515-1923 Yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresinde olmuştur (Beysanoğlu, 1987).

M.S. IV. yüzyıl başında Hristiyanlığın resmi din olarak kabul edilmesi, bölgede Hristiyanlığın yayılmasını hızlandırmıştır. Bu dönemde Diyarbakır halkı Şemsiler (güneşe tapanlar), Yahudiler ve Hristiyanlardan oluşmaktaydı. Hristiyan tebaası ise Gregoryen (Ermeni), Yakubî (Süryanî- Kadîm), Ortodoks (Rum), Mekkit/ Melikî (Rum Kayseri mezhebinde/ Ortodoks- Süryanî) ve Asurî (Nasturi) mezheplerine ayrılmıştır (Beysanoğlu, 1987, s. 129). Beysanoğlu bir kısmı yok olmuş 13 kiliseden

bahsederken, Tuncer 22 kiliseden bahsetmektedir. İlk olarak Pagan Tapınağı, sonrasında Mar Thoma Kilisesi ve günümüzde de Ulu Cami olarak işlevlendirilen mabet, Diyarbakır'ın en önemli yapılarından biridir. Bu dönemde inşa edilmiş bazı kiliseler ise şunlardır; Saint George Kilisesi (IV-V. yüzyıl), Meryem Ana Kilisesi (III. yüzyıl), Mar Petyun Keldani Kilisesi (IV. yüzyıl), Mar Yuhanna Kilisesi (IV. yüzyıl).

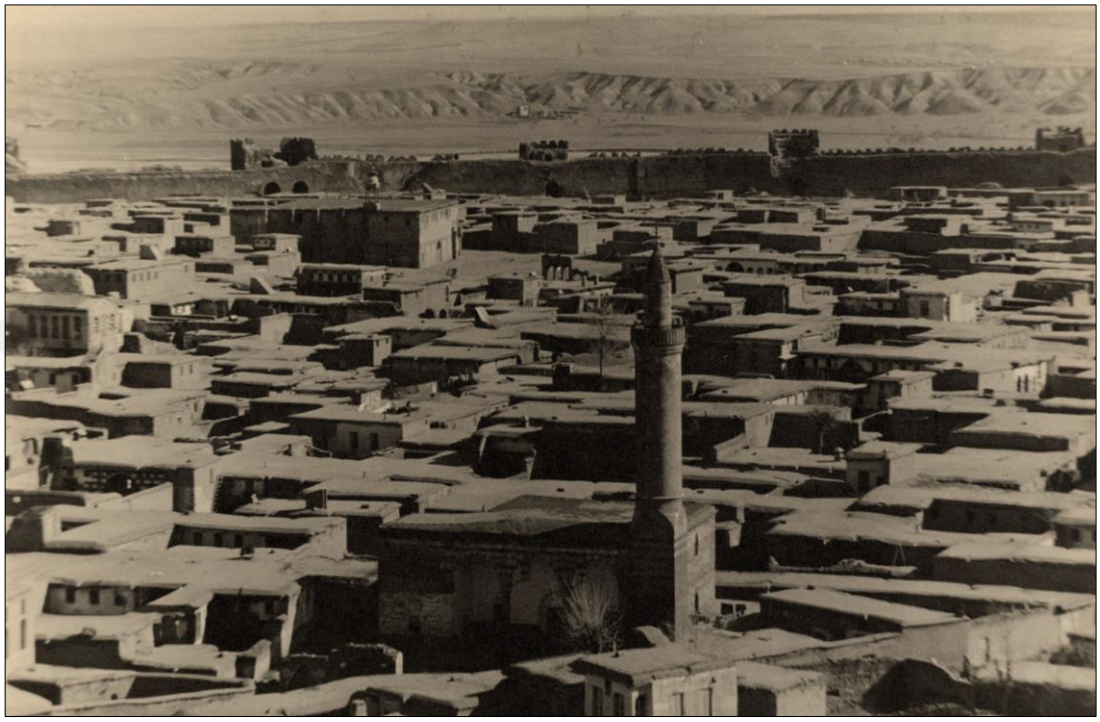
Artuklular Dönemi'nde (1183-1232) Diyarbakır'da geniş çağlı bayındırlık hareketleri gerçekleştirilmiştir. İçakale'de Virantepe olarak adlandırılan yığma tepede görkemli bir saray, bölgede camiler, medreseler ve köprüler inşa edilmiştir. Bunun yanında Evli Beden ve Yedi Kardeşler Burcu gibi oldukça görkemli burçlar da inşa edilmiştir. Silvan Ulu Cami, Çermik Ulu Cami, Eğil Taciyan Cami, Zinciriye Medresesi, Mesudiye Medresesi, Hatuniye Medresesi, Malabadi Köprüsü, Çermik Haburman Köprüsü, Devegeçidi Köprüsü, Anbarçay Köprüsü gibi yapılar Diyarbakır'da ve bölgede inşa edilmiş bazı Artuklu Dönemi eserleridir (Beysanoğlu, 1987, ss. 312–340).

Akkoyunlular Dönemi'nde kent bayındır bir hale getirilmiş ve Diyarbakır Kalesi de istihkam edilmiştir. İç Kale'nin bazı kısımları, Urfa Kapısı ve Dağ Kapısı arasındaki (batı duvarları) bazı bölümler tahkim edildiği surlardaki kitabelerden anlaşılmaktadır (Şekil 3.4).

Şekil 3.4 : Ulu Beden (Evli Beden) Burcu, 1938 (SALT Arşiv, AHDBK012).

Akkoyunlu'lar Dönemi'nde Safa Cami, Hoca Ahmed Cami, Nebi Cami, Şeyh Mattar Cami, Lala Bey Cami, Hamza Bey Mescidi, Balıklı Mescidi, Taceddin Mescidi, Hacı Büzürk Mescidi, İbrahim Bey Mescidi, İzzeddin Mescidi, Kaşık Budak Mescidi, Şeyh Safa Medresesi, Nebi Cami Medresesi, Suakar Hamamı, Mirza Bey Hamamı gibi dini ve sosyal yapılar inşa edilmiştir (Beysanoğlu, 1990); (Şekil 3.5).

Şekil 3.5 : Diyarbakır Suriçi, Lale Bey CAMİ, XX. yüzyıl (SALT Arşiv, TASUH5235).

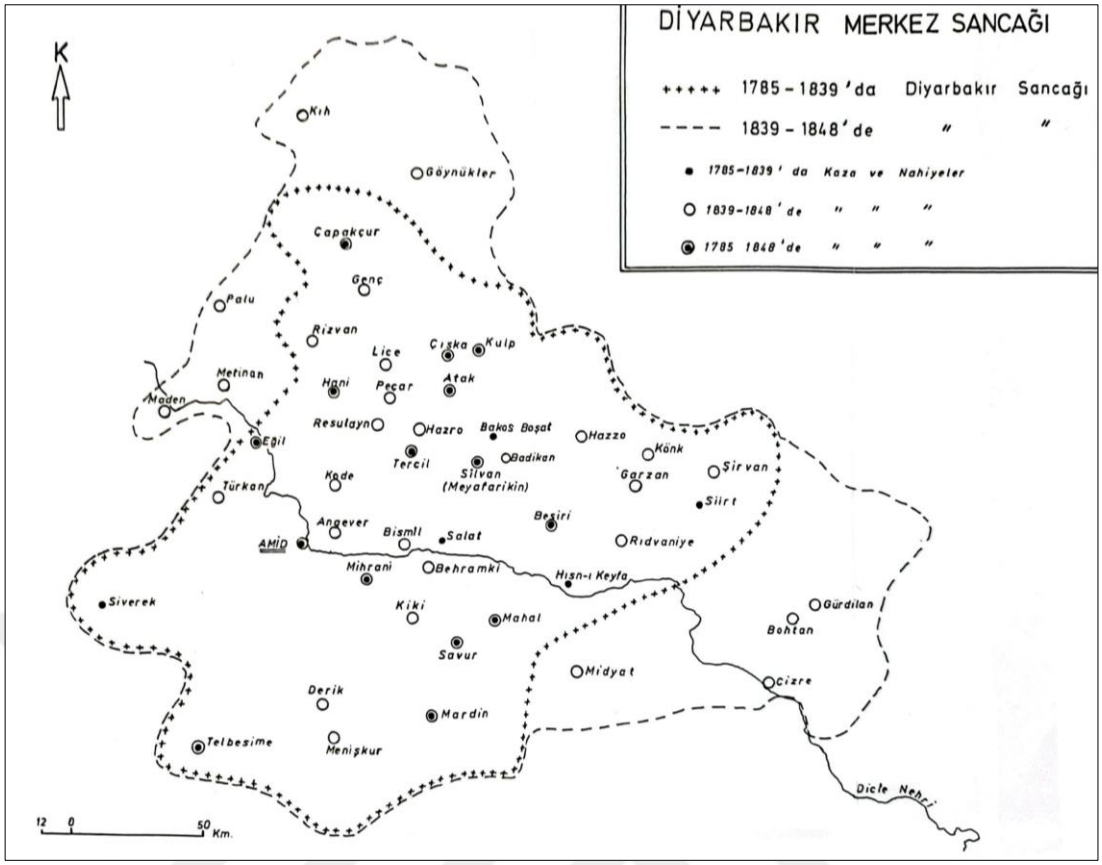
1515 Yılı'ndan itibaren Osmanlı İmparatorluğu Hakimiyetine giren Diyarbakır'ın ilk valisi Bıyıklı Mehmet Paşa'dır, Suriçi'nin kuzeydoğusuna Kurşunlu Cami olarak adlandırılan cami ve bunun yanında medrese ve hamamdan oluşan bir manzume inşa ettirmiştir. Kentin İran sınırına yakın olması, Osmanlı Dönemi'nde buranın merkez olmasını ve farklı bir öneme sahip olmasına neden olmuştur. Nitekim İran seferi sırasında kenti ziyaret eden Kanuni Sultan Süleyman, Osmanlı Dönemi'nde Diyarbakır'ı ziyaret eden ilk padişahtır. Kanuni Sultan Süleyman'ın emri ile kente Gözeli'den su getirilir. İnşa edilen Hamravat Su Kemeri günümüzde tamamen yok olmuştur (Şekil 3.6). Bunun yanında Kanuni Dönemi'nde kente darphane binası da inşa edilmiştir (Yılmazçelik, 1995, s. 8).

Şekil 3.6 : Hamravat Su Kemeri (VGM Arşivi, 1930'lar).

Hüsrev Paşa Dönemi'nde 1521-1526 Yılları arasında İçkale alanı 2 kat genişletilerek, yeni burçlar eklenmiş ve İçkale günümüzdeki nihai görünümünü almıştır. Diyarbakır Fatih'i olarak adlandırılan Bıyıklı Mehmet Paşa'dan itibaren kente vali olarak atanan paşalar cami, medrese, han, hamam, tekke, medrese vb. dini, sosyal ve kamusal yapı inşa ederek, kenti bayındır ettirmişlerdir.

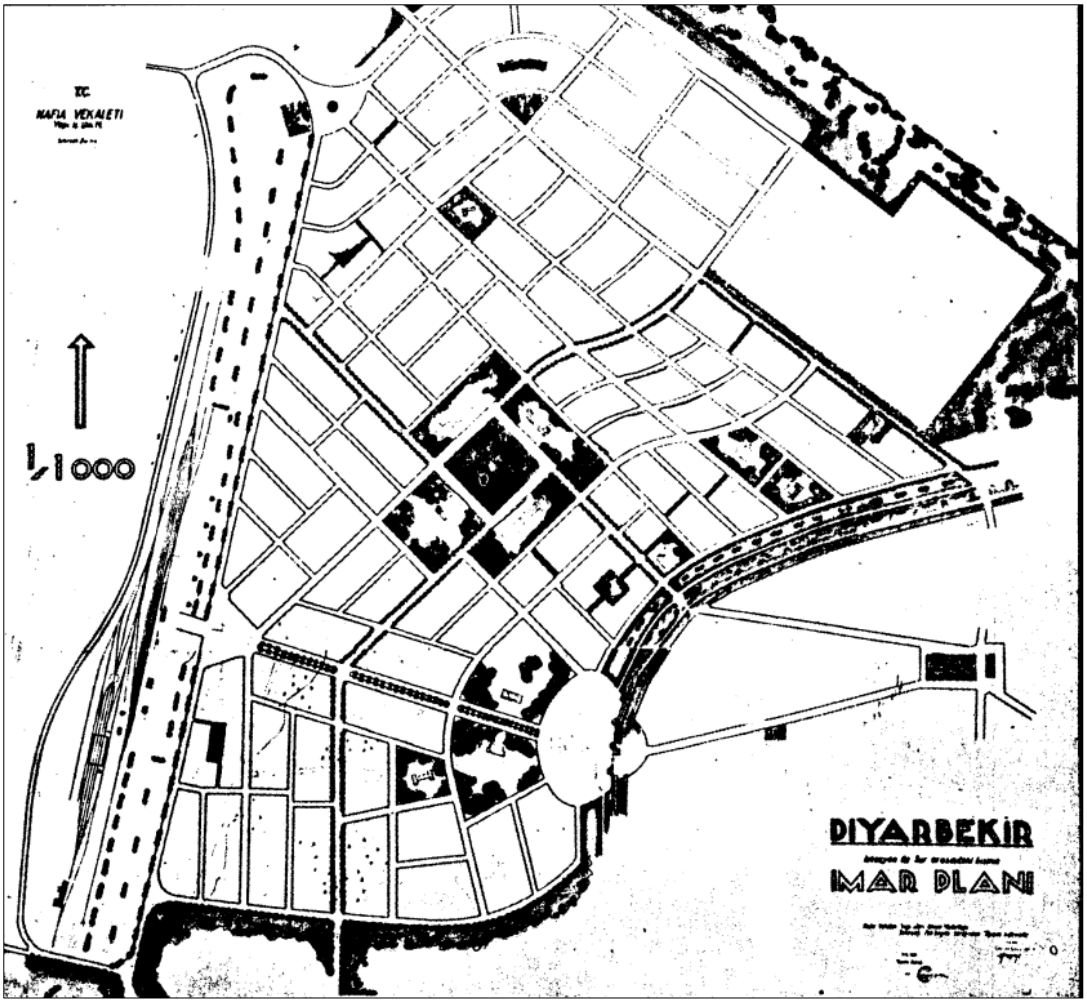
Diyarbakır 1515 Yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresine giren beşinci eyalet olmuştur (Yılmazçelik, 1995, s. 8). 1654-1655 Yılları arasında kenti ziyaret eden Evliya Çelebi, Diyarbakır Eyaleti'nin toplamla 21 sancaktan oluştuğu bu sancakların 16'sının Klasik Osmanlı Sancağından, 5'inin Hükümet Sancağından oluştuğunu belirtmektedir (Çelebi, 2010, s. 33). Beysanoğlu, Diyarbakır Eyaleti'nin 14'ünün Klasik Osmanlı Sancağından, 13'ünün Ekrad Sancağından ve 6'sının Hükümet Sancağından, toplamda 33 sancaktan oluştuğunu belirtmektedir. Nitekim Hükümet Sancaklarının sayısının kaynaklara ve devirlere göre değiştiği belirtilmektedir (Beysanoğlu, 1990, ss. 515–517); (Şekil 3.7).

Şekil 3.7 : XVIII. ve XIX. yüzyıllar arasındaki Diyarbakır Merkez Sancağı Haritası (Yılmazçelik, 1995).

XIX. yüzyıl sonuna kadar Suriçi ile sınırlı kalan kent, bu tarihlerden itibaren idari sistemin değişmesi, artan arsa ve konut ihtiyacı vb. gerekçeler ile sur dışına doğru gelişmeye başlamıştır. Bu bağlamda, Sur içerisinde 1916 yılında İzzetpaşa Caddesi açılmış ve 1928-1932 yılları arasında ilk defa yol genişletme çalışmaları ve surlarda yıkımlar gerçekleştirilmiştir. 1930'lu yıllarda Surların, kentin sur dışında gerçekleştirilen imar hareketlerini kısıtladığı gerekçesi Dağ Kapısı ve Urfa Kapısı arasındaki bir kısmı buna ek olarak surlarının güneyinde yer alan Mardin Kapısı civarında da bazı burçların yıkımı gerçekleştirilmiştir. Mardin Kapısı ve Keçi Burcu arasında yer alan iki burç yıkılarak yolların genişletilmesi sağlanmıştır. Bunun yanında kentin batısında yer alan Urfa Kapısı'nın iki yanına kapı açılmıştır (Kejanlı ve Dinçer, 2011).

1932 Yılında 1/500 ölçekli uygulama planı hazırlanarak, Diyarbakır'ın planlı bir şekilde sur dışına doğru kentleşmesi amaçlanmıştır (Şekil 3.8). Bu bağlamda Halkevi Binası, Ordu evi, Halkevi Kütüphanesi, Vali Konağı, Nafıa Binası, Tren Garı gibi kamu yapıları inşa edilmiştir.

Şekil 3.8 : 1932 Tarihli Diyarbakır İmar Planı (Bayındırlık İşleri Dergisi, 1936).

1950'li yıllarda Türkiye genelinde artan imar hareketleri ve kentleşme sonucunda Diyarbakır'da da değişim ve dönüşümler gerçekleşmiştir. Genel olarak bu tarihe kadar geleneksel kent dokusu korunmuş olsa da 1954 yılında yürürlüğe giren 6217 Numaralı kanunla Suriçi'nde çok katlı apartman, pasaj, iş merkezi vb. yapıların inşa edilmesine neden olmuştur. Bu durum kentteki geleneksel konut dokusunun yok olma sürecini hızlandırmıştır. 1950'li yıllardan itibaren Suriçi'nde ve Sur dışında kapsamlı imar hareketleri gözlenmiştir. 1959 yılında Diyarbakır'ın ilk nazım imar planı hazırlanmış; surların iç ve dış kısımlarına paralel olarak devam eden araç yolları açılmış, Dağ Kapısı ve Urfa Kapısı arasına araç yolu için Çift Kapı açılmıştır. Melik Ahmet Caddesi, Gazi Caddesi ve İzzetpaşa Caddesi gibi Suriçi'nde yer alan caddeler genişletilmiş ve bu civardaki âtıl kalan tarihi yapılar bilhassa sivil mimarlık mirası olan geleneksel konutlar yıkılmış, bunun yerine çok katlı apartman blokları inşa edilmiştir. 1972 yılında çıkarılan 1605 Numaralı yasa ve 1973 yılında çıkarılan 1710 Numaralı Eski Eserler Yasası kapsamında tarihi yapıların korunması amaçlanmıştır. 1972

yılında Diyarbakır Suriçi'nde 115 abidevi yapı tescillenmiş olsa da bu sayı yapılan yeni tespit ve çalışmaları ile 84'e düşmüştür. Buna ek olarak 102 sivil yapı tescillenmiştir (Kejanlı ve Dinçer, 2011).

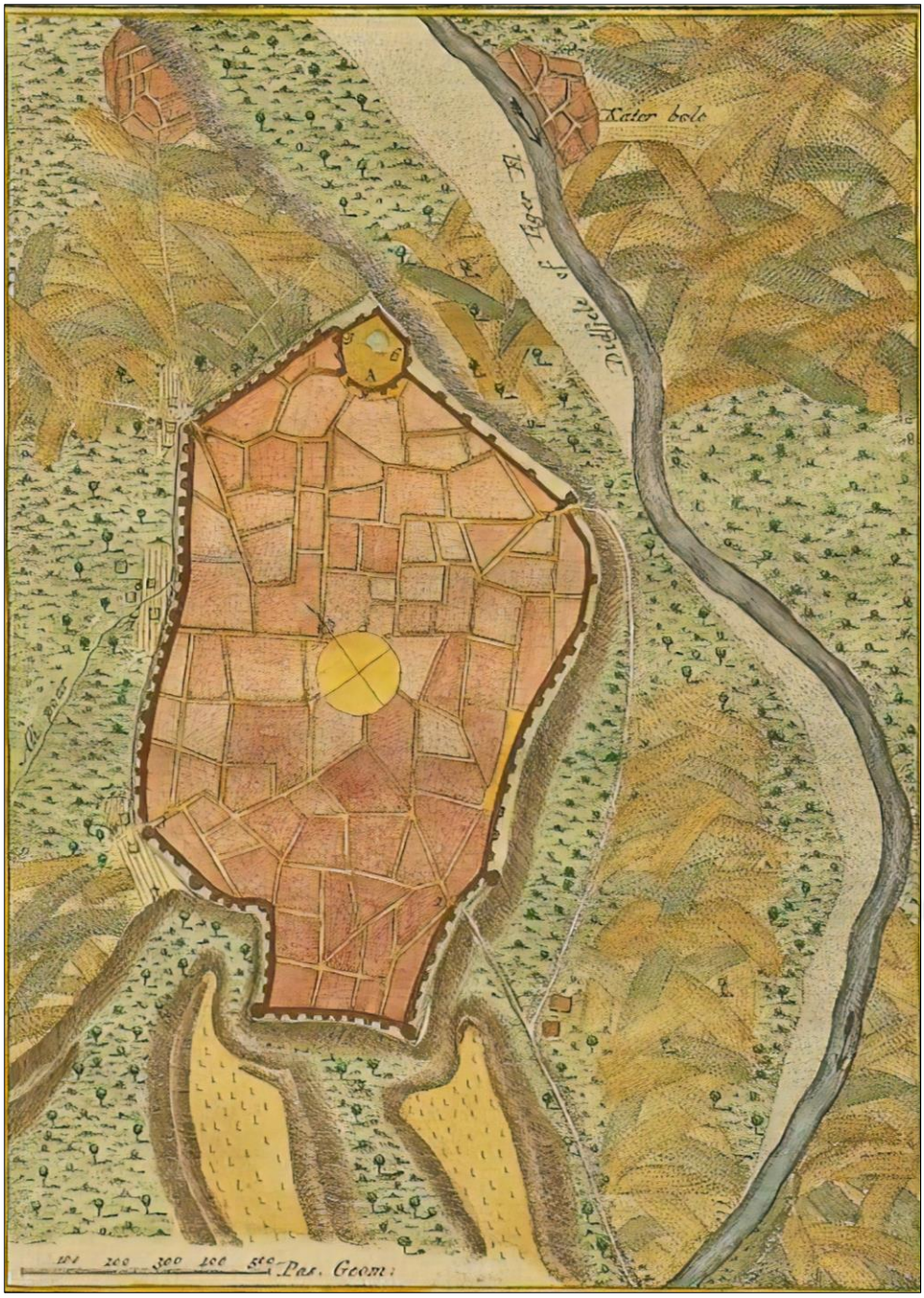
Diyarbakır Suriçi'nin Kentsel Sit Alanı olarak ilan edildiği 1990'lı yıllara kadar Suriçi'nde göç sebebi ile kaçak yapılaşma artmış, kentteki çeşitli sivil ve anıtsal yapılar yok olmuş. Bütünsel koruma yeteri kadar sağlanamamıştır. Diyarbakır Suriçi Bölgesi 1988 yılında Kentsel Sit Alanı olarak kabul edilmiştir. 1990 Yılında Koruma Amaçlı İmar Planı hazırlanarak, yürürlüğe girmiştir. 2015 yılında Diyarbakır Kalesi ve Hevsel Bahçeleri Unesco Dünya Miras Listesi'ne dahil edilmiştir.

3.3 Geleneksel Mimari Doku ve Yapının Bulunduğu Çevre

Diyarbakır'ın geleneksel mimari dokusunu oluşturan Suriçi Bölgesi binlerce yıllık tarihi ile çeşitli uygarlıkların ve medeniyetlerin şekillendirdiği tarihi bir alan olmuştur. Kentin mimari dokusunu şekillendiren başat unsurlar Diyarbakır Surları, iklim ve kültürel faktörlerdir. Dört tarafta yer alan ana kapılar (Dağ Kapısı, Urfa Kapısı, Mardin Kapısı ve Yeni Kapı) Suriçi'nin dört kısma ayrılmasına sebep olmuştur. Kuzey-güney doğrultusundaki Gazi Caddesi ve doğu-batı doğrultusundaki Melik Ahmet Caddesi Suriçi'nin ana yollarıdır. Diyarbakır'ı ziyaret eden Seyyahlar, kentin özelliklerini belirtmiştir. Niebuhr, Diyarbakır Evleri'nin kubbeli değil, düz damlı olarak inşa edildiği belirtmektedir (C. Niebuhr'dan *aktaran* Yılmazçelik, 1995, s. 41); (Şekil 3.9). Buckingham ise bazalt taşının kullanıldığını ve konutların sık olarak inşa edilmediği belirtilmektedir (J. S. Buckingham'dan *aktaran* Yılmazçelik, 1995, s. 41). Heuda ise kentin oldukça muntazam bir şekilde inşa edildiğini, sokakların öteki şehirlere göre temiz ve geniş olduğunu belirtmektedir (W. Heuda'dan *aktaran* Yılmazçelik, 1995, s. 41). Evliya Çelebi ise Diyarbakır'ı şöyle anlatmaktadır. (Çelebi, 2010, ss. 36–51)

> Öyle ünlü sağlam ve dayanıklı olan kale, Şattularab kıyısında göklere baş çekmiş Fıskayası denen yer yüzünde çok ünlü yüksek tepe üzerinde sert siyah taş ile kurulu sağlam bir kale... Hendese sahibi usta bu kaleyi dörtgen şeklinde kuzey ve güneye uzunlamasına yapmıştır… Dört adet demir kapısı vardır… Hepsinden ibret verici yapısı kalesidir. Sonra Cami-i Kebir'dir… Bir eserde Şatt üzerinde köprüdür… Bazı evlerde su kuyuları vardır.

Evliya Çelebi'nin Şattularab ya da Şatt olarak bahsettiği nehir Dicle Nehridir. Cami-i Kebir olarak bahsettiği yapı günümüzdeki Diyarbakır Ulu Camisi ve Dicle Nehri üzerindeki köprü ise On Gözlü Köprü'dür.

Şekil 3.9 : Alman seyyah ve matematikçi Carsten Niebuhr tarafından çizilen Diyarbakır haritası (Niebuhr, 1766).

Diyarbakır Suriçi'nin ilk yerleşim alanlarının, günümüzde İçkale sınırları içerisinde kalan ve Virantepe olarak adlandırılan alanda, M.Ö. 2000'lerde Hurriler tarafından oluşturulduğu ve günümüzdeki halini ise M.S. VI. yüzyılın ikinci yarısında Bizans Dönemi'nde aldığı düşünülmektedir. XIX. yüzyıl sonlarına kadar yerleşim Surlarla çevrili alan içerisinde sınırlı kalmıştır. Surlar, iklim ve mahremiyet gibi gerekçeler kentin fiziki yapısını şekillendiren başat öğeler olmuştur. Kente egemen olmuş

uygarlıklar, kentin fiziki çevresini kültürleri ile şekillendirmiştir. XIV. yüzyıl ortasına kadar sürekli olarak Surları istihkam edilmiştir. Kentin ana kapıları (Dağ Kapısı, Urfa Kapısı, Mardin Kapısı ve Yeni Kapı) Sur içerisinde ana yolların oluşmasını sağlamıştır. Kuzey- güney doğrultusunda Dağ Kapısı ve Mardin Kapısı arasında Gazi Caddesi, doğu- batı doğrultusunda Urfa Kapı ve Yeni Kapı arasında Melik Ahmet Caddesi yer almaktadır. Nitekim bu ana yollar Suriçi'ni 4 bölgeye ayırmaktadır. Kentin kuzeydoğu ucunda İçkale olarak adlandırılan ve kentin idari merkezi oluşturan alan yer almaktadır. Organik plan şemasına sahip olan kentte, lineer devam etmeyen sokaklar, konut girişleri ile sonlanan çıkmaz sokaklar Suriçi'nin karakteristiğini oluşturmaktadır. Kentte dini, idari, ticari ve sosyal işlevli yapılar yer almaktadır. Suriçi; saray, konut, köşk, konak, tapınak, kilise, cami, medrese, tekke, zaviye, mescit, türbe han, hamam, bedesten, çarşı, çeşme vb. yapılardan oluşmaktadır. Akkoyunlu Dönemi ile Suriçi'nde ilk mahalle oluşumları gözlenmiştir. Cami, mescit ve zaviye vb. yapılarının etrafında aynı isimli anılan mahalle oluşumları gözlenmiştir (Parla, 2005, s. 77).

Surlarda bazalt taşı ve ateş tuğlası, yapılarda ise bazalt taşı, ateş tuğlası, toprak esaslı malzemeler ve ahşap tomruk vb. malzemeler kullanılmıştır. Sert karasal iklimin hâkim olduğu bölgede sıcak hava; sokakların ve yapıların inşa edildiği parsel içerisindeki konumunun ve yapı birimlerinin oluşmasında etkin bir rol oynamıştır.

Deva Hamamı Abdaldede Mahallesi 19 Numaralı Pafta, 398 Ada ve 3 Numaralı parselde yer almaktadır. Hamam, Diyarbakır Suriçi'nin güneybatı kısmında Mardin Kapısına yakın bir mevkide konumlanmaktadır. Hamamın Hüsrev Paşa Vakfına ait olduğu vakıf kayıtlarında belirtilmektedir. Hüsrev Paşa Vakfına ait olan yapılar ise şunlardır; Hüsrev Paşa Cami, Hüsrev Paşa Hanı (Deliller Hanı), Deva Hamamı ve Çardaklı Hamamı'dır. Hüsrev Paşa Cami ve Hüsrev Paşa Hanı kentin güneydoğusunda inşa edilmiş ve aralarındaki mesafe 120 metredir. Deva Hamamı ise kentin güneybatısına konumlanmaktadır. Hamam ile cami arası 230 metre, hamam ile han arası ise 220 metredir.

Diyarbakır'da külliye ya da manzume görünümünde olan yapı toplulukları Ali Paşa ve Bıyıklı Mehmet Paşa yapı topluluklarıdır. İskenderpaşa yapıları da birbirlerine yakın bir şekilde konumlanmaktadır. Hüsrev Paşa, Behram Paşa ve İbrahim Bey yapıları birbirlerine farklı mesafelerde inşa edilmiştir. Hüsrev Paşa Medresesi ve Çardaklı Hamamı arasında 570 metre, Behrampaşa Camisi ve hamamı arasında 460 metre,

Suakar Hamamı ve İbrahim Bey Mescidi arasında 350 metre mesafe bulunmaktadır. Tuncer hamamların yapı topluluklarından ayrı bir şekilde inşa edilmiş olmasında; yeterli alan ve suyun bulunamaması gibi gerekçeler ile ya da hamamların sonradan vakıfların bünyesine girmiş olabileceğini belirtmektedir (Tuncer, 2012, s. 55).

Deva Hamamı günümüzde Abdaldede Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Abdaldede mahallesi'ne ilk olarak 1803 tarihli kayıtlarda rastlanılmakta, o tarihte mahalle Abdal Mescidi Mahallesi olarak adlandırılmıştır (Yılmazçelik, 1995, s. 40). Evliya Çelebi ise Deva Hamamı'ndan şöyle bahsetmektedir "*...Mu'allak minare yakınında (---) (---) Hamamı...*" (2010, s. 53). Deva Hamamı'nın önceki dönemlerde Muallak Mescidi Mahallesi'nde yer aldığı düşünülmektedir. Tuncer, Abdaldede Mahallesi'nde Müslüman ve gayrimüslüm ayrımının yapılmadığını belirtmektedir (Tuncer, 2012, s. 26). Bu kapsamda Deva Hamamı'nın yer aldığı kentin güney kısmını Mardin Kapısı bağlamında düşünmek önemlidir. Bu bölgede cami, medrese, kilise, han, hamam ve çeşme vb. dini, ticari ve sivil yapılar yer almaktadır. Deva Hamamı'nın çevresinde yer alan anıtsal ölçekli çeşitli yapılardan bazıları şunlardır: İbrahim Paşa Hanı, Tütün Han, Behram Paşa Camisi, Muallak Cami, Mar Hananyo Kilisesi ve Mar Yuhanna Kilisesi. Bu yapılardan Behrampaşa Camisi ve Süryani Protestan Kilisesi günümüze ulaşan yapılardandır.

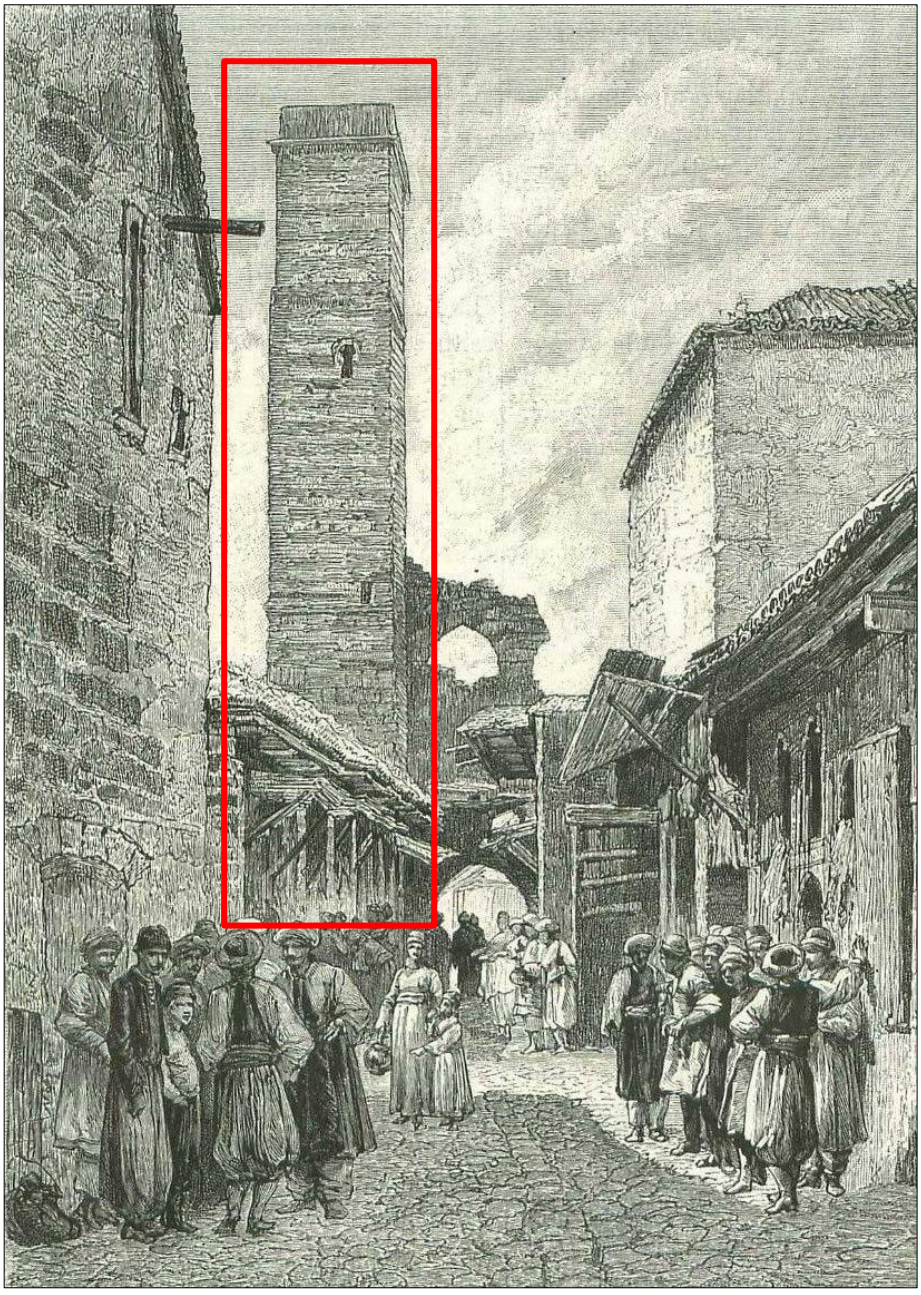
Behram Paşa Cami

Behram Paşa Camisi, Suriçi'nin güney kısmında Ziyagökalp mahallesinde 1564-1572 yılları arasında inşa edilmiştir. *Tuhfetül Mi'mari*'de Mimar Sinan eseri olarak geçmektedir. Diyarbakır'ın görkemli yapılarından biri olan Behram Paşa Camisi kare planlı ve tek kubbeli plan şemasına sahiptir. Kubbe duvarların önünde yer alan ve duvar ayağı denilen çıkıntılara oturmakta ve her bir duvar ayağı kemerler ile birbirine bağlanmaktadır. Kubbeye geçiş tromplarla sağlanmakta ve bu bölgeler mukarnaslı olacak şekilde inşa edilmiştir. Caminin iç mekân duvarları zeminden belirli bir seviyeye kadar XVI. yüzyıl İznik Çinileri ile süslenmiştir. Son cemaat bölümü çok sayıda kemer ve sütundan oluşmaktadır. Sütunların gövdelerine kadar süslenmiş olması, girişin kademeli bir hal alması caminin inşa edildiği dönem için yenilik olduğu Sözen tarafından belirtilmektedir (Sözen, 1971, s. 87).

Muallak Cami

Günümüzde yok olan Mu'allak Cami, Deva Hamamı'nın doğusunda yer almıştır. İnşa tarihi ve mimarı belli değildir. Hamamın I. Dünya Savaşı sırasında harap olduğu belirtilmektedir (Yılmazçelik, 1995, s. 62). Evliya Çelebi cami hakkında şu bilgileri vermektedir (Şekil 3.10). (Çelebi, 2010, s. 41)

> Yapanı belli değil ama yarısını yıkan Timur Lenk'tir. Yapan usta bu yüksek minareyi beş adet sütun yüksek sütun üzerine kurup minarenin dört köşe temelini dört sütun üzerine sihirli bir sanat ile yapmış. Beşinci sütunu minarenin temeli ortasına edip bütün minarenin ağırlık merkezi bu bir sütun olmuştur. Diğer dört adet direkler görüntü olarak durduğu için bu minareye Muallak minare dediklerinden cami de o minare adıyla adlandırılmıştır.

Şekil 3.10 : 1881 yılında Le Tour De Monde dergisinde yayınlanan Muallak Sokağın Gravürü, sol tarafta Muallak Cami'nin minaresi gözlenmektedir ("Muallak Sokağın Gravürü", 1881).

Tütün Han

Günümüzde tamamen yıkılan Tütün Han, Deva Hamamı'nın batısında bitişik parselde inşa edilmiştir. 1810 Tarihli İbrahim Paşa Vakfiyesinden, hanın bu tarihten önce inşa edildiği ve İbrahim Paşa Vakfına ait olduğu anlaşılmaktadır. Tütün Hanı "… sağ tarafında yedi adet oda ve sol tarafında sekiz adet oda ve iki ahur ve üç memşa ve sol tarafı hamam külhanı ve havlu…" birimlerini içeren küçük bir handır (VA., Evkaf, No: 1959, s.96'dan kataran Yılmazçelik, 1995, s. 92).

İbrahim Paşa Hanı

Günümüzde tamamen yıkılan İbrahim Paşa Hanı, Salos Mahallesi'nde, Muallak Mescidi'nin alt tarafında Deva Hamamı'na oldukça yakın bir konumda inşa edilmiştir. İbrahim Paşa Hanı "…fevkanî kırkbir odave tahtanî kırk oda ve ahur fevkanî ve tahtanî memşalar kapu haricindebir sağir dükkan ve dahilinde bir sağir dükkan ve oniki masura ab-ı Hamravatdan mâ'i-i cârisiyle havuz ve havlu…" birimlerinin içeren büyük bir handır (VA., Evkaf, No: 1959, s.97'den *aktaran* Yılmazçelik, 1995, s. 91).

Mar Hananyo Kilisesi

Günümüzde tamamen yok olmuş kilisenin inşa tarihi bilinmemektedir. Muallak Cami civarında var olduğu ve Nasturî tapınağı olduğu belirtilmektedir (Beysanoğlu, 1987, s. 131).

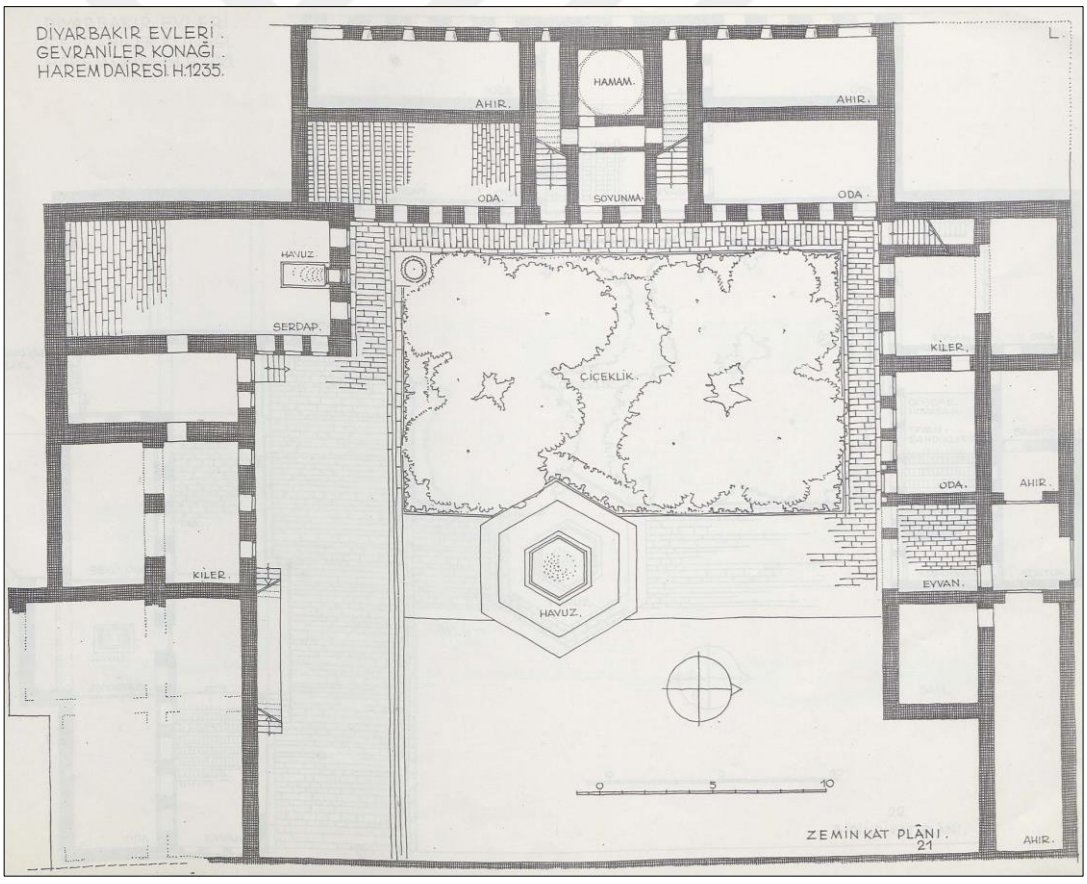
Mar Yuhanna Kilisesi

IV. yüzyılda inşa edilen kilise zaman içerisinde harap olmuş ve yok olmuştur. Beysanoğlu kilisenin yerinin ise Deva Hamamı civarında olduğunu belirtmektedir (Beysanoğlu, 1987, s. 131).

3.4 Diyarbakır Hamamları

Diyarbakır Suriçi'nde sosyal yaşantının ve kültürün önemli bir parçasını kentteki hamamlar oluşturmuştur. Diyarbakır Suriçi'nde yer alan hamamlar işlevselliği ve kültürel yapı içerisindeki önemi neticesinde XX. yüzyıl sonlarına kadar gündelik hayatın önemli merkezlerinden biri olmuştur. Sur duvarları ile çevrili tarihi kent içerisinde hamamlar, genel olarak iki kategoride değerlendirilebilir. Bunlar; Sur kapılarına yakın konumlanan hamamlar ve mahalle hamamları olarak

değerlendirilebilir. Diyarbakır kenti; Tebriz, Musul ve Halep gibi kentlerle bağlantılı ticaret yollarına sahip olmasının yanında aynı zamanda bölgenin gümrük ve ticaret merkezi konumundaydı (Yeşilbaş, 2013, ss. 17–18). Kent düzenli olarak seyyahları, tüccarları, kervanları vb. ağırlamaktadır. Kent içerisinde, olası salgın hastalıkların önüne geçmek için kente giriş yapan yabancılar ilk olarak hamamlarda yıkanıp temizlenmiştir. Bunun yanında kent halkı da hamamların sürekli kullanıcıları arasında olmuştur. Suriçi'nde yer alan bütün konutlar su tesisatına ve buna bağlı mekanlara (banyo, hela, gusülhane vb.) sahip değildir. Su tesisatına sahip mekanlar genellikle varsıl ailelerin konut, köşk vb. yapılarında gözlenmektedir. Bununla birlikte kentte bazı konutların bünyesinde küçük ölçekli hamam işlevli mekanların bulunduğu anlaşılmaktadır (Şekil 3.11). Nitekim bu tür konutların sayısı oldukça az olmakla birlikte Orhan Cezmi Tuncer tarafından 6 adet olduğu belirtilmiştir (Tuncer, 1999, s. 33, 2012, s. 52).

Şekil 3.11 : Gevraniler Konağı zemin kat planı, batı kanadında yer alan hamam mekanı (Erginbaş, 1953, s. 12).

Günümüzde, Diyarbakır Suriçi'nde yer alan hamam yapılarının sayısı yalnızca sekizdir. Bu yapılar Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmiş ve XV- XVI- XVII. yüzyıllara

tarihlendirilmektedir. Bu yapılarına ek olarak, farklı dönemlere (Roma, Bizans ve Selçuklular Dönemi) ait hamam yapılarının kentte var olmuş olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu durum kentte sürekli devam eden su kültürünü oluşturmaktadır.

V. yüzyılda Bizans ile Sasaniler arasında gerçekleşen savaş neticesinde Amida'yı (Diyarbakır) işgal eden Sasani hükümdarı I. Kubad (Kavad) kentteki hamamlara girmiş ve bu hamamları oldukça beğenmiştir. I. Kubad, kendi ülkesi İran'da da bu tarz hamamlar inşa edilmesini istemiştir. Bu durum kentte o dönem var olan Roma veya Bizans Dönemi'ne ait hamam yapıları olduğunu göstermektedir (Beysanoğlu, 1987, s. 123; Eyice, 1997, s. 410).

Kentteki diğer hamam yapılarından ayrılan diğer bir hamam yapısı ise VI. Ve V. yüzyıllarda, Bizans Dönemi'nde inşa edilmiş, Saint George Kilisesidir. Kilise, Selçuklular Dönemi'nde hamam olarak kullanılmıştır (Haspolat, 2015). Orhan Cezmi Tuncer, Evliya Çelebi'nin İç Kale Hamamı olarak adlandırdığı hamamı Saint George Kilisesi'nden dönüştürülen hamam olarak düşünmektedir (Tuncer, 2012, s. 52).

Diyarbakır Suriçi'nde, İç Kale bölgesinde konumlanan ve günümüzde var olmayan Artuklu Dönemi Sarayı içerisinde de bir hamam yapısı olduğu yapılan kazılar neticesinde ortaya çıkarılmıştır. 1961 yılında Oktay Aslanapa tarafından yapılan kazılarda cehennemlik- *hypocaust* kalıntısı ortaya çıkarılmıştır (Şekil 3.12). Nitekim Evliya Çelebi'de saray içerisinde bir hamam olduğunu belirtmiştir (Beysanoğlu, 1987, s. 342; Çelebi, 2010, s. 38; Sözen, 1971, s. 224).

Şekil 3.12 : İçkale'de yer alan hamama ait cehennemlik kalıntısı (Sözen, 1971).

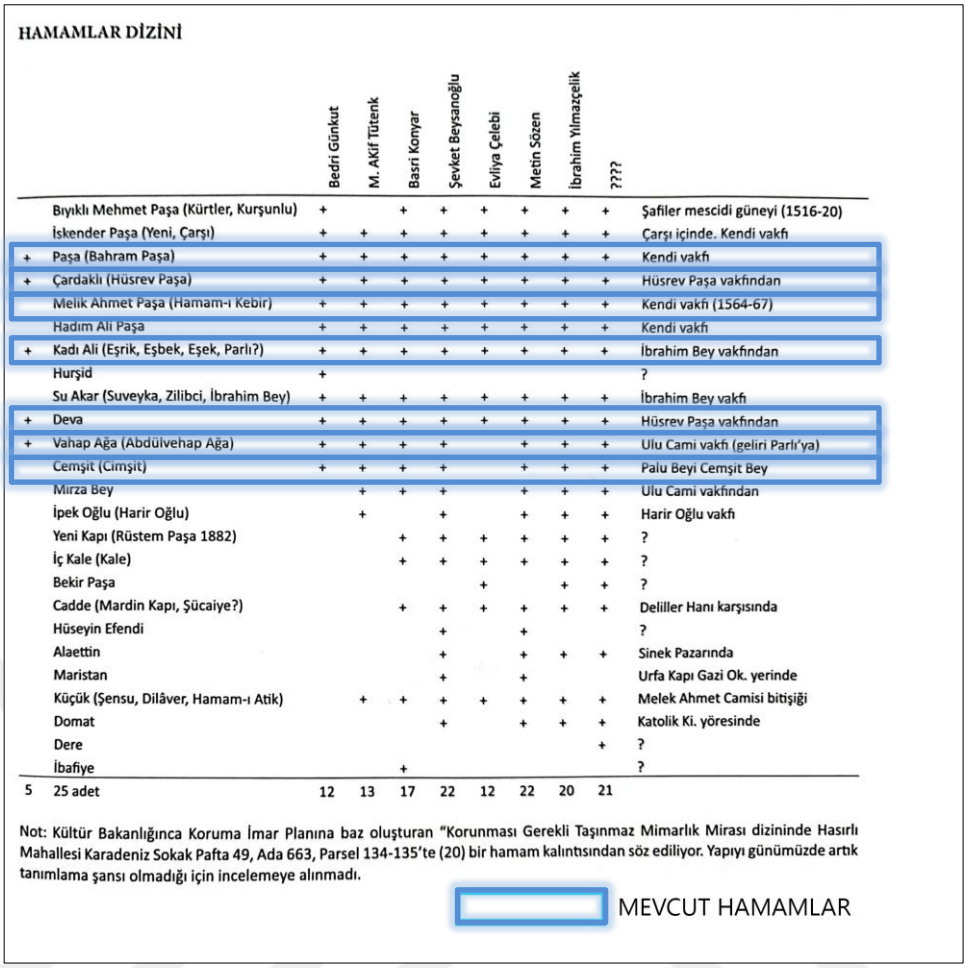
Suriçi'nde bulunan hamamlar hakkındaki ilk kapsamlı bilgiye 1540 tarihli Tahrir Defteri'nde rastlanılmaktadır (Şekil 3.13). 1654- 1655 yıllarında kenti ziyaret eden Evliya Çelebi kentteki hamamlar hakkında bilgi vermiştir. Kentin ileri gelenlerine ait toplamda 146 saray ve hanedan hamamı olduğunu belirtmektedir. Kentteki bu hamamların 12'si hakkında detaylı bilgiler vermektedir (Çelebi, 2010, s. 52). 1815 yılında kenti ziyaret eden J.S. Buckingam ise kentte 20'den fazla hamam olduğunu belirtmiştir. 1817 yılında kenti ziyaret eden William Heuda'da da kentteki hamamlar hakkında bilgi veren bir diğer seyyahtır (Tuncer, 2012, ss. 52–54). Bu bilgiler neticesinde zaman içerisinde kentteki hamamların sayısının arttığı anlaşılmaktadır. Kentte XVI. yüzyılda 9, XVII. yüzyılda 12, XIX. yüzyılda ise 20'den fazla hamam olduğu anlaşılmaktadır.

Hamamlar için ilk bilgiyi 1540 tarihli Tahrir Defteri veriyor.

(1540) Tahrir Defteri	Evliya Çelebi 1654-55	İbrahim Yılmazçelik (1790-1840)
1-Hamam-ı Cedit	İskender Paşa (Çarşı)	Yeni
2-Benam-i Hacı Ali Halil	–	–
3-Kadı	İpariyye, Eşbek	+
4-Kebir (Hamam-ı Kebir)	Melek Ahmet Paşa (1564-67, Deva)	+
5-Kubat	–	–
6-Mahmut Beg	–	–
7-Mirza Beğ	–	+
8-Saray	İç Kale (?)	+
9-Şüca	Mardin Kapı iç yakını	Cadde
10-	Hamam-ı Atik (Eski)	Küçük Hamam
11-	Behram Paşa (Paşa Ha. 1564-67)	+
12-	Çardaklı	+
13-	Zibilci	Su Akar, Suvakiye (İbrahim Beğ)
14-	Yeni Kapı	Rüstem Paşa
15-	Der nezd-i Saray	Bıyıklı Mehmet Paşa
16-		İpekoğlu (İbn-i Ziyal)
17-		Hadım Ali Paşa
18-		Vahap Ağa (1802 tarihli vakıf hüccetinde Sefa Camisi evkafına dahil olur)
19-		Bekir Paşa
20-		Cemşit Beğ
21-		Domat
22-		Alaettin
23-	Eşrik (Eşek, Esbek)	–

Şekil 3.13 : Diyarbakır hamamları dizini (Tuncer, 2012, s. 52).

Kentte bazı yapılar halk arasında (cami, kilise, medrese ve hamam) birden fazla isme sahip olmuştur. Fatih Paşa Cami Kurşunlu Cami olarak, Kaşık Budak Mescidi Veli Kethuda Mescidi olarak, St. George Kilisesi Kara Papaz Kilisesi olarak, Mar Petyun Kilisesi Keldani Kilisesi olarak adlandırılmıştır. Suriçi'nde bulunan birçok hamam da birden fazla isme sahip olmuştur. Nitekim bu durum ve kentteki hamamların birçoğunun günümüze ulaşamamış olması hamamlar arasındaki bilgilerde karmaşıklığa yol açmaktadır. Tuncer, yaklaşık 1,5 km² alana sahip Diyarbakır Suriçi'nde, her 40.000 m²'ye bir hamam düştüğü ayrıca kaynaklardan edinilen bilgilere göre kentte 20'den fazla hamam yapısı olduğunu bu hamamların arasından Hurşit, Hüseyin Efendi, Alaettin ve İbafiye hamamları hakkında herhangi bir bilgi bulunamadığı ve bu hamamların kentteki diğer hamamların başka isimleri olabileceğini belirtmektedir (Tuncer, 2012, s. 54); (Şekil 3.14).

HAMAMLAR DİZİNİ

		Bedri Günkut	M. Akif Tütenk	Basri Konyar	Şevket Beysanoğlu	Evliya Çelebi	Metin Sözen	İbrahim Yılmazçelik	????	
	Bıyıklı Mehmet Paşa (Kürtler, Kurşunlu)	+		+	+	+	+	+	+	Şafiler mescidi güneyi (1516-20)
	İskender Paşa (Yeni, Çarşı)	+	+	+	+	+	+	+	+	Çarşı içinde. Kendi vakfı
+	Paşa (Bahram Paşa)	+	+	+	+	+	+	+	+	Kendi vakfı
+	Çardaklı (Hüsrev Paşa)	+	+	+	+	+	+	+	+	Hüsrev Paşa vakfından
	Melik Ahmet Paşa (Hamam-ı Kebir)	+	+	+	+	+	+	+	+	Kendi vakfı (1564-67)
	Hadım Ali Paşa	+	+	+	+	+	+	+	+	Kendi vakfı
+	Kadı Ali (Eşrik, Eşbek, Eşek, Parlı?)	+	+	+	+	+	+	+	+	İbrahim Bey vakfından
	Hurşid	+								?
	Su Akar (Suveyka, Zilibci, İbrahim Bey)	+	+	+	+	+	+	+	+	İbrahim Bey vakfı
+	Deva	+	+	+	+	+	+	+	+	Hüsrev Paşa vakfından
+	Vahap Ağa (Abdülvehap Ağa)	+	+	+	+		+	+	+	Ulu Cami vakfı (geliri Parlı'ya)
	Cemşit (Cimşit)	+	+	+	+		+	+	+	Palu Beyi Cemşit Bey
	Mirza Bey		+	+	+		+	+	+	Ulu Cami vakfından
	İpek Oğlu (Harir Oğlu)		+		+		+	+	+	Harir Oğlu vakfı
	Yeni Kapı (Rüstem Paşa 1882)			+	+	+	+	+	+	?
	İç Kale (Kale)			+	+	+	+	+	+	?
	Bekir Paşa					+		+	+	?
	Cadde (Mardin Kapı, Şücaiye?)			+	+	+	+	+	+	Deliller Hanı karşısında
	Hüseyin Efendi				+		+			?
	Alaettin				+		+	+	+	Sinek Pazarında
	Maristan				+		+			Urfa Kapı Gazi Ok. yerinde
	Küçük (Şensu, Dilâver, Hamam-ı Atik)		+	+	+	+	+	+	+	Melek Ahmet Camisi bitişiği
	Domat				+		+	+	+	Katolik Ki. yöresinde
	Dere								+	?
	İbafiye			+						?
5	25 adet	12	13	17	22	12	22	20	21	

Not: Kültür Bakanlığınca Koruma İmar Planına baz oluşturan "Korunması Gerekli Taşınmaz Mimarlık Mirası dizininde Hasırlı Mahallesi Karadeniz Sokak Pafta 49, Ada 663, Parsel 134-135'te (20) bir hamam kalıntısından söz ediliyor. Yapıyı günümüzde artık tanımlama şansı olmadığı için incelemeye alınmadı.

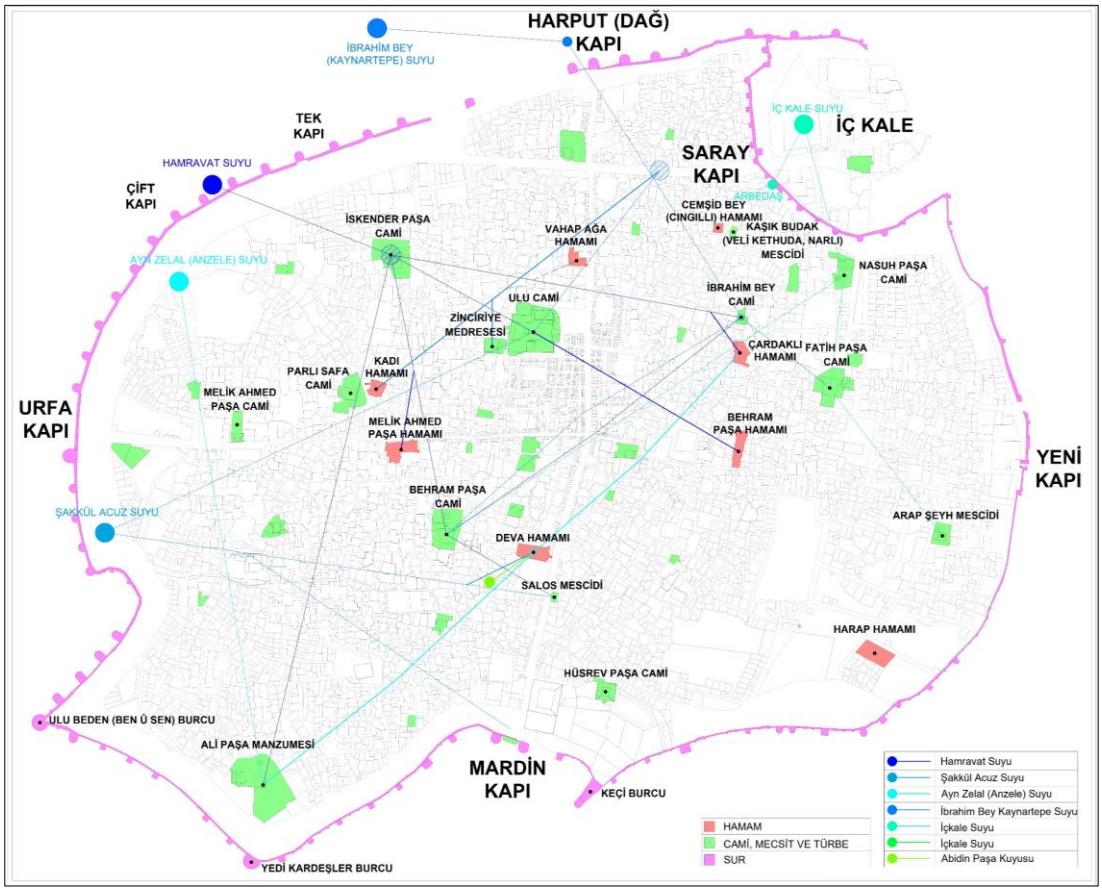
MEVCUT HAMAMLAR

Şekil 3.14 : Orhan Cezmi Tuncer tarafından hazırlanan Diyarbakır Hamamlar Dizini (Tuncer, 2012, ss. 53'den Düzenleyen: Hakseven, 2023)

Hamamlar su ve yakıt tüketimi bakımından kentin diğer yapılarına göre daha büyük bir pay sahibidir. Evliya Çelebi ismini verdiği Diyarbakır Hamamlarının, şehrin çöpü ile ısıtıldığını, bu ısıtma yöntemi ile Diyarbakır Hamamları ve Anadolu'da bulunan diğer hamamlar mukayese edildiğinde Diyarbakır Hamamlarının daha sıcak olduğunu ve ek olarak bu hamamların su temini ve suyun niteliği yönünden oldukça iyi olduğunu da belirtmektedir (Çelebi, 2010, s. 54). Diyarbakır Suriçi'nde yer alan hamamların su ihtiyacını karşılayan farklı su yolları bulunmaktadır. Hamamların hangi kaynaktan su ihtiyacını karşıladığı, suriçinde konumlandığı bölgeden ve yazılı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Diyarbakır Suriçi'ni besleyen başlıca su kaynakları ise şunlardır: Hamravat Suyu, Ayn-ı Ali Pınarı (Balıklı), Ayn-ı Erbaataş (Arbedaş Çeşmesi), Ayn-ı Şakkıl Acuz (Şakkül Acuz), İç Kale Suyu ve İbrahim Bey (Kaynartepe) Suyu. Kentteki birçok dini, ticari ve kamusal yapının su ihtiyacı Hamravat Suyu ile karşılanmaktaydı. Çardaklı Hamamı, Kadı Hamamı, Melik Ahmet Paşa Hamamı, Behram Paşa Hamamı, Vahap Ağa Hamamı, Deva Hamamı, İbrahim Bey Hamamı ve Dere Hamamı gibi

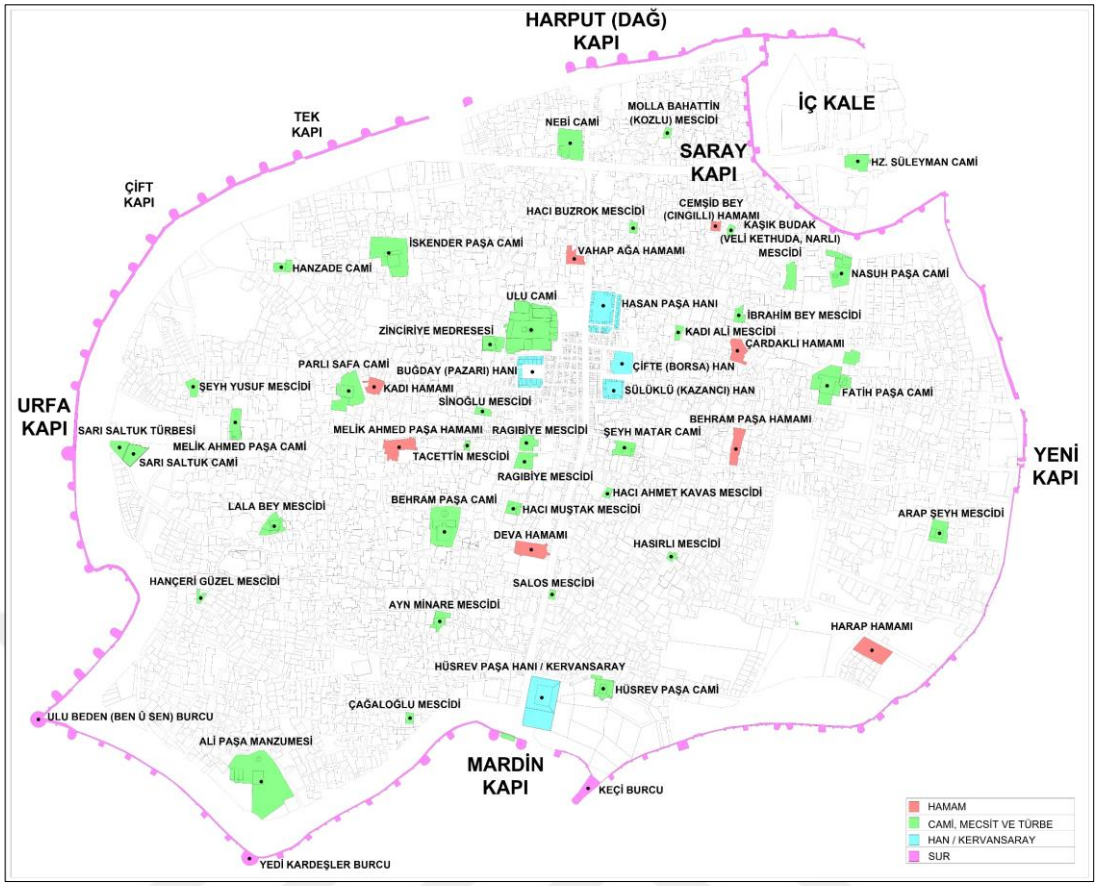
birçok hamamın su ihtiyacı Hamravat Suyundan karşılanmaktaydı. Kadı Hamamı Hamravat Suyuna ek olarak İbrahim Bey (Kaynartepe) Suyunu da kullanmaktaydı (Tuncer, 2012, s. 41; Yılmazçelik, 1995, s. 83).

Tuncer, Deva Hamamı'nın su ihtiyacının Şakkül Acuz Suyu ve Ayn Zelal (Anzele) Suyundan temin edilen su sağlandığını belirtmektedir. Bu su kaynaklarına ek olarak hamamın güneybatısında yer alan Abidin Paşa Su Kuyusunun da Deva Hamamı'na su sağlamış olabileceğini belirtmektedir (Şekil 3.15).

Şekil 3.15 : Diyarbakır Suriçi'nde yer alan hamam yapılarına su teminini gösteren harita (Düzenleyen: Hakseven, 2023).

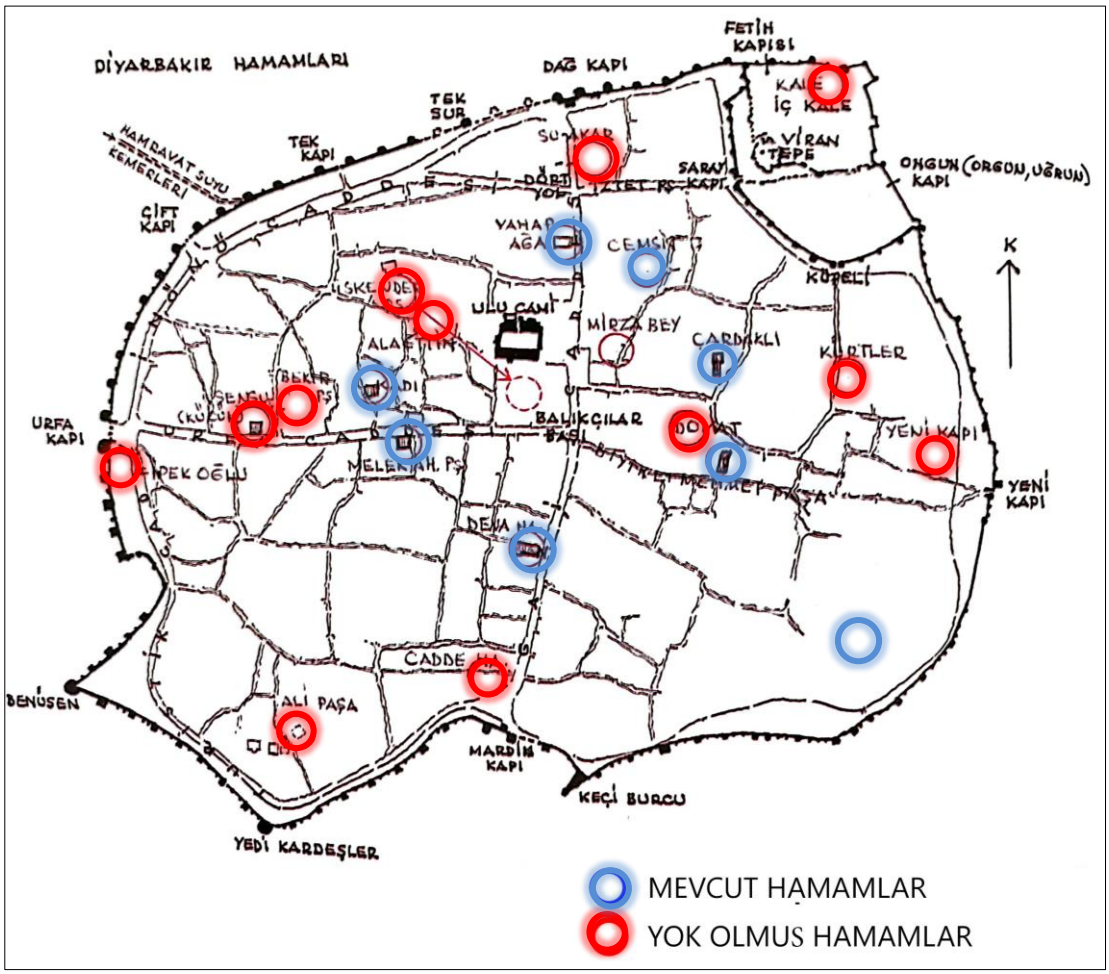
Diyarbakır surlarla çevrili kale kent olması sebebiyle, hamamların kent içerisindeki konumlanışında kent kapıları, belirleyici bir unsur olmuştur. Kale kente girişleri sağlayan 4 ana kapının (Mardin Kapısı, Urfa Kapısı, Dağ Kapısı ve Yeni Kapı) yakınlarında hamamlar bulunmaktadır (Şekil 3.16).

Şekil 3.16 : Diyarbakır Suriçi'nde yer alan anıtsal yapıları (cami, mescit, türbe, han ve kervansaray) ve mevcut hamam yapıları gösteren harita (Düzenleyen: Hakseven, 2023).

Yapılan incelemeler ve araştırmalar neticesinde Suriçi'nin güneydoğusunda iki hamam yapısının var olmuş olduğu anlaşılmaktadır. Adı belirlenemeyen hamamlardan biri Hasırlı Mahallesi Karadeniz Sokak 663 Ada, 134- 135 Nolu Parsellerde yer almıştır. Günümüzde tamamen yok olmuş bu hamam, tanımlanamayacak bir durumda olduğundan ötürü Tuncer tarafından hamamlar dizinine dahil etmemiştir (Tuncer, 2012, s. 53). Güneydoğu kısmında bulunan diğer bir hamam ise Harap Hamam olarak adlandırılmaktadır. Hasırlı Mahallesi Yıkıkkaya Sokak 20098 Ada, 1 Nolu Parselde yer almaktadır. Günümüzde harap bir durumda olan hamamın Soğukluk ve kısmi olarak aralık, ılıklık, sıcaklık duvarları mevcuttur. Hamamın kalıntılarına, betonarme muhdes ekler eklenerek birden fazla konut olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. İncelenen 1939 Tarihli Hava Fotoğrafından hamamın o dönemde de kullanılmadığı, âtıl bir durumda olduğu anlaşılmaktadır. Suriçi'nin güneydoğusu kısmında sadece bu iki hamamın var olmuş olması dikkat çekicidir. Nitekim kentteki Müslüman ve gayrimüslim tebaanın karışık yaşadığı Tuncer tarafından belirtilmektedir (Tuncer, 2012, s. 54).

Diyarbakır Salnameleri'nde, kentte bulunan hamam yapılarının sayısı ilk olarak 12 daha sonra 13 olarak belirtilmektedir. Yazılı kaynaklardan kentte 20'den fazla hamam yapısının bulunmuş olduğu, bu hamam yapılarından yalnızca 8 hamam yapısı günümüze ulaşabilmiştir (Şekil 3.17). Geri kalan hamamlar ise zaman içinde işlevini kaybederek âtıl bir durum almış; bakımsızlık, kaçak yapılaşma ve artan konut ihtiyaçları vb. gerekçeler neticesinde yıkılmıştır.

Şekil 3.17 : Orhan Cezmi Tuncer tarafından hazırlanan Diyarbakır hamamları haritası (Düzenleyen: Hakseven, 2023).

3.4.1 Mevcut hamamlar

XIX. yüzyıl sonlarında kentte 20'den fazla hamam yapısının olduğu belirtilmektedir (Beysanoğlu, 1990, s. 653). Günümüzde aktif olarak hizmet veren herhangi tarihi bir hamam bulunmamakla birlikte mevcut hamamların sayısı yalnızca sekizdir. Günümüze ulaşan hamamlar ise şunlardır: Deva Hamamı, Çardaklı Hamamı, Paşa (Behram) Hamamı, Melik Ahmet Paşa Hamamı (soğukluk kısmı), Vahap Ağa Hamamı, Kadı (İpariye, Eşbek) Hamamı, Cıngıllı (Cemşid Bey) Hamamı (soğukluk kısmı) ve Harap Hamam (soğukluk, aralık, ılıklık ve kısmi olarak sıcaklık duvarlar); (Şekil 3.18).

İSİM	FOTOĞRAF	FOTOĞRAF	TESCİL DURUMU	KONUM/ ADA/ PARSEL	ÖZGÜNLÜK DURUMU	KORUNMUŞLUK DURUMU	MÜLKİYET DURUMU	ONARIM DURUMU	İŞLEV
DEVA HAMAMI			TESCİLLİ	Abdaldede Mah. Gazi Caddesi 398 Ada / 3 Parsel	İYİ	ORTA	ŞAHIS	RESTORASYONU YAPILMADI	KAFE
ÇARDAKLI HAMAMI			TESCİLLİ	Dabanoğlu Mah. Kadı Cami 1 Sk. 20103 Ada / 2 Parsel	İYİ	İYİ	KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI	RESTORASYONU DEVAM EDİYOR	HAMAM
MELİK AHMED PAŞA HAMAMI			TESCİLLİ	Ziya Gökalp Mah. Melik Ahmet Paşa Cad. 423 Ada / 42 Parsel	KÖTÜ	KÖTÜ	ŞAHIS	RESTORASYONU YAPILMADI	DÜKKAN
BEHRAM PAŞA HAMAMI			TESCİLLİ	Özdemir Mah. Yeni Kapı Sk. 216 Ada / 55 Parsel	İYİ	İYİ	KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI	RESTORASYONU TAMAMLANDI	HAMAM
KADI (EŞBEK, İPARİYE) HAMAMI			TESCİLLİ	İskenderpaşa Mah. Palu Sk. 135 Ada / 24 Parsel	İYİ	İYİ	VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ	RESTORASYONU TAMAMLANDI	HAMAM
CEMŞİD BEY (CINGILLI) HAMAMI			BİLİNMİYOR	Cevatpaşa Mah. Yiğit Ahmet Sk. 39 Ada / 17 Parsel	KÖTÜ	KÖTÜ	VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ	RESTORASYONU YAPILMADI	METRUK
VAHAP AĞA HAMAMI			TESCİLLİ	İnönü Mah. Gazi Caddesi 148 Ada / 26 Parsel	ORTA	ORTA	ŞAHIS	RESTORASYONU TAMAMLANDI	RESTORAN
HARAP HAMAM			BİLİNMİYOR	Hasırlı Mah. Yıkıkkaya Sk. 1 20098 Ada / 1 Parsel	KÖTÜ	KÖTÜ	-	RESTORASYONU YAPILMADI	METRUK

Şekil 3.18 : Mevcut Diyarbakır hamamları tablosu (Hakseven, 2023).

3.4.1.1 Çardaklı Hamamı

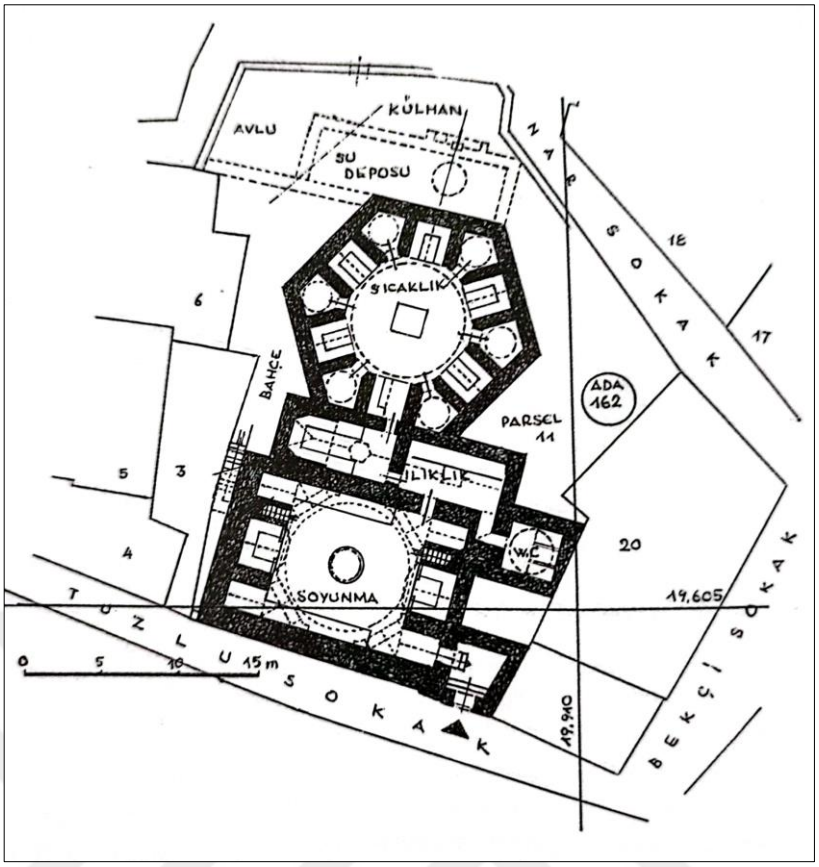
Çardaklı Hamamı, Dabanoğlu Mahallesi 20103 Parsel 2 Nolu Parselde, Diyarbakır Suriçi'nin kuzeydoğu kısmında konumlanmaktadır. Hamamın kitabesi yoktur. Hamamın mimarı ve inşa tarihi kesin olarak bilinmese de XVI. yüzyılın ilk yarısına 1520- 1540 yılları arasına tarihlendirilmektedir. Hamam Hüsrev Paşa Vakfı'na aittir. Hamam 1930'larda Vakıflar Bölge Müdürlüğünce satılmıştır. Beysanoğlu, konumları ve sonraki isimleri hakkında kesin bir bilginin olmadığı; Bican Beg Hamamı, Mahmut Beg Hamamı veya Hamam-ı Cedid hamamlarından birinin Çardaklı Hamamı olabileceğini belirtmektedir (Beysanoğlu, 1990, s. 551; Ekinci Dağtekin, 1999). Evliya Çelebi'de Çardaklı Hamamı'nın ismini vererek hamamın temiz ve aydınlık olduğunu belirtmektedir (Çelebi, 2010, s. 54).

Tuncer, Çardaklı Hamamı'nın Hamravat Suyu ile beslendiğini aktarmaktadır (Tuncer, 2012, s. 87). Ek olarak Tuncer, Hamamın Anzele Suyuyla da beslenmiş olabileceğini aktarmaktadır (Tütenk 1960'tan *aktaran* Tuncer, 2012, s. 39).

Diyarbakır Salnameleri'nde Çardaklı Hamamı hakkında şu bilgiler verilmektedir:

> …evkaf-ı mülhakadan Hüsrev Paşa Cami-i Şerifi vakfiyelerinin ve marbutatından deva ve çardaklı hamamlarıyla Deliler ve Gümrük hanlarının tamiratı icra olunmuştur.
>
> …evkaf-ı mülhakadan Hüsrev Paşa Cami-i Şerifi ile medresenin ve musakkafât-ı vakfiyesinden Deva ve Çardaklı hamamlarının … tamirat ve inşaatı ifa edilmiştir.

Çardaklı Hamam, Semavi Eyice'nin sınıflandırmasına göre B Plan Tipi- Yıldızvari Sıcaklık Tipli plan şemasına sahiptir. Bunun yanında soğukluk mekânı iki katlı olarak inşa edilmiştir (Şekil 3.19); (Şekil 3.20). Çardaklı Hamamı bu yönleriyle Diyarbakır Hamamları arasında önemli yere sahiptir. Altıgen planlı sıcaklık mekânı; altı halvet hücresi ve altı eyvan mekânından oluşmaktadır. Tuncer altıgen plan şemasının, hamamın inşa edileceği parsele yerleşebilmesi için tercih edilmiş olabileceğini bunun yanında bu plan şemasının Diyarbakır için yeni bir durum olduğunu belirtmektedir (Tuncer, 2012, s. 67).

Şekil 3.19 : Çardaklı Hamamı planı (Tuncer, 2012, s. 62).

Şekil 3.20 : Çardaklı Hamamı genel görünümü (Hakseven, 2022).

Hamam kuzey- güney doğrultusunda araziye yerleşmektedir. Hamam mekanları; kuzeyde soğukluk mekânı ile başlayıp güneyde külhan mekânı ile sonlanmaktadır. Dikdörtgen planlı ve kubbeli soğukluk mekânı iki katlı olarak inşa edilmiştir . Doğu-batı yönlerinde hem zemin katta da hem de üst katta eyvanlar yer almaktadır. Zemin kat eyvanlarının her iki yanında dairesel kemerli Kubbeden oluşan üst örtüye geçiş üst kat eyvanlarına kadar inen pandantifler ve 8 kemer öğesi ile sağlanmaktadır. Zemin

kat eyvanları düz kemerli, üst kat eyvanları ise basık sivri kemerlidir. Zemin katta yer alan eyvanların her iki yanında da yuvarlak kemerli nişler eklenmiştir. Bu şekilde plan ve kütle hareketlendirilmiştir. Soğukluk mekanının merkezinde yenilenmiş dairesel şadırvan yer almaktadır. Üç kısımdan oluşan ılıklık mekanına, soğukluk mekanının güneyinde yer alan kapı aracılığıyla ulaşılmaktadır. Hela kısmı kubbeli, diğer iki kısım ise beşik tonozlardan oluşmaktadır. Ilıklık mekanının doğu kanadında yer alan mekândan sıcaklık mekanına geçilmektedir. Sıcaklık altı eyvan ve altı halvet hücresinden oluşmaktadır. Dikdörtgen planlı ve beşik tonoz eyvanların arasına, beşgen planlı ve kubbeli halvet hücreleri yerleşmektedir. Altıgen planlı sıcaklık mekânından kubbeye geçiş pandantifler ile sağlamaktadır (Beysanoğlu, 1990, ss. 551–552; Tuncer, 2012, s. 62).

3.4.1.2 Paşa (Behram) Hamamı

Paşa diğer bir adı ile Behram Paşa Hamamı; Özdemir Mahallesi 216 Ada, 55 Nolu Parselde Diyarbakır Suriçi'nin kuzeydoğu kısmında konumlanmaktadır. Kitabesi bulunmayan hamamın inşa tarihi XVI. yüzyılın ikinci yarısına 1564-1567 yılları arasına tarihlendirilmektedir. Tuncer, Behram Paşa Hamamı'nın Hamravat Suyu ile beslenmiş olabileceğini aktarmıştır (Tuncer, 2012, s. 73). Hamam Behram Paşa Vakfına aittir. Eyliya Çelebi Behram Paşa Hamamı hakkında detaylıca şöyle bahsetmiştir. (Çelebi, 2010, s. 53)

> Bu şanlı paşanın aslı Gazzeli olduğundan Arabistan'da gördüğü gibi sanatlı bir hamam yaptırmak için Gazze ve Kudüs'ten yetkin yapı ustaları ve mermerciler getirtip ve nice yüz deve yükü renk renk somaki, mermer, sarı, zenburî ve mavi taşlar getirtip bu hamama döşemiş. Gerçekten bir ibret verici hamam ettirmiş ki misli meğer Şam'da Defterdar Hamamı yahut Mısır ülkesinde Menfelût Şehri'nde Osman Bey Hamamı ola.

Diyarbakır Salnâmleri'nde Paşa Hamamı hakkında şu bilgiler verilmektedir:

> …evkaf-ı mülhalakadan Behram Paşa Cami şerifinin ve merbutu bulunan Paşa hamamının tamiratı icra kılınmıştır.

Paşa Hamamı, Semavi Eyice'nin sınıflandırmasına göre A Plan Tipli- Haçvari Plan Şemasına sahiptir. Hamam araziye kuzey- güney doğrultusunda yerleşmektedir. Hamama giriş iki kapıdan sağlanmaktadır. Güneyde Yeni Kapı Sokak'tan avluya açılan sivri kemerli bir kapı ve Batı'da, Paşa Hamamı Sokak'tan doğrudan soğukluk mekanına açılan düz lentolu bir kapı ile hamama erişilmektedir. Avlunun kuzeyinde

konumlanan soğukluk mekanına sivri kemerli kapı giriş kapısı ile erişilmektedir (Şekil 3.21); (Şekil 3.22).

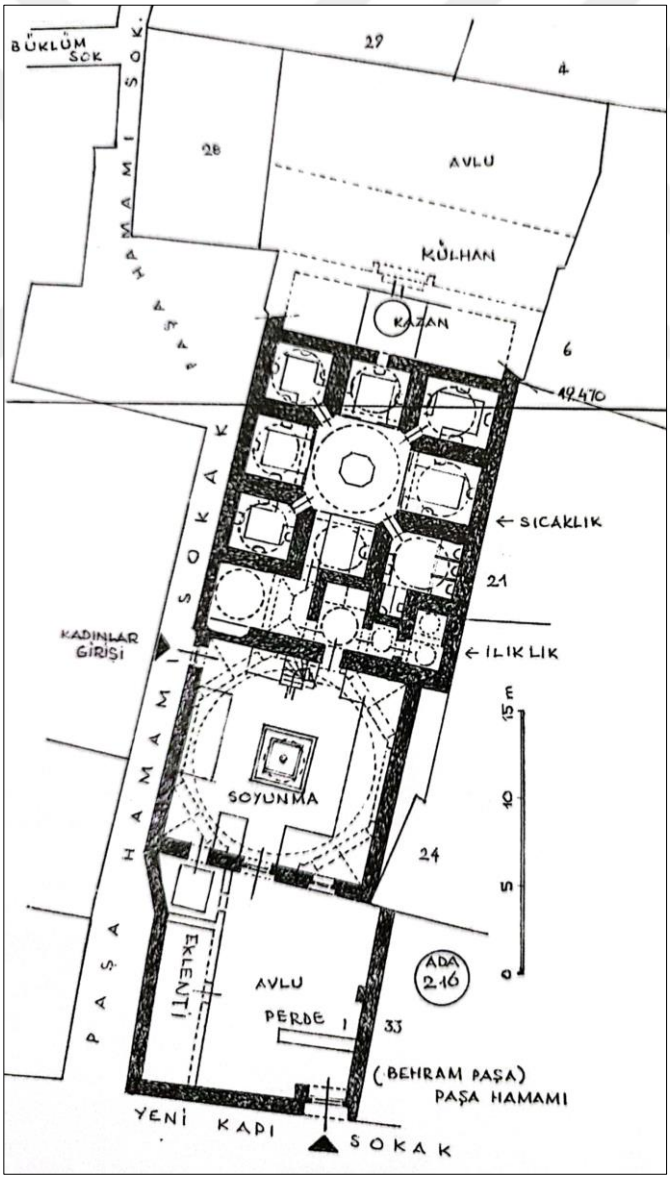
Şekil 3.21 : Yenikapı Sokak'tan Behram Paşa Hamamı'nın genel görünümü (Hakseven, 2023).

Şekil 3.22 : Behram Paşa Hamamı, soğukluk mekanı (Hakseven, 2022).

Kare planlı soğukluk mekânından kubbeye geçiş pandantifler ve kubbe kasnağı tarafından sağlanmaktadır. Kubbenin 4 tarafında sivri kemerli pencere bulunmaktadır. Konik çatılı kubbenin tepesinde sekizgen formlu, sekiz pencereli aydınlatma feneri

bulunmaktadır. Soğukluk mekanının kuzeyinde dört kısımdan oluşan ılıklık mekânı yer almaktadır. Ilıklık mekânı; kare planlı hela, dikdörtgen planlı aralık ve ılıklık mekanlarından oluşmaktadır. Dikdörtgen planlı ılıklık mekanının kuzeyinden sıcaklık mekanına geçilmektedir. Kuzey- güney ve doğu- batı doğrultularında dikdörtgen planlı, kubbeli eyvanlar bulunmaktadır. Eyvan mekanları arasına kare planlı ve yelken kubbeli halvet hücreleri gelerek haçvari plan şemasını oluşturmaktadır. Halvet hücrelerine girişler köşelerdeki beşik kemerli kapılardan sağlanmaktadır. Kare planlı sıcaklık mekânından kubbeli üst örtüye geçiş sivri kemerler ve aslan göğsü elemanları ile sağlanmaktadır. Sıcaklık mekanının kuzeyinde sırasıyla dikdörtgen planlı su deposu ve külhan mekanları bulunmaktadır (Beysanoğlu, 1990, s. 580; Tuncer, 2012, ss. 69–71); (Şekil 3.23).

Şekil 3.23 : Paşa (Behram) Hamamı Planı (Tuncer, 2012, s. 69).

3.4.1.3 Melik Ahmet Paşa Hamamı

Melik Ahmet Paşa Hamamı; Ziya Gökalp Mahallesi 423 Ada 42 Nolu Parselde Diyarbakır Suriçi'nin güneybatı kısmında konumlanmaktadır. Hamamın inşa tarihi XVI. yüzyılın ikinci yarısına 1564-1567 yılları arasına tarihlendirilmektedir. Evliya Çelebi hamamı aydınlık ve hoş bir hamam olarak betimlemektedir. Yılmazçelik hamamın Hamravat Suyu ile beslendiğini, Tuncer ise Şakkül Acuz ve Kaynartepe Suyu ile beslenmiş olabileceğini aktarmıştır (Tuncer, 2012, s. 68; Yılmazçelik, 1995, s. 83).

Yol genişletme çalışmaları, bakımsızlık ve işlev değişikliği vb. gerekçelerden ötürü hamamın gününüzde yalnızca soğukluk mekânı gözlenebilmektedir. Soğukluk mekânı günümüzde betonarme eklentiler ile bölünerek birden fazla ticari işlevli birime dönüştürülmüştür (Çelebi, 2010, s. 53; Tuncer, 2012, s. 68); (Şekil 3.24).

Diyarbakır Salnameleri'nde Melik Ahmet Paşa Hamamı hakkında şu bilgiler verilmiştir:

> … evkaf-ı mazbutadan Melik Ahmed Paşa Cami-i Şerifi Şerifinin su yollarıyla Melik Ahmed Hamamı'nın şakk olan kazanının ta'miratı icra … olunmuştur.

Şekil 3.24 : Melik Ahmet Paşa Hamamı genel görünümü (VGM Arşivi).

Hamamın soğukluğu kare planlı olup sivri kemerler ve pandantifler ile sekizgen forma geçmektedir. Konik çatılı soğukluk mekanının tepesinde sekizgen formlu ve sekiz

pencereli aydınlık feneri bulunmaktadır. Kuzey- güney ve doğu- batı doğrultularında kubbe kasnağında yarım daire kemerli pencereler bulunmaktadır.

Melik Ahmet Paşa Hamamı'nın var olan soğukluk kütlesi ve bu kütlenin Melik Ahmet Caddesi ile kurduğu ilişki buna ek olarak hamamın Urfa Kapı'sına olan yakınlığı da göz önüne alındığında Deva Hamamı ile benzerlikleri dikkat çekmektedir.

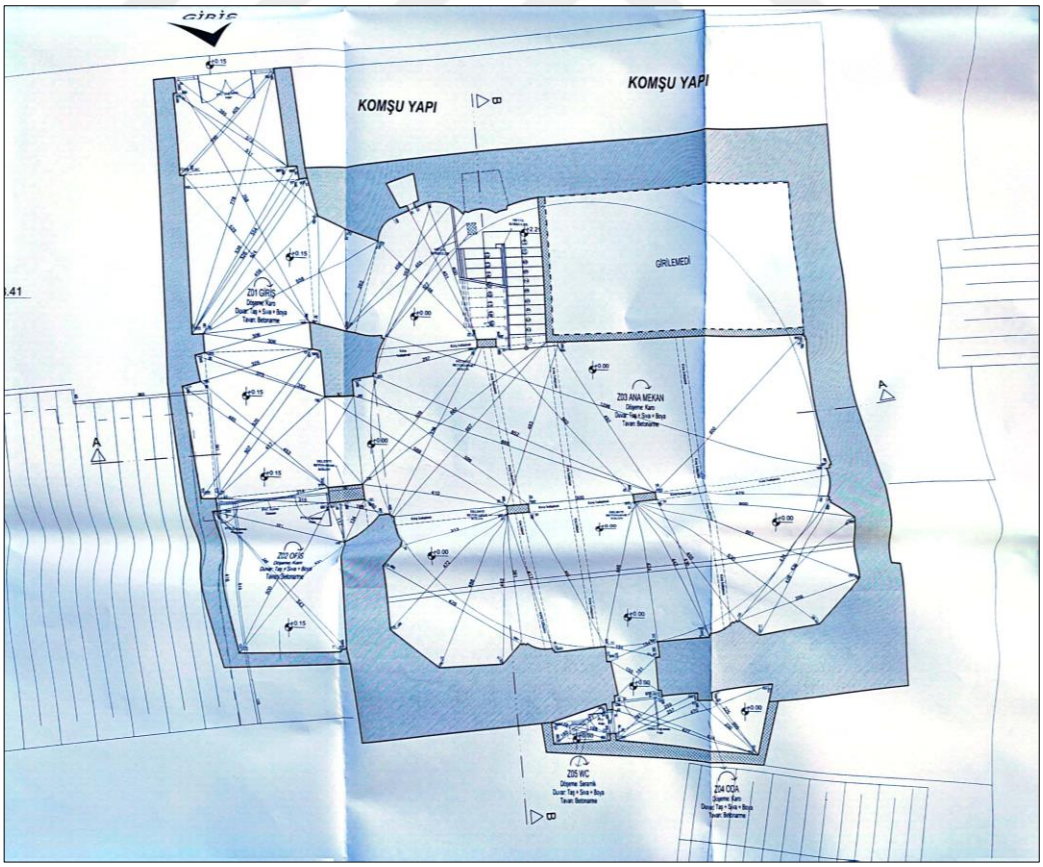
Soğukluk mekânı içerisine betonarme kolon, kiriş ve döşeme eklenmiştir, hamamın özgün mimari yapısı zarar görmüştür. Günümüzde hamamın Melik Ahmet Caddesi'ne bakan Kuzey Cephesinde, soğukluk mekanının her iki yanında dükkanlar bulunmakta ve hamamın güney kısmında otopark bulunmaktadır (Şekil 3.25); (Şekil 3.26); (Şekil 3.27).

Şekil 3.25 : Melik Ahmet Caddesi'nden Melik Ahmet Paşa Hamamı'nın genel görünümü (Hakseven, 2023).

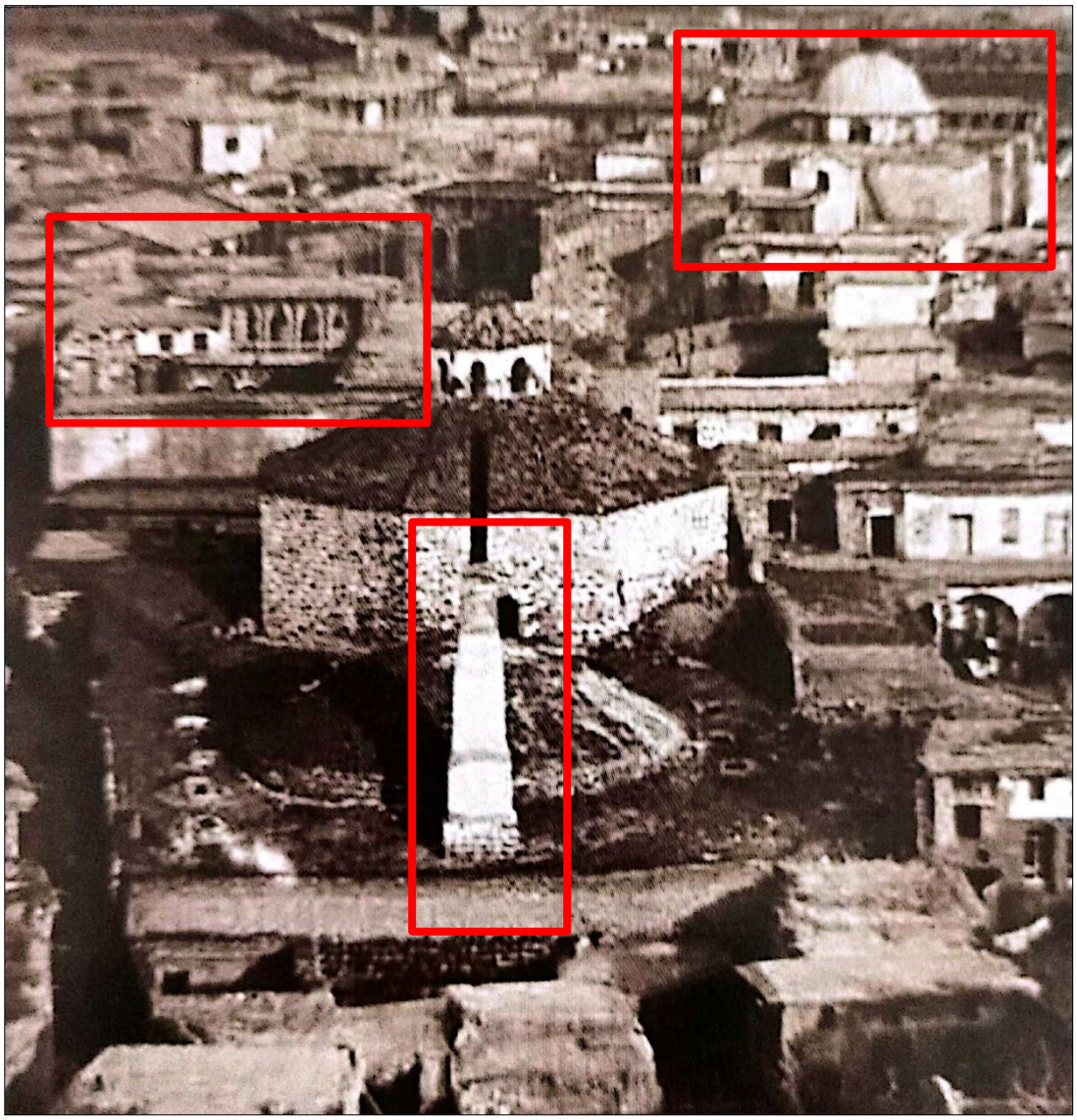

Şekil 3.26 : (a, b) Melik Ahmet Paşa Hamamı, ticari birim olarak kullanılan giriş mekanı (Hakseven, 2023).

Şekil 3.27 : Melik Ahmet Paşa Hamamı plan rölövesi (DKVKBK Arşivi).

Literatürde, *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi* adlı eserde *Diyarbakır'ın Vakıf Mimari Eserleri ve Vakıfları Üzerine Bazı Notlar* bölümünde Melik Ahmet Paşa Hamamı'na ait olduğu belirtilen fotoğrafın karmaşıklığa yol açtığı, yapılan inceleme sonucunda fotoğrafın Deva Hamamı'na ait olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 3.28) [15].

Şekil 3.28 : Literatürde Melik Ahmet Paşa Hamamı olarak adlandırılan Deva Hamamı'nın genel görünümü (Kılıcı, 2011, s. 41).

[15] *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi* adlı eserde Melik Ahmet Paşa Hamamı'na ait olduğu belirtilen fotoğrafın aslında Deva Hamamı'na ait olduğu anlaşılmaktadır. Fotoğrafın, Deva Hamamı'nın 170 m. batısında yer alan Behram Paşa Cami'nin minaresinden çekilmiş olabileceği, sağ üst köşede kırmızı çerçeve içerisine alınmış kubbeli yapının ise Deva Hamamının 150 m. doğusunda yer alan Süryani Protestan Kilisesi olduğu anlaşılmaktadır. Sol üst köşede kırmızı çerçeve içerisine alınmış yapının ise SALT Arşiv'de yer alan ve Deva Hamamı'nın çatısını gösteren TASUH2102 kodlu fotoğrafta da (Şekil 4.39) yer aldığı anlaşılmaktadır. Ek olarak mevcut fotoğrafta kırmızı çerçeve içerisine alınmış ve sıcaklık kubbesinin arkasında yer alan bacanın Deva Hamamı'nın külhan mekanına ait baca olduğu anlaşılmaktadır. Bütün bu verilere dayanarak mevcut fotoğrafın Melik Ahmet Paşa Hamamı'na değil Deva Hamamı'na ait olduğu anlaşılmaktadır.

3.4.1.4 Vahap Ağa Hamamı

Vahap Ağa Hamamı; İnönü Mahallesi 148 Ada 26 Nolu Parselde Diyarbakır Suriçi'nin kuzeybatı kısmında konumlanmaktadır. Hamamın mimarı ve yapılış tarihi bilinmemekle beraber XVI. ve XVII. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Yılmazçelik hamamın asıl adının Abdulvehap Ağa Hamamı olduğunu, ek olarak hamamın Hamravat Suyu ile beslendiğini belirtmektedir (Yılmazçelik, 1995, s. 88); (Şekil 3.29).

Şekil 3.29 : Vahap Ağa Hamamı genel görünümü (VGM Arşivi).

Hamamın yapı bütünlüğü korunmuş olsa da gerçekleştirilen; yol genişletme çalışmaları, işlev değişiklikleri ve bakımsızlık vb. gerekçeler neticesinde özgün yapısı bozulmuştur. Hamamın, Gazi Caddesi üzerinde yer alan soğukluk mekân duvarları kaldırılarak bunun yerine cam cephe yerleştirilmiştir (Şekil 3.30).

Semavi Eyice'nin sınıflandırmasına göre A Plan Tipli – Haçvari Plan Şemasına sahiptir. Hamam araziye doğu-batı doğrultusunda yerleşmektedir. Hamama erişim yapının batısında, Manav Sokak'ta yer alan daire kemerli giriş kapısı ile sağlanmaktadır. Kare planlı soğukluk mekânından konik çatılı kubbeye geçiş pandantif ve sivri kemer elemanları ile sağlanmaktadır. Kubbe kasnağın dört tarafında basık sivri kemerli pencereler bulunmaktadır. Konik çatının üzerinde sekizgen formlu ve sivri kemerli sekiz pencereli aydınlık feneri yer almaktadır. Kare planlı soğukluk mekânı ile kare planlı sıcaklık mekânı arasında L planlı ılıklık mekânı bulunmaktadır.

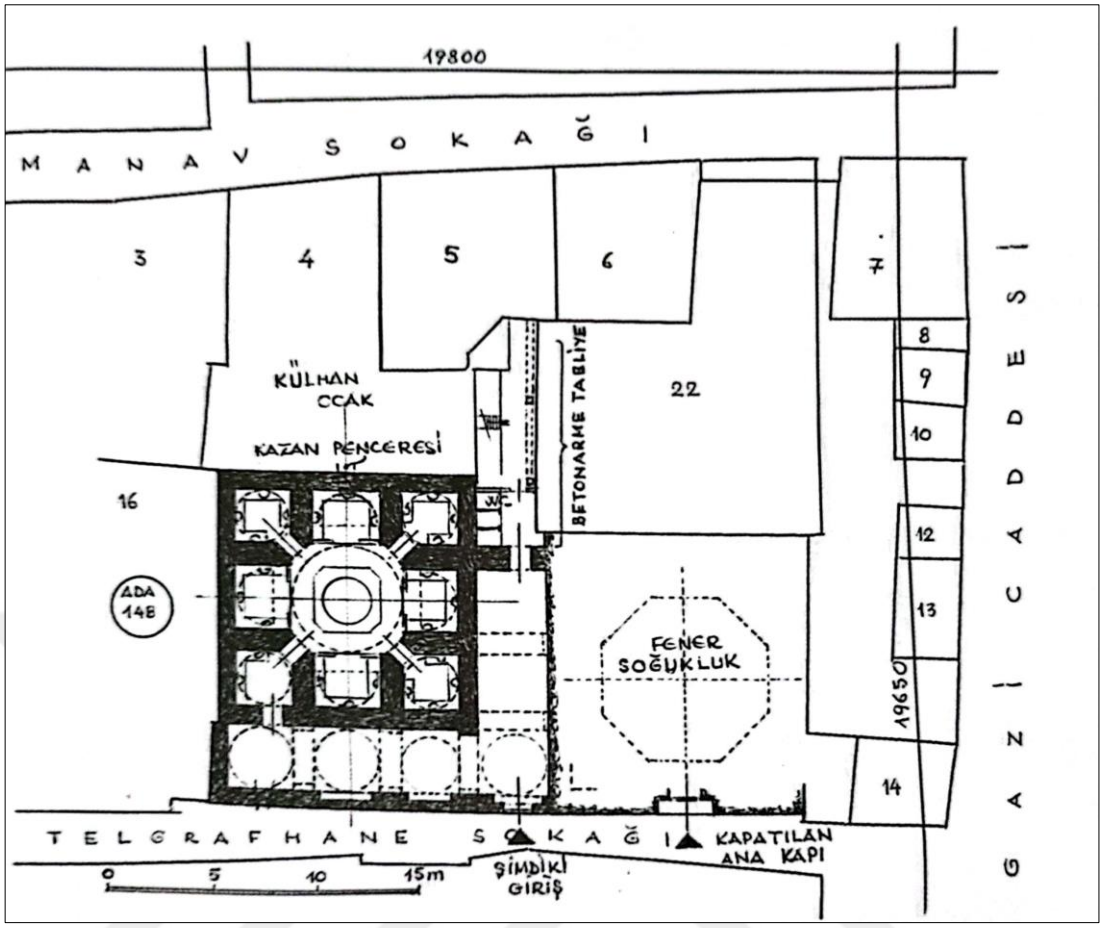
L plan tipli ılıklık mekânı, sıcaklık mekânı ile Manav Sokak ve sıcaklık mekânı ile soğukluk mekânı arasına konumlanarak ısı kontrolünü sağlamaktadır. Sıcaklık mekânı dört eyvanlı ve köşelerde halvet hücreleri konumlanacak şekilde kurgulanmıştır. Ilıklık mekânından, sıcaklık mekanına geçilmektedir. Sıcaklık mekanına erişim sıklıkla tercih edilen eyvan birimi yerine köşe halvet hücresinden (güneybatı halvet hücresi) gerçekleşmektedir. Hamam bu yönüyle diğer Diyarbakır Hamamlarından ayrılmaktadır. Sıcaklık mekânı merkezi kubbeli ve dört eyvanlı, köşelerde halvet hücrelerinin yer aldığı bir planlama ile düzenlenmiştir. Halvet hücrelerine daire kemerli giriş kapıları ile erişilmektedir. Halvet hücrelerinin üst örtüsü kubbeli olmakla birlikte, kubbeye geçiş pandantifler ile sağlanmaktadır. Eyvanların üst örtüsü ise beşik tonozlar oluşturmaktadır (Beysanoğlu, 1990, ss. 631–632; Tuncer, 2012, ss. 79–81); (Şekil 3.31).

Diyarbakır Salnâmeleri'nde Vahap Ağa Hamamı hakkında şu bilgiler verilmektedir:

> … Abdülvahhap Ağa Hamamı ve sıcak ve soğuk su veterleriyle mecrası tamir ettirilmiştir.

Şekil 3.30 : Gazi Caddesi'nden Vahap Ağa Hamamı'nın genel görünümü (Hakseven, 2023).

Şekil 3.31 : Vahap Ağa Hamamı planı (Tuncer, 2012, s. 78).

3.4.1.5 Kadı (İpariye, Eşbek) Hamamı

Kadı diğer isimleri ile İpariye, Eşbek ve Eşrik Hamamı; İskenderpaşa Mahallesi 135 Ada 24 Nolu Parselde Diyarbakır Suriçi'nin kuzeybatısında konumlanmaktadır. Hamamın mimarı ve inşa tarihi kesin olarak bilinmese de XV. yüzyıl sonu XVI. yüzyıl başı arasına, 1533-1543 yılları arasında inşa edildiği bunun yanında Kadı İsmail isimli bir hayırseverin hamamın banisi olduğu belirtilmektedir. Tuncer hamamın Parlı Vakfı'na ait olduğunu belirtmektedir (Tuncer, 2012, s. 60). Yılmazçelik ise hamamın Hamravat Suyu ile beslendiğini belirtmektedir (Yılmazçelik, 1995, s. 83); (Şekil 3.32).

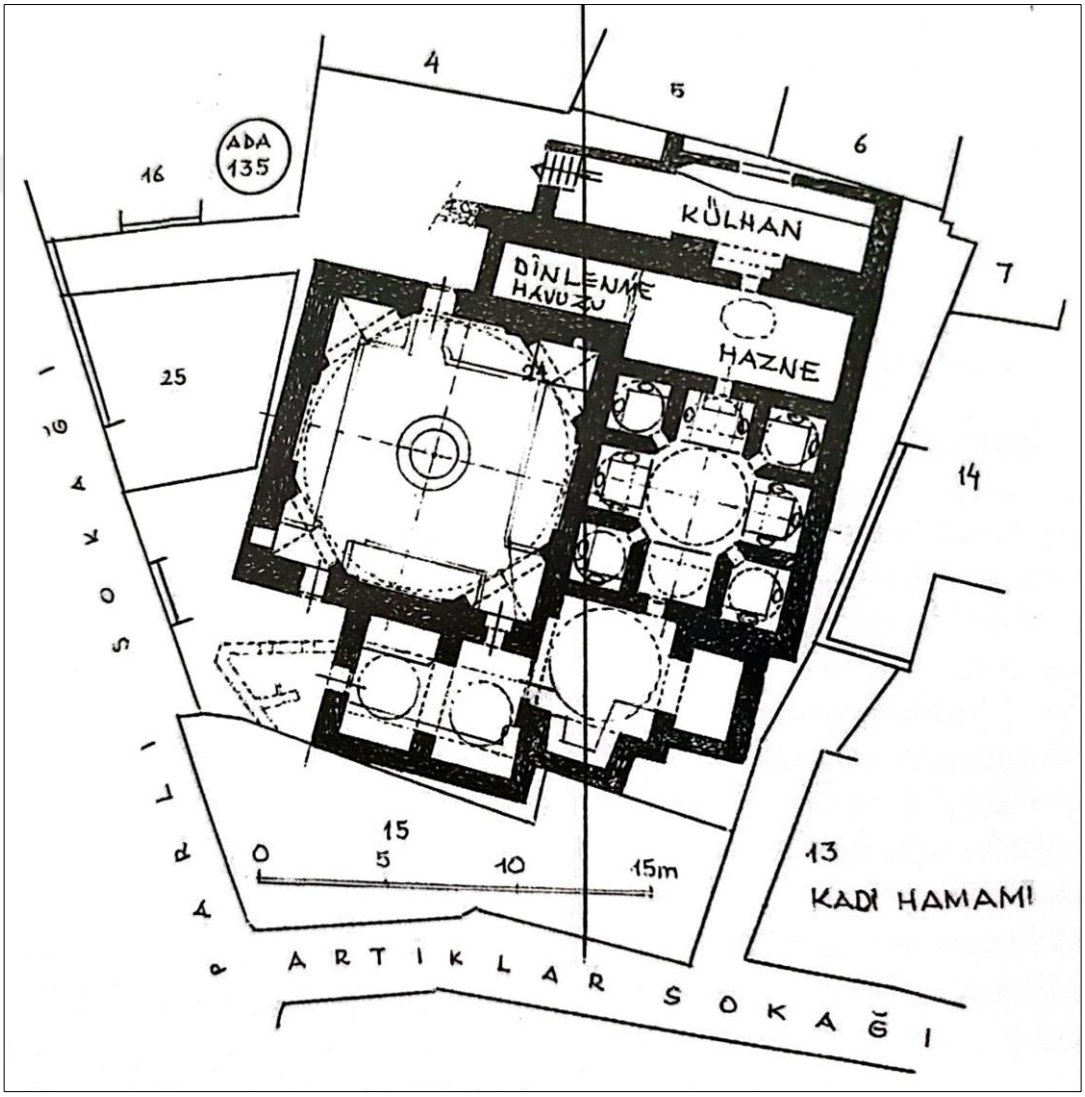
Evliya Çelebi Kadı Hamamı'ndan övgü ile bahsetmektedir. Hamamın sularının kentteki diğer hamamların sularına göre daha sıcak olduğu bunun yanında güzel havalı bir hamam olduğundan bahsetmektedir. Halk arasında hamamın Eşek Hamamı olarak adlandırıldığı, asıl adının ise Eşbek Hamamı olduğunu belirtmektedir (Çelebi, 2010, s. 53). Semavi Eyice'nin sınıflandırmasına göre A Plan Tipli- Haçvari Plan şemasına sahiptir.

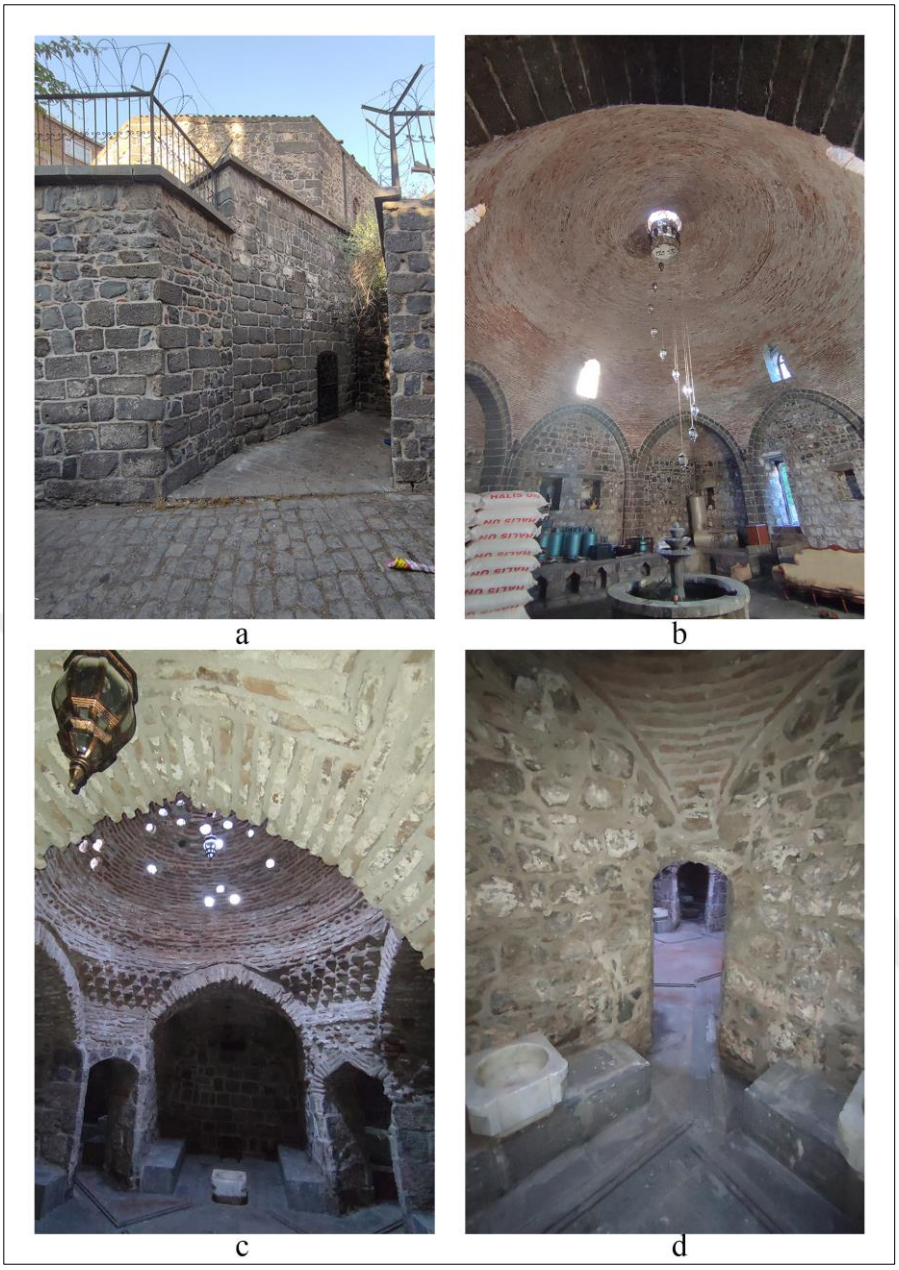
Şekil 3.32 : Kadı (Eşbek) Hamamı genel görünümü (VGM Arşivi).

Kadı Hamamı asimetrik bir plan şemasına sahiptir. Kare planlı soğukluk ve sıcaklık mekanları hamamın merkezini oluşturmaktadır. Yapının güneyinde ılıklık mekânı, kuzeyinde ise sırasıyla su deposu ve külhan mekanları yer almaktadır. Kare planlı soğukluk mekanının merkezinde dairesel formlu şadırvan, giriş kapılarının bulunduğu kısımlar hariç bazalt taşından yapılmış taş sekiler yer almaktadır. Sekilerin altında nişler gözlenmektedir. Köşelerde sivri kemerli tromplar, kenarlarda ise takviye kemerleri ile kare plandan sekizgen gövdeye sahip kubbeye geçiş yapılmaktadır. Kubbe kasnağında teğet kemerli dört pencere bulunmaktadır. Soğukluk mekanının kuzey duvarında bahçeye açılan düz lentolu bir kapı bulunmaktadır. Soğukluk mekanının güney duvarında yer alan kapı ile 2 bölümden oluşan aralık mekanına geçilmektedir. Bu mekânın üst örtüsü kubbeden oluşmaktadır. Aralık mekanının batısında tıraşlık ve hela mekanları, doğusunda ise ılıklık mekânı bulunmaktadır. Kubbeli ılıklık mekanının doğusunda ve güneyinde sekiler yer almaktadır. Ilıklık mekanının kuzey duvarında yer alan kapı vasıtası ile sıcaklık mekanına erişilmektedir. Anadolu ve Diyarbakır Hamamlarında sık uygulanan plan şemalarından olan 4 eyvanlı plan şeması Kadı Hamamı'nda da uygulanmıştır. Kare planlı sıcaklık mekânı; kenarlarda eyvanlar, köşelerde halvet hücrelerinden oluşmaktadır. Halvet hücrelerinin 4 tarafında, eyvanların ise (kuzey ve güney eyvanları hariç) 3 tarafında sekiler bulunmaktadır. Sıcaklık mekanına erişimin sağlandığı güney eyvanında ve su

deposuna açılan pencerenin yer aldığı kuzey eyvanında karşılıklı duvarlarda sekiler yer almaktadır. Eyvanlar arasında yer alan teğet kemerli giriş kapıları ile kare planlı ve kubbeli halvet hücrelerine erişilmektedir. Kare planlı halvet hücrelerinden kubbeye geçiş aslan göğsü elemanları ile sağlanmaktadır. Kare planlı sıcaklık mekânından kubbeye geçiş (halvet hücrelerinin giriş kapıları üzerinde yer alan) 4 sıra kirpi saçak elemanları ile sağlanmaktadır. Restorasyonu tamamlanan Kadı Hamamı, hamam olarak işlevlendirilmiş olsa da günümüzde depo olarak kullanılmaktadır (Şekil 3.33); (Şekil 3.34).

Şekil 3.33 : Kadı Hamamı planı (Tuncer, 2012, s. 56).

Şekil 3.34 : (a, b, c, d) Kadı Hamamı (Hakseven, 2023).

3.4.1.6 Cıngıllı (Cemşid Bey) Hamamı

Cıngıllı Hamamı diğer ismi ile Cemşid Bey Hamamı; Cevatpaşa Mahallesi, 39 Ada 17 Nolu Parselde Diyarbakır Suriçi'nin kuzeydoğusunda konumlanmaktadır (Şekil 3.35). Hamamın mimarı ve inşa tarihi kesin olarak bilinmese de Palu'lu Cimşid Bey tarafından XVI. yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir (Sözen, 1971, s. 210; Tuncer, 2012). Günümüzde Hamamın yalnızca soğukluk bölümü mevcuttur. Geri kalan mekanlar yok olmuştur. Soğukluk mekânı kubbesi üzerinde yer alması gereken aydınlık feneri elemanı yok olmuştur. Soğukluk mekânı içerisinde 3-4 metre arasında hafriyat- moloz birikintisi mevcuttur. Mevcut soğukluk mekânı yapısal olarak oldukça

kötü bir durumdadır. Yapılan gözlemler neticesinde duvarlar ve kemerlerdeki taşların insan kaynaklı müdahaleler ile söküldüğü düşünülmektedir. Mekânın duvarlarında gözlenen hasarlar mekanik etkilerden ziyade insan kaynaklı (define vb.) müdahaleler ile söküldüğü düşünülmektedir. Köşelerde yer alan sivri kemerli tromplar ve kenarlarda yer alan sivri takviye kemerlerinin birleşim noktalarındaki taşlar sökülmüştür. Bu durum yapı için ciddi tehlike oluşturmaktadır (Şekil 3.36).

Şekil 3.35 : Cıngıllı (Cemşid Bey) Hamamı (Salt Arşiv, AHDBK020).

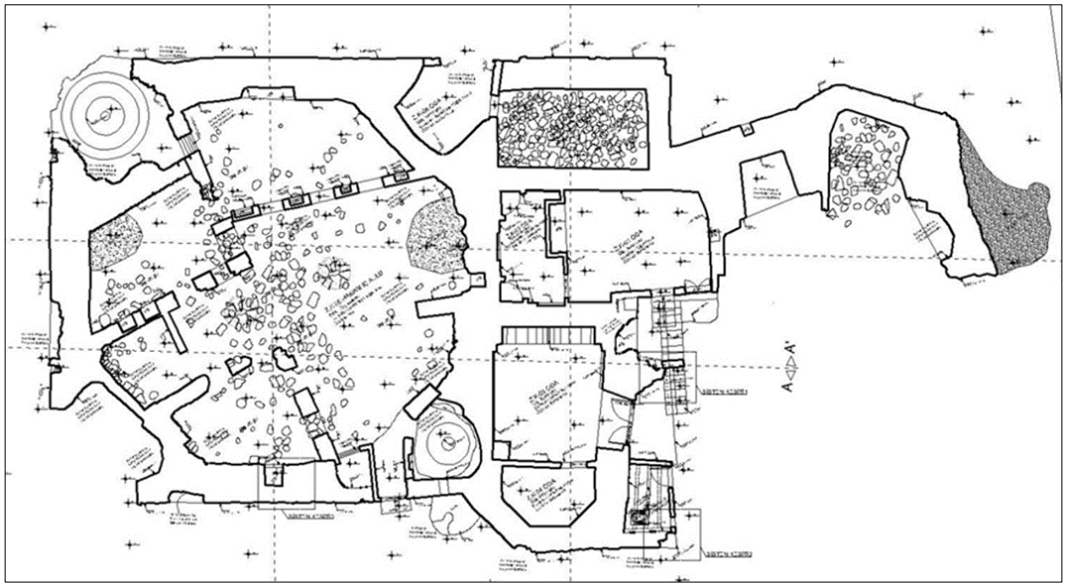
Şekil 3.36 : Cıngıllı (Cemşid Bey) Hamamı soğukluk mekanı (Hakseven, 2023).

3.4.1.7 Harap Hamamı

Harap Hamam olarak adlandırılan hamam; Hasırlı Mahallesi 20098 Ada 1 Numaralı Parselde Diyarbakır Suriçi'nin güneydoğusunda konumlanmaktadır. Hamamın mimarı ve yapım tarihi belirli değildir. Günümüzde hamamın soğukluk, aralık, ılıklık ve sıcaklık duvarları kısmi olarak mevcuttur. Hamam Orhan Cezmi Tuncer tarafından hamamlar dizinine dahil edilmemiştir. Hamamın üst örtüsü tamamen yok olmuştur. Mevcut kalıntılarına betonarme ekler eklenerek konut olarak kullanılmıştır. İncelenen 1939 Tarihli Hava Fotoğrafından yapının o dönemde de âtıl bir durumda olduğu, soğukluk ve sıcaklık kubbelerinin çökmüş olduğu gözlenmektedir (Şekil 3.37); (Şekil 3.38).

Şekil 3.37 : Harap Hamam soğukluk mekanı kalıntıları (Hakseven, 2023).

Şekil 3.38 : Harap Hamam zemin kat plan rölövesi (DKVKBK Arşivi).

3.4.2 Mevcut Olmayan Hamamlar

XX. yüzyıl ortalarına kadar Diyarbakır Suriçi'nde aktif bir şekilde kullanılan hamam yapıları, konutlara modern su şebekesi ve altyapının gelmesi ile âtıl durumda kalmıştır. Zaman içerisinde işlevini kaybeden hamam yapıları bakımsızlık ve işlevsizlik neticesinde metruk bir hal alarak yıkılmıştır. XIX. yüzyıl'da Diyarbakır Suriçi'nde 20 ile 25 arasında hamam yapısının bulunduğu yazılı kaynaklarda belirtilmiş olsa da günümüzde Suriçi bölgesinde sadece 8 hamam yapısı bulunmaktadır.

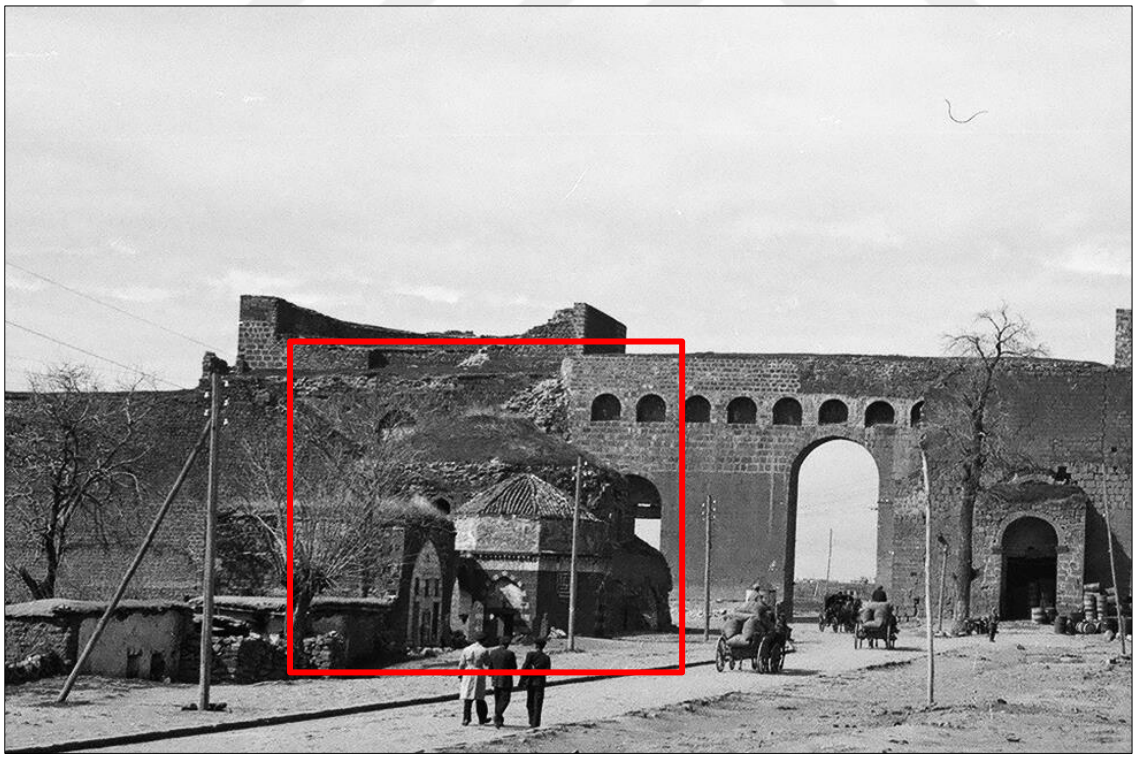
Yok olan hamamlar arasından Hüseyin Efendi, Hurşid, İbafiye ve Dere hamamları hakkında yeterli bilgi bulunamamıştır.

İpekoğlu Hamamı

İpekoğlu Hamamı, diğer bir adı ile İbn- Ziyal Hamamı olarak adlandırılan hamam; Yenişehir İlçesi Köşkler Mahallesi, 575 Ada 1 Numaralı Parselde, Diyarbakır Suriçi'nin batısında var olmuştur. Suriçi'nde, Urfa Kapısı girişinde konumlanmış olan hamam 1863 yılına kadar işlevini sürdürmüştür. Hamam başka işlevlerde kullanılmış, nitekim bir dönem Gazhane yapısı olarak kullanılmış olsa da günümüzde tamamen yok olmuştur. Sözen, hamamın Haririzadeler Vakfı'na ait olduğunu belirtmektedir (Sözen, 1971, s. 210); (Şekil 3.39); (Şekil 3.40).

Şekil 3.39 : İpekoğlu Hamamı genel görünümü (SALT Arşiv, TASUH0766).

Şekil 3.40 : İpekoğlu Hamamı genel görünümü (VGM Arşivi, 1930).

İskenderpaşa (Yeni, Çarşı) Hamamı

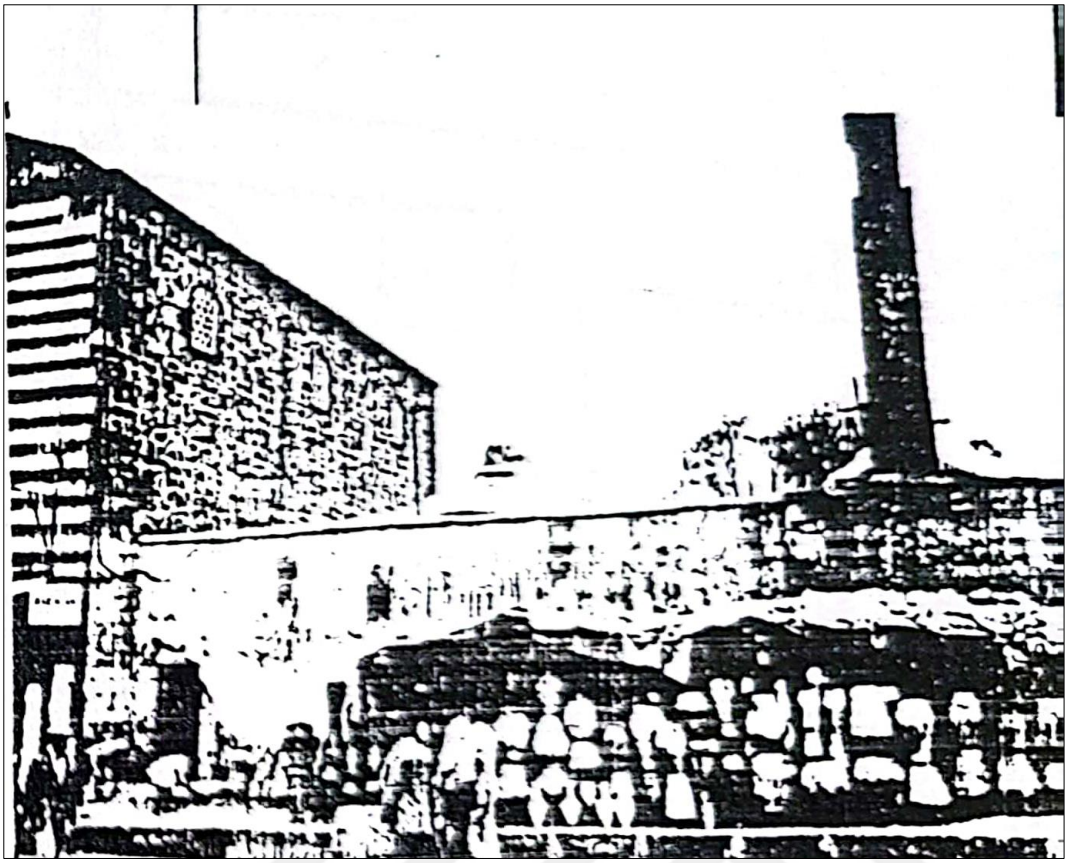
İskenderpaşa Hamamı, diğer adları ile Yeni ve Çarşı Hamamı olarak adlandırılan hamam; İskenderpaşa Mahallesi, 134 Ada 43 Numaralı Parselde, Diyarbakır Suriçi'nin kuzeybatısında var olmuştur. 1565 tarihli İskender Paşa Vakfiyesi'nden hamamın Kayseriye Han yakınlarında, Kavukçular Çarşısı'nda bulunduğu ve İskenderpaşa tarafından inşa edildiği belirtilmektedir. Hamam, İskenderpaşa tarafından inşa edilen cami için vakfedilmiştir. 1913 yılında çıkan yangında tamamı yıkıldığı, yerine dükkanlar yapıldığı belirtilmektedir (Yılmazçelik, 1995, s. 85).

Diyarbakır Salnamleri'nde İskenderpaşa Hamamı hakkında şu bilgiler verilmiştir:

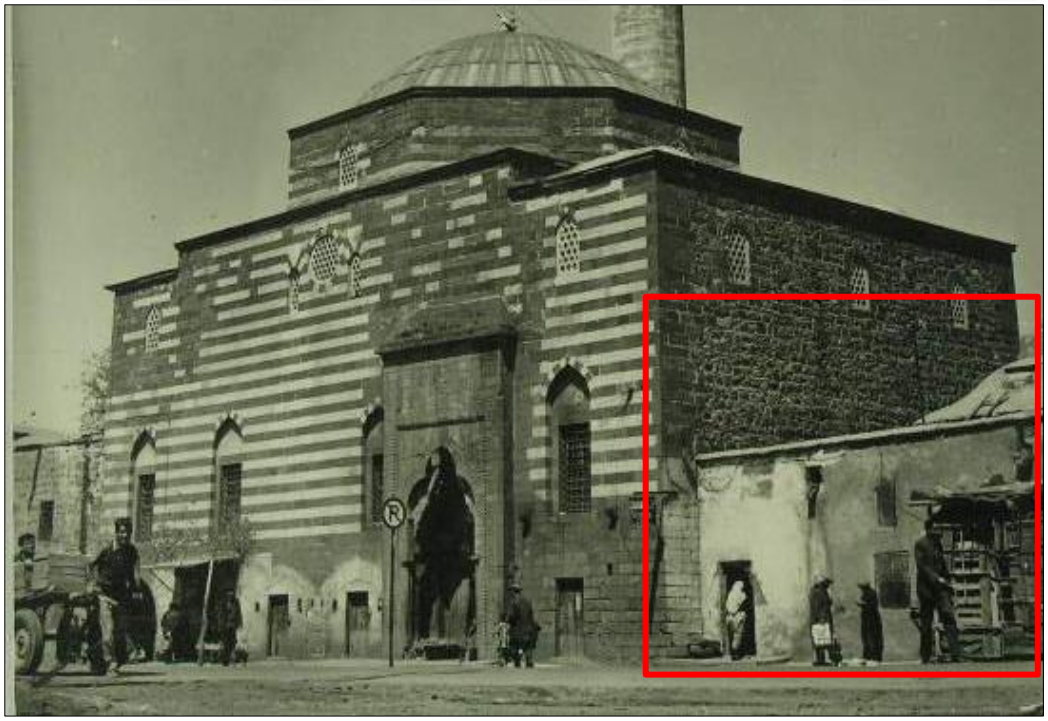
> … evkaf-ı mülhakadan İskenderpaşa Cami-i Şerifi … musakkafât-ı vakfiyesinden Çarşı Hamamı'yla kademhaneleri lağımlarının tamiratı … icra kılınmıştır.
>
> … evkaf-ı mülhakadan İskenderpaşa Cami-i şerifinin su yollarını ve merbut çarşı hamamıyla Mardin Kapısı değirmenlerinin tamiratı icra kılınmıştır.

Şensu (Küçük) Hamamı

Şensu Hamamı, diğer adı ile Küçük Hamam olarak adlandırılan hamam; Melik Ahmet Mahallesi, 322 Ada 65 Numaralı Parselde, Diyarbakır Suriçi'nin kuzeybatısında var olmuştur. Günümüzde tamamen yok olmuş hamam, Melik Ahmet Cami'nin hemen doğusunda konumlanmıştır. 1842 Tarihli evkaf kaydından, hamamın Dilaver Paşa Vakfına ait olduğu belirtilmektedir 1815 Yılında kenti ziyaret eden J. S. Buckingam, kentin en ucuz hamamı olduğunu belirtmektedir (Buckingam'dan *aktaran* Yılmazçelik, 1995, s. 85); (Şekil 3.41); (Şekil 3.42).

Şekil 3.41 : Melik Ahmet Paşa Caddesi'nden Şensu (Küçük) Hamam genel görünümü (DKVKBK Arşivi).

Şekil 3.42 : Melik Ahmet Paşa Cami ve yanında yer alan Şensu (Küçük) Hamam genel görünümü (VGM Arşivi).

Melik Ahmet Paşa Cami'sinin yan parseline konumlanmış olan hamamın, XX. yüzyılda aktif olarak kullanılmış olsa da tescil edildiği 1980 yılında metruk bir durumda olduğu belirtilmiştir (Şekil 3.43).

Şekil 3.43 : Şensu (Küçük) Hamam genel görünümü (DKVKBK Arşivi).

Suakar Hamamı

Suakar Hamamı, diğer adları ile Suvaykiyye, Sadaka veya İbrahim Beğ Hamamı olarak adlandırılan hamam; İnönü Mahallesi, 155 Ada 2 Numaralı Parselde, Diyarbakır Suriçi'nin kuzeydoğusunda, Gazi Caddesi üzerinde var olmuştur (Şekil 3.44). Günümüzde tamamen yok olmuş Suakar Hamamı'nı Evliya Çelebi Zibilci Hamamı olarak adlandırmakla birlikte, Dağ Kapısı yakınında konumlanan gayet açık ve sade bir hamam olduğundan bahsetmektedir (Çelebi, 2010, s. 53). Hamamın Akkoyunlulardan İbrahim Bey Vakfı'na ait olduğu bunun yanında XIX. yüzyılda Diyarbakır'ın işlek hamamlarından biri olduğu belirtilmektedir (Sözen, 1971, s. 208; Yılmazçelik, 1995, s. 87). Hamamın Akkoyunlu Dönemi'ne, XV. yüzyıl sonu ile XVI. yüzyıl başı arasına tarihlendirilmektedir. Suakar Hamamı'nın, Akkoyunlu Dönemi'nde inşa edilmiş olması kentteki Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmiş diğer hamamlardan ayrılmasına neden olmaktadır (Şekil 3.45).

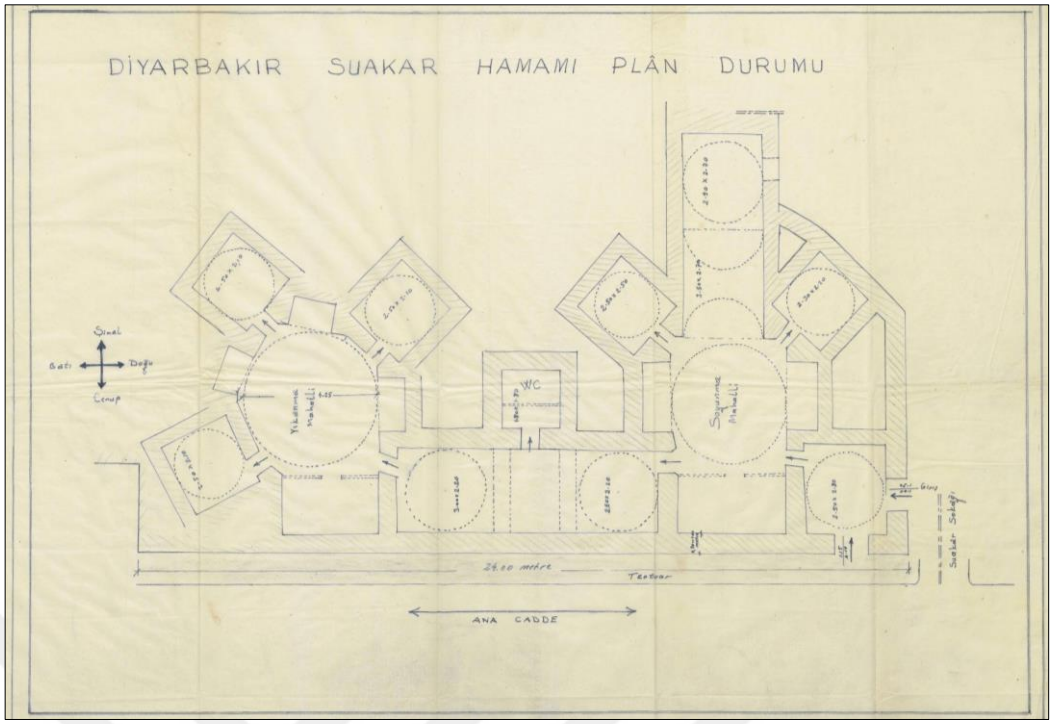

Şekil 3.44 : Yıkılmadan önce Gazi Caddesi üzerinde yer alan Suakar Hamamı (VGM Arşivi).

Şekil 3.45 : Suakar Hamamı sıcaklık mekanı (SALT Arşiv, TASUDOC0204007).

Sözen, Suakar Hamamı'nın Diyarbakır'ın en eski hamamlarından biri olduğunu bunun yanında Eyice'nin sınıflandırmasına göre hamamın, dört eyvanlı köşe halvetli- A Tipi ve Yıldızvari B Tipi'nin karışımı olduğunu belirtmektedir (Sözen, 1971, s. 208); (Şekil 3.46).

Şekil 3.46 : Ali Saim Ülgen tarafından hazırlanan Suakar Hamamı planı (SALT Arşiv, TASUDOC0204013).

Cadde (Şüaciye) Hamamı

1540 Tarihli Tahrir Defteri'ndeki kayıtlara göre Şüca Hamamı olarak adlandırılan hamam, günümüzde tamamen yok olmakla birlikte konumunun Deliller Hanı karşısında olduğu belirtilmektedir (Sözen, 1971, s. 210; Yılmazçelik, 1995, s. 87). Evliya Çelebi, hamamın Mardin Kapısı yakınlarında olduğunu bunun yanında iki kuleli, iki halvetli ve iki sofalı olduğunu belirtmiştir (Çelebi, 2010, s. 53).

Bıyıklı Mehmet Paşa (Kürtler, Kurşunlu) Hamamı

Bıyıklı Mehmet Paşa Hamamı diğer adları ile Kürtler veya Kurşunlu Hamamı günümüzde tamamen yok olmuştur. Diyarbakır Suriçi'nin kuzeydoğusunda, Fatih Paşa Cami'si Şafiler Mescidi arkasında yer almaktaydı. Bıyıklı Mehmet Paşa Diyarbakır'ın ilk Beylerbeyi olduğu için şehre cami, medrese ve hamam gibi yapılar inşa ettirmiştir. 1515-1520 yılları arasında inşa edilen Fatih Paşa (Kurşunlu) Cami'sine vakfedilen hamamın kesin yapım tarihi bilinmese de, XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edildiği düşünülmektedir (Sözen, 1971, s. 211). Günümüzde tamamen yok olmuş bu hamamı Evliya Çelebi eski tarz, eski bir hamam olarak belirtmekte bunun yanında duvar yüzeylerinden misk ve anber gibi güzel kokular geldiğini belirtmektedir (Çelebi, 2010, s. 53).

Mirza Bey Hamamı

Diyarbakır Suriçi'nin kuzeydoğusunda Ulucami'nin karşısında, Kuyumcular Çarşısı'na yakın bir konumda var olmuştur. Günümüzde tamamen yok olan hamamın, Akkoyunlu Dönemi'ne ait, XV. yüzyıl yapısı olduğu belirtilmektedir. 1842 Tarihli bir vakıf belgesine göre XIX. yüzyıldaki işlek hamamlardan biridir (Tuncer, 2012, s. 92; Yılmazçelik, 1995, s. 86). Hamamın I. Dünya Savaşı sırasında yıkılmış olduğu belirtilmektedir (B. Günkut, 1937'den *aktaran* Sözen, 1971, s. 209). Diyarbakır Salnameleri'nde Mirza Bey Hamamı hakkında şu bilgiler verilmiştir:

> … evkaf-ı mülhalakadan Diyârbekir'de kâin Cami-i Kebir avlusunun taş döşemeleriyle su musluğunun Peyas ve Hamravat su yollarının ve cami-i şerif kademgâhları mecrasının ve musakkafât-ı vakfiyesinden Mirza Bey Hamamı'yla değirmenin ve on dört bâb dükkanın müceddeden ve otuz yedi bâbının tamiren inşaatı icra ettirilmiştir.
>
> … Marze hamamının ve Mardin Kapısı değirmeninin ve kırk beş bab dekkakîn vakfiyesinin tamiratı icra edilmiştir.

Rüstempaşa (Yenikapı) Hamamı

Rüstem Paşa Hamamı diğer bir ismi ile Yenikapı hamamı bulunduğu konum itibari ile bu ismi aldığı düşünülmektedir. Nitekim 1676 Tarihli bir vakfiyeye göre hamamın Rüstem Paşa adını taşıdığı bunun yanında Hamamın aktif olduğu süreçte su ihtiyacının İçkale hattından karşılandığı belirtilmektedir (Yılmazçelik, 1995, s. 87). Hamamın 1882 yılında yıkıldığı belirtilmektedir (Sözen, 1971, s. 209).

Bekirpaşa Hamamı

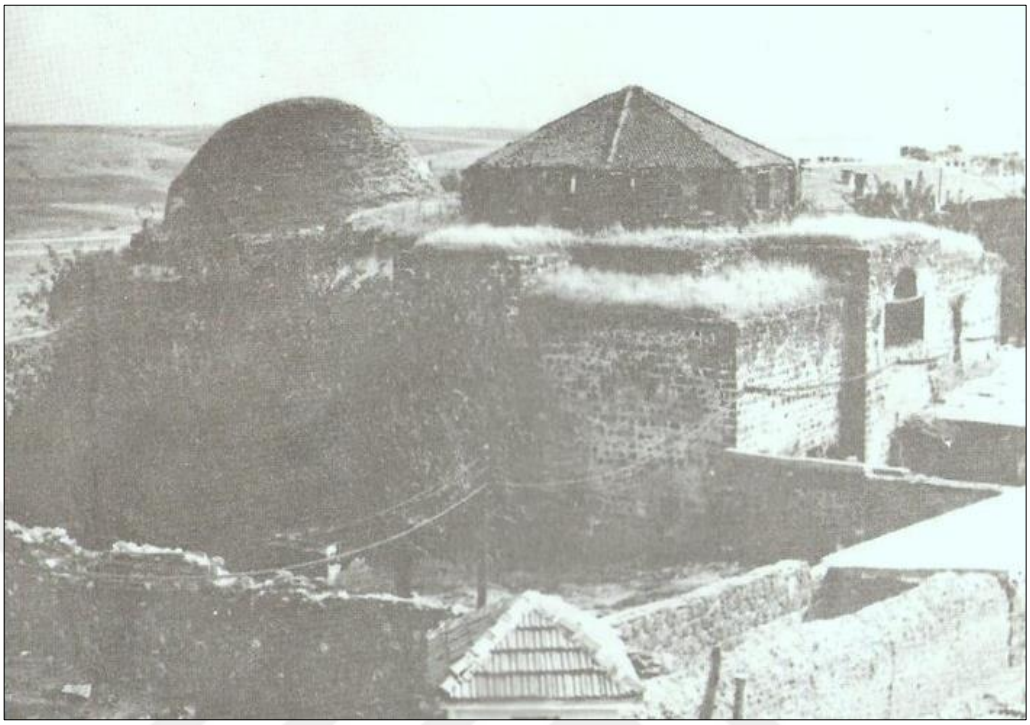
Yapım tarihi bilinmeyen ve günümüzde tamamen yok olan hamamın, Melik Ahmet Paşa Camisi ve Şensu (Küçük) Hamamı'nın doğusunda yer aldığı belirtilmektedir (Sözen, 1971, s. 210; Yılmazçelik, 1995, s. 88).

İçkale (Kale) Hamamı

Diyarbakır Suriçi'nin kuzeydoğu uç kısmında yer alan İçkale'de, işlevi değiştirilerek hamam olarak kullanılmış olan Saint Geogre Kilise'si bulunmaktadır.

Tuncer İçkale'de kiliseden hamama dönüştürülen yapı haricinde başka bir hamam yapısı olduğunu belirtmektedir (Tuncer, 2012, s. 91). Yılmazçelik ise İçkale (Kale) Hamamı'nın sura bitişik olduğu ve kuzey doğu ucunda bulunduğunu bunun yanında 1863 yılına kadar aktif olduğunu belirtmektedir (Yılmazçelik, 1995, s. 87). Nitekim

Yılmazçelik'in tarif ettiği İçkale Hamamı, Saint George Kilisesi Sur duvarına bitişik olarak inşa edildiği ve İçkale'nin kuzeydoğusunda yer almaktadır (Şekil 3.47).

Şekil 3.47 : Hamama dönüştürülmüş Saint George Kilisesi (VGM Arşivi).

Alaettin Hamamı

İnşa tarihi, konumu ve yıkıldığı tarih hakkında yeterli bilginin olmadığı hamamın Sinek Pazarı olduğu belirtilmektedir (Sözen, 1971, s. 210; Yılmazçelik, 1995, s. 88). Evliya Çelebi, İpariye Hamam'nın suyu, havası ve yapısından övgü ile bahsetmekte bunun yanında bu hamamın Sinek Pazarı'nda yer aldığını belirtmektedir (Çelebi, 2010, s. 53). Nitekim bu durum Alaettin Hamamı'nın ve İpariye Hamamı'nın aynı hamam olabileceğini düşündürtmekle birlikte bu konuda kesin bir bilgi bulunamamıştır.

Maristan Hamamı

İnşa tarihi hakkında herhangi bir bilginin olmadığı hamamın Melik Ahmet Paşa Cami ve Şensu (Küçük) Hamamı karşısında var olmuş olduğu bunun yanında hamamın Gazi İlkokulu'nun yerinde var olmuş olduğu ve okul yapımı sırasında yıkılmış olduğu belirtilmektedir (Sözen, 1971, s. 209). Tuncer bu hamamın, Bekirpaşa Hamamı ile yakın bir konuma sahip olduğunu ve bu hamamın Bekirpaşa Hamamı olabileceğini belirtmektedir (Tuncer, 2012, s. 93).

Domat Hamamı

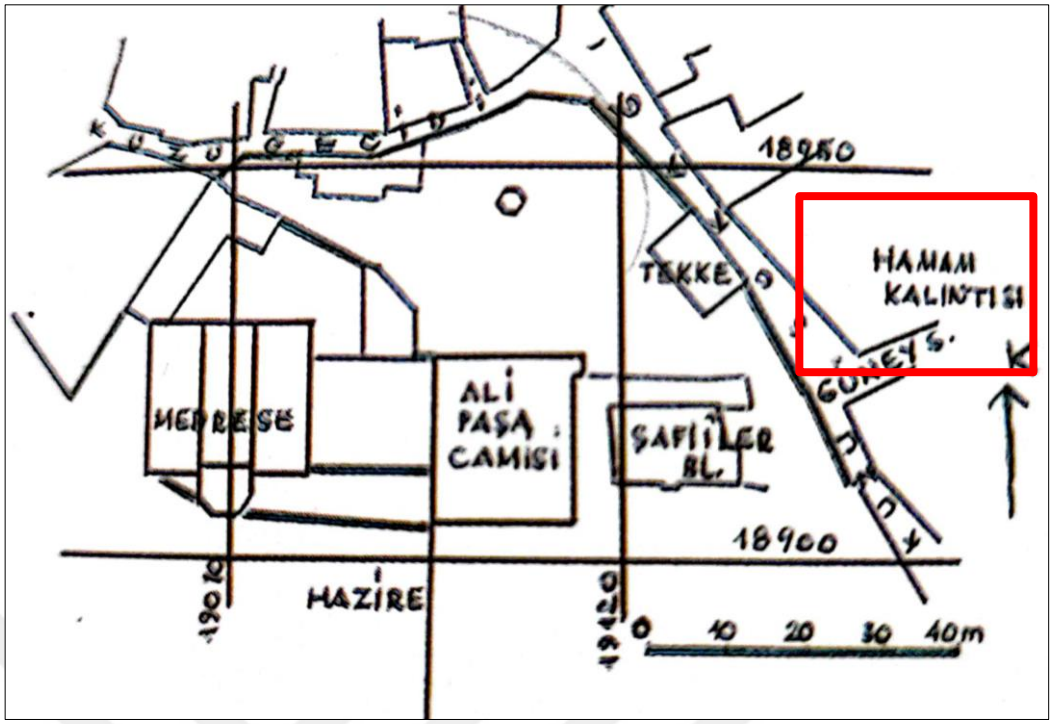
Muallak Mahallesi'nde, Katolik Kilisesi yakınında var olmuş olduğu belirtilmektedir (Sözen, 1971, s. 210; Yılmazçelik, 1995, s. 88). İnşa tarihi ve yapıldığı dönem belli olmasa da I. Dünya Savaşı sırasında yıkıldığı belirtilmektedir (Sözen, 1971, s. 210; Tuncer, 2012, s. 93).

Alipaşa Hamamı

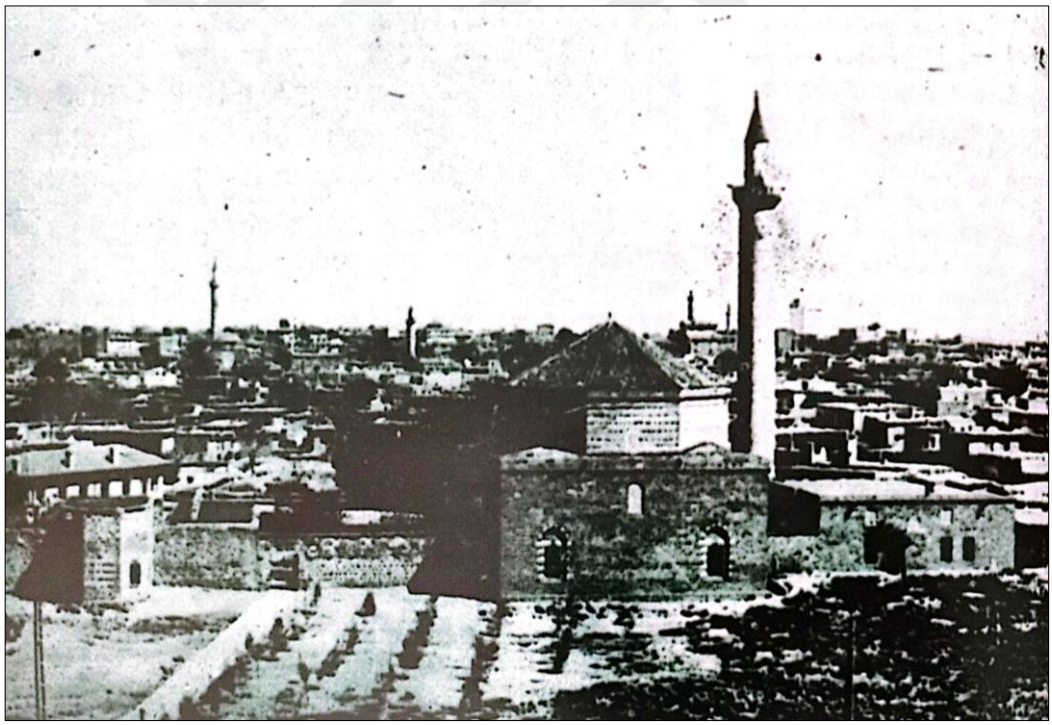
Hadım Ali Paşa tarafından 1534 yılında cami ve medrese ile birlikte inşa ettirilmiştir. Kayıtlarda Ali Paşa Camisi ve Medresesi Mimar Sinan eseri olarak geçmektedir. Sözen, Mimar Sinan'ın sadece cami ve medreseyi değil bütün manzumeyi şekillendirmiş olabileceğini nitekim Ali Paşa manzumesinin bir bütünlük gösterdiğini belirtmektedir (Sözen, 1971, s. 211). 1805 Tarihli bir vakıf belgesinden hamamın Ali Paşa Camisi'nin Evkafı'ndan olduğu ve işlek bir hamam olduğu belirtilmektedir (Yılmazçelik, 1995, s. 88). Tuncer 1960'larda hamamın kalıntılarının ve kemerlerinin mevcut olduğunu belirtmiştir (Tuncer, 2012, s. 92). Hamam günümüzde tamamen yok olmuştur (Şekil 3.48); (Şekil 3.49).

Diyarbakır Salnameleri'nde Ali Paşa Hamamı ve vakfa ait bir başka hamam hakkında şu bilgiler verilmiştir:

> … evkaf-ı mülhakadan Ali Paşa Cami-i şerifinin ve marbut hamam ile su yollarının ve beş bab dekkâkîn vakfiyesinin müceddeden ve sekiz babın da kısmen inşaat ve tamiratı icra kılınmıştır.
>
> … evkaf-ı mülhakadan Gazi Ali Paşa Cam-i Şerifi'nin su musluğuyla musakkafât-ı vakfiyesinden harab ve mesdûd olan bir bâb hamamının … inşaatı icra ettirilmiştir.

Şekil 3.48 : Ali Paşa Manzumesi planı (Tuncer, 2012).

Şekil 3.49 : Ali Paşa Manzumesi genel görünümü (Tuncer, 2012).

Roma Dönemi'nden itibaren Diyarbakır Suriçi'nde var olan kentiçi hamamları bin yıldan fazla bir süredir hamamlarda yıkanma kültürünün yaşatılmasına katkı sağlamıştır. XX. yüzyıl sonlarına kadar kentte aktif olarak kullanılan ve genel olarak XV.- XVI. yüzyıllara tarihlendirilen hamamlar, konutlara modern su sistemlerin

iletilmesi, modern dünyada mahremiyet ve hijyen standartlarının değişmesi, artan konut ihtiyacı için yer açmak adına yıkımlar gibi gerekçeler ile âtıl kalarak işlevlerini yitirmişlerdir. Zaman içerisinde pek çoğu yıkılmış veya bakımsız kalarak terk edilmiştir. XIX. yüzyıl sonlarında Diyarbakır Suriçi'ndeki hamam sayısının 20'den fazla olduğu belirtilmektedir (Beysanoğlu, 1990, s. 653). Günümüzde mevcut olan hamamların sayısı (harap durumda olanlar da dahil) yalnızca 8'dir. Sonuç olarak, hamamlar ve hamam kültürü yok olmaya tehlikesi ile karşı karşıya olduğu söylenebilir.

4. DEVA (DEVE) HAMAMI

Bu tez çalışmasının konusu olan Deva Hamamı, isim olarak aynı zamanda Hamam-ı Kebir (Büyük Hamam) veya halk arasında Deve Hamamı[16] olarak da adlandırılmaktadır. Beysanoğlu Deva Hamamı'nın 1520-1540 yılları arasında inşa edildiğini ve Hüsrev Paşa Vakfı'na ait olduğu belirtilmektedir (Beysanoğlu, 1990, s. 550). Tuncer ise hamamın XVII. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiş olabileceğini belirtmektedir (Tuncer, 2012, s. 85). Hamamın 1711 tarihinde kapsamlı bir onarım geçirmiş olduğu Diyarbakırlı Şair Hami'nin şu beyitlerinden anlaşılmaktadır. (Şair Hami'den *aktaran* Beysanoğlu, 1990, s. 550)

> Hüsn-i ta'mîrin görüp HÂMÎ dedim târihini
>
> Sıhhati kasteyleyen gelsün Devâ Hamamına

1869- 1905 senelerine ait Diyarbakır Salnameleri'nde Deva Hamamı hakkında şu bilgiler verilmektedir:

> … evkaf-ı mülhalakadan Hüsrev Paşa Cami-i Şerifi ile medresenin ve musakkafât-ı vakfiyesinden Deva ve Çardaklı hamamlarının ve Gemerek ve Deliler hanlarının ve Mardin Kapısı Fırını'yla ittisâlinde müceddeden bina ve inşa olunan şerîkhanenin tamirat ve inşaatı ifa edilmiştir.
>
> … evkaf-ı mülhalakadan Hüsrev Paşa Cami-i Şerifi vakfiyelerinin ve marbutatından deva ve çardaklı hamamlarıyla Deliler ve Gümrük hanlarının tamiratı icra olunmuştur.

Evliya Çelebi Deva Hamamı'ndan Muallak Minare yakınındaki hamam olarak bahsetmekte ve bu hamam hakkında şöyle bilgiler vermektedir. (Çelebi, 2010, s. 53)

> … Döşemesinde mermerleri ve kubbelerinde bîllur camları gayet sanatlıdır.

1815 yılında Diyarbakır'ı ziyaret eden J.S. Buckingham, Deva Hamamı'nın kentin o dönemdeki en büyük hamamı olduğunu belirtmiştir (J. S. Buckingham'dan *aktaran* Yılmazçelik, 1995, s. 86).

---

[16] Söylentilere göre, geçmiş dönemlerde hamamın inşaatı sırasında içerisine giren bir deve kaybolmuş ve bu deve uzun arayışlar sonucu hamamda bulununca, hamam halk arasında Deve Hamamı olarak anılmıştır (Sönmez, 2021, s. 319).

Diyarbakır Kenti'nin en büyük hamamlarından biri olan ve 16. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen Deva (Deve) Hamamı yapısal bütünlüğünü korumuş olsa da zaman içinde doğal ve insan kaynaklı koşullardan ötürü ciddi hasarlar almış ve almaya devam etmektedir. Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünde Deva Hamamı'nın mevcut durumunun belgelenmesine, koruma sorunlarına ve özgün değerlerinin korunarak geleceğe aktarılması için geliştirilen önerilere yer verilmiştir.

4.1 Mevcut Durum Tespiti

4.1.1 Konum ve Tarihçe

Diyarbakır'ın Sur İlçesi Abdaldede Mahallesi'nde yer alan Deva Hamamı, Gazi Caddesi üzerinde 398 Ada, 3 Nolu Parselde yer almaktadır. Hamamın Gazi Caddesi'ne ve Deva Hamamı Sokak'a yönelen iki cephesi bulunmaktadır, diğer iki cephe ise komşu yapılarla çevrelenmiştir. Hamamın kitabesi bulunmamakla birlikte sahip olduğu tipoloji ve yapım tekniğine bağlı olarak XVI. yüzyılın ilk yarısına, 1520- 1540 yılları arasına tarihlendirilmektedir. Hüsrev Paşa Vakfı'na ait olan Deva Hamamı'nın, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivinde yer alan 1518 ve 1540 tarihli tapu tahrir defterlerinde (Defter No. 200) belirtildiği üzere yıllık 63 bin akçe gelirinin olduğu anlaşılmaktadır. Hamam, 1930'lu yıllarda Vakıflar İdaresi tarafından satılmıştır (Beysanoğlu, 1990, ss. 550–551; M. Mehdi, 1992, s. 64).

Yılmazçelik, Deva Hamamı'nın Hamravat Suyu ile beslendiğini belirtmektedir (Yılmazçelik, 1995, s. 83). Tuncer ise hamamın Ayn Zelal (Anzele) Suyu, Şakkül Acuz Suyu ve Abidin Paşa Su kaynakları ile beslenmiş olabileceğini belirtmektedir. Tuncer, Ali Paşa Manzumesi'nden sonra kuzeydoğuya yönelen Ayn Zelal (Anzele) Suyunun Abdaldede Mahallesine gelerek Deva Hamamı'nı beslediğini, ek olarak Şakkül Acuz Suyunun da Abdaldede Mahallesini ulaştığını dolayısıyla bu su kaynağının da hamamı beslediğini belirtmektedir. Bu kaynaklarına ek olarak hamamı besleyen bir diğer kaynak ise Abdaldede Mahallesinde, Deva Hamamı'nın 55 m güneyinde yer alan Abidin Paşa Su Kuyusu'dur. Tuncer, Abidin Paşa Kuyusu'nun oldukça zengin bir yer altı su kaynağı olduğunu, bölgede birçok yapıyı beslediğini belirtmektedir (Tuncer, 2012, s. 87).

Hamam, Mardin Kapısı'na yakın bir mevkide, Diyarbakır Suriçi'nin güneybatısında konumlanmaktadır (Şekil 4.1). Deva Hamamı doğu- batı aksında konumlanan, genel hatları ile dikdörtgen planlı bir kütleye sahiptir. Deva Hamamı tek, bir diğer adı ile

“kuşluk” tipinde bir hamam olmasına karşın iki girişi bulunmaktadır. Hamama erişim bu iki kapıdan sağlanmakla birlikte Gazi Caddesi’nde “erkekler girişi” ve Deva Hamamı Sokak’ta “kadınlar girişi” bulunmaktadır. Günümüzde Gazi Caddesi’ne bakan cephede yer alan erkekler girişi kapatılarak cadde ile ilişkisi kesilmiştir. Bu mekân günümüzde dükkân olarak kullanılmaktadır. Hamama erişim kadınlar girişinden sağlanmaktadır.

Şekil 4.1 : Diyarbakır Suriçi Planı ve Deva Hamamı’nın Konumu (Gabriel, 1930).

4.1.2 Plan Özellikleri

4.1.2.1 Zemin Kat Planı

Erkekler Girişi (zk 01)

Günümüzde dükkân olarak kullanılan erkekler girişi mekânı, Gazi Caddesi ile hamamın soğukluğu arasındaki geçişi sağlar. Soğukluk mekânına açılan kapının kapatılmasından ötürü hamam ile cadde arasındaki bağlantı kesilmiştir. 20. yüzyıldan bu yana nüfus artışı, kaçak yapılaşma, altyapı çalışmaları ve imar hareketleri neticesinde; cadde ve sokak kotları sürekli yükselmiştir. Nitekim bu müdahalelerden ötürü günümüzde Deva Hamamı ile Gazi Caddesi ve Deva Hamamı Sokak arasındaki

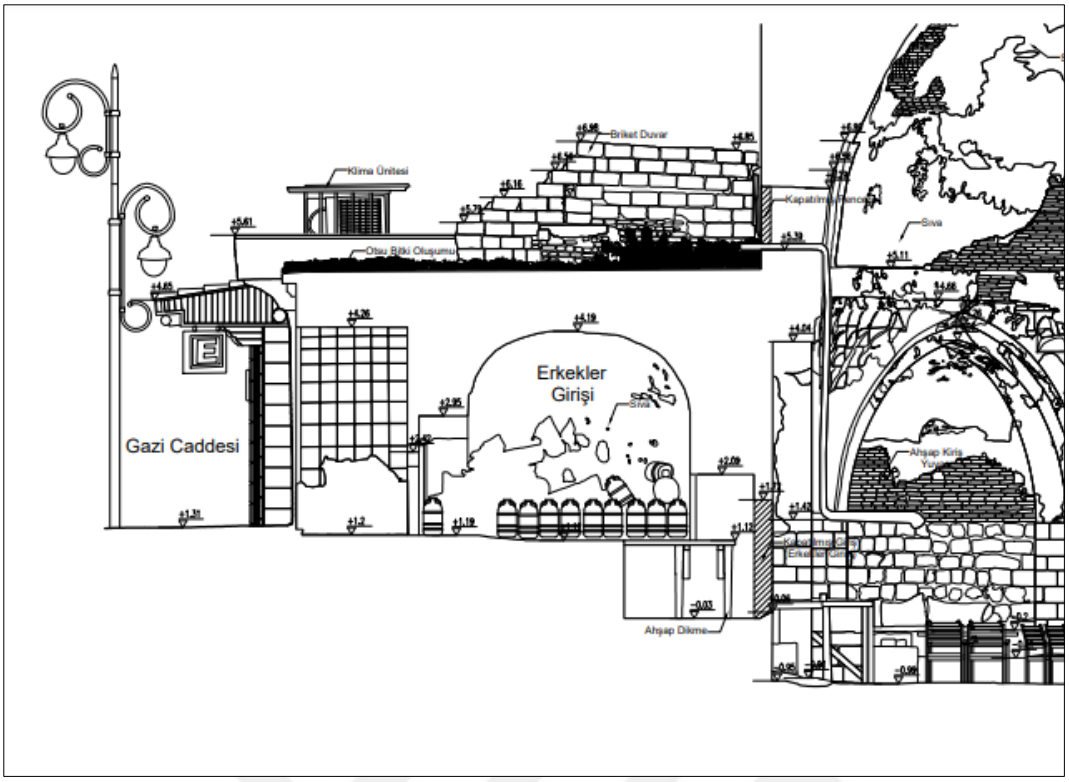
kot farkı 2 ile 2.50 m. arasında değişmektedir (Kejanlı ve Dinçer, 2011; Tuncer, 2012, s. 85). Erkekler girişi iki mekândan oluşmaktadır. Günümüzde ticari birim olarak kullanılan bu mekânın iki kısmı da depolama amacı ile kullanılmaktadır. Gazi Caddesi'ne bakan dış cephe bazalt taşı ve kireç taşından oluşmaktadır. Üst noktalarda kireç taşından yapılmış bingi taşları[17] bulunmaktadır (Şekil 4.2).

Şekil 4.2 : (a, b, c) Deva Hamamı Erkekler Girişi görünümü (Hakseven, 2022).

Kemerli giriş kapısından erişilen mekânın ilk bölümünün zemini ve duvarları seramik ile kaplıdır. İlk bölüm ile ikinci bölüm arasında basık kemerli bir kapı bulunmaktadır. Oldukça dar olan bu kapının yüksekliği 122 cm'dir (yükselen yol ve sokak kotları sebebiyle). Bu bölümden tonozlu ikinci bölümü geçilir. Bu bölgenin Zemin kotu ile ilk bölgenin zemin kotu arasında 115 cm. bulunmaktadır. Bununla birlikte ahşap elemanlar kullanılarak ikinci bölümün zemini yükseltilerek ilk bölümün zemin seviyesine getirilmiştir. İkinci bölümün duvarları niteliksiz malzemeler ile sıvanmıştır. Üzengi sathına kadar bazalt taşı, üzengi sathından sonra ise ateş tuğlası kullanıldığı anlaşılmaktadır (Şekil 4.3).

[17]Bingi taşı, dam veya çatının saçak kısımlarının desteklenmesi amacıyla bir kısmı yapı duvarına içerisine geçen taşlara verilen isimdir (Tuncer, 1999, s. 82).

Şekil 4.3 : Erkekler Girişi kesiti (Hakseven, 2022).

Kadınlar Girişi (zk 02)

Diyarbakır'da günümüze ulaşan hamamlar arasında çift girişli olan tek hamam, Deva Hamamı'dır, Nitekim Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmiş diğer hamamlar gibi, Deva Hamamı Kadınlar Giriş mekânı da mahremiyet gibi gerekçelerden ötürü tali (ara sokak) olarak nitelendirilebilecek Deva Hamamı Sokak'a açılmaktadır. Hamama erişim bu girişten sağlanmaktadır. Erkekler Girişi için geçerli olan durum Kadınlar Girişi için de geçerlidir, Deva Hamamı Sokak'ta da kot yükselmesi gerçekleşmiştir. Basık kemerli giriş kapısından, 8 basamak inilerek Kadınlar Girişine ulaşılmaktadır. Bu mekânda muhdes lavabo eklentisi yer almaktadır. Erkekler Girişi gibi Kadınlar Girişi de tonozludur. Mekânın duvarları bazalt taşından olmakla birlikte tonoz başlangıç seviyesinden itibaren sıva ile kaplı olduğu için tonoz malzemesi gözlenememiştir. Zemin ise çimento esaslı şapla kaplanmıştır (Şekil 4.4).

Şekil 4.4 : Kadınlar Girişi genel görünümü (Hakseven, 2022)

Soğukluk- Soyunmalık- Camegâh (zk 03)

Sekizgen planlı soğukluk mekânı, kenarlarda taş seki, ortada dairesel planlı şadırvandan oluşmaktadır. Şadırvan, dış kısmı yivli 21 parça bazalt taşının birleşmesinden oluşmaktadır (Şekil 4.5). Sekizgen planlı soğukluk mekânından sekizgen gövdeye sahip kubbeye geçiş; köşelerde sivri kemerli tromplar, kenarlar sivri takviye kemerleri, pandantifler ve dairesel kubbe kasnağı tarafından sağlanmaktadır (Şekil 4.6). Ayrıca kubbede sekizgen formlu aydınlatma feneri bulunmaktadır. Soğukluk mekânının aydınlatması için kubbe kasnağında 4 adet sağır kemerli pencere ve aydınlatma fenerinde 8 adet sivri kemerli pencere bulunmaktadır (Beysanoğlu, 1990, s. 550).

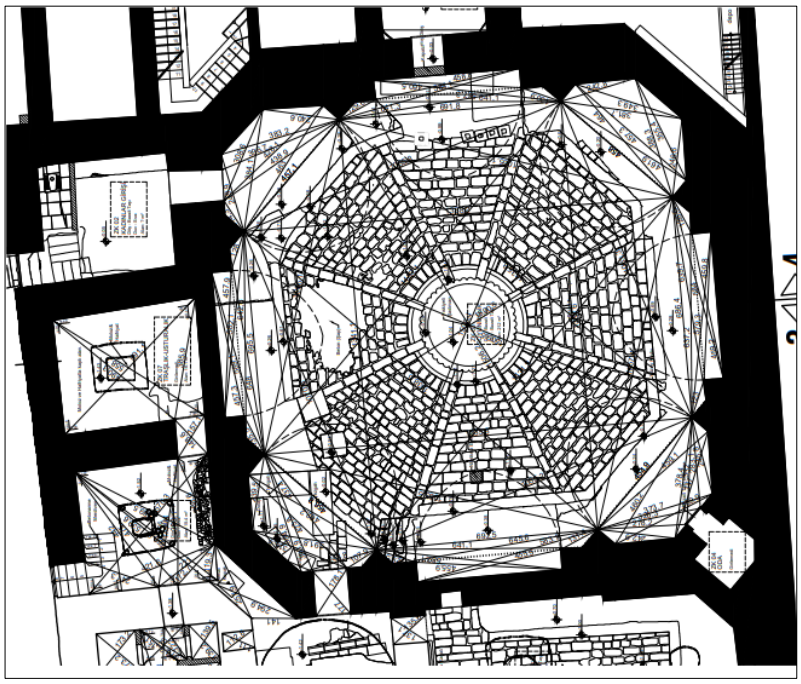
Kıyafet değiştirme işleminin gerçekleştirildiği ahşap şirvan katı günümüze ulaşamamıştır. 2000'ler sonrası çekilen fotoğraflarda gözlenen ahşap şirvan katı özgün olmamakla birlikte 1950'li yıllarda Ali Saim Ülgen Arşivi'nden edinilen fotoğraflara

göre (TASUH2102, TASUH5239) Soğukluk mekânı içerisinde o dönemde de ahşap şirvan katının yıkılmış olduğu gözlenmektedir.

Soğukluk mekânının duvarlarında, zemin döşemesinde ve sekilerde bazalt taşı kullanılmış olsa da sivri kemerli tromplarda üzengi sathına kadar bazalt taşı üzengi sathından sonra ise ateş tuğlası kullanılmıştır. Kubbede de ateş tuğlası devam etmektedir. Günümüzde duvarlarda ve kubbede niteliksiz boya ve sıva müdahaleleri gözlenmektedir. Bazalt taşından oluşan sekilerin üst kısmı çimento esaslı şap malzemesi ile kaplanmıştır.

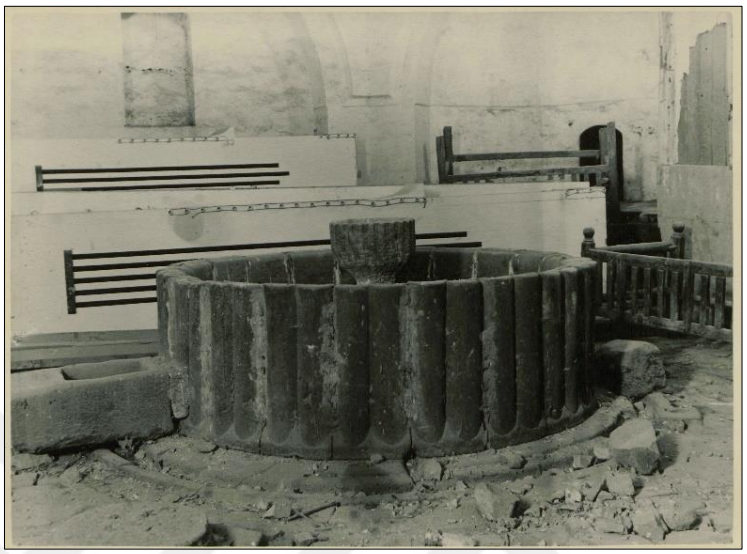

Şekil 4.5 : Günümüzde kafe olarak kullanılan Deva Hamamı Soğukluk mekanı (Hakseven, 2023).

Şekil 4.6 : Deva Hamamı soğukluk planı (Hakseven, 2022).

1950'li yıllarda çekildiği düşünülen ve Ali Saim Ülgen arşivine ait olan fotoğraflar incelendiğinde hamamın bazalt taşından oluşan döşemesi üzerine bazalt taşından oluşan yeni bir katman eklenmiş olduğu gözlenmiştir (Şekil 4.7); (Şekil 4.8)

Şekil 4.7 : Deva Hamamı Soğukluğu (SALT Arşiv, TASUH2102).

Şekil 4.8 : Deva Hamamı Soğukluğu (Hakseven, 2023).

Hamamın bu mekânı günümüzde kafe olarak kullanılmaktadır. Soyunmalık mekanının güney kısmından 110 cm. genişliğinde 195 cm. yüksekliğinde basık kemerli kapı ile aralık mekânına ulaşılmaktadır.

Oda (zk 04)

Soyunmalık mekanının güneydoğu kısmında 3 m² alana sahip bir oda bulunmaktadır. Odanın üst örtüsü çapraz tonozlu olmakla birlikte üzengi sathına kadar duvarlar kaba yonu bazalt taşından üzengi sathından sonra ise ateş tuğlasından oluşmaktadır. Mekânın sıvalı duvarlarında bozulmalar ve dökülmeler gözlenmiştir. Odanın işlevi belirlenememiştir (Şekil 4.9).

Şekil 4.9 : Deva Hamamı soğukluk mekânında bulunan oda (ZK 04) (Hakseven, 2022).

Aralık (zk 05)

Soyunmalık mekânından ulaşılan kare planlı aralık mekânı moloz ve hafriyat ile kaplı olduğundan yeteri kadar gözlem yapılamamıştır. Nitekim bu mekânın iç kısmında (kuzey, güney ve batı duvarlarında) sekiler bulunmaktadır. ZK 05 Nolu Aralık mekânından, hamamın kuzey kısmında yer alan; Hela (ZK 08), Taşlık (ZK 06) ve Traşlık- Usturalık (ZK 07) mekanlarına ulaşılmaktadır. Mekânın güney kısmında bulunan Ilıklık (ZK 09) mekânına da buradan ulaşılmaktadır. Mekânın kuzey duvarında bulunan taş seki üzerine betonarme su deposu yapılmıştır, bununla birlikte

zemin taşları sökülmüştür. Kubbede de çökme gerçekleşmiştir (Payaslı Oğuz ve Yıldırım, 2018, s. 130); (Şekil 4.10).

Şekil 4.10 : (a, b) Deva Hamamı'nın Aralık (ZK 05) mekânı (Payaslı Oğuz ve Yıldırım, 2018, s. 130).

Taşlık (zk 06)

Aralık mekânından ulaşılan taşlık[18] mekânının asıl işlevinin servis mekânı olduğu düşünülmektedir. Bu mekân; Hela (ZK 08) ve Traşlık- Usturalık (ZK 07) mekânlarına ulaşımı sağlamaktadır. L plan tipli ve 8 basamaklı betondan yapılan merdiven ile Deva Hamamı Sokak'a açılan bir kapı bulunmaktadır. Bu kapının sonradan açıldığı düşünülmektedir (Payaslı Oğuz ve Yıldırım, 2018, s. 130); (Şekil 4.11).

[18] Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nde inşa edilmiş hamamlarda, gözlenen ve soğukluk mekanı ile cadde veya sokak arasında geçiş işlevi gören bir mekandır (Ekinci Dağtekin, 2007, s. 50).

Şekil 4.11 : Taşlık mekânından Deva Hamamı Sokak'a açılan kapı (Hakseven, 2023).

Traşlık- Usturalık (zk 07)

Taşlık (ZK 06) mekânından sonra ulaşılan mekandır. Moloz ve hafriyattan ötürü mekâna girilememiştir. Bu mekânda yeterli gözlem ve tespit yapılamamıştır (Şekil 4.12).

Şekil 4.12 : Traşlık- Usturalık (ZK 07) mekânı (Hakseven, 2022).

Hela (zk 08)

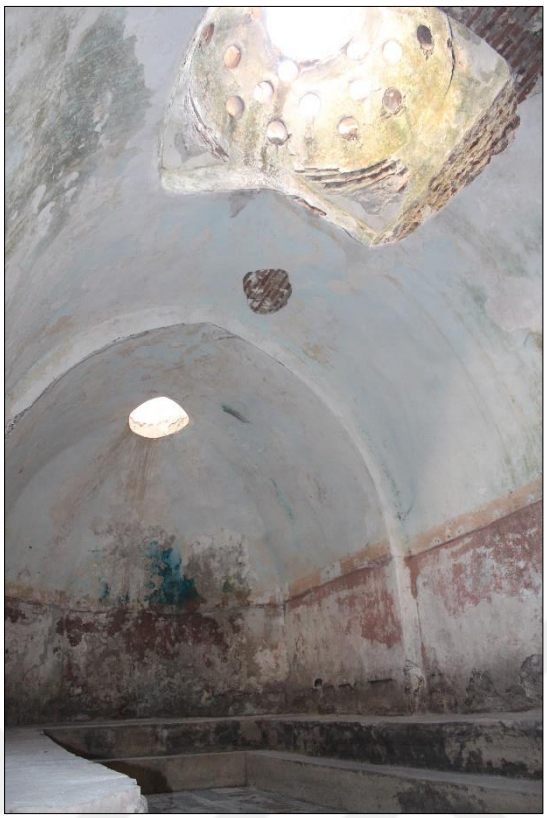
Taşlık (ZK 06) mekânından ulaşılmaktadır. İçerisindeki 8 adet alaturka tuvalet bölümü bulunmaktadır. Bu birimler, ateş tuğlasından oluşan bölücü duvarlardan oluşmaktadır. Toplam alanı 19,4 m²'dir. Zemin beton şap ile kaplıdır. Üst örtü tekne tonozdan oluşmakla birlikte merkezde aydınlatma için kubbe bulunmaktadır. Kubbede 3 adet fil gözü bulunmaktadır. Sonradan açıldığı düşünülen 1 pencere bulunmaktadır. Tonoz ve kubbe ateş tuğlasından inşa edilmiştir. Sıvalı olan üst örtüde, doğa koşulları (yağmur, kar vb.) kaynaklı sıva bozulmaları gözlenmektedir (Şekil 4.13).

Şekil 4.13 : Hela (ZK 08) mekânı (Hakseven, 2022).

Ilıklık (zk 09)

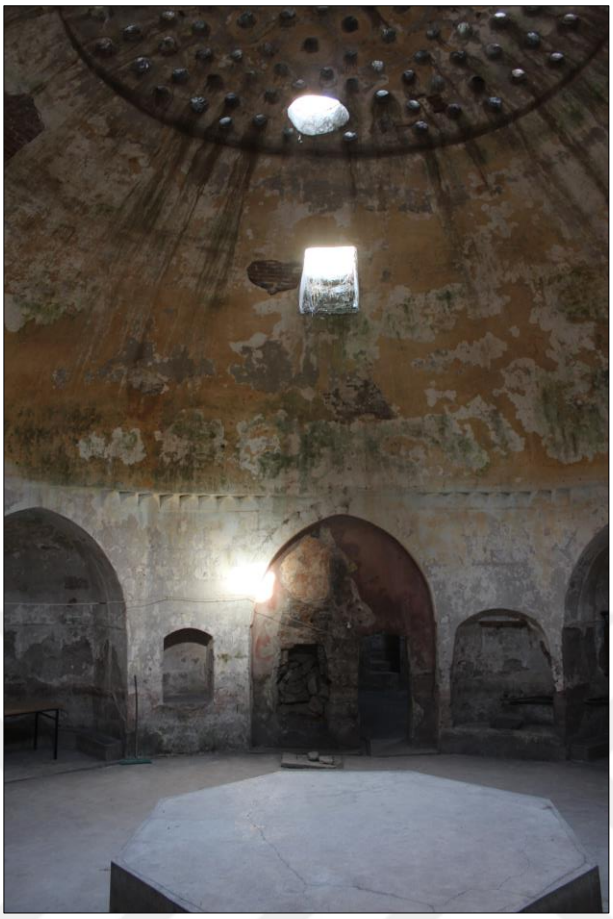
39,8 m² alana sahip olan ılıklık mekânı (ZK 09), aralık (ZK 05) mekânı ile sıcaklık (ZK 10) mekânı arasında bulunmaktadır. Üst örtü beşik tonozdan oluşmakla birlikte merkeze yakın bir noktada kubbe bulunmaktadır. Kubbede 21 adet fil gözü bulunmaktadır. Üst örtünün güney kısmında dairesel bir açıklık bulunmaktadır. Doğu, batı ve güney duvarlarında iki basamaklı bazalt taşından oluşan sekiler bulunmaktadır. Sekilerin üzeri beton şap ile kaplanmıştır. Osmanlı hamamlarında ılıklık mekânında da yıkanma faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bilinmektedir. Buradan hareketle ılıklık mekanının sekilerinde kurna bulunması gerekmesine rağmen, bu mekânda herhangi bir kurnaya rastlanmamıştır. Tonoz ve kubbe ateş tuğlasından oluşmaktadır, Duvarlar ve üst örtü niteliksiz boya ve sıvalarla kaplanmıştır. Mekânın zemini kaba yonu bazalt taşından oluşmaktadır. Sıcaklık mekânından gelen su oluğu, mekanının kuzey duvarına yakın bir konumda devam etmektedir (Şekil 4.14).

Şekil 4.14 : Ilıklık (ZK 09) mekânı (Hakseven, 2023).

Sıcaklık (zk 10)

Ilıklık (ZK 09) mekânından basık kemerli bir kapı ile ulaşılan sıcaklık mekânı 111 m² alana sahiptir. Sıcaklık mekânı Semavi Eyice'nin sınıflandırmasına göre A Tip'li-haçvari plan şemasına uymakla birlikte çeşitli farklılıklarla da bu plan şemasından farklılaşmaktadır. Dairesel formlu bir plan şemasına sahiptir. Köşelerde yarı sekizgen formlu 4 adet eyvan ve kuzey-güney aksında dikdörtgen planlı 2 adet eyvan bulunmaktadır. Yarı sekizgen formlu eyvanlar 4 ile 4,50 m² arasında değişen alana, dikdörtgen planlı eyvanlar ile 9-10 m² arasında değişen bir alana sahiptir. Halvet hücrelerine ise köşe (yarı sekizgen planlı) ve kenar (dikdörtgen planlı) eyvanları arasındaki basık kemerli kapılardan ulaşılmaktadır. Güneydoğu, güneybatı ve kuzey batı yönlerinde bir halvet hücresi, kuzey batıda ise iki halvet hücresi bulunmaktadır. Toplamda 5 adet kare planlı halvet hücresinin bulunması, Sıcaklık mekanının plan şemasının Eyice'nin Haçvari- A Tip'li şemasından farklılaştığını göstermektedir. Hamam bu yönü ile plan açısından mevcut Diyarbakır Hamamlarıyla da (Kadı Hamamı, Vahap Ağa Hamamı, Paşa Hamamı) ayrışmaktadır (Şekil 4.15).

Şekil 4.15 : Sıcaklık (ZK 10) mekânı (Hakseven, 2023).

Sıcaklığın batısında Su Deposu (ZK 18) bulunmaktadır. Su Deposundan, buharın sıcaklık mekânına gelebilmesi için dikdörtgen (56 cm X 69 cm) bir pencere bulunmaktadır. Nitekim bu pencereye, Klasik Osmanlı Hamamlarında sıkça rastlanmaktadır. Mekânın zemini beton şapla kaplı olmakla birlikte, merkezde sekizgen planlı, zeminden 70-80 cm arasında değişen bir yükseklikte göbek taşı bulunmaktadır. Kubbe ateş tuğlasından oluşmaktadır. Kubbede, kuzey- güney ve doğu- batı yönlerinde sonradan açıldığı düşünülen 4 adet dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Fil gözlerinin bulunduğu kubbenin en üst noktasında ise 3 adet elipse yakın bir formda açıklık bulunmaktadır. Bu pencere ve açıklıkların haricinde kubbede toplam 136 adet fil gözü vardır. Dikdörtgen planlı kenar eyvanlarının üst örtüsü beşik tonozdan, yarı sekizgen planlı köşe eyvanlarının üst örtüsü ise yarım tonozlardan oluşmaktadır. Simetrik planlı sıcaklık mekanına çeşitli müdahaleler gerçekleştirilmiştir. Doğu-batı yönündeki duvarlarda köşe eyvan hücreleri arasında basık kemerli 3 adet niş bulunmaktadır. Mekânın güney doğu köşe duvarında bulunan niş genişletilmiştir. Genişletilen niş kısmına seki ve kurna eklenerek yıkanma birimine dönüştürülmüştür. Batı duvarında bulunan nişlerde ise ciddi hasarlar bulunmaktadır.

Nişin alt kısımlarında bulunan taşlar duvardan kopmuştur. Su deposuna açılan pencerenin bulunduğu duvar önünde muhdes ekler bulunmaktadır. Betondan oluşan küp formunda bir eklenti pencerenin altında yer almaktadır. Bu eklentinin sağına ve soluna betondan yapılan sekiler eklenmiştir. Sekilerin ortasında kurnalar da bulunmaktadır. Zeminde, küp formlu bu eklenti ve göbek taşı arasında beton bir kapak bulunmaktadır. Nitekim aynı aks üzerinde göbek taşının öteki kısmında da beton kapak bulunmaktadır. Bu kapaklar sıcaklık zemini altındaki cehennemlik kısmına açılmaktadır. Kubbe niteliksiz sıva ve boya ile kaplanmıştır. Kubbe üzerinde bazı bölgelerde sıva, boya dökülmeleri ve bozulmalarından ötürü tuğla yüzeyi gözlenmektedir.

Halvet Hücresi (zk 11)

Sıcaklık mekânından, 75 cm X 187 cm ölçülerindeki basık kemerli bir kapı ile ulaşılmaktadır. Sıcaklık mekânının güneydoğusunda bulunan kare planlı halvet hücresinin alanı 11,3 m²'dir. İçerisinde bulunan moloz ve hafriyattan ötürü yeterli gözlem yapılamamıştır. Üst örtüsü kubbe olmakla birlikte, ateş tuğlasından oluşmaktadır. Kare planlı mekândan dairesel kubbeye geçiş, köşelerde bulunan pandantiflerle sağlanmaktadır. Zemin beton şapla kaplı olmakla birlikte, taş sekiler ve kurnalar hakkında yeterli gözlem yapılamamıştır. Kubbede 10 adet fil gözü bulunmakla birlikte, dikdörtgen ve elips arasındaki bir formda açıklık bulunmaktadır. Kubbe üzeri sıva ve boya ile kaplıdır. Bazı bölgelerde sıva, boyalarda dökülme ve bozulma gibi hasarlar gözlenmektedir (Şekil 4.16).

Şekil 4.16 : Halvet hücresi (ZK 11) mekânı (Hakseven, 2023).

Eyvan (zk 12)

Dikdörtgen planlı yarı açık mekânın alanı 9,8m²'dir. Sıcaklık (ZK 10) mekânının güneyinde konumlanmaktadır. Üç tarafında da seki bulunmakla birlikte, doğu-batı aksındaki sekilerde bazalt taşından yapılmış kurnalar bulunmaktadır. Zemin ve sekilerin üzeri beton şap ile kaplanmıştır. Üst örtü beşik tonozdan oluşmakla birlikte merkezde kubbe bulunmaktadır, ancak günümüzde bu kubbe çökmüştür. Tonoz ve kubbe ateş tuğlasından, duvarlar ise bazalt taşından oluşmaktadır. Duvarlar, tonozlar sıva ve boya ile kaplanmıştır. Bazı bölgelerde sıva ve boya bozulmaları ve dökülmeleri gözlenmektedir (Şekil 4.17).

Şekil 4.17 : Eyvan (ZK 12) mekânı (Hakseven, 2023).

Halvet Hücresi (zk 13)

Sıcaklık mekânından, 72 cm X 185 cm ölçülerindeki basık kemerli bir kapı ile ulaşılmaktadır. Sıcaklık mekânının güneybatısında bulunan kare planlı halvet hücresinin alanı 10 m²'dir. Üst örtüsü ateş tuğlasından örülen kubbedir. Kare planlı mekândan dairesel kubbeye geçiş, köşelerde bulunan pandantiflerle sağlanmaktadır. Halvet hücresinin dört tarafında da seki bulunmaktadır. Güney ve batı yönlerinde bulunan sekiler ve bazalt taşından kurnalar bulunmaktadır. Mekânın zemini ve

sekilerin üzeri beton şap ile kaplanmıştır. Halvet hücresinin kubbesi çökmüştür. Duvarlar sıva ve boya ile kaplıdır. Bazı bölgelerde sıva, boyalarda dökülme ve bozulma gibi hasarlar gözlenmektedir (Şekil 4.18).

Şekil 4.18 : Halvet hücresi (ZK 13) mekânı (Hakseven, 2023).

Eyvan (zk 16)

Dikdörtgen planlı yarı açık mekânın alanı 9,3m²'dir. Sıcaklık (ZK 10) mekânının kuzeyinde konumlanmaktadır. Üç tarafında da seki bulunmaktadır. Mekân moloz ve hafriyat ile kaplı olduğu için kurnalar hakkında yeterli gözlem gerçekleştirilememiştir. Zemin ve sekilerin üzeri beton şap ile kaplanmıştır. Zeminde, şap malzemesinin yok olduğu noktalardan zeminin bazalt taşı ile kaplı olduğu gözlenmektedir. Üst örtü beşik tonozdan oluşmakla birlikte merkezde kubbe bulunmaktadır. Kubbede 13 adet fil gözü ve dikdörtgen bir pencere bulunmaktadır. Tonoz ve kubbe ateş tuğlasından, duvarlar ise bazalt taşından oluşmaktadır. Duvarlar, tonozlar sıva ve boya ile kaplanmıştır. Bazı bölgelerde sıva ve boya bozulmaları ve dökülmeleri gözlenmektedir (Şekil 4.19).

Şekil 4.19 : Eyvan (ZK 16) mekânı (Hakseven, 2023).

Halvet Hücresi (zk 14)

Sıcaklık mekânından, 77 cm X 187 cm ölçülerindeki basık kemerli bir kapı ile ulaşılmaktadır. Sıcaklık mekânının kuzeybatısında bulunan kare planlı halvet hücresinin alanı 8,9 m²'dir. Üst örtüsü ateş tuğlasından örülen kubbedir. Kubbede 17 adet fil gözü ve 1 adet dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Kare planlı mekândan dairesel kubbeye geçiş, köşelerde bulunan pandantiflerle sağlanmaktadır. Halvet hücresinin üç tarafında seki bulunmaktadır. Bu sekiler kuzey ve doğu, batı yönlerinde bulunmaktadır. Kuzey ve batı yönündeki sekilerde bazalt taşından kurnalar bulunmaktadır. Mekânın zemini ve sekilerin üzeri beton şap ile kaplanmıştır. Sıvalı ve boyalı duvarların bazı bölümlerinde dökülmeler ve bozulmalar gözlenmektedir (Şekil 4.20).

Şekil 4.20 : Halvet hücresi (ZK 14) mekânı (Hakseven, 2023).

Halvet Hücresi (zk 15)

Halvet hücresi (ZK 14) mekânından 64 cm X 160 cm ölçülerindeki basık kemerli bir kapı ile ulaşılmaktadır. Sıcaklık mekânının kuzeybatısında, Halvet hücresinin (ZK 14) batısında bulunan kare planlı halvet hücresinin alanı 10 m²'dir. Üst örtüsü ateş tuğlasından örülen kubbedir. Kubbede 9 adet fil gözü ve 1 adet dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Kare planlı mekândan dairesel kubbeye geçiş, pandantiflerle sağlanmaktadır. Halvet hücresinin dört tarafında da sekiler bulunmaktadır. Kuzey ve güney yönündeki sekilerde bazalt taşından kurnalar bulunmaktadır. Mekânın zemini ve sekilerin üzeri beton şap ile kaplanmıştır. Duvarlar sıva ve boya ile kaplıdır. Bazı bölgelerde sıva, boyalarda dökülme ve bozulma gibi hasarlar gözlenmektedir.

Halvet Hücresi (zk 17)

Sıcaklık (ZK 10) mekânından 75 cm X 186 cm ölçülerindeki basık kemerli bir kapı ile ulaşılmaktadır. Sıcaklık mekânının kuzeydoğusunda bulunan kare planlı halvet hücresinin alanı 9,7 m²'dir. Üst örtüsü ateş tuğlasından örülen kubbedir. Kubbede 9 adet fil gözü ve 1 adet dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Kare planlı mekândan dairesel kubbeye geçiş, köşelerde bulunan pandantiflerle sağlanmaktadır. Halvet hücresinin moloz ve hafriyat ile kaplı olduğundan ötürü sekiler ve kurnalar hakkında

yeterli gözlem yapılamamıştır. Mekânın zemini beton şap ile kaplanmıştır. Duvarlar sıva ve boya ile kaplıdır. Bazı bölgelerde sıva, boyalarda dökülme ve bozulma gibi hasarlar gözlenmektedir (Şekil 4.21).

Şekil 4.21 : Halvet hücresi (ZK 17) mekânı (Hakseven, 2023).

Su Deposu (zk 18)

Sıcaklık (ZK 10) mekânının batısında bulunmaktadır. Mekâna girilemediği için yeterli gözlem yapılamamıştır. Mekân dikdörtgen planlıdır. Üst örtü beşik tonozdan olmakla birlikte, merkezde dikdörtgen bir açıklık bulunmaktadır. Tonozun ateş tuğlasından oluştuğu gözlenmektedir. Sıcaklığa açılan pencereden (açıklıktan) zeminin yükseltilmiş olduğu ve bu kotta dairesel formlu bir boşluğun olduğu gözlenmektedir. Dairesel formlu bu bölgenin su kazanın yerleşmesi için oluşturulduğu düşünülmektedir (Şekil 4.22).

Şekil 4.22 : Su Deposu (ZK 18) mekânı (Hakseven, 2023).

Külhan (zk 19)

Günümüzde asıl giriş kapısı kapalı olan mekâna, çatıdan merdiven ile inilerek erişilmektedir. Sonradan açılan bu kapının yanlış müdahale olduğu söylenebilir. Deva Hamamı Sokak'ta (Kuzey cephesinde) bulunan ve 98 cm X 147 cm ölçülerindeki dikdörtgen kapı mekânın asıl girişidir. Yükselen Deva Hamamı Sokak kotu sebebi ile bu mekâna merdiven ile inilerek erişilmektedir. Dikdörtgen planlı ve 13,5 m X 3,6 m ölçülerindeki mekânın alanı 50 m²'dir. Üst örtü beşik tonozdan oluşmakladır. Tonozda yapı malzemesi olarak ateş tuğlası kullanılmıştır. Üst örtüde 49 cm X 46 cm ölçülerinde dikdörtgen açıklık bulunmaktadır. Doğusunda Su Deposu (ZK 18), batısında ise Depo (ZK 20) bulunmaktadır. Hamam için gerekli olan sıcak su ve sıcak havanın (buhar) üretildiği mekandır. Bu işlem için doğrudan Su Deposu (ZK 19) mekanının altına bağlanan ateşleme kanalı bulunmaktadır. Dikdörtgen, ateşleme açıklığı bacaya bağlanmaktadır. Mekân içerisindeki moloz ve hafriyat birikintilerinden ötürü yeterli gözlem yapılamamıştır.

Bu tez çalışması kapsamında bu mekanla (ZK 19) birlikte Depo (ZK20) mekanının temizletilmesi için ilgili resmî kurumlara dilekçe ile başvuru yapılmış olmasına rağmen olumlu cevap alınamamıştır (Şekil 4.23).

Şekil 4.23 : Külhan (ZK 19) mekânı (Hakseven, 2023).

Depo (zk 20)

Mekân içerisindeki moloz ve hafriyat birikintisi ve bunlara ek olarak üst örtüde gerçekleşen çökme vb. durumlarından ötürü mekâna girilememiştir. Depo mekânı külhanın (ZK 19) batısında konumlanmaktadır. Külhandan 152 cm yüksekliğindeki basık kemerli bir kapı ile erişilmektedir. Mekânı ikiye ayıran kemerli sütunlar bulunmaktadır. İki bölümün de üst örtüsü beşik tonozdur. Mekân yakıt (odun vb.) ve kül atıkların depolanması için kullanılmıştır (Payaslı Oğuz ve Yıldırım, 2018, s. 128). Gerek üst örtüde gerçekleşen çökme gerekse moloz ve hafriyat birikintilerinden ötürü mekân, sütun başlıklarına kadar birikinti ile kaplıdır (Şekil 4.24).

Şekil 4.24 : Deva Hamamı Deposu (ZK 20) (Payaslı Oğuz ve Yıldırım, 2018, s. 128).

4.1.3 Cephe özellikleri

Deva Hamamı'nın Doğu Cephesi Gazi Caddesi'ne, Kuzey Cephesi ise Deva Hamamı Sokak'ta bulunmaktadır. Yapının Güney Cephesi, Hamam ile aynı ada içerisinde

bulunan ve 26 Numaralı parselde yer alan *Peynirciler Çarşısı* ile Batı Cephesi ise 1, 2, 19 ve 20 numaralı parsellerde yer alan konutlarla bitişik nizamlıdır. Dolayısıyla Batı ve Güney Cepheleri bütünüyle gözlenememiştir.

4.1.3.1 Doğu Cephesi

Hamamın Doğu Cephesi, Gazi Caddesi üzerinde yer almaktadır. Cephede erkekler girişi ve bu girişe komşu ticari birimler, dükkanlar yer almaktadır. Cephe üzerinde bulunan erkekler girişi günümüzde ticari birim olarak kullanılmaktadır. Erkekler Girişinin kuzeyinde 4,5,6 ve 7 numaralı parseller, güneyinde ise 8 ve 9 numaralı parseller yer almaktadır. 4,5, 6 numaralı parseller ve hamama ait olan Erkekler Giriş (ZK 01) mekânı şarküteri, 7 numaralı parsel ise tesisat dükkânı, 8 ve 9 numaralı parseller ise eczane olarak kullanılmaktadır. 4,5,6 ve 7 numaralı parsellerde hamam yapısının silüetini de bozan betonarme muhdes ekler bulunmaktadır (Şekil 4.25).

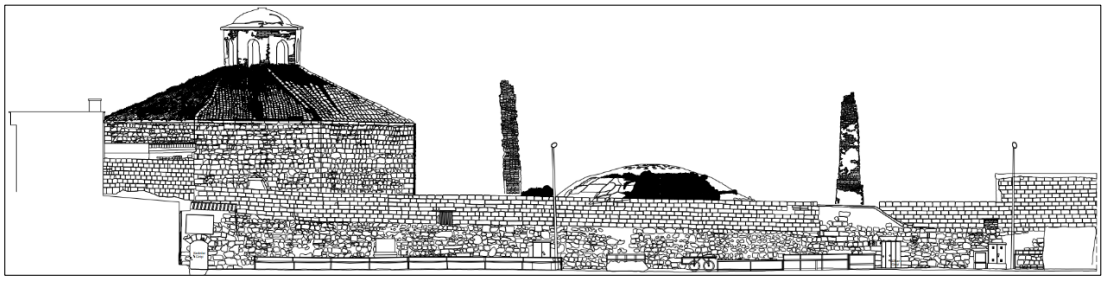
Şekil 4.25 : Deva Hamamı, Doğu Cephesi Görünüşü (Hakseven, 2022).

Şarküteri olarak kullanılan erkekler girişi mekânı sivri kemerli bir giriş kapısına sahipse de günümüzde metal kepenk elemanından ötürü tam olarak gözlenememiştir. Görece diğer parsellere göre (4,5,6,7,8 ve 9 numaralı) üst örtüsü daha kötü durumdur. Kabuk oluşumu, otsu bitki oluşumu ve doğal sebeplerden ötürü çeşitli hasarlar almaktadır. Buna ek olarak kubbe kasnağında bulunan pencere niteliksiz elemanlar (metal ve plastik plakalar) ile kaplanmıştır. Soyunmalık mekânı içerisinde kullanılan soba çıkışı yine bu kubbe kasnağında bulunan pencereden verilmektedir. Kubbe alaturka kiremitlerle kaplı olsa da kiremitlerin birçoğu işlevini yerine getirememektedir. Kubbe gövdesinde yoğun otsu bitki dokusu dikkat çekmektedir. Aydınlık fenerinde bulunan pencereler yok olmuştur, buna ek olarak yok olan

sıvalardan ötürü aydınlık feneri yapı malzemesi olan ateş tuğlaları gözlenmektedir. Fener duvarlarında çatlak ve ayrışma gibi hasarlar gözlenmektedir. Cephede gözlenen niteliksiz elemanlar ve ekler (4,5,6 ve 7 numaralı parsellerdeki muhdes ekler, klima üniteleri, briket duvarlar, betonarme parapetler, uydu antenleri, ahşap saçaklar, bazalt taşlı giydirme cepheler, metal kepenkler vb.) bunlara ek olarak saçakların farklı kotlarda olması ve Gazi Caddesi'nin yükselen kot durumu göz önüne alındığında hamamın bu yöndeki görünüşü bozulmaktadır.

4.1.3.2 Kuzey Cephesi

Hamamın Kuzey Cephesi, Deva Hamamı Sokak üzerinde yer almaktadır. Cephede ticari birimler, kadınlar girişi, külhan girişi buna ek olarak günümüzde kapalı olan ve sonradan açıldığı düşünülen taşlık mekânı kapısı yer almaktadır. Kadınlar Girişi 93 cm X 186 cm ölçülerinde basık kemerli ve metal bir kapıdan, Külhan Girişi 100 cm X 147 cm ölçülerinde bazalt lentolu ve ahşap bir kapıdan ve sonradan açıldığı düşünülen taşlık girişi ise metal bir plaka ile kapalı olduğundan ölçüleri ve niteliği belirlenememiştir. Kadınlar Girişine niteliksiz elemanlardan (galvaniz trapez sac, demir profil) oluşan bir saçak eklenmiştir. Bu cephede hamama ait; soğukluk kubbesi, aydınlık feneri, bacalar ve sıcaklık kubbesi gözlenmektedir. Hamam duvarı önünde yer alan metal tezgahlar, trafo üniteleri, elektrik direkleri, metal saçak elemanları, betonarme ekler, niteliksiz tabela elemanları hamam silüetini bozmaktadır (Şekil 4.26).

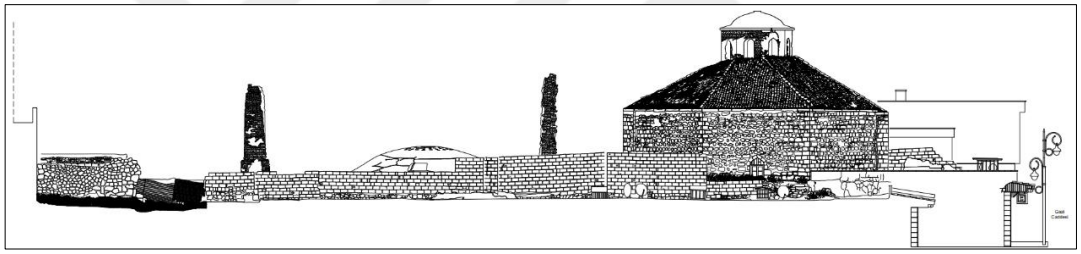
Şekil 4.26 : Deva Hamamı, Kuzey Cephesi Görünüşü (Hakseven, 2022).

Hamamın Kuzey Cephe duvarının bir bölümü yükselen kot sebebiyle sokak kotunun altında kalmıştır. Nitekim sürekli yükselen kot, altyapı çalışmaları ve kaldırım çalışmaları neticesinde hamamın kuzey cephe duvarı yeraltı suları ve drenaj kaynaklı problemlerden ötürü hasar almaya devam etmektedir. Bazalt taşından oluşan cephe üzerinde malzeme kayıpları ve derz boşalmaları gözlenmektedir. Bunun gibi bozulmalar ve yanlış müdahalelerden ötürü bu cephede yük akışı düzensiz bir hale

gelmiştir (Işık ve Halifeoğlu, 2020a, s. 286). Hamamın kuzey cephe duvarına, bazalt taşından itibaren briket bir duvar eklenmiştir. Nitekim yükselen sokak kotu sebebi ile bu müdahalenin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Muhdes briket duvarın başlangıç kotu ile sokak kotu arasındaki en düşük kot 165 cm'e kadar düşmektedir. Briket duvarda açılan açıklıklar metal plaka ve ateş tuğlası gibi malzemeler ile kapatılmıştır. Bazalt taş duvarda; niteliksiz boya ve sıvalar bununla birlikte çimento esaslı harçlar ile derz dolgusu yapıldığı gözlenmektedir.

4.1.3.3 Güney Cephesi

Hamamın güney cephesi günümüzde Aynı ada içerisinde yer alan; 26 Numaralı parsel bulunan *Peynirciler Çarşısı* ve 19 Numaralı parselde bulunan konut ile bitişik nizamlı olduğu için zemin duvarında yeterli gözlem yapılamamıştır. Nitekim Kuzey Cephesi'nde olduğu gibi Güney Cephesi'nde de eklenti briket duvar bulunmaktadır (Şekil 4.27).

Şekil 4.27 : Deva Hamamı, Güney Cephesi Görünüşü (Hakseven, 2022).

Cephe üzerinde niteliksiz elemanlar (klima üniteleri, uydu antenleri, metal kepenk vb. elemanlar) ve muhdes ekler (ahşap saçak elemanları, bazalt taşlı giydirme cephe, betonarme ek yapılar, briket duvarlar vb.) gözlenmektedir. Soğukluk mekânı güney cephe duvarında; malzeme kayıpları, yerinden oynamış parçalar ve çimento esaslı harçla yapılan müdahaleler gözlenmektedir. Kubbe alaturka kiremit ile kaplıdır. Ayrıca kubbe yüzeyinde yoğun otsu bitki dokusu dikkat çekmektedir. Nitekim aydınlık feneri üzerinde ayrışma, çatlak vb. hasarlar gözlenmektedir. Aydınlık fenerinde bulunan pencereler yok olmuştur. Ateş tuğlasından oluşan aydınlık feneri üzerinde sıva bozulmaları ve dökülmeleri gözlenmektedir. Ilıklık ve soğukluk arasında bulunan bacada yatay ve düşey düzlem de hareket gözlenmektedir. Sıcaklık kubbesi dış yüzeyi çimento esaslı sıva ile kaplanmıştır. Nitekim sıva yüzeyinde çatlaklar gözlenmekle birlikte bu boşluklarda otsu bitki oluşumu gözlenmektedir. Soğukluk mekânı duvarında toprak künkler bulunmaktadır, bazı künklerin doğrultusunu

kaybettiği gözlenmektedir. Derz kayıplarının yaşandığı soğukluk mekânı duvarında çimento esaslı harçlar ile yapılan niteliksiz derz dolguları gözlenmektedir.

4.1.4 Yapım Sistemi ve Malzeme Kullanımı

Yığma yapım tekniği ile inşa edilmiş olan Deva Hamamı'nda kullanılan yapı elemanları; döşemeler, duvarlar, üst örtüye geçiş elemanları ve üst örtü başlıkları altında değerlendirilmiştir. Yapıda kullanılan harç malzemeleri ve bu malzemelerin içeriği, kullanılan yapı elemanlarının (tuğla, bazalt) yük dayanımı gibi veriler *Tarihi Deva Hamamı'nın Yapısal Sorunlarının Belirlenmesinde Malzeme Analizinin Önemi* adlı makale kapsamında gerçekleştirilen deneyler ile belirlenmiştir.

Deva Hamamı'nın soğukluk kubbesi aydınlık feneri batı duvarından alınan harç numuneleri ile fiziksel, kimyasal ve biyolojik analizler yapılmıştır. Soğukluk kubbesi batı duvarından alınan harç numunelerinin analiz edilmesiyle özgün horasan harcının kullanıldığı belirlenmiştir. Horasan harcı, saf su kullanılarak kuru ve su emme deneyine tabi tutulmuştur. Gerçekleştirilen deney sonucunda harcın su emme oranı %12-17 olarak belirlenmiştir. Harcın su tutma kapasitesi içeriğindeki kireç oranına bağlıdır. Deney sonucuna göre, özgünlüğünü görece koruyan horasan harcı içeriğindeki kireç oranının azalarak bozulmaya uğradığı belirtilmiştir. Soğukluk kubbesi batı duvarından alınan harç numunesine asit kaybı analizi yapılmıştır. Analiz sonuca göre numunelerdeki kireç oranında kısmi bozulmalar olduğu anlaşılmıştır. Hamamdan alınan iki farklı tuğla ve bazalt taşı numuneleri, nokta yükü dayanım testine tabi tutulmuş. Deney sonuçlarına göre eski tip tuğlanın daha az rijit ve yük taşıma kapasitesinin düşük olduğu anlaşılmıştır. Dönem olarak daha yeni olan tuğlanın ise ortalama 600-800 °C'de pişirilmiş orta rijitlikte ve yük taşıma kapasitesinin yüksek olduğu anlaşılmıştır. Soğukluk döşemesinden alınan bazalt taşı numunesinin ise bazalt taşı için belirlenen referans değerlere yakın olduğu anlaşılmıştır (Işık ve Halifeoğlu, 2020a).

4.1.4.1 Döşemeler

Zemin döşemesinde, bütün mekanlarda bazalt taşı kullanılmış olsa da soğukluk (ZK 03), aralık (ZK 05), ılıklık (ZK 09) mekanları haricinde bütün mekanların zemini şap malzemesi ile kaplanmıştır. Depo (ZK 20), külhan (ZK 19), su deposu (ZK 18) mekanlarının zemini belirlenememiştir. Sıcaklık (ZK 10) ve sıcaklık mekanına bağlı eyvan ve halvet hücreleri, ılıklık (ZK 09), aralık (ZK 05), taşlık (ZK 06) mekanlarının

zemin döşemesinin altında cehennemlik bulunmaktadır. Cehennemlik kısmında ise pişmiş toprak malzemeler (tuğla vb.) kullanılmıştır.

4.1.4.2 Duvarlar

Duvarlarda; kaba yonu ve ince yonu bazalt taş kullanılmıştır.

4.1.4.3 Üst Örtüye Geçiş Elemanları

Kubbe, tonoz ve soğukluk mekânında bulunan tromplarda yapı malzemesi olarak ateş tuğlası kullanılmıştır. İstisna olarak, depo (ZK 20) ve külhan (ZK 19) mekanların üst örtüsü olan tonozlarda bazalt moloz taşı kullanılmıştır (Şekil 4.28). Sıcaklık kubbesi çimento esaslı harçla kaplanmıştır. Soğukluk kubbesi ise alaturka kiremit örtülüdür.

Şekil 4.28 : Külhan (ZK 19) mekanının moloz taştan inşa edilmiş beşik tonozu (Hakseven, 2023).

4.1.4.4 Üst Örtü

Hamamın üst örtüsü tamamıyla otsu bitkilerle kaplı olduğundan, hangi malzemelerin kullanıldığı tam olarak belirlenemese de çökme vb. hasarların gerçekleştiği noktalardan bazalt taşının kullanıldığı anlaşılmaktadır.

4.1.5 Bozulmalar Türleri

Deva Hamamı'nda gerçekleşen bozulmalar, insan kaynaklı bozulmalar ile iklim ve doğal kaynaklı bozulmalar olarak iki kategoride değerlendirilmiştir.

4.1.5.1 İnsan Kaynaklı Bozulmalar

Bakımsızlık, define aramaları, yanlış müdahaleler ve muhdes ekler gibi gerekçelerden ötürü Deva Hamamı ciddi hasarlar almıştır. Nitekim hamamın özgün mimarisini değiştirecek köklü müdahaleler gözlenmese de hem iç hem de dış mekânda hamamın karakteristiğini etkileyecek önemli müdahaleler gerçekleştirilmiştir.

Yapıyı etkileyen önemli sorunlardan biri, tarihi kent dokusu içerisindeki yol ve sokaklarda gerçekleşen kot değişimleridir. Kentteki imar hareketleri ve altyapı çalışmaları neticesinde, Deva Hamamı'nın Gazi Caddesi ile Deva Hamamı Sokak arasındaki kot farkı 2 ile 2,5 metre arasında değişmektedir. Bu değişim neticesinde, hamamın silüeti ve görünürlüğü çevre yapılar içerisinde kaybolmaktadır. Hamamın yol ve sokak kotlarının altında kalmış olması, yapının su almasına ve buna bağlı olarak yapıda sürekli devam eden bir nemlenme problemine sebep olmaktadır. Yapıdan uzaklaştırılamayan yeraltı suları, kapiler yükselme etkisine bağlı olarak yapı duvarlarının ve zeminin iç dokusuna nüfuz etmektedir. Bu durum, zemin ve duvarların iç dokusunda ve yüzeylerinde nemlenme, derz ayrışmaları, çatlak, sıva- boya- harç dökülmeleri ve bozulmaları gibi çeşitli hasarlara sebep olmaktadır. Nitekim zemin ve duvarlara yükselen yeraltı suları, kubbe ve tonoz gibi üst örtü de zarar vermektedir.

Hamamın iç ve dış mekânlarında yanlış müdahaleler ve muhdes ekler gözlenmektedir. Yükselen Gazi Caddesi kotu nedeniyle, Erkekler girişi (ZK 01) mekânına erişimi sağlamak amacıyla 6 basamaklı muhdes bir merdiven eklenmiştir (Tuncer, 2012). Günümüzde bu merdiven gözlenememektedir. Giriş mekanının ikinci bölümünün de ilk bölüm ile aynı kot seviyesinde olabilmesi için ahşap elemanlarla zemin yükseltilmiştir. Kadınlar girişi (ZK 02) mekanının kuzeyinde briket ile yapılmış muhdes lavabo bulunmaktadır. Kadınlar girişi (ZK 02) ve Traşlık- Usturalık (ZK 07) mekanları arasında sonradan açılan muhdes bir kapı bulunmaktadır. Soğukluk (ZK 03) mekânı içerisinde bulunan sekilerin ön kısımlarına betondan yapılmış muhdes basamaklar eklenmiştir. Nitekim bu müdahale neticesinde sekiler altında yer alan nişler günümüzde gözlenememektedir. Mekânın zemininin 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yükseltildiği anlaşılmaktadır. Aralık (ZK 05) mekanının kuzey duvarına muhdes bir lavabo eklenmiştir. Yine kuzey duvarına betondan yapılmış muhdes su deposu eklenmiştir. Taşlık (ZK 06) mekanına, Deva Hamamı Sokağına erişimi sağlayan sonradan açıldığı anlaşılan muhdes bir kapı eklenmiştir. Sokak ile mekân arasındaki kot farkından dolayı, mekânın kuzeyine L planlı betondan yapılmış

11 basamaklı muhdes bir merdiven eklenmiştir. Hamam içerisinde biriken yeraltı suyunun tahliyesi için mekânın zeminine 2 adet dikdörtgen açıklık eklenmiştir. Hela (ZK 08) mekanına ateş tuğlasından yapılmış muhdes bölücü duvarlar eklenmiştir. Mekânın batı duvarına niş açılmıştır. Sıcaklık (ZK 10) mekânına bağlı eyvanlara ve halvet hücreleri içerisine betondan yapılan muhdes sekiler eklenmiştir. Sıcaklık mekanının merkezine betondan yapılan muhdes göbek taşı eklenmiştir. Külhan penceresi önünde betondan yapılan muhdes elemanlar yer almaktadır (Şekil 4.29).

Şekil 4.29 : Sıcaklık (ZK 10) mekânı ve Su Deposu (ZK 18) mekânı arasında bulunan pencere ve pencere önünde yer alan muhdes ekler (Hakseven, 2023).

Zeminde, göbek taşının doğusunda ve batısında olmak üzere birer adet betondan yapılan muhdes kapaklar yer almaktadır. Külhan (ZK 19) mekânında muhdes briket duvar, betondan yapılmış muhdes bir duvar ve çatıya erişimi sağlayan muhdes bir kapı bulunmaktadır. Çatıda, hamamın kuzey batı köşesinde işlevi belirlenemeyen briket duvarlı, muhdes bir birim yer almaktadır. Çatıda, kuzey ve güney cephelerinde hamamın parsel sınırına, muhdes briket duvarlar eklenmiştir. Erkekler girişi (ZK 01) mekânı üzerinde de briket ve betondan yapılmış muhdes duvarlar ve elemanlar bulunmaktadır. Soğukluk kubbesinin doğu cephesinde bulunan sivri kemerli pencere niteliksiz metal elemanlar ve ateş tuğlası ile kapatılmıştır.

Çimento esaslı harç, sıva ve boya gibi niteliksiz malzemeler ile hamamın kubbeleri, tonozları, duvarları ve cephelerine çeşitli müdahaleler gerçekleştirilmiştir. Soğukluk kubbesinin güney cephe duvarına çimento esaslı harç ile derz dolgusu yapılmıştır. Erkekler girişi (ZK 01) mekanının girişi niteliksiz metal kepenk elemanı ile kapatılmıştır. İlk kısım duvar ve kemer iç yüzeyi seramik ile ikinci kısım duvar ve

tonoz yüzeyi ise sıva ile kaplanmıştır. Kadınlar girişi (ZK 02) mekanının zemini beton şap ile duvarlar ise tonoz başlangıç seviyesinden itibaren niteliksiz sıva ile kaplanmıştır. Soğukluk (ZK 03) mekânı zemini bazalt taş ile kaplı olmakla birlikte yer yer çimento esaslı malzeme ile dolgu yapılmıştır. Taş sekilerin üst yüzeyi ise beton şap ile kaplıdır. Duvarlar ve kubbe niteliksiz boya ve sıva elemanları ile kaplanmıştır. Nemlenme ve raspa çalışmaları neticesinde, bölgesel olarak; kubbede tuğla yüzey, duvarlarda bazalt taş duvar yüzeyi gözlenmektedir. Aralık (ZK 05) mekânı, duvarları ve kubbesi niteliksiz boya ve sıva ile kaplanmıştır. Zemin bazalt taşından oluşmaktadır. Taşlık (ZK 06) mekânı duvarları ve tonoz yüzeyi niteliksiz sıva ile zemin ise beton şap malzemesi kaplanmıştır. Tıraşlık- Usturalık (ZK 07) mekânı duvarları ve tonoz yüzeyi niteliksiz sıva ile zemin ise beton şapla kaplanmıştır. Hela (ZK 08) mekânı duvarları ve tonoz yüzeyi niteliksiz sıva ile zemin ise beton şap malzemesi ile kaplanmıştır. Ilıklık (ZK 09) mekânı duvarları ve tonoz yüzeyi niteliksiz boya ve sıva ile taş seki yüzeyleri ise beton şap malzemesi ile kaplanmıştır. Ilıklık zemini bazalt taşından oluşmaktadır. Sıcaklık (ZK10) mekân duvarları ve kubbe yüzeyi niteliksiz boya ve sıva malzemesi ile zemin ise beton şap malzemesi ile kaplanmıştır. Sıcaklık mekanına bağlı eyvanlar (ZK 12, ZK 16) ve halvet hücreleri (ZK 11, ZK 13, ZK 15, ZK 17) duvarları niteliksiz sıva ve boya malzemeleri ile zeminleri ise beton şap malzemesi ile kaplanmıştır.

Deva Hamamı'nı etkileyen önemli problemlerden bir diğeri ise bakımsızlıktır. Hamamın âtıl kaldığı süre zarfında, iç mekanlar; tahliye edilmeyen yeraltı suları ve drenaj sisteminin yetersizliğine bağlı olarak yaklaşık bir metre su ile dolmuştur (Şekil 4.30).

Şekil 4.30 : Deva Hamamı soğukluk mekânı (Nabikoğlu, 2013'ten *aktaran* Tuğrul, 2016, s. 124).

2016- 2017 yılları arasında gerçekleştirilen Georadar (GPR) çalışması neticesinde, zeminde hamamın taşıyıcı sistemini etkileyecek herhangi bir bozulma gözlemlenmemiş; mekanik hasarlara bağlı zeminde oturmanın olmadığı belirtilmiştir. Sıcaklık mekanı zeminini oluşturan cehennemlik kısmında da mekanik etkilere bağlı hasarlar gözlenmemiştir (Işık ve Halifeoğlu, 2020b, s. 26); (Şekil 4.31).

Şekil 4.31 : Taşlık (ZK 06) mekânı zemininde açılan boşluk (Hakseven, 2023).

Hamamın eyvan (ZK 12), halvet hücresi (ZK 13) mekanlarının kubbeleri ve depo (ZK 20) mekânın tonozu çökmüştür (Şekil 4.32). Hamamın Erkekler girişi (ZK 01) ve Kadınlar girişi (ZK 02) haricindeki bütün mekanlarında üst örtüde (kubbe ve tonoz)

açıklıklar bulunmaktadır. Bu açıklıklardan içeri giren yağmur ve kar gibi yağışlar neticesinde yapı iç mekanları su almaktadır.

Şekil 4.32 : Kubbesi çökmüş eyvan (ZK 12) (Hakseven, 2023).

Hamamın, üst örtüsünde oluşan yoğun bitki dokusu bakımsızlık sonucunda artarak devam etmiştir. Üst örtüye ciddi zararlar vermektedir (Şekil 4.33).

Şekil 4.33 : Otsu bitkiler ile kaplanmış Deva Hamamı çatısı (Hakseven, 2023).

4.1.5.2 İklim ve Doğa Kaynaklı Bozulmalar

Kanatlı hayvanlar ve rüzgâr vb. doğal yollarla yapının uygun bölgelerine taşınan tohumlar, çimlenip yapı bünyesi içerisine nüfuz etmektedir. Sürekli olarak su etkisine maruz kalan; üst örtü, soğukluk kubbesi, sıcaklık kubbesi, halvet ve eyvan kubbeleri, derz araları gibi alanlar bitkisel yerleşme ve organik kolonileşme için elverişli bir ortam sağlar. Bakımsızlık sonucunda, bitkisel yerleşme artarak devam etmiştir. Nitekim hamamın üst örtüsü, yoğun bir bitki dokusu ile kaplanmıştır. Üst örtüde oluşan otsu bitki dokusu kök basıncı etkisi ile çatlak, ayrışma, parça kopması, yatay ve düşey düzlemde hareketler gibi mekanik etkilere sebep olmaktadır (Şekil 4.34).

Şekil 4.34 : (a, b) Otsu bitki dokusu ile kaplanmış sıcaklık kubbesi ve soğukluk kubbesi (Hakseven, 2023).

Sıcaklık kubbesi, soğukluk kubbesi ve aydınlık feneri kubbesinde yoğun otsu bitki oluşumu gözlenmektedir. Hamamın üst örtüsü otsu bitkiler ile kaplanmışken, Depo (ZK 20) mekânı içerisinde odunsu bitki oluşumu gözlenmektedir (Şekil 4.35).

Şekil 4.35 : (a, b) Deva Hamamı çatısı, tonozu çökmüş depo (ZK 20) mekânı (Hakseven, 2023).

Soğukluk kubbesinden doğru bir şekilde uzaklaştırılamayan yağmur, kar vb. suları yapı duvarında derz ayrışmalarına ve buna bağlı olarak parça kopması vb. mekanik hasarlara neden olmuştur (Şekil 4.36).

Şekil 4.36 : Künk etrafında gerçekleşen derz ayrışmaları ve parça kopmaları (Hakseven, 2023).

4.2 Restitüsyon Önerisi

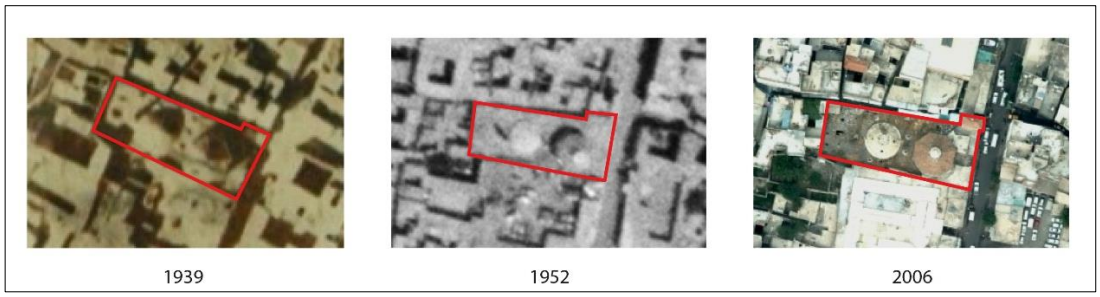
Günümüze ulaşan Diyarbakır Hamamları XV. Ve XVI. yüzyıllar arasında inşa edilmiş hamamlardır. İnşa tarihi kesin olarak bilinmeyen Deva Hamamı'nın kitabesi bulunmamakla birlikte XVI. yüzyılın ilk yarısına 1520-1540 yılları arasına tarihlendiği düşünülmektedir.

Diyarbakır'daki hamamlar arasından bütün mekanları ile günümüze ulaşabilen nadir hamamlardan biri olan Deva Hamamı bu yönüyle oldukça önemli bir yere sahiptir. Hamam atmosferik etkilere bağlı olarak ve kullanıcı kaynaklı müdahalelerden ötürü hasarlar almıştır. Bu hasarlar yapının karakteristiğini ve mekânsal kurgusunu değiştirebilecek geniş ölçekli müdahaleler olmasa da zaman içinde yapıda önemli değişimlere sebep olmuştur.

Deva Hamamı hakkında gerçekleştirilen literatür araştırmaları (matbu ve dijital belgeler) ve yapının mevcut durumunun tespit edilerek günümüze ulaşmış diğer Diyarbakır Hamamları ile karşılaştırılması sonucu restitüsyon projeleri hazırlanmıştır.

Yapı ilk inşa edildiği tarihten, XX. yüzyıl sonlarına kadar hamam işlevini sürdürmüştür. Gazi Caddesi üzerinde yer alan Erkekler Girişi mekânı Doğu yönüne

genişletilmiş, kuzey ve güney yönlerine ise dükkanların eklenmiş olduğu düşünülmektedir. İncelenen en erken tarihli hava fotoğrafı olan 1939 tarihli hava fotoğrafından hamamın doğu cephesinde dükkanların var olduğu, hamamın günümüzdeki sınırları ile benzer bir görünümde olduğu gözlenmiştir (Şekil 4.37).

Şekil 4.37 : (1939, 1952, 2006) tarihli hava fotoğraflarında Deva Hamamı (Düzenleyen: Hakseven, 2023).

Bu bağlamda hamamın, doğu cephesinde 398 Ada 4, 5, 6, 7, ve 8 Numaralı parsellerde yer alan dükkanların dönem eki olduğu ve bu dönemde erkekler girişi mekanının genişletildiği düşünülmektedir. Hamamın ilk inşa edildiği hali I. Dönem, dükkanların eklendiği ve erkekler girişinin genişletildiği hali ise II. Dönem olarak belirlenmiştir. Günümüzde dükkanlara muhdes eklerin eklendiği ve niteliksiz müdahaleler gerçekleştirildiği gözlenmektedir.

Bu verilere dayandırılarak hamamın ilk inşa edildiği dönem (I. Dönem) ve dükkanların eklendiği ve erkekler girişi mekanının genişletildiği dönem (II. Dönem) olmak üzere restitüsyon projeleri 2 dönem olacak şekilde hazırlanmıştır.

4.2.1 Birinci Dönem Restitüsyonu

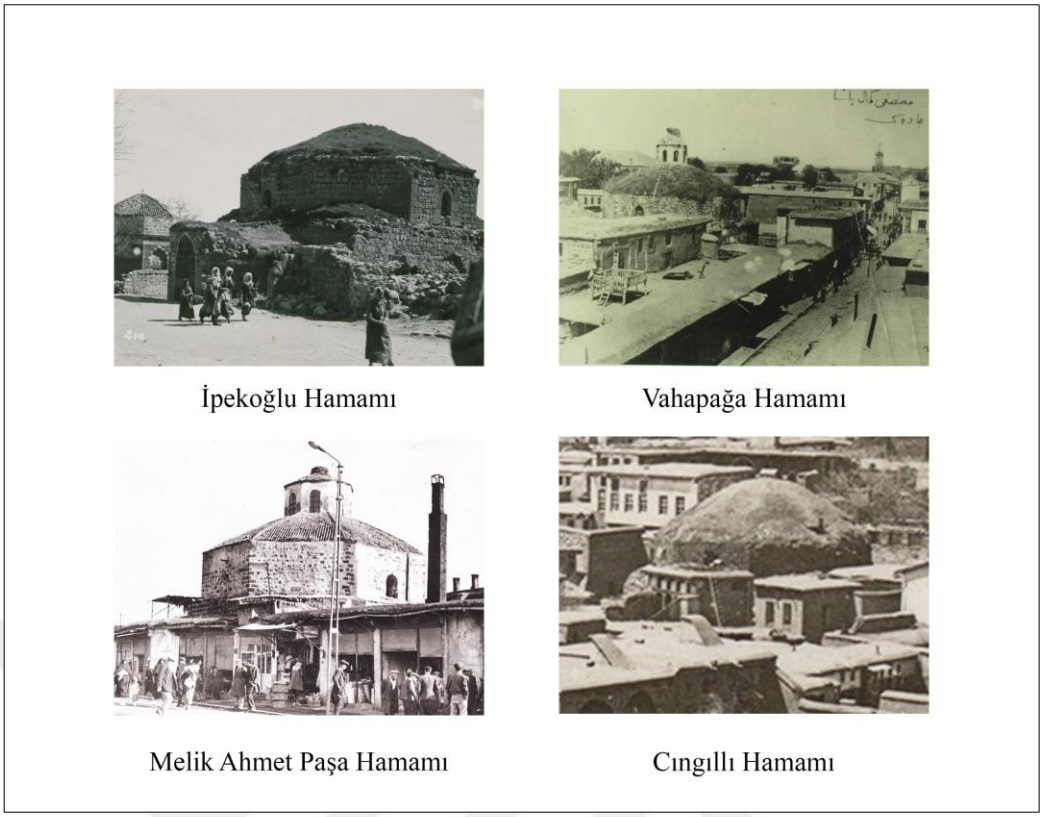
Yapım tarihi bilinmeyen ve kitabesi bulunmayan Deva Hamamı 1520-1540 yılları arasında tarihlendirilmekte ve Hüsrev Paşa Vakfına ait olduğu kaynaklarda belirtilmektedir (Beysanoğlu, 1990, s. 550). Hamamın ilk inşa edildiği tarihten itibaren mevcut plan özelliklerini korumuştur.

Diyarbakır Suriçi'nde 1928-1932 yılları arasında dönemin belediyesi tarafından ana caddelerde ilk defa yol genişletme çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Kejanlı ve Dinçer, 2011, s. 100). Bunu takiben 1956 yılında 6785 Numaralı imar kanunu kapsamında Türkiye'de kentlerin geniş kapsamlı planlaması amaçlanmış ve bu kapsamda 1959'da Diyarbakır'ın 1/500 ölçekli uygulama planları hazırlanmıştır. Bu plan ile Sur içerisindeki ana yolların genişletilmesi hedeflenmiştir (Kejanlı ve Dinçer, 2011, ss.

100–102). Yol genişletme çalışmaları, hızlanan kentsel dönüşüm, imar hareketleri ve artan arsa ihtiyacı vb. sebeplerle Diyarbakır Suriçi'nin yol kotunun yükselmiş olduğu anlaşılmaktadır. Gazi Caddesi ve Melik Ahmet Caddesi üzerinde yer alan birçok anıtsal tarihi yapıya (Diyarbakır Ulu Cami, Hasan Paşa Hanı, Hüsrev Paşa Hanı, Deva Hamamı, Melik Ahmet Cami vb.) erişim merdivenler vasıtası ile sağlanmaktadır. Bu I. Dönem restitüsyonunu bu kot değişimini göz önünde tutarak hazırlanmıştır. I. Dönem restitüsyon önerisi inşa edildiği 16. ve 18. yüzyıl aralığı düşünülerek önerilmiştir.

Yapıdan gelen izler ve karşılaştırmalı çalışmalar yöntemi ile değerlendirildiğinde Deva Hamamı'nın doğu cephesinde yer alan dükkanların sonradan inşa edildiği düşünülmektedir. Yapıya dair kaynaklardan yapılan araştırmalar neticesinde, dükkanların hamamla birlikte inşa edildiğine dair herhangi bir kayıt bulunmamıştır. Dükkanların varlığına dair belge niteliğindeki en erken tarihli veri 1939 tarihli hava fotoğrafıdır. Dolayısıyla I. Dönem restitüsyonu dükkanların olmadığı düşünülerek hazırlanmıştır.

Restitüsyona ışık tutması amacıyla 15. ve 16. yüzyıl Diyarbakır hamamları araştırılmıştır. Bu kapsamda incelenen hamamların (Melik Ahmet Paşa Hamamı, İpekoğlu Hamamı ve Vahapağa Hamamı) soğukluk mekanının; abidevi kütleye sahip olması, kareye yakın bir plan şemasından sekizgen gövdeye sahip kubbeye geçiş sağlanması, ana caddeye yönelim gibi kriterler ile Deva Hamamı ile benzerlikler taşıdığı görülmüştür. Bu kapsamda incelenen hamamlardan Melik Ahmet Paşa Hamamı'nın kuzey cephesinde dükkanlar yer almakta Vahapağa ve yok olan İpekoğlu Hamamı'nın soğukluk kütlesine bitişik nizamlı olarak inşa edilmiş dükkanlar yer almamaktadır (Şekil 4.38).

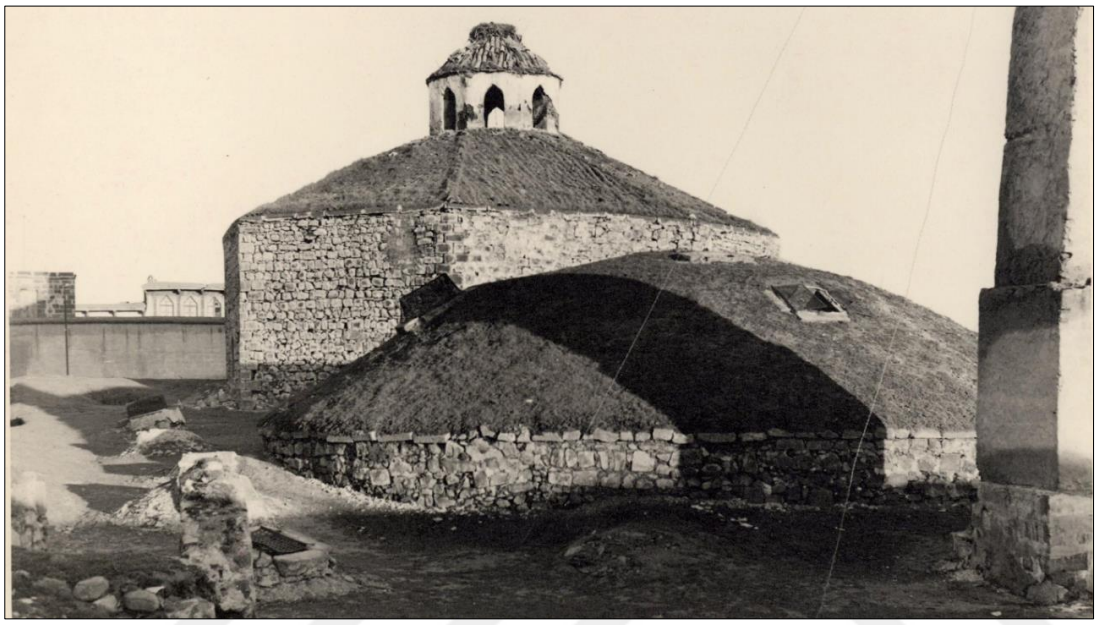

Şekil 4.38 : Diyarbakır Hamamları soğukluk mekanları (Düzenleyen: Hakseven, 2023).

Gazi Caddesine açılan erkekler girişi mekânı ile soğukluk mekânı arasındaki kapı kapatılmış, Deva Hamamı Sokak'tan ZK 06 Taşlık mekanına açılan bir kapı sonradan açılmış ve bu mekâna 11 basamaklı muhdes bir merdiven eklenmiştir. ZK 07 Traşlık-Usturalık ve ZK 02 Kadınlar Girişi arasına bir kapı açılmıştır. Günümüzde çatıda briket, ahşap vb. malzemelerden oluşan dikdörtgen planlı muhdes bir ek yer almaktadır. Soğukluk mekânı içerisinde yer alan taş sekiler, çimento esaslı malzemeler ile kaplanmıştır. Sıcaklık mekânı, bu mekânda yer alan halvet hücreleri ve eyvanların zemini çimento esaslı malzemeler ile kaplanmıştır.

I. Dönem restitüsyon kararları çerçevesinde bu döneme ait hazırlanan projede (EK E 4. 2) kapatılmış erkekler girişi kapısı açılmış, Deva Hamamı Sokak'tan ZK 06 mekanına açılan kapı kapatılmış ve bu mekâna eklenen muhdes merdiven kaldırılmıştır. ZK 02 ve ZK 07 mekanları arasına açılan kapı kapatılmıştır. Çimento esaslı malzemeler ile gerçekleştirilen müdahaleler (zemin ve sekilerin kaplanması) kaldırılmıştır. Soğukluk mekânı içerisinde yer alan ve müdahaleler neticesinde özgün yapısı değişmiş sekilere, bölgedeki diğer 15. ve 16. yüzyıl Hamamlarının (Paşa Hamamı ve Kadı Hamamı) incelenmesi ile öneri getirilmiştir.

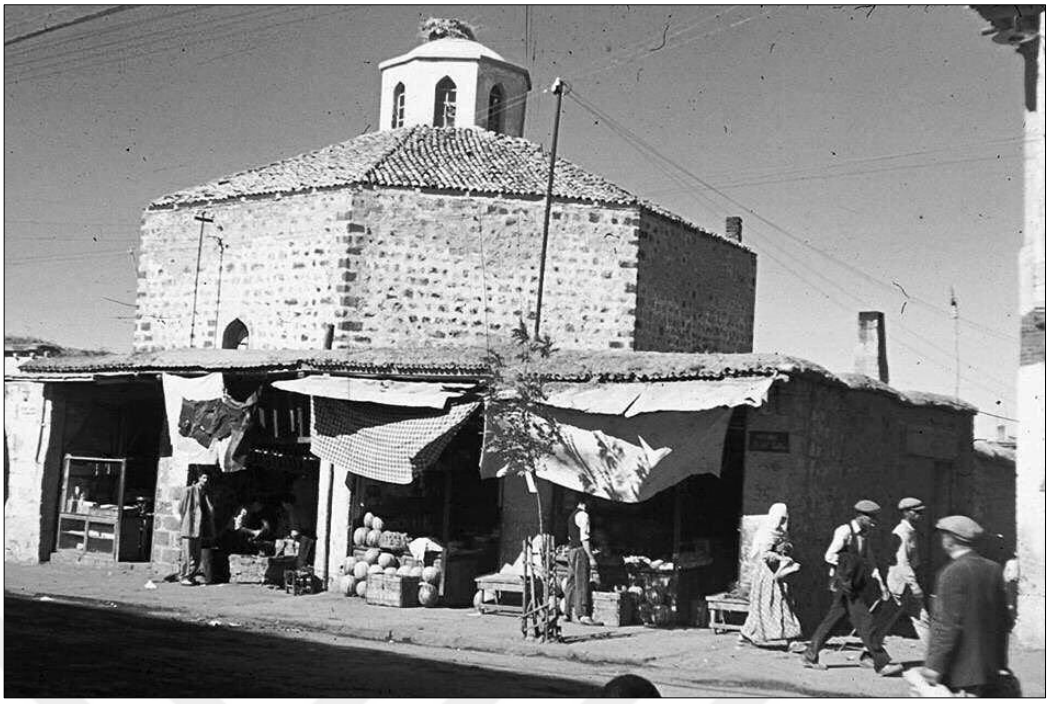
Kapı ve pencereler bölgede kullanılan geleneksel doğramalara benzer şekilde ahşap doğramalı olacak şekilde eklenmiştir. Dükkanlar ve erkekler girişi mekanının kemerli kısımdan oluşan ikinci kısmı kaldırılmıştır. Üst örtü, moloz, hafriyat, otsu bitki oluşumu vb. şeylerden arındırılarak geleneksel Diyarbakır çatı örtüsüne uygun şekilde toprak dam olarak gösterilmiştir. Kubbesi çöken halvet hücresi, eyvanlar ve üst örtüdeki bazı noktalar bütünlenmiştir.

Şekil 4.39 : Deva Hamamı çatısı genel görünümü (SALT Arşiv, TASUH2102).

4.2.2 İkinci Dönem Restitüsyonu

Yapının 18. yüzyıl sonrasını ortaya koymayı hedefleyen 2. Dönem restitüsyonda, Gazi Caddesi üzerinde yer alan dükkanlar eklenmiş ve erkekler giriş mekânı genişletilmiştir, hamam bu hali ile günümüzdeki durumunu almıştır (Şekil 4.40). Sıcaklık mekânı içerisinde yok olmuş göbek taşı elemanı yeniden inşa edilecektir (Şekil 4.41). Günümüzde tamamen yok olmuş ahşap soyunma kabinleri olan şirvan birimi dönem eki olarak kabul edilmiş ve soğukluk mekânı içerisine eklenmiştir (Şekil 4.42).

Şekil 4.40 : Gazi Caddesi'nden Deva Hamamı'nın genel görünümü ("Deva Hamamı", 1953)[19].

Şekil 4.41 : Deva Hamamı sıcaklık mekanı genel görünümü (SALT Arşiv, TASUH1716).

[19] İnternet arşivinde yer alan ve Melik Ahmet Paşa Hamamı'na ait olduğu belirtilen fotoğraf, yapılan inceleme ve gözlemler (Deva Hamamı'nın Gazi Caddesi'ne konumlanışı ve Melik Ahmet Paşa Hamamı'nın Melik Ahmet Caddesi'ne konumlanışı değerlendirilmiş, ek olarak Melik Ahmet Paşa Hamamı ve Deva Hamamı kubbe kasnak oranları, kubbe kasnağında yer alan pencere oranları ve kubbe kasnağının yüksekliği mukayese edilmiştir) sonucunda hatalı adlandırıldığı, fotoğrafın aslında Deva Hamamına ait olduğu düşünülmektedir.

Şekil 4.42 : Deva Hamamı soğukluk mekanları, taş seki üzerinde ahşap elemanlar gözlenmektedir (SALT Arşiv, TASUH5239).

4.3 Koruma ve Onarım Önerisi

Kentte var olan tarihi hamamların mevcut durumu değerlendirildiğinde, Cıngıllı Hamamı ve Harap Hamam olarak adlandırılan iki hamam ciddi koruma sorunları ile karşı karşıyadır. Vahap Ağa Hamamı'nın, restoran, Melik Ahmet Paşa Hamamı'nın dükkân ve ticari birim işlevi ile kullanımı yerine daha uygun işlevlerin verilmesi yerinde olacaktır. Hamam olarak işlevlendirilen ve restorasyonu tamamlanan Kadı Hamamı ve Paşa Hamamı'nın faaliyete girmesi ile, kentte tarihi hamamlar aktif olarak kullanılacaktır. Mevcut durumu göz önüne alındığında bütünselliğini büyük ölçüde koruyan Deva Hamamı'nın restorasyon sonrası ülkemizdeki diğer örnekler[20] gibi hamam ve yıkanma kültürünü anlatan bir müze olarak kullanılması, kentte binlerce yıldır devam eden su kültürünün gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir rol oynayacaktır.

[20] İstanbul II. Bayezid Türk Hamam Kültürü Müzesi, Beypazarı Türk Hamam Müzesi, İcadiye (Kuzguncuk) Dağ Hamamı, İstanbul Selimiye semtinde bulunan Selimiye Hamamı, vd.

Deva Hamamı için koruma ve onarım projesi hazırlanırken alanda yapılan incelemeler ve veriler ışığında hazırlanan restitüsyon çalışmaları referans alınmıştır. Bununla birlikte Venedik Tüzüğü (1964), Nara Özgünlük Belgesi (1994), Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü (ICOMOS 1999), Mimari Mirasın Analizi, Korunması ve Strüktürel Restorasyonu için İlkeler (ICOMOS 2003) gibi uluslararası belgeler koruma projesinde önerilen müdahale kararları ve yöntemlerinin belirlenmesi sırasında belirleyici olmuştur.

Mevcut hasarların giderilmesi, muhdes eklerin ayıklanması ve yok olan yapı elemanlarının özgün yapım teknikleri dikkate alınarak yenilenmesi ile hamam yeniden özgün karakterine kavuşacaktır. Hamamın yeniden işlevlendirme kapsamında özgün yapısına zarar vermeden, ihtiyaç duyulan noktalarda geçici hafif strüktür ve bölücüler kullanılarak mimari düzenleme yapılması önerilmektedir.

Genel Koruma ve Onarım Kararları

Bu bölümde hamamın cepheleri ölçeğinde ve planı düşünülerek iki ayrı başlık altında koruma ve onarım kararları irdelenecek, mevcut koruma sorunları da dikkate alınarak yapının minimum müdahale ilkelerine sadık kalınarak geleceğe aktarılması için çeşitli öneriler gerçekleştirilecektir.

Cephe Kararları

Güney Cephesi İçin Öneriler

Yapının Güney Cephesinde; muhdes ekler, malzeme bozulmaları ve mekanik etkilere bozulmalar gibi bütün bu hasarların giderilmesi ve zaman içerisinde yok olmuş yapı elemanlarının yeniden üretilmesi için:

- Doğrultusunu kaybetmiş olan künk elemanları doğrultuları düzeltilerek yeniden yerlerine yerleştirilecektir. Özgünlüğünü ve niteliğini kaybetmiş künkler ise sökülecektir. Özgün boyutlarda imal edilecek olan künkler niteliğini kaybetmiş olan elemanların yerine kullanılacaktır.
- Altyapı sisteminde gerekli sağlıklaştırma ve temizleme çalışmaları yürütülecektir.
- Soğukluk kubbesi ve aydınlık feneri üzerinde yer alan pencerelerdeki niteliğini kaybetmiş ahşap doğramalar sökülecek ve yerlerine özgüne eşdeğer nitelikte yine ahşap malzemeden üretilmiş pencere doğramaları eklenecektir.

- Taş duvar yüzeyinde yer alan niteliksiz çimento esaslı derzler ve niteliğini kaybetmiş özgün derzler sökülecektir. Diğer özgün derzler korunacaktır. Korunan özgün derzlerin içeriği araştırılarak bu içeriğin referans alınacağı yeni hazırlanacak harç ile ihtiyaç duyulan noktalarda derzleme yapılacaktır.
- Çimento esaslı harç malzemesi ile sıvanmış, ılıklık (ZK 09) mekânı kubbelerindeki kaplamalar itinalı bir şekilde sökülecektir. Kubbe, toprak esaslı malzeme ve su yalıtım membranı ile kaplanacaktır. Söz konusu detayla ilgili çizim eklerde sunulmuştur.
- Niteliksiz elemanlar ile kapatılmış veya açık bir şekilde duran kubbelerdeki bütün açıklıklara fil gözleri (cam fanus) geleneksel detayına uygun bir biçimde eklenecektir. Fil gözleri restorasyon projesi kapsamında özgüne eşdeğer ölçü ve formda cam malzemeden üretilecektir.
- Çimento esaslı harç malzemesi ile sıvanmış, sıcaklık mekânı (ZK 10) kubbelerindeki kaplamalar itinalı bir şekilde sökülecektir. Kubbeler, toprak esaslı malzeme ve su yalıtım membranı ile kaplanacaktır.
- Baca üzerinde yaşanan hasarlar (malzeme, kayıpları, çatlaklar, boşluk oluşumu, oyuklanma, yatay ve düşey doğrultularda yaşanan düzlem kayıpları) sebebiyle günümüzde işlevini yerine getirememektedir. Baca sökülerek yeniden özgüne eşdeğer malzeme ile örülecektir.
- Sıcaklık mekânı kubbesinin taşıyıcı sistemine kadar söküm işlemine devam edilecektir. Kubbe üst kasnağında ortaya çıkan tuğla örgü sisteminde varsa hasarlar (çatlak, niteliğini kaybetmiş yapı elemanları vb.) önerilecek olan güçlendirme projeleri kapsamında giderilecektir. Kubbede sonradan açılan açıklıklar özgün eşdeğer malzeme (ateş tuğlası) ile bütünlenecektir. Önerilen restorasyon proje kapsamında kubbeye fil gözleri yerleştirilecektir.
- Külhan bacası üzerinde yaşanan hasarlar (malzeme, kayıpları, çatlaklar, boşluk oluşumu, oyuklanma, yatay ve düşey doğrultularda yaşanan düzlem kayıpları) neticesinde sökülerek yeniden yapılacaktır. Özgün ve niteliğini kaybetmemiş ateş tuğlaları yeniden kullanılacaktır. Niteliğini kaybetmiş yapı elemanları ise özgün malzeme boyutlarına uygun olacak şekilde imal edilip kullanılacaktır.

- Külhan mekânı üst örtüsünde yer alan açıklığa önerilen proje kapsamında havalandırma bacası eklenecektir.
- Su deposu mekânı üst örtüsünde yer alan açıklığa önerilen proje kapsamında havalandırma bacası eklenecektir.
- Kubbesi yok olmuş halvet hücresi (ZK 13), özgün yapım tekniğine uygun olarak yeniden inşa edilecektir. İnşa edilen kubbe toprak esaslı malzeme ve su yalıtım membranı ile kaplanacaktır. Kubbe yüzeyinde oluşturulacak olan açıklıklara ise fil gözleri (cam fanus) eklenecektir.
- Kubbesi yok olmuş eyvan (ZK 12), özgün yapım tekniğine uygun olarak yeniden inşa edilecektir. İnşa edilen kubbe toprak esaslı malzeme ve su yalıtım membranı ile kaplanacaktır. Kubbe yüzeyinde oluşturulacak olan açıklıklara ise fil gözleri (cam fanus) eklenecektir.
- Hamam üst örtüsü, muhdes ekler ve niteliksiz elemanlardan (briket duvar vb.) arındırılacaktır.
- Hamam üst örtüsü üzerinde oluşan yoğun bitki dokusu temizlenecektir. Bazalt taş yüzeyine ulaşana kadar, itinalı bir şekilde temizleme işlemi gerçekleştirilecektir. Hamam üst örtüsü önerilen proje kapsamında, belirtilen malzemeler ile kaplanacaktır.

Kuzey Cephesi için Öneriler

Yapının Güney Cephesinde; muhdes ekler, malzeme bozulmaları, mekanik etkilere bozulmalar ve drenaj problemlerine bağlı olarak oluşan bütün hasarların giderilmesi ve zaman içerisinde yok olmuş yapı elemanlarının yeniden üretilmesi için:

- Soğukluk mekânı kubbesi üzerinde oluşan otsu bitki oluşumu temizlenecektir. Özgün ve niteliğini kaybetmemiş alaturka kiremitler yeniden kullanılacaktır. Niteliğini kaybetmiş olan kiremitler ise özgün kiremitler referans alınarak aynı ölçülerde imal edilerek kullanılacaktır.
- Soğukluk mekânı kubbesinin taşıyıcı sistemi gözlenene kadar söküm işlemine devam edilecektir. Kubbe üst kasnağında ortaya çıkan tuğla örgü sisteminde varsa hasarlar (çatlak, niteliğini kaybetmiş yapı elemanları vb.) önerilecek olan güçlendirme projeleri kapsamında giderilecektir.

- Aydınlık feneri kubbesi, yayvan tipli alaturka kiremitler ile kaplanacaktır. Fener pencerelerine ahşap doğramalı pencereler yerleştirilecektir.
- Aydınlık feneri duvarları üzerinde yer alan niteliksiz sıvalar itinalı bir şekilde sökülecektir. Niteliksiz çimento esaslı derzler sökülecektir. Özgün derz ile derz işlemi yapılacaktır. İşlevini kaybetmiş tuğlalar çürütme yöntemi ile sökülecektir, bu bölgelere özgün tuğla boyutlarına uygun olacak şekilde imal edilmiş tuğlalar eklenecektir.
- Aydınlık fener kubbesinde strüktürel hasarların (çatlak vb hasarlar.) bulunduğu bölgelere itina ile müdahale edilerek güçlendirme çalışması yapılacaktır. Son aşamada fener duvarları sıvanacaktır.
- Soğukluk kubbesi taş duvar yüzeyinde yer alan niteliksiz çimento esaslı derzler ve niteliğini kaybetmiş özgün derzler sökülecektir. Diğer özgün derzler korunacaktır. Korunan özgün derzlerin içeriği araştırılarak bu içeriğin referans alınacağı yeni hazırlanacak harç ile ihtiyaç duyulan noktalarda derzleme yapılacaktır.
- Niteliğini kaybetmiş ahşap doğramalar sökülerek, yerine ahşap doğramalar eklenecektir.
- Deva Hamamı Sokak'tan basamak ile erişilen kadınlar giriş kapısı önündeki basamak kaldırılacaktır. Niteliksiz metal kapı kaldırılarak bunun yerine geleneksel Diyarbakır mimarisinde kullanılan metal tokmaklı ahşap kapı eklenecektir.
- Taş duvar yüzeyinde (Deva Hamamı Sokak) bulunan çimento esaslı derzler ve özgünlüğünü kaybetmiş derzler sökülecektir. İşlevini kaybetmemiş özgün derzler, referans alınarak derz işlemi yapılacaktır. Taş duvar yüzeyinde gerçekleşen derz boşalmalarına uygun enjeksiyon harcı ile derz dolgusu yapılacaktır. Briket ve betonarme elemanların eklendiği hamam cephesinden muhdes ekler sökülecektir. Deva Hamamı Sokak'ta bulunan hamamın cephesi sökülerek, kaba yonu bazalt taşı kullanılarak yeniden inşa edilecektir. Hamamın cephesi önünde yer alan niteliksiz ekler kaldırılacaktır (metal tezgahlar, tabelalar vb.).

- Niteliğini kaybetmiş ve külhan (ZK 19) mekanına açılan kapı sökülecektir. Bunun yerine geleneksel Diyarbakır mimarisinde kullanılan metal tokmaklı ahşap kapı eklenecektir.
- Deva Hamamı Sokak'ta yer alan ve kül ve odun deposu mekanına (ZK 20) açılan niteliksiz kapı kapatılacaktır (Moloz, hafriyat ve güvenlik gibi gerekçelerden ötürü bu mekâna girilememiştir.).
- Hamam üst örtüsü, muhdes ekler ve niteliksiz elemanlardan (briket duvar) arındırılacaktır.

Doğu Cephesi İçin Öneriler

Yapının Güney Cephesinde; muhdes ekler, malzeme bozulmaları ve mekanik etkilere bozulmalar gibi bütün bu hasarların giderilmesi ve zaman içerisinde yok olmuş yapı elemanlarının yeniden üretilmesi için:

- Doğrultusunu kaybetmiş olan künk elemanları, sökülerek tekrardan, yerleştirilecektir. Özgünlüğünü ve niteliğini kaybetmiş künkler ise sökülecektir. Özgün boyutlarda imal edilecek olan künkler niteliğini kaybetmiş olan elemanların yerine kullanılacaktır. Gerekli sağlıklaştırma ve temizleme çalışmaları gerçekleştirilecektir.
- Doğu Cephesi'nde ve Gazi Caddesi'ne bakan kısımda, hamamın silüetini bütünlüğünü bozan, briket duvarlar, betonarme parapetler, klima üniteleri vb. yanlış müdahaleler sökülecektir. Önerilen proje kapsamında dükkanlar ile birlikte hamamın üst örtüsü toprak damlı olacak şekilde yeniden inşa edilecektir.
- Taş duvar yüzeylerinde yer alan niteliksiz çimento esaslı derzler ve niteliğini kaybetmiş özgün derzler sökülecektir. Diğer özgün derzler korunacaktır. Korunan özgün derzlerin içeriği araştırılarak bu içeriğin referans alınacağı yeni hazırlanacak harç ile ihtiyaç duyulan noktalarda derzleme yapılacaktır. Derz boşalmaları gerçekleşen bölgelere, uygun enjeksiyon harcı ile derz dolgusu yapılacaktır.
- Hamam üst örtüsü üzerinde oluşan yoğun bitki dokusu, temizlenecektir. Bazalt taş yüzeyine ulaşana kadar, itinalı bir şekilde temizleme işlemi

gerçekleştirilecektir. Hamam üst örtüsü önerilen proje kapsamında, belirtilen malzemeler ile toprak damlı olacak şekilde kaplanacaktır.

- 398 Ada 4 Nolu parselde (zemin+1 katı) yer alan niteliksiz ek, hamamın silüetine ve bütünlüğüne zarar verdiği için sökülecektir. Niteliksiz (betonarme) ekler hamam yapısına zarar vermeden itinalı bir şekilde sökülecektir. Doğu cephesinde Gazi Caddesi'ne bakan cephede ve 5, 6, 7, 8, 9 No'lu parsellerde yer alan dükkanlar ise önerilen proje kapsamında sağlıklaştırılacaktır. Bu kapsamda hamamın silüeti ön plana çıkarılacaktır.

Plan Kararları

Yapının zemin kat planında; muhdes ekler, malzeme bozulmaları, mekanik etkilere bozulmalar ve drenaj problemlerine bağlı olarak oluşan bütün hasarların giderilmesi ve zaman içerisinde yok olmuş yapı elemanlarının yeniden üretilmesi için:

ZK 01 Mekânı

- Seramik ile kaplı yüzeyler sökülecektir. Temizleme işlemleri uygulandıktan sonra duvarlar sıvanacaktır.
- Erkekler girişi mekânı (ZK 01) niteliksiz elemanlar, yanlış müdahaleler ve muhdes eklerden arındırılacaktır. Sıvalı yüzeylere raspa işlemi yapılacaktır. Ortaya çıkan duvar yüzeylerine gerekli sağlıklaştırma ve temizleme işlemleri yapılacaktır.
- Erkekler Girişi mekânı (ZK 01) ve soğukluk mekânı (ZK 03) arasında kapatılmış olan kemerli giriş kapısı açılacaktır. Dolgu yapılan kısım sökülecektir. Bu açıklığa geleneksel Diyarbakır mimarisinde kullanılan metal tokmaklı, ahşap kapı eklenecektir.

ZK 02 Mekânı

- Çimento esaslı malzeme ile kaplanmış zemin kaplamaları sökülecektir. Zeminin doğal taş kaplama olan özgün karakteri ortaya çıkarılacaktır.
- Kadınlar girişi (ZK 02) mekânı içerisindeki muhdes ekler (lavabo, basamak) ayıklanacaktır.
- Kadınlar girişi (ZK 02) taş ve tuğla yüzeylerdeki niteliksiz boya, sıva gibi plastik esaslı malzemeler sökülecektir.

- Kadınlar girişi (ZK 02) ve tıraşlık- usturalık (ZK 07) mekânı arasına sonra açılmış açıklık kapatılacaktır.
- Kadınlar girişi (ZK 02) ve Deva Hamamı Sokak arasındaki niteliksiz metal kapı sökülecektir, bunun yerine geleneksel Diyarbakır mimarisinde kullanılan metal tokmaklı ahşap kapı eklenecektir.
- Hamam Müzesi fonksiyonu kapsamında, Kadınlar Giriş (ZK 02) mekânı müze girişine dönüştürülecektir. Güvenlik birimi, tarama cihazı vb. malzemeler müze işlevi kapsamında belirlenen alana eklenecektir.

ZK 03 Mekânı

- Yapılan araştırmalar neticesinde soğukluk (ZK 03) içerisine şirvan (Soyunma üniteleri ve kabinleri) eklenmesi uygun bulunmuştur. Şirvan, emprenye edilmiş ahşap yapı elemanlarından imal edilecektir. Şirvan elemanın konumu için Orhan Cezmi Tuncer tarafından hazırlanmış rölöve çiziminden, yüksekliği için taş duvarlarda yer alan ahşap kiriş yuvaları referans alınarak bir öneri getirilmiştir. Şirvan dikmeleri ve seki parapetleri önerilen restorasyon projesi kapsamında sekilere ankraj/montaj işlemi yapılacaktır. Gerekli açıklamalar çizimler üzerinde belirtilmiştir (EK E 6. 16).
- Soyunmalık mekânı (ZK 03) ortasında bulunan ve 21 parça bazalt taşından oluşan dışı yivli havuz (şadırvan) için gerekli sağlıklaştırma ve temizleme işlemleri yapılacaktır. Yapılan araştırmalar neticesinde, havuzun ortasında yek pare bazalt taşından oluşan fıskiye önerilen proje kapsamında mevcutta var olan parçalar kullanılarak yeniden inşa edilecektir.
- Soğukluk mekânı (ZK 03) kubbesi iç yüzeyde sıva raspası yapılarak özgün tuğla yüzeyi ortaya çıkarılacaktır. Kubbe iç yüzeyinde işlevini kaybetmiş ateş tuğlaları çürütme yöntemi ile sökülecektir. Bu bölgelere özgün tuğla boyutları referans alınarak imal edilecek olan ateş tuğlaları eklenecektir. Derz boşalmaları gerçekleşen yerlerde uygun enjeksiyon harcı işlemi ile derz dolgusu yapılacaktır. Kubbe iç yüzeyinde gerekli sağlıklaştırma ve temizleme çalışmaları gerçekleştirilecektir.
- Soğukluk mekânı (ZK 03) taş ve tuğla duvar, tromp vb. yüzeylerdeki niteliksiz boya, sıva vb. plastik esaslı malzemeler sökülecektir.

- Kubbe kasnağında yer alan pencerelerden, niteliğini kaybetmiş ahşap doğramalar sökülecek, yeniden imal edilen ve özgün karakterinde doğramalar eklenecektir.
- Takviye kemerleri ve sivri kemerli tromplar arasında kalan alan kubbe kasnağına kadar sıvanacaktır.
- Yükseltilmiş zemin, özgün kotuna düşürülecektir. Özgün yapısı deforme edilmiş taş sekiler düzenlenecektir. Taş sekiler üzerindeki çimento esaslı kaplama malzemeleri sökülecektir. Kapatılmış seki altı nişleri açılacaktır.
- Kadınlar girişi (ZK 02) ve soğukluk mekânı (ZK 03) mekânı arasındaki niteliksiz kapı sökülerek geleneksel Diyarbakır mimarisinde kullanılan metal tokmaklı, ahşap kapı eklenecektir.
- Aralık (ZK 05) ve soğukluk mekânı (ZK 03) mekânı arasındaki niteliksiz metal kapı sökülerek, geleneksel Diyarbakır mimarisinde kullanılan metal tokmaklı, ahşap kapı eklenecektir.
- Oda (ZK 04) ve soğukluk (ZK 03) mekânı arasına geleneksel Diyarbakır mimarisinde kullanılan metal tokmaklı, ahşap kapı eklenecektir.
- Hamam Müzesi fonksiyonu kapsamında, konum mankeni, pano, dijital ekran, teşhir ürünleri ve geleneksel oturma birimleri gibi elemanlar belirlenen alanlarda kullanılacaktır.
- Bilet gişesi/ resepsiyon/ danışma birimi belirlenen alanda bulunacaktır.

ZK 04 Mekânı

- Çimento esaslı malzeme ile kaplanmış duvar ve tonoz yüzeyindeki niteliksiz boya ve sıva gibi malzemeler sökülecektir.
- Oda (ZK 04) ve soğukluk (ZK 03) mekânı arasına geleneksel Diyarbakır mimarisinde kullanılan metal tokmaklı, ahşap kapı eklenecektir.

ZK 05 Mekânı

- Çimento esaslı malzeme ile kaplanmış duvar ve tonoz yüzeyindeki niteliksiz boya ve sıva gibi malzemeler sökülecektir.
- Muhdes ekler (betonarme su deposu, lavabo) sökülecektir.

- Taş ve tuğla yüzeylerdeki niteliksiz boya ve çimento esaslı malzemeler sökülecektir.
- Aralık (ZK 02) mekânı ve taşlık (ZK 06) mekânı arasındaki niteliksiz metal doğrama elemanları sökülecektir.
- Zemindeki niteliksiz kaplama malzemeleri sökülecektir.
- Kubbe ve duvarlarda gerçekleşen kirlenme, kararma, nem oluşumu gibi hasarlar giderilecektir.
- Niteliksiz elemanlar ile kapatılmış veya açık bir şekilde duran kubbelerdeki bütün açıklıklara fil gözleri (cam fanus) geleneksel detayına uygun bir biçimde eklenecektir. Fil gözleri restorasyon projesi kapsamında özgüne eşdeğer ölçü ve formda cam malzemeden üretilecektir.
- Hamam Müzesi fonksiyonu kapsamında, konum mankeni, pano, teşhir ürünleri gibi elemanlar belirlenen alanlarda kullanılacaktır.

ZK 06 Mekânı

- Boya ve çimento esaslı malzemeler ile kaplanmış duvar ve tonoz yüzeyindeki niteliksiz boya, sıva gibi malzemeler sökülecektir.
- Taşlık (ZK 06) mekânı içerisindeki muhdes ekler (beton basamak gibi) sökülecektir.
- Taşlık (ZK 06) mekânı ve Deva Hamamı Sokak arasındaki sonradan açılmış kapı kapatılacaktır.
- Duvarda açılmış açıklıklar kapatılacaktır.
- Zeminde su tahliyesi için açılmış açıklıklar kapatılacaktır.
- Kubbe ve duvarlarda gerçekleşen kirlenme, kararma, nem oluşumu vb. hasarlar giderilecektir.
- Niteliksiz şap malzemesi ile kaplanmış zemin kaplaması sökülecektir. Zeminin özgün yapısı ortaya çıkarılacaktır.
- Niteliksiz elemanlar ile kapatılmış veya açık bir şekilde duran kubbelerdeki bütün açıklıklara fil gözleri (cam fanus) geleneksel detayına uygun bir biçimde

eklenecektir. Fil gözleri restorasyon projesi kapsamında özgüne eşdeğer ölçü ve formda cam malzemeden üretilecektir.

- Hamam Müzesi fonksiyonu kapsamında, taşlık (ZK 06) mekânı ve tıraşlık-usturalık (ZK 07) mekânı arasına geleneksel Diyarbakır mimarisinde kullanılan metal tokmaklı ahşap kapı eklenecektir.

ZK 07 Mekânı

- Çimento esaslı malzeme ile kaplanmış taş duvar ve tonoz yüzeyindeki niteliksiz boya, sıva gibi malzemeler sökülecektir.
- Tıraşlık- usturalık (ZK 07) mekânı moloz, hafriyat gibi birikintilerden arındırılacaktır.
- Tıraşlık- usturalık (ZK 07) mekânı ve kadınlar girişi (ZK 02) mekânı arasına sonradan açılmış kapı kapatılacaktır.
- Taş sekiler üzerindeki niteliksiz, çimento esaslı kaplama malzemeleri sökülecektir.
- Kubbesi yok olmuş tıraşlık- usturalık mekânı kubbesi yeniden inşa edilecektir.
- Hamam Müzesi fonksiyonu kapsamında, tıraşlık (ZK 07) mekânı personel odası olarak kullanılacaktır.

ZK 08 Mekânı

- Çimento esaslı malzeme ile kaplanmış duvar, tonoz ve kubbe yüzeyindeki niteliksiz boya, sıva gibi malzemeler sökülecektir.
- Niteliksiz şap malzemesi ile kaplanmış zemin kaplaması sökülecektir. Zeminin özgün yapısı ortaya çıkarılacaktır.
- Hela (ZK 08) mekânı içerisindeki muhdes ekler (bölücü duvarlar) sökülecektir.
- Niteliksiz elemanlar ile kapatılmış veya açık bir şekilde duran kubbelerdeki bütün açıklıklara fil gözleri (cam fanus) geleneksel detayına uygun bir biçimde eklenecektir. Fil gözleri restorasyon projesi kapsamında özgüne eşdeğer ölçü ve formda cam malzemeden üretilecektir.
- Hamam Müzesi fonksiyonu kapsamında, Hela (ZK 08) mekânı lavabo/wc olarak kullanılacaktır.

ZK 09 Mekânı

- Çimento esaslı malzeme ile kaplanmış duvar, tonoz ve kubbe yüzeyindeki niteliksiz boya, sıva gibi malzemeler sökülecektir.
- Ilıklık (ZK 09) mekânı ve aralık (ZK 05) mekânı arasına geleneksel Diyarbakır mimarisinde kullanılan metal tokmaklı ahşap kapı eklenecektir.
- Ilıklık (ZK 09) mekânı ve sıcaklık (ZK 10) mekânı arasına geleneksel Diyarbakır mimarisinde kullanılan metal tokmaklı ahşap kapı eklenecektir.
- Restorasyon projesi kapsamında; duvarlar ve zemin beyaz mermer bloklar ile kaplanacaktır.
- Niteliksiz elemanlar ile kapatılmış veya açık bir şekilde duran kubbelerdeki bütün açıklıklara fil gözleri (cam fanus) geleneksel detayına uygun bir biçimde eklenecektir. Fil gözleri restorasyon projesi kapsamında özgüne eşdeğer ölçü ve formda cam malzemeden üretilecektir.
- Yok olmuş kurnalar, restorasyon projesi kapsamında belirlenen şekil, ölçü ve malzemelerden imal edilerek ılıklık (ZK 09) mekânına eklenecektir.
- Niteliksiz şap malzemesi ile kaplanmış zemin ve sekilerin kaplaması sökülecektir.
- Hamam Müzesi fonksiyonu kapsamında, konum mankeni, pano, dijital ekran, teşhir ürünleri gibi elemanlar belirlenen alanlarda kullanılacaktır.

ZK 10 Mekânı

- Niteliksiz sıva ve boya malzemeleri ile kaplanmış duvar ve kubbe yüzeyindeki malzemeler sökülecektir.
- Duvar, kubbe ve tonoz iç yüzeylerinde kirlenme, kararma ve nemlenme gibi hasarlar giderilecektir.
- Niteliksiz şap malzemesi ile kaplanmış zemin kaplaması ve zeminde yer alan beton kapaklar sökülecektir.
- Betondan inşa edilmiş niteliksiz sekiler itinalı bir şekilde sökülecektir. Restorasyon projesi kapsamında sekiler inşa edilecektir.
- Muhdes ekler itina ile sökülecektir.

- Kubbede sonradan açılmış açıklıklar ve pencereler kapatılacaktır, Sıcaklık mekanının güneydoğu köşe duvarında genişletilmiş niş özgün haline döndürülecektir.
- Betondan imal edilmiş niteliksiz göbek taşı itinalı bir şekilde sökülecektir. Restorasyon projesi kapsamında belirtilen ölçülerde inşa edilecektir.
- Niteliksiz elemanlar ile kapatılmış veya açık bir şekilde duran kubbelerdeki bütün açıklıklara fil gözleri (cam fanus) geleneksel detayına uygun bir biçimde eklenecektir. Fil gözleri restorasyon projesi kapsamında özgüne eşdeğer ölçü ve formda cam malzemeden üretilecektir.
- Yok olmuş kurnalar, restorasyon projesi kapsamında belirlenen şekil, ölçü ve malzemelerden imal edilerek sıcaklık (ZK 10) mekânı kenar ve köşe eyvanlarına eklenecektir.
- Sıcaklık (ZK 10) mekânı ve ılıklık (ZK 09) mekânı arasına geleneksel Diyarbakır mimarisinde kullanılan metal tokmaklı ahşap kapı eklenecektir.
- Restorasyon projesi kapsamında sıcaklık (ZK 10) mekânı ve su deposu (ZK 18) mekânı arasına ahşap doğramalı pencere eklenecektir.
- Restorasyon projesi kapsamında; duvarlar ve zemin beyaz mermer bloklar ile kaplanacaktır.
- Hamam Müzesi fonksiyonu kapsamında, konum mankeni, pano, dijital ekran, teşhir ürünleri gibi elemanlar belirlenen alanlarda kullanılacaktır.

ZK 11 Mekânı

- Niteliksiz sıva ve boya malzemeleri ile kaplanmış duvar, pandantif ve kubbe yüzeyindeki malzemeler sökülecektir.
- Moloz ve hafriyat ile kaplanmış alan itinalı bir şekilde temizlenecektir.
- Niteliksiz elemanlar ile kapatılmış veya açık bir şekilde duran kubbelerdeki bütün açıklıklara fil gözleri (cam fanus) geleneksel detayına uygun bir biçimde eklenecektir. Fil gözleri restorasyon projesi kapsamında özgüne eşdeğer ölçü ve formda cam malzemeden üretilecektir.
- Duvar, kubbe ve tonoz iç yüzeylerinde kirlenme, kararma ve nemlenme gibi hasarlar giderilecektir.

- Niteliksiz şap malzemesi ile kaplanmış zemin kaplaması itinalı bir şekilde sökülecektir.
- Betondan inşa edilmiş niteliksiz sekiler itinalı bir şekilde sökülecektir. Restorasyon projesi kapsamında sekiler inşa edilecektir.
- Yok olmuş kurnalar, restorasyon projesi kapsamında belirlenen şekil, ölçü ve malzemelerden imal edilecektir.
- Restorasyon projesi kapsamında; duvarlar ve zemin beyaz mermer bloklar ile kaplanacaktır.
- Hamam Müzesi fonksiyonu kapsamında, konum mankeni, pano, dijital ekran, teşhir ürünleri gibi elemanlar belirlenen alanlarda kullanılacaktır.

ZK 12 Mekânı

- Niteliksiz sıva ve boya malzemeleri ile kaplanmış duvar, tonoz ve kubbe yüzeyindeki malzemeler sökülecektir.
- Niteliksiz elemanlar ile kapatılmış veya açık bir şekilde duran kubbelerdeki bütün açıklıklara fil gözleri (cam fanus) geleneksel detayına uygun bir biçimde eklenecektir. Fil gözleri restorasyon projesi kapsamında özgüne eşdeğer ölçü ve formda cam malzemeden üretilecektir.
- Duvar, kubbe ve tonoz iç yüzeylerinde kirlenme, kararma ve nemlenme gibi hasarlar giderilecektir.
- Niteliksiz şap malzemesi ile kaplanmış zemin kaplaması sökülecektir.
- Betondan inşa edilmiş niteliksiz sekiler itina ile sökülecektir. Restorasyon projesi kapsamında sekiler inşa edilecektir.
- Yok olmuş kurnalar; restorasyon projesi kapsamında belirlenen şekil, ölçü ve malzemelerden imal edilecektir.
- Eyvan (ZK 12) mekânının çökmüş kubbesi, yeniden inşa edilecektir.
- Restorasyon projesi kapsamında; duvarlar ve zemin beyaz mermer bloklar ile kaplanacaktır.
- Hamam Müzesi fonksiyonu kapsamında, konum mankeni, pano, dijital ekran, teşhir ürünleri gibi elemanlar belirlenen alanlarda kullanılacaktır.

ZK 13 Mekânı

- Niteliksiz sıva ve boya malzemeleri ile kaplanmış duvar, tonoz ve kubbe yüzeyindeki malzemeler sökülecektir.
- Niteliksiz elemanlar ile kapatılmış veya açık bir şekilde duran kubbelerdeki bütün açıklıklara fil gözleri (cam fanus) geleneksel detayına uygun bir biçimde eklenecektir. Fil gözleri restorasyon projesi kapsamında özgüne eşdeğer ölçü ve formda cam malzemeden üretilecektir.
- Duvar, kubbe ve tonoz iç yüzeylerinde kirlenme, kararma ve nemlenme gibi hasarlar giderilecektir.
- Niteliksiz şap malzemesi ile kaplanmış zemin kaplaması sökülecektir.
- Betondan inşa edilmiş niteliksiz sekiler itina ile sökülecektir. Restorasyon projesi kapsamında sekiler inşa edilecektir.
- Yok olmuş kurnalar; restorasyon projesi kapsamında belirlenen şekil, ölçü ve malzemelerden imal edilecektir.
- Halvet hücresi (ZK 13) mekânının çökmüş kubbesi, yeniden inşa edilecektir.
- Restorasyon projesi kapsamında; duvarlar ve zemin beyaz mermer bloklar ile kaplanacaktır.
- Hamam Müzesi fonksiyonu kapsamında, konum mankeni, pano, dijital ekran, teşhir ürünleri gibi elemanlar belirlenen alanlarda kullanılacaktır.

ZK 14 Mekânı

- Niteliksiz sıva ve boya malzemeleri ile kaplanmış duvar, tonoz ve kubbe yüzeyindeki malzemeler sökülecektir.
- Niteliksiz elemanlar ile kapatılmış veya açık bir şekilde duran kubbelerdeki bütün açıklıklara fil gözleri (cam fanus) geleneksel detayına uygun bir biçimde eklenecektir. Fil gözleri restorasyon projesi kapsamında özgüne eşdeğer ölçü ve formda cam malzemeden üretilecektir.
- Duvar, kubbe ve tonoz iç yüzeylerinde kirlenme, kararma ve nemlenme gibi hasarlar giderilecektir.
- Niteliksiz şap malzemesi ile kaplanmış zemin kaplaması sökülecektir.

- Betondan inşa edilmiş niteliksiz sekiler itinalı bir şekilde sökülecektir. Restorasyon projesi kapsamında sekiler inşa edilecektir.
- Yok olmuş kurnalar; restorasyon projesi kapsamında belirlenen şekil, ölçü ve malzemelerden imal edilecektir.
- Restorasyon projesi kapsamında; duvarlar ve zemin beyaz mermer bloklar ile kaplanacaktır.
- Hamam Müzesi fonksiyonu kapsamında, konum mankeni, pano, dijital ekran, teşhir ürünleri gibi elemanlar belirlenen alanlarda kullanılacaktır.

ZK 15 Mekânı

- Niteliksiz sıva ve boya malzemeleri ile kaplanmış duvar, tonoz ve kubbe yüzeyindeki malzemeler sökülecektir.
- Niteliksiz elemanlar ile kapatılmış veya açık bir şekilde duran kubbelerdeki bütün açıklıklara fil gözleri (cam fanus) geleneksel detayına uygun bir biçimde eklenecektir. Fil gözleri restorasyon projesi kapsamında özgüne eşdeğer ölçü ve formda cam malzemeden üretilecektir.
- Duvar, kubbe ve tonoz iç yüzeylerinde kirlenme, kararma ve nemlenme gibi hasarlar giderilecektir.
- Niteliksiz şap malzemesi ile kaplanmış zemin kaplaması sökülecektir.
- Betondan inşa edilmiş niteliksiz sekiler itina ile sökülecektir. Restorasyon projesi kapsamında sekiler inşa edilecektir.
- Yok olmuş kurnalar; restorasyon projesi kapsamında belirlenen şekil, ölçü ve malzemelerden imal edilecektir.
- Restorasyon projesi kapsamında; duvarlar ve zemin beyaz mermer bloklar ile kaplanacaktır.
- Hamam Müzesi fonksiyonu kapsamında, konum mankeni, pano, dijital ekran, teşhir ürünleri gibi elemanlar belirlenen alanlarda kullanılacaktır.

ZK 16 Mekânı

- Niteliksiz sıva ve boya malzemeleri ile kaplanmış duvar, tonoz ve kubbe yüzeyindeki malzemeler sökülecektir.

- Niteliksiz elemanlar ile kapatılmış veya açık bir şekilde duran kubbelerdeki bütün açıklıklara fil gözleri (cam fanus) geleneksel detayına uygun bir biçimde eklenecektir. Fil gözleri restorasyon projesi kapsamında özgüne eşdeğer ölçü ve formda cam malzemeden üretilecektir.
- Duvar, kubbe ve tonoz iç yüzeylerinde kirlenme, kararma ve nemlenme gibi hasarlar giderilecektir.
- Niteliksiz şap malzemesi ile kaplanmış zemin kaplaması sökülecektir.
- Niteliksiz sekiler itina ile sökülecektir. Restorasyon projesi kapsamında sekiler inşa edilecektir.
- Yok olmuş kurnalar; restorasyon projesi kapsamında belirlenen şekil, ölçü ve malzemelerden imal edilecektir.
- Restorasyon projesi kapsamında; duvarlar ve zemin beyaz mermer bloklar ile kaplanacaktır.
- Hamam Müzesi fonksiyonu kapsamında, konum mankeni, pano, dijital ekran, teşhir ürünleri gibi elemanlar belirlenen alanlarda kullanılacaktır.

ZK 17 Mekânı

- Niteliksiz sıva ve boya malzemeleri ile kaplanmış duvar, tonoz ve kubbe yüzeyindeki malzemeler sökülecektir.
- Niteliksiz elemanlar ile kapatılmış veya açık bir şekilde duran kubbelerdeki bütün açıklıklara fil gözleri (cam fanus) geleneksel detayına uygun bir biçimde eklenecektir. Fil gözleri restorasyon projesi kapsamında özgüne eşdeğer ölçü ve formda cam malzemeden üretilecektir.
- Duvar, kubbe ve tonoz iç yüzeylerinde kirlenme, kararma ve nemlenme gibi hasarlar giderilecektir.
- Niteliksiz şap malzemesi ile kaplanmış zemin kaplaması sökülecektir.
- Niteliksiz sekiler itinalı bir şekilde sökülecektir. Restorasyon projesi kapsamında sekiler inşa edilecektir.
- Yok olmuş kurnalar; restorasyon projesi kapsamında belirlenen şekil, ölçü ve malzemelerden imal edilecektir.

- Restorasyon projesi kapsamında; duvarlar ve zemin beyaz mermer bloklar ile kaplanacaktır.
- Hamam Müzesi fonksiyonu kapsamında, konum mankeni, pano, dijital ekran, teşhir ürünleri gibi elemanlar belirlenen alanlarda kullanılacaktır.

ZK 18 Mekânı

- Tonoz ve duvar yüzeylerinde yer alan niteliksiz çimento esaslı derzler ve niteliğini kaybetmiş özgün derzler sökülecektir. Diğer özgün derzler korunacaktır. Korunan özgün derzlerin içeriği araştırılarak bu içeriğin referans alınacağı yeni hazırlanacak harç ile ihtiyaç duyulan noktalarda derzleme yapılacaktır.
- Muhdes ekler (betonarme ekler, metal borular) itinalı bir şekilde sökülecektir.
- Tonoz ve duvarlarda gerçekleşen kirlenme, kararma, nem oluşumu vb. hasarlar giderilecektir.
- Su Deposu mekânının üst örtüsünde yer alan açıklık, otsu bitki oluşumu, toprak ve hafriyat gibi birikintilerden arındırıldıktan sonra önerilen proje kapsamında havalandırma bacası eklenecektir.

ZK 19 Mekânı

- Tonoz ve duvar yüzeylerinde yer alan niteliksiz çimento esaslı derzler ve niteliğini kaybetmiş özgün derzler sökülecektir. Diğer özgün derzler korunacaktır. Korunan özgün derzlerin içeriği araştırılarak bu içeriğin referans alınacağı yeni hazırlanacak harç ile ihtiyaç duyulan noktalarda derzleme yapılacaktır.
- Külhan mekânı; toprak, moloz ve hafriyat gibi birikintilerden arındırılacaktır.
- Muhdes ekler (briket duvarlar, metal borular) itinalı bir şekilde sökülecektir.
- Tonoz, duvar ve bacada gerçekleşen kirlenme, kararma, nem oluşumu vb. hasarlar giderilecektir.
- Külhan mekânının üst örtüsünde yer alan açıklık; otsu bitki oluşumu, toprak ve hafriyat gibi birikintilerden arındırıldıktan sonra önerilen proje kapsamında havalandırma bacası eklenecektir.

- Çatı ve Külhan mekânı arasına sonradan açılan muhdes giriş, kapatılacaktır. Külhan mekanına erişim Deva Hamamı Sokakta yer alan kapı ile sağlanacaktır.
- Deva Hamamı Sokak'tan erişilen Külhan kapısı sökülecektir, bunun yerine geleneksel Diyarbakır mimarisinde kullanılan metal tokmaklı ahşap kapı eklenecektir.

ZK 20 Mekânı

- Tonoz ve duvar yüzeylerinde yer alan niteliksiz çimento esaslı derzler ve niteliğini kaybetmiş özgün derzler sökülecektir. Diğer özgün derzler korunacaktır. Korunan özgün derzlerin içeriği araştırılarak bu içeriğin referans alınacağı yeni hazırlanacak harç ile ihtiyaç duyulan noktalarda derzleme yapılacaktır.
- Depo mekânı; toprak, moloz ve hafriyat gibi birikintilerden arındırılacaktır.
- Mekân içerisinde, otsu ve odunsu bitki oluşumu gibi doğa kaynaklı hasarlar giderilecektir.
- Üst örtüde, çökme, ayrışma vb. hasarlar sonucu oluşan açıklıklar özgün malzemeler (bazalt taşı ve ateş tuğlası) bütünlenecektir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Diyarbakır, kale kent tipinde tarihi bir yerleşimdir. İlk kuruluşu olarak kabul edilen M.Ö. 3000-2000'li yıllardan, Cumhuriyetin ilanına kadar kentte otuzdan fazla uygarlık hüküm sürmüştür. Bu uygarlıklar kente farklı ölçeklerde ve çeşitli işlevlere sahip nitelikli yapılar kazandırmışlardır.

Kendi yapıldıkları dönemlerin teknik koşullarını ve işçilik seviyesini temsil eden bu yapılar arasında yer alan hamamlar, toplumsal hayata doğrudan katkıları ve kentin ticari aksı üzerinde konumlanışları ile çok uzun süre yerel halka ve yoldan geçenlere hizmet vermişlerdir. Roma Dönemi'nden itibaren kentte büyük ölçekli hamam yapılarının var olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Osmanlı Dönemi'nde ise Diyarbakır'da 20'den fazla hamamın varlığı bilinmektedir (Buckingham'dan *aktaran* Yılmazçelik, 1995, s. 84).

Diyarbakır, ticaret yolları üzerinde yer alan bir kale kent olması sebebi ile düzenli olarak kervanları ve seyyahları ağırlamıştır. Bu kapsamda kentin giriş kapılarına yakın konumlarında hamamlar inşa edilmiştir. Böylelikle kente giriş yapan kervanların, seyyah ve yabancıların kolaylıkla temizlenmesi sağlanmış ve salgın hastalıkların yayılmasının önüne geçilmiştir. Bu amaçla inşa edilmiş olduğu düşünülen ve hepsi günümüzde yok olmuş hamamların isimleri şunlardır; Harput Kapısı'na (Dağ Kapısı) 150 metre mesafede Suakar Hamamı, Urfa Kapısı'na 50 metre mesafede İpekoğlu Hamamı ve Yenikapı'ya oldukça yakın bir mevkide konumlanan Yenikapı Hamamı. Deva Hamamı da kentin güneyinde yer alan Mardin Kapısı'na 300 metre mesafede inşa edilmiştir. Kale kapısına oldukça yakın olan konumu ile Deva Hamamı bu hamamlar içinde günümüzde ayakta kalanlardan sonuncusudur. Yabancıların haricinde Deva Hamamı özellikle kentin güneybatı diliminde ikamet eden halk tarafından da yoğun olarak kullanılmıştır. Deva Hamamı'nın çevresinde konumlanan ve bazıları günümüze ulaşmamış anıtsal yapılar şunlardır: Hüsrev Paşa Hanı (Kervansaray), Sülüklü Han, İbrahim Paşa Hanı (günümüzde yok olmuş), Tütün Han (günümüzde yok olmuş), Behram Paşa Cami, Muallak Cami (günümüzde yok olmuş), Süryani Protestan Kilisesi, Mar Hanonyo Kilisesi (günümüzde yok olmuş) ve Mar Yuhanna Kilisesi (günümüzde yok olmuş). Diyarbakır'da var olmuş olan farklı inanç

gruplarından halkların tümü tarafından kullanılmış olan hamam, şehirdeki kültürel çeşitliliğe tanıklık etmiş ve bugüne ulaşmış az sayıdaki yapılardan biri olarak görülebilir. Bugün kültür varlığı olarak tescillenmiş olan hamam, kullanım değeri ve toplumsal bellekteki yeri düşünüldüğünde halen Diyarbakır'ın önemli mimari miraslarından biri olarak değerlendirilmelidir (Şeremetli, 2021).

Hamamlar, sadece yıkanma ve temizlenme faaliyetlerinin gerçekleştirildiği mekanlar olmamış aynı zamanda farklı bir sosyalleşme zeminine de imkân yaratmıştır. Osmanlı Dönemi'nde; gelin hamamı, asker hamamı, lohusa hamamı, güvey hamamı, düğün hamamı, kına hamamı gibi çeşitli geleneklere ev sahipliği yapmış olan hamamlar, uzun süre bugün artık somut olmayan kültürel miras olarak nitelediğimiz başka geleneksel pratiklere de mekân sağlamışlardır. Dolayısıyla hamamların toplumlar için kültürel ve sosyal anlamda oldukça önemli role sahip oldukları aşikardır.

Roma Dönemi'nden itibaren kentte var olan hamam yapıları ve hamam kültürü 20. yüzyılın sonlarına kadar aktif olarak devam etmiş; 20. Yüzyılda konutlara su şebekesinin ulaşması ile yıkanma konusunda toplumda değişen alışkanlıklara bağlı olarak terk edilmeye başlanmıştır. Terk edilen hamam yapılarında atmosferik etkilere bağlı bozulmalar ortaya çıkmış; ayrıca hamamlar insan kaynaklı uygunsuz müdahaleler ve rant odaklı kentsel dönüşümlerden etkilenerek özgün işlevlerini zaman içinde sürdüremeyecek hale gelerek terk edilmişlerdir. Nispeten özgün mekânsal karakteristiklerini sürdürebilen tarihi hamamlar ise; gazhane, kafe, restoran ve depo gibi uygun olmayan işlevlerle kullanılmaya devam edilmiştir. Sonuç olarak kentte bin yıldan fazla bir süredir var olmuş olan hamam kültürü 20. yüzyılın başından itibaren kısa sürede yok olmuştur.

Diyarbakır'da yer alan mevcut hamam yapılarının korunmasına ve geleceğe aktarılmasına yönelik işlev ve yöntem geliştirilme söz konusu olduğunda çeşitli engeller bulunmaktadır. 20. yüzyılın başından itibaren Vakıflar Genel Müdürlüğü eli ile satışı gerçekleştirilen hamam yapılarına ait günümüzdeki çoklu mülkiyet durumu, tarihi hamamların sahip olduğu en önemli sorunların başında gelmektedir. Çoklu mülkiyet durumu bu yapıların restorasyonu için bütçe ayrılması noktasında bir engel oluşturmaktadır. Özellikle Deva Hamamı, Vahap Ağa Hamamı, Melik Ahmet Paşa Hamamı, Küçük (Şensu) Hamamı gibi Diyarbakır'ın tarihi hamamlarının korunarak geleceğe aktarılmasına yönelik problemlerin giderilmesi hususunda mülkiyet problemlerinin çözümlenmesi oldukça elzemdir. Şahıs mülkiyetinde bulunan Deva Hamamı'nın moloz ve hafriyat ile dolu külhan ve depo mekanlarının temizletilmesine

yönelik ilgili kurumlara gerçekleştirilen resmi başvurular yapının özel mülkiyette olmasından ötürü sonuçsuz kalmıştır ve bu mekanlar çalışma kapsamında belgeleme için temizlenememiştir (EK A 16 ve EK A 17). Bunun dışında, atmosferik etkilere bağlı bozulmalar, altyapı kaynaklı bozulmalar, insan kaynaklı müdahaleler ve niteliksiz ekler, bakımsızlık, kontrolsüz ve plansız kentleşme sonucu çevrenin bozulması gibi etkilere bağlı olarak hamamlar ciddi hasarlar almış ve almaya devam etmektedir.

Deva Hamamı, mimari özellikleri ile bölgedeki diğer hamamlar ile benzerlikler taşısa da, özellikle sıcaklık mekânı planlamasındaki farklılıklarla oldukça dikkat çekicidir. Sıcaklık sofasının dairesel forma oldukça yakın çokgen şeklinde bir plan şemasına sahip olması Deva Hamamı'nı kentin diğer tarihi hamamlarından ayıran bir özelliğidir. Sıcaklık mekanının dairesel form veya buna yakın formlarda tasarlanmış olması o dönem hamamları arasında ender gözlenen bir özellik olmasının yanında radyal tipte tasarlanmış plan şemalarının antik dönem hamamlarına referans verdiği de düşünülmektedir (Önge, 1995, s. 25).

Deva Hamamı; yapım tekniği, anıtsal kütlesi ve plan şeması gibi özellikleriyle inşa edildiği 16. yüzyılın özelliklerini taşımaktadır. Önge, Melik Ahmet Paşa Hamamı'nın aydınlık fenerinin klasik Osmanlı Dönemi örneklerinin en büyüklerinden biri olduğunu belirtmiştir (Önge, 1995, s. 64). Melik Ahmet Paşa Hamamı ve Deva Hamamı arasındaki benzerlikler değerlendirildiğinde, Deva Hamamı'nın da döneminin seçkin hamam yapılarından biri olduğu söylenebilir.

Deva Hamamı'nın restorasyonu; 2863 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu (1983), Nara Özgünlük Belgesi (1994), Geleneksel Mimari Miras Tüzüğü (1999) ve Mimari Mirasın Analizi, Korunması ve Strüktürel Restorasyonu için İlkeler (2003) adlı kanun, yasa ve rehber belgeler ışığında uluslararası kararlar ve standartlara uygun olarak gerçekleştirilmelidir. Bu hususta hamam yapısının korunması gerekli kültür varlığı olarak özgün değerleriyle birlikte tanımlanması, korunması ve geleceğe yönelik korunmasının garanti altına alınabilmesinde Nara Özgünlük Belgesi (5.[21], 6.[22]

[21] Nara Özgünlük Belgesi, Madde 5: Kültür ve kültür mirası çeşitliliği, tüm insanlık için yeri doldurulamaz bir duygu ve düşünce zenginliği oluşturmaktadır. Temel bir özellik olarak kabul görmesi gereken bu çeşitliliğin, yalnız korunması değil, geliştirilmesi de insanlığın gelişimi için büyük önem taşımaktadır (ICOMOS, 1994).

[22] Nara Özgünlük Belgesi, Madde 6: Hem kültürler hem de bunlara bağlı yaşam biçimleri için bu çeşitlilik, mekân ve zaman boyutuyla kendini gösterir. Kültürler arasındaki farkların bir çatışma yarattığı durumlarda, kültürel çeşitliliğe saygı gereği bütün taraflara özgü değerlerin meşrutiyeti tanınmalıdır (ICOMOS, 1994).

ve 13.[23] Maddeleri) referans olarak kabul edilmelidir. Yapının kapsamlı onarımı sırasında ayrıca bugün yapıya zarar veren zemin sularının da ilgili belediye yoluyla bir altyapı çalışması yürütülerek yapıdan uzaklaştırılmasının sağlanması gereklidir.

Deva Hamamı inşa edildiği 16. yüzyılın ilk yarısından, 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar hamam olarak kullanılmış ve 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren terk edilerek işlevsiz kalan diğer hamamlar ile benzer bir sonla karşılaşmıştır. Deva Hamamı'nın kültür varlığı olarak korunması konusunda gerçekleştirilecek her türlü girişim, yapının hamam kültürüne ait somut ve somut olmayan miras değerlerini de yaşatmayı hedeflemelidir. Bu bağlamda, bu tez çalışması kapsamında yapının Diyarbakır Hamam Müzesi olarak yeniden işlevlendirilmesi önerilmektedir. Söz konusu yeniden işlevlendirme projesi ile hamamlarda yıkanma geleneği gibi geçmişe ait belleğin aktarımı için önemli bir adım atılacaktır. Yeniden işlevlendirme kararları alınmadan önce İstanbul ve Ankara'da bulunan çeşitli hamam müzeleri incelenmiştir. Müzeye dönüştürülecek olan Deva Hamamı çeşitli eğitsel, sanatsal ve kültürel faaliyetlerin gerçekleştirilmesine imkân sağlayabilecektir. Atölye, seminer, toplantı gibi eğitici ve bilinçlendirici etkinlikler düzenlenebilecektir. Böylelikle yapıya ait miras değerlerinin aktarımı da sağlanacaktır.

Diyarbakır Hamam Müzesi aynı zamanda bölgedeki yıkanma kültürünü ve bu kültüre ait hamam yapılarını araştıran bir merkez gibi çalışacaktır. Bu kapsamda mevcut ve yok olmuş Diyarbakır hamamlarına ait kaynakların gün yüzüne çıkması ve hamam kültürüne tanıklık etmiş etnografik objelerin sergilenmesi sağlanabilir. Bu eserler çağdaş müzecilik ilkeleri kapsamında sergilenmelidir. Arkeolojik kazılar neticesinde farklı dönemlerde inşa edilmiş hamamlara (Roma, Bizans, Selçuklu, Artuklu, Akkoyunlu ve Osmanlı Dönemi) ait keşfedilecek arkeolojik buluntular (tubuli, hypocaust, pöhrenk, tütek, cehennemlik, künk, kiremit, tuğla gibi toprak esaslı malzemeler bunun yanında bakır, bronz, pirinç, tunç gibi metal malzemelerden imal edilmiş objeler ve bazalt, kireç taşı ve mermer vb. hammaddesinden imal edilmiş yapı elemanları) Diyarbakır Hamam Müzesi'nde sergilenecek objeler arasında yer alabilir. Hamam müzesi, hamamlarda kullanılan objelerin sergilenmesi ile Diyarbakır'a ait

[23] Nara Özgünlük Belgesi, Madde 13: Bir anıtın ya da sitin doğasına ve kültürel bağlamına bağlı olarak; özgünlük yargısı çok çeşitli bilgi kaynaklarına bağlıdır. Bu kaynaklar; tasarım ve biçimi, malzeme ve nesneyi, kullanım ve işlevi, gelenek ve teknikleri, konum ve yerleşimi, ruh ve anlatımı, ilk tasarım ve tarihsel evrimi içerir. Bilgi kaynakları yapıtın bünyesinde olabileceği gibi, dışında da olabilir. Bu kaynakların kullanımı, kültür mirasının, sanatsal, teknik, tarihsel ve toplumsal boyutlarıyla tanımlanmasına olanak verir (ICOMOS, 1994).

bakır işlemeciliği, ipek ve kumaş imalatı gibi geleneksel el sanatlarının temsili için de olanak sağlayabilir.

Müzede, kildan, badiye, leğen, ibrik, buhurdan, sabunluk, kaplamalı topuk taşları, nalın, ayna, tarak, kildence gibi metal objeler, peştamal, havlu, tülbent, kese, kilim, örtü gibi tekstil malzemeleri sergilenebilir. Bu objelere ek olarak konum mankenleri ve geleneksel oturma birimleri gibi çeşitli elemanlar da hamamın soğukluk, ılıklık ve sıcaklık gibi farklı mekanlarında yıkanma eylemini hatırlatan mizansenler oluşturacaktır (EK E 7. 1; EK E 7. 2). Böylelikle hamamın; soğukluk, ılıklık ve sıcaklık gibi çeşitli mekanların birbirleri ile kurduğu ilişkilerin anlaşılması sağlanacaktır.

Diyarbakır Hamam Müzesi'ne erişim Deva Hamamı Sokak'ta yer alan Kadınlar Girişi (ZK 02) mekânından sağlanacaktır. Gazi Caddesi ile hamam arasındaki Erkekler Girişi (ZK 01) mekânı ise çıkış mekânı olacak şekilde bir öneriler geliştirilmiştir. Traşlık-Usturalık (ZK 07) mekânı müze personeline ait, Hela (ZK 08) mekânı da müze lavabosu olacak şekilde bir öneri getirilmiştir. Soyunmalık (ZK 03), Aralık (ZK 05), Taşlık (ZK 06), Ilıklık (ZK 09), Sıcaklık (ZK 10), Halvet (ZK 11), Eyvan (ZK 12), Halvet (ZK 13), Halvet (ZK 14), Halvet (ZK 15), Eyvan (ZK 16), Halvet (ZK 17) mekanları, işlevleri neticesinde hamam kültürünü anlatan arkeolojik ve etnografik eserler ile sergilenmelidir.

Deva Hamamı'nın Diyarbakır Hamam Müzesi olarak yeniden işlevlendirilmesi ile bölgedeki hamam kültürünün tüm yönleriyle araştırılması ve bu kapsamda katılımcı faaliyetlerin yürütülmesi için mekân sağlanması hedeflenmektedir. Böylelikle bugün artık yaşamayan bir kültürün genç nesillere tanıtılması ve aktarılması için bir girişim hayata geçirilmiş olacaktır.

KAYNAKLAR

Abbasoğlu, H. (1997). *"'Hamam'"*. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. İstanbul: YEM YAYIN (Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları).

Adam, J.-P. (1995). *Roman Building: Materials and Techniques*. Londra: Routledge. https://www.taylorfrancis.com/books/9780203984369 adresinden erişildi.

Aru, K. A. (1949). *Türk Hamamları Etüdü*. (Doçentlik Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi.

Avcı, O. (2020). *Kütahya Hamamları (12.-19. YY.) Ve Türk Hamamlarının Özgünlüğü*. (Doktora Tezi), Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Avcı, O. (2021). Türk Hamamı'nın Özgünlüğü. *Sanat Tarihi Dergisi*, *30*(2), 1465–1489. doi:10.29135/std.908497

Bayraktar, M. S. (2017). Kastamonu'da Üç Tarihî Külhan Kazanı. *Vakıflar Dergisi*, *47*, 99–132. doi:10.16971/vakiflar.329332

Bektaş, S. (2011). *Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı Restorasyon Önerisi Ve Kütüphane Olarak İşlev Kazandırılması*. (Yüksek Lisans Tezi), Haliç Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Berger, A. (2012). Bizans Çağında Hamamlar. N. Ergin (Ed.), *Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü: Mimari, Tarih ve İmgelem* içinde (ss. 67–83). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Beysanoğlu, Ş. (1987). *Anıtları ve Kitabeleri İle Diyarbakır Tarihi* (C. 1). Ankara: Neyir Matbaacılık.

Beysanoğlu, Ş. (1990). *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi* (C. 2). Ankara: Neyir Matbaacılık.

Biçer, S. (2010). *Karabük İli, Eskipazar İlçesi, Hadrianoupolis Antik Kentinde Bulunan Geç Antik Dönem Yapılarından A Hamamının Koruma Önerisi*. (Yüksek Lİsans Tezi), Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Çelebi, E. (2010). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi : Bağdad- Basra- Bitlis- Diyarbakır- Isfahan- Malatya- Mardin- Musul- Tebriz- Van*. Yapı Kredi Yayınları.

Deva Hamamı. (1953). https://www.facebook.com/gavurmahallesi21/photos/a.261021891010316/579262889186213/?type=3 adresinden erişildi.

Ekinci Dağtekin, E. (1999). *Diyarbakır Çardaklı Hamamı Restorasyonu*. (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Ekinci Dağtekin, E. (2007). *Güneydoğu Anadolu Bölgesi Geleneksel Hamam Tipolojisi Ve Buna Bağlı Koruma Ölçütlerinin Oluşturulması*. (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Ergin, N. (2012). İstanbul'da Hamam İşletmeciliği: On Yedinci ve On Sekizinci Yüzyılda Çermberlitaş Hamamı. N. Ergin (Ed.), *Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü: Mimari, Tarih ve İmgelem* içinde (ss. 182–209). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Erginbaş, D. (1953). *Diyarbakır Evleri*. (Doçentlik Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü, İstanbul.

Ertuğrul, A. D. (2009). Hamam Yapıları ve Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, *7*(13), 241–266. https://dergipark.org.tr/en/pub/talid/issue/43449/529938 adresinden erişildi.

Eyice, S. (1960). İznik'de "'Büyük Hamam'" ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme. *Tarih Dergisi*, *11*(15), 99–120.

Eyice, S. (1997). *"'Hamam'"*. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 15). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İSAM.

G. Fagan, G. (1993). *Three Studies in Roman Public Bathing Three Studies in Roman Public Bathing : Origins, Growth and Social Aspects*. McMaster University.

GAP. (y.y.).*T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı*. http://www.gap.gov.tr/gap-nedir-sayfa-1.html adresinden erişildi.

"'Hamam'". (1988).*Anabritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*. Ana Yayıncılık A.Ş.

Harita. (y.y.). https://www.scribblemaps.com/create/#/id=X2xZdS3Gy0&lat=37.9498844&lng=40.19806508&z=8&t=sm_topo adresinden erişildi.

Harita 2. (y.y.). https://paintmaps.com/tr/bos-haritalar/26c/Diyarbakir-haritasi-bos-dilsiz adresinden erişildi.

Haskan, M. N. (1995). *İstanbul Hamamları*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları.

Haspolat, Y. K. (2015). *Diyarbakır Kiliseleri*.

Hırbetü'l Mefcer Planı. (y.y.).*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. https://islamansiklopedisi.org.tr/hirbetul-mefcer adresinden erişildi.

ICOMOS. (1994). Nara Özgünlük Belgesi. http://www.international.icomos.org/en/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/386-the-nara-document-on-authenticity-1994 adresinden erişildi.

İklim ve Bitki Örtüsü. (y.y.).*T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI*. https://diyarbakir.ktb.gov.tr/TR-56885/iklimi-ve-bitki-ortusu.html adresinden erişildi.

Işık, N. ve Halifeoğlu, F. M. (2020a). Tarihi Deva Hamamının Yapısal Sorunlarının Belirlenmesinde Malzeme Analizinin Önemi. *Mimarlık Bilimlerinde Akademik Çalışmalar* içinde (ss. 153–168). Livre de Lyon.

Işık, N. ve Halifeoğlu, F. M. (2020b). *Tarihi Yapıda Taşıyıcı Sistem Sorunlarının Aletsel Ölçümlerle Belirlenmesi: Diyarbakır Deva Hamamı Örneği*.

Kanetaki, E. (2004). The Still Existing Ottoman Hamams In The Greek Territory. *ODTU Mimarlik Fakultesi dergisi = METU journal of the Faculty of Architecture*, *21*(1–2), 81–110.

Kanetaki, E. (2012). Yunanistan'daki Osmanlı Hamamları. N. Ergin (Ed.), *Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü: Mimari, Tarih ve İmgelem* içinde (ss. 269–315). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Kejanlı, T. ve Dinçer, İ. (2011). Diyarbakır Kale Kenti 'nde Koruma ve Planlama Sorunları. *Megaron*, *6*(2), 95–108.

Kılıcı, A. (2011). Diyarbakır'ın Vakıf Mimari Eserleri ve Vakıfları Üzerine Bazı Notlar. İ. Yıldız (Ed.), *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi* içinde (ss. 19–73). Diyarbakır: T.C. Diyarbakır Valiliği.

Koçyiğit, O. (2023). *Bizans Anadolusu'nda hamamlar ve yıkanma alışkanlıkları*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.

Kula Say, S. (2007). *Erken Dönem Osmanlı Hamamlarında Eğrisel Örtüye Geçiş Sistemleri*. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Külhan. (y.y.).*Nişanyan Sözlük*. 11 Ekim 2022 tarihinde https://www.nisanyansozluk.com/kelime/külhan adresinden erişildi.

Kusayr Amra Hamamı planı. (y.y.). https://www.sanatinyolculugu.com/kuseyr-amra-sarayi-ve-hamami/ adresinden erişildi.

M. Mehdi, İ. (1992). 1518 ve 1540 Tarihli Mufassal Tahrir Defterlerine Göre Diyarbakır Şehrinin Nüfusu ve Vakıfları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, *16*(27), 45–111. doi:10.1501/Tarar_0000000055

Muallak Sokağın Gravürü. (1881). Le Tour De Monde. https://twitter.com/dkulturtabiat/status/1639311619833446420 adresinden erişildi.

Önge, M. Y. (1988). Anadolu Türk Hamamları Hakkında Genel Bilgiler ve Mimar Koca Sinan'ın İnşa ettiği Hamamlar. *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri* içinde (ss. 403–412).

Önge, M. Y. (1995). *Anadolu'da XII-XIII Yüzyıl Türk Hamamları*. Ankara: Vakıflar Genel

Müdürlüğü Yayınları.

Parla, C. (2005). Diyarbakır surları ve kent tarihi. *ODTU Mimarlik Fakultesi dergisi = METU journal of the Faculty of Architecture*, *22*(1), 57–84.

Payaslı Oğuz, G. ve Yıldırım, M. (2018). Tarihi Diyarbakır Deva Hamamı'nın Günümüz Durumu ve Yapısal Sorunları. *Tasarım&Koruma* içinde (ss. 121–133). İstanbul: Birsen Yayınevi.

Şehitoğlu, E. (2000). *Bursa Hamamları'nın Yapısal, Çevresel ve İşlevsel Sorunları Ve Çözümleri*. (Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Seneca, L. A. (y.y.). *Ahlak Mektupları*. (T. Uzel ve A. B. Kaya, Ed.).

Şeremetli, E. (2021). DKVD Sözlü Tarih Çalışmaları: "'Diyarbakır/Sur: Bir Bellek Yolculuğu'" Hamamlar. Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma ve Yaşatma Derneği. https://www.youtube.com/watch?v=DbUWEBrm0Lk adresinden erişildi.

Sönmez, S. (Ed.). (2021). *Mekan û Çîrokên Ku li Sûra Diyarbekirê Guherîne/Hatine Guherandin: Rêwîtiya Hişekî... = Diyarbakır Sur'da Değiş(tiril)en Mekânlar ve Hikâyeler: Bir Bellek Yolculuğu... = Places and Stories Changed in Diyarbakir Sur: A Journey of Memory.*. DKVD Yayınları". https://www.dkvd.org/yayin/birbellekyolculugu_kitap/mobile/index.html?fbclid=IwAR1KqX6x2fHcP1OjjGuveW_QdbJMLcLcl6S3Y2AFi8DS9G-0QxsWPhzRghQ adresinden erişildi.

Sözen, M. (1971). *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*. istanbul: Diyarbakır'ı Tanıtma ve Turizm Derneği.

Sözen, M. ve Tanyeli, U. (2010). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. (İ. Önemli, Ed.) (16. bs.). İstanbul: Remzi Kitapevi.

Tanyeli, U. (2004). Düşlenmiş Rasyonalite Olarak Kent-Türkiye'de Planlama ve Çifte Bilinçlilik. S. İlkin, O. Silier ve M. Güvenç (Ed.), *İlhan Tekeli İçin Armağan Yazılar* içinde (ss. 503–537). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. https://www.academia.edu/35851698/İlhan_Tekeli_için_Armağan_Yazılar_Tarih_Vakfı_Yurt_Yayınları_İstanbul_2004 adresinden erişildi.

Tohme, L. (2012). Balneum ile Hamam Arasında: Emevi Suriyesi'nde Hamam Kompleksleri. N. Ergin (Ed.), *Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü: Mimari, Tarih ve İmgelem* içinde (ss. 85–97). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Tuğrul, S. (2016). *Diyarbakır Paşa (Behram) Hamamı Restorasyon Önerisi*. (Yüksek Lisans Tezi), Dicle Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Diyarbakır.

Tuncer, O. C. (1999). *Diyarbakır Evleri*. Diyarbakır: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Tuncer, O. C. (2012). *Diyarbakır Sur İçi Anıtları ile Köşkler ve Bağ Evleri*. Diyarbakır:

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Vidale, M. (2010). Aspects of Palace Life at Mohenjo-Daro. *South Asian Studies*, *26*(1), 59–76.

Vitrivius. (2005). *Mimarlık Üzerine On Kitap*. (S. Güven, Ed.). İstanbul: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları Mimarlığın Uluslararası Kaynakları: 1.

Yavuz T., A. (2012). Anadaolu Selçuklu Kervansaraylarında Hamamlar. N. Ergin (Ed.), *Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü: Mimari, Tarih ve İmgelem* içinde (ss. 99–181). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Yegül, F. K. (2009). Anadolu Su Kültürü: Türk Hamamları Ve Yıkanma Geleneğinin Kökenleri Ve Geleceği. *Anadolu / Anatolia*, *35*, 99–118.

Yegül, Fikret K. (2006). *Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma*. (B. Avunç, Ed.). İstanbul: Homer Kitapevi.

Yegül, Fikret K. (2011). *Roma Dünyasında Yıkanma*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Yegül, Fikret K. (2012). Anadolu Hamam Kültürü: Bin Işık Huzmesi, Bin Ilık Parmak. N. Ergin (Ed.), *Anadolu Medeniyetlerinde Hamam Kültürü: Mimari, Tarih ve İmgelem* içinde (ss. 17–65). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Yegül, Fikret K. (2017). Anadolu'da Hamam Kültürünün Evrimi. *Z Dergisi*, *162*(2), 163–169.

Yeşilbaş, E. (2013). *Diyarbakır'Da Osmanlı Dönemi Ticaret Mimarisi*. (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yılmazçelik, İ. (1995). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır: 1790-1840): (fizikî, idarî ve sosyo-ekonomik yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Yılmazkaya, O. (2002). *Aydınlık Kubbenin Altındaki Sıcaklık: Türk Hamamı: İstanbul Hamamları Rehberi*. İstanbul: Çitlenbik Yayınları.

EKLER

EK A: Deva Hamamı'na Ait Belgeler

EK B: Planlar ve Hava Fotoğrafları

EK C: Mevcut Diyarbakır Hamamlarına Ait Envanter Fişleri

EK D: Deva Hamamı'na Ait Fotoğraflar

EK E: Deva Hamamı'na Ait Çizimler

EK A

Sayfa

EK A 1 : Deva Hamamı'na ait Tescil Fişi (DKVKBK Arşivi). **199**
EK A 2 : Deva Hamamı hakkında kültür envanterinde yer alan belge, 2015 (Diyarbakır Kültür Envanteri II. Cilt, s. 167). **200**
EK A 3 : Deva Hamamı hakkındaki 08.01.1980 Tarihli Tescil Kararı (DKVKBK Arşivi). **201**
EK A 4 : Deva Hamamı hakkındaki 08.01.1980 Tarihli Tescil Listesi (DKVKBK Arşivi). **202**
EK A 5 : Deva Hamamı hakkındaki 22.11.1996 Tarihlsi Kurul Kararı (DKVKBK Arşivi). **203**
EK A 6 : Deva Hamamı hakkındaki 28.11.1996 Tarihli Kurul Kararı (DKVKBK Arşivi).. **204**
EK A 7 : Deva Hamamı içerisindeki suyun tahliye edilmesine yönelik 05.11.1996 Tarihli Teknik Rapor (DKVKBK Arşivi). **205**
EK A 8 : Deva Hamamı içerisindeki suyun tahliye edilmesine yönelik 26.04.2018 Tarihli Teknik Rapor (DKVKBK Arşivi). **206**
EK A 9 : Deva Hamamı içerisindeki suyun tahliye edilmesine yönelik 13.08.2018 Tarihli Kurul Kararı (DKVKBK Arşivi)..... **207**
EK A 10 : Deva Hamamı içerisindeki suyun tahliye edilmesine yönelik 06.08.2018 Tarihli Rapor (DKVKBK Arşivi). **208**
EK A 11 : Deva Hamamı içerisindeki suyun tahliye edilmesine yönelik 06.08.2018 Tarihli Rapor (DKVKBK Arşivi). **209**
EK A 12 : Deva Hamamı içerisindeki suyun tahliye edilmesine yönelik 28.03.2019 Tarihli Belge (DKVKBK Arşivi)..... **210**
EK A 13 : Deva Hamamı içerisindeki suyun tahliye edilmesine yönelik 20.05.2019 Tarihli Belge (DKVKBK Arşivi)..... **211**
EK A 14 : Deva Hamamı'na yönelik 16.05.2019 Tarihli Gazete Haberi (DKVKBK Arşivi). **212**
EK A 15 : Deva Hamamı'na yönelik 25.03.2019 Tarihli Gazete Haberi (DKVKBK Arşivi). **213**
EK A 16 : Deva Hamamı'nın temizletilmesine yönelik T.C. Diyarbakır Valiliği'ne gerçekleştirilen dilekçe talebine yönelik oluşturulan belge. **214**
EK A 17 : Deva Hamamı hakkında arşiv taraması ve çeşitli mekanların temizletilmesine yönelik Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğüne gerçekleştirilen dilekçe talebine yönelik oluşturulan belge. **215**
EK A 18 : Deva Hamamı'na ait Envanter Fişi (DKVKBK Arşivi). **216**
EK A 19 : Deva Hamamı'na ait Envanter Fişi (DKVKBK Arşivi). **217**
EK A 20 : Deva Hamamı ait 20.04.2018 sTarihli Kanalizasyon Durum Rölövesi (DKVKBK Arşivi)..... **218**

29

TARANMIŞTIR

KÜLTÜR KONSEYİ TÜRKİYE		ANIT	ENVANTER NO HARITA NO
İLİ: Diyarbakır	İLÇESİ: Sur	MAHALLE KOY VEYA MEVKII: Abdaldede mah.	KORUMA DERECESİ: ANITSAL: / CEVRESEL: / CEVREYE AYKIRI:
SOKAK VE KAPI NO: Deve hamamı sokak no:5		KADASTRO PAFTA: 19 PARSEL: 3 ADA: 398	
ADI: Deve hamamı (Deva)	YAPTIRAN:	YAPAN:	MIMARI CAGI (USLUP):
	YAPIM TARIHI:	KITABE:	VAKFIYE:

GENEL TANIM: Dış planı dikdörtgene yakındır.Duvarlar moloz ve kesme bazalt taştandır.

GOZLEMLER:
Hamam etrafına betonarme yapılar eklendiğinden arka planda kalmıştır.Hamamda yoğun tahribat söz konusudur.

KORUMA DURUMU	TASIYICI YAPI	DIS YAPI	UST YAPI	IC YAPI	SUSLEME ELEMANLARI	RUTUBET
○ A ○ B ◉ C	IYI / ORTA / FENA	○ A ○ B ◉ C	○ A ○ B ◉ C	○ A ○ B ◉ C	○ A ○ B ◉ C	○ A ○ B ◉ C

YOK / IZI VAR / ONEMLI

VAZIYET PLANI:

FOTOGRAF:

BUGUNKU SAHIBI:

BAKIMINDAN SORUMLU OLMASI GEREKEN KURULUS:

YAPILAN ONARIMLAR:
Hamam altında günümüzde dükkan olarak kullanılan yapılar eklenmiş olduğundan tahrip edilmiştir.İşlevsizdir.

AYRINTILI TANIM:

Soyunma yerinin üzeri moloz ve yarım kesme taştan, sekiz köşeli yüksek bir kasnak üzerinde alaturka kiremitli, sekiz kubbe ile örtülüdür.Kubbenin ortasında sekiz yüzlü, her yüzde sivri kemerli bir pencere bulunan üzeri küçük bir kubbe ile örtülü ışık feneri vardır.Sıcak kısım moloz taştan daire şeklinde kasnak üzerinde yayvan bir kubbe ile örtülüdür.Bu geniş kubbenin ild yanında beşerden on küçük ve basık kubbe sıralanmıştır.Bu kubbelerin arasındaki alanlar toprak ile örtülüdür.hamamın kapısı doğudandır.kapının sağında ve solunda dükkanlar bulunmaktadır.bu dükkanlar kesme bazalt kaplıdır fakat üzerleri sıvanmıştır.giriş kapısı sivri tonoz altında basık kemerlidir.Tonozun yukarısında seyrek dişler üzerinde bir saçak vardır.kapıdan girince geniş ve ferrah bir kubbe altı olan soyunma yerine ulaştır.Kubbe yanlarda ayaklarda yere kadar inen ince dört sivri takviye kemeri ve köşelerde sivri kemer gerisinde dört tromp üzerindedir.Kemer ve tromplar arasında oluşan pandantifler Selçuk stilinde kalın stalaktiklerle süslüdür. Tepede sekiz köşeli bir ışık feneri vardır. soğukluk yanyana iki kubbe ve bunun güneyinde bir yarım kubbe ile örtülüdür.Ortası, iç kasnakta yer alan bir sıra dişle süslü basık ve geniş bir kubbe ile örtülüdür.Bu kubbe altındaki daire şeklindeki geniş sahanın etrafında kubbeli dört eyvan iki yanda yer almıştır.Ayrıca ön ve arkada birer sivri destek kemeri ve iki yanda sivri kemer gerisindeki dik kubbeli birer eyvan daha vardır.Kuzey-batıdaki hücre daha batıda yani su deposuna doğru, tonozlu ikinci bir hücre ile birleşmektedir.Hamam bu durumuyla bağımsız bir plan göstermekte olup 16.yy a ait olduğu sanılmaktadır.

TEKNIK BILGILER:	SU	ELEKTRIK	ISITMA	KANALIZASYON
	-	-	-	Var

ORIJINAL KULLANIMI: Hamam

BUGUNKU KULLANIMI: Hamam

ONERILEN KULLANIMI: Hamam

HAZIRLAYANLAR: TARIH:
Esma BEDİRHANOĞLU:Arkeolog Fatma TİMUR: Sanat Tarihçi Orhan BALSAK: Mimar,Zafer Han:Sanat Tarihçi Birgül Savaş: Sanat Tarihçi Fatma KAYA :Arkeolog Kadri Avcı:Sanat Tarihçi 08.05.2009

KONTROL EDEN: TARIH:
Nevin SOYUKAYA Arkeolog 14/10/2009

YAYIN DIZINI:

EKLER:
- ☐ RAPOR
- ☒ FOTOGRAF
- ☐ ROLOVE PROJESI
- ☐ RESTORASYON PROJE
- ☒ HARITA
- ☐ KROKI
- ☐ KITABE
- ☐ VAKFIYE

KURUL ONAYI NO: TARIH:
TARIH:
TARIH:

REVIZYON: TARIH:

KURUL KARARLARI:

EK A 1 : Deva Hamamı'na ait Tescil Fişi (DKVKBK Arşivi).

Deve (Deva) Hamamı

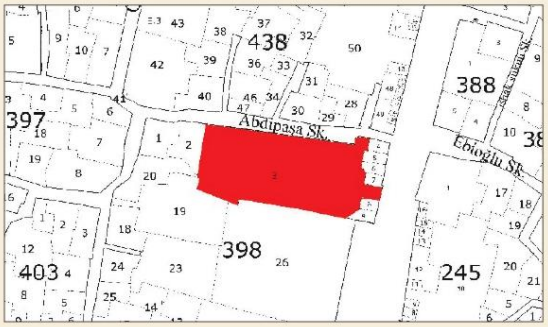
Mahalle/Köy:Abdaldede Mah. | Pafta:19 | Ada:398 | Parsel:3 | **Yapım Tarihi: 16 yy.**

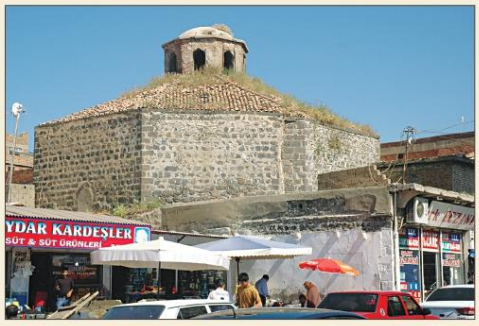
Avrupa Konseyi Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanteri D.K.V.K.K.	
Türkiye Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü	
ADRES	Abdaldede Mah. Deve Hamamı Sokak No: 5 Sur/DİYARBAKIR
KORUMA DERECESİ	Anıtsal
GENEL TANIM	Dış planı dikdörtgene yakındır. 1520-1540 yılları arasında yapıldığı düşünülen yapı, kesme bazalt ve moloz taştan inşa edilmiştir.
GÖZLEM	Hamam, etrafına betonarme yapılar eklendiğinden arka planda kalmıştır. Hamamda yoğun tahribat söz konusudur.
YAPILAN ONARIMLAR	Hamam, altında günümüzde dükkan olarak kullanılan yapılar eklenmiş olduğundan tahrip edilmiştir. İşlevsizdir.
BUGÜNKÜ SAHİBİ	Akgül GÜVENÇ - Selahattin OĞUZ SERDAR
BAKIMINDAN SORUMLU OLMASI GEREKEN KURULUŞ	Mülk Sahibi
HAZIRLAYANLAR	Esma BEDİRHANOĞLU Arkeolog, Fatma TİMUR Sanat Tarihçi Orhan BALSAK Mimar, Zafer HAN Sanat Tarihçi, Birgül SAVAŞ Sanat Tarihçi, Fatma KAYA Arkeolog, Kadri AVCI Sanat Tarihçi
ORİJİNAL KULLANIMI	Hamam
BUGÜNKÜ KULLANIMI	Kullanılmıyor
ÖNERİLEN KULLANIM	Hamam

AYRINTILI TANIM

Dört eyvanlı ve köşe hücreli plan şemasına uygun olarak yapılmıştır. Hamamın asıl girişi kapatılmış olup sokak içindeki giriş kullanılmaktadır. Giriş bölümündeki sahanlığın üst örtüsü çapraz tonozdur. Bu bölümün sağında soyunmalık, ılıklık ve sıcaklık bölümüne açılan ayrı bir kısım vardır. Soyunmalık bölümünde 21 parça taşın birleştirilmesiyle oluşturulmuş havuz vardır. Üst örtü kubelidir. Sekiz dayanak üzerine oturan kubeye geçiş, pandatiflerle sağlanmıştır. Bu pandatifler aralıklarla dekor edilmiştir. Kubbe, sekizgen gövdeye sahip, sivri kemerli 8 penceresiyle aydınlık fenerini ihtiva eder. Kube kasnağında , sağır kemerler üstünde, sivri kemerlere sahip 4 pencere mevcuttur. İçten, soyunmalık bölümüne açılan kapının ortasında tüteklik adı verilen bir baca aracılığı ile buharın soyunmalık bölümüne geçişi önlenmektedir. Bu bölümden ılıklık bölümüne geçişte, tuvaletlerin olduğu yerin üst örtüsü dört dayanak noktalı, pandatifli kubbedir. İç kapılar basık kemerlidir. Ilıklık bölümünün üst örtüsü ise beşik tonozludur. Beşik tonozun üzerinde aydınlık feneri bulunur. Yıkanmalık bölümü kubbesi, sekiz dayanak noktası üzerine oturmaktadır. Üst kısmı beşik tonozlu ve aydınlık fenerli olan eyvanlar, orta bölüme açılmaktadır. Hamam köşe odalarının üstü pandatiflerle geçişi sağlanan kubbenin aydınlık feneri vardır. Yıkanma yerinin ortasında, orjinali mermer olan betonarme bir göbek taşı bulunur. Hamamın akustiğinin iyi olduğu gözlenmiştir.

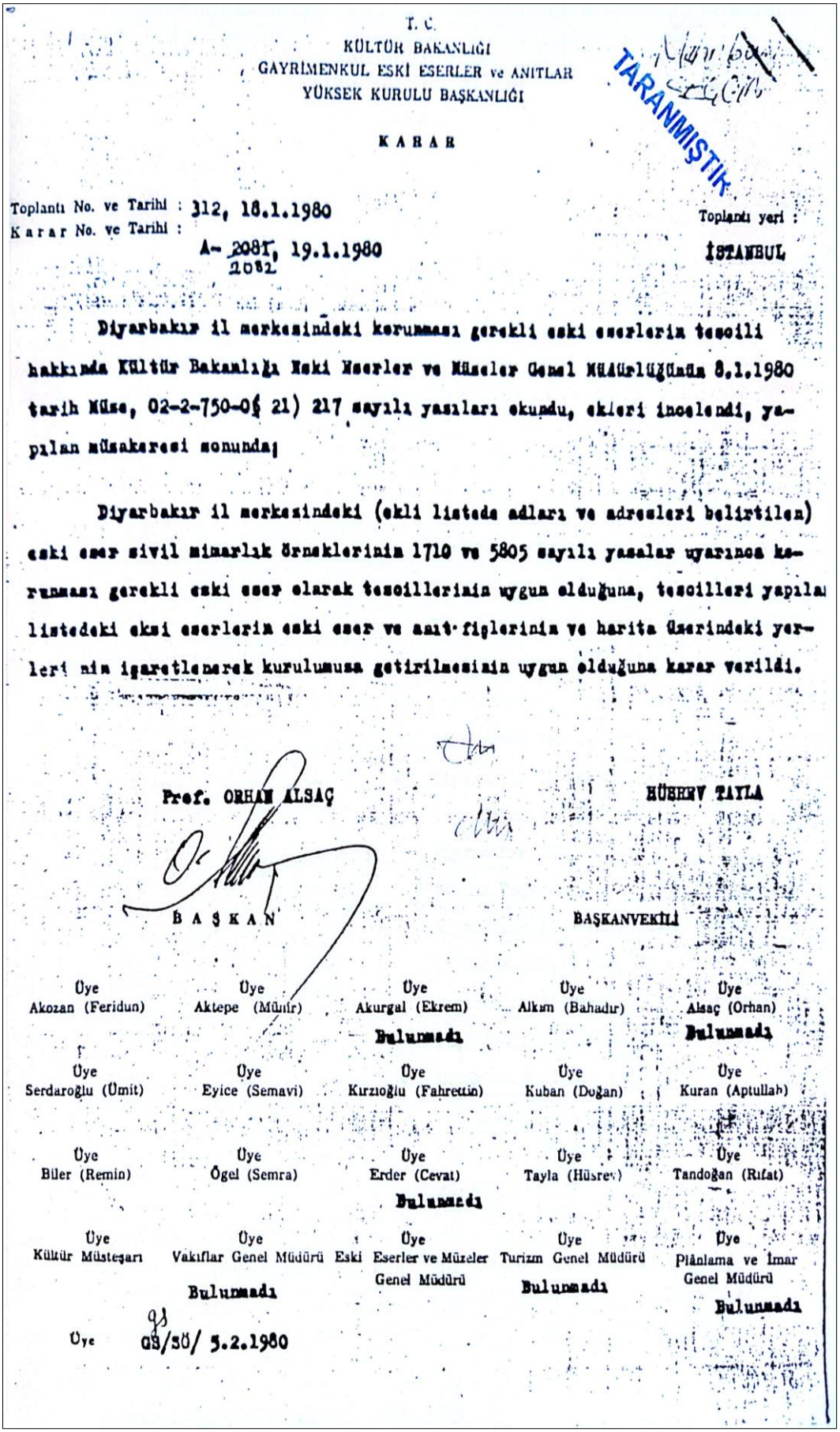
	İYİ	ORTA	FENA
KORUMA DURUMU			•
TAŞIYICI YAPI			•
DIŞ YAPI			•
ÜST YAPI			•
İÇ YAPI			•
SÜSLEME ELEMANLARI			•
RUTUBET	İZİ VAR		

167

EK A 2 : Deva Hamamı hakkında kültür envanterinde yer alan belge, 2015 (Diyarbakır Kültür Envanteri II. Cilt, s. 167).

T. C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI
GAYRİMENKUL ESKİ ESERLER ve ANITLAR
YÜKSEK KURULU BAŞKANLIĞI

TARANMIŞTIR

KARAR

Toplantı No. ve Tarihi : 312, 18.1.1980
Karar No. ve Tarihi : A- 2081, 19.1.1980 (2082)
Toplantı yeri : İSTANBUL

Diyarbakır il merkezindeki korunması gerekli eski eserlerin tescili hakkında Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün 8.1.1980 tarih Müze, 02-2-750-0§ 21) 217 sayılı yazıları okundu, ekleri incelendi, yapılan müzakeresi sonunda;

Diyarbakır il merkezindeki (ekli listede adları ve adresleri belirtilen) eski eser sivil mimarlık örneklerinin 1710 ve 5805 sayılı yasalar uyarınca korunması gerekli eski eser olarak tescillerinin uygun olduğuna, tescilleri yapılan listedeki eski eserlerin eski eser ve sanat-figlerinin ve harita üzerindeki yerleri nin işaretlenerek kurulumuza getirilmesinin uygun olduğuna karar verildi.

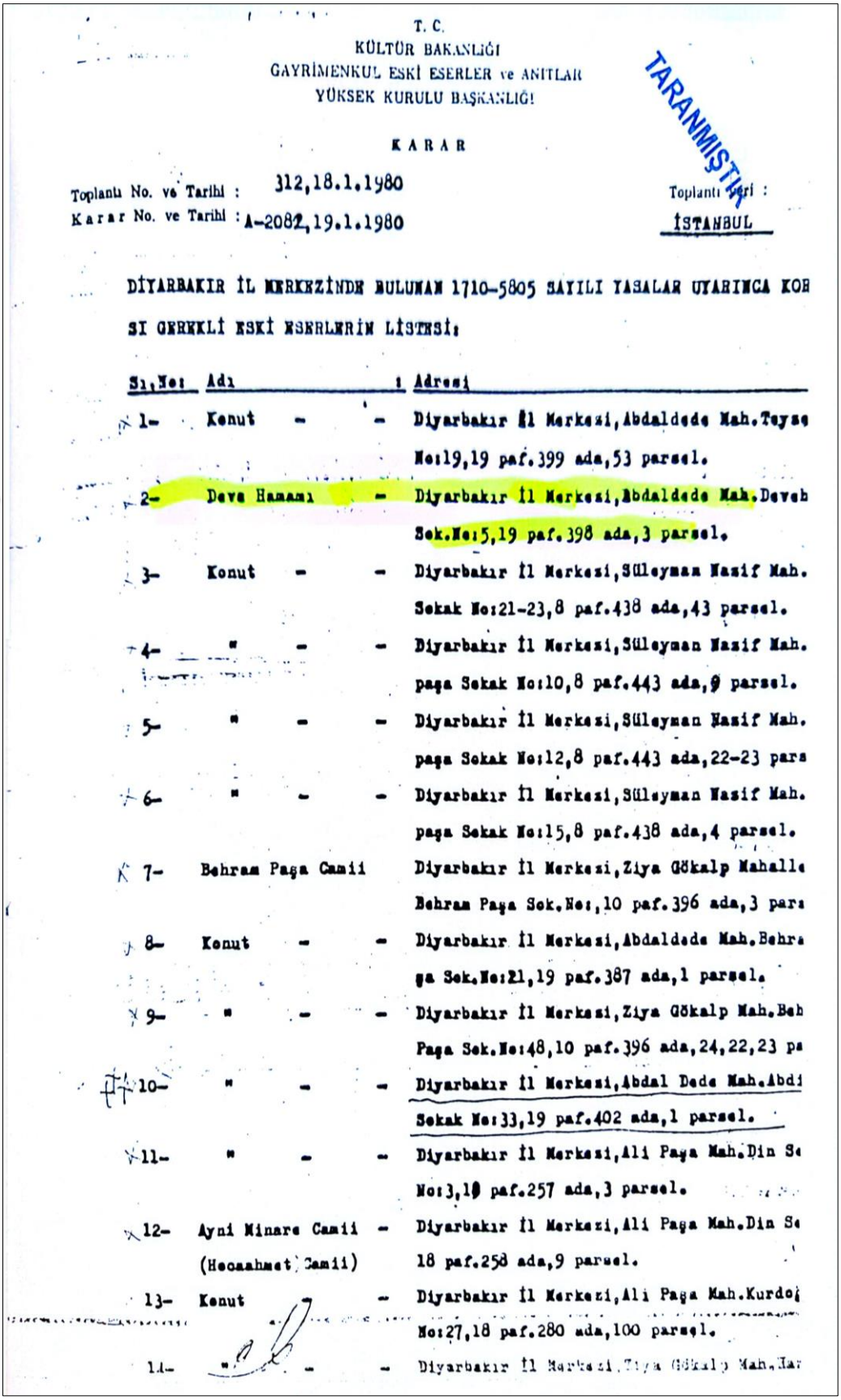
Prof. ORHAN ALSAÇ — BAŞKAN

HÜSREV TAYLA — BAŞKANVEKİLİ

Üye Akozan (Feridun)	Üye Aktepe (Münir)	Üye Akurgal (Ekrem) Bulunmadı	Üye Alkım (Bahadır)	Üye Alsaç (Orhan) Bulunmadı
Üye Serdaroğlu (Ümit)	Üye Eyice (Semavi)	Üye Kırzıoğlu (Fahrettin)	Üye Kuban (Doğan)	Üye Kuran (Aptullah)
Üye Biler (Remin)	Üye Ögel (Semra)	Üye Erder (Cevat) Bulunmadı	Üye Tayla (Hüsrev)	Üye Tandoğan (Rıfat)
Üye Kültür Müsteşarı	Üye Vakıflar Genel Müdürü Bulunmadı	Üye Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü	Üye Turizm Genel Müdürü Bulunmadı	Üye Planlama ve İmar Genel Müdürü Bulunmadı

Üye 03/30/ 5.2.1980

EK A 3 : Deva Hamamı hakkındaki 08.01.1980 Tarihli Tescil Kararı (DKVKBK Arşivi).

T. C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI
GAYRİMENKUL ESKİ ESERLER ve ANITLAR
YÜKSEK KURULU BAŞKANLIĞI

TARANMIŞTIR

KARAR

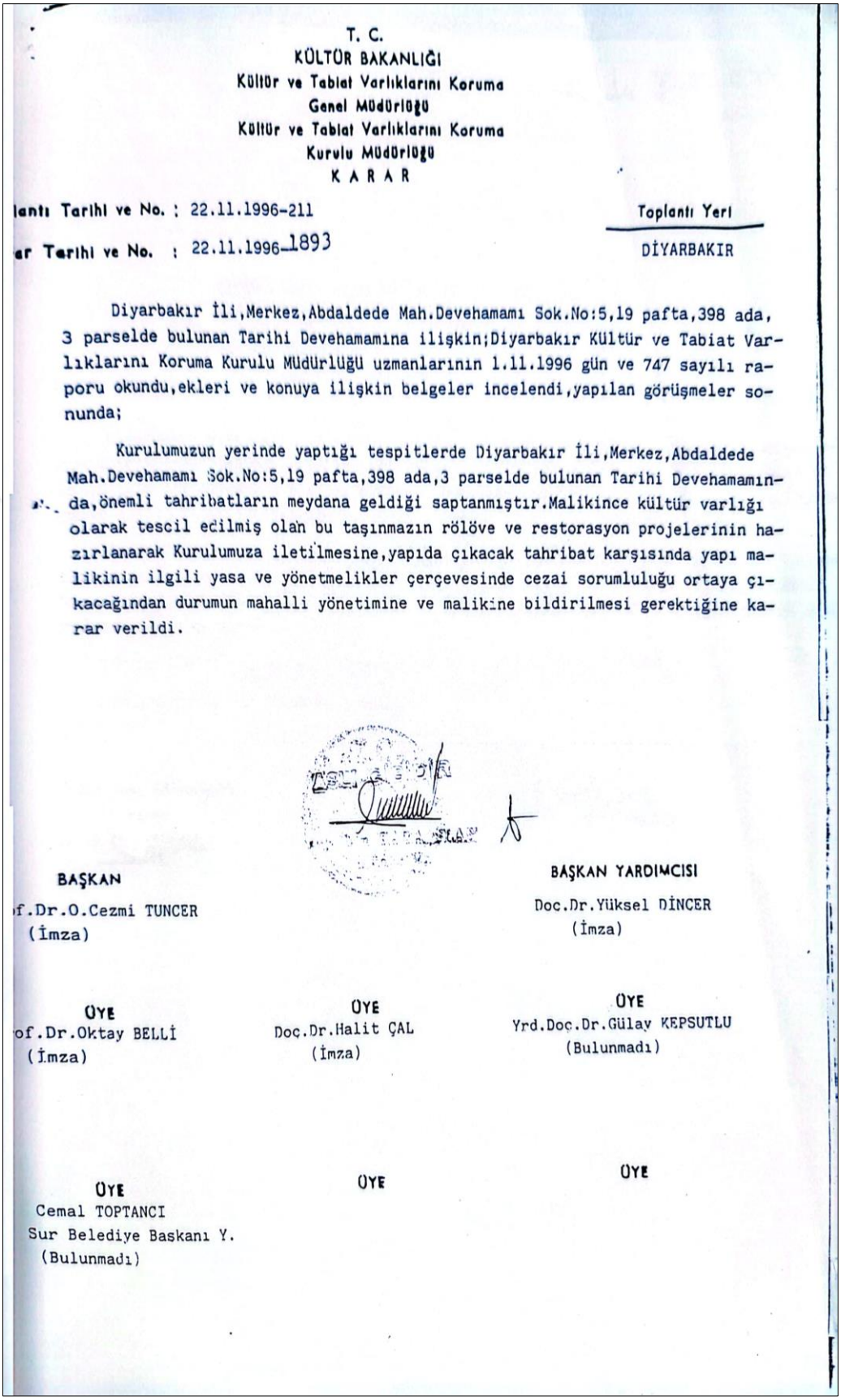
Toplantı No. ve Tarihi : 312,18.1.1980
Karar No. ve Tarihi : A-2082,19.1.1980

Toplantı Yeri : İSTANBUL

DİYARBAKIR İL MERKEZİNDE BULUNAN 1710-5805 SAYILI YASALAR UYARINCA KOR SI GEREKLİ ESKİ ESERLERİN LİSTESİ:

Sı.No:	Adı		Adresi
1-	Konut	- -	Diyarbakır İl Merkezi,Abdaldede Mah.Teyse No:19,19 paf.399 ada,53 parsel.
2-	Deve Hamamı	-	Diyarbakır İl Merkezi,Abdaldede Mah.Deveh Sok.No:5,19 paf.398 ada,3 parsel.
3-	Konut	- -	Diyarbakır İl Merkezi,Süleyman Nazif Mah. Sokak No:21-23,8 paf.438 ada,43 parsel.
4-	"	- -	Diyarbakır İl Merkezi,Süleyman Nazif Mah. paşa Sokak No:10,8 paf.443 ada,9 parsel.
5-	"	- -	Diyarbakır İl Merkezi,Süleyman Nazif Mah. paşa Sokak No:12,8 paf.443 ada,22-23 para
6-	"	- -	Diyarbakır İl Merkezi,Süleyman Nazif Mah. paşa Sokak No:15,8 paf.438 ada,4 parsel.
7-	Behram Paşa Camii		Diyarbakır İl Merkezi,Ziya Gökalp Mahalle Behram Paşa Sok.No:,10 paf.396 ada,3 para
8-	Konut	- -	Diyarbakır İl Merkezi,Abdaldede Mah.Behra ga Sok.No:21,19 paf.387 ada,1 parsel.
9-	"	- -	Diyarbakır İl Merkezi,Ziya Gökalp Mah.Beh Paşa Sok.No:48,10 paf.396 ada,24,22,23 pa
10-	"	- -	Diyarbakır İl Merkezi,Abdal Dede Mah.Abdi Sokak No:33,19 paf.402 ada,1 parsel.
11-	"	- -	Diyarbakır İl Merkezi,Ali Paşa Mah.Din Se No:3,19 paf.257 ada,3 parsel.
12-	Ayni Minare Camii (Hocaahmet Camii)	-	Diyarbakır İl Merkezi,Ali Paşa Mah.Din Se 18 paf.258 ada,9 parsel.
13-	Konut	- -	Diyarbakır İl Merkezi,Ali Paşa Mah.Kurdoğ No:27,18 paf.280 ada,100 parsel.
14-	"	- -	Diyarbakır İl Merkezi,Ziya Gökalp Mah.Har

EK A 4 : Deva Hamamı hakkındaki 08.01.1980 Tarihli Tescil Listesi (DKVKBK Arşivi).

T. C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI
Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma
Genel Müdürlüğü
Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma
Kurulu Müdürlüğü
K A R A R

lantı Tarihi ve No. : 22.11.1996-211 — Toplantı Yeri

ar Tarihi ve No. : 22.11.1996-1893 — DİYARBAKIR

Diyarbakır İli,Merkez,Abdaldede Mah.Devehamamı Sok.No:5,19 pafta,398 ada, 3 parselde bulunan Tarihi Devehamamına ilişkin;Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Müdürlüğü uzmanlarının 1.11.1996 gün ve 747 sayılı raporu okundu,ekleri ve konuya ilişkin belgeler incelendi,yapılan görüşmeler sonunda;

Kurulumuzun yerinde yaptığı tespitlerde Diyarbakır İli,Merkez,Abdaldede Mah.Devehamamı Sok.No:5,19 pafta,398 ada,3 parselde bulunan Tarihi Devehamamında,önemli tahribatların meydana geldiği saptanmıştır.Malikince kültür varlığı olarak tescil edilmiş olan bu taşınmazın rölöve ve restorasyon projelerinin hazırlanarak Kurulumuza iletilmesine,yapıda çıkacak tahribat karşısında yapı malikinin ilgili yasa ve yönetmelikler çerçevesinde cezai sorumluluğu ortaya çıkacağından durumun mahalli yönetimine ve malikine bildirilmesi gerektiğine karar verildi.

BAŞKAN
f.Dr.O.Cezmi TUNCER
(İmza)

BAŞKAN YARDIMCISI
Doc.Dr.Yüksel DİNCER
(İmza)

ÜYE
of.Dr.Oktay BELLİ
(İmza)

ÜYE
Doc.Dr.Halit ÇAL
(İmza)

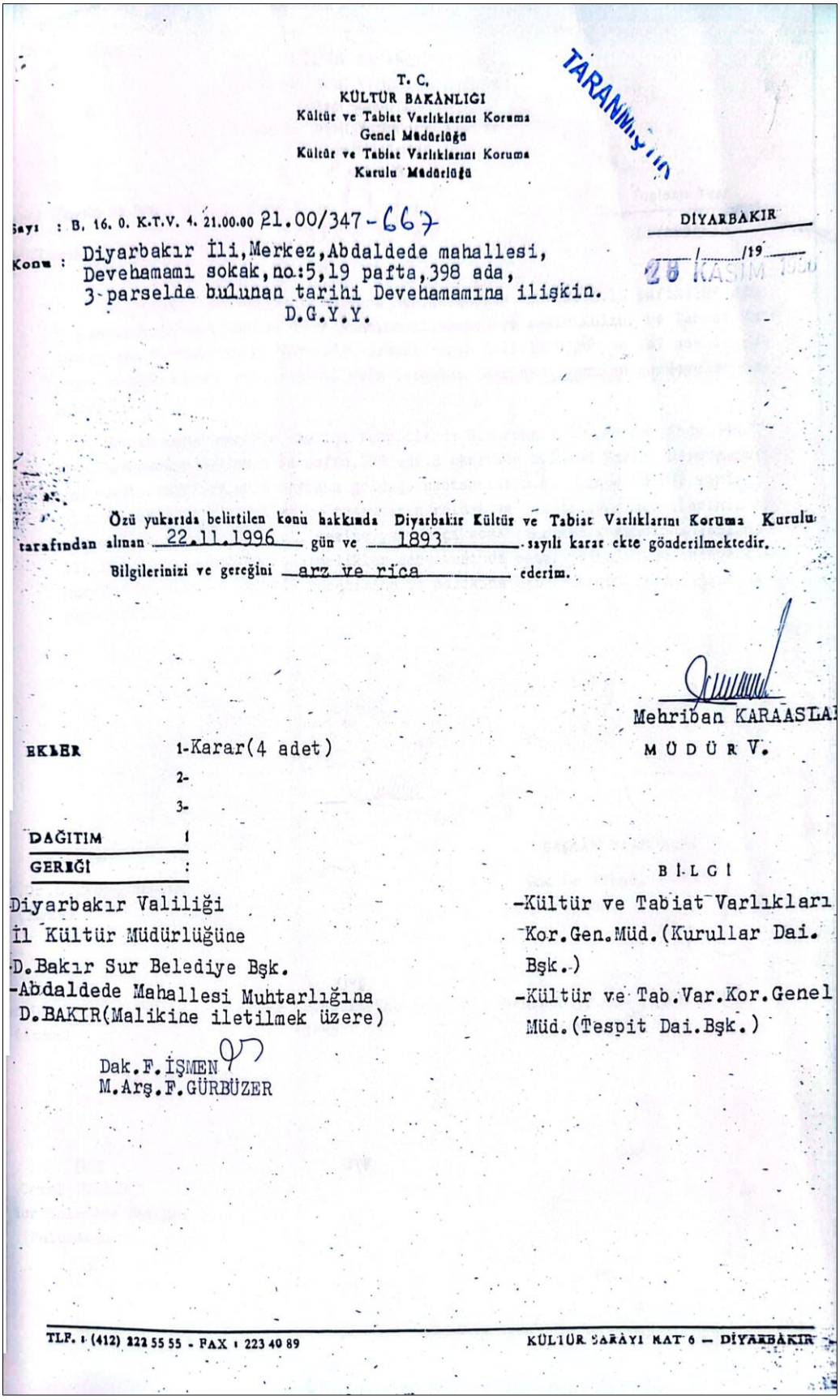
ÜYE
Yrd.Doç.Dr.Gülay KEPSUTLU
(Bulunmadı)

ÜYE
Cemal TOPTANCI
Sur Belediye Baskanı Y.
(Bulunmadı)

ÜYE

ÜYE

EK A 5 : Deva Hamamı hakkındaki 22.11.1996 Tarihlsi Kurul Kararı (DKVKBK Arşivi).

T. C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI
Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma
Genel Müdürlüğü
Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma
Kurulu Müdürlüğü

TARANMIŞTIR

Sayı : B. 16. 0. K.T.V. 4. 21.00.00 21.00/347-667

DİYARBAKIR
/ /19
26 KASIM 1996

Konu : Diyarbakır İli,Merkez,Abdaldede mahallesi,
Devehamamı sokak,no:5,19 pafta,398 ada,
3-parselde bulunan tarihi Devehamamına ilişkin.
D.G.Y.Y.

Özü yukarıda belirtilen konu hakkında Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından alınan 22.11.1996 gün ve 1893 sayılı karar ekte gönderilmektedir.

Bilgilerinizi ve gereğini arz ve rica ederim.

Mehriban KARAASLAN
MÜDÜR V.

EKLER 1-Karar(4 adet)
2-
3-

DAĞITIM 1
GEREĞİ :

Diyarbakır Valiliği
İl Kültür Müdürlüğüne
D.Bakır Sur Belediye Bşk.
-Abdaldede Mahallesi Muhtarlığına
D.BAKIR(Malikine iletilmek üzere)

Dak.F.İŞMEN
M.Arş.F.GÜRBÜZER

BİLGİ
-Kültür ve Tabiat Varlıkları
Kor.Gen.Müd.(Kurullar Dai.
Bşk.)
-Kültür ve Tab.Var.Kor.Genel
Müd.(Tespit Dai.Bşk.)

TLF. : (412) 223 55 55 - FAX : 223 40 89
KÜLTÜR SARAYI KAT 6 — DİYARBAKIR

EK A 6 : Deva Hamamı hakkındaki 28.11.1996 Tarihli Kurul Kararı (DKVKBK Arşivi).

DİYARBAKIR KÜLTÜR VE TABİAT VARLIKLARINI
KORUMA KURULUNA İLETİLMEK ÜZERE RAPORDUR.

İLGİ: Diyarbakır Valiliği,İl KUltür MUdürlUğUnUn 20.5.1996 gün ve 907 sayılı yazısı.

Diyarbakır Valiliğinin 7.3.1996 gün ve 438 sayılı emirlerince oluşturulan komisyon tutanağında Diyarbakır İli,Merkez,Abdaldede Mah.Devehamamı Sok.No:5,19 pafta,398 ada,3 parselde bulunan tarihi Devehamamının içinin tamamen su ile dolu vaziyette olduğu ve acilen suyun tahliye edilmesi,aslına uygun onarılması istenmektedir.

1.11.1996 günü mahallinde inceleme ve tespitlerde bulunulmuştur.Taşınmaz,2 envanter numarası ile tescillidir.Şu anda içi su ile dolu olan hamam metruk vaziyettedir. Diyarbakır'ın en büyük ve en özellikli hamamının bir an evvel aslına uygun olarak onarılması gerekmektedir.

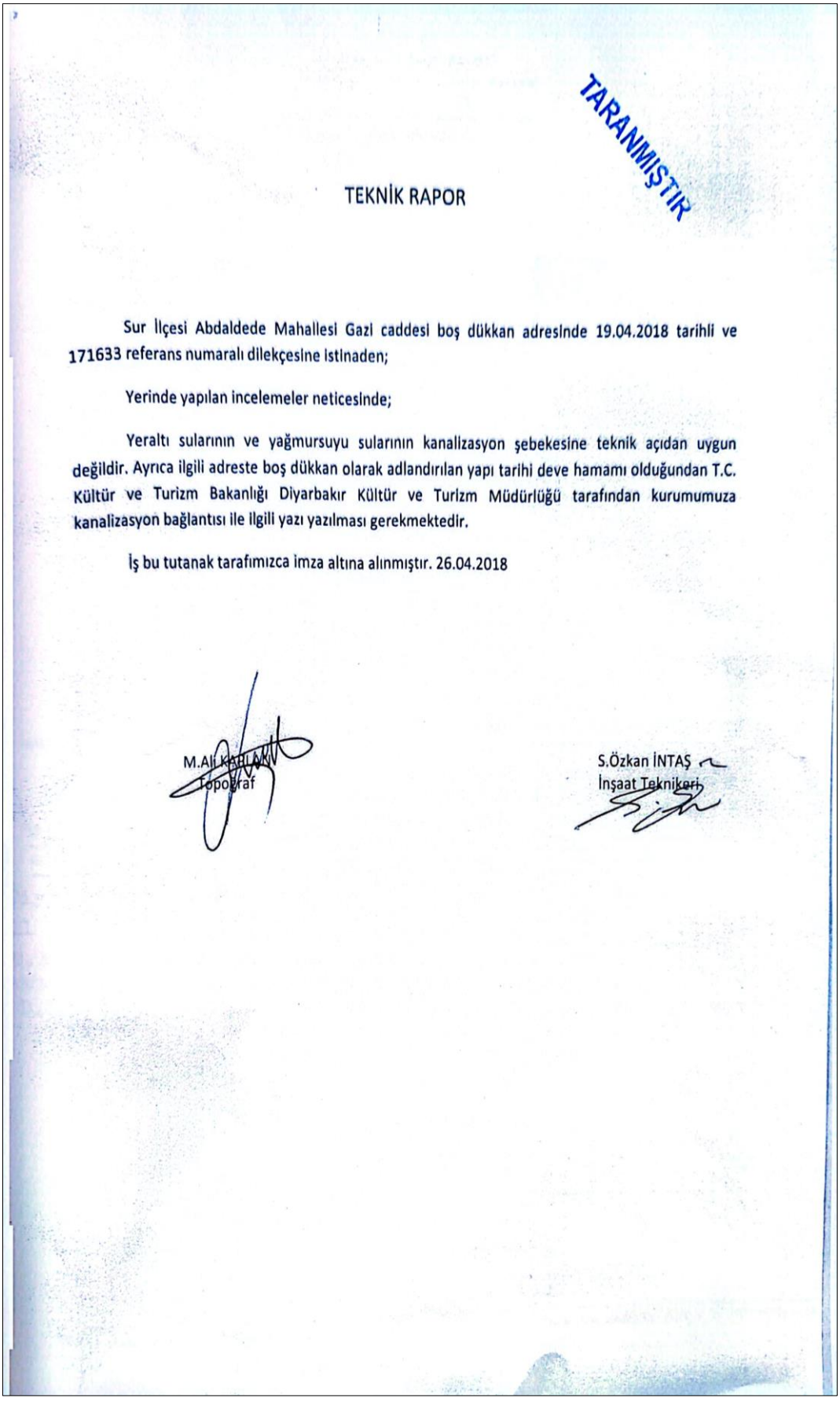
Hamam ile ilgili detaylı bilgiler tescil fişinde bulunmaktadır.

Bilgilerinize arz ederiz.5.11.1996

Mehriban KARAASLAN
Miman

Fikret GÜRBÜZER
Müze Araştırmacısı

EK A 7 : Deva Hamamı içerisindeki suyun tahliye edilmesine yönelik 05.11.1996 Tarihli Teknik Rapor (DKVKBK Arşivi).

TARANMIŞTIR

TEKNİK RAPOR

Sur İlçesi Abdaldede Mahallesi Gazi caddesi boş dükkan adresinde 19.04.2018 tarihli ve 171633 referans numaralı dilekçesine istinaden;

Yerinde yapılan incelemeler neticesinde;

Yeraltı sularının ve yağmursuyu sularının kanalizasyon şebekesine teknik açıdan uygun değildir. Ayrıca ilgili adreste boş dükkan olarak adlandırılan yapı tarihi deve hamamı olduğundan T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Diyarbakır Kültür ve Turizm Müdürlüğü tarafından kurumumuza kanalizasyon bağlantısı ile ilgili yazı yazılması gerekmektedir.

İş bu tutanak tarafımızca imza altına alınmıştır. 26.04.2018

M.Ali KARLIKLI
Topoğraf

S.Özkan İNTAŞ
İnşaat Teknikeri

EK A 8 : Deva Hamamı içerisindeki suyun tahliye edilmesine yönelik 26.04.2018 Tarihli Teknik Rapor (DKVKBK Arşivi).

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
DİYARBAKIR KÜLTÜRVARLIKLARINI
KORUMA BÖLGE KURULU
KARAR

TARANMIŞTIR

Toplantı Tarihi ve No: 13.08.2018-228
Karar Tarihi ve No : 13.08.2018-5995
Dosya No : 21.00/317

Toplantı Yeri
DİYARBAKIR

Diyarbakır İli, Merkez Sur İlçesi, Kentsel Sit Alanı içerisinde kalan, Abdaldede Mahallesi, Deve Hamamı Sokak'ta bulunan, özel mülkiyete kayıtlı müşterek tapunun 398 ada 3 nolu parselinde kayıtlı Tescilli Deva (Deve) Hamamı'nın içerisine dolan suyun tahliyesinin yapılması ve su baskınının önlenebilmesi için, yapılacak altyapı çalışmalarına (ana kanalizasyon sistemiyle bağlantısının sağlanması) gerekli izinin verilmesine ilişkin; Cuma AKGÜN'ün 23.07.2018 tarihli dilekçesi ile Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün 07.08.2018 gün ve E.385522 sayılı uzman raporu okundu. Ekleri ve konuya ilişkin bilgi, belgeler incelendi. Yapılan görüşmeler sonunda;

Diyarbakır İli, Merkez Sur İlçesi, Kentsel Sit Alanı içerisinde kalan, Abdaldede Mahallesi, Deve Hamamı Sokak'ta bulunan, özel mülkiyete kayıtlı müşterek tapunun 398 ada 3 nolu parselinde kayıtlı Tescilli Deva (Deve) Hamamı'nın içerisine dolan suyun tahliyesinin yapılması ve su baskınının önlenebilmesi için, yapılacak altyapı çalışmalarının (ana kanalizasyon sistemiyle bağlantısının sağlanması) Vakıflar Bölge Müdürlüğü uzmanları denetiminde yapılmasının uygun olduğuna; yapılacak onarım sonrasına ilişkin rapor ve fotoğrafların hazırlanarak Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğüne iletilmesine;
-Tescilli hamamın kapsamlı onarımına temel oluşturacak rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin, ilgileri tarafından hazırlanarak Kurulumuza iletilmesi gerektiğine karar verildi.

ASLI GİBİDİR

BAŞKAN
Dr. Öğr. Üyesi Hanifi BİBER
(İmza)

Mehtiban KARAASLAN
Bölge Kurulu Müdürü

BAŞKAN YARDIMCISI
A. Nüvit BAYAR
(İmza)

ÜYE
Dr. Öğr. Üyesi Evindar YEŞİLBAŞ
(İmza)

ÜYE
Umut GÜNDÜZ
(Bulunmadı)

ÜYE
Şule SAVAŞ
(İmza)

ÜYE

ÜYE
Cüneyd ALTIPARMAK
(İmza)

ÜYE
U. Nurullah BİLGİN
D.Bakır Çev. ve Şeh. Müd. Tem.
(İmza)

ÜYE
Metin EVSEN
Diyarbakır Vakıflar Tem.
(İmza)

EK A 9 : Deva Hamamı içerisindeki suyun tahliye edilmesine yönelik 13.08.2018 Tarihli Kurul Kararı (DKVKBK Arşivi).

Dosya No: 21.00/347
Konu: Diyarbakır İli, Merkez Sur İlçesi, Abdaldede Mahallesi'nde bulunan, 398 ada, 3 parselde kayıtlı Tescilli Deva (Deve) Hamamı'nda yapılmak istenen onarıma ilişkin;

TARANMIŞTIR

DİYARBAKIR KÜLTÜR VARLIKLARINI KORUMA BÖLGE KURULU MÜDÜRLÜĞÜNE İLETİLMEK ÜZERE RAPOR

İlgi: Cuma AKGÜN'ün 23.07.2018 tarihli dilekçesi.

Diyarbakır İli, Merkez Sur İlçesi, Kentsel Sit Alanı içerisinde kalan, Abdaldede Mahallesi, Deve Hamamı Sokak'ta bulunan, özel mülkiyete kayıtlı müşterek tapunun 398 ada 3 nolu parselinde kayıtlı Tescilli Deva (Deve) Hamamı'nın içerisine su dolduğu; kanalizasyon bağlantısının yapılabilmesi için gerekli iznin verilmesi hususunu içeren ilgi başvuru incelenmiştir.

Konuya ilişkin Müdürlüğümüz arşivinde ve dosyasında yapılan incelemede;
-Tescilli Deva Hamamı'nın, Gayri Menkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 19.01.1980 Tarih ve A/2082 Sayılı kararıyla tescil edildiği;
-Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 22.11.1996 tarih ve 1893 sayılı kararında, *"...Tarihi Deve Hamamında önemli tahribatların meydana geldiği; malikince kültür varlığı olarak tescil edilmiş olan bu taşınmazın rölöve ve restorasyon projelerinin hazırlanarak Kurulumuza iletilmesine, yapıda çıkacak tahribat karşısında yapı malikinin ilgili yasa ve yönetmelikler çerçevesinde cezai sorumluluğu ortaya çıkacağından durumun mahalli yönetilme ve malikine bildirilmesi gerektiğine..."* hususlarının belirtildiği;
-Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 18.12.2009 gün ve 2754 sayılı kararıyla tescilinin güncellendiği ve yapı grubunun I. grup olarak belirlendiği hususları tespit edilmiştir.

Deva Hamamı, Sur Koruma Amaçlı İmar Planında "G" ile gösterilen "Geleneksel Ticaret Alanları" lejantına sahip alanda kalmaktadır. Plan notlarında bu alanlarla ilgili Suriçi'nin ve Diyarbakır kentinin geleneksel merkezini oluşturan han, hamam, çarşı vb. yapıların yoğunlaştığı alanlardır. Bu alanlarda, ticaret kullanımının sürdürülmesi esastır, hükümleri belirtilmektedir.

27.07.2018 tarihinde yerinde yapılan incelemelerde;

Mardinkapı ile Balıkçılarbaşı arasında, Gazi Caddesi'nin hemen batısında kalan hamam, genel olarak doğu-batı yönde dikdörtgen planlı bir parsel üzerinde kalmaktadır. 16. Yüzyılın ortalarında yapıldığı bilinen yapı, Diyarbakır en büyük hamamıdır. Büyük ölçülere sahip oluşundan, halk arasında Hamam-ı Kebir (Büyük Hamam) olarak da adlandırılmıştır. Doğu-batı yönde dikdörtgen bir biçimde konumlandırılmış olan hamamın Gazi Caddesi'ne bakan ve soğukluğun doğu cephesine dayanan dükkânlar, büyük ihtimalle hamamın vakfına gelir getirmesi amacıyla yapılmışlardır.

Hamamın, biri Gazi Caddesine açılan diğeri de yanındaki Deve Hamamı Sokağa açılan iki adet girişi bulunmaktadır. Soğukluk bölümünün doğu bitişiğindeki dükkânların ortasında bulunan ve Gazi Caddesine açılan ana giriş kapısı geçmiş bir tarihte kapatılarak dükkâna dönüştürülmüştür. Hamama, kuzeydeki Deva Sokağa açılan ve geçmişte muhtemelen kadınlar girişi olarak kullanılmış olan basık kemerli bir kapıdan girilmektedir. Kapıdan girildikten sonra sokak kodundan üç basamak inilerek kare planlı taşlığa, oradan da birkaç basamak daha sokak kodunun altına inilerek soğukluk bölümüne ulaşılmaktadır. Kare planlı olan soğukluğun ortasında bir havuz ve duvar diplerinde oturma sekileri bulunmaktadır. Kare planlı soğukluk, çapı oldukça büyük tutulmuş büyük bir kubbeyle örtülüdür. Kare alandan kubbeye geçiş, sivri kemerli tromplarla sağlanmaktadır. Duvar cepheleri sağır kemerlerle hareketlendirilmiştir. Dıştan sekizgen kasnak üzerine oturan kubbenin en üst kısmında bir aydınlatma feneri bulunmaktadır. Kubbe kasnağında yer verilen dört adet sivri kemerli pencere ile sekizgen planlı aydınlatma fenerinin her bir yüzünde bir adet olmak üzere sekiz adet basık kemerli pencereden oluşan toplam on iki adet pencere mekânı aydınlatmaktır. Soğukluğun doğu duvarında, ana giriş kapısına ait olduğu düşünülen basık kemerli kapı duvar örülerek kapatılmıştır. Soğukluğun kuzeybatısına açılan basık kemerli kapıdan bir koridorla ulaşılan ılıklık

EK A 10 : Deva Hamamı içerisindeki suyun tahliye edilmesine yönelik 06.08.2018 Tarihli Rapor (DKVKBK Arşivi).

mı, kuzey-güney yönde dikdörtgen planlıdır. Üzeri tonozla örtülü olan ılıklığı, tonoz örtüye açılan il şekilli bir aydınlatma penceresi aydınlatır. Bu kısmın duvar diplerinde beton sıvalı iki sıra rma sekilerine yer verilmiştir. Ilıklığın hemen kuzey bitişiğinde kubbeyle örtülü helalar unmaktadır. Ilıklığın batısındaki kapıdan sıcaklık bölümüne geçilmektedir. Sivri kemerli dört vandan oluşan haçvari planlı sıcaklığın üzeri kubbeyle örtülüdür. Eyvanların yanında basık kemerli pılarla girilen halvet bölümlerine yer verilmiştir. Eyvan ve halvetlerin üzeri tonozla örtülüdür. caklığın ortasında dairesel planlı bir göbek taşı bulunmaktadır. Sıcaklık bölümünün üzerini örten ubbede fil gözü olarak tabir edilen aydınlatma pencerelerine yer verilmiştir. Bu fil gözü aydınlatma ncerelerinden bazıları kırılarak birleşmiş ve kare ve dikdörtgen formlu açıklıklara dönüşmüştür. ıcaklığın batı bitişiğinde dikdörtgen formlu su deposu ve onunda bitişiğinde yine dikdörtgen formlu ülhan bölümü bulunmaktadır.

Hamamda herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Genel olarak kesme bazalt ve moloz taş malzemeden inşa edilen yapının üst örtüsündeki kubbe ve tonozlarda tuğla malzeme kullanılmıştır. Özgün haliyle bazalt taş kaplamalı olan zemin döşemelerin yer yer beton dökülerek değiştirildiği gözlemlenmiştir. Yapıda, özellikle soğukluk bölümünde sağır kemerlerle ve silmelerle hareketlendirilen iç cephe duvarları, kubbeye geçişi sağlayan tromp içlerinde kullanılan mukarnas dolgular süsleme unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır. Özgün işlevi olan hamam olarak kullanımı yaklaşık otuz yıl kadar önce sonlandırılmış olan yapı günümüz itibariyle mülkiyet sahiplerince kafeterya olarak kullanılmaktadır. Genel olarak iyi durumda olan yapıda, hamam olarak kullanıldığı son dönemlerde yapılmış sıva, boya ve muhtelif kısımlardaki niteliksiz eklenti ve onarım izleri gözlemlenmektedir.

Yapıya ilişkin ilgi başvuruda, hamamın içerisine su dolduğu, kanalizasyon bağlantısının yapılabilmesi için gerekli iznin verilmesi hususu talep edilmiştir. Yapının incelenmesi sırasında, özellikle kuzeydeki girişten ulaşılan taşlık kısmı ile taşlığın batısındaki helaların olduğu bölümün hemen önündeki taş zemin döşemelerin alt kısımlarının yer yer boşaldığı ve içlerinin suyla dolu olduğu gözlemlenmiştir. Hamamın su gideri kuzeyindeki Deve Hamamı Sokak kanalizasyonuna bağlıdır. Sokağın kanalizasyon kotu, hamamın zemin kotunun üstünde kaldığından muhtemelen sokağın kanalizasyon giderindeki su hamama dolmaktadır. İlgilisinin başvurusunda, söz konusu sorunun giderilmesi için, hamam giderinin doğudaki Gazi Caddesinde bulunan ve daha alt kotta kalan ana kanalizasyon giderine bağlanması talebiyle DİSKİ'ye başvuruda bulunulduğunu, DİSKİ uzmanlarınca yapının incelenmesi sonrasında, yapının tarihi nitelikte olması nedeniyle gerekli çalışmanın yapılabilmesi için Koruma Bölge Kurulundan izin alınması gerektiği belirtilmiştir. Yapıya ait dosyasında bulunan bilgi, belgelerden, hamamın içinin su dolmasıyla ilgili problemin çok uzun yıllardan beri devam ettiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak; tarihi nitelikteki tescilli Deva Hamamı'nın zemininde ve zemin döşemelerinin altında biriken ve tescilli yapıda ciddi tahribatlara neden olabilecek su baskınının engellenmesi için, hamam giderinin daha alt kotta olan Gazi Caddesi'ndeki kanalizasyon sistemine bağlanması yönünde çalışmaların, Koruma Yüksek Kurulunun 660 sayılı ilke kararında belirtilen "Basit Onarım" maddesi kapsamında Vakıflar Bölge Müdürlüğü uzmanlarının denetiminde, ilgili birimlerce yapılması gerekmektedir. Ayrıca, Diyarbakır'daki önemli ve simgesel nitelikteki anıt eserlerden biri olan; tarihi hamamların plan ve mimari özelliklerini bünyesinde taşıyan ve bu özelliklerini büyük ölçüde günümüze kadar taşıyabilen nadir örneklerden olan Deva Hamamı'nın korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması için uygun bir koruma yaklaşımıyla işlevlendirilerek, kapsamlı restorasyonuna esas teşkil edecek rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin ilgililerince hazırlanarak Koruma Bölge Kurulu'na iletilmesi hususu önem arz etmektedir. Yukarıda belirtilen hususlar ile 2863 sayılı Kanun ve ilgili Mevzuat doğrultusunda, konunun Diyarbakır Kültür Varlıklarının Koruma Bölge Kurulunda değerlendirilmesi gerekmektedir. Bilgililerinize arz ederiz. 06.08.2018.

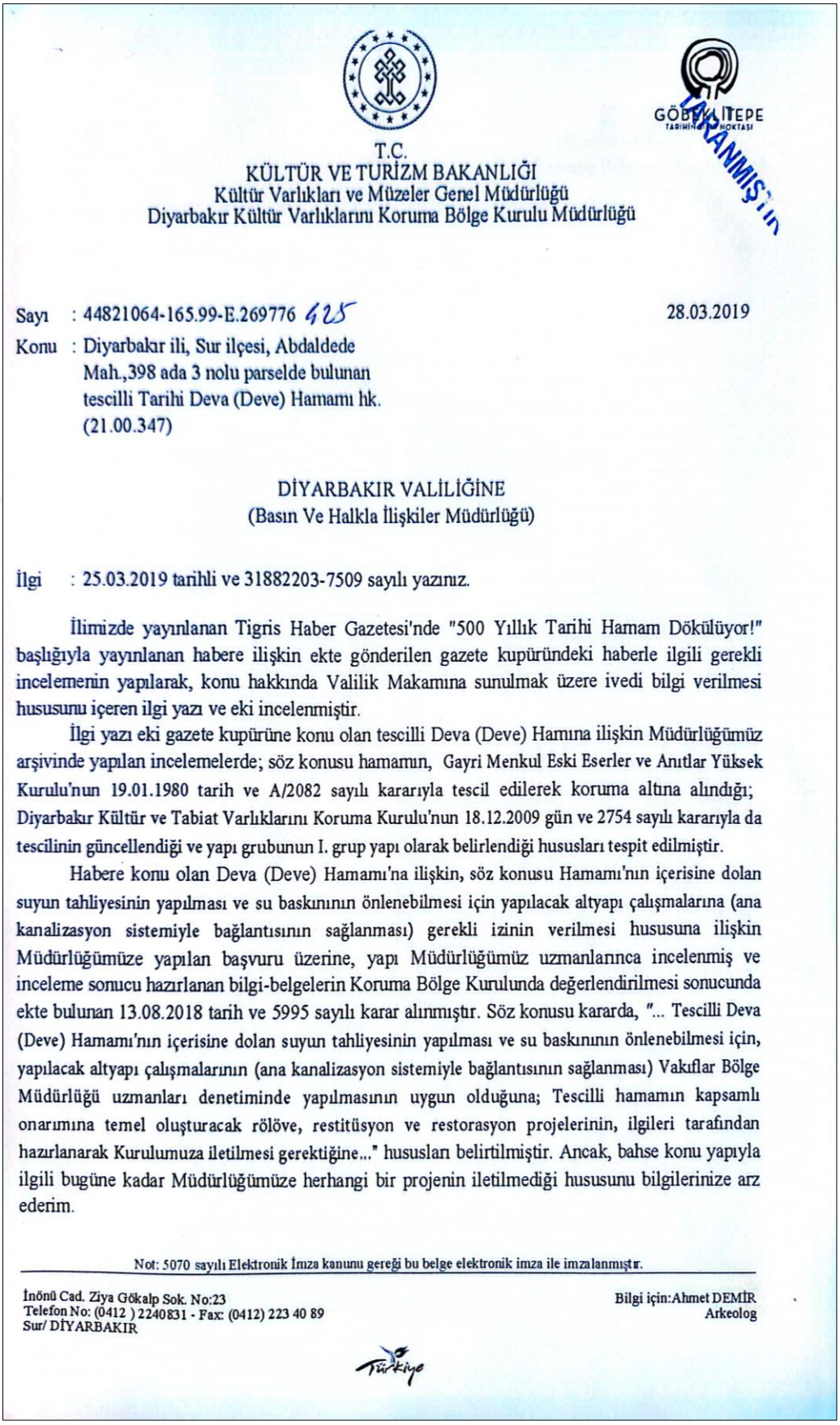
Ek: 1-Fotoğraf (sayfa)
2-KAİP Haritası

Ahmet DEMİR
Arkeolog

Ahmet MIZRAK
Sanat Tarihçisi

Neslihan ALTUNKALEM
Mimar

EK A 11 : Deva Hamamı içerisindeki suyun tahliye edilmesine yönelik 06.08.2018 Tarihli Rapor (DKVKBK Arşivi).

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü
Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü

GÖBEKLİTEPE TARIMINA NOKTASI

TARANMIŞTIR

Sayı : 44821064-165.99-E.269776 425 28.03.2019

Konu : Diyarbakır ili, Sur ilçesi, Abdaldede Mah.,398 ada 3 nolu parselde bulunan tescilli Tarihi Deva (Deve) Hamamı hk. (21.00.347)

DİYARBAKIR VALİLİĞİNE
(Basın Ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü)

İlgi : 25.03.2019 tarihli ve 31882203-7509 sayılı yazınız.

İlimizde yayınlanan Tigris Haber Gazetesi'nde "500 Yıllık Tarihi Hamam Dökülüyor!" başlığıyla yayınlanan habere ilişkin ekte gönderilen gazete kupüründeki haberle ilgili gerekli incelemenin yapılarak, konu hakkında Valilik Makamına sunulmak üzere ivedi bilgi verilmesi hususunu içeren ilgi yazı ve eki incelenmiştir.

İlgi yazı eki gazete kupürüne konu olan tescilli Deva (Deve) Hamına ilişkin Müdürlüğümüz arşivinde yapılan incelemelerde; söz konusu hamamın, Gayri Menkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 19.01.1980 tarih ve A/2082 sayılı kararıyla tescil edilerek koruma altına alındığı; Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 18.12.2009 gün ve 2754 sayılı kararıyla da tescilinin güncellendiği ve yapı grubunun I. grup yapı olarak belirlendiği hususları tespit edilmiştir.

Habere konu olan Deva (Deve) Hamamı'na ilişkin, söz konusu Hamamı'nın içerisine dolan suyun tahliyesinin yapılması ve su baskınının önlenebilmesi için yapılacak altyapı çalışmalarına (ana kanalizasyon sistemiyle bağlantısının sağlanması) gerekli izinin verilmesi hususuna ilişkin Müdürlüğümüze yapılan başvuru üzerine, yapı Müdürlüğümüz uzmanlarınca incelenmiş ve inceleme sonucu hazırlanan bilgi-belgelerin Koruma Bölge Kurulunda değerlendirilmesi sonucunda ekte bulunan 13.08.2018 tarih ve 5995 sayılı karar alınmıştır. Söz konusu kararda, "... Tescilli Deva (Deve) Hamamı'nın içerisine dolan suyun tahliyesinin yapılması ve su baskınının önlenebilmesi için, yapılacak altyapı çalışmalarının (ana kanalizasyon sistemiyle bağlantısının sağlanması) Vakıflar Bölge Müdürlüğü uzmanları denetiminde yapılmasının uygun olduğuna; Tescilli hamamın kapsamlı onarımına temel oluşturacak rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin, ilgileri tarafından hazırlanarak Kurulumuza iletilmesi gerektiğine..." hususları belirtilmiştir. Ancak, bahse konu yapıyla ilgili bugüne kadar Müdürlüğümüze herhangi bir projenin iletilmediği hususunu bilgilerinize arz ederim.

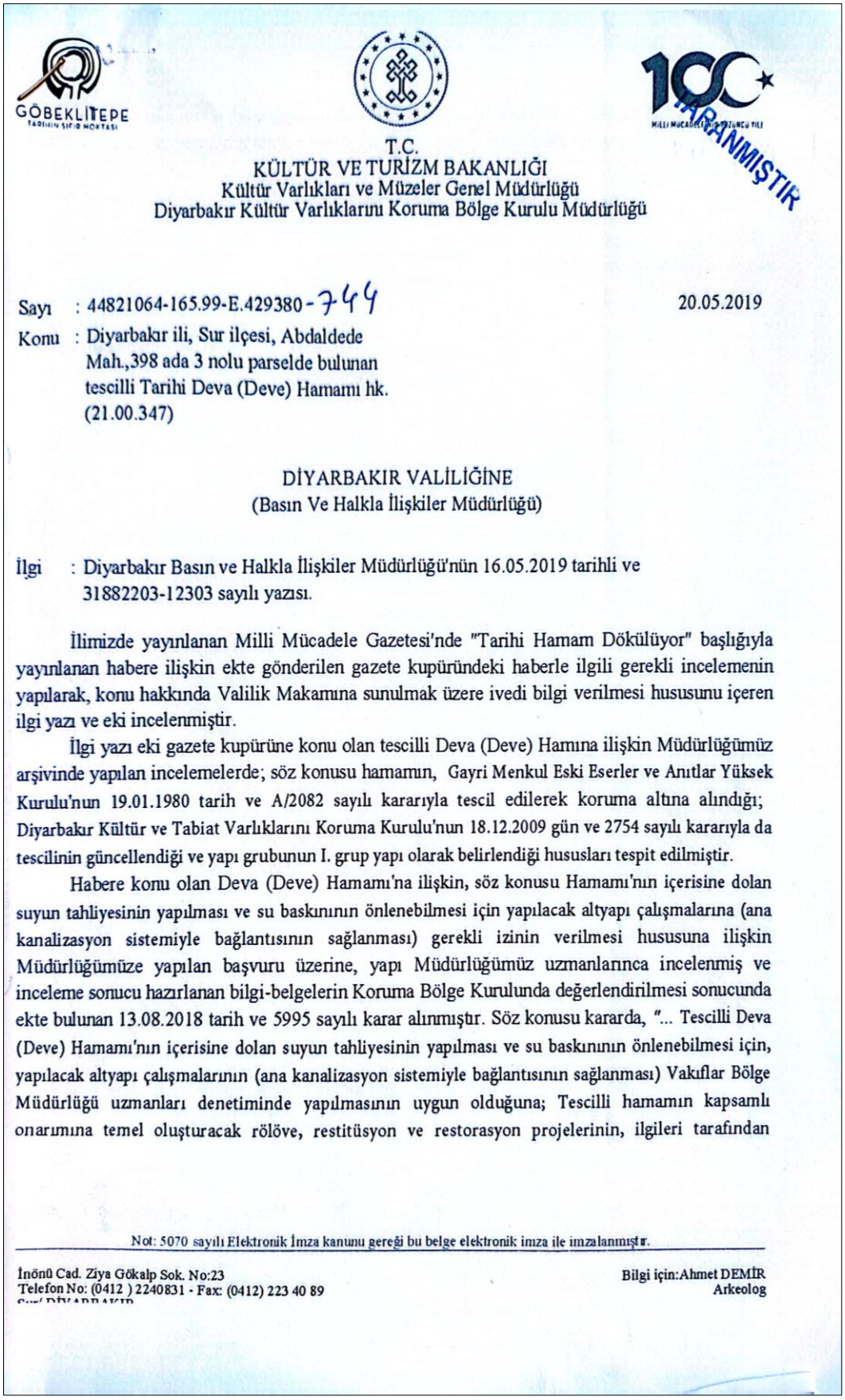
Not: 5070 sayılı Elektronik İmza kanunu gereği bu belge elektronik imza ile imzalanmıştır.

İnönü Cad. Ziya Gökalp Sok. No:23
Telefon No: (0412) 2240831 - Fax: (0412) 223 40 89
Sur/ DİYARBAKIR

Bilgi için:Ahmet DEMİR
Arkeolog

Türkiye

EK A 12 : Deva Hamamı içerisindeki suyun tahliye edilmesine yönelik 28.03.2019 Tarihli Belge (DKVKBK Arşivi).

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü
Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü

HARANMIŞTIR

Sayı : 44821064-165.99-E.429380-744 20.05.2019
Konu : Diyarbakır ili, Sur ilçesi, Abdaldede Mah.,398 ada 3 nolu parselde bulunan tescilli Tarihi Deva (Deve) Hamamı hk. (21.00.347)

DİYARBAKIR VALİLİĞİNE
(Basın Ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü)

İlgi : Diyarbakır Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü'nün 16.05.2019 tarihli ve 31882203-12303 sayılı yazısı.

İlimizde yayınlanan Milli Mücadele Gazetesi'nde "Tarihi Hamam Dökülüyor" başlığıyla yayınlanan habere ilişkin ekte gönderilen gazete kupüründeki haberle ilgili gerekli incelemenin yapılarak, konu hakkında Valilik Makamına sunulmak üzere ivedi bilgi verilmesi hususunu içeren ilgi yazı ve eki incelenmiştir.

İlgi yazı eki gazete kupürüne konu olan tescilli Deva (Deve) Hamına ilişkin Müdürlüğümüz arşivinde yapılan incelemelerde; söz konusu hamamın, Gayri Menkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 19.01.1980 tarih ve A/2082 sayılı kararıyla tescil edilerek koruma altına alındığı; Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 18.12.2009 gün ve 2754 sayılı kararıyla da tescilinin güncellendiği ve yapı grubunun I. grup yapı olarak belirlendiği hususları tespit edilmiştir.

Habere konu olan Deva (Deve) Hamamı'na ilişkin, söz konusu Hamamı'nın içerisine dolan suyun tahliyesinin yapılması ve su baskınının önlenebilmesi için yapılacak altyapı çalışmalarına (ana kanalizasyon sistemiyle bağlantısının sağlanması) gerekli izinin verilmesi hususuna ilişkin Müdürlüğümüze yapılan başvuru üzerine, yapı Müdürlüğümüz uzmanlarınca incelenmiş ve inceleme sonucu hazırlanan bilgi-belgelerin Koruma Bölge Kurulunda değerlendirilmesi sonucunda ekte bulunan 13.08.2018 tarih ve 5995 sayılı karar alınmıştır. Söz konusu kararda, "... Tescilli Deva (Deve) Hamamı'nın içerisine dolan suyun tahliyesinin yapılması ve su baskınının önlenebilmesi için, yapılacak altyapı çalışmalarının (ana kanalizasyon sistemiyle bağlantısının sağlanması) Vakıflar Bölge Müdürlüğü uzmanları denetiminde yapılmasının uygun olduğuna; Tescilli hamamın kapsamlı onarımına temel oluşturacak rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerinin, ilgileri tarafından

Not: 5070 sayılı Elektronik İmza kanunu gereği bu belge elektronik imza ile imzalanmıştır.

İnönü Cad. Ziya Gökalp Sok. No:23
Telefon No: (0412) 2240831 - Fax: (0412) 223 40 89

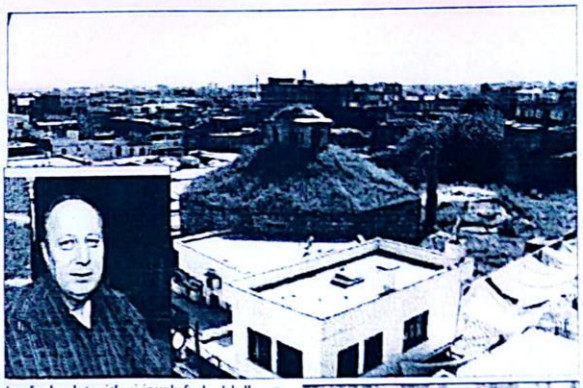
Bilgi için:Ahmet DEMİR
Arkeolog

EK A 13 : Deva Hamamı içerisindeki suyun tahliye edilmesine yönelik 20.05.2019 Tarihli Belge (DKVKBK Arşivi).

Tarih 16.05.2019

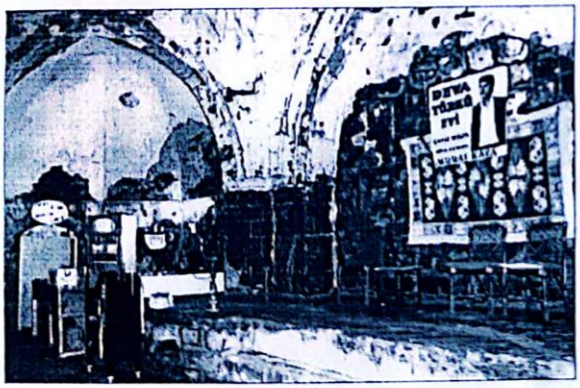
Tarihi hamam dökülüyor

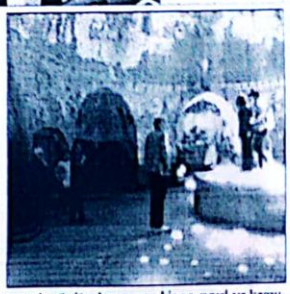

Diyarbakır'ın Sur ilçesinde bulunan ve defineciler tarafından talan edilen Deve hamamı bakımsızlıktan dökülüyor. Şahıs mülkiyetinde olan ve birçok taşınları bulunan tarihi hamamı temizleyerek kafeye dönüştüren Cuma Akgün, yetkililere hamamın restore edilmesi çağrısında bulundu.

Tarihi Sur ilçesi Abdaldede Mahallesi'nde bulunan ve çürümeye terk edilen Deve hamamının gün yüzüne çıkması için bir buçuk yıldır çaba harcayan ve çöplük içindeki tarihi yapıyı temizlemeye çalışan Cuma Akgün, tarihi yapının restorasyonu için yetkililere seslendi. Akgün, tarihi yapının kaderine terk edildiğini belirterek, hamamı kendisinin onarıp temizlediğini söyledi. Akgün, "Yaklaşık 2 yıldan bu yana içindeyim pisliği ile uğraşıyoruz. Arasanız bu tarihi eserimizi gün yüzüne çıkarıp turizmine kazandırılmasıdır. Vali, kaymakam ve belediye başkanına çağrım en azından bu eserimize sahip çıkmalar. 500 yıldan fazladır hamam ayaktadır bizim bildiğimize göre, tabi daha da fazla olabilir. Buraya defineciler girerek birçok yerde kazı yapıp kullanılamaz hale getirmişler. Daha önce burası terk edilmiş bir yerdi ve burayı madde bağımlıları mesken eylemişti. Şimdi kendi çabamla temizlenmiş ve kafe olarak halkımıza açıktık. Tarihi bir değerimizin çöplük içinde olması ve çürümeye terk edilmesine gönlüm razı gelmedi. Burası restore edilse ve hizmete açılsa, yerli yabancı turist gelse buraları gezse bu tüm herkesin yararınadır. Gelecekteki ve atalarımızın bir mirasıdır. Buna da hep beraber sahip çıkmak istiyoruz. Yetkililerden ricam bu güzelim eserlerimize, tarihi değerlerimize sahip çıkılsın. Tarihi eserlerimizi gün yüzüne çıkarmak memleketimiz için bir kazançtır. Buranın restore edilip çöplükten çıkarılıp turizme kazandırılması memleketimizin tanıtımına katkı sunar" dedi.

"Tarihi eserlerin restore edilmesi turizme katkı sunar"

Diyarbakır Kültür, Turizm ve Musiki Derneği (Diktum-Der) Başkanı Kenan Aksu ise Diyarbakır'ın eskiden hamamları ile de meşhur bir kent olduğunu söyledi. Aksu, "Eski hamamlar. Vahap Ağa hamamı var, Deve hamamı ve Çardaklı hamamı var ve bir sürü hamam var. Diyarbakır'da eskiden bir gelenekti hamam kültürü, biz çocukken hemen hemen haftada bir hamama giderdik. Deve hamamı Diyarbakır'da en büyük ve en güzel hamamdı. Tabi ben oraya gittim gezdim gördüm. Maalesef çok kötü bir durumda, oranın mülkiyeti şahıslara ait, o şahısların da herhalde mahkemelik bir durumu var bildiğim kadarıyla. Yazık, bu tür eserlerin işlev kazanması ve belki de hamam olarak tekrar turizme kazandırılması gerekiyor diye düşünüyorum. Çünkü orası bir kültürdür. Bu hamamın tekrar hayata geçirilmesiyle Diyarbakır'ın turizmine gerçekten bir katkısı olur ve yıkılıyor şu anda gördüm ben, oraya bir an evvel ya kamulaştırılması ya da şahıslarını bu konuda hareketlenmesi lazım. Yazık yani muhteşem bu eser" diye konuştu.

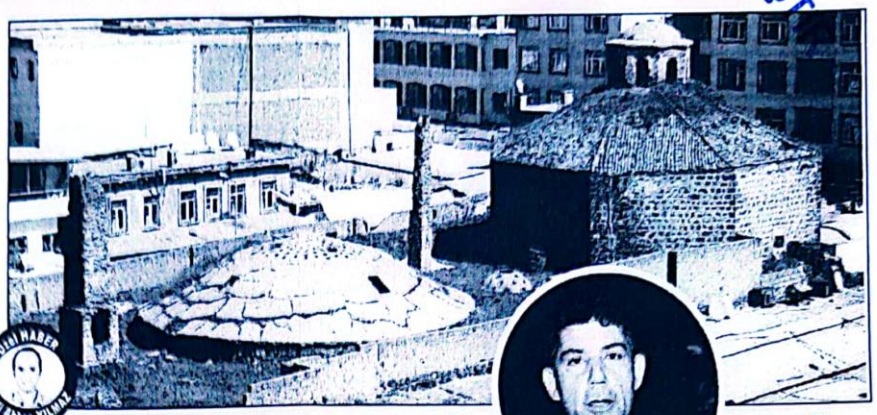
16. yüzyılda inşa edilen ve dikdörtgen planlı olan hamamın yapı malzemesi bazalt ve moloz taşından oluşuyor. Sekizgen kemer üzerine oturtulan, sekiz köşeli kubbesi olan hamama girildiğinde, geniş soyunmalık kısmına geçiliyor. Kubbeye geçişler trompilerle sağlanırken, soğukluk yanı yanı iki kubbe ve yarım kubbeyle örtülüyor.

EK A 14 : Deva Hamamı'na yönelik 16.05.2019 Tarihli Gazete Haberi (DKVKBK Arşivi).

Yayın Adı : Tigris Haber Gazetesi
Periyod : Günlük
Tarih : 25.03.2019
Ili : Diyarbakır
Sayfa : 4
Tiraj : 1.[illegible]

500 yıllık tarihi hamam dökülüyor!

Diyarbakır'ın Sur İlçesi'nde bulunan tarihi Deva hamamı bakımsızlıktan dökülüyor. Şahıs mülkiyetinde olan ve birçok hissedarı bulunan tarihi hamam içler acısı bir durumda. Harabe olan hamamı temizleyerek kafeye dönüştüren Cuma Akgün, hamamın restore edilmesi çağrısında bulundu.

Diyarbakır'ın tarihi Sur ilçesinde çürümeye terk edilmiş tarihi bir hamam Deve (Deva) Hamamı. Deva Hamamı'nın gün yüzüne çıkması için bir buçuk yıldır çaba harcayan ve adeta çöplük içindeki tarihi yapıyı temizlemeye çalışan Cuma Akgün, tarihi yapının restorasyonu için yetkililere seslendi.

'BİR BUÇUK SENEDİR BURAYI TEMİZLEMEYE ÇALIŞIYORUM'

Alipaşalı Cuma Akgün, tarihi yapının kaderine terk edildiğini belirterek, "Doğma büyüme Alipaşa çocuğuyum ve hala Alipaşa'da kamet ediyorum. Şuan işsizim. Bu hamamın ortakları akrabamdır. Burayı bana temizlemem ve bir süre işletmem için verdiler. Bir buçuk senedir burayı temizlemeye çalışıyorum. Burası ilk geldiğimde adeta çöplük gibiydi. Hazine arayıcıları buranın altını üstüne getirmişlerdi. Hamamı üç dört yeriuden metrelerce (yaklaşık 8 metre) kazmışlardı. Burası terk edilmiş bir yerdi ve burayı madde bağımlıları mesken eylemişti" diye konuştu

DEVA (DEVE) HAMAMI KAFEDE 4 GÜN CANLI MÜZİK VAR!

Tarihi hamamın çürümeye terk edilmesinden rahatsız olduğunu ifade eden Akgün, şöyle konuştu: "Amacım bu tarihi eserin bu pisliktten kurtulması ve gün yüzüne çıkmasıdır. Ben burada olayım ya da olmayayım, benim amacım bu tarihi değerimizin toplumun hizmetine sunulmasıdır. Tarihi bir değerimizin çöplük içinde olması ve çürümeye terk edilmesine gönlüm razı gelmedi. Burası restore edilse ve hizmete açılsa; yerli yabancı turist gelse buraları gezse bu tüm herkesin yararınadır. Yetkili bir büyüğümüz burayı görür ve restore edilmesi için sahip çıkar diye uğraşıyorum. Burayı şimdilik elimden geldiğince temizledim ve kafe olarak kullanıyorum. Çay, kahve, meşrubat vs. servisimiz vardır. Haftanın dört günü burada mahalli sanatçılar canlı müzik yapıyor. Perşembe'den Pazar'a kadar burada canlı müzik öğleden sonra saat 14:00'te başlıyor ve akşam saat 20:00'a kadar devam ediyor. Mahalli sanatçılarımız memleketimizin yöresel türkülerini burada seslendiriyor. Bunlardan biri de Beşir Kaya'nın oğlu Murat Kaya'dır."

DEVA HAMAMI HALK ARASINDA 'DEVE HAMAMI' OLARAK BİLİNİYOR

Tarihi hamama ilişkin duyumlarını aktaran Akgün şunları söyledi: "Bu hamamın esas ismi Deva'dır ama halk arasında buraya Deve Hamamı deniyor. Deve hamamı ismi nereden geliyor; buraya bir kervan geliyor ve bu kervandan bir deve üç gün kayboluyor. Üç gün boyunca deveyi arıyorlar ve sonunda bu hamamda buluyorlar. Ama devenin hamama nasıl geldiği konusunda bir bilgi yok. Bu tamamen bir söylenti ve bu söylenti üzerine buranın adı Deve Hamamı olarak halk arasında yaygınlaşıyor."

'HAMAMIN İKİ KUBBESİ YIKILMIŞ HALDEDİR'

Hamamın mimarisi hakkında konuşan Akgün, "Deva Hamamı bin 500 metrekare kapalı alana sahip olup, sekizgen kubbe şeklinde yapılmıştır. Şuan kafe olarak kullandığımız hamamın dinlenme bölümüdür. Hamamın yıkanma yerleri henüz yeterince temizlenemedi ama ziyaret amaçlı olarak gezilebiliyor. Hamamın iki kubbesi yıkılmış haldedir. Hamamın mülk sahipleri çok ortaklıdır. Yani müşterek hisselidir ve birçok hissedarı Avrupa'da, yurtdışındadır" ifadelerini kullandı.

'TARİHİ ESERLERİMİZİ GÜN YÜZÜNE ÇIKARMAK MEMLEKETİMİZ İÇİN BİR KAZANÇTIR'

Tarihi hamama sahip çıkılması gerektiğini ifade eden Akgün, yetkililere seslenerek, "Yetkililerden ricam bu güzelim eserlerimize, tarihi değerlerimize sahip çıkılsın. Tarihi eserlerimizi gün yüzüne çıkarmak memleketimiz için bir kazançtır. Buranın restore edilip turizme kazandırılması memleketimizin tanıtımına katkı sunar. Ama maalesef birçok tarihi eserimiz çöplük içinde çürümeye terk edilmiş durumdadır" şeklinde konuştu.

Hâlihazırda kafe olarak hizmet veren tarihi hamamda canlı müzik yapan ve Bölgede sevilen bir halk müziği sanatçısı olan Beşir Kaya'nın oğlu Murat Kaya ise tarihi hamamın turizme kazandırılmasının altını çizdi.

'İNSANLAR BURALARI GELİP GÖRSÜN BİZİ TANISINLAR İSTİYORUM'

Evli ve dört çocuk babası olan 43 yaşındaki sanatçı Murat Kaya, şunları söyledi: "30 yıla yakındır müzisyenim. Beşir Kaya'nın oğluyum ve müzikle uğraşmamın en büyük etkeni de babamdır. Müziğe heves edince okulu yarıda bıraktım. Bugüne kadar Türkiye'nin birçok ilinde (İzmir, Ankara, Mersin) sahne aldım. Bir albümüm var ve iki tane de klip yaptım. Bu baharda bir iki klip daha yapmayı planlıyorum. İki yıldır Diyarbakır'dayım. Yaklaşık 8 aydır da Deve Hamamı Cafe'de sahne alıyorum. Burada isınına sorunu olduğu için kış mevsiminde burası pek kalabalık olmuyor ama önümüz yaz ve gün geçtikçe daha çok insan buraya buraları görmelerini ve bizi dinlemelerini istiyorum. Burası yıkık dökük de olsa insanın doğup büyüdüğü yerlere sahip çıkması güzel bir duygudur. Memleketimizin tanıtılmasına katkı sunma çabasındayım. Insanlar buraları gelip görsün bizi tanısınlar istiyorum. Tabii olur da burası restore olursa her yerden farklı kültürlerden insanlar burayı gezip görmeye gelirlerse çok daha iyi olur. Bunun için de yetkililerimizin bu tarihi mekânın restorasyonu için ön ayak olmaları, destek vermeleri gerekiyor."

'BABAM BU TOPRAKLARIN BİR DEĞERİDİR VE ONUNLA GURUR DUYUYORUM'

En büyük hayalinin babasının çizgisini devam ettirebilmek olduğunu belirten Kaya, şöyle konuştu: "Beni dinleyenler Beşir Kaya'nın oğlu olduğunu öğrendiklerinde daha çok ilgi gösteriyorlar. Babam bu toprakların bir değeridir ve onunla gurur duyuyorum. Beni tanıyanlar, bilenler Beşir Kaya'yı dinliyormuş gibi oluyorlar ve bu durum benim de çok hoşuma gidiyor. Sesimiz benziyor ama tabii tarzlarımız farklıdır. Babam halk müziği okurdu, ben ise arabesk, fantezi, halk müziği karışık okuyorum. Yani, benim karma bir tarzım var ama ağırlık yöremizin türküleridir. Gerçi günümüz şarkıları artık hepsi birbirine benziyor. Öyle bir hale geldi ki, müzik alanında özgün üretimler çok azaldı. Şuan söz ve bestesi bana ait olan dört eserim var. Hayat şartları bu alanda kendimi geliştirebilmeme pek şans tanımadı ama inşallah yakın zamanda yeniden özgün eserle üretmeye devam edeceğim. Evet, karına bir tarzım var, değişik eserler seslendiriyorum ama bu günümüz şartlarında aynı zamanda bir avantajdır da. Ama her ne kadar farklı tarzlarda eser seslendirsem de en büyük hayalim babamın çizgisini devam ettirebilmektir."

DEVE HAMAMI TARİHÇESİ:

16. Yüzyıl'da inşa edilen hamama, büyüklüğü nedeniyle "Büyük Hamam" da denilirken, eski bir öyküye göre, kervandan kaybolan bir deve birkaç gün arandıktan sonra bu hamamda bulunmuştur. Bu nedenle hamama, "Deve Hamamı" da denilmektedir. Ayrıca şifa kaynağı olması nedeniyle halk arasında "Deva Hamamı" da denilir. Dikdörtgen planlı olan hamamın yapı malzemesi bazalt ve moloz taştır. Sekizgen kasnak üzerine oturtulan, sekiz köşeli kubbesi olan hamama girildiğinde, geniş soyunmalık kısmına geçilir. Kubbeye geçişler tromplarla sağlanmıştır. Soğukluk yan yana iki kubbe ve yarım kubbeyle örtülmüştür. Bu plan özellikleriyle farklı bir mimariye sahiptir.

Deva Hamamı: Mardin Kapı ile Balıkçılarbaşı arasında yolun batısında yer alan hamam, Abdaldede Mahallesi, Deva "hamamın 1540 yılında yapıldığını, Hamam-ı Kebir (Büyük Hamam) adını taşıdığını ve yılda 6300 Akçe gelir sağlandığını belirtmektedir" diye belirtir. Hamam, Hüsrev Paşa vakfına aittir. (Beysanoğlu, 1990). Hamam doğu batı yönünde dikdörtgen bir biçimde konumlandırılmıştır. Hamamın Mardin Kapı caddesine bakan ve soğukluğun doğu cephesine dayanan dükkânlar, hamamın vakfına gelir getirmesi için yapılmıştır. Hamama, Deva Hamamı sokaktan basık kemerli bir kapı girilir. Kapıdan sokak kodundan üç basamak inilerek 4.70x 4.70 m ölçülerindeki taşlığa, daha sonra beş, altı basamak ile sokak kodunun altına inilerek, soğukluk bölümüne ulaşılır.

Vakfa ait kayıtlar Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde 159 nolu esas defteri 1104 sıra ve 532 nolu defterin 18. Sayfasında bulunmaktadır. Soğukluk, kareplanlı, ortasında havuz ve duvar dibinde oturma sekilerinin yer aldığı mekândır. Soğuklukta yapılan ahşap asma kat özel soyunma ve dinlenme yeridir. Soğukluk çapı yaklaşık on dört metre çapında olan kubbe ile örtülüdür. Kare alandan kubbeye geçişi sivri kemerli dört tromp sağlar. Duvar yüzeyinde yapılan kemerlerde kullanılan taş alınlık sıvalı yüzeye hareketlilik kazandırmıştır. İvri takviye kemeri ve köşelerde üzerinde olan kubbe ile örtülüdür. Kubbe dıştan sekizgen kasnaklıdır. Kubbenin ortasında sekizgen kasnaklı, her yüzünde basık kemerli sekiz adet pencerenin bulunduğu aydınlatma feneri bulunmaktadır. 4.45x9.50 m ölçülerindeki ılıklığa, soğukluğun batısındaki kemerli açıklık ile açılan bir koridorla ulaşılır. Tonoz örtünün ortasında yer alan aydınlatma oval şekilde ortasında kare ışıklık yer alır. Aynı tip aydınlatma Çardaklı Hamamı ılıklığında da yapılmıştır. Ilıklığın kuzeyinde 4.45x4.05 m boyutlarında kubbe ile örtülü helâlar yer alır. Soğukluk ve ılıklık arasında, buharın soğukluk bölümüne geçmesini önleyen, tüteklik bacası bulunur. Sıcaklık kubbe çapı 11.00 m'dir. Sıcaklık, ortasında dairesel planlı bir göbek taşı olan altı halvet ve dört eyvandan oluşmaktadır. Sıcaklığın giriş kapısı karşısında sivri kemerli 0, 30 m - 0,40 m derinliğinde içerisinde kurnaların bulunduğu yıkanma yeri Diyarbakır hamamlarında sadece Deva Hamamı'nda görülmektedir. Eyvanlar, 2.65x 2.43 m beşik tonoz ile halvetler ise kenar uzunluğu 2.20 m olup manastır tonozu ile örtülüdür. Kubbe ile örtülü olan sıcaklıkta aydınlatma kubbedeki fil gözü ışıklıklardan sağlanmaktadır. Dairesel ışıklıklardan bir kısmı kırılmış ve birleşerek kare, dikdörtgen forma dönüşmüştür. Su deposu 3.68x17.00 m, külhan 4.60x17.00 m ölçülerinde sivri tonoz ile örtülüdür. Külhan girişi de Deva Hamamı Sokak'tan sağlanmıştır.

Kaynak: (Emine Ekinci DAĞTEKİN, Dicle Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi,

EK A 15 : Deva Hamamı'na yönelik 25.03.2019 Tarihli Gazete Haberi (DKVKBK Arşivi).

T.C.
DİYARBAKIR VALİLİĞİ
İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü

PATARA

Sayı :

29.07.2022

Konu : Ömer Vehbi Hakseven

Sayın Ömer Vehbi HAKSEVEN

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Ana Bilimi Dalı, Koruma ve Restorasyon Tezli Yüksek Lisans programından öğrenci olduğu ve Diyarbakır İli Sur İlçesi Abdaldede Mahallesi'nde bulunan Devam Hamamında gerçekleştirmiş olduğunuz tez çalışmaları kapsamında hamamın mekanlarının temizletilmesi vb. hizmetlerin yapılması talebine ilişkin 05.07.2022 tarihli dilekçeniz incelenmiştir.

Söz konusu hamam 2863 sayılı yasa kapsamında tescilli tarihi bir taşınmaz olup, özel mülkiyet olduğundan Kurumumuzca yapılacak bir işlem bulunmamaktadır.

Bilgilerinizi rica ederim.

Cemil ALP
İl Kültür ve Turizm Müdür V.

EK A 16 : Deva Hamamı'nın temizletilmesine yönelik T.C. Diyarbakır Valiliği'ne gerçekleştirilen dilekçe talebine yönelik oluşturulan belge.

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü
Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü

PATARA

Sayı :

27.06.2022

Konu : Diyarbakır İli, Sur İlçesi, Abdaldede Mahallesi, 398 ada 3 parselde yer alan, Deva (Deve) Hamamı hk. (21.00.347)

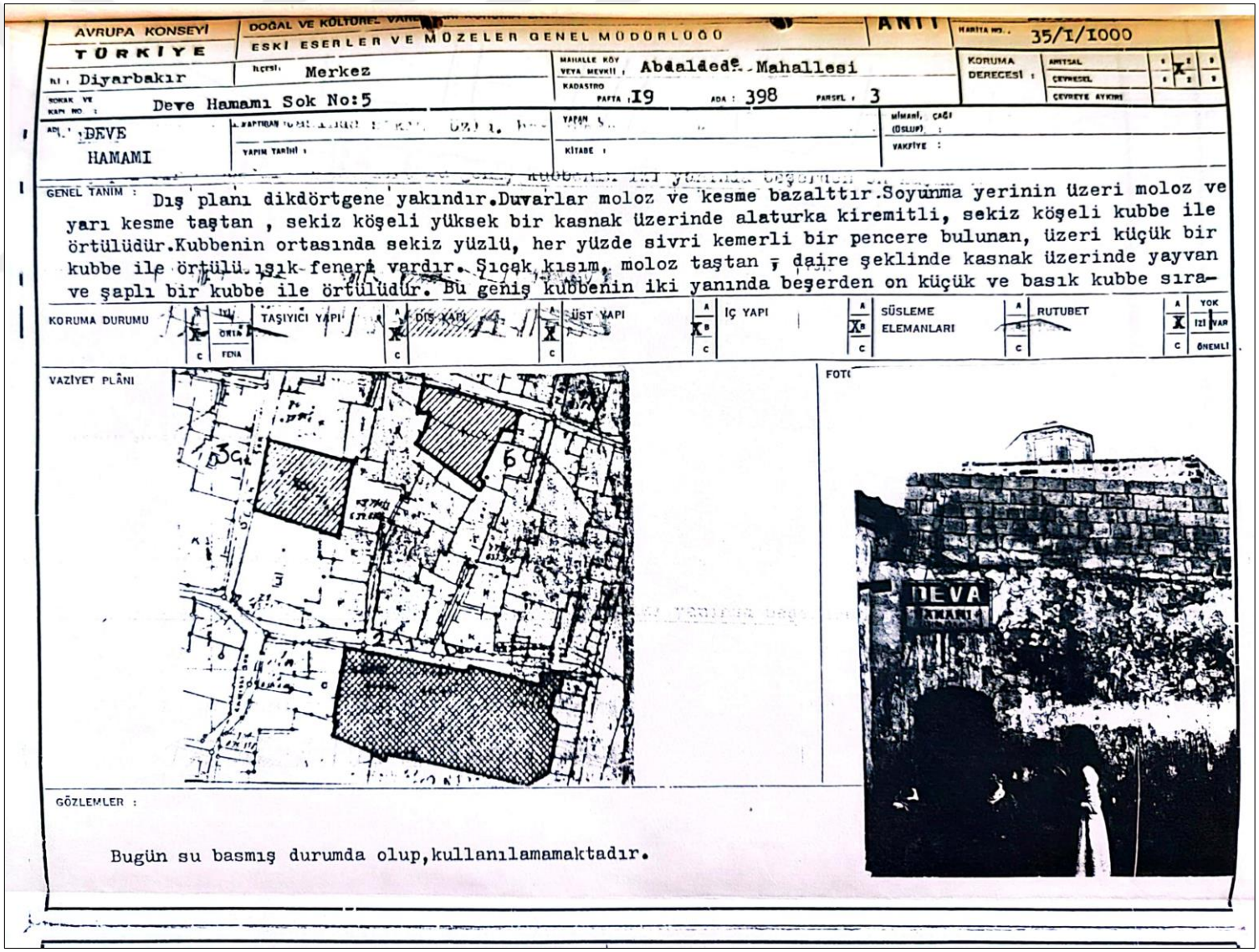
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜNE
(Fen Bilimleri Enstitüsü)

Enstitünüz 20202101040 numaralı Mimarlık Anabilim Dalı, Koruma ve Restorasyon Yüksek isans Programı öğrencisi Ömer Vehbi HAKSEVEN'in "Diyarbakır Deva (Deve) Hamamı'nın estorasyonu ve Yeniden İşlevlendirilmesine Yönelik Bir Öneri" başlıklı tez çalışması kapsamında, iyarbakır İli, Sur İlçesi, Abdaldede Mahallesinde bulunan, tapunun, özel mülkiyete ait 398 ada 3 arselinde yer alan, Deva (Deve) Hamamının koruma projelerinin hazırlanabilmesi için hamamın kapalı an külhan, depo ve su deposu gibi bazı bölümlerinin açılarak temizletilmesi talebini içeren ilgi (a) ve eva (Deve) Hamamına ilişkin Müdürlüğümüz arşivinde bulunan dokümanlarda yararlanabilmesi için rekli kolaylığın sağlanması talebini içeren ilgi (b) yazılarınız incelenmiştir.

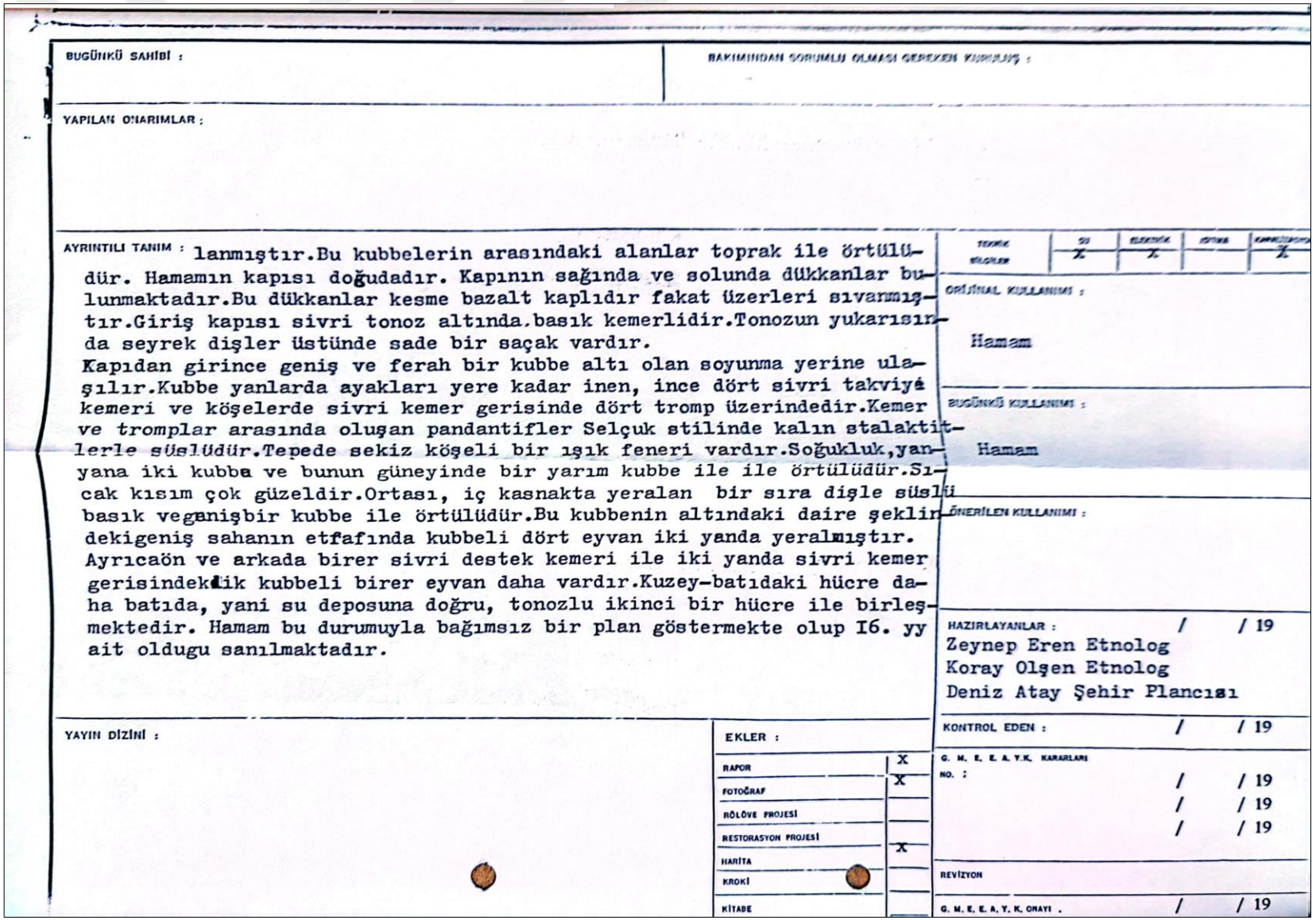
İlgi yazılara konu Diyarbakır İli, Sur İlçesi, Abdaldede Mahallesinde bulunan, tapunun, özel ülkiyete ait 398 ada 3 parselinde yer alan, I. grup yapı olarak tecilli Deva (Deve) Hamamına yönelik, .06.2022 tarihinde Ömer Vehbi HAKSEVEN tarafından Müdürlüğümüz arşivinde inceleme yapılmış up, Hamama ilişkin bilgi ve belgelerin (tescil fişi, kurul kararları, kaip, eski fotoğraflar) birer nüshası nmıştır. İlgi (a) yazıda belirtilen Deva (Deve) Hamamının koruma projelerinin hazırlanabilmesi için mamın kapalı olan külhan, depo ve su deposu gibi bazı bölümlerinin açılarak temizletilmesi talebine şkin mülkiyet sahibi ile irtibata geçilmesi gerektiği hususunda bilgilerinizi ve gereğini arz ederim.

Neslihan ÖZKAN
Koruma Bölge Kurulu Müdür V.

EK A 17 : Deva Hamamı hakkında arşiv taraması ve çeşitli mekanların temizletilmesine yönelik Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğüne gerçekleştirilen dilekçe talebine yönelik oluşturulan belge.

EK A 18 : Deva Hamamı'na ait Envanter Fişi (DKVKBK Arşivi).

BUGÜNKÜ SAHİBİ :

BAKIMINDAN SORUMLU OLMASI GEREKEN KURULUŞ :

YAPILAN ONARIMLAR :

AYRINTILI TANIM : lanmıştır.Bu kubbelerin arasındaki alanlar toprak ile örtülüdür. Hamamın kapısı doğudadır. Kapının sağında ve solunda dükkanlar bulunmaktadır.Bu dükkanlar kesme bazalt kaplıdır fakat üzerleri sıvanmıştır.Giriş kapısı sivri tonoz altında,basık kemerlidir.Tonozun yukarısında seyrek dişler üstünde sade bir saçak vardır.
Kapıdan girince geniş ve ferah bir kubbe altı olan soyunma yerine ulaşılır.Kubbe yanlarda ayakları yere kadar inen, ince dört sivri takviye kemeri ve köşelerde sivri kemer gerisinde dört tromp üzerindedir.Kemer ve tromplar arasında oluşan pandantifler Selçuk stilinde kalın stalaktitlerle süslüdür.Tepede sekiz köşeli bir ışık feneri vardır.Soğukluk,yanyana iki kubba ve bunun güneyinde bir yarım kubbe ile ile örtülüdür.Sıcak kısım çok güzeldir.Ortası, iç kasnakta yeralan bir sıra dişle süslü basık veganişbir kubbe ile örtülüdür.Bu kubbenin altındaki daire şeklindekigeniş sahanın etfafında kubbeli dört eyvan iki yanda yeralmıştır.
Ayrıcaön ve arkada birer sivri destek kemeri ile iki yanda sivri kemer gerisindekdik kubbeli birer eyvan daha vardır.Kuzey-batıdaki hücre daha batıda, yani su deposuna doğru, tonozlu ikinci bir hücre ile birleşmektedir. Hamam bu durumuyla bağımsız bir plan göstermekte olup I6. yy ait oldugu sanılmaktadır.

TEKNİK BİLGİLER	SU	ELEKTRİK		
	X	X		X

ORİJİNAL KULLANIMI :
Hamam

BUGÜNKÜ KULLANIMI :
Hamam

ÖNERİLEN KULLANIMI :

HAZIRLAYANLAR : / / 19
Zeynep Eren Etnolog
Koray Olşen Etnolog
Deniz Atay Şehir Plancısı

KONTROL EDEN : / / 19

G. M. E. E. A. Y.K. KARARLARI
NO. : / / 19
/ / 19
/ / 19

REVİZYON

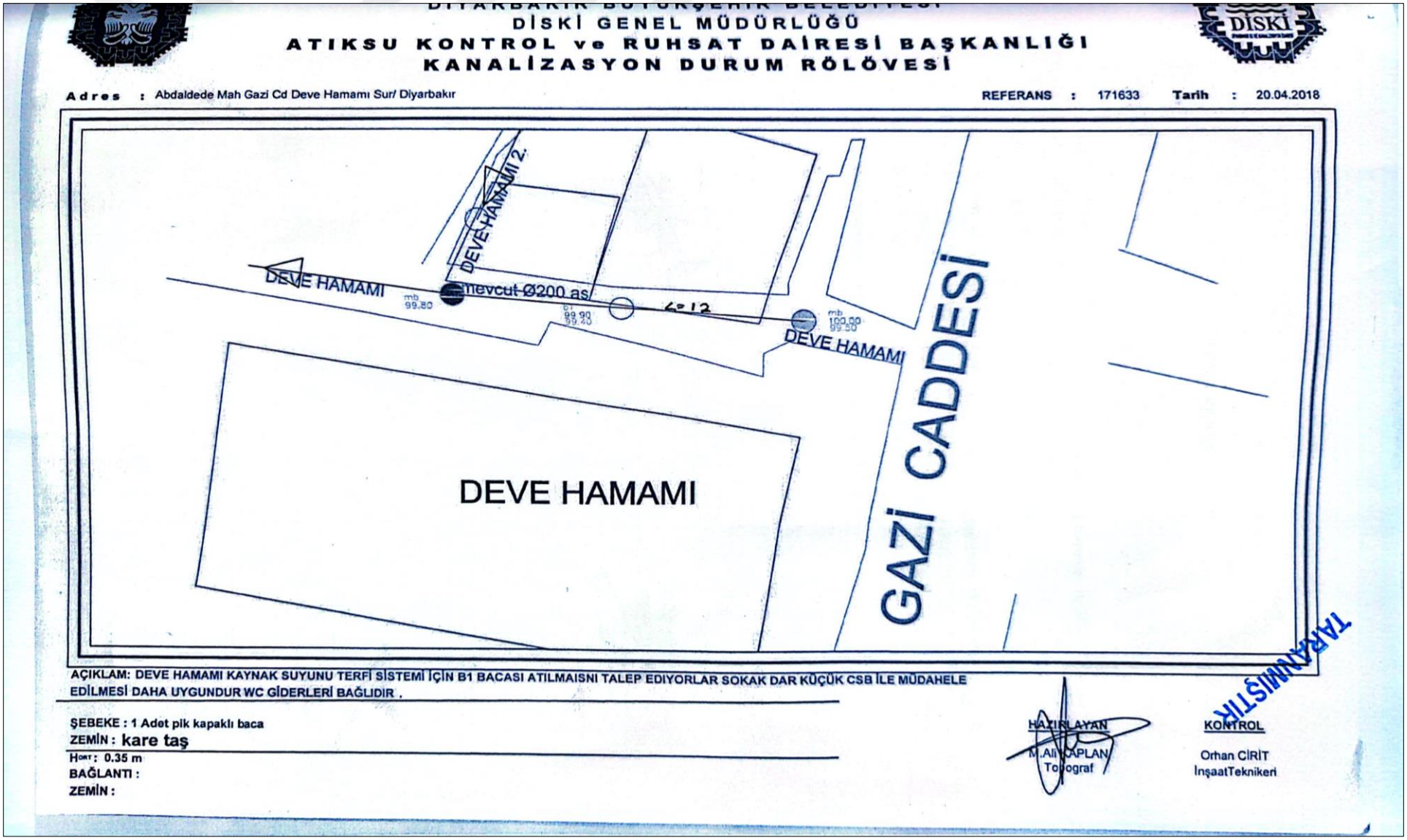
G. M. E. E. A. Y. K. ONAYI . / / 19

YAYIN DİZİNİ :

EKLER :

RAPOR	X
FOTOĞRAF	X
RÖLÖVE PROJESİ	
RESTORASYON PROJESİ	X
HARİTA	
KROKİ	
KİTABE	

EK A 19 : Deva Hamamı'na ait Envanter Fişi (DKVKBK Arşivi).

EK A 20 : Deva Hamamı ait 20.04.2018 sTarihli Kanalizasyon Durum Rölövesi (DKVKBK Arşivi).

EK B

Sayfa

EK B 1 : Nasuh El Matrakçı tarafından çizilmiş Diyarbakır Minyatürü (XVI. yüzyıl, Nasuh El Matrakçı). **220**
EK B 2 : 1939 Tarihli Diyarbakır Hava Fotoğrafı. **221**
EK B 3 : 1952 Tarihli Diyarbakır Hava Fotoğrafı. **222**
EK B 4 : 2006 Tarihli Diyarbakır Hava Fotoğrafı. **223**
EK B 5 : Diyarbakır Sur İçi Koruma Amaçlı İmar Planı Revizyonu Uygulama Paftası ve Deva Hamamı'nın Konumu (DKVKBK Arşivi, 2017)..... **224**
EK B 6 : Çevresi ile birlikte Deva Hamamı Planı (DKVKBK Arşivi, 1983). **225**
EK B 7: Çevresi ile birlikte Deva Hamamı Planı (DKVKBK Arşivi). **226**
EK B 8: Çevresi ile Deva Hamamı Planı (Sur İlçe Belediye Başkanlığı Arşivi).... **227**
EK B 9: Diyarbakır Deva Hamamı'nın imar durumu gösteren plan örneği (DKVD Diyarbakır Kent Arşivi, 1978). **228**
EK B 10: Çevresi ile Deva Hamamı Planı (DKVKBK Arşivi)..... **229**

EK B 1 : Nasuh El Matrakçı tarafından çizilmiş Diyarbakır Minyatürü (XVI. yüzyıl, Nasuh El Matrakçı).

EK B 2 : 1939 Tarihli Diyarbakır Hava Fotoğrafı.

EK B 3 : 1952 Tarihli Diyarbakır Hava Fotoğrafı.

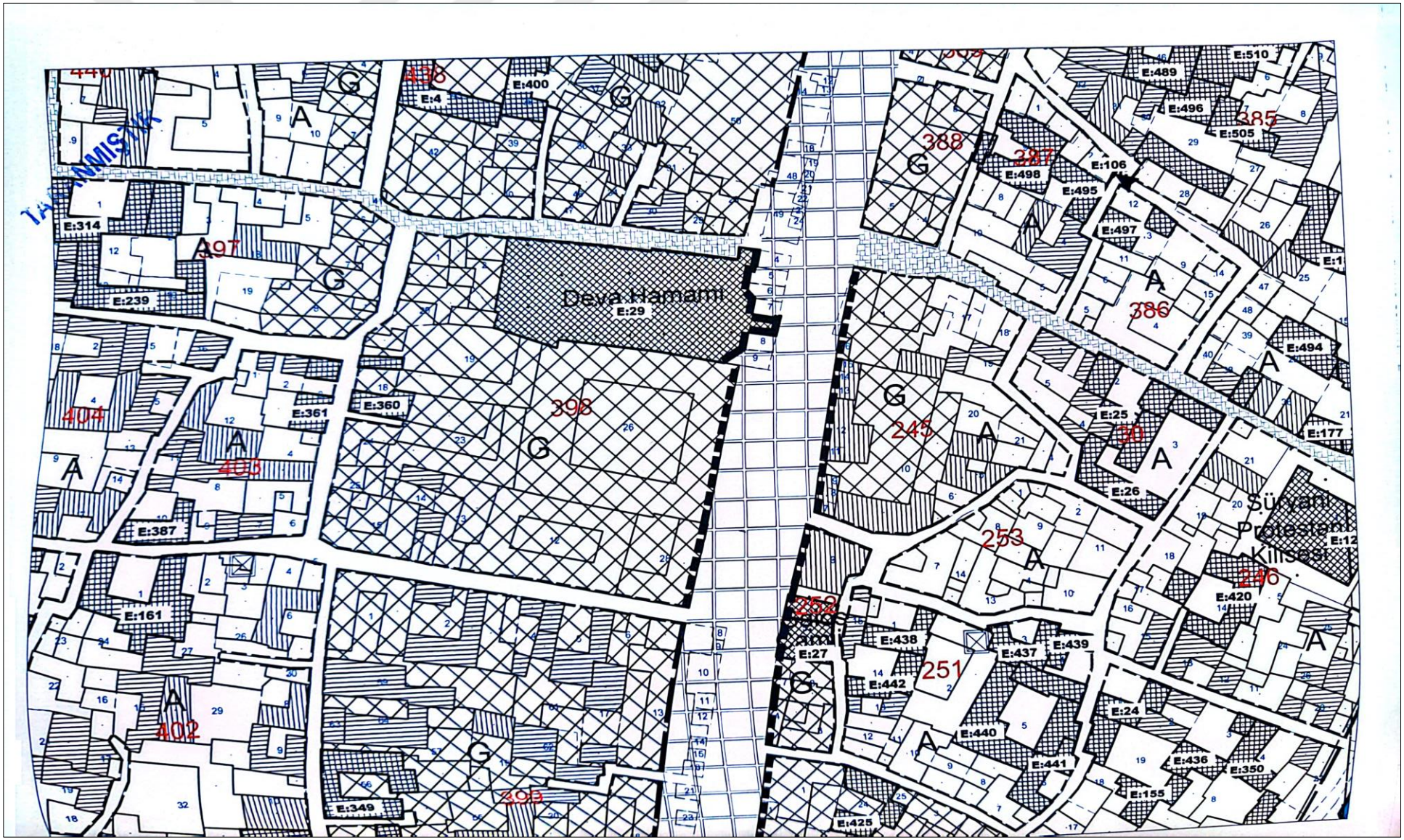
EK B 4 : 2006 Tarihli Diyarbakır Hava Fotoğrafı.

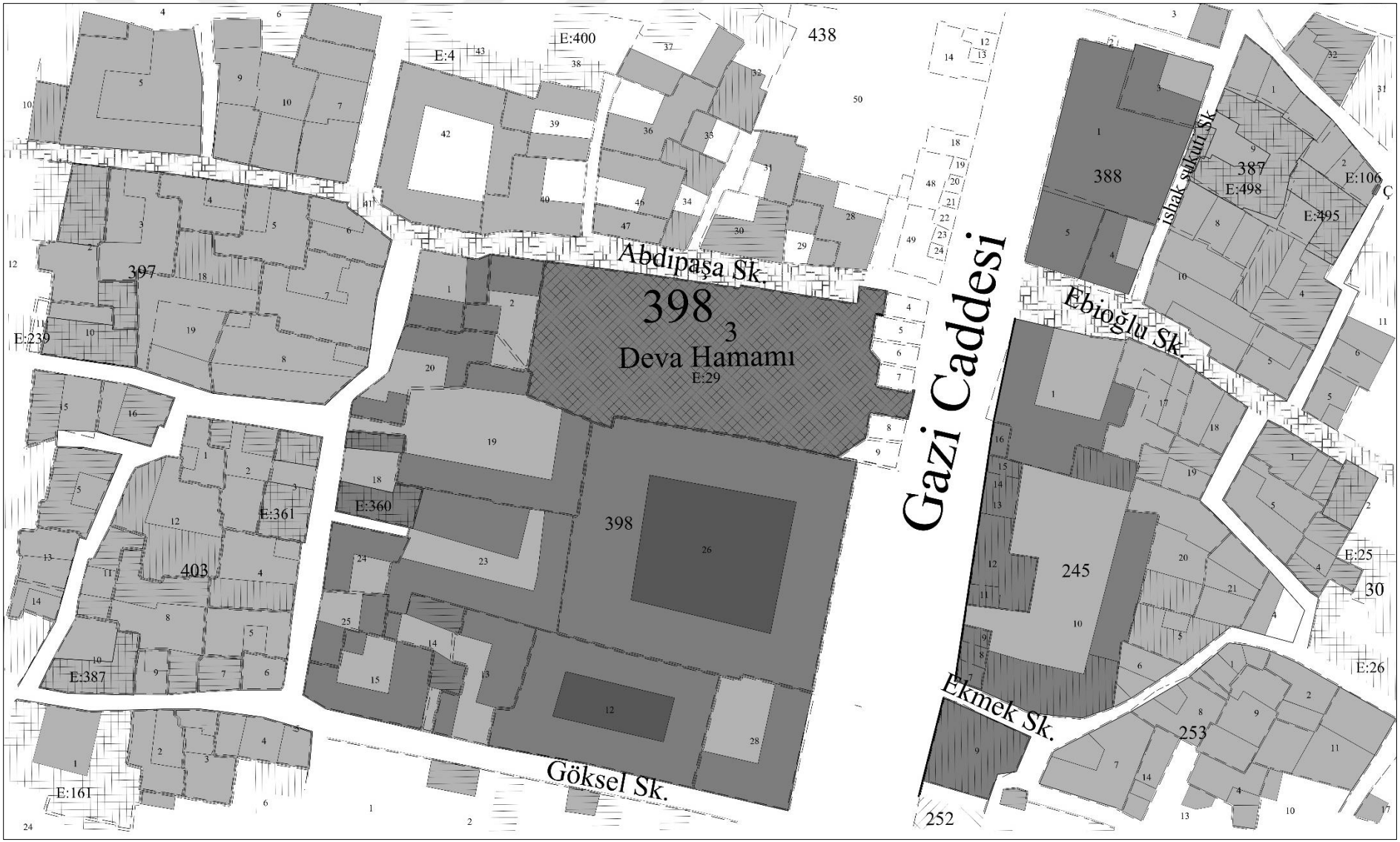
EK B 5 : Diyarbakır Sur İçi Koruma Amaçlı İmar Planı Revizyonu Uygulama Paftası ve Deva Hamamı'nın Konumu (DKVKBK Arşivi, 2017).

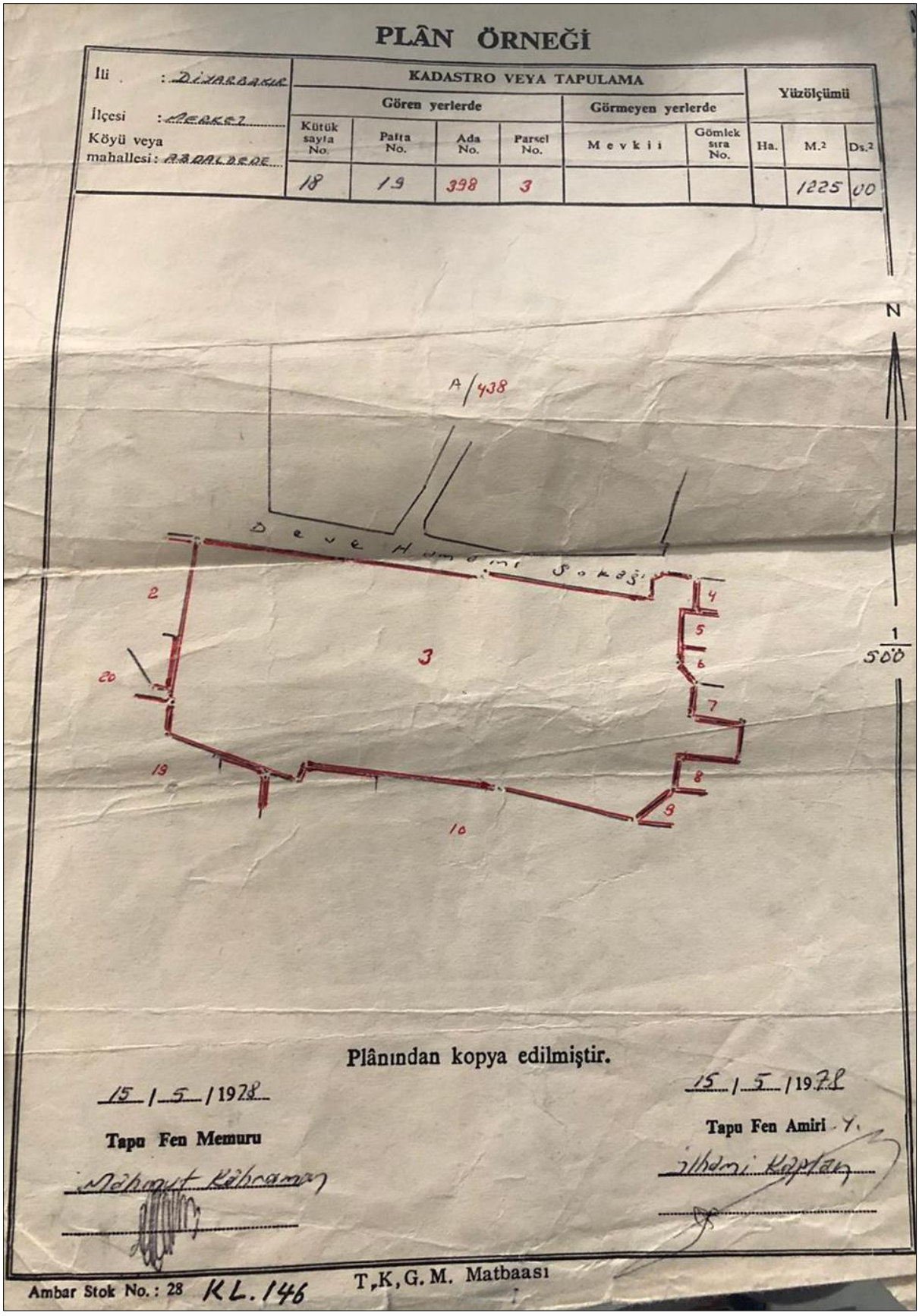
EK B 6 : Çevresi ile birlikte Deva Hamamı Planı (DKVKBK Arşivi, 1983).

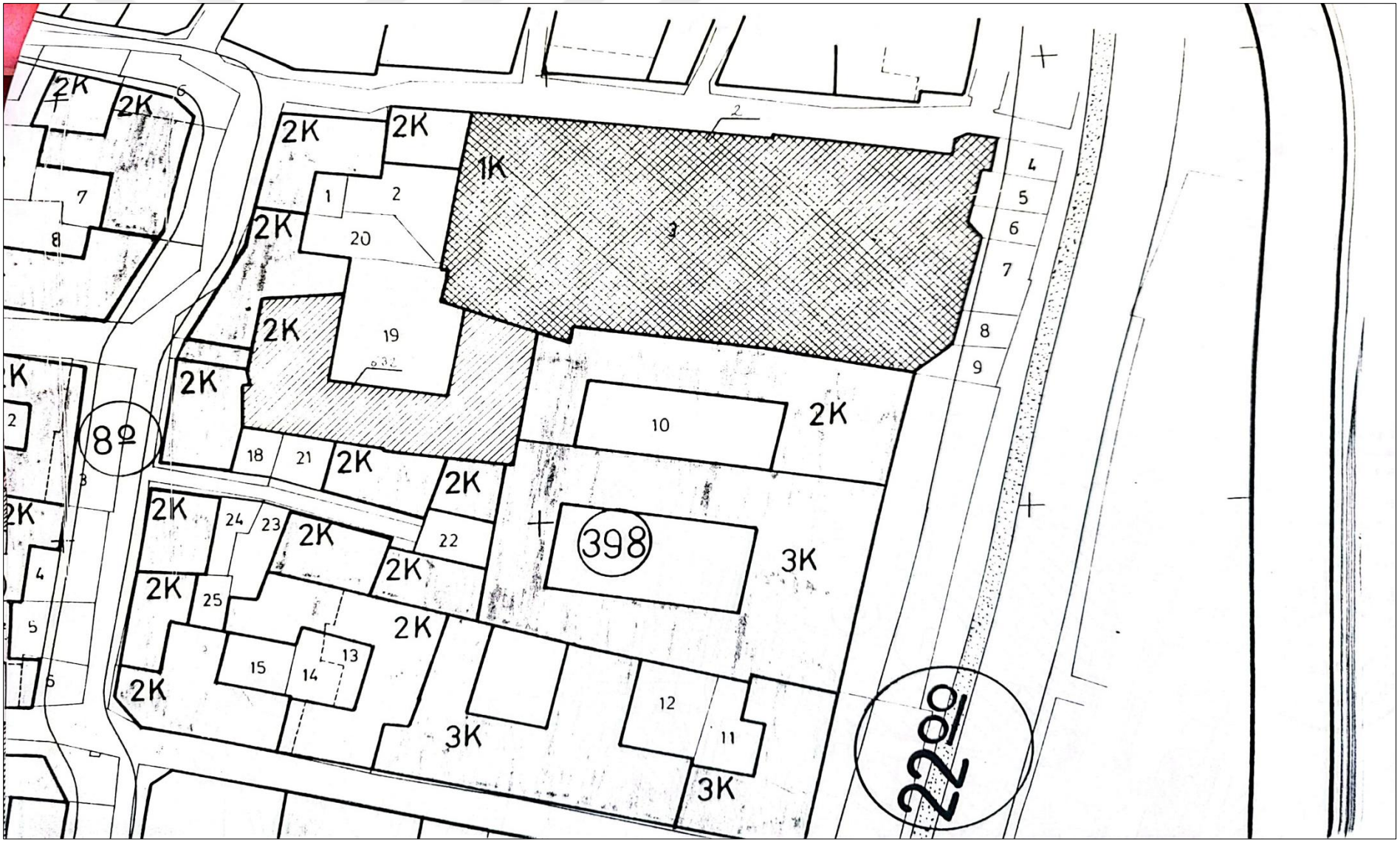
EK B 7: Çevresi ile birlikte Deva Hamamı Planı (DKVKBK Arşivi).

EK B 8: Çevresi ile Deva Hamamı Planı (Sur İlçe Belediye Başkanlığı Arşivi).

EK B 9: Diyarbakır Deva Hamamı'nın imar durumu gösteren plan örneği (DKVD Diyarbakır Kent Arşivi, 1978).

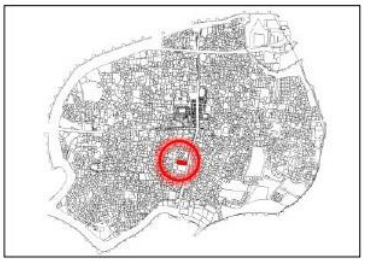
EK B 10: Çevresi ile Deva Hamamı Planı (DKVKBK Arşivi).

EK C

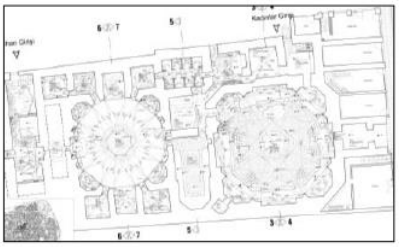
Sayfa

EK C 1: Deva Hamamı'na Ait Envanter Fişi (Hakseven, 2024). **231**
EK C 2: Çardaklı Hamamı'na Ait Envanter Fişi (Hakseven, 2024). **232**
EK C 3: Behram Paşa Hamamı'na Ait Envanter Fişi (Hakseven, 2024). **233**
EK C 4: Kadı Hamamı'na Ait Envanter Fişi (Hakseven, 2024). **234**
EK C 5: Çardaklı Hamamı'na Ait Envanter Fişi (Hakseven, 2024). **235**
EK C 6: Vahap Ağa Hamamı'na Ait Envanter Fişi (Hakseven, 2024). **236**
EK C 7: Cemşid Bey (Cıngıllı) Hamamı'na Ait Envanter Fişi (Hakseven, 2024). **237**
EK C 8: Harap Hamam'a Ait Envanter Fişi (Hakseven, 2024). **238**

DİYARBAKIR İLİ SUR İLÇESİ MEVCUT HAMAM YAPILARI	KÜLTÜR VARLIĞI		İL	DİYARBAKIR
			İLÇE	SUR
			MAHALLE	ABDALDEDE
	ADI	DEVA HAMAMI	ADA	398
			PARSEL	3

SUR İÇERİSİNDEKİ KONUMU	FOTOĞRAF (YUSUF KENAN HASPOLAT)	RÖLÖVE (ÖMER VEHBİ HAKSEVEN)

YAPIYA GİRİLDİ	☒	YAPIYA GİRİLEMEDİ	☐

HAMAMIN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ

YAPIM SİSTEMİ	YIĞMA	☒	DİĞER (…)	☐

YAPI MALZEMESİ						
	BAZALT TAŞI	☒	AHŞAP	☒	TÜTEK	☒
	KİREÇ TAŞI	☒	CAM	☒	PÖHRENK	☐
	TUĞLA	☒	KİREMİT	☒	KURŞUN	☐

HAMAMIN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

HAMAM TİPİ	TEK/KUŞLUK	☒	ÇİFT	☐

MEKANLAR								
	AVLU	☒	ERKEKLER GİRİŞİ	☒	KADINLAR GİRİŞİ	☒	TEK GİRİŞ	☐
	SOĞUKLUK	☒	TAŞLIK	☒	TRAŞLIK/ USTURALIK	☒	ARALIK	☒
	ILIKLIK	☒	HELA	☒	SICAKLIK/ GÖBEK TAŞI	☒	HALVET ADEDİ	5
	EYVAN ADEDİ	6	SU DEPOSU	☒	KÜLHAN	☒	DEPO	☒

SOĞUKLUK PLAN TİPİ	KARE/ DİKDÖRTGEN	☐	SEKİZGEN	☒	RADYAL	☐
SICAKLIK PLAN TİPİ	KARE/ DİKDÖRTGEN	☐	SEKİZGEN	☐	RADYAL	☒

ÜST ÖRTÜ	SOĞUKLUK	ILIKLIK	SICAKLIK	HALVET	EYVAN
	KUBBE	BEŞİK TONOZ + KUBBE	KUBBE	KUBBE	KUBBE + TONOZ

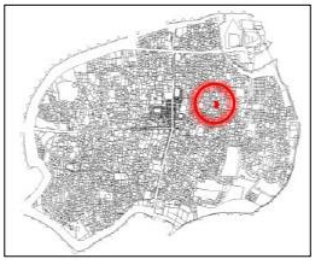
ŞADIRVAN	EVET	☒	HAYIR	☐
KİTABE/ YAZIT	EVET	☐	HAYIR	☒

ÖZGÜNLÜK DURUMU	İYİ	☒	ORTA	☐	KÖTÜ	☐
KORUNMUŞLUK DURUMU	İYİ	☐	ORTA	☒	KÖTÜ	☐
RESTORASYON DURUMU	EVET	☐	HAYIR	☒	RESTORASYON TARİHİ	
İNŞA EDİLDİĞİ DÖNEM	XVI. YÜZYIL (1520-1540)		BAĞLI OLMUŞ OLDUĞU VAKIF		HÜSREV PAŞA VAKFI	
MÜLK SAHİBİ	DEVLET	☐	VAKIF	☐	DERNEK	☐	ŞAHIS	☒
MEVCUT İŞLEV	HAMAM	☐	METRUK/ ÂTIL	☐	DİĞER	(KAFE)		
TESCİL DURUMU	TESCİLLİ	☒	TESCİLSİZ	☐	TESCİL TARİHİ	19.01.1980		

HAZIRLAYAN	ÖMER VEHBİ HAKSEVEN	TARİH: 02.02.2024
DANIŞMAN	DOÇ. DR. BURCU SELCEN COŞKUN	

EK C 1: Deva Hamamı'na Ait Envanter Fişi (Hakseven, 2024).

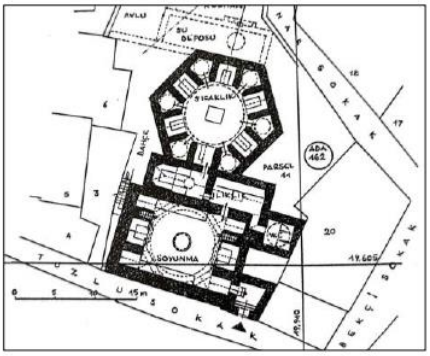
DİYARBAKIR İLİ SUR İLÇESİ MEVCUT HAMAM YAPILARI	KÜLTÜR VARLIĞI		İL	DİYARBAKIR
			İLÇE	SUR
			MAHALLE	DABANOĞLU
	ADI	ÇARDAKLI HAMAMI	ADA	20103
			PARSEL	2

SUR İÇERİSİNDEKİ KONUMU

FOTOĞRAF

RÖLÖVE (ORHAN CEZMİ TUNCER)

YAPIYA GİRİLDİ	☐	YAPIYA GİRİLEMEDİ	☒

HAMAMIN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ

YAPIM SİSTEMİ	YIĞMA	☒	DİĞER (…)	☐

YAPI MALZEMESİ						
	BAZALT TAŞI	☒	AHŞAP	☒	TÜTEK	☐
	KİREÇ TAŞI	☐	CAM	☒	PÖHRENK	☐
	TUĞLA	☒	KİREMİT	☒	KURŞUN	☐

HAMAMIN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

HAMAM TİPİ	TEK/ KUŞLUK	☒	ÇİFT	☐

MEKANLAR								
	AVLU	☒	ERKEKLER GİRİŞİ	☐	KADINLAR GİRİŞİ	☐	TEK GİRİŞ	☒
	SOĞUKLUK	☒	TAŞLIK	☒	TRAŞLIK/ USTURALIK	☐	ARALIK	☒
	ILIKLIK	☒	HELA	☒	SICAKLIK/ GÖBEK TAŞI	☒	HALVET ADEDİ	6
	EYVAN ADEDİ	6	SU DEPOSU	☒	KÜLHAN	☒	DEPO	☐

SOĞUKLUK PLAN TİPİ	DİKDÖRTGEN	☒	SEKİZGEN	☐	RADYAL	☐
SICAKLIK PLAN TİPİ	KARE/ DİKDÖRTGEN	☐	ALTIGEN	☒	RADYAL	☐

ÜST ÖRTÜ	SOĞUKLUK	ILIKLIK	SICAKLIK	HALVET	EYVAN
	KUBBE	BEŞİK TONOZ	KUBBE	KUBBE	BEŞİK TONOZ

ŞADIRVAN	EVET	☒	HAYIR	☐
KİTABE/ YAZIT	EVET	☐	HAYIR	☒

ÖZGÜNLÜK DURUMU	İYİ	☒	ORTA	☐	KÖTÜ	☒
KORUNMUŞLUK DURUMU	İYİ	☒	ORTA	☐	KÖTÜ	☐
RESTORASYON DURUMU	EVET	☒	HAYIR	☐	RESTORASYON DEVAM EDİYOR	
İNŞA EDİLDİĞİ DÖNEM	XVI. YÜZYIL (1520-1540)		BAĞLI OLMUŞ OLDUĞU VAKIF		HÜSREV PAŞA VAKFI	

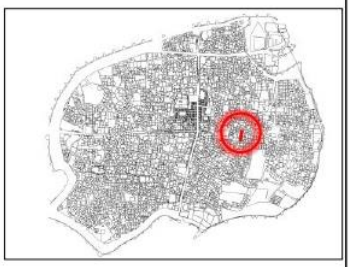
MÜLK SAHİBİ	KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI	☒	VAKIF	☐	DERNEK	☐	ŞAHIS	☐

MEVCUT İŞLEV	HAMAM	☒	METRUK/ ATIL	☐	DİĞER (…)	
TESCİL DURUMU	TESCİLLİ	☒	TESCİLSİZ	☐	TESCİL TARİHİ	11.03.1972

HAZIRLAYAN	ÖMER VEHBİ HAKSEVEN	TARİH: 02.02.2024
DANIŞMAN	DOÇ. DR. BURCU SELCEN COŞKUN	

EK C 2: Çardaklı Hamamı'na Ait Envanter Fişi (Hakseven, 2024).

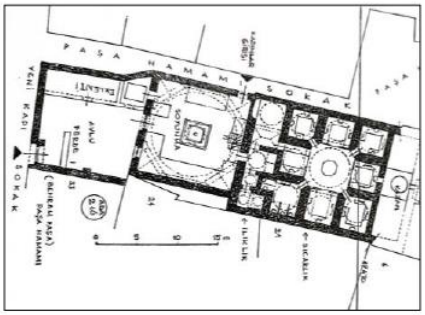
DİYARBAKIR İLİ SUR İLÇESİ MEVCUT HAMAM YAPILARI	KÜLTÜR VARLIĞI		İL	DİYARBAKIR
			İLÇE	SUR
			MAHALLE	ÖZDEMİR
	ADI	BEHRAM PAŞA HAMAMI	ADA	216
			PARSEL	55

SUR İÇERİSİNDEKİ KONUMU

FOTOĞRAF

RÖLÖVE (ORHAN CEZMİ TUNCER)

YAPIYA GİRİLDİ ☒ YAPIYA GİRİLEMEDİ ☐

HAMAMIN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ

YAPIM SİSTEMİ	YIĞMA	☒	DİĞER (…)	☐		
YAPI MALZEMESİ	BAZALT TAŞI	☒	AHŞAP	☒	TÜTEK	☒
	KİREÇ TAŞI	☒	CAM	☒	PÖHRENK	☐
	TUĞLA	☒	KİREMİT	☒	KURŞUN	☐

HAMAMIN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

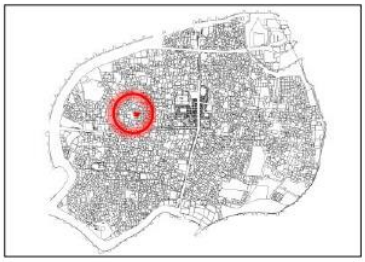
HAMAM TİPİ	TEK/KUŞLUK	☒	ÇİFT	☐				
MEKANLAR	AVLU	☒	ERKEKLER GİRİŞİ	☐	KADINLAR GİRİŞİ	☐	TEK GİRİŞ	☒
	SOĞUKLUK	☒	TAŞLIK	☐	TRAŞLIK/ USTURALIK	☐	ARALIK	☒
	ILIKLIK	☒	HELA	☒	SICAKLIK/ GÖBEK TAŞI	☒	HALVET ADEDİ	4
	EYVAN ADEDİ	4	SU DEPOSU	☒	KÜLHAN	☒	DEPO	☐
SOĞUKLUK PLAN TİPİ	KARE	☒	SEKİZGEN	☐	RADYAL	☐		
SICAKLIK PLAN TİPİ	KARE	☒	SEKİZGEN	☐	RADYAL	☐		

ÜST ÖRTÜ	SOĞUKLUK	ILIKLIK	SICAKLIK	HALVET	EYVAN
	KUBBE	BEŞİK TONOZ + KUBBE	KUBBE	KUBBE	KUBBE

ŞADIRVAN	EVET	☒	HAYIR	☐				
KİTABE/ YAZIT	EVET	☐	HAYIR	☒				
ÖZGÜNLÜK DURUMU	İYİ	☒	ORTA	☐	KÖTÜ	☐		
KORUNMUŞLUK DURUMU	İYİ	☒	ORTA	☐	KÖTÜ	☐		
RESTORASYON DURUMU	EVET	☒	HAYIR	☐	RESTORASYON TARİHİ	2023		
İNŞA EDİLDİĞİ DÖNEM	XVI. YÜZYIL (1564-1567)		BAĞLI OLMUŞ OLDUĞU VAKIF		BEHRAM PAŞA VAKFI			
MÜLK SAHİBİ	KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI	☒	VAKIF	☐	DERNEK	☐	ŞAHIS	☐
MEVCUT İŞLEV	HAMAM	☐	METRUK/ ÂTIL	☐	DİĞER (…)			
TESCİL DURUMU	TESCİLLİ	☒	TESCİLSİZ	☐	TESCİL TARİHİ	19.01.1980		
HAZIRLAYAN	ÖMER VEHBİ HAKSEVEN		TARİH: 02.02.2024					
DANIŞMAN	DOÇ. DR. BURCU SELCEN COŞKUN							

EK C 3: Behram Paşa Hamamı'na Ait Envanter Fişi (Hakseven, 2024).

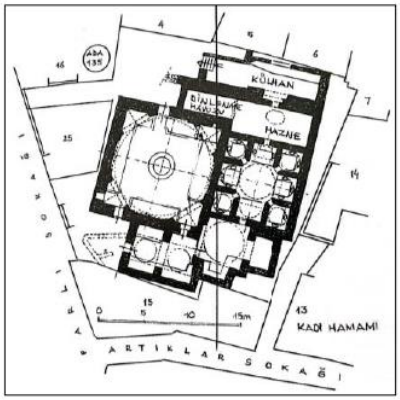
DİYARBAKIR İLİ SUR İLÇESİ MEVCUT HAMAM YAPILARI	KÜLTÜR VARLIĞI		İL	DİYARBAKIR
			İLÇE	SUR
			MAHALLE	İSKENDERPAŞA
	ADI	KADI HAMAMI	ADA	135
			PARSEL	24

SUR İÇERİSİNDEKİ KONUMU

FOTOĞRAF

RÖLÖVE (ORHAN CEZMİ TUNCER)

YAPIYA GİRİLDİ	☒	YAPIYA GİRİLEMEDİ	☐

HAMAMIN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ

YAPIM SİSTEMİ	YIĞMA	☒	DİĞER (…)	☐

YAPI MALZEMESİ						
	BAZALT TAŞI	☒	AHŞAP	☒	TÜTEK	☒
	KİREÇ TAŞI	☐	CAM	☒	PÖHRENK	☐
	TUĞLA	☒	KİREMİT	☒	KURŞUN	☐

HAMAMIN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

HAMAM TİPİ	TEK/KUŞLUK	☒	ÇİFT	☐

MEKANLAR								
	AVLU	☒	ERKEKLER GİRİŞİ	☐	KADINLAR GİRİŞİ	☐	TEK GİRİŞ	☒
	SOĞUKLUK	☒	TAŞLIK	☐	TRAŞLIK/ USTURALIK	☐	ARALIK	☒
	ILIKLIK	☒	HELA	☒	SICAKLIK	☒	HALVET ADEDİ	4
	EYVAN ADEDİ	4	SU DEPOSU	☒	KÜLHAN	☒	DEPO	☐

SOĞUKLUK PLAN TİPİ	KARE	☒	SEKİZGEN	☐	RADYAL	☐
SICAKLIK PLAN TİPİ	KARE	☒	SEKİZGEN	☐	RADYAL	☐

ÜST ÖRTÜ	SOĞUKLUK	ILIKLIK	SICAKLIK	HALVET	EYVAN
	KUBBE	BEŞİK TONOZ	KUBBE	KUBBE	BEŞİK TONOZ

ŞADIRVAN	EVET	☒	HAYIR	☐
KİTABE/ YAZIT	EVET	☐	HAYIR	☒

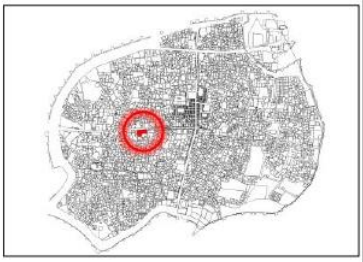
ÖZGÜNLÜK DURUMU	İYİ	☒	ORTA	☐	KÖTÜ	☐
KORUNMUŞLUK DURUMU	İYİ	☒	ORTA	☐	KÖTÜ	☐
RESTORASYON DURUMU	EVET	☒	HAYIR	☐	RESTORASYON TARİHİ	
İNŞA EDİLDİĞİ DÖNEM	XVI. YÜZYIL		BAĞLI OLMUŞ OLDUĞU VAKIF		İBRAHİM BEY VAKFI	

MÜLK SAHİBİ	VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ	☒	VAKIF	☐	DERNEK	☐	ŞAHIS	☐

MEVCUT İŞLEV	HAMAM	☒	METRUK/ ÂTIL	☐	DİĞER (…)	
TESCİL DURUMU	TESCİLLİ	☒	TESCİLSİZ	☐	TESCİL TARİHİ	19.01.1980
HAZIRLAYAN	ÖMER VEHBİ HAKSEVEN				TARİH: 02.02.2024	
DANIŞMAN	DOÇ. DR. BURCU SELCEN COŞKUN					

EK C 4: Kadı Hamamı'na Ait Envanter Fişi (Hakseven, 2024).

DİYARBAKIR İLİ SUR İLÇESİ MEVCUT HAMAM YAPILARI	KÜLTÜR VARLIĞI		İL	DİYARBAKIR
			İLÇE	SUR
			MAHALLE	ZİYAGÖKALP
	ADI	MELİK AHMET PAŞA HAMAMI	ADA	423
			PARSEL	42

SUR İÇERİSİNDEKİ KONUMU

FOTOĞRAF

RÖLÖVE (DKVKBK ARŞİVİ)

YAPIYA GİRİLDİ	☒	YAPIYA GİRİLEMEDİ	☐

HAMAMIN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ

YAPIM SİSTEMİ	YIĞMA	☒	DİĞER (…)	☐

YAPI MALZEMESİ						
BAZALT TAŞI	☒	AHŞAP	☒	TÜTEK	☐
KİREÇ TAŞI	☐	CAM	☒	PÖHRENK	☐
TUĞLA	☒	KİREMİT	☒	KURŞUN	☐

HAMAMIN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

HAMAM TİPİ	TEK/ KUŞLUK	☒	ÇİFT	☐

MEKANLAR								
AVLU	☐	ERKEKLER GİRİŞİ	☐	KADINLAR GİRİŞİ	☐	TEK GİRİŞ	☒
SOĞUKLUK	☒	TAŞLIK	☐	TRAŞLIK/ USTURALIK	☐	ARALIK	☐
ILIKLIK	☐	HELA	☐	SICAKLIK/ GÖBEK TAŞI	☐	HALVET	-
EYVAN	-	SU DEPOSU	☐	KÜLHAN	☐	DEPO	☐

SOĞUKLUK PLAN TİPİ	KARE	☒	SEKİZGEN	☐	RADYAL	☐
SICAKLIK PLAN TİPİ	KARE / DİKDÖRTGEN	☐	SEKİZGEN	☐	RADYAL	☐

ÜST ÖRTÜ	SOĞUKLUK	ILIKLIK	SICAKLIK	HALVET	EYVAN
	KUBBE	-	-	-	-

ŞADIRVAN	EVET	☐	HAYIR	☒
KİTABE/ YAZIT	EVET	☐	HAYIR	☒

ÖZGÜNLÜK DURUMU	İYİ	☐	ORTA	☒	KÖTÜ	☐
KORUNMUŞLUK DURUMU	İYİ	☐	ORTA	☐	KÖTÜ	☒
RESTORASYON DURUMU	EVET	☐	HAYIR	☒	RESTORASYON TARİHİ	

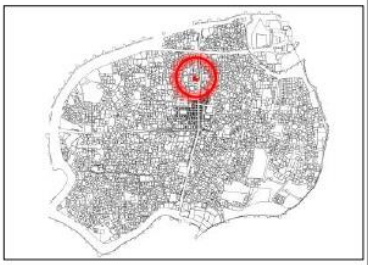
İNŞA EDİLDİĞİ DÖNEM	XVI. YÜZYIL (1564-1567)	BAĞLI OLMUŞ OLDUĞU VAKIF	MELİK AHMET PAŞA VAKFI

MÜLK SAHİBİ	DEVLET	☐	VAKIF	☐	DERNEK	☐	ŞAHIS	☒
MEVCUT İŞLEV	HAMAM	☐	METRUK/ ÂTIL	☐	DİĞER	(DÜKKAN)		
TESCİL DURUMU	TESCİLLİ	☒	TESCİLSİZ	☐	TESCİL TARİHİ	19.01.1980		

HAZIRLAYAN	ÖMER VEHBİ HAKSEVEN	TARİH: 02.02.2024
DANIŞMAN	DOÇ. DR. BURCU SELCEN COŞKUN	

EK C 5: Çardaklı Hamamı'na Ait Envanter Fişi (Hakseven, 2024).

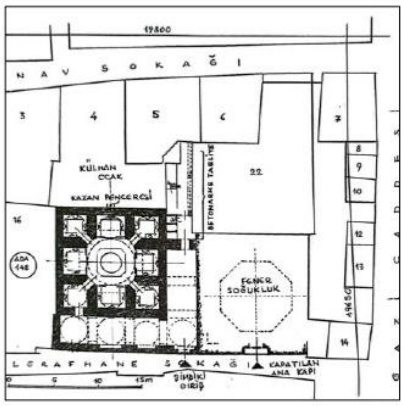
DİYARBAKIR İLİ SUR İLÇESİ MEVCUT HAMAM YAPILARI	KÜLTÜR VARLIĞI		İL	DİYARBAKIR
			İLÇE	SUR
			MAHALLE	İNÖNÜ
	ADI	VAHAP AĞA HAMAMI	ADA	148
			PARSEL	26

SUR İÇERİSİNDEKİ KONUMU

FOTOĞRAF

RÖLÖVE (ORHAN CEZMİ TUNCER)

YAPIYA GİRİLDİ	☒	YAPIYA GİRİLEMEDİ	☐

HAMAMIN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ

YAPIM SİSTEMİ	YIĞMA	☒	DİĞER (…)	☐

YAPI MALZEMESİ						
	BAZALT TAŞI	☒	AHŞAP	☒	TÜTEK	☐
	KİREÇ TAŞI	☐	CAM	☒	PÖHRENK	☐
	TUĞLA	☒	KİREMİT	☒	KURŞUN	☐

HAMAMIN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

HAMAM TİPİ	TEK/ KUŞLUK	☒	ÇİFT	☐

MEKANLAR								
	AVLU	☐	ERKEKLER GİRİŞİ	☐	KADINLAR GİRİŞİ	☐	TEK GİRİŞ	☒
	SOĞUKLUK	☒	TAŞLIK	☐	TRAŞLIK/ USTURALIK	☐	ARALIK	☐
	ILIKLIK	☒	HELA	☒	SICAKLIK	☒	HALVET	4
	EYVAN	4	SU DEPOSU	☒	KÜLHAN	☒	DEPO	☐

SOĞUKLUK PLAN TİPİ	KARE	☒	SEKİZGEN	☐	RADYAL	☐
SICAKLIK PLAN TİPİ	KARE	☒	SEKİZGEN	☐	RADYAL	☐

ÜST ÖRTÜ	SOĞUKLUK	ILIKLIK	SICAKLIK	HALVET	EYVAN
	KUBBE	KUBBE	KUBBE	KUBBE	KUBBE

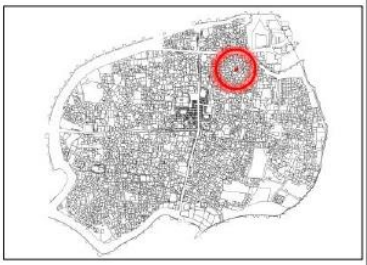
ŞADIRVAN	EVET	☐	HAYIR	☒
KİTABE/ YAZIT	EVET	☐	HAYIR	☒

ÖZGÜNLÜK DURUMU	İYİ	☐	ORTA	☒	KÖTÜ	☐
KORUNMUŞLUK DURUMU	İYİ	☐	ORTA	☒	KÖTÜ	☐
RESTORASYON DURUMU	EVET	☒	HAYIR	☐	RESTORASYON TARİHİ	
İNŞA EDİLDİĞİ DÖNEM	XVI. veya XVII. YÜZYIL		BAĞLI OLMUŞ OLDUĞU VAKIF		-	

MÜLK SAHİBİ	DEVLET	☐	VAKIF	☐	DERNEK	☐	ŞAHIS	☒
MEVCUT İŞLEV	HAMAM	☐	METRUK/ ÂTIL	☐	DİĞER	(RESTORAN)		
TESCİL DURUMU	TESCİLLİ	☒	TESCİLSİZ	☐	TESCİL TARİHİ	19.01.1980		
HAZIRLAYAN	ÖMER VEHBİ HAKSEVEN				TARİH: 02.02.2024			
DANIŞMAN	DOÇ. DR. BURCU SELCEN COŞKUN							

EK C 6: Vahap Ağa Hamamı'na Ait Envanter Fişi (Hakseven, 2024).

DİYARBAKIR İLİ SUR İLÇESİ MEVCUT HAMAM YAPILARI	KÜLTÜR VARLIĞI		İL	DİYARBAKIR
			İLÇE	SUR
			MAHALLE	CEVATPAŞA
	ADI	CEMŞİD BEY HAMAMI	ADA	39
			PARSEL	17

-

SUR İÇERİSİNDEKİ KONUMU	FOTOĞRAF	RÖLÖVE

YAPIYA GİRİLDİ	☒	YAPIYA GİRİLEMEDİ	☐

HAMAMIN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ

YAPIM SİSTEMİ	YIĞMA	☒	DİĞER (…)	☐

YAPI MALZEMESİ						
	BAZALT TAŞI	☒	AHŞAP	☐	TÜTEK	☐
	KİREÇ TAŞI	☐	CAM	☐	PÖHRENK	☐
	TUĞLA	☒	KİREMİT	☐	KURŞUN	☐

HAMAMIN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

HAMAM TİPİ	TEK/ KUŞLUK	☒	ÇİFT	☐

MEKANLAR								
	AVLU	☐	ERKEKLER GİRİŞİ	☐	KADINLAR GİRİŞİ	☐	TEK GİRİŞ	☐
	SOĞUKLUK	☒	TAŞLIK	☐	TRAŞLIK/ USTURALIK	☐	ARALIK	☐
	ILIKLIK	☐	HELA	☐	SICAKLIK	☐	HALVET	-
	EYVAN	-	SU DEPOSU	☐	KÜLHAN	☐	DEPO	☐

SOĞUKLUK PLAN TİPİ	KARE	☒	SEKİZGEN	☐	RADYAL	☐
SICAKLIK PLAN TİPİ	KARE / DİKDÖRTGEN	☐	SEKİZGEN	☐	RADYAL	☐

ÜST ÖRTÜ	SOĞUKLUK	ILIKLIK	SICAKLIK	HALVET	EYVAN
	KUBBE	-	-	-	-

ŞADIRVAN	EVET	☐	HAYIR	☒
KİTABE/ YAZIT	EVET	☐	HAYIR	☒

ÖZGÜNLÜK DURUMU	İYİ	☐	ORTA	☐	KÖTÜ	☒
KORUNMUŞLUK DURUMU	İYİ	☐	ORTA	☐	KÖTÜ	☒
RESTORASYON DURUMU	EVET	☐	HAYIR	☒	RESTORASYON TARİHİ	-
İNŞA EDİLDİĞİ DÖNEM	XVI. veya XVII. YÜZYIL		BAĞLI OLMUŞ OLDUĞU VAKIF		-	

MÜLK SAHİBİ	VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ	☒	VAKIF	☐	DERNEK	☐	ŞAHIS	☐

MEVCUT İŞLEV	HAMAM	☐	METRUK/ ÂTIL	☒	DİĞER (…)	
TESCİL DURUMU	TESCİLLİ	☐	TESCİLSİZ	☐	TESCİL TARİHİ	-
HAZIRLAYAN	ÖMER VEHBİ HAKSEVEN				TARİH: 02.02.2024	
DANIŞMAN	DOÇ. DR. BURCU SELCEN COŞKUN					

EK C 7: Cemşid Bey (Cıngıllı) Hamamı'na Ait Envanter Fişi (Hakseven, 2024).

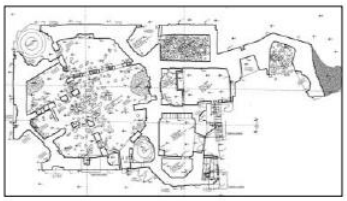
DİYARBAKIR İLİ SUR İLÇESİ MEVCUT HAMAM YAPILARI	KÜLTÜR VARLIĞI		İL	DİYARBAKIR
			İLÇE	SUR
			MAHALLE	HASIRLI
	ADI	HARAP HAMAM	ADA	20098
			PARSEL	1

SUR İÇERİSİNDEKİ KONUMU

FOTOĞRAF

RÖLÖVE (VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ)

YAPIYA GİRİLDİ	☒	YAPIYA GİRİLEMEDİ	☐

HAMAMIN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ

YAPIM SİSTEMİ	YIĞMA	☒	DİĞER (…)	☐

YAPI MALZEMESİ						
	BAZALT TAŞI	☒	AHŞAP	☐	TÜTEK	☐
	KİREÇ TAŞI	☐	CAM	☐	PÖHRENK	☐
	TUĞLA	☒	KİREMİT	☐	KURŞUN	☐

HAMAMIN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

HAMAM TİPİ	TEK/ KUŞLUK	☒	ÇİFT	☐

MEKANLAR								
	AVLU	☐	ERKEKLER GİRİŞİ	☒	KADINLAR GİRİŞİ	☒	TEK GİRİŞ	☐
	SOĞUKLUK	☒	TAŞLIK	☐	TRAŞLIK/ USTURALIK	☐	ARALIK	☒
	ILIKLIK	☒	HELA	☐	SICAKLIK	☒	HALVET	-
	EYVAN	-	SU DEPOSU	☐	KÜLHAN	☐	DEPO	☐

SOĞUKLUK PLAN TİPİ	KARE / DİKDÖRTGEN	☐	SEKİZGEN	☒	RADYAL	☐
SICAKLIK PLAN TİPİ	KARE / DİKDÖRTGEN	☐	SEKİZGEN	☐	RADYAL	☒

ÜST ÖRTÜ	SOĞUKLUK	ILIKLIK	SICAKLIK	HALVET	EYVAN
	-	-	-	-	-

ŞADIRVAN	EVET	☐	HAYIR	☒
KİTABE/ YAZIT	EVET	☐	HAYIR	☒

ÖZGÜNLÜK DURUMU	İYİ	☐	ORTA	☐	KÖTÜ	☒
KORUNMUŞLUK DURUMU	İYİ	☐	ORTA	☐	KÖTÜ	☒
RESTORASYON DURUMU	EVET	☐	HAYIR	☒	RESTORASYON TARİHİ	-
İNŞA EDİLDİĞİ DÖNEM	-	BAĞLI OLMUŞ OLDUĞU VAKIF			-	

MÜLK SAHİBİ	DEVLET	☐	VAKIF	☐	DERNEK	☐	ŞAHIS	☐
MEVCUT İŞLEV	HAMAM	☐	METRUK/ ÂTIL	☒	DİĞER (…)			
TESCİL DURUMU	TESCİLLİ	☐	TESCİLSİZ	☐	TESCİL TARİHİ	-		

HAZIRLAYAN	ÖMER VEHBİ HAKSEVEN	TARİH: 02.02.2024
DANIŞMAN	DOÇ. DR. BURCU SELCEN COŞKUN	

EK C 8: Harap Hamam'a Ait Envanter Fişi (Hakseven, 2024).

EK D

Sayfa

EK D 1: Erkekler Girişi (ZK 01) (Hakseven, 2022)..... **242**
EK D 2: Erkekler Girişi (ZK 01) (Hakseven, 2022)..... **243**
EK D 3: Kadınlar Girişi (ZK 02) (Hakseven, 2022). **244**
EK D 4: Kadınlar (ZK 02) Girişi (Hakseven, 2022). **245**
EK D 5: Soyunmalık (ZK 03) Mekânı (Hakseven, 2022). **246**
EK D 6: Soyunmalık (ZK 03) Mekânı (Hakseven, 2022). **247**
EK D 7: Soyunmalık (ZK 03) Mekânı (Hakseven, 2022). **248**
EK D 8: Oda (ZK 04) Mekânı (Hakseven, 2022)..... **249**
EK D 9: Aralık (ZK 05) Mekânı (Hakseven, 2022). **250**
EK D 10: Aralık (ZK 05) Mekânı (Hakseven, 2022). **251**
EK D 11: Taşlık (ZK 06) Mekânı (Hakseven, 2022). **252**
EK D 12: Taşlık (ZK 06) Mekânı (Hakseven, 2022). **253**
EK D 13: Traşlık- Usturalık Mekânı (ZK 07) (Hakseven, 2022). **254**
EK D 14: Traşlık- Usturalık (ZK 07) Mekânı (Hakseven, 2022). **255**
EK D 15: Hela (ZK 08) Mekânı (Hakseven, 2022). **256**
EK D 16: Ilıklık (ZK 09) Mekânı (Hakseven, 2022)..... **257**
EK D 17: Ilıklık (ZK 09) Mekânı (Hakseven, 2022)..... **258**
EK D 18: Sıcaklık (ZK 10) Mekânı (Hakseven, 2022). **259**
EK D 19: Sıcaklık (ZK 10) Mekânı (Hakseven, 2022). **260**
EK D 20: Sıcaklık (ZK 10) Mekânı (Hakseven, 2022). **261**
EK D 21: Sıcaklık Mekânı (ZK 10) Mekânı (Hakseven, 2022). **262**
EK D 22: Sıcaklık (ZK 10) Mekânı (Hakseven, 2022). **263**
EK D 23: Halvet (ZK 11) Mekânı (Hakseven, 2022)..... **264**
EK D 24: Eyvan (ZK 12) Mekânı (Hakseven, 2022). **265**
EK D 25: Halvet (ZK 13) Mekânı (Hakseven, 2022)..... **266**
EK D 26: Halvet (ZK 14) Mekânı (Hakseven, 2022)..... **267**
EK D 27: Eyvan (ZK 16) Mekânı (Hakseven, 2022). **268**
EK D 28: Halvet (ZK 17) Mekânı (Hakseven, 2022)..... **269**
EK D 29: Su Deposu (ZK 18) Mekânı (Hakseven, 2022). **270**
EK D 30: Su Deposu (ZK 18) Mekânı (Hakseven, 2022). **271**
EK D 31: Külhan (ZK 19) Mekânı (Hakseven, 2022)..... **272**
EK D 32: Külhan (ZK 19) Mekânı (Hakseven, 2022)..... **273**
EK D 33: Külhan (ZK 19) Mekânı (Hakseven, 2022)..... **274**
EK D 34: Doğu Cephesi (Hakseven, 2022). **275**
EK D 35: Güney Cephesi (Hakseven, 2022). **276**
EK D 36: Deva Hamamı Çatısı (Hakseven, 2022). **277**
EK D 37: Deva Hamamı Çatısı (Hakseven, 2022). **278**
EK D 38: Deva Hamamı Çatısı (Hakseven, 2022). **279**
EK D 39: Deva Hamamı Çatısı (Hakseven, 2022). **280**
EK D 40: Deva Hamamı Çatısı (Hakseven, 2022). **281**
EK D 41: Deva Hamamı Çatısı (Hakseven, 2022). **282**

EK D 42: Deva Hamamı Çatısı (Hakseven, 2022). **283**
EK D 43: Deva Hamamı Çatısı (Hakseven, 2022). **284**
EK D 44: Deva Hamamı Çatısı (Hakseven, 2022). **285**
EK D 46: Deva Hamamı Sokak (Hakseven, 2022). **286**

EK D 9: Erkekler Girişi (ZK 01) (Hakseven, 2022).

EK D 10: Erkekler Girişi (ZK 01) (Hakseven, 2022).

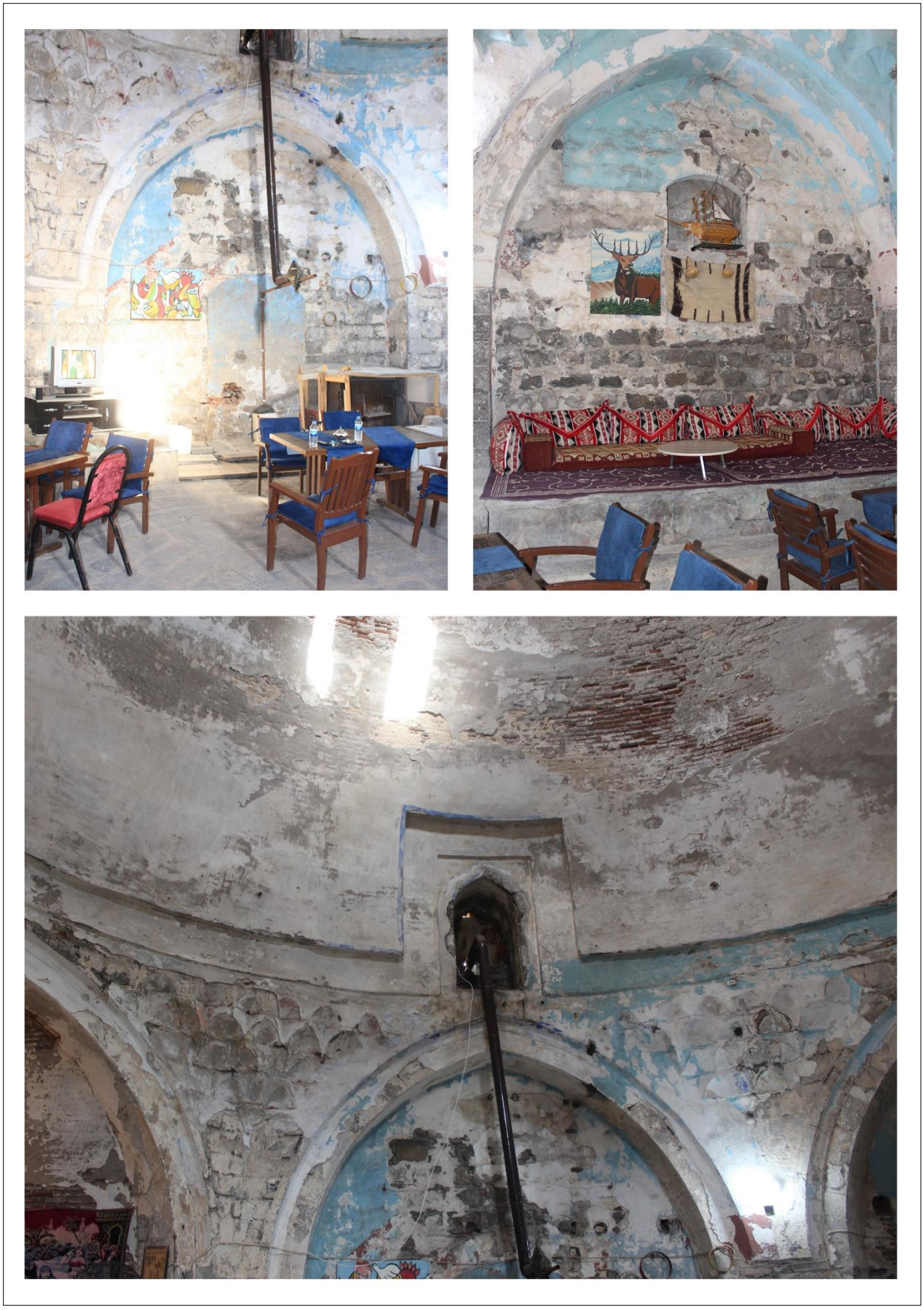
EK D 11: Kadınlar Girişi (ZK 02) (Hakseven, 2022).

EK D 12: Kadınlar (ZK 02) Girişi (Hakseven, 2022).

EK D 13: Soyunmalık (ZK 03) Mekânı (Hakseven, 2022).

EK D 14: Soyunmalık (ZK 03) Mekânı (Hakseven, 2022).

EK D 15: Soyunmalık (ZK 03) Mekânı (Hakseven, 2022).

EK D 16: Oda (ZK 04) Mekânı (Hakseven, 2022).

EK D 17: Aralık (ZK 05) Mekânı (Hakseven, 2022).

EK D 18: Aralık (ZK 05) Mekânı (Hakseven, 2022).

EK D 19: Taşlık (ZK 06) Mekânı (Hakseven, 2022).

EK D 20: Taşlık (ZK 06) Mekânı (Hakseven, 2022).

EK D 21: Traşlık- Usturalık Mekânı (ZK 07) (Hakseven, 2022).

EK D 22: Traşlık- Usturalık (ZK 07) Mekânı (Hakseven, 2022).

EK D 23: Hela (ZK 08) Mekânı (Hakseven, 2022).

EK D 24: Ilıklık (ZK 09) Mekânı (Hakseven, 2022).

EK D 25: Ilıklık (ZK 09) Mekânı (Hakseven, 2022).

EK D 26: Sıcaklık (ZK 10) Mekânı (Hakseven, 2022).

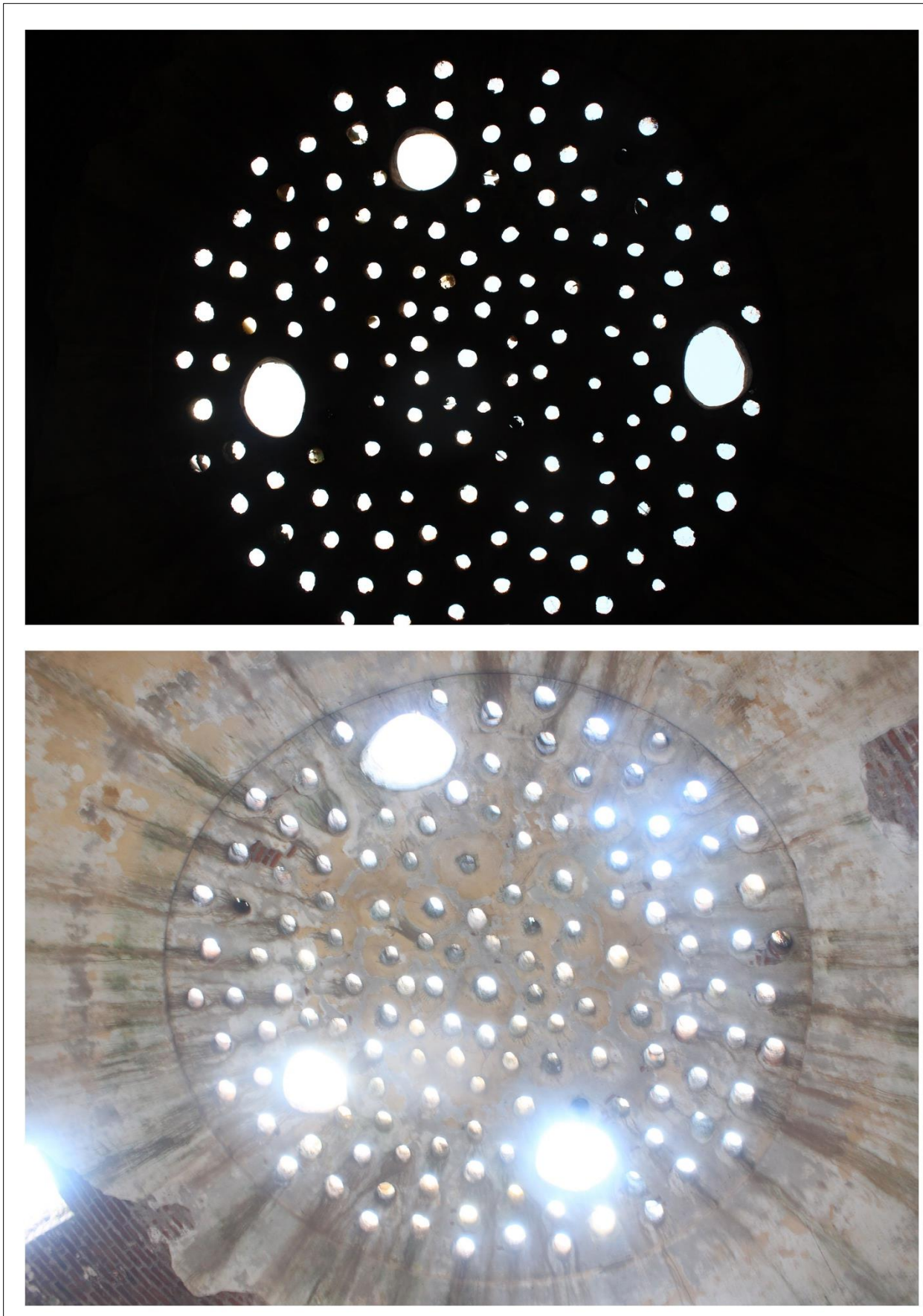
EK D 27: Sıcaklık (ZK 10) Mekânı (Hakseven, 2022).

EK D 28: Sıcaklık (ZK 10) Mekânı (Hakseven, 2022).

EK D 29: Sıcaklık Mekânı (ZK 10) Mekânı (Hakseven, 2022).

EK D 30: Sıcaklık (ZK 10) Mekânı (Hakseven, 2022).

EK D 31: Halvet (ZK 11) Mekânı (Hakseven, 2022).

EK D 32: Eyvan (ZK 12) Mekânı (Hakseven, 2022).

EK D 33: Halvet (ZK 13) Mekânı (Hakseven, 2022).

EK D 34: Halvet (ZK 14) Mekânı (Hakseven, 2022).

EK D 35: Eyvan (ZK 16) Mekânı (Hakseven, 2022).

EK D 36: Halvet (ZK 17) Mekânı (Hakseven, 2022).

EK D 37: Su Deposu (ZK 18) Mekânı (Hakseven, 2022).

EK D 38: Su Deposu (ZK 18) Mekânı (Hakseven, 2022).

EK D 39: Külhan (ZK 19) Mekânı (Hakseven, 2022).

EK D 40: Külhan (ZK 19) Mekânı (Hakseven, 2022).

EK D 41: Külhan (ZK 19) Mekânı (Hakseven, 2022).

EK D 42: Doğu Cephesi (Hakseven, 2022).

EK D 43: Güney Cephesi (Hakseven, 2022).

EK D 44: Deva Hamamı Çatısı (Hakseven, 2022).

EK D 45: Deva Hamamı Çatısı (Hakseven, 2022).

EK D 46: Deva Hamamı Çatısı (Hakseven, 2022).

EK D 47: Deva Hamamı Çatısı (Hakseven, 2022).

EK D 48: Deva Hamamı Çatısı (Hakseven, 2022).

EK D 49: Deva Hamamı Çatısı (Hakseven, 2022).

EK D 50: Deva Hamamı Çatısı (Hakseven, 2022).

EK D 51: Deva Hamamı Çatısı (Hakseven, 2022).

EK D 52: Deva Hamamı Çatısı (Hakseven, 2022).

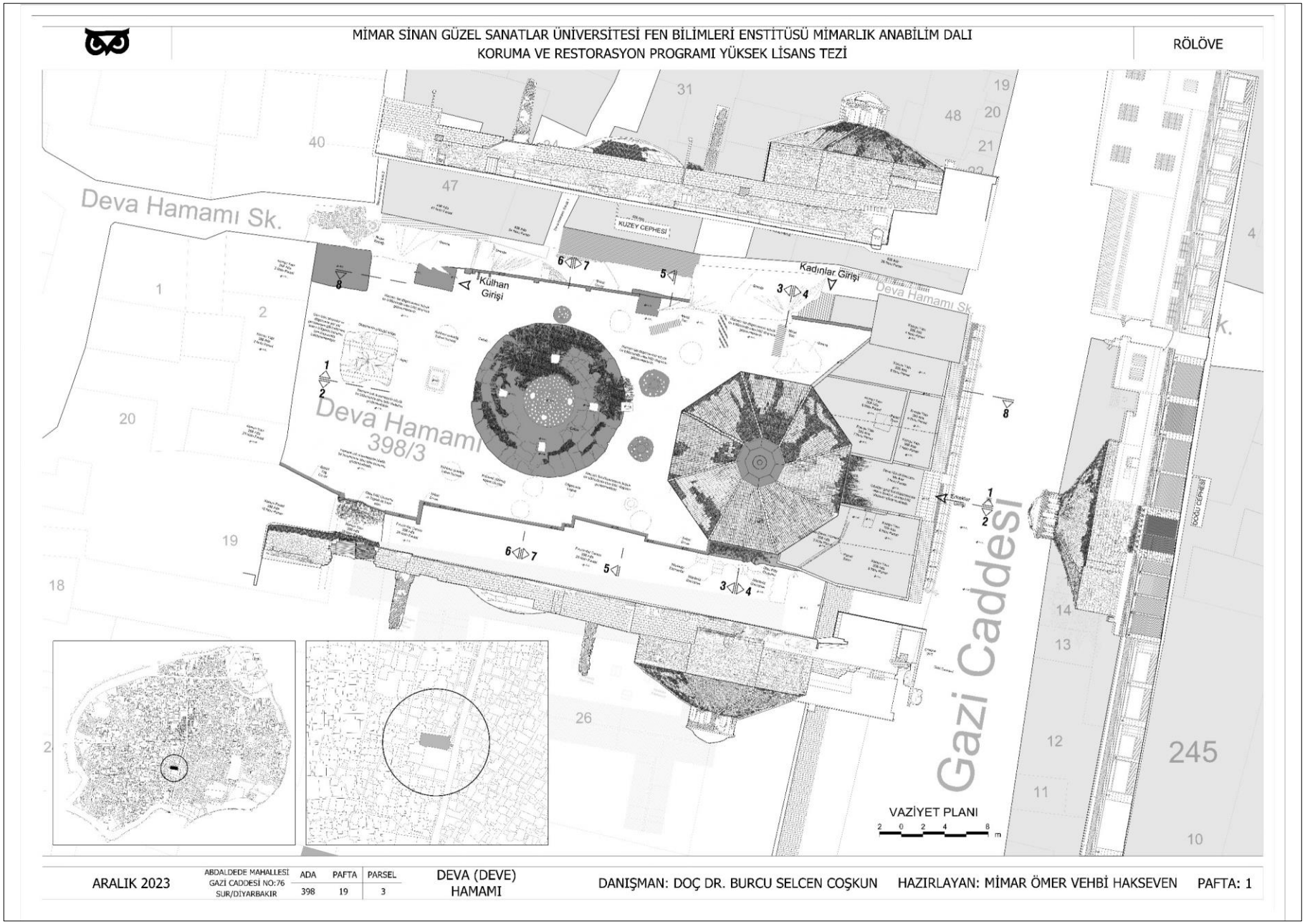

EK D 53: Deva Hamamı Sokak (Hakseven, 2022).

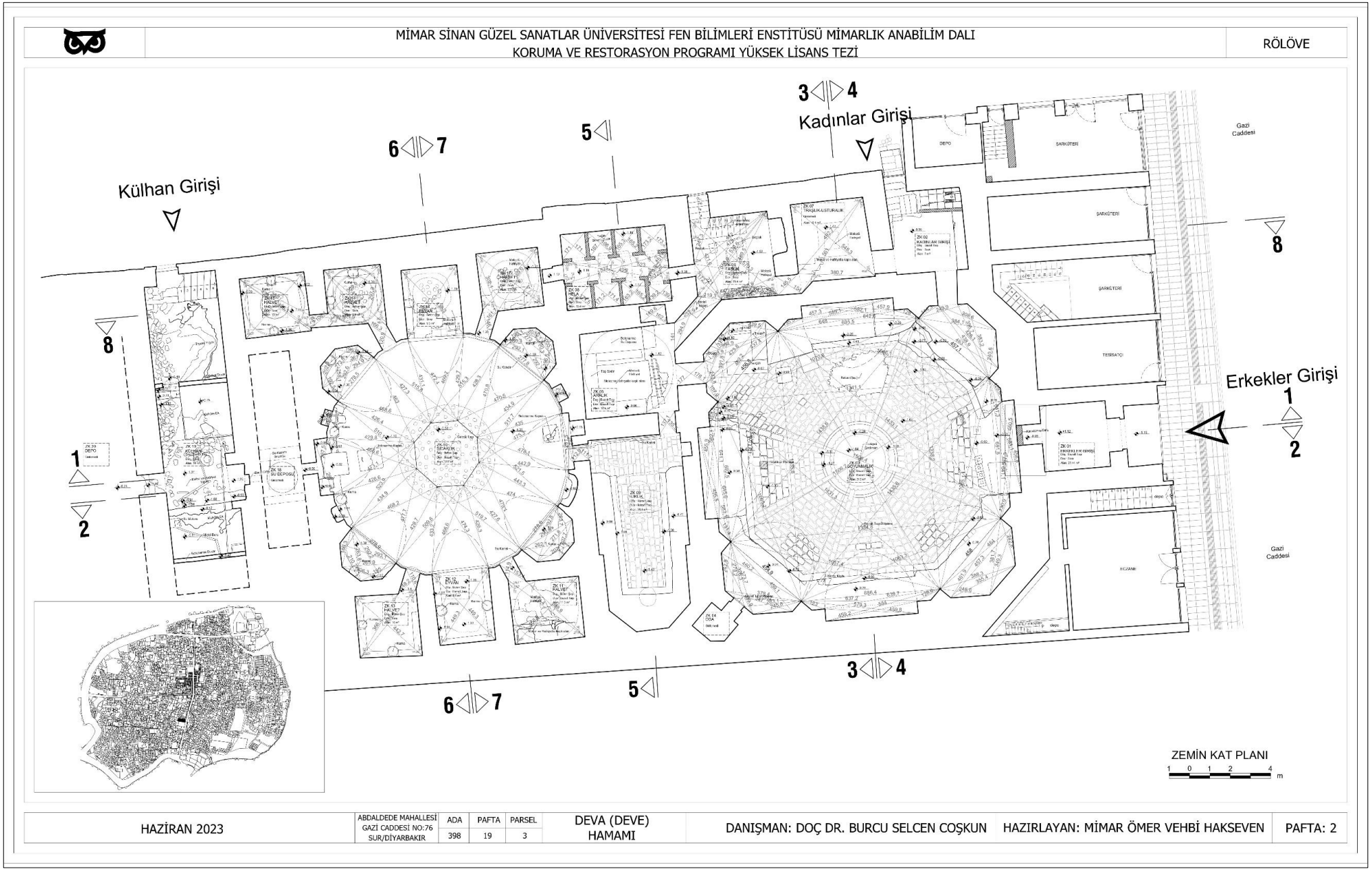
EK E

Sayfa

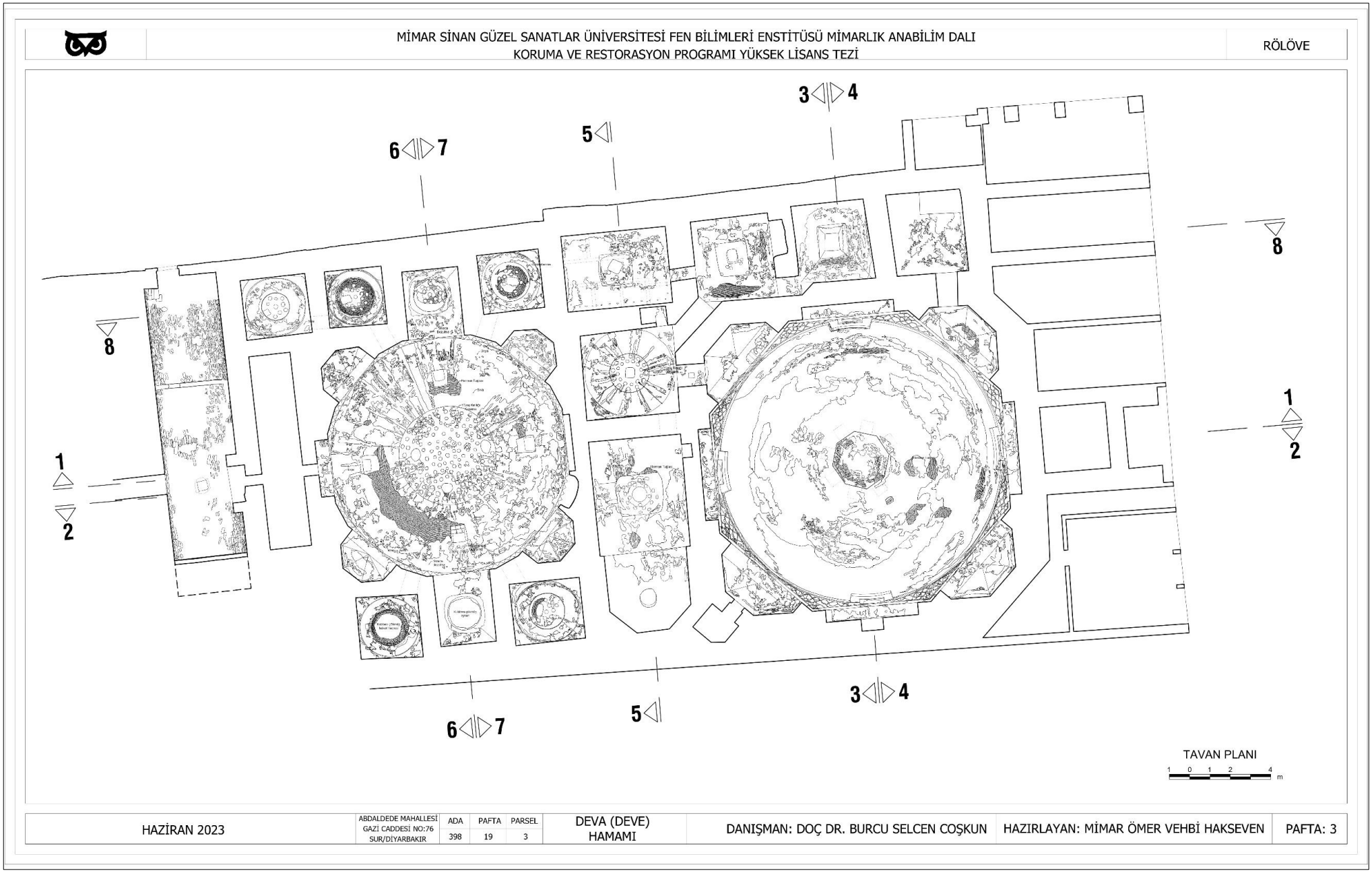
EK E 1: Deva Hamamı Rölöve Çizimleri. **288**
EK E 2: Deva Hamamı Malzeme Analizi Analitik Rölöve Çizimleri. **312**
EK E 3: Deva Hamamı Bozulma Analizi Analitik Rölöve Çizimleri. **326**
EK E 4: Deva Hamamı I. Dönem Restitüsyon Çizimleri. **340**
EK E 5: Deva Hamamı II. Dönem Restitüsyon Çizimleri. **354**
EK E 6: Deva Hamamı Restorasyon Çizimleri. **371**
EK E 7: Deva Hamamı Teşhir- Tanzim Çizimleri. **388**
EK E 8: Deva Hamamı Müdahale Çizimleri. **390**

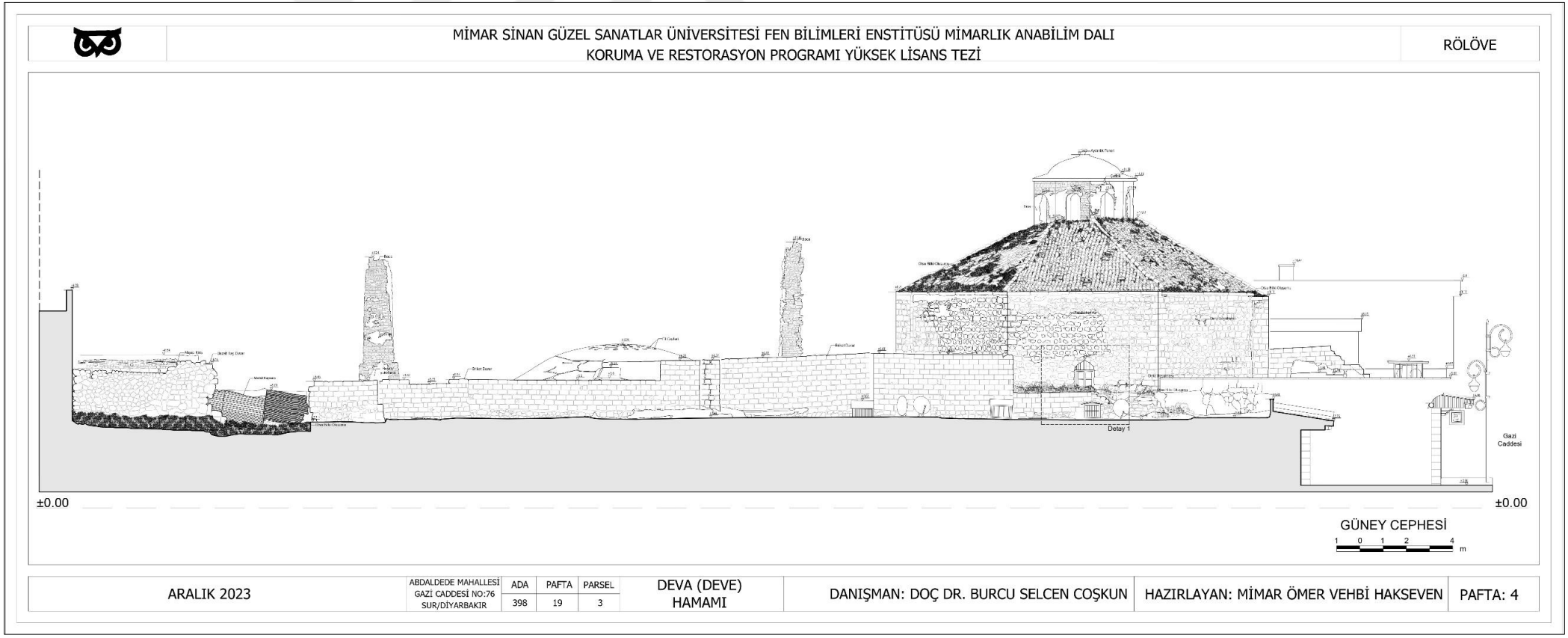
EK E 1. 1 : Vaziyet Plan Çizimi– Rölöve (Hakseven, 2022).

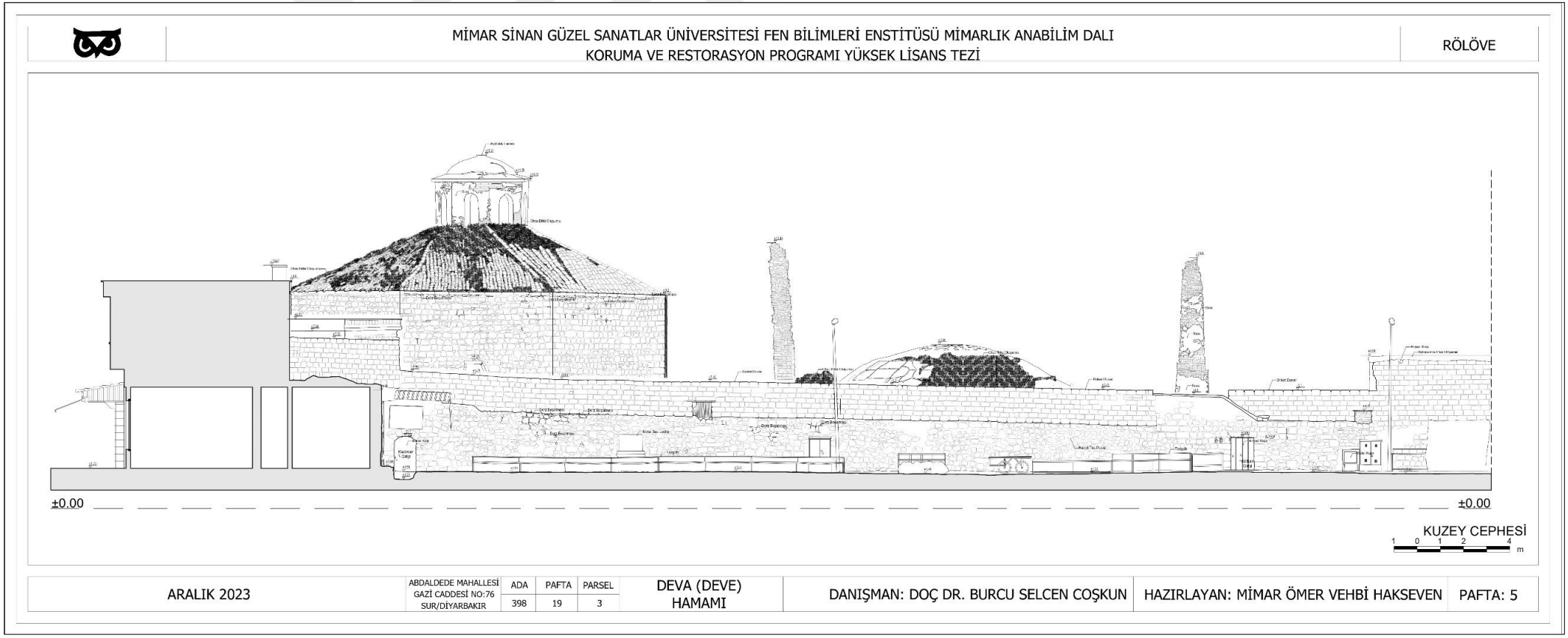
EK E 1. 2 : Zenin Kat Plan Çizimi- Rölöve (Hakseven, 2022).

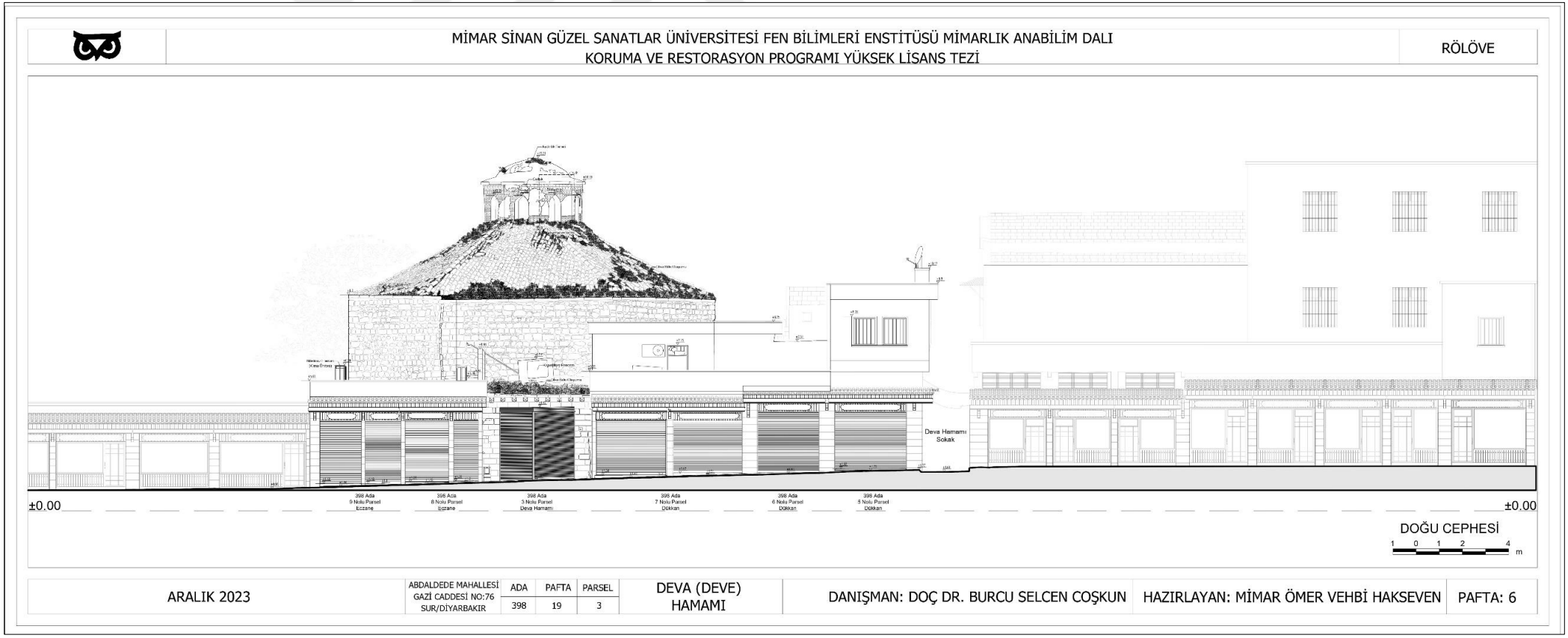
EK E 1. 3 : Tavan Plan Çizimi– Rölöve (Hakseven, 2022).

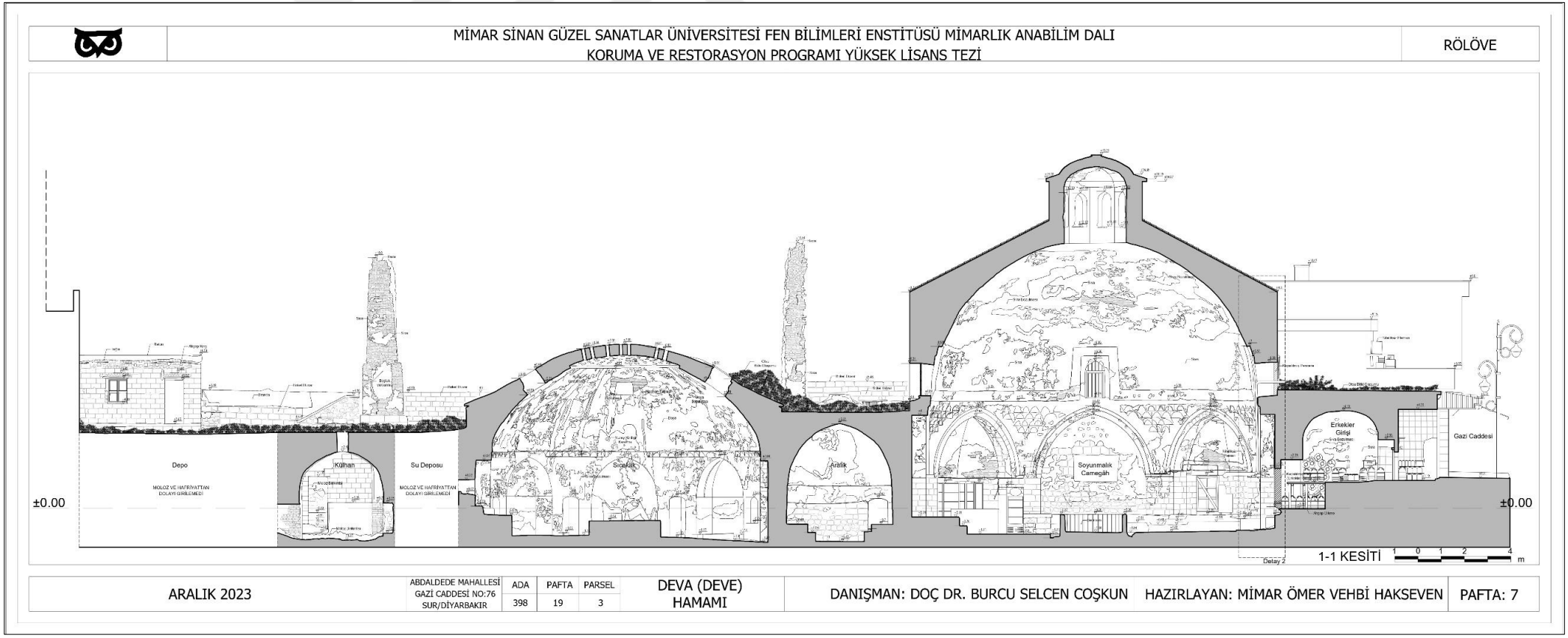
EK E 1. 4 : Güney Cephesi Görünüş Çizimi– Rölöve (Hakseven, 2022).

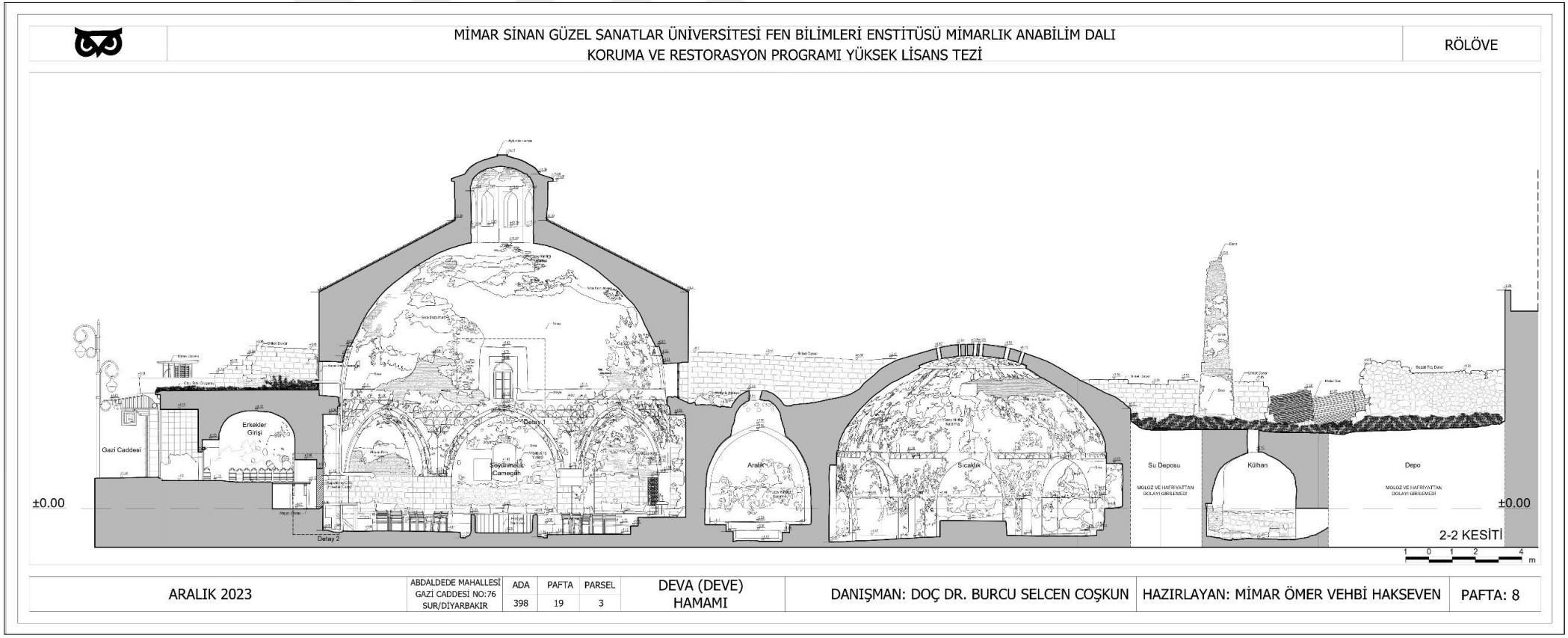
EK E 1. 5 : Kuzey Cephesi Görünüş Çizimi- Rölöve (Hakseven, 2022).

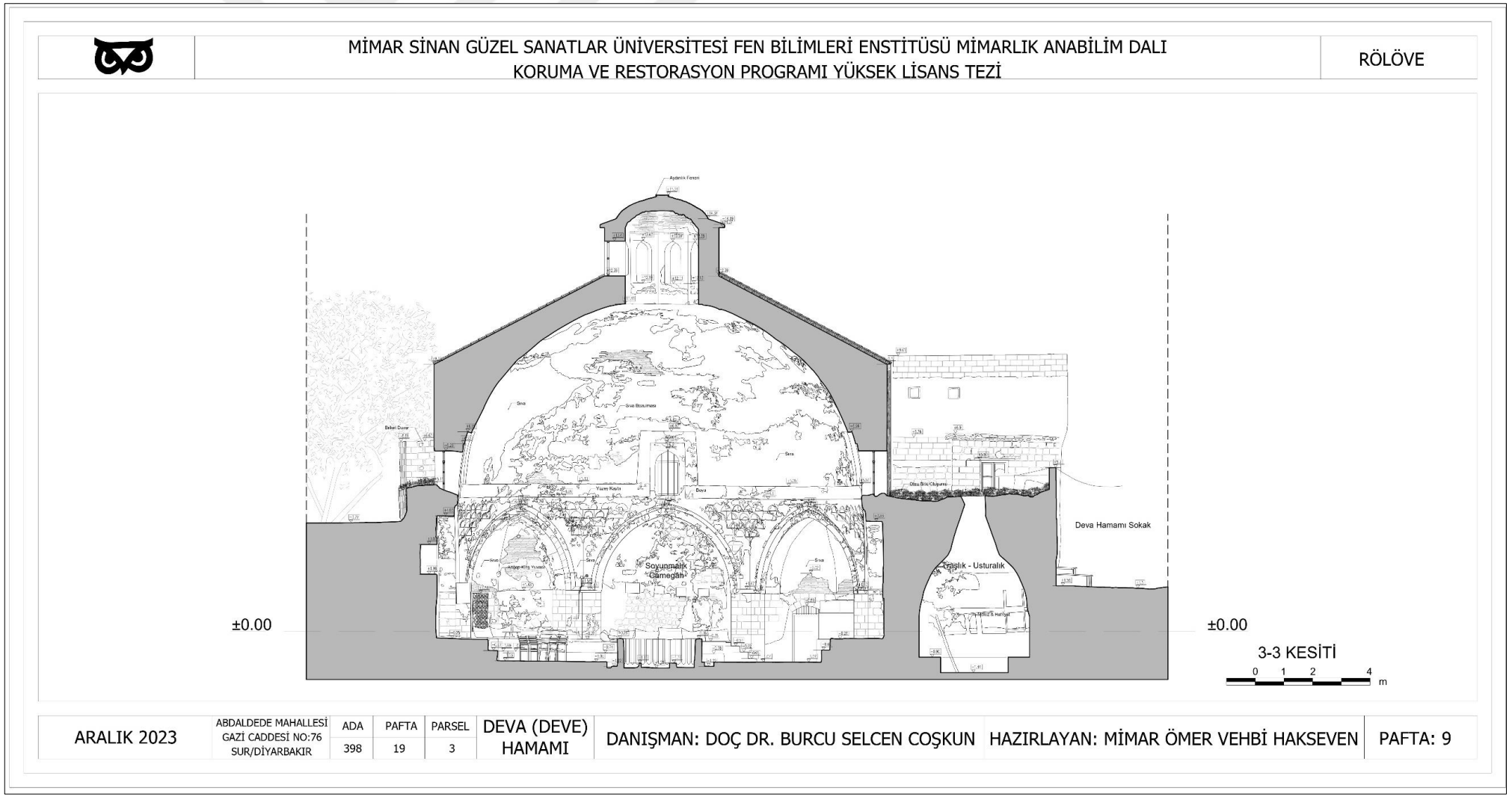
EK E 1. 6 : Doğu Cephesi Görünüş Çizimi- Rölöve (Hakseven, 2022).

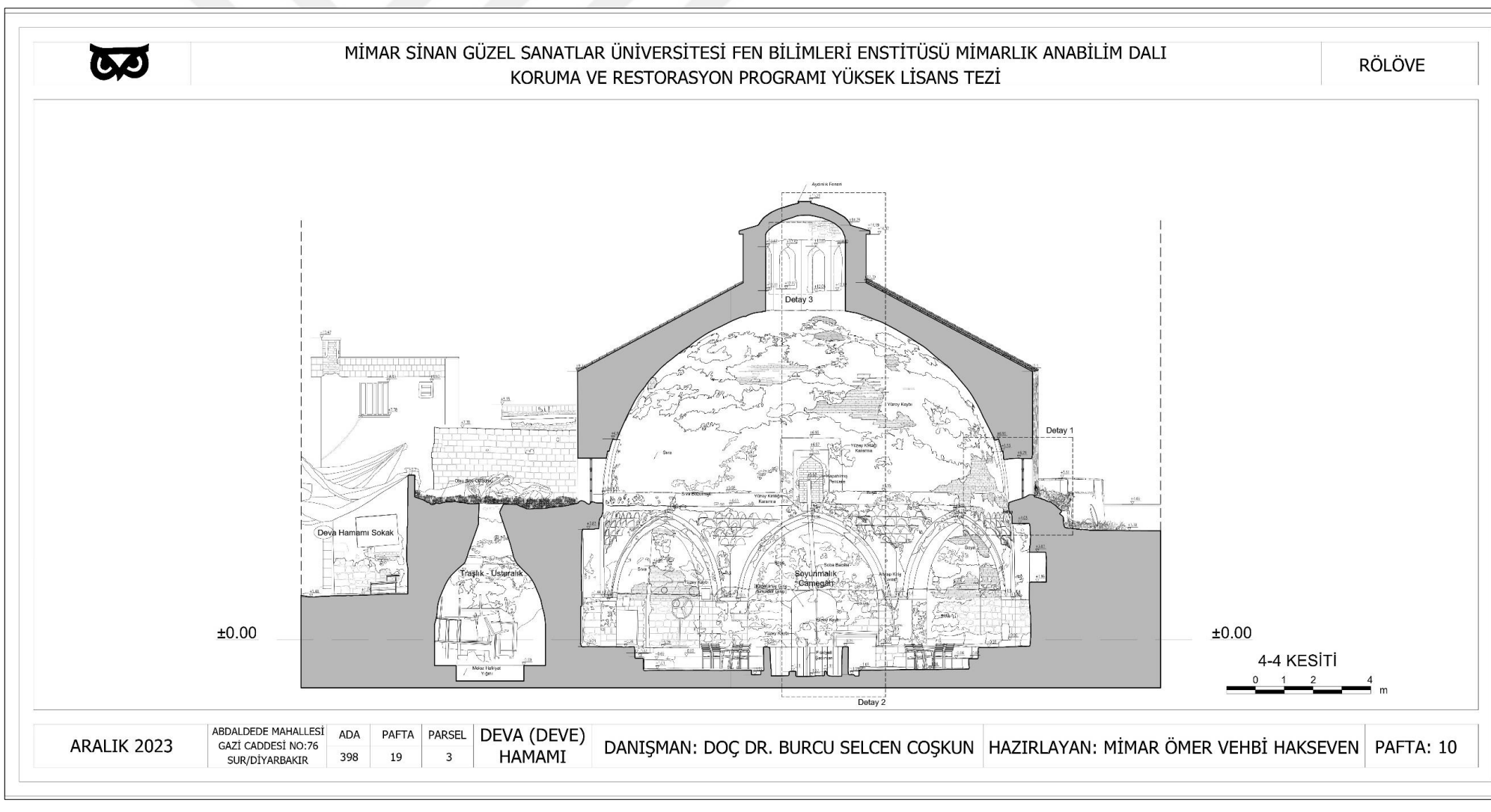
EK E 1. 7 : 1-1 Kesit Çizimi- Rölöve (Hakseven, 2022).

EK E 1. 8 : 2-2 Kesit Çizimi- Rölöve (Hakseven, 2022).

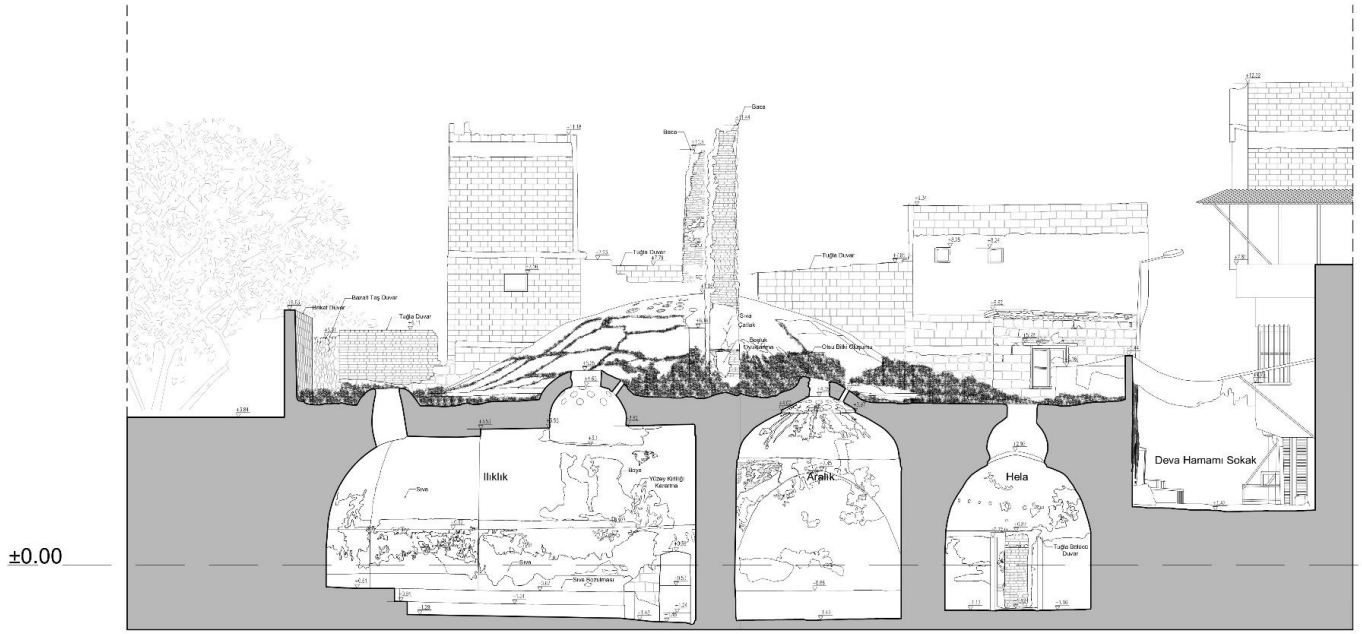

EK E 1. 9 : 3-3 Kesit Çizimi- Rölöve (Hakseven, 2022).

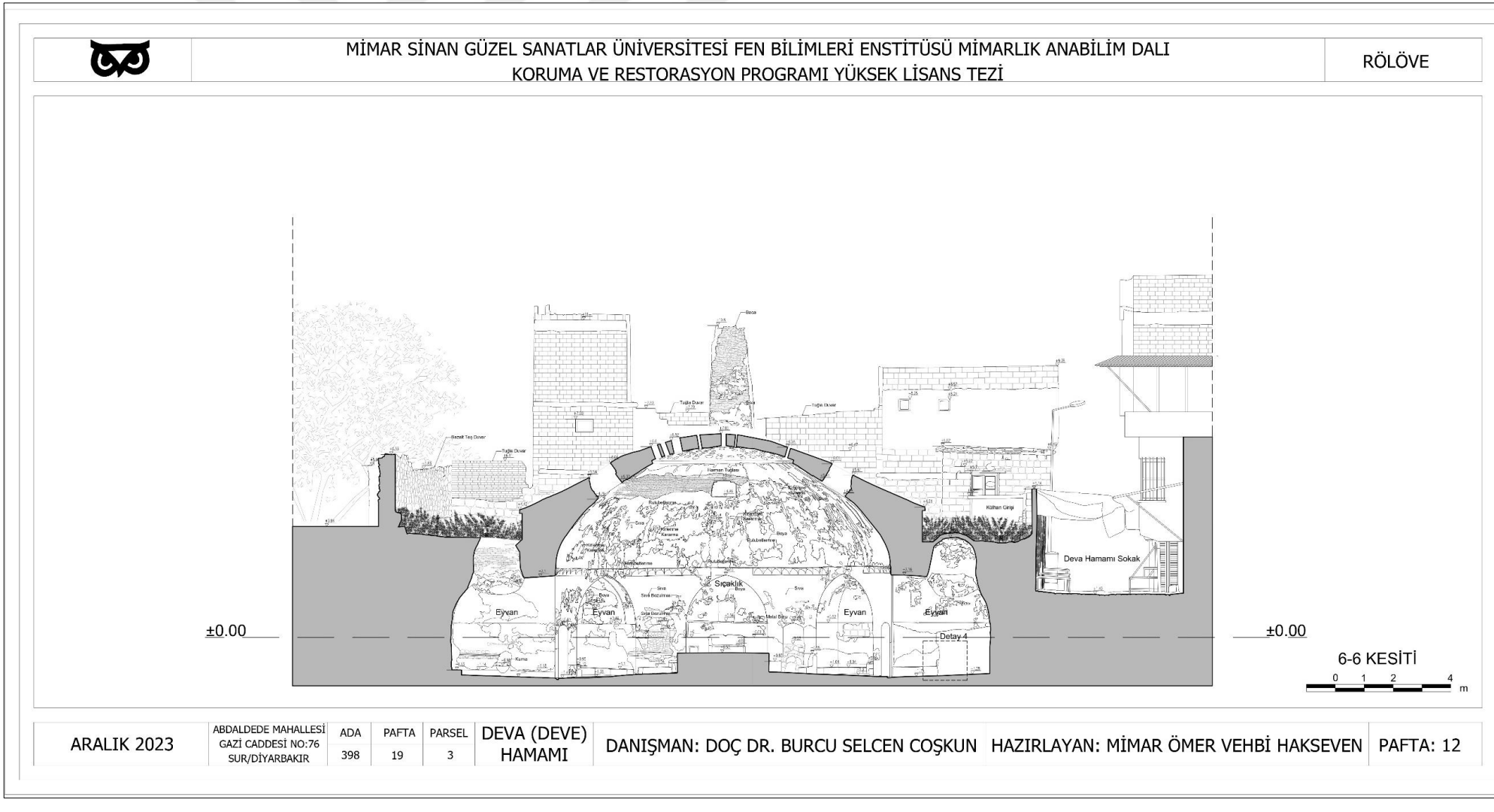
EK E 1. 10 : 4-4 Kesit Çizimi- Rölöve (Hakseven, 2022).

	MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANABİLİM DALI KORUMA VE RESTORASYON PROGRAMI YÜKSEK LİSANS TEZİ	RÖLÖVE

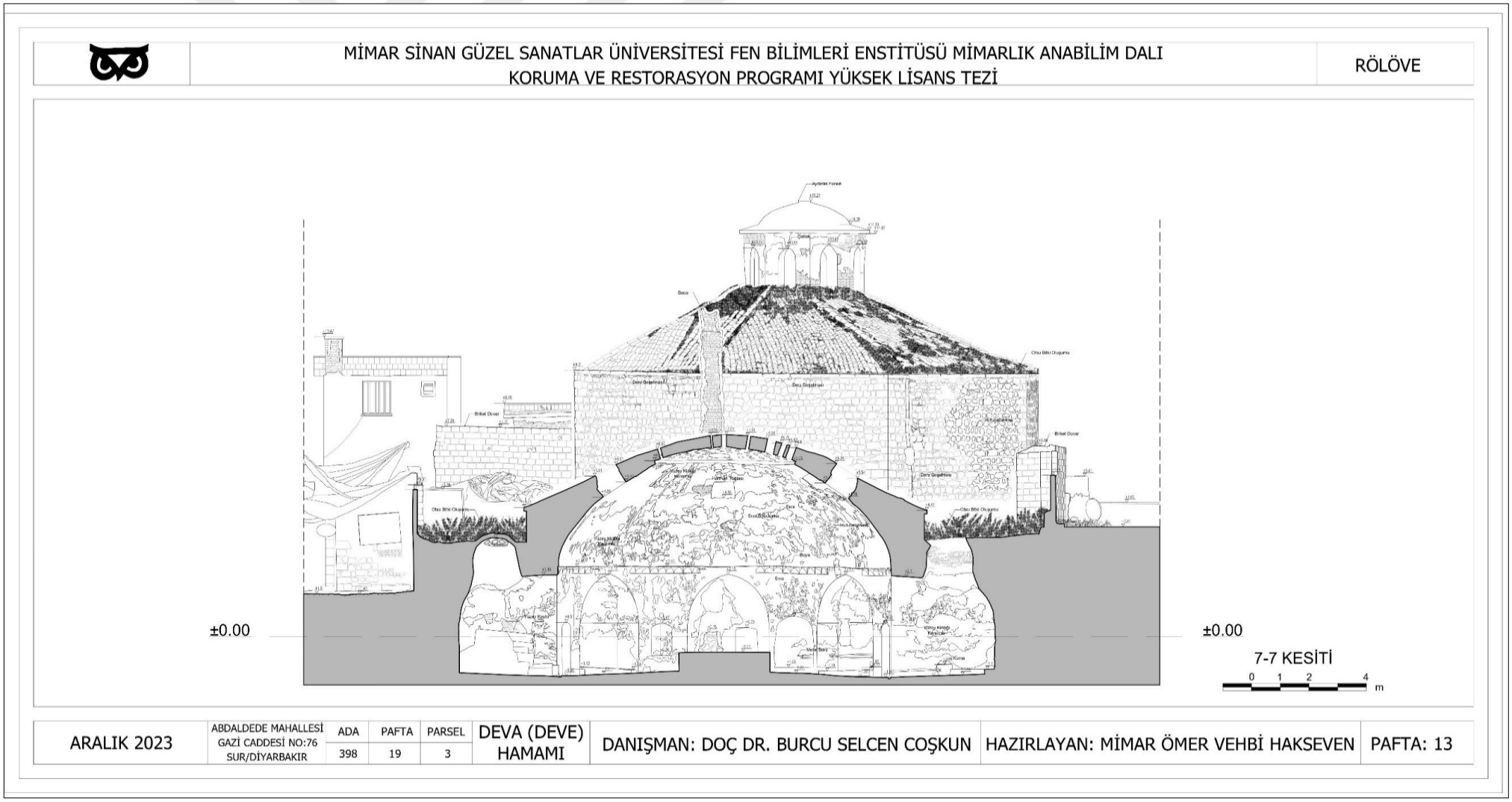

ARALIK 2023	ABDALDEDE MAHALLESİ GAZİ CADDESİ NO:76 SUR/DİYARBAKIR	ADA	PAFTA	PARSEL	DEVA (DEVE) HAMAMI	DANIŞMAN: DOÇ DR. BURCU SELCEN COŞKUN	HAZIRLAYAN: MİMAR ÖMER VEHBİ HAKSEVEN	PAFTA: 11
		398	19	3				

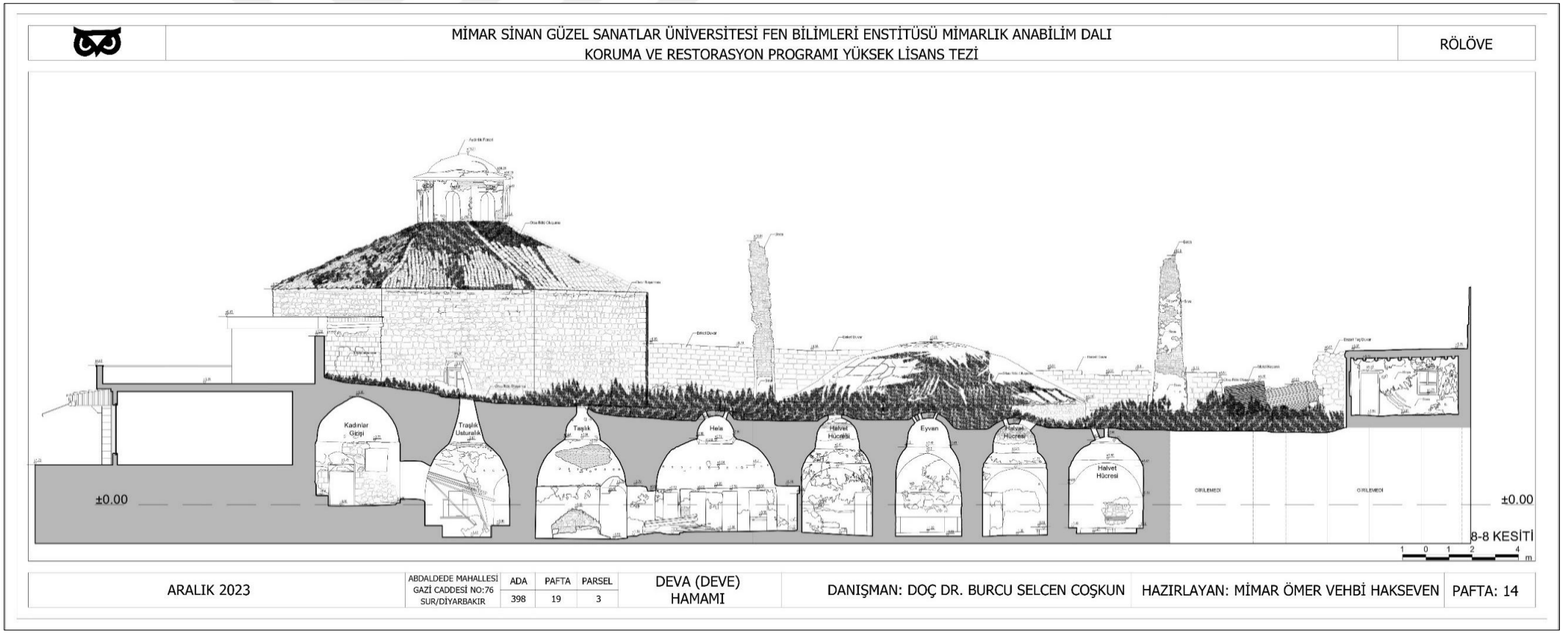
EK E 1. 11 : 5-5 Kesit Çizimi- Rölöve (Hakseven, 2022).

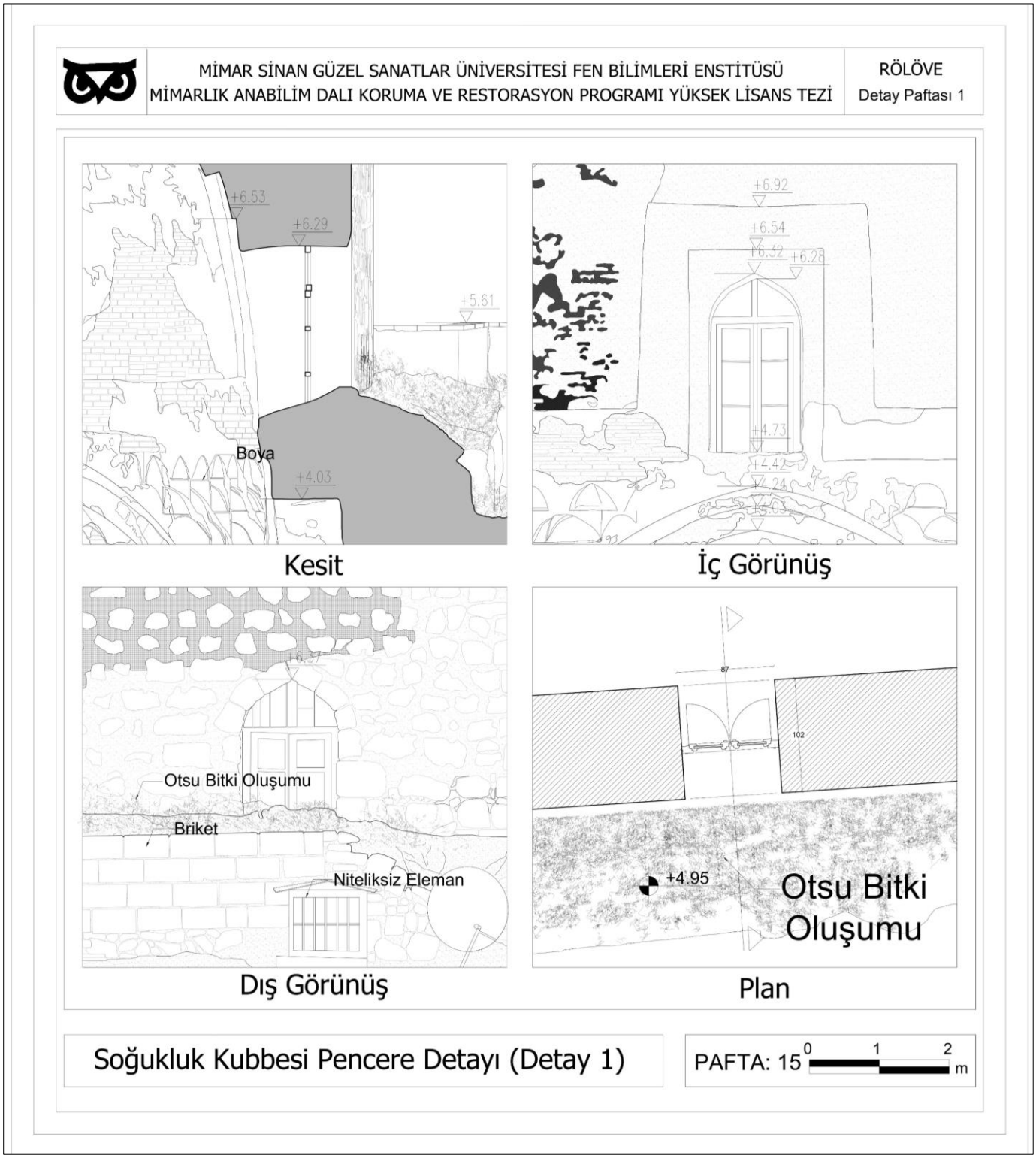
EK E 1. 12 : 6-6 Kesit Çizimi- Rölöve (Hakseven, 2022).

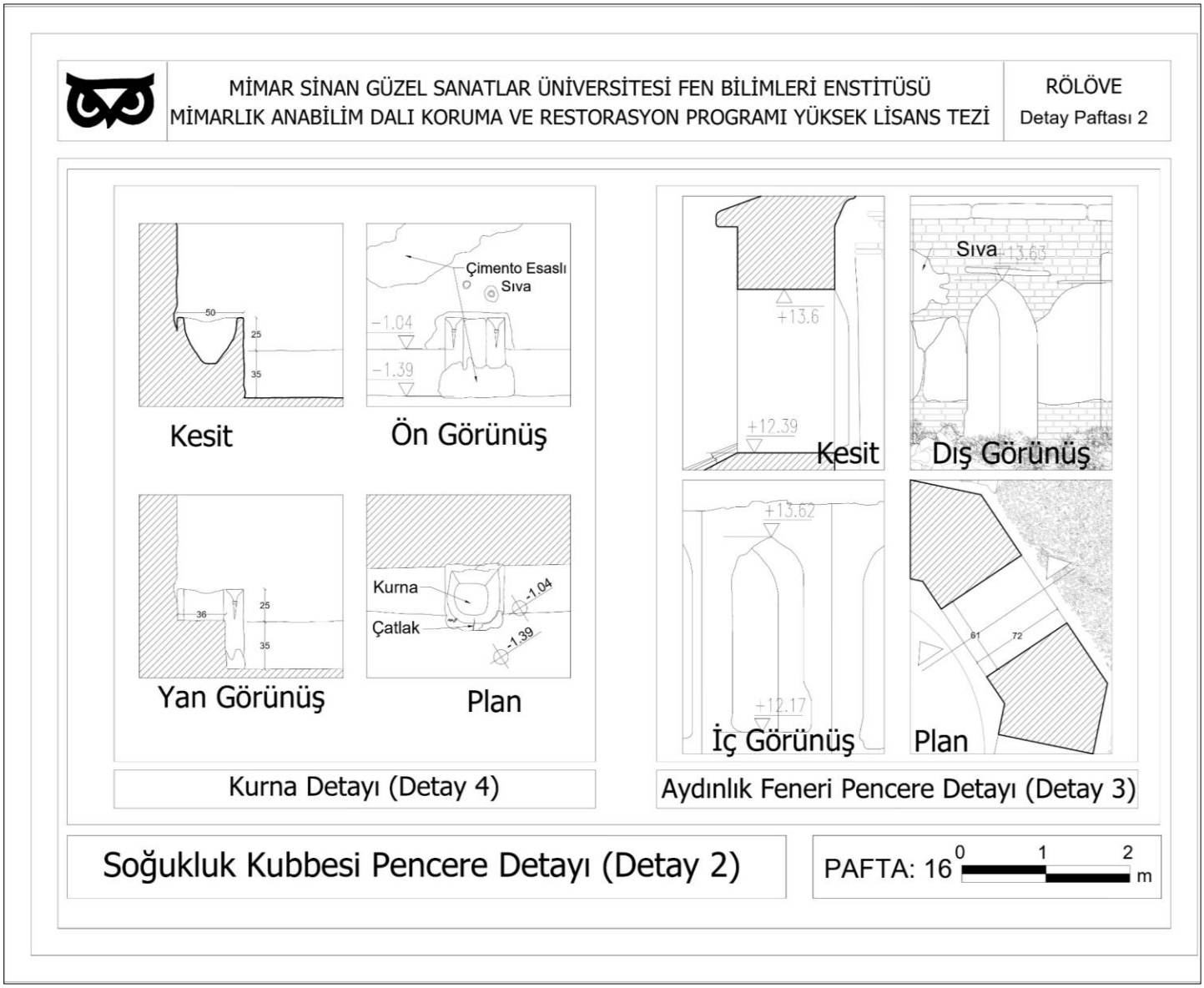
EK E 1. 13 : 7-7 Kesit Çizimi- Rölöve (Hakseven, 2022).

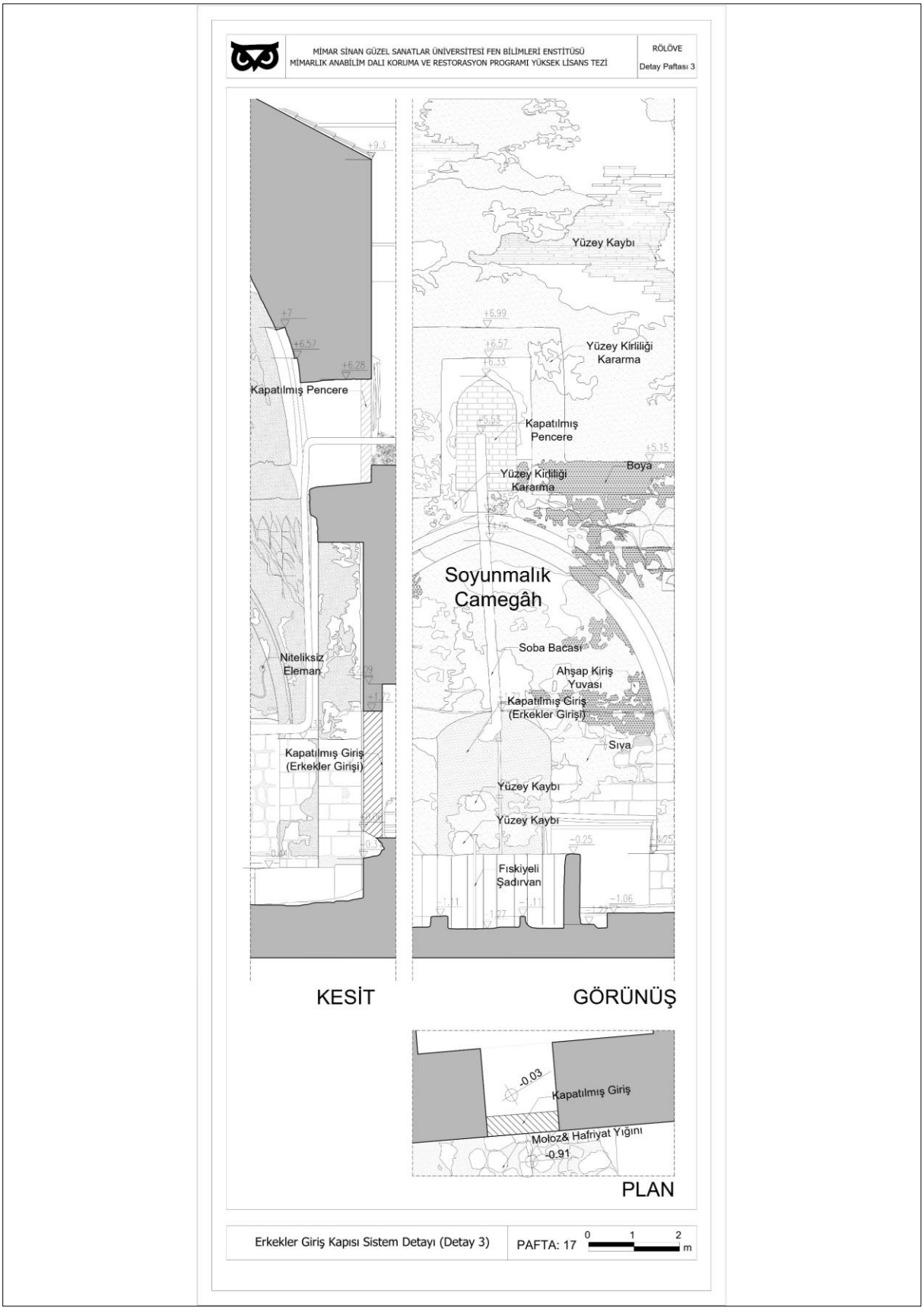
EK E 1. 14 : 8-8 Kesit Çizimi- Rölöve (Hakseven, 2022).

EK E 1. 15 : Detay Paftası 1 Çizimi- Rölöve (Hakseven, 2022).

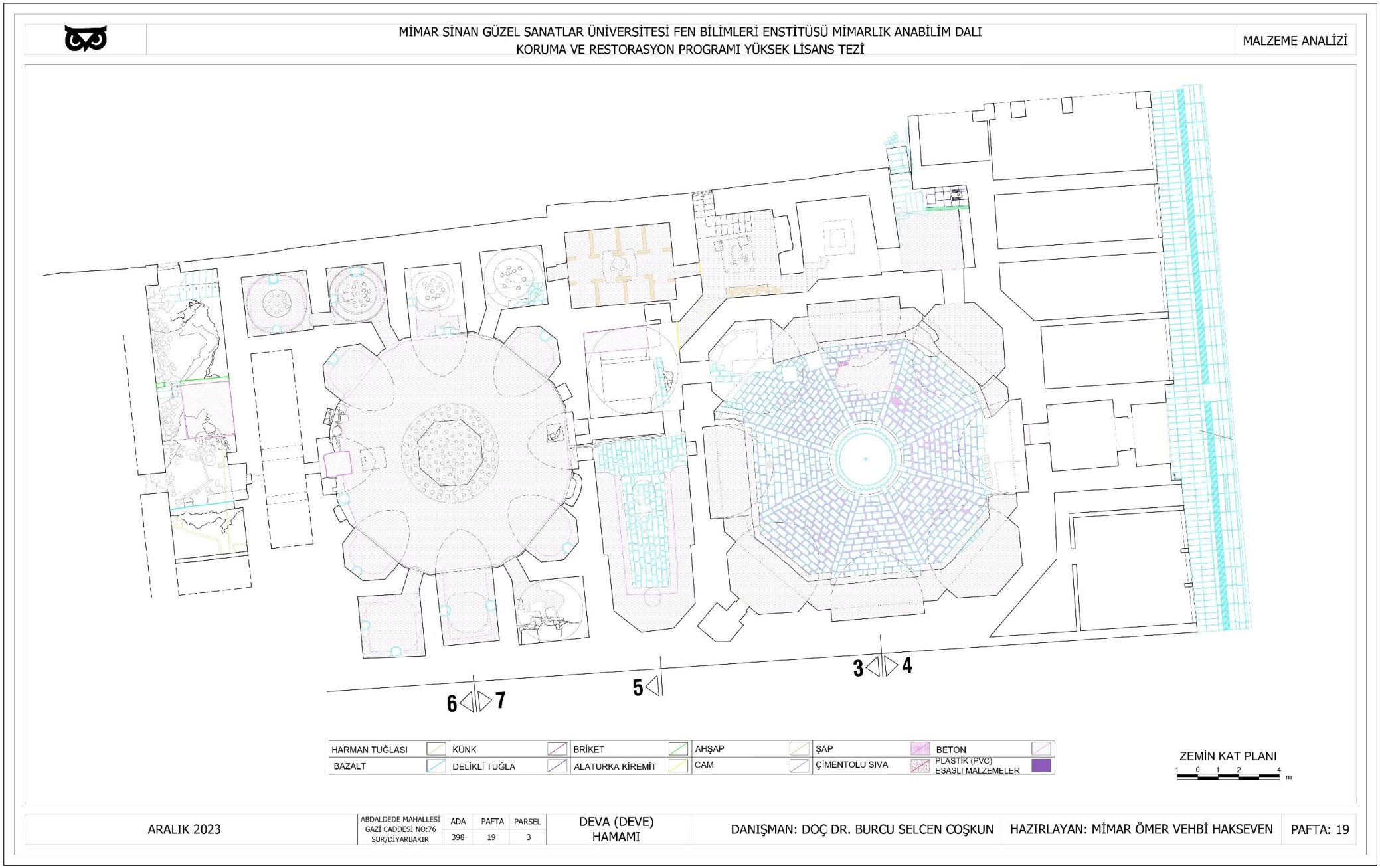
EK E 1. 16 : Detay Paftası 2 Çizimi- Rölöve (Hakseven, 2022).

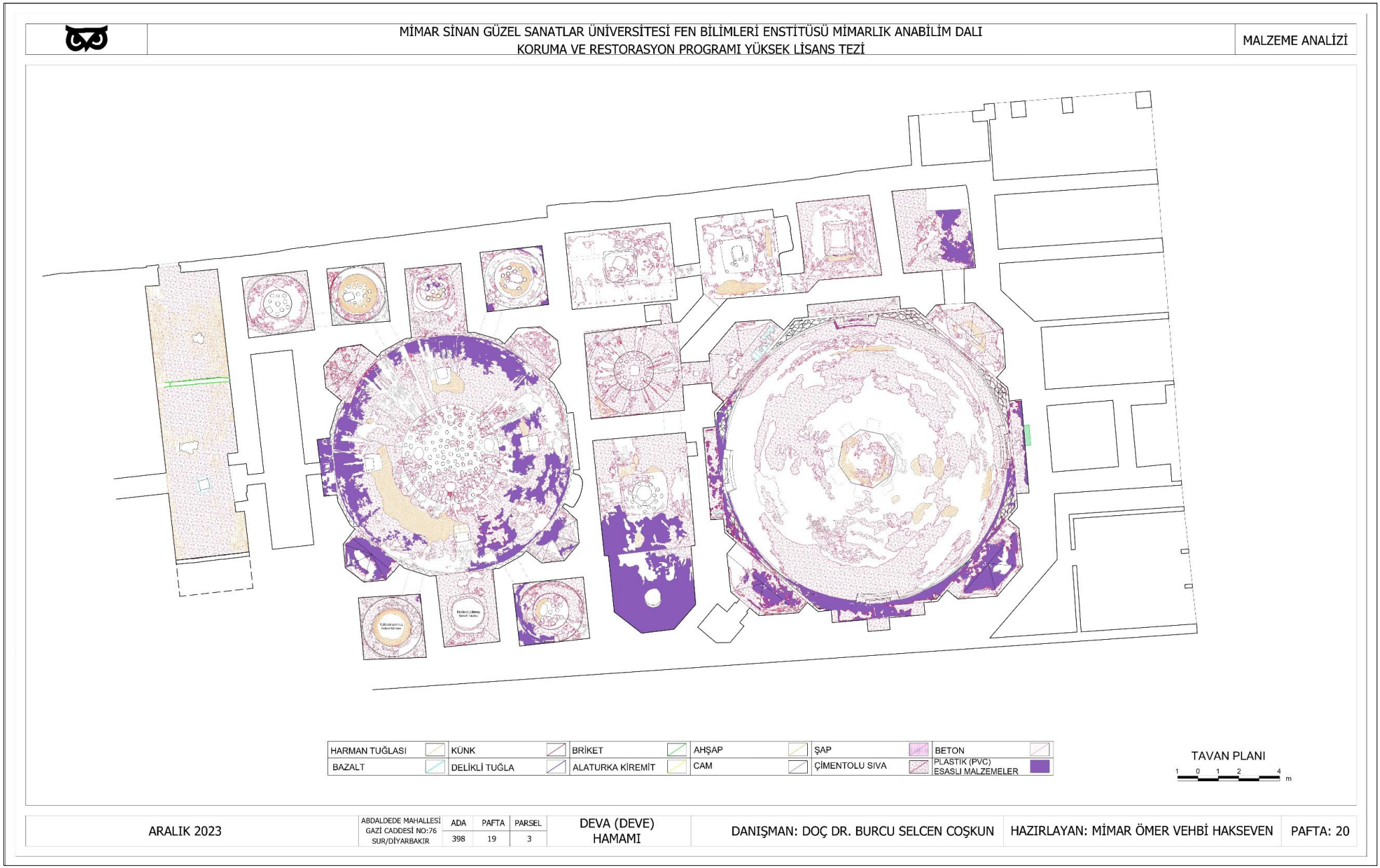
EK E 1. 17 : Detay Paftası 3 Çizimi- Rölöve (Hakseven, 2022).

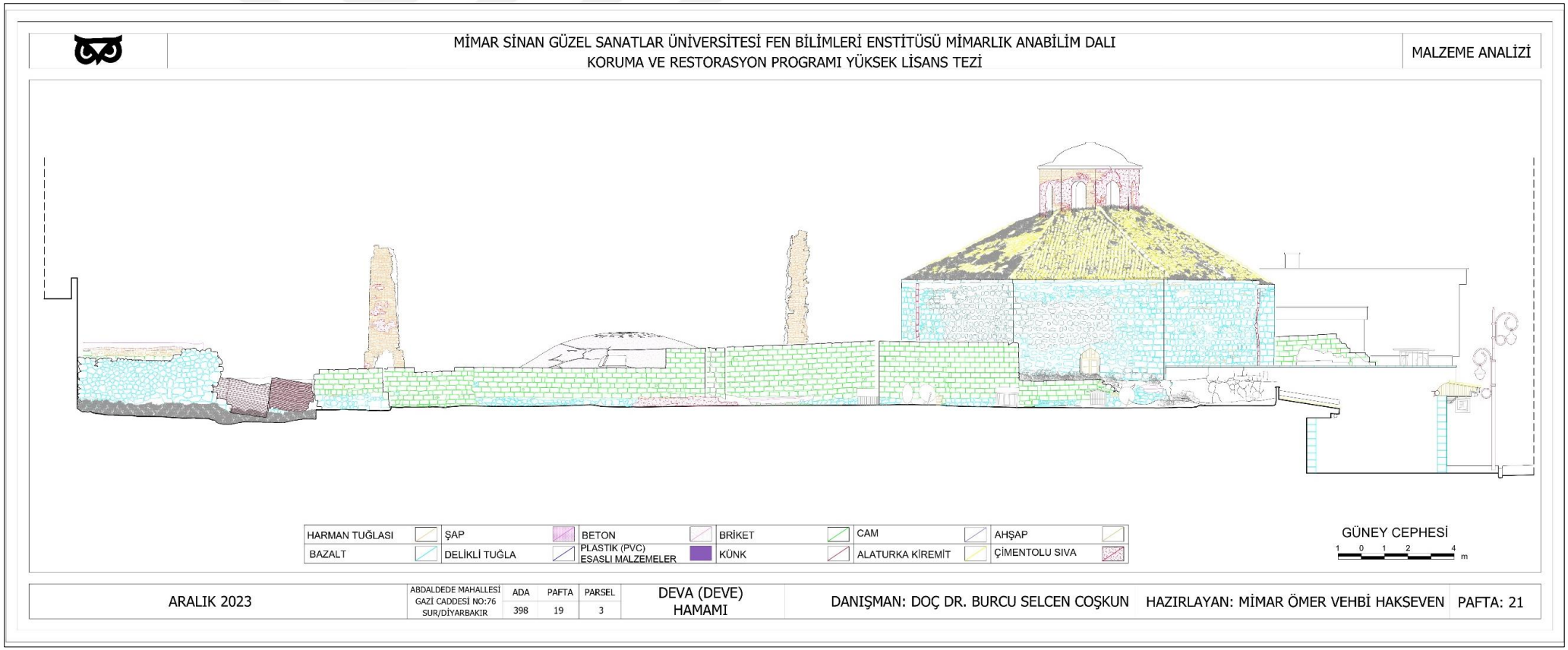
EK E 2. 1 : Vaziyet Plan Çizimi- Analitik Rölöve (Hakseven, 2022).

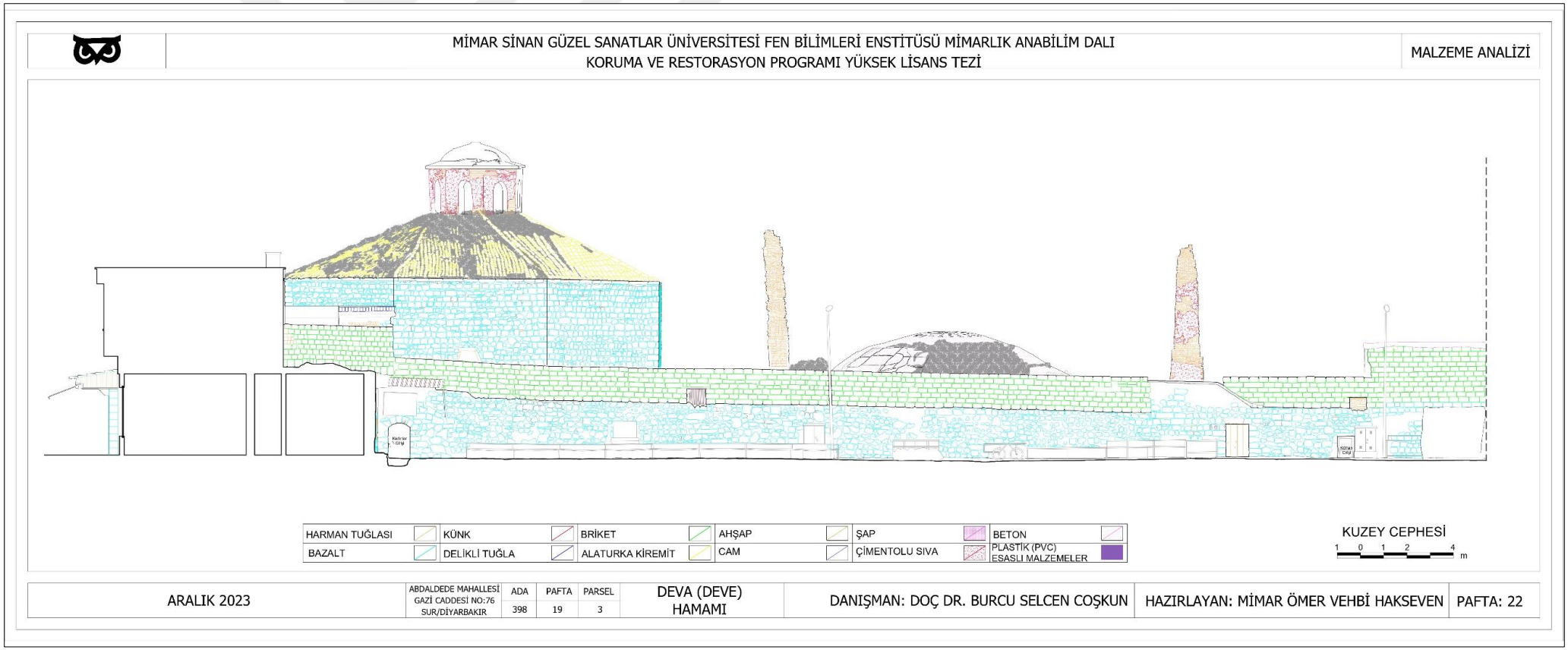
EK E 2. 2 : Zemin Kat Plan Çizimi- Analitik Rölöve (Hakseven, 2022).

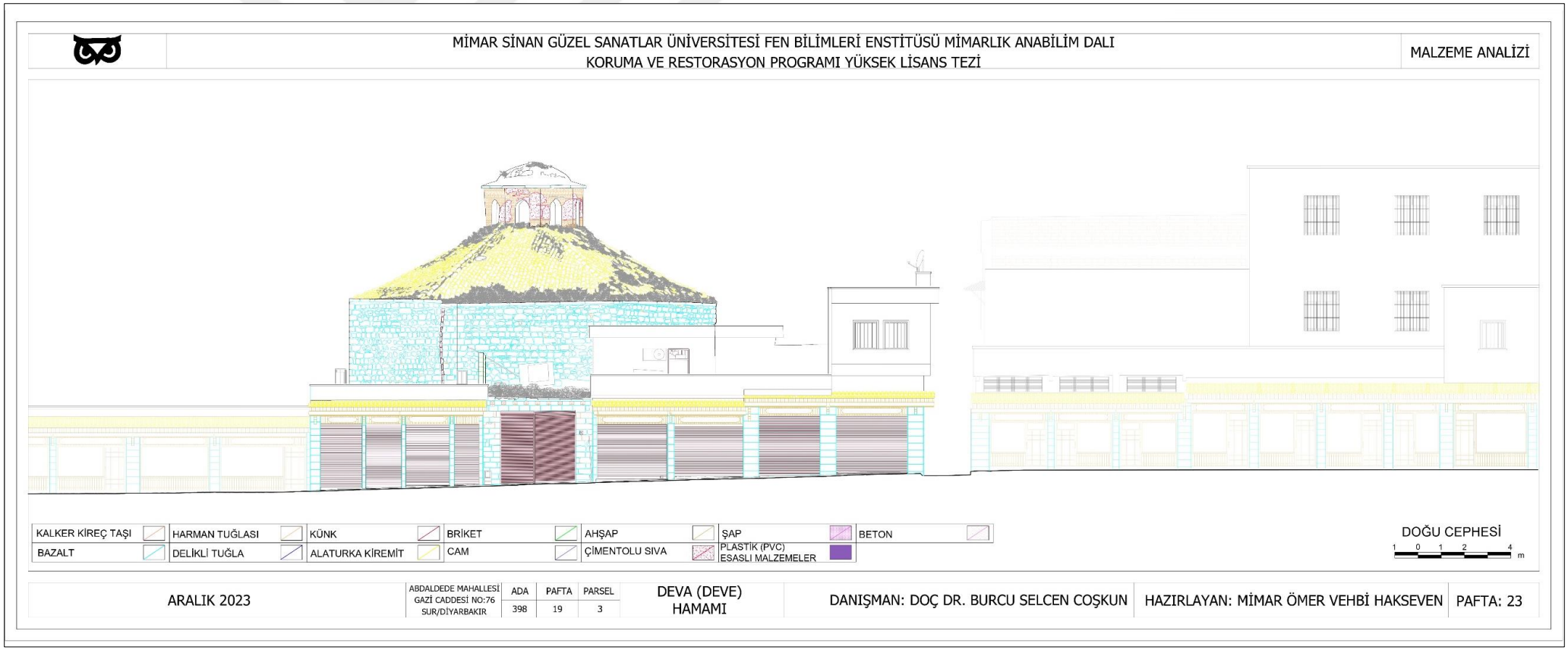
EK E 2. 3 : Tavan Plan Çizimi- Analitik Rölöve (Hakseven, 2022).

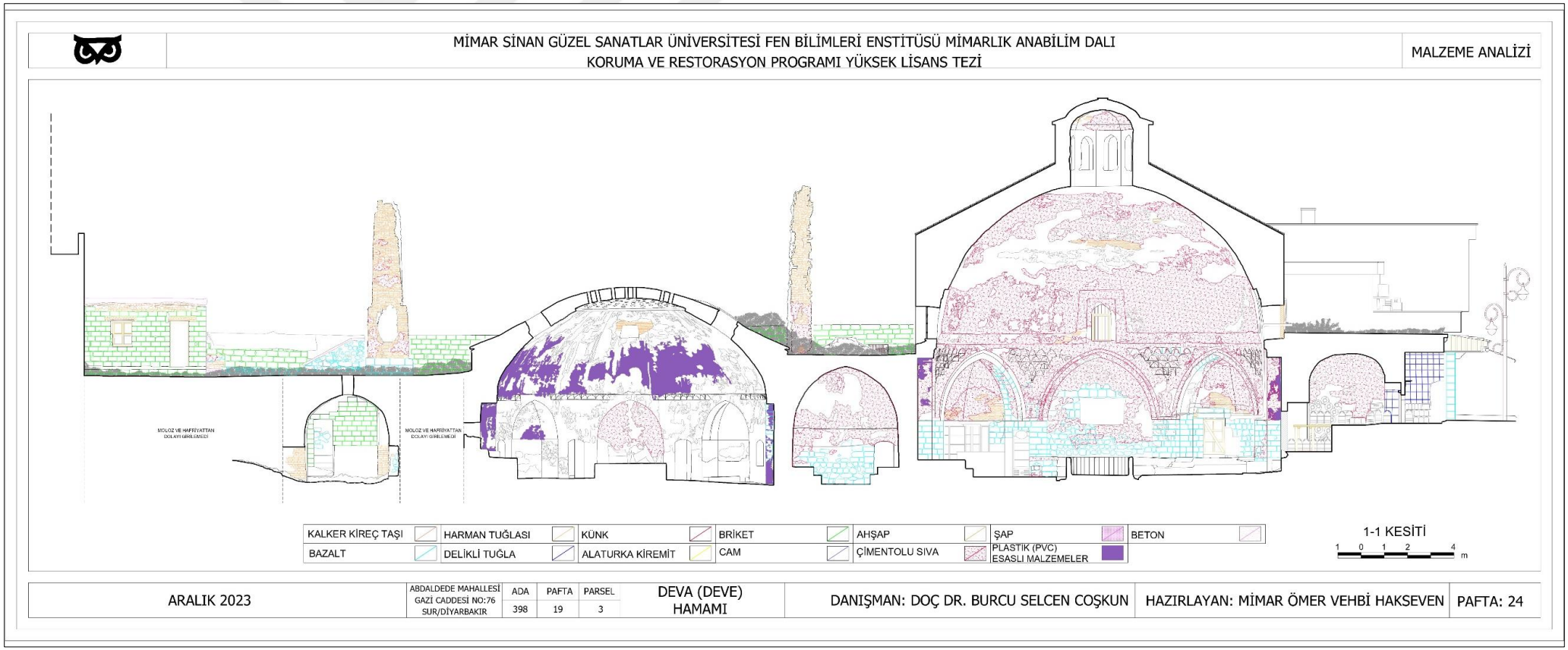
EK E 2. 4 : Güney Cephe Çizimi- Analitik Rölöve (Hakseven, 2022).

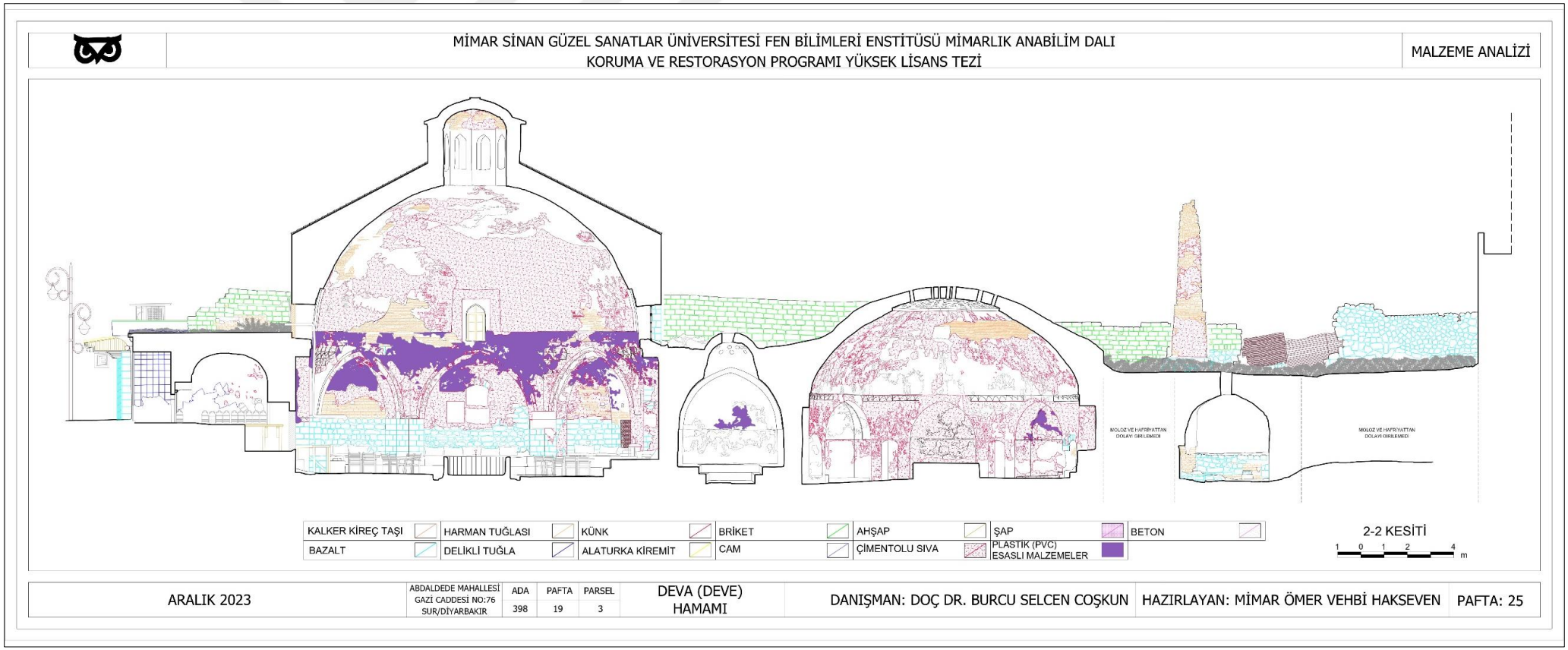
EK E 2. 5 : Kuzey Cephe Çizimi- Analitik Rölöve (Hakseven, 2022).

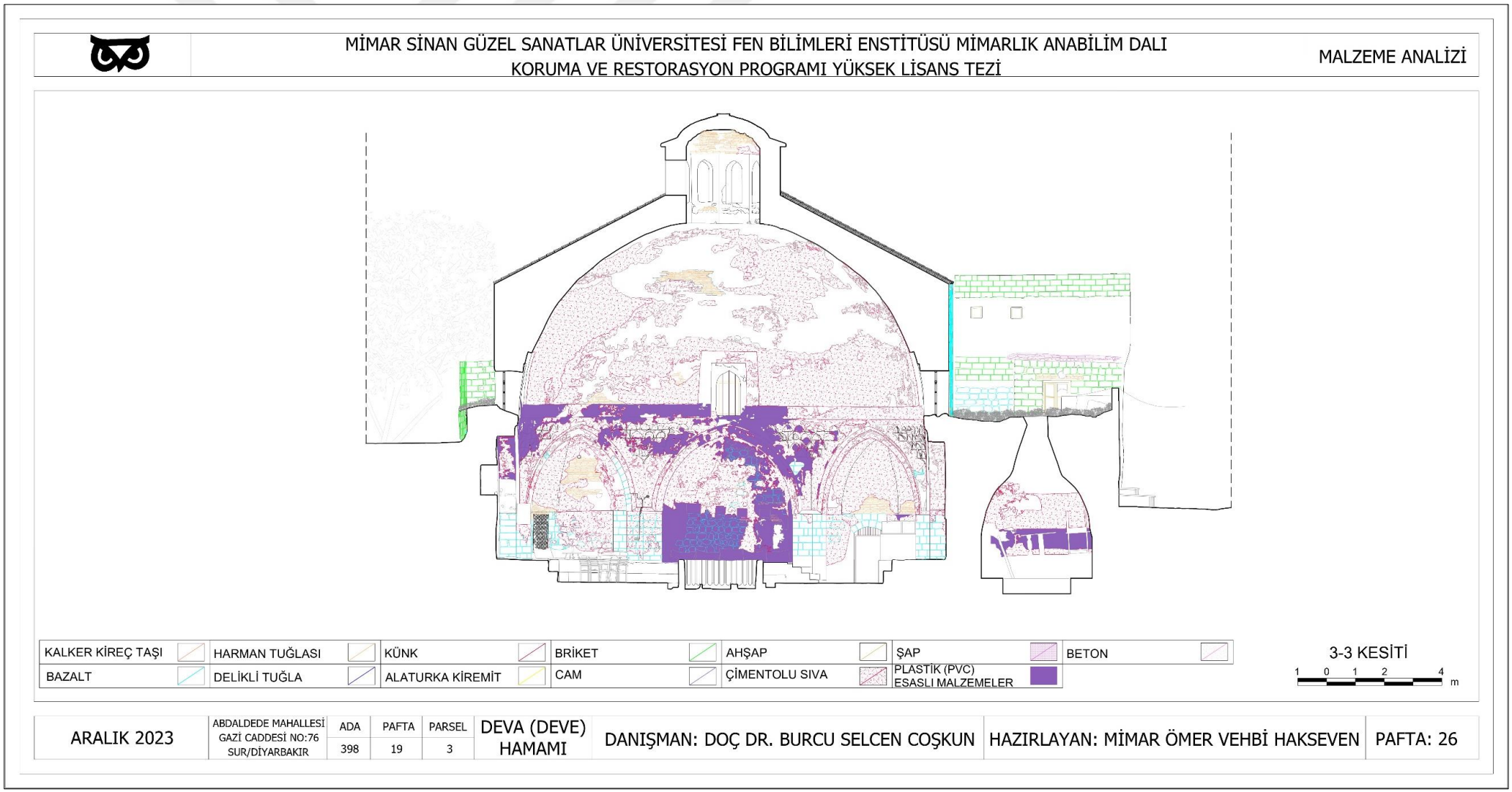
EK E 2. 6 : Doğu Cephe Çizimi- Analitik Rölöve (Hakseven, 2022).

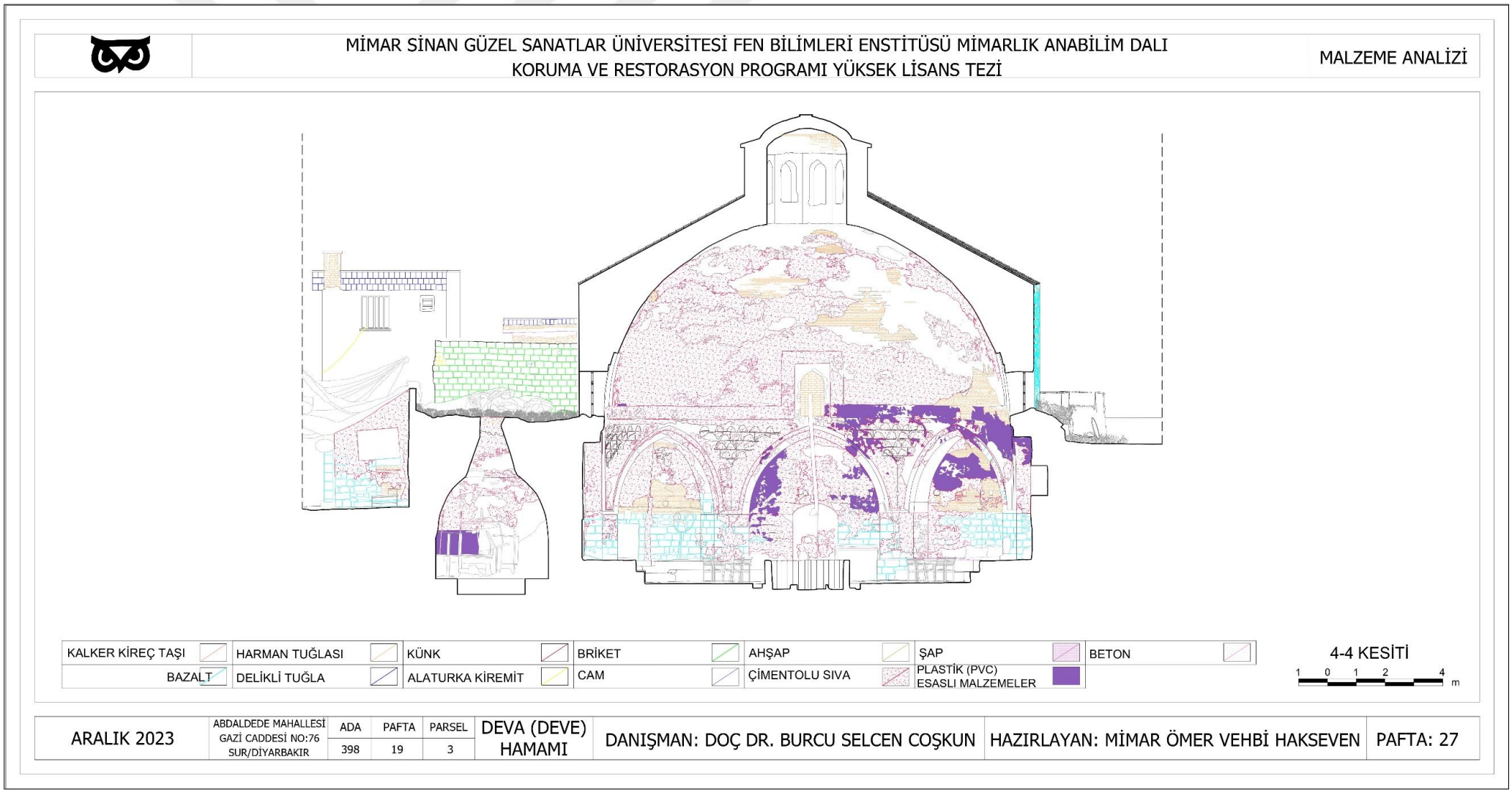
EK E 2. 7 : 1-1 Kesit Çizimi- Analitik Rölöve (Hakseven, 2022).

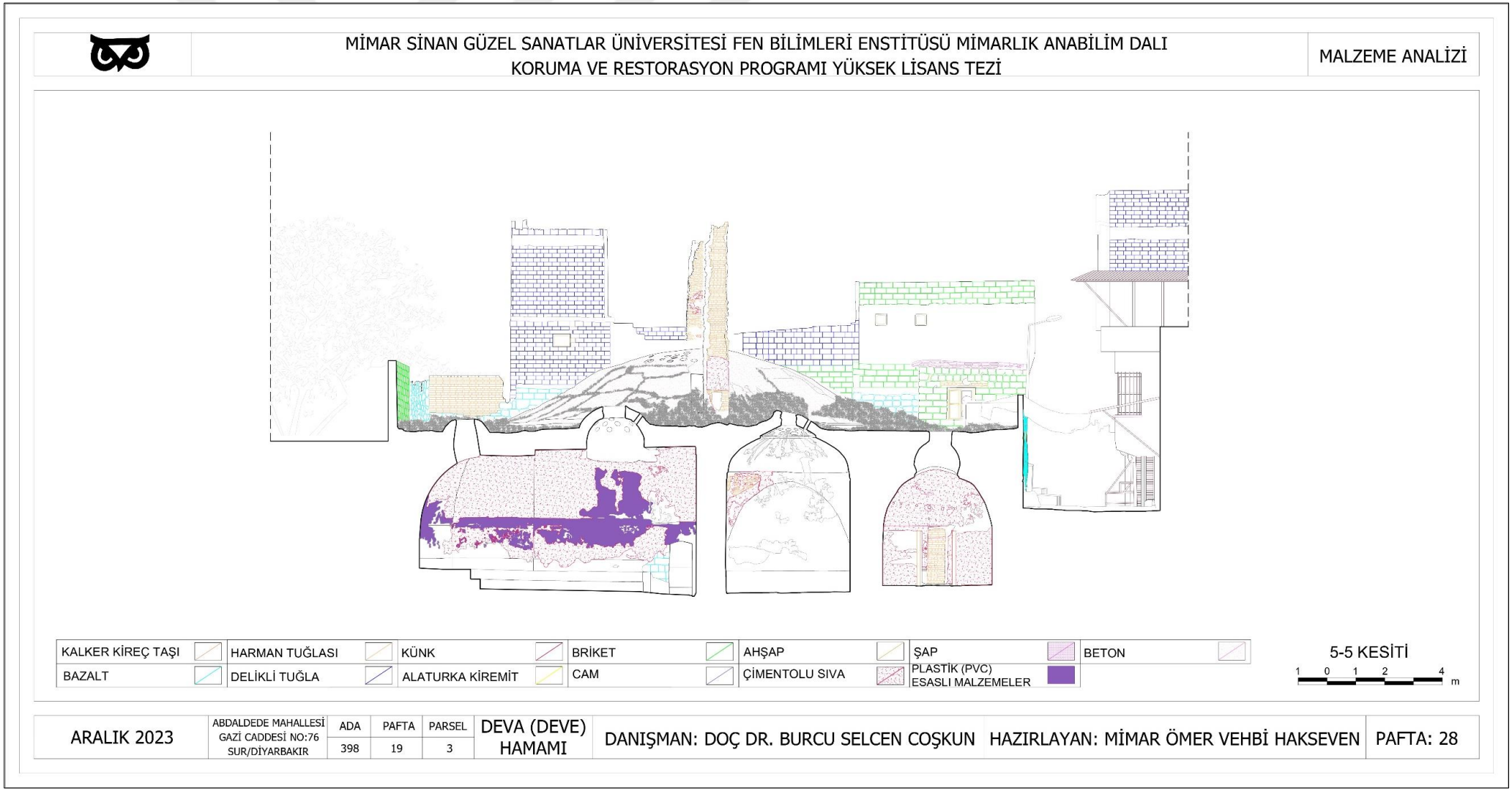
EK E 2. 8 : 2-2 Kesit Çizimi- Analitik Rölöve (Hakseven, 2022).

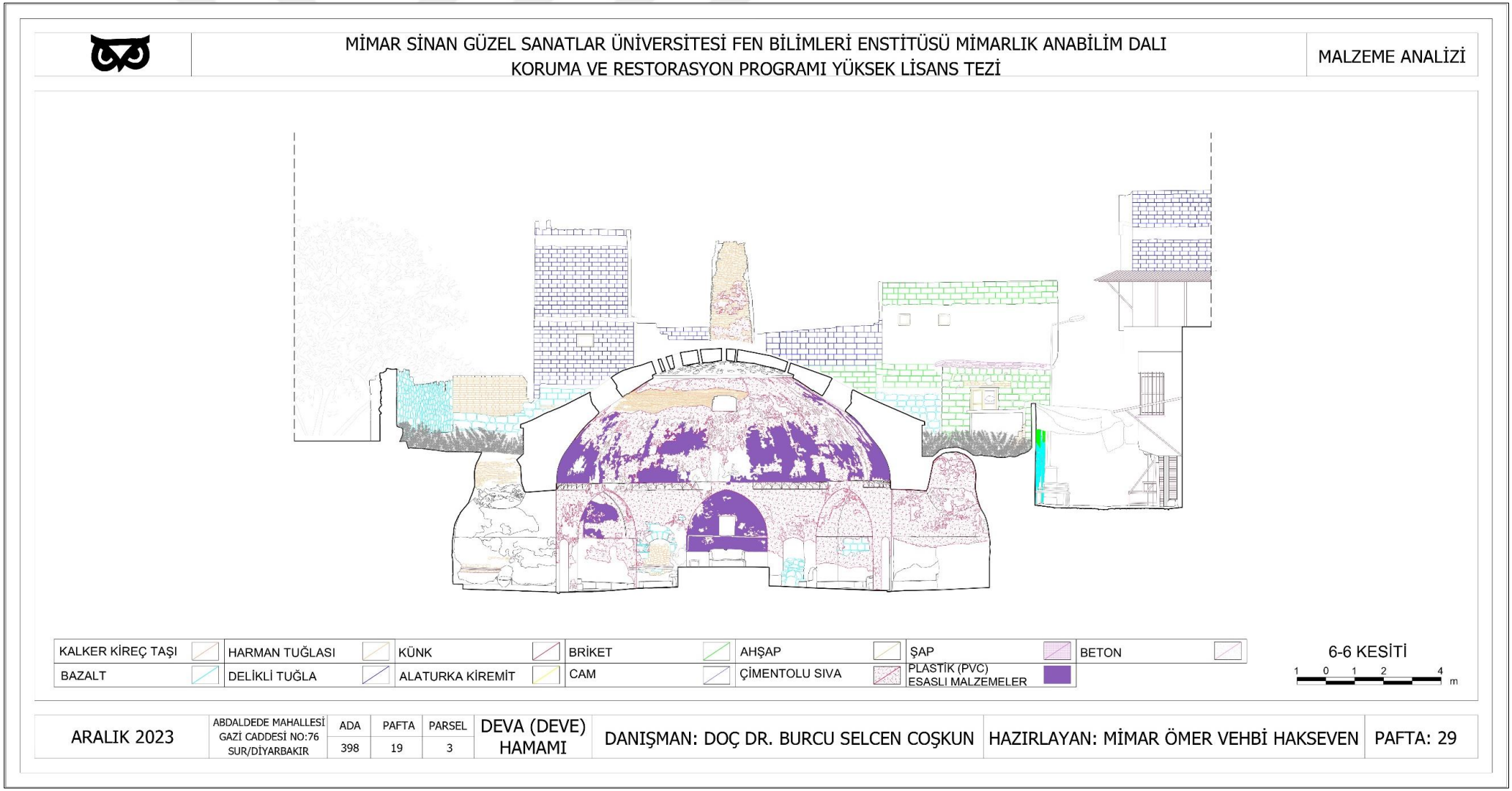
EK E 2. 9 : 3-3 Kesit Çizimi- Analitik Rölöve (Hakseven, 2022).

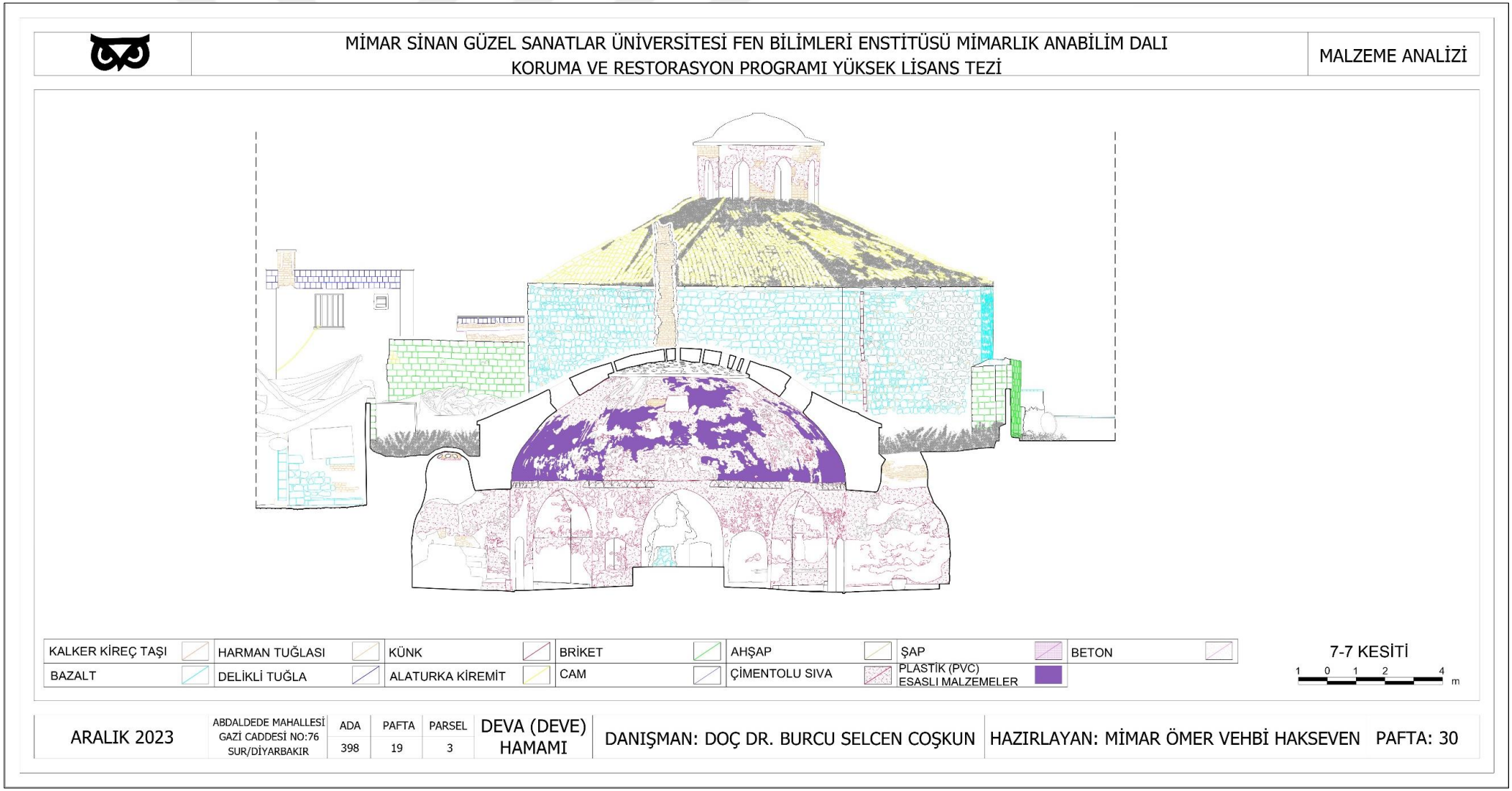
EK E 2. 10 : 4-4 Kesit Çizimi- Analitik Rölöve (Hakseven, 2022).

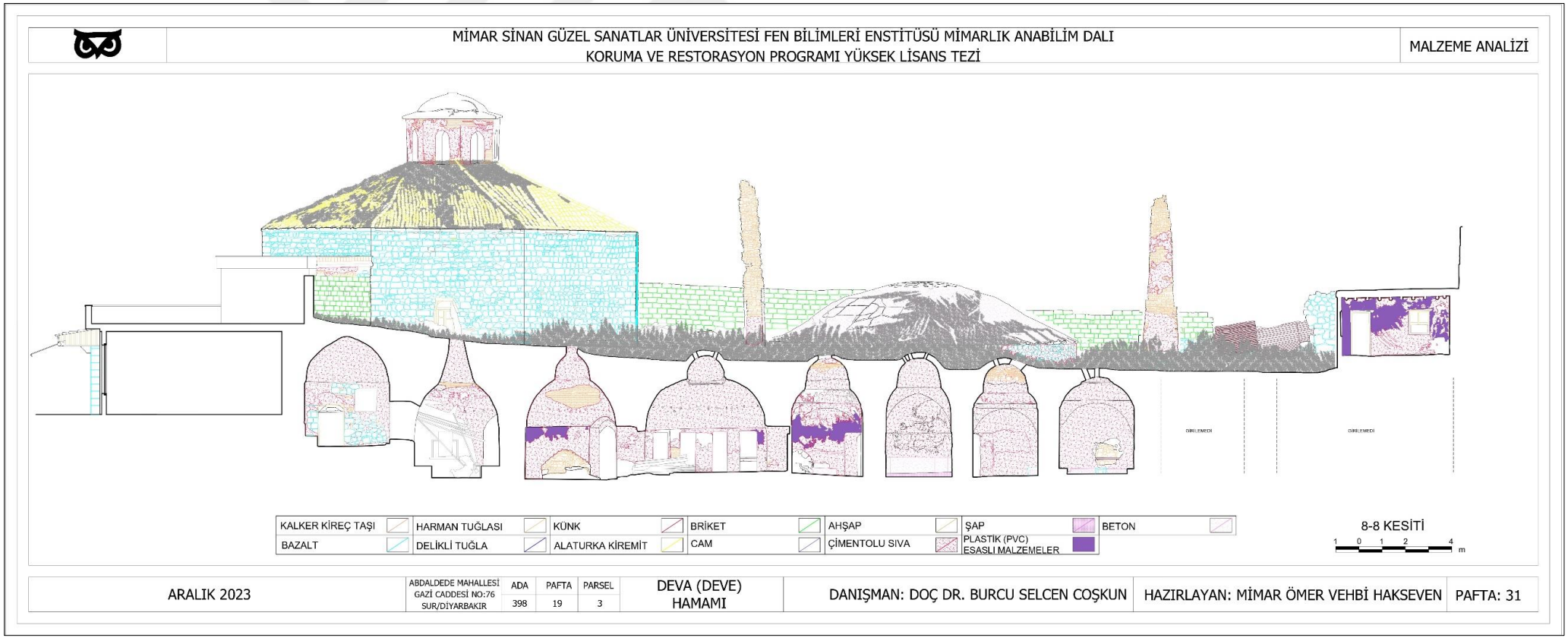
EK E 2. 11 : 5-5 Kesit Çizimi- Analitik Rölöve (Hakseven, 2022).

EK E 2. 12 : 6-6 Kesit Çizimi- Analitik Rölöve (Hakseven, 2022).

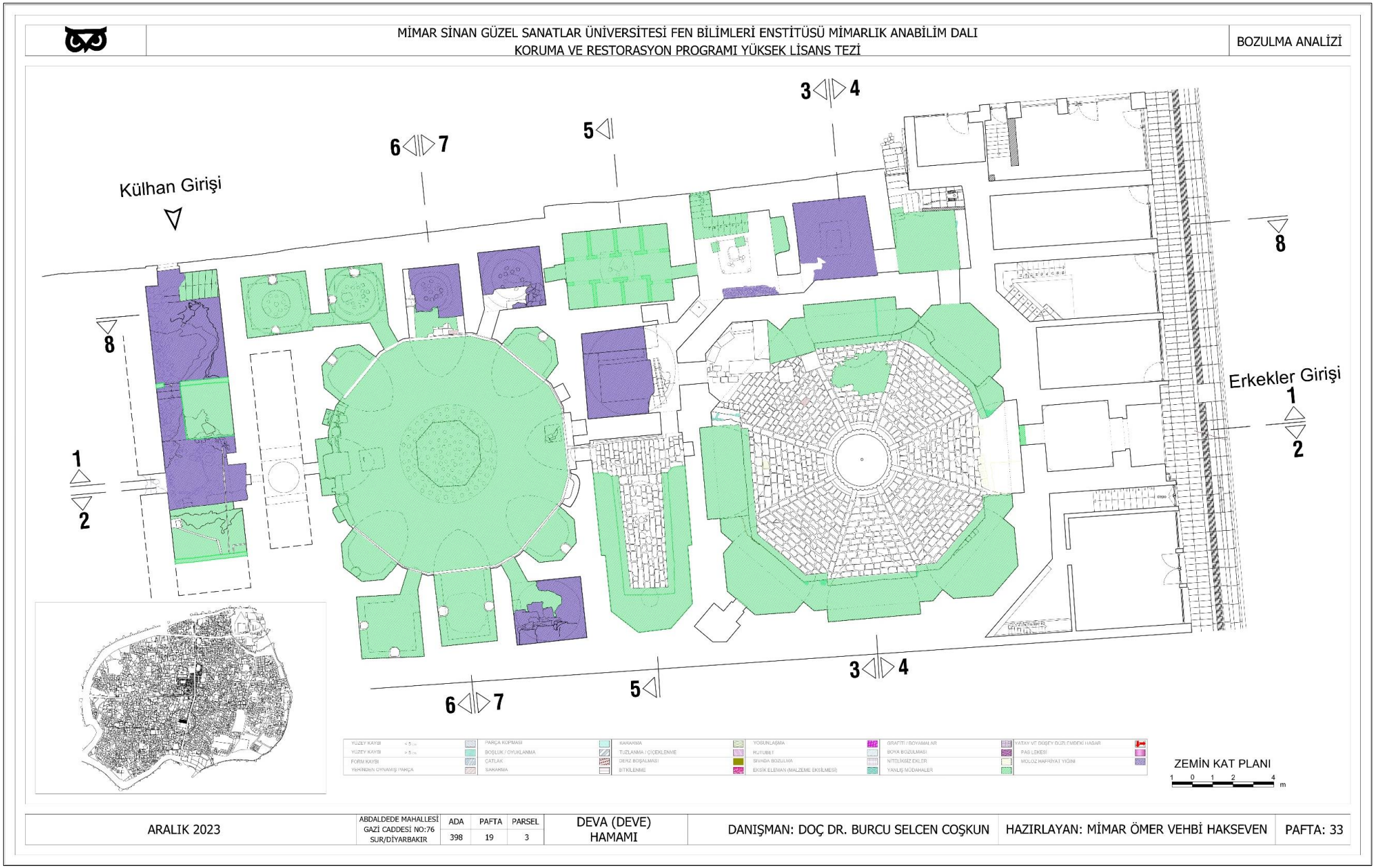
EK E 2. 13 : 7-7 Kesit Çizimi- Analitik Rölöve (Hakseven, 2022).

EK E 2. 14 : 8-8 Kesit Çizimi- Analitik Rölöve (Hakseven, 2022).

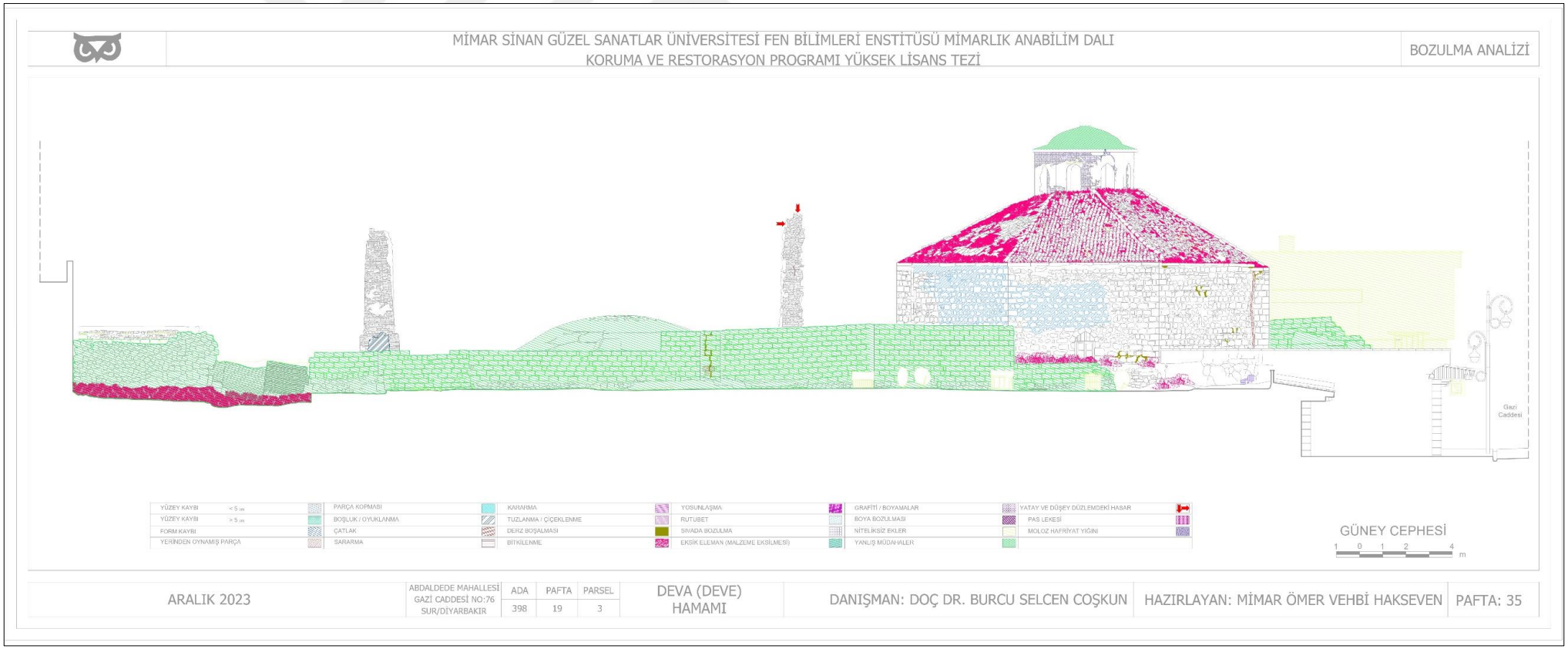
EK E 3. 1 : Vaziyet Plan Çizimi- Analitik Rölöve (Hakseven, 2022).

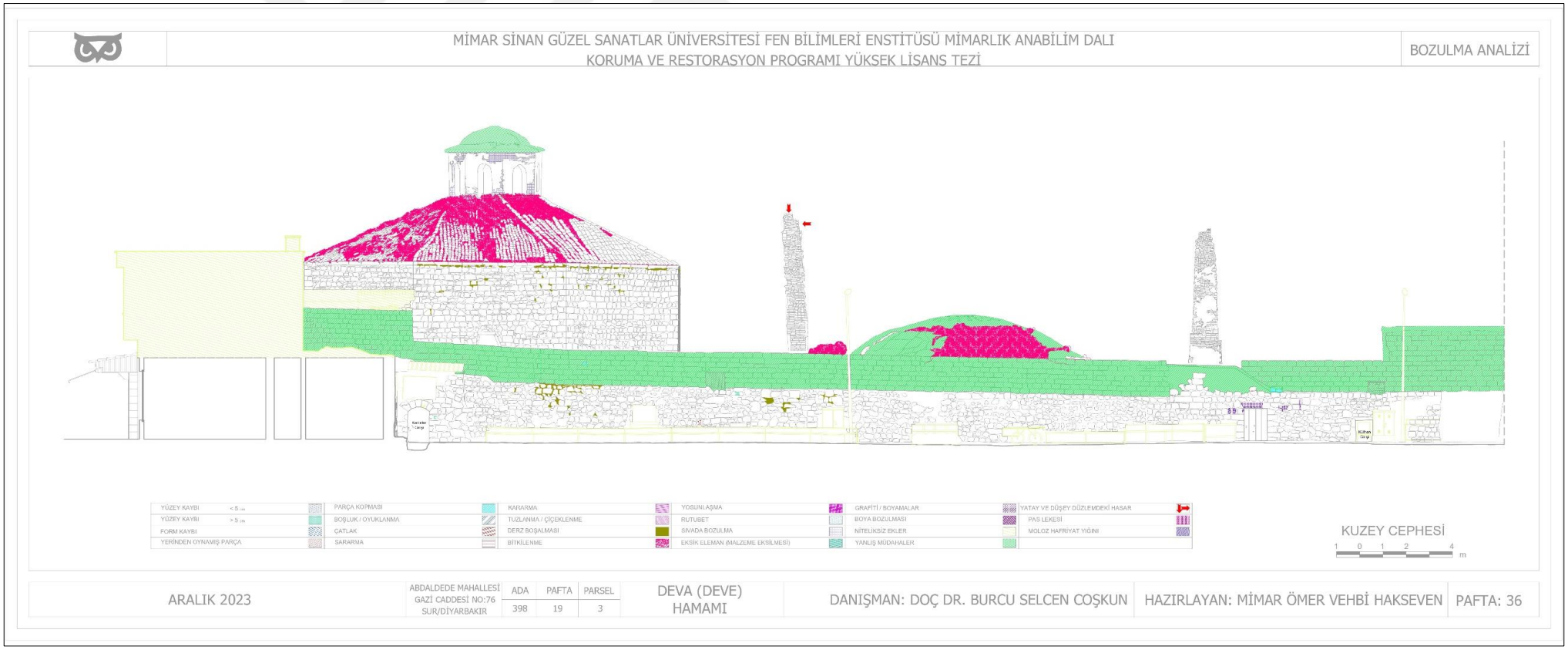
EK E 3. 2 : Zemin Kat Plan Çizimi- Analitik Rölöve (Hakseven, 2022).

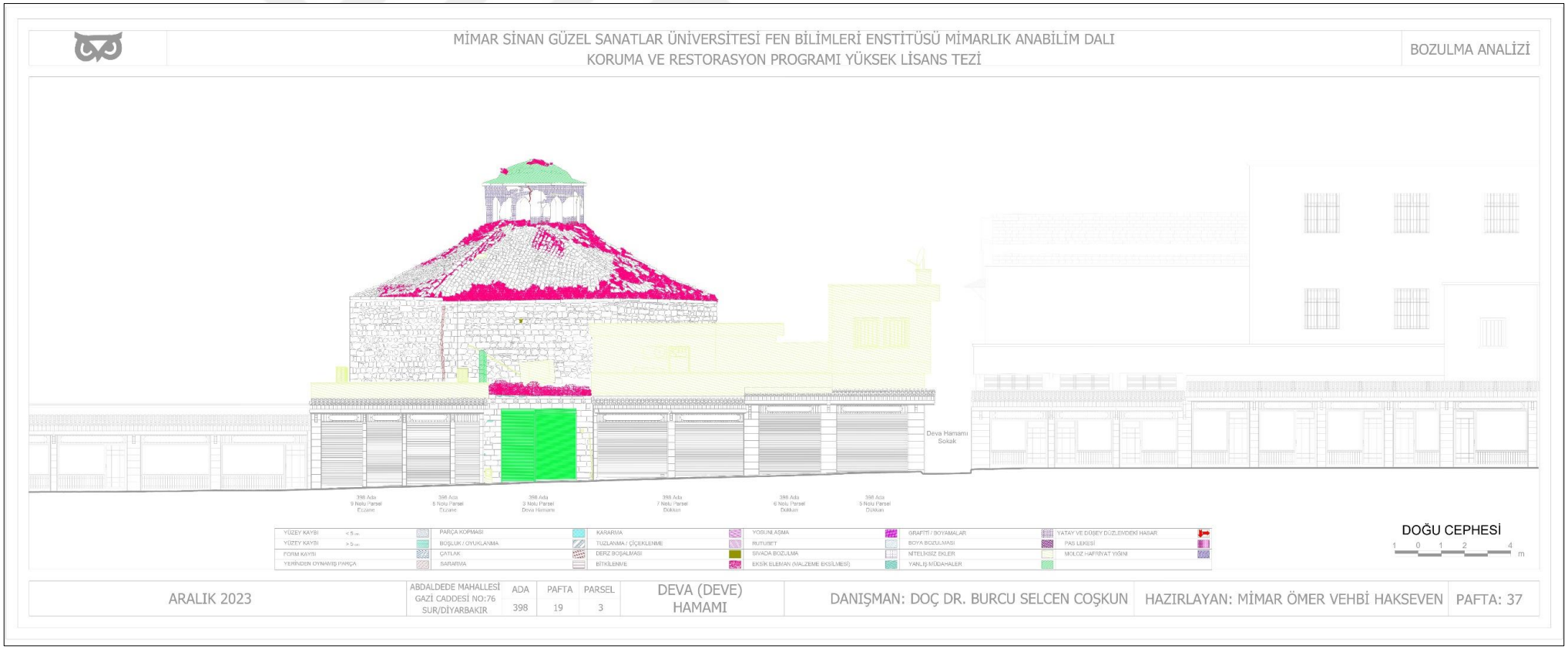
EK E 3. 3 : Tavan Plan Çizimi- Analitik Rölöve (Hakseven, 2022).

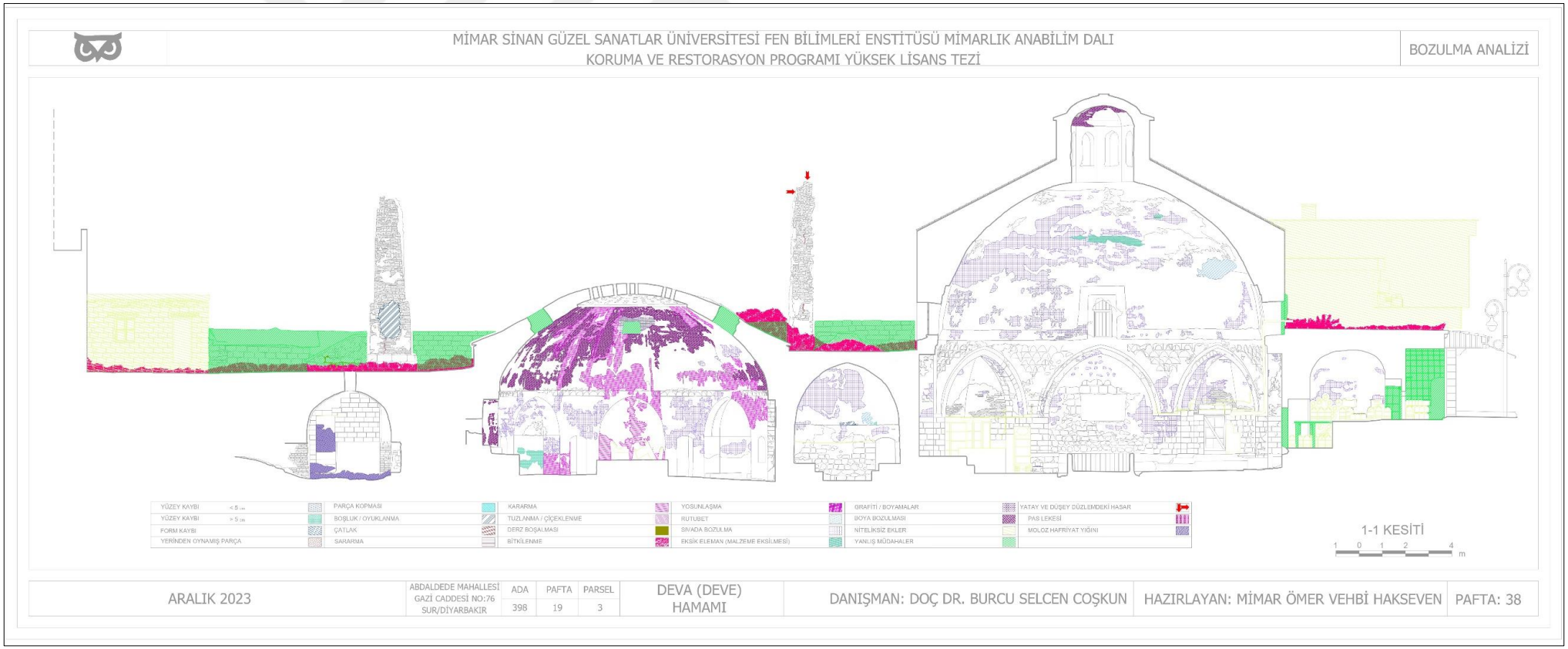
EK E 3. 4 : Güney Cephe Çizimi- Analitik Rölöve (Hakseven, 2022).

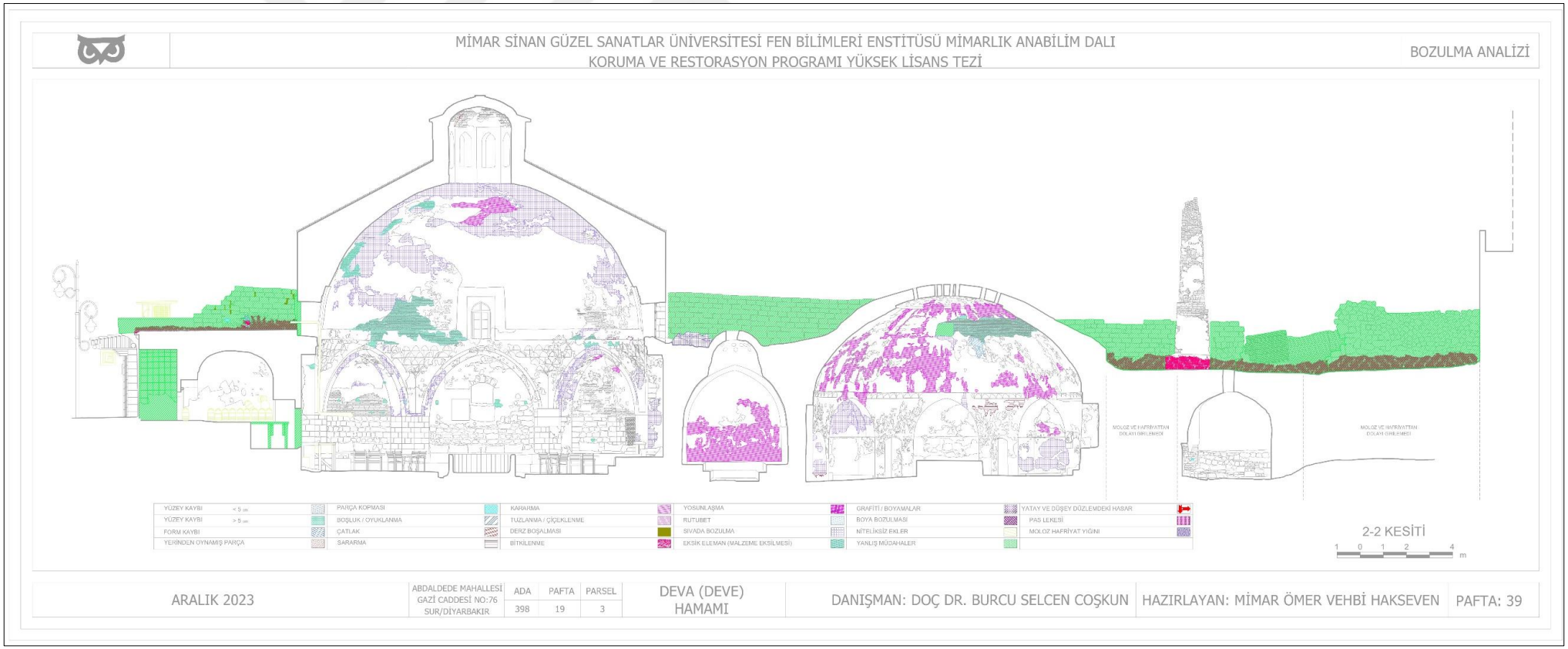
EK E 3. 5 : Kuzey Cephe Çizimi- Analitik Rölöve (Hakseven, 2022).

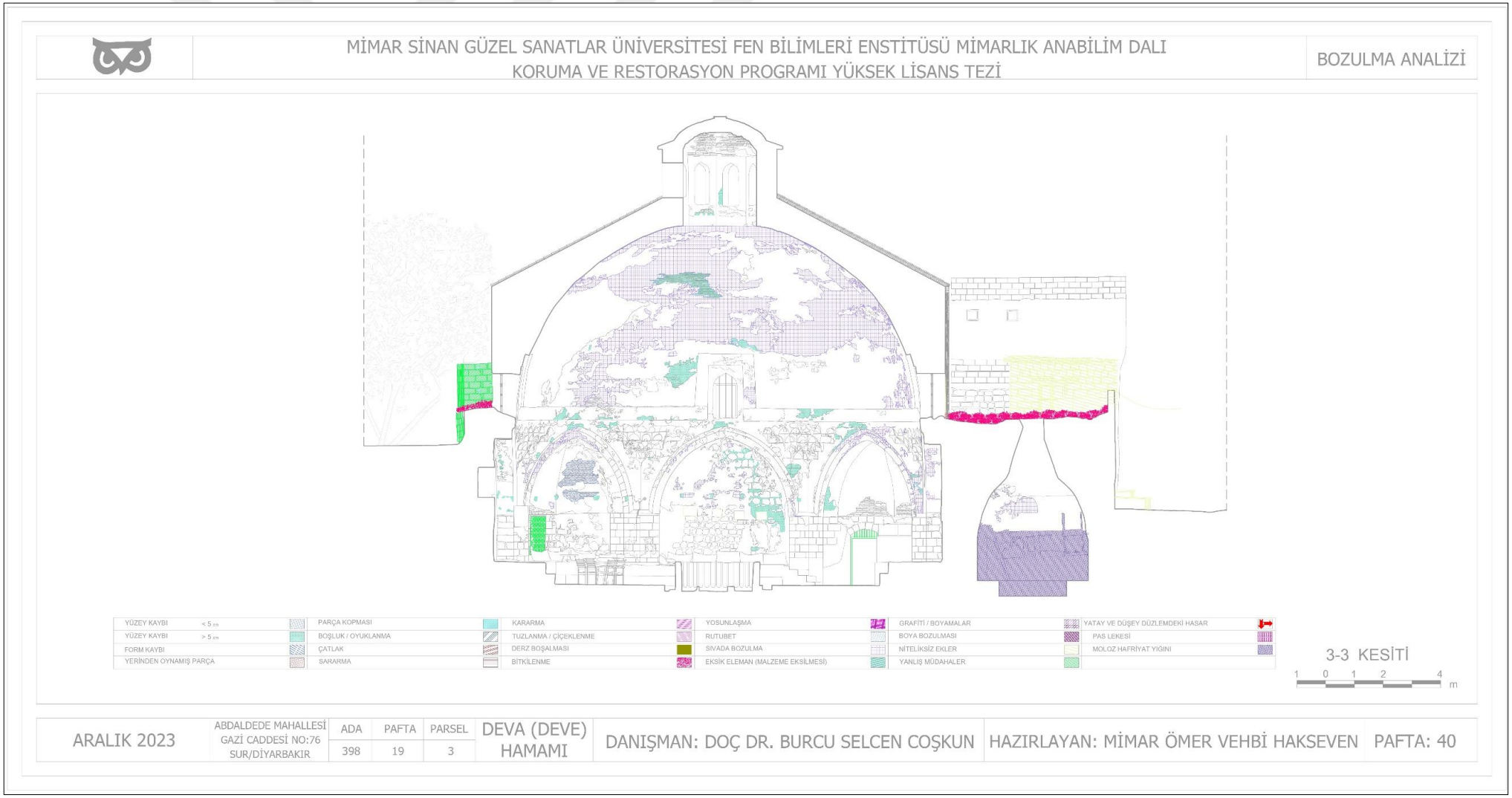
EK E 3. 6 : Doğu Cephe Çizimi- Analitik Rölöve (Hakseven, 2022).

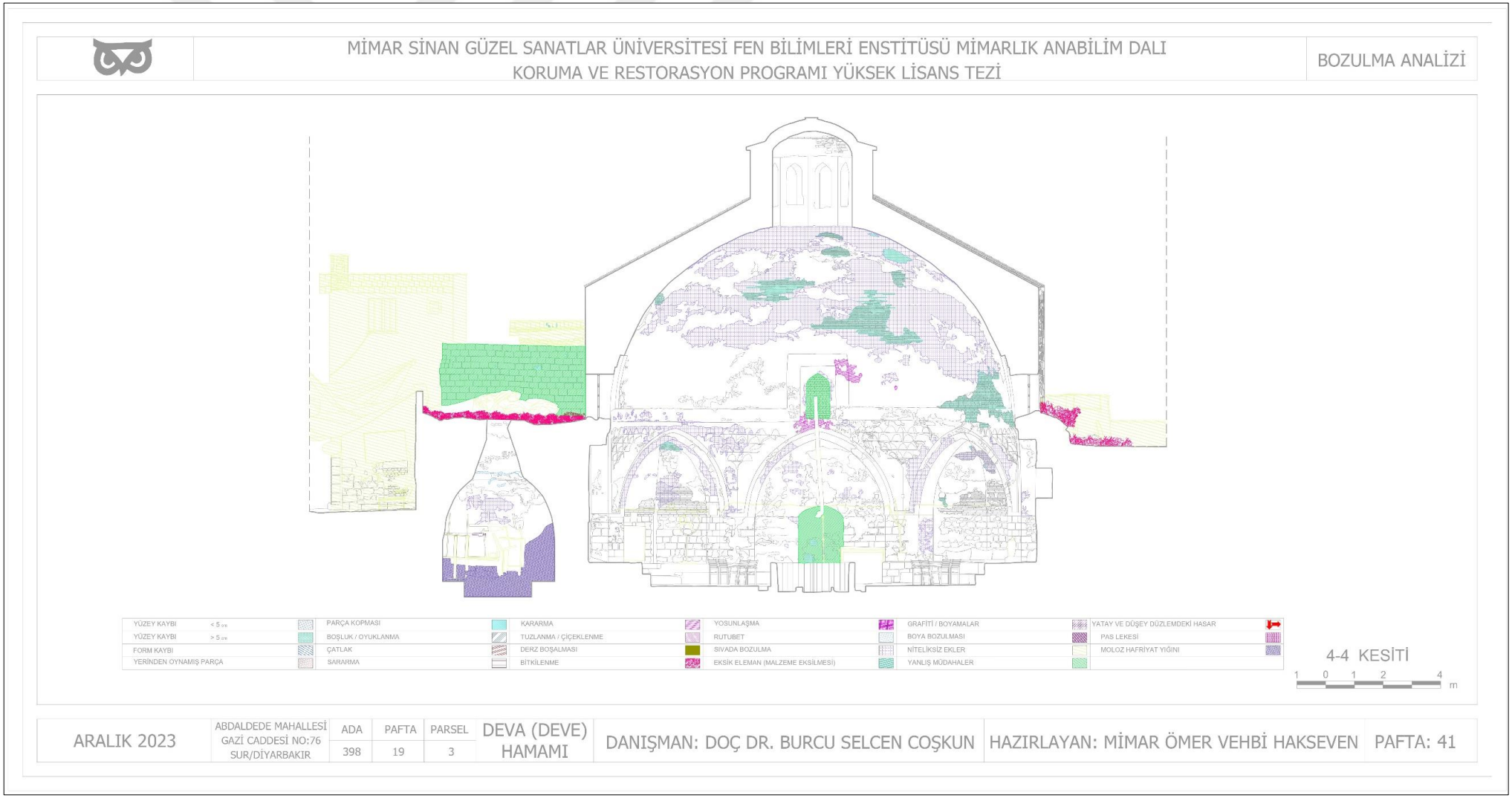
EK E 3. 7 : 1-1 Kesit Çizimi- Analitik Rölöve (Hakseven, 2022).

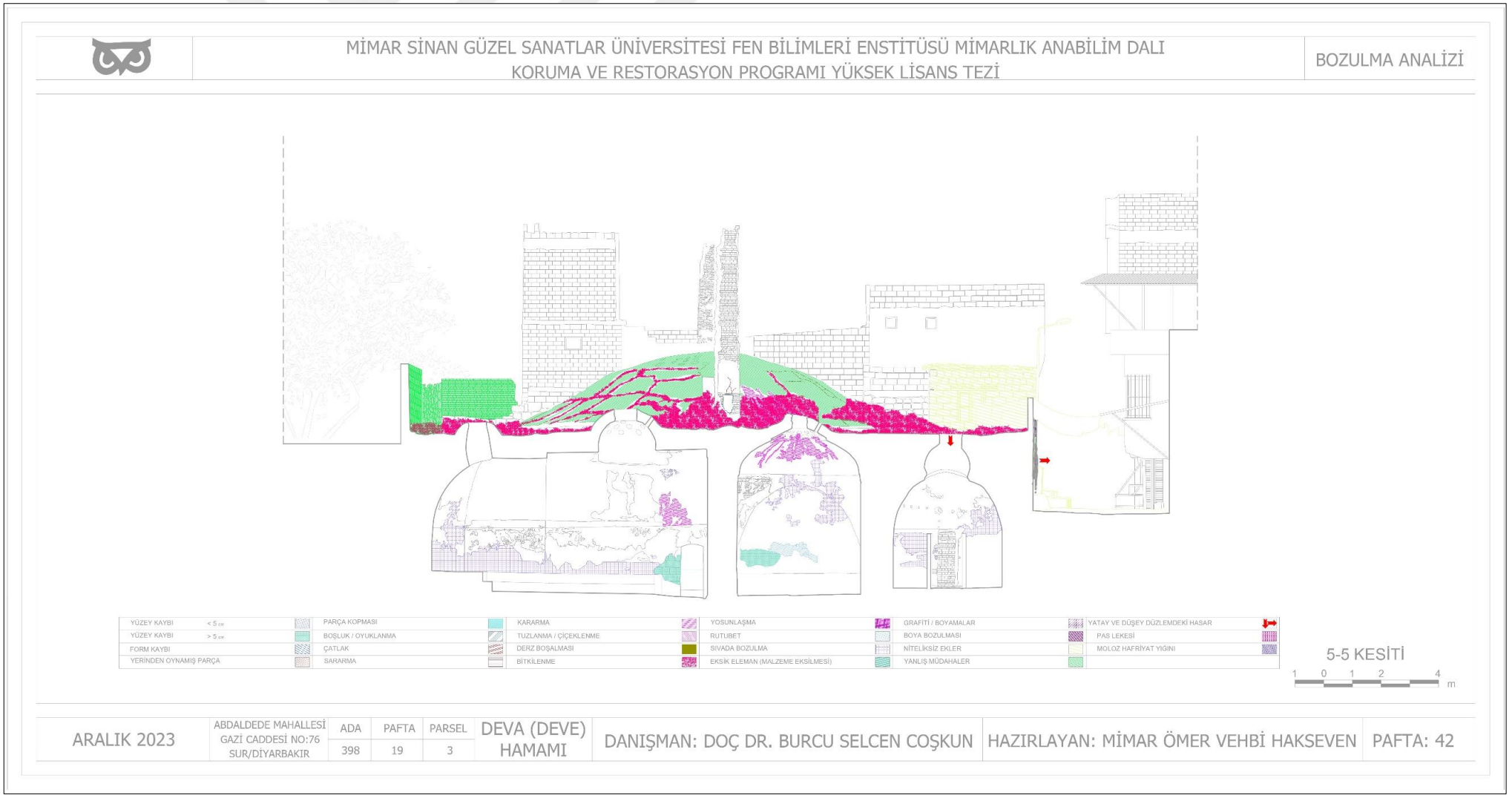
EK E 3. 8 : 2-2 Kesit Çizimi- Analitik Rölöve (Hakseven, 2022).

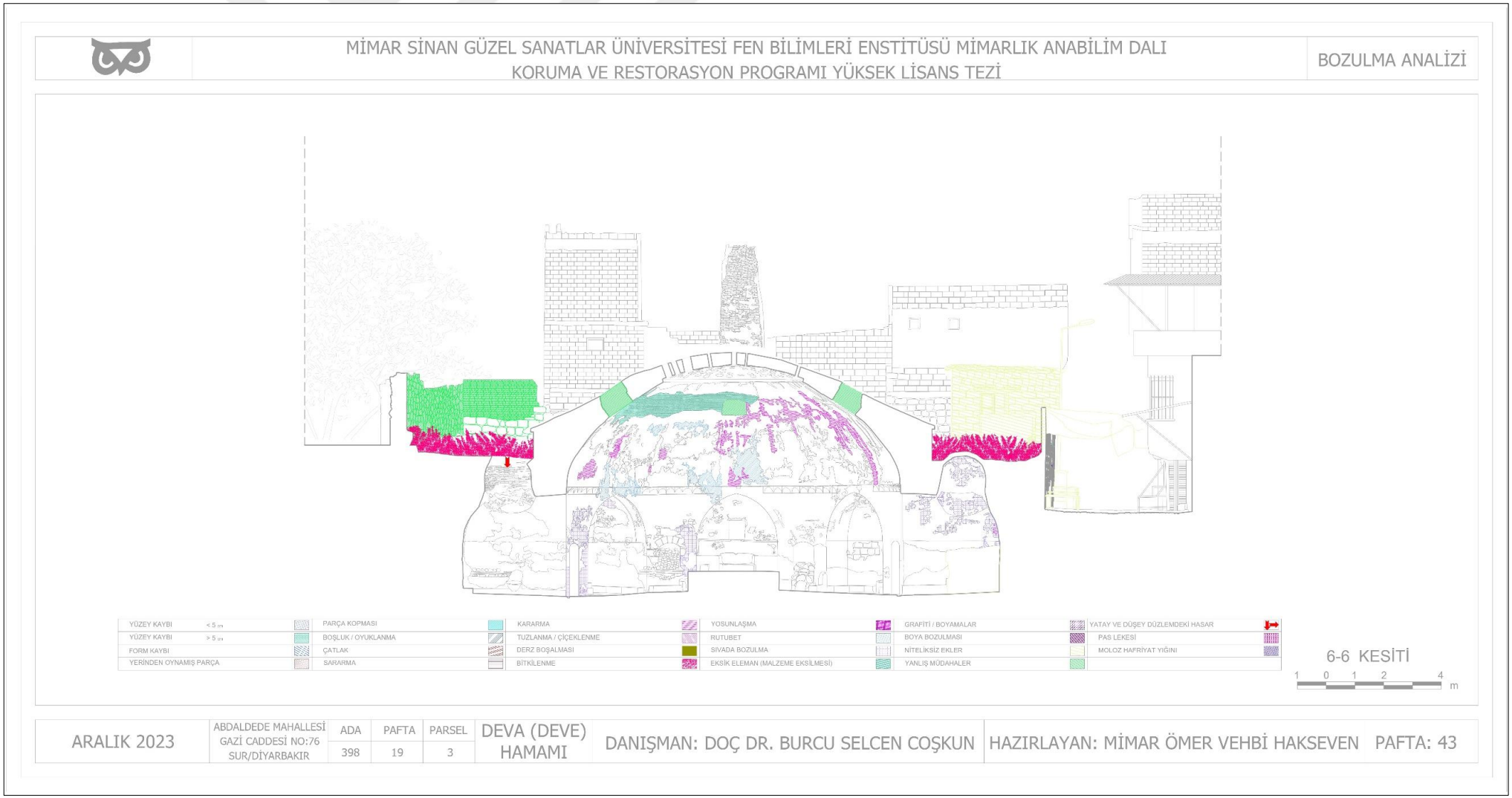
EK E 3. 9 : 3-3 Kesit Çizimi- Analitik Rölöve (Hakseven, 2022).

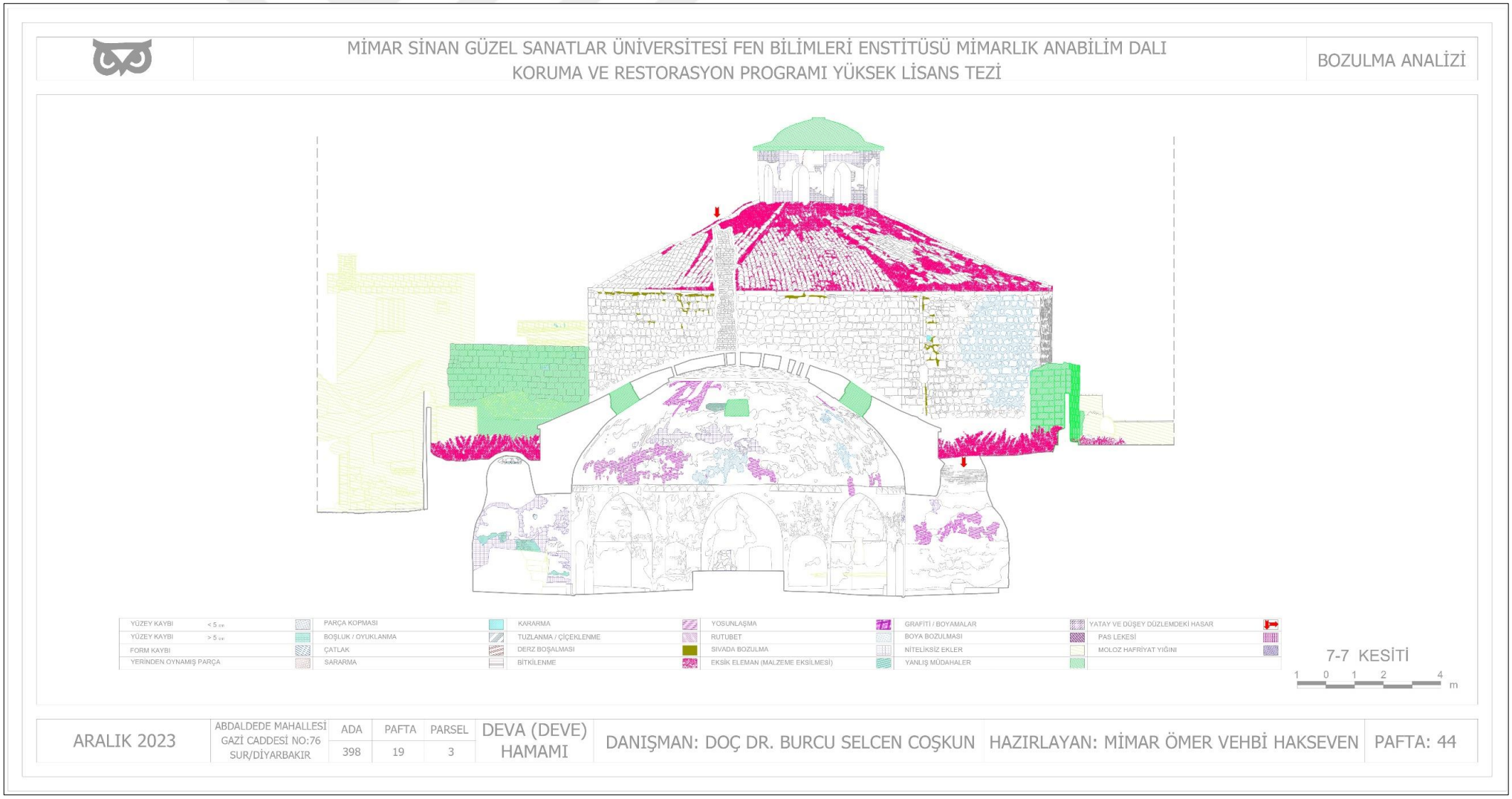
EK E 3. 10 : 4-4 Kesit Çizimi- Analitik Rölöve (Hakseven, 2022).

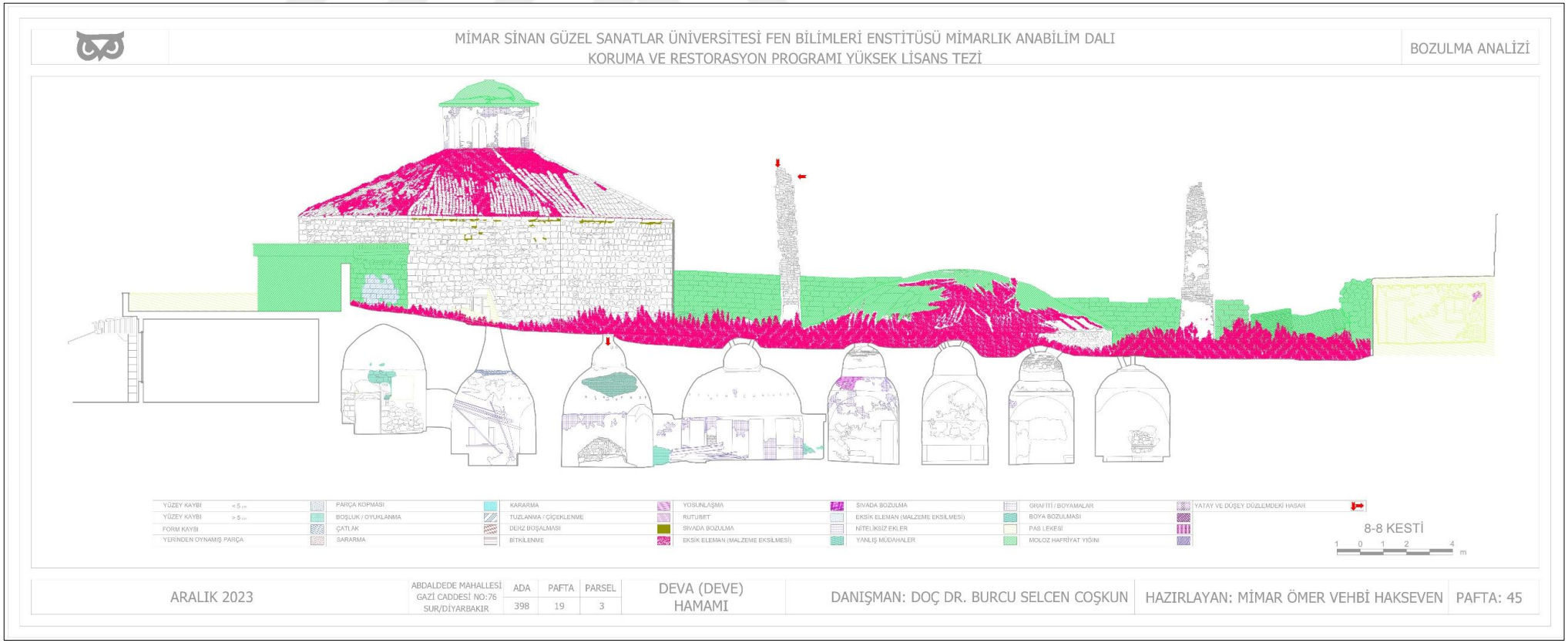
EK E 3. 11 : 5-5 Kesit Çizimi- Analitik Rölöve (Hakseven, 2022).

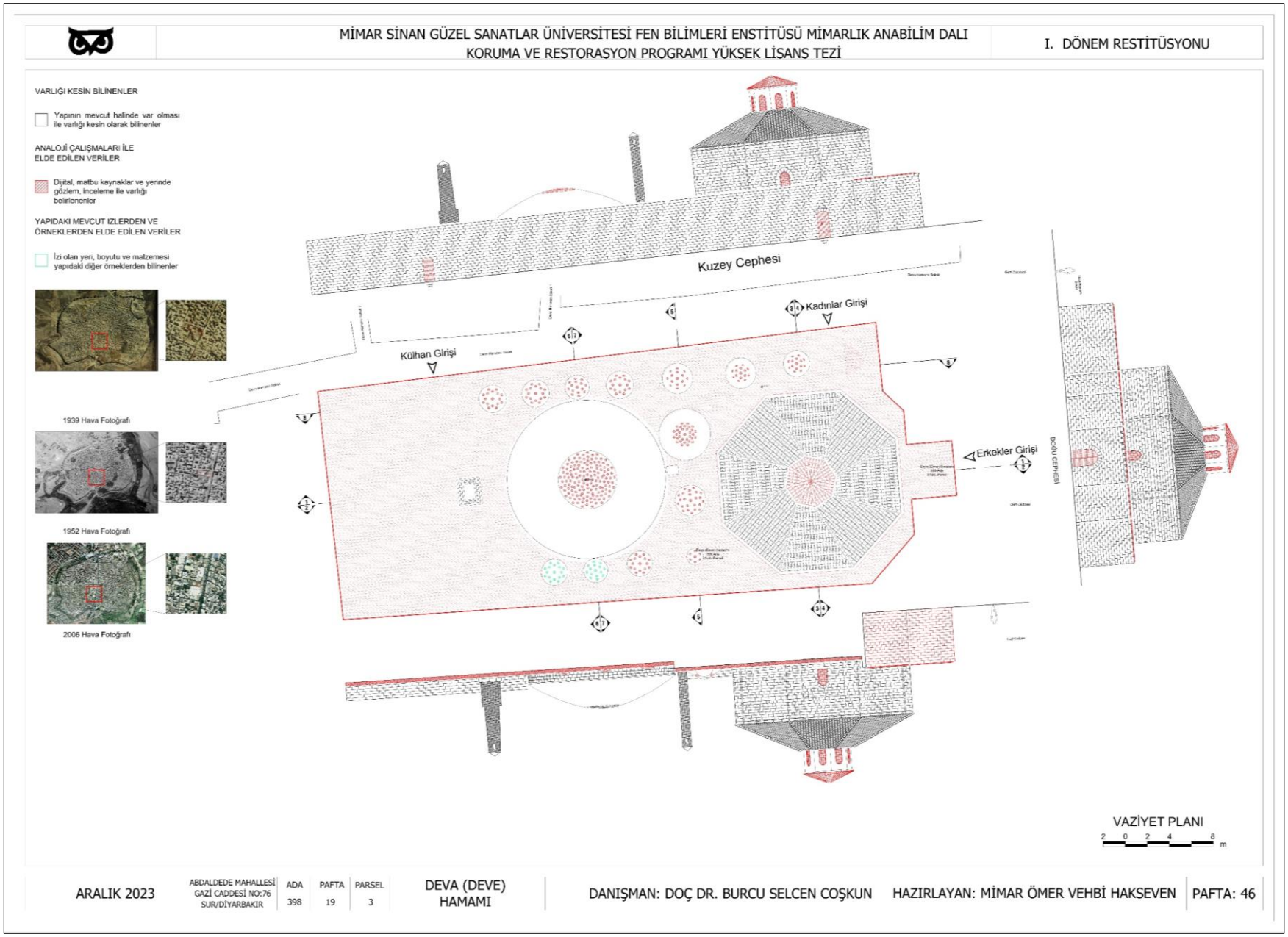
EK E 3. 12 : 6-6 Kesit Çizimi- Analitik Rölöve (Hakseven, 2022).

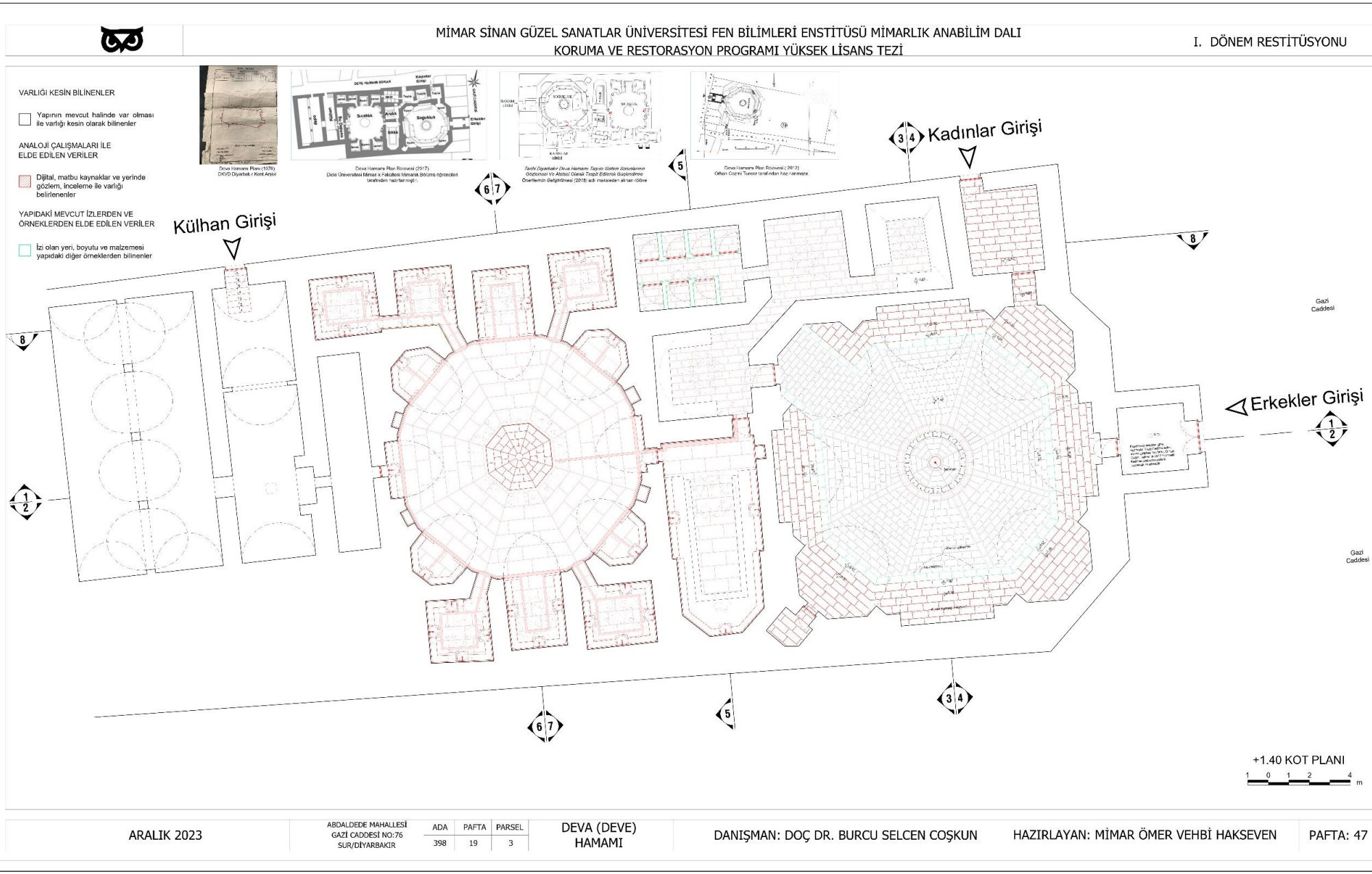
EK E 3. 13 : 7-7 Kesit Çizimi- Analitik Rölöve (Hakseven, 2022).

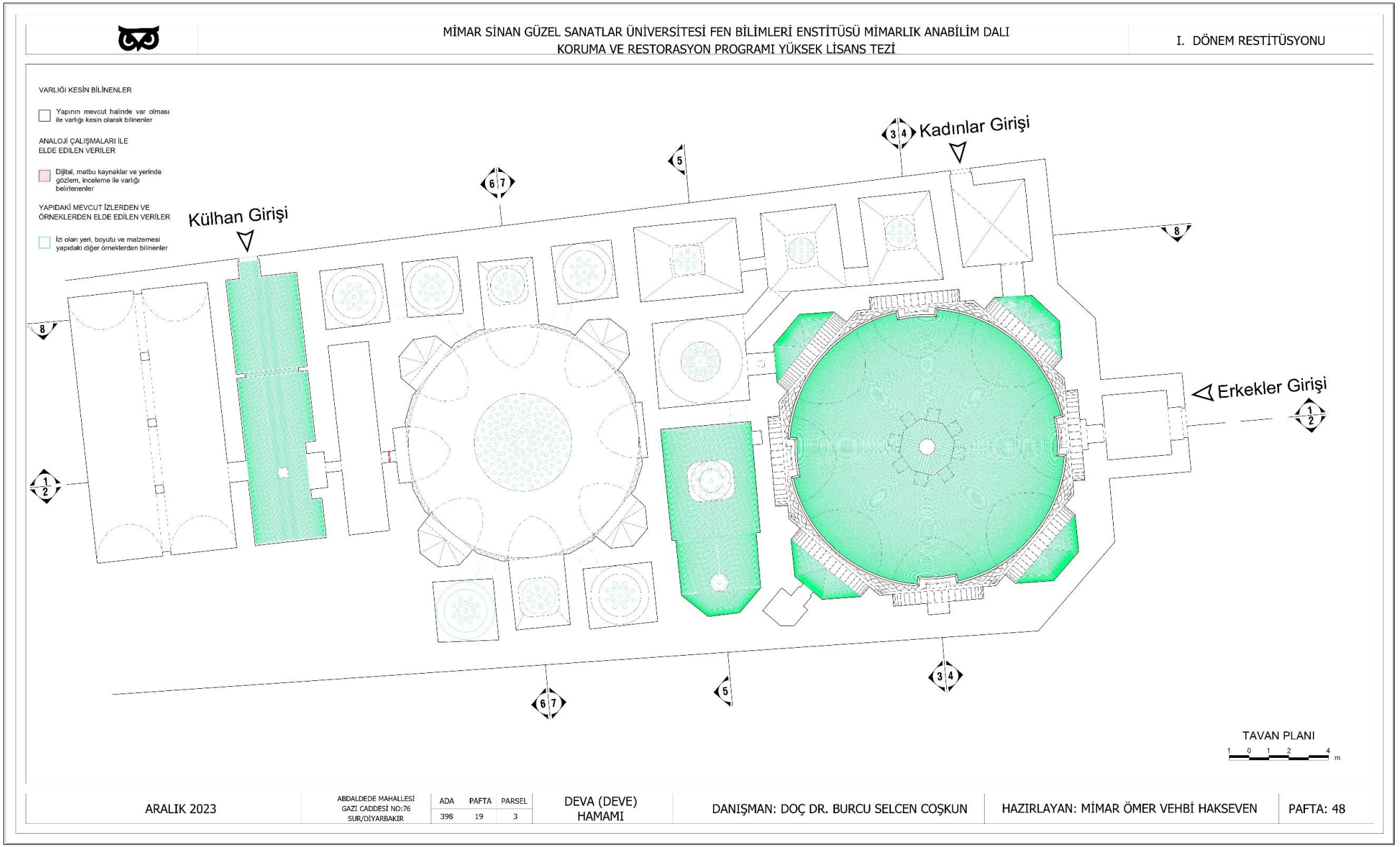
EK E 3. 14 : 8-8 Kesit Çizimi- Analitik Rölöve (Hakseven, 2022).

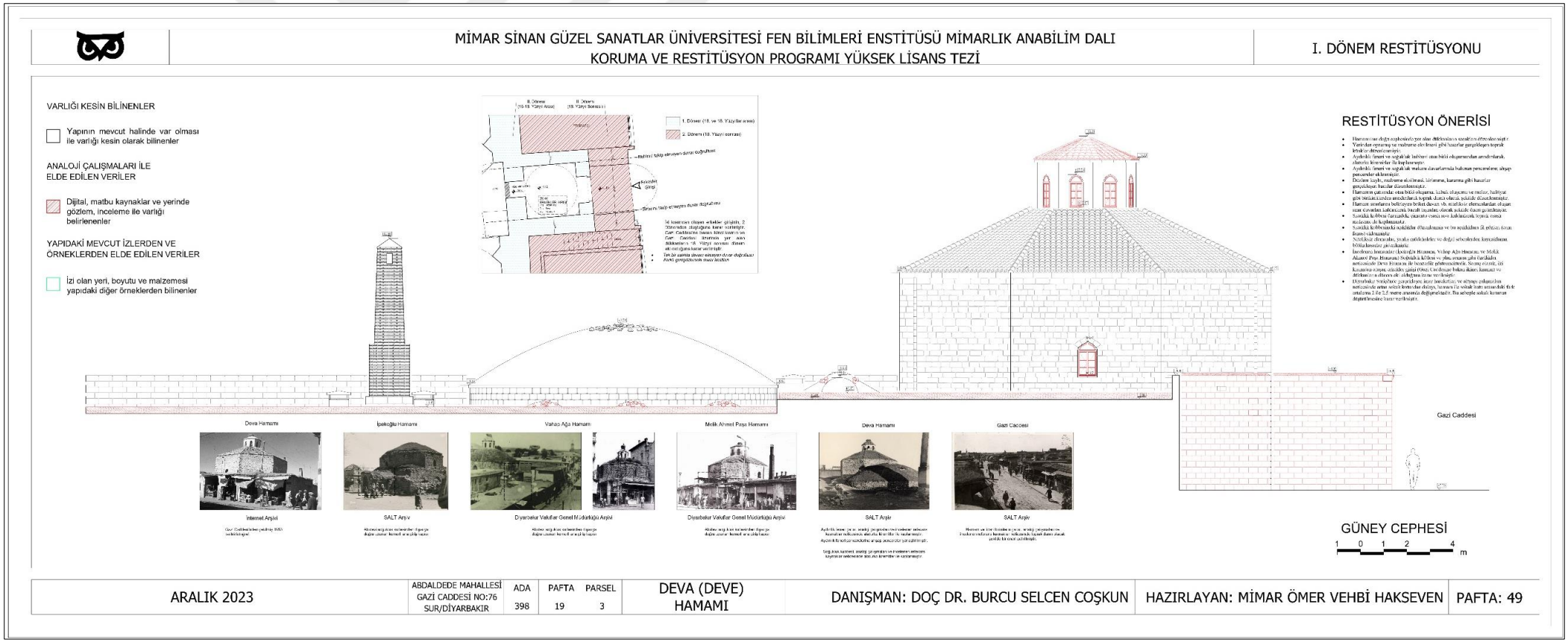
EK E 4. 1 : Vaziyet Plan Çizimi- I. Dönem Restitüsyonu (Hakseven, 2023).

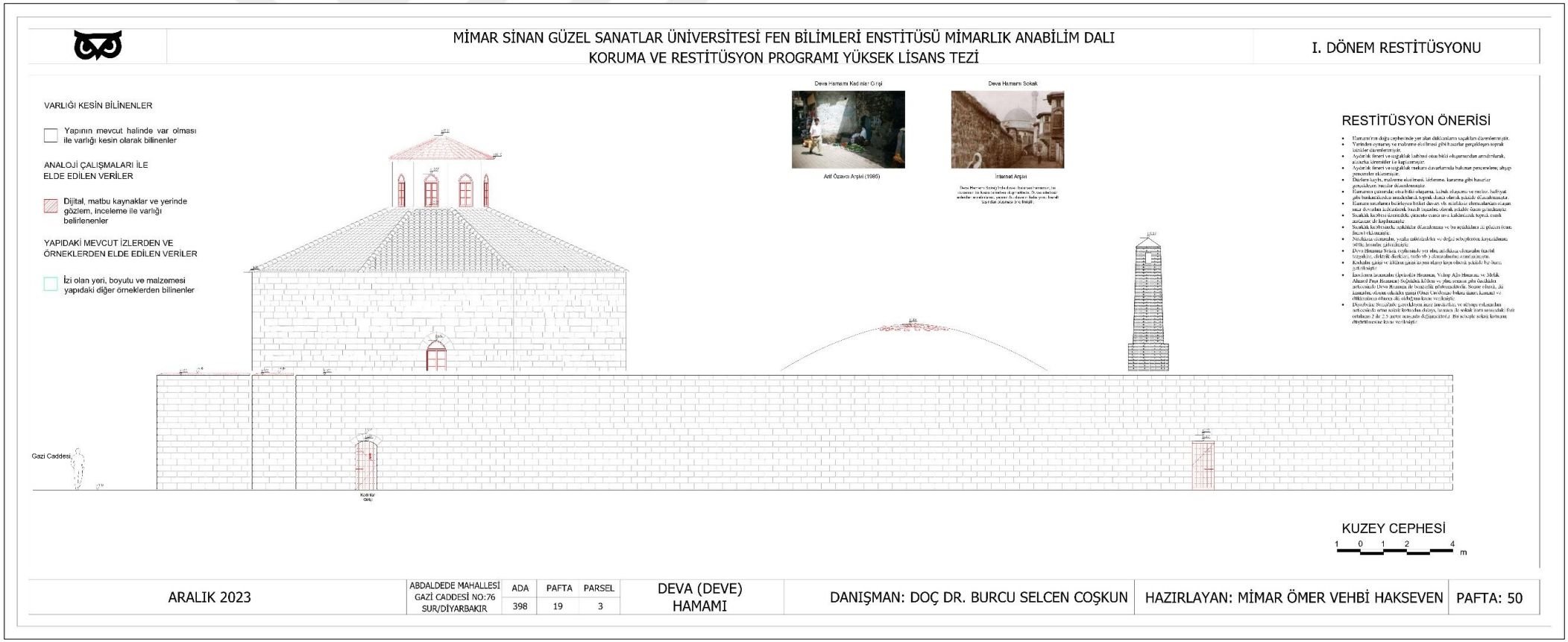
EK E 4. 2 : +1.40 Kot Plan Çizimi- I. Dönem Restitüsyonu (Hakseven, 2023).

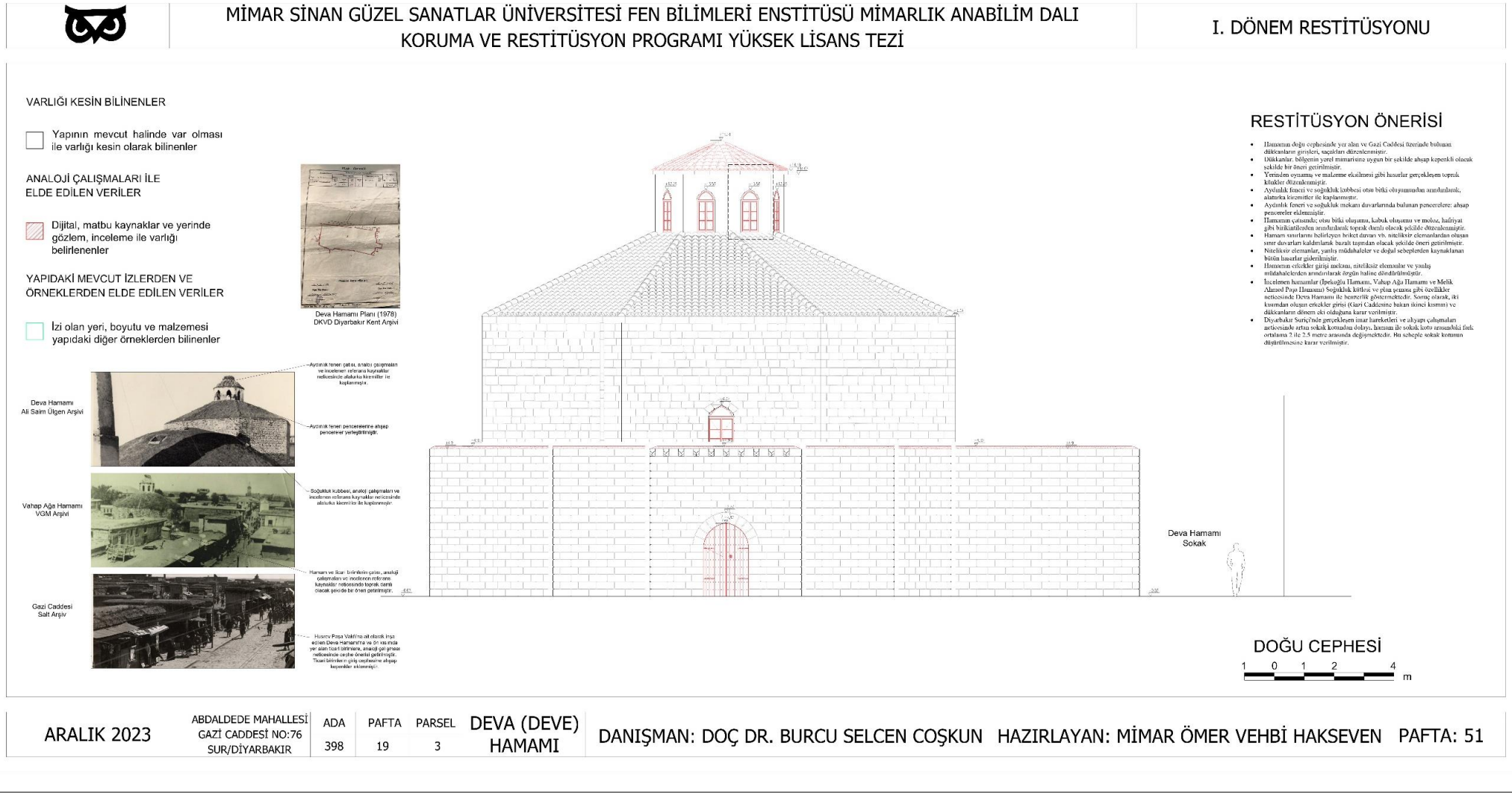
EK E 4. 3 : Tavan Plan Çizimi- I. Dönem Restitüsyonu (Hakseven, 2023).

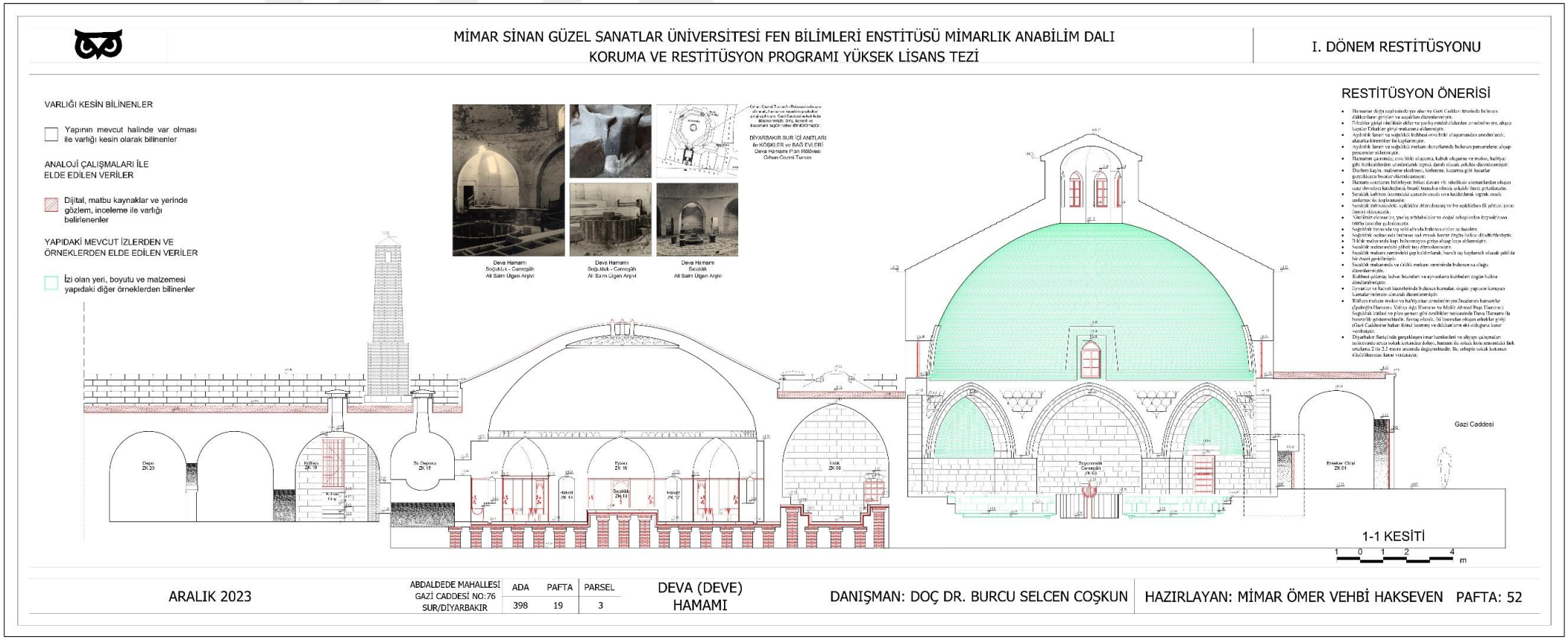
EK E 4. 4 : Güney Cephe Çizimi- I. Dönem Restitüsyonu (Hakseven, 2023).

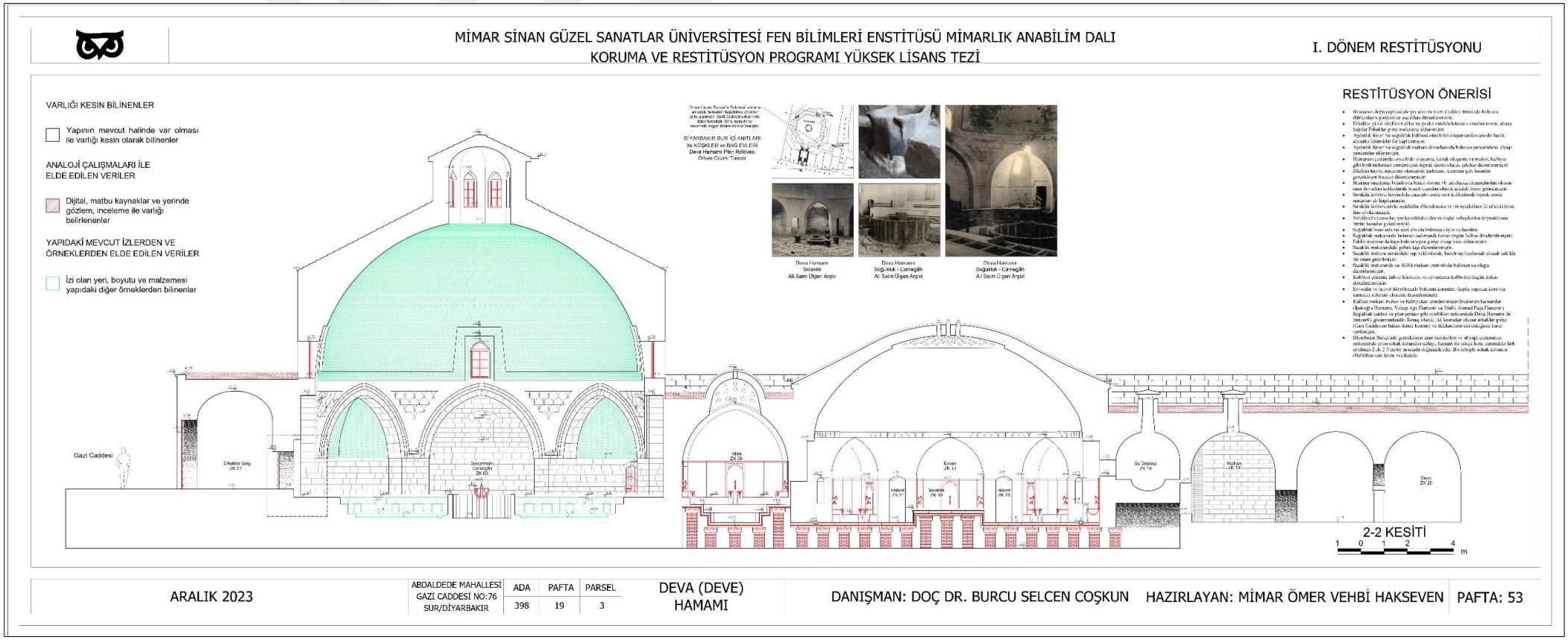
EK E 4. 5 : Kuzey Cephe Çizimi- I. Dönem Restitüsyonu (Hakseven, 2023).

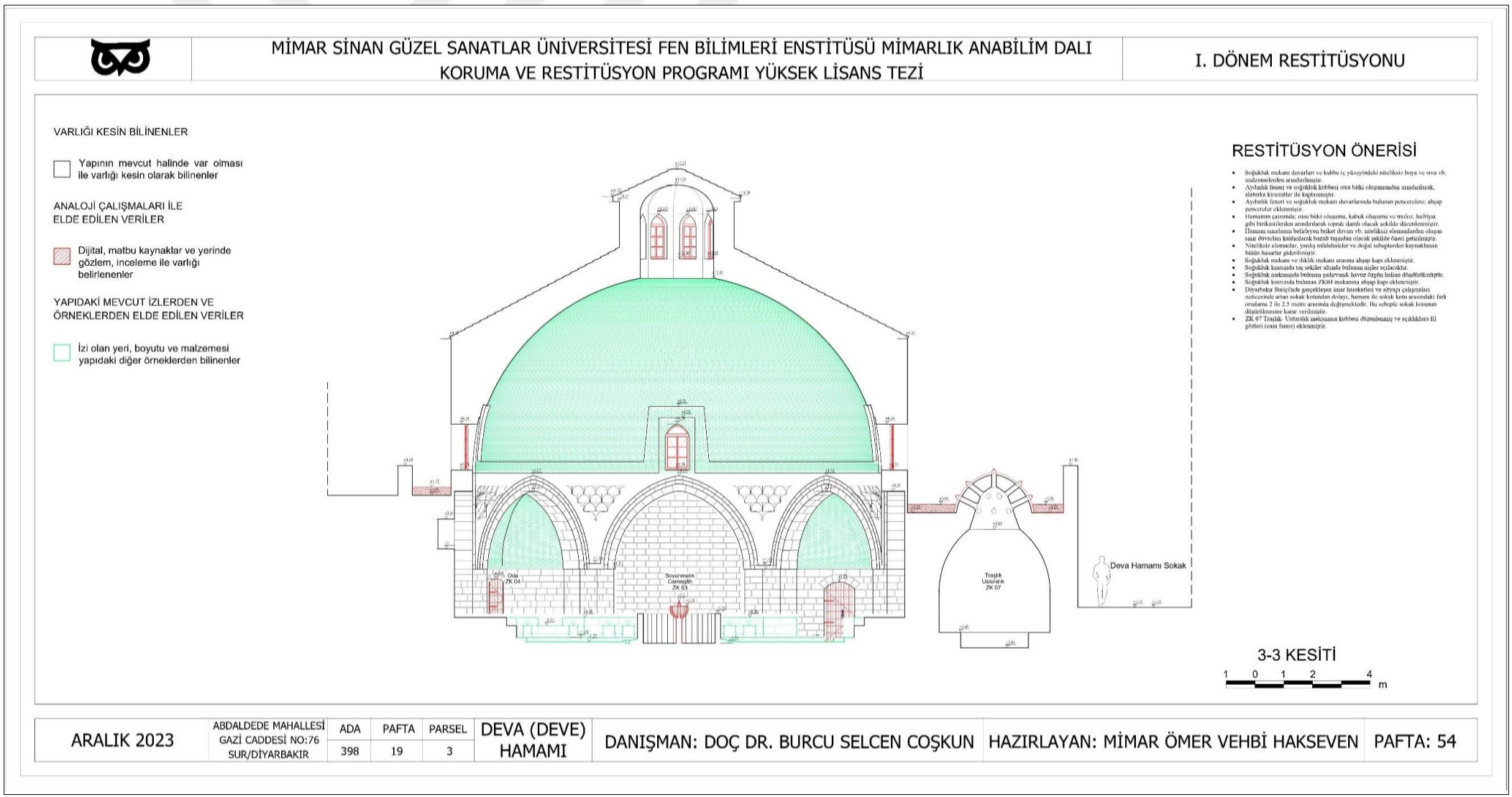
EK E 4. 6 : Doğu Cephe Çizimi- I. Dönem Restitüsyonu (Hakseven, 2023).

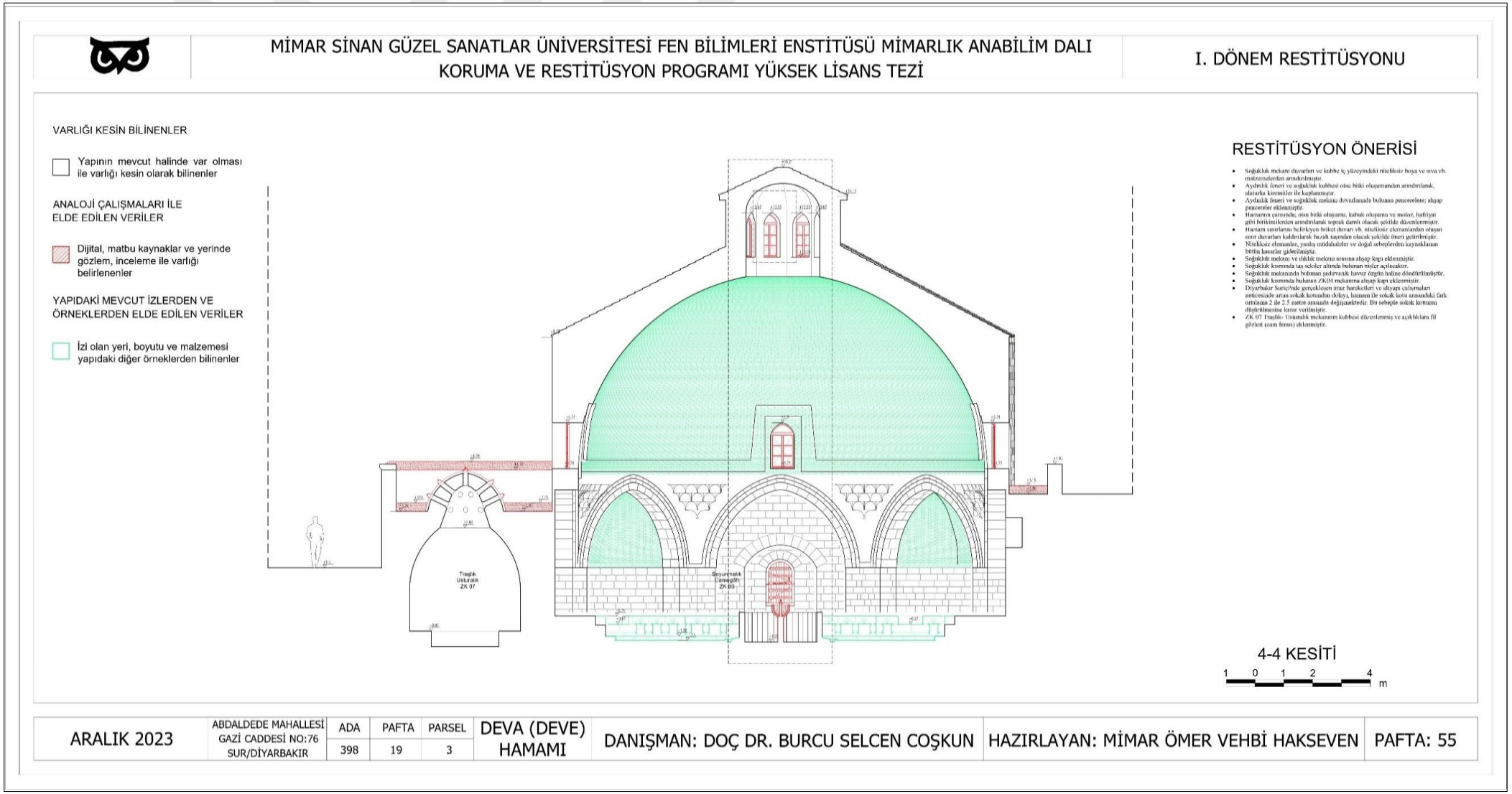
EK E 4. 7 : 1-1 Kesit Çizimi- I. Dönem Restitüsyonu (Hakseven, 2023).

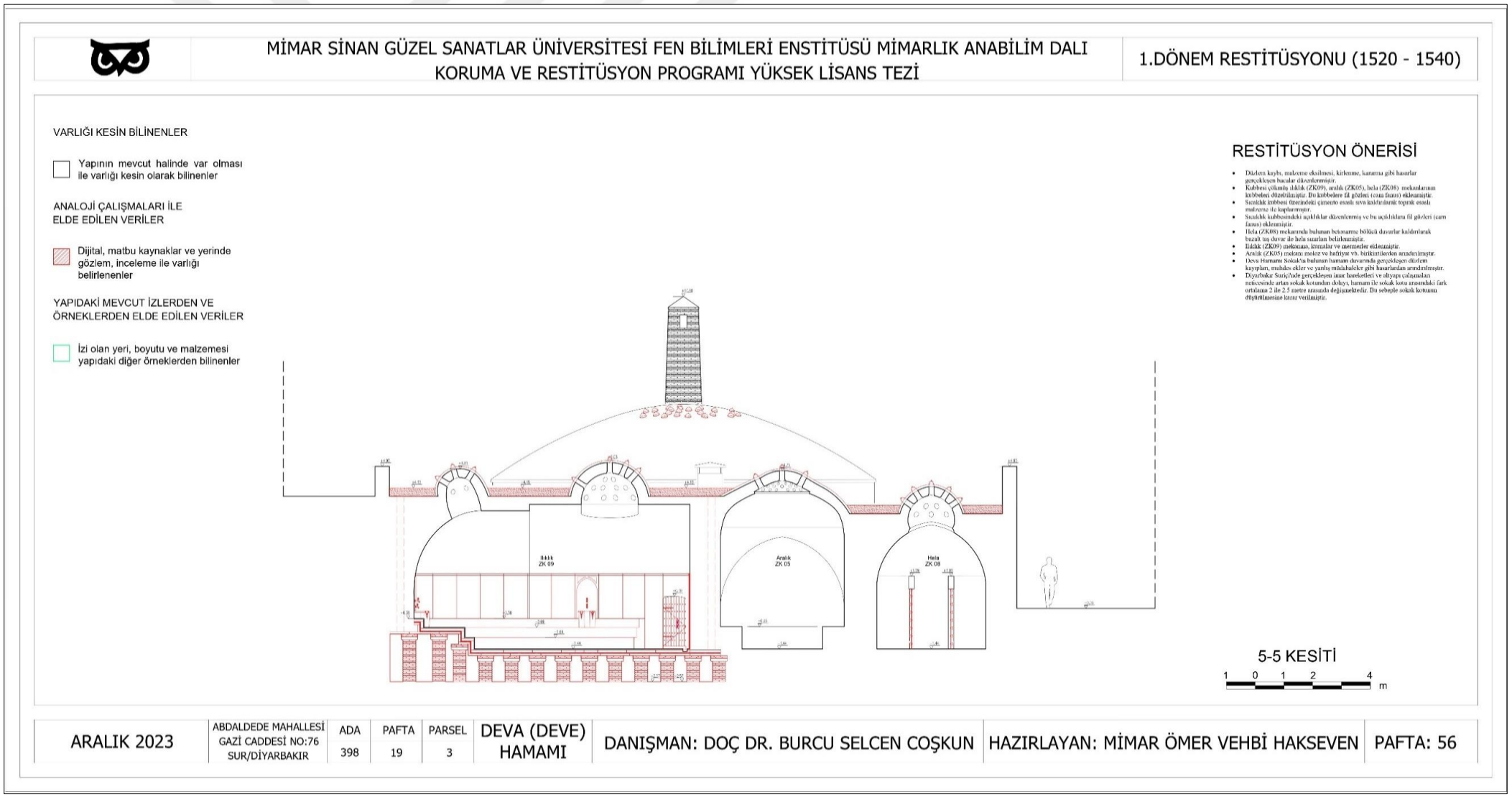
EK E 4. 8 : 2-2 Kesit Çizimi- I. Dönem Restitüsyonu (Hakseven, 2023).

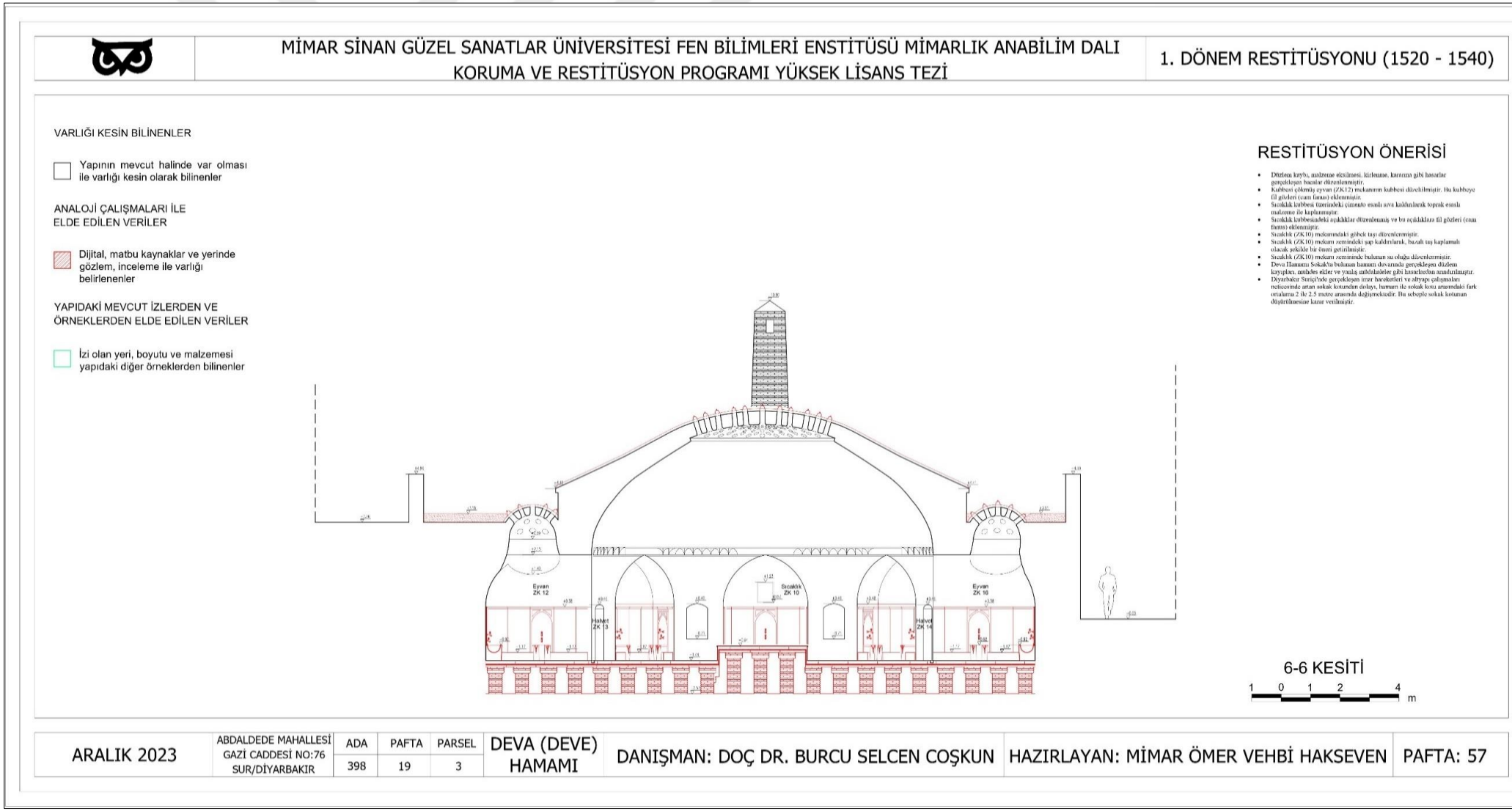
EK E 4. 9 : 3-3 Kesit Çizimi- I. Dönem Restitüsyonu (Hakseven, 2023).

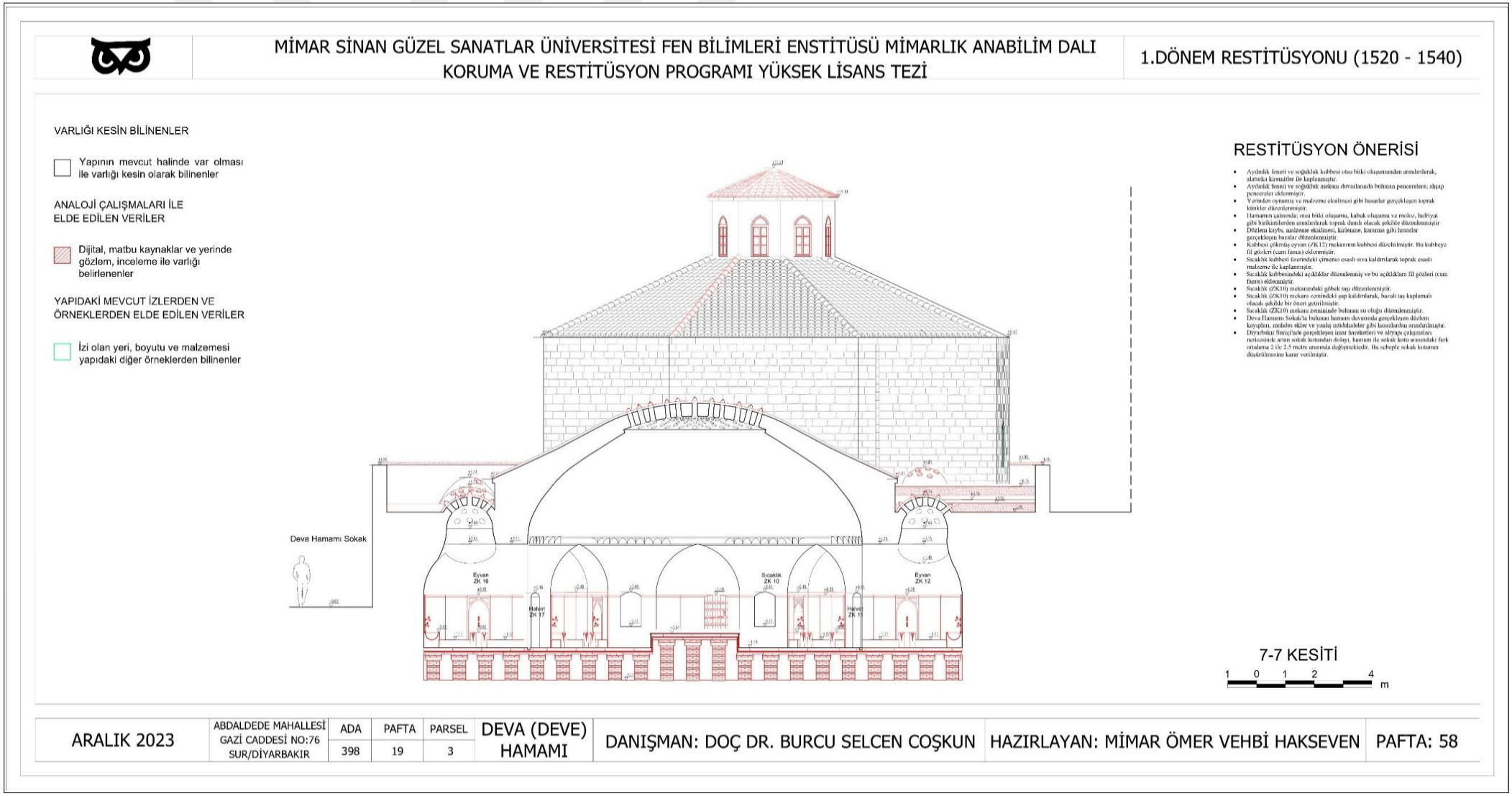
EK E 4. 10 : 4-4 Kesit Çizimi- I. Dönem Restitüsyonu (Hakseven, 2023).

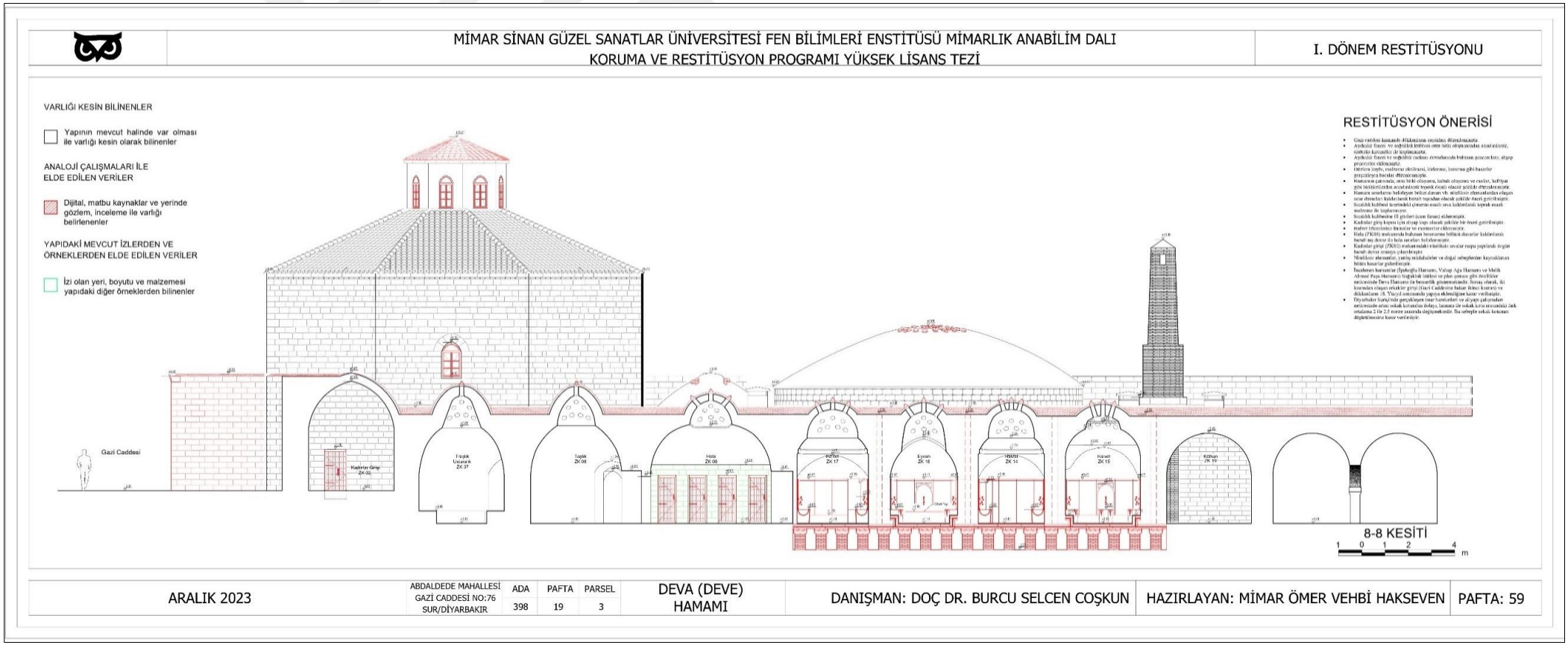
EK E 4. 11 : 5-5 Kesit Çizimi- I. Dönem Restitüsyonu (Hakseven, 2023).

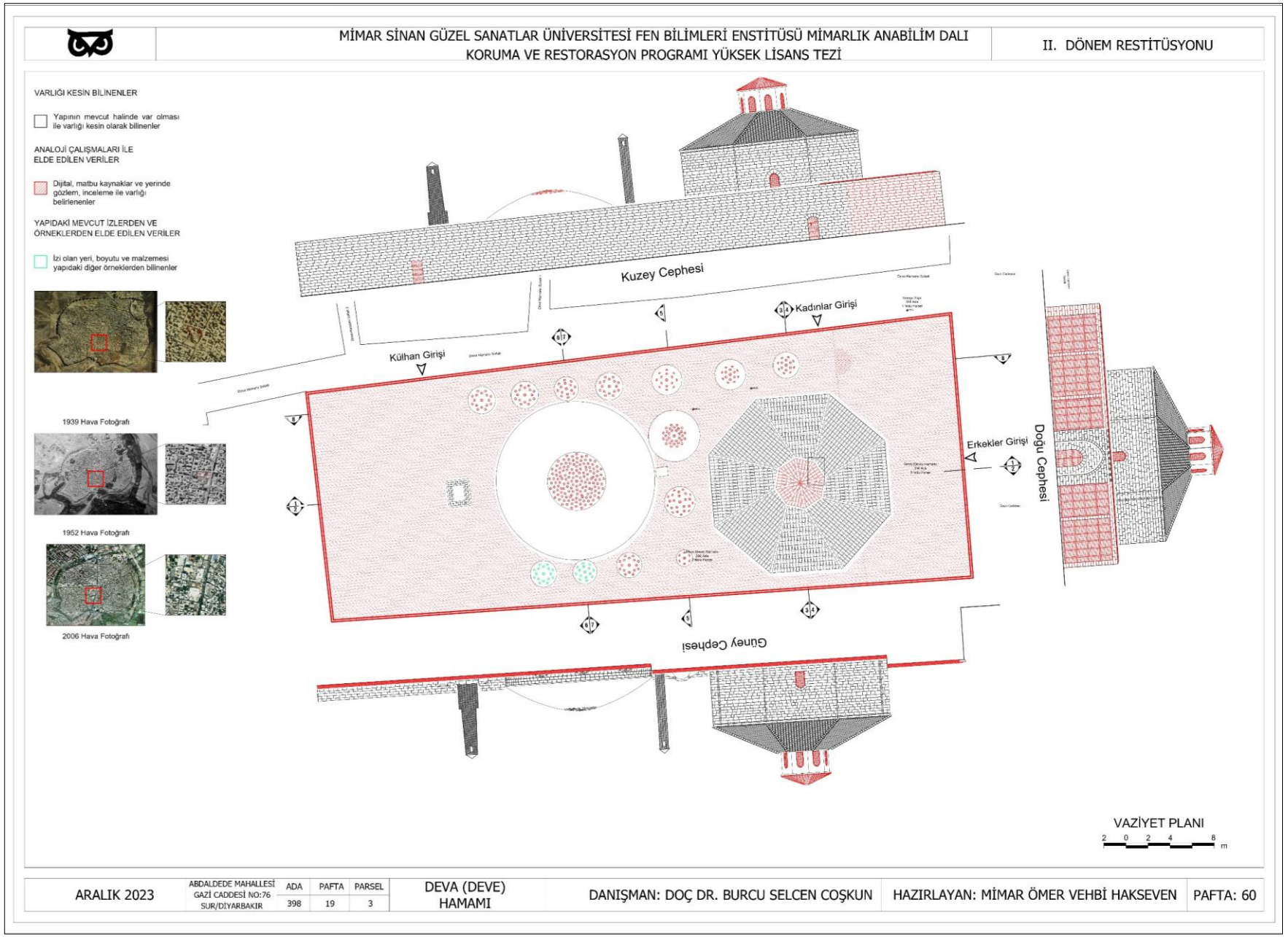
EK E 4. 12 : 6-6 Kesit Çizimi- I. Dönem Restitüsyonu (Hakseven, 2023).

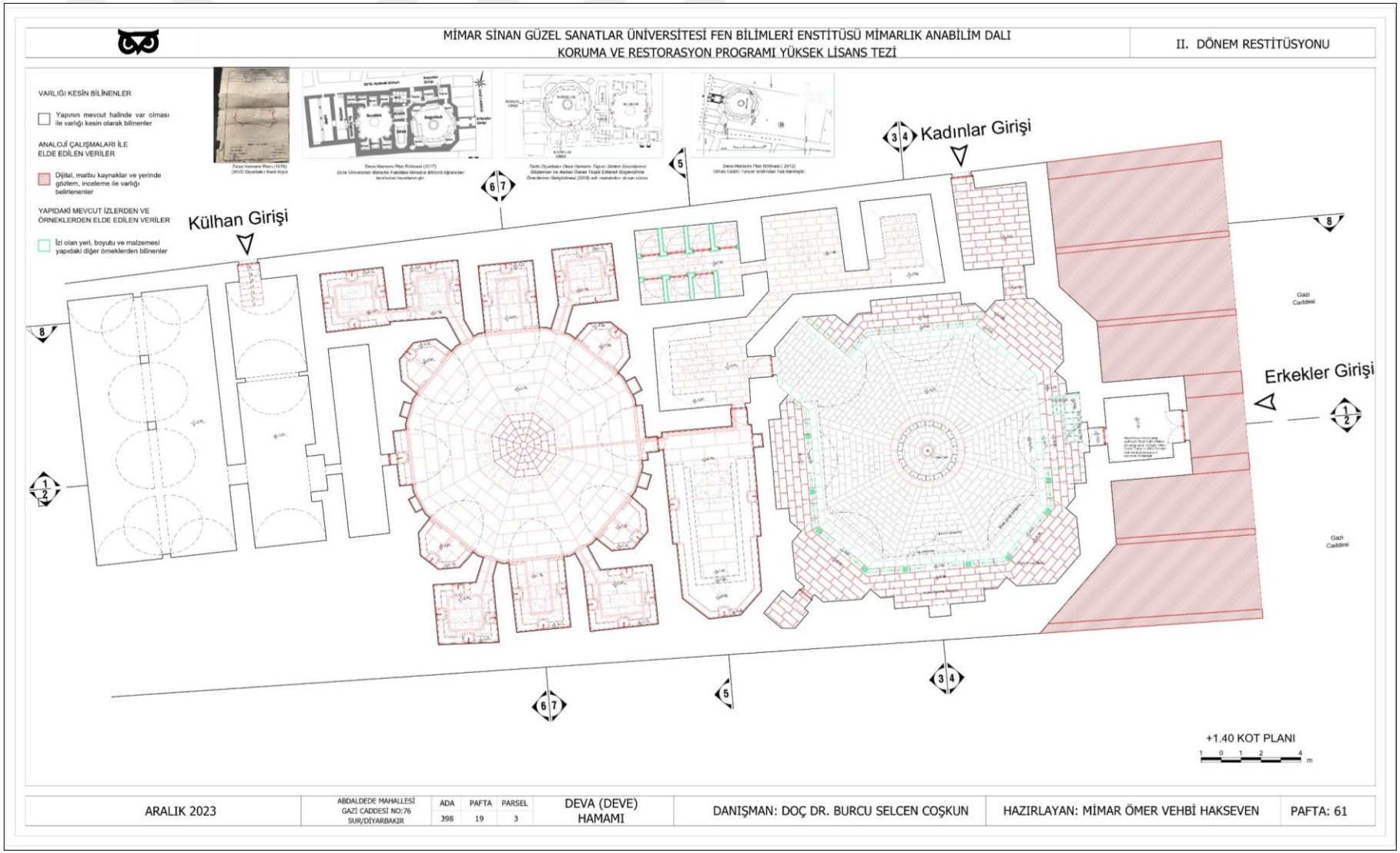
EK E 4. 13 : 7-7 Kesit Çizimi- I. Dönem Restitüsyonu (Hakseven, 2023).

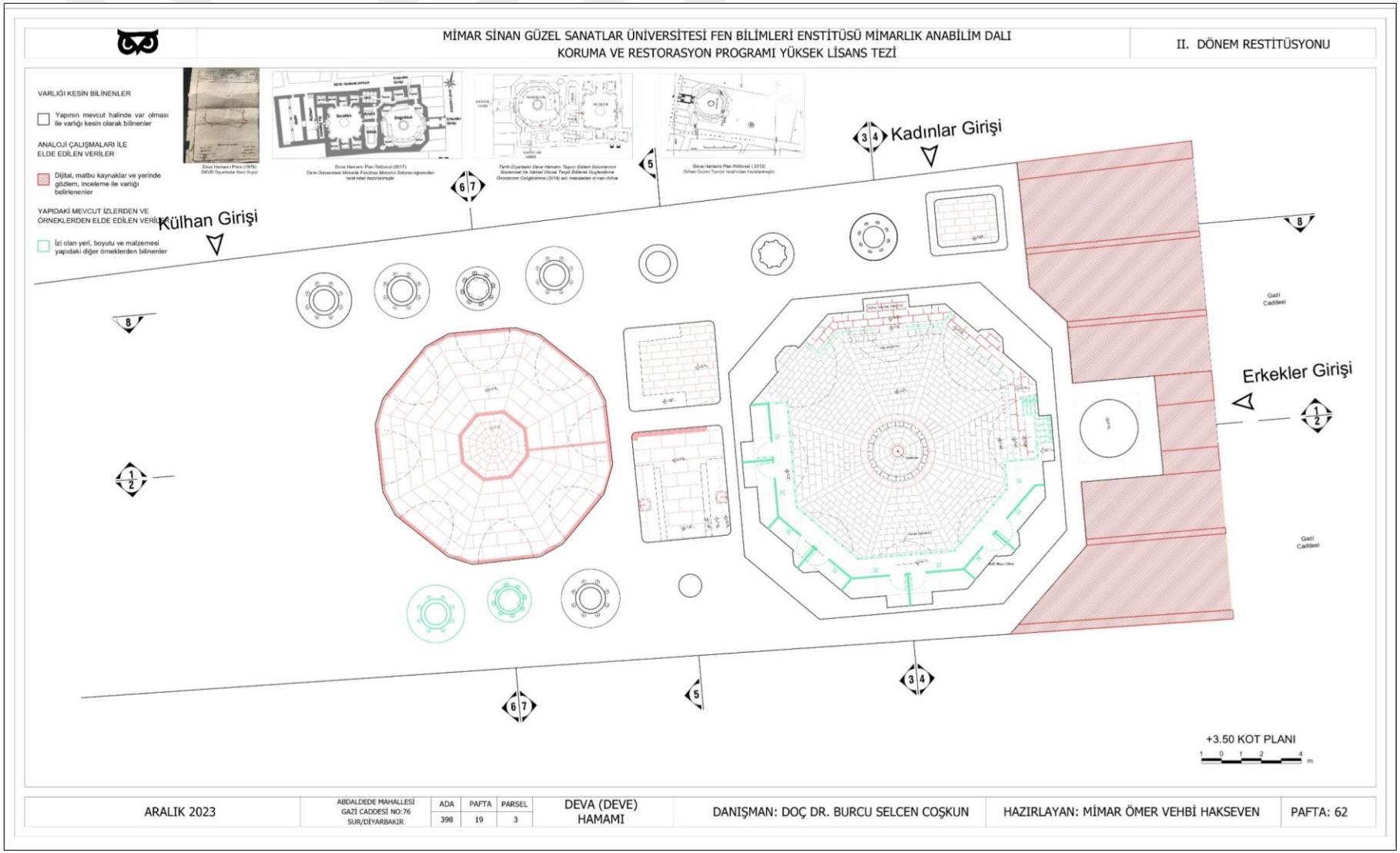
EK D 4. 14 : 8-8 Kesit Çizimi- I. Dönem Restitüsyonu (Hakseven, 2023).

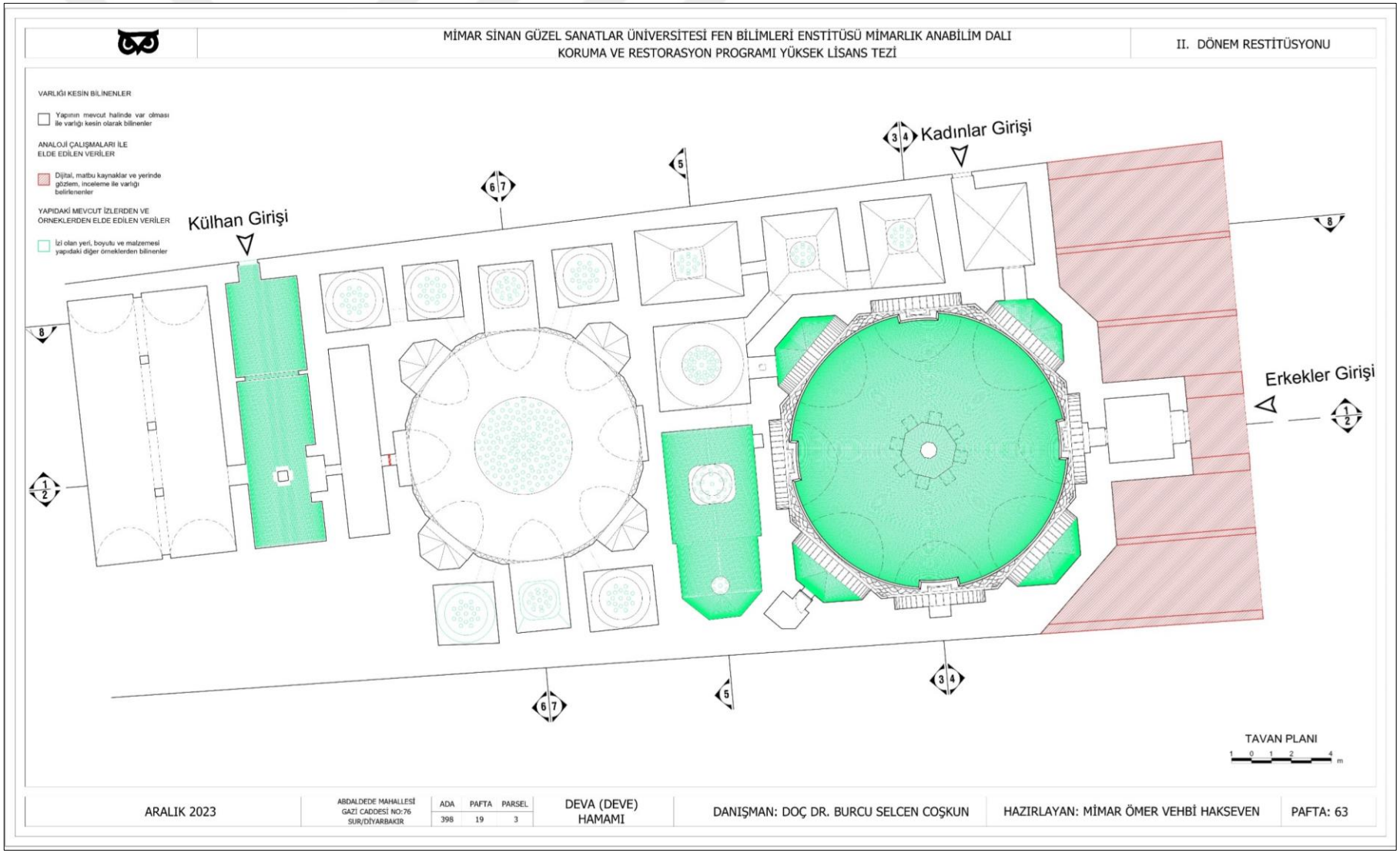
EK E 5. 1 : Vaziyet Plan Çizimi- II. Dönem Restitüsyonu (Hakseven, 2023).

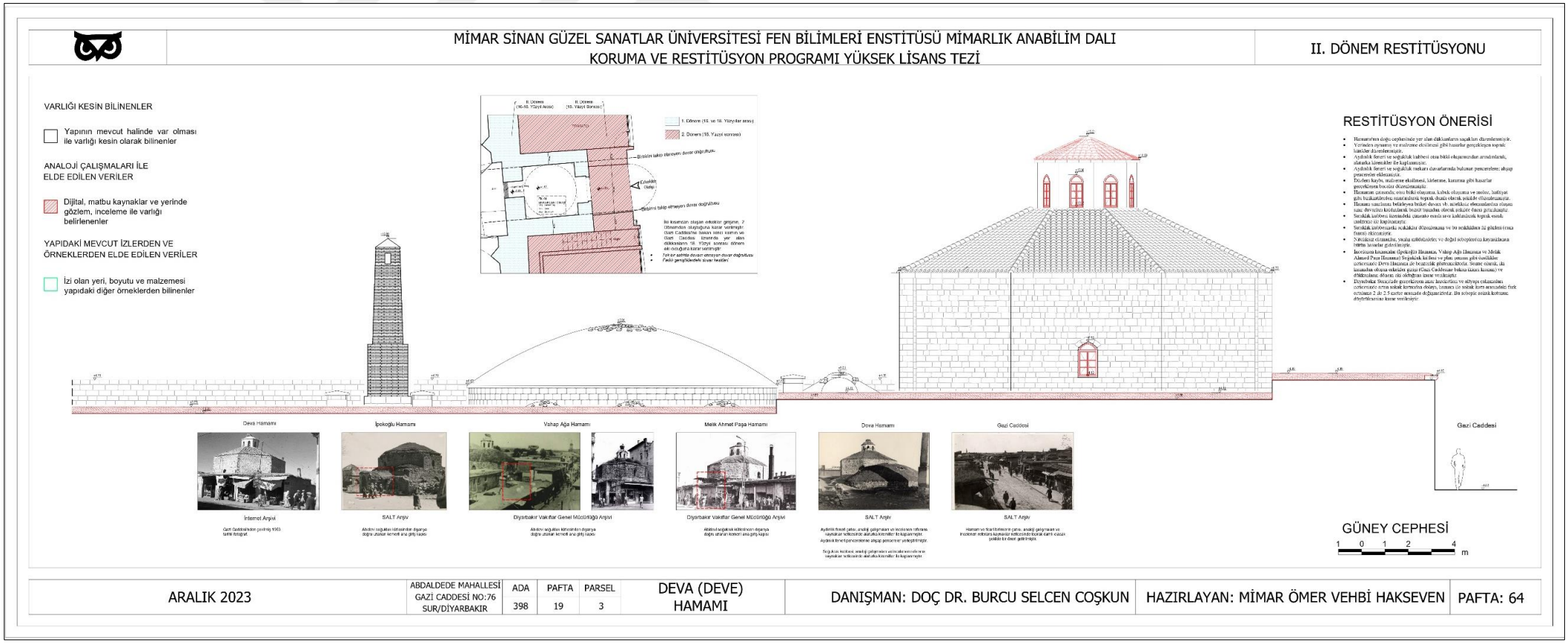
EK E 5. 2 : +1.40 Kot Plan Çizimi- II. Dönem Restitüsyonu (Hakseven, 2023).

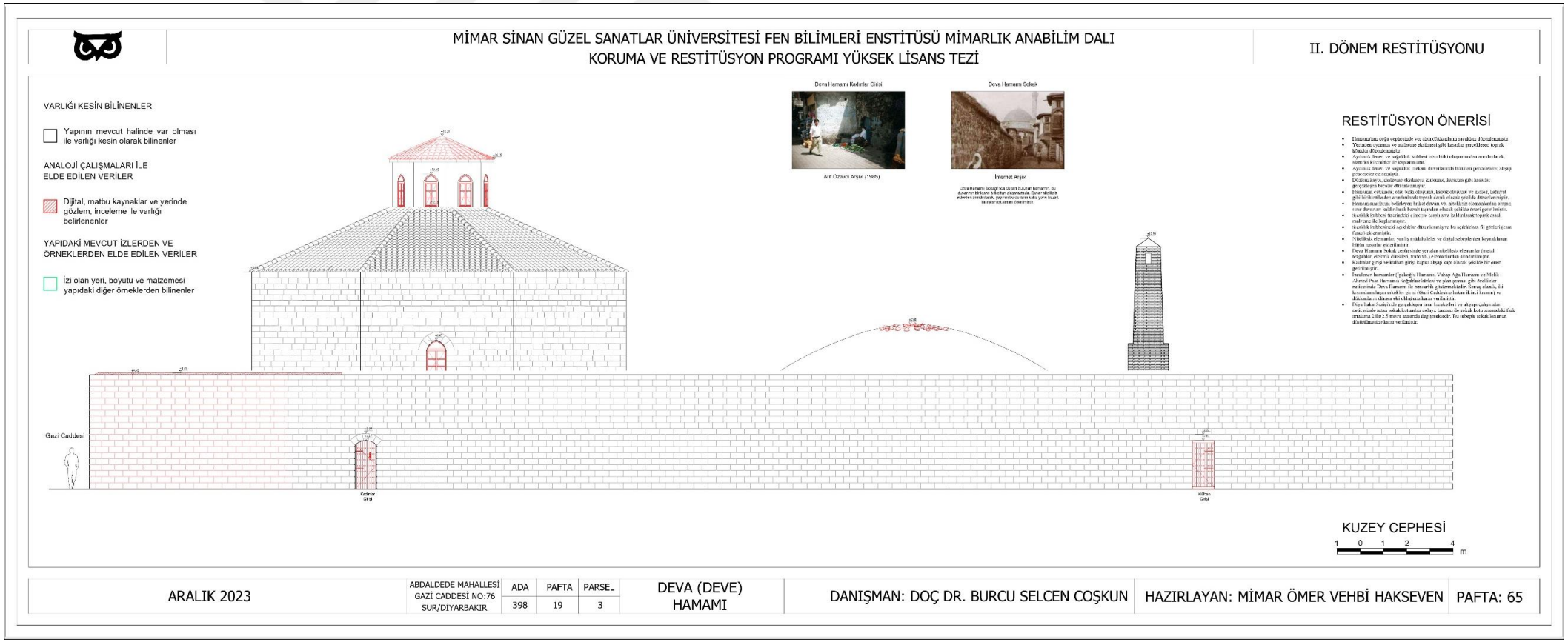
EK E 5. 3 : +3.50 Kot Plan Çizimi- II. Dönem Restitüsyonu (Hakseven, 2023).

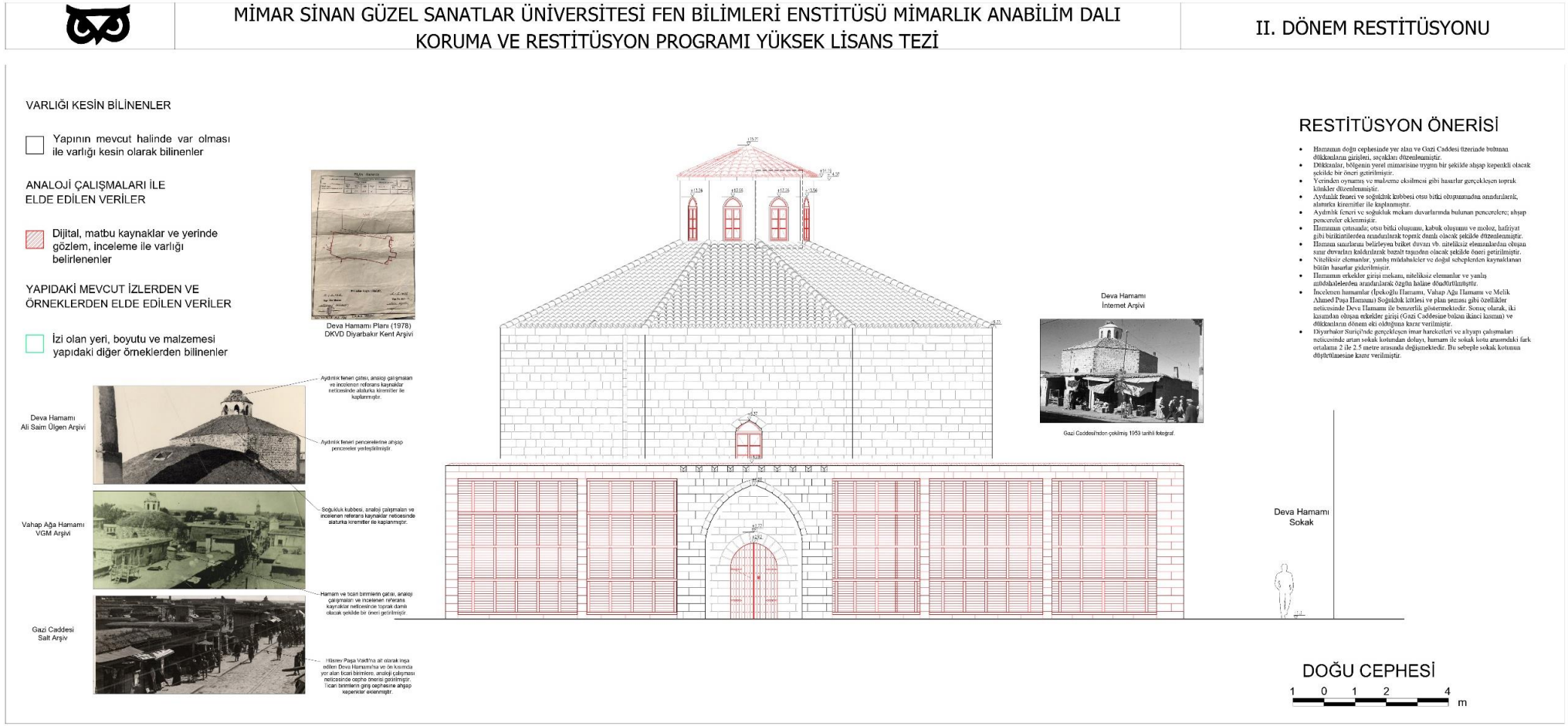
EK E 5. 4 : Tavan Plan Çizimi- II. Dönem Restitüsyonu (Hakseven, 2023).

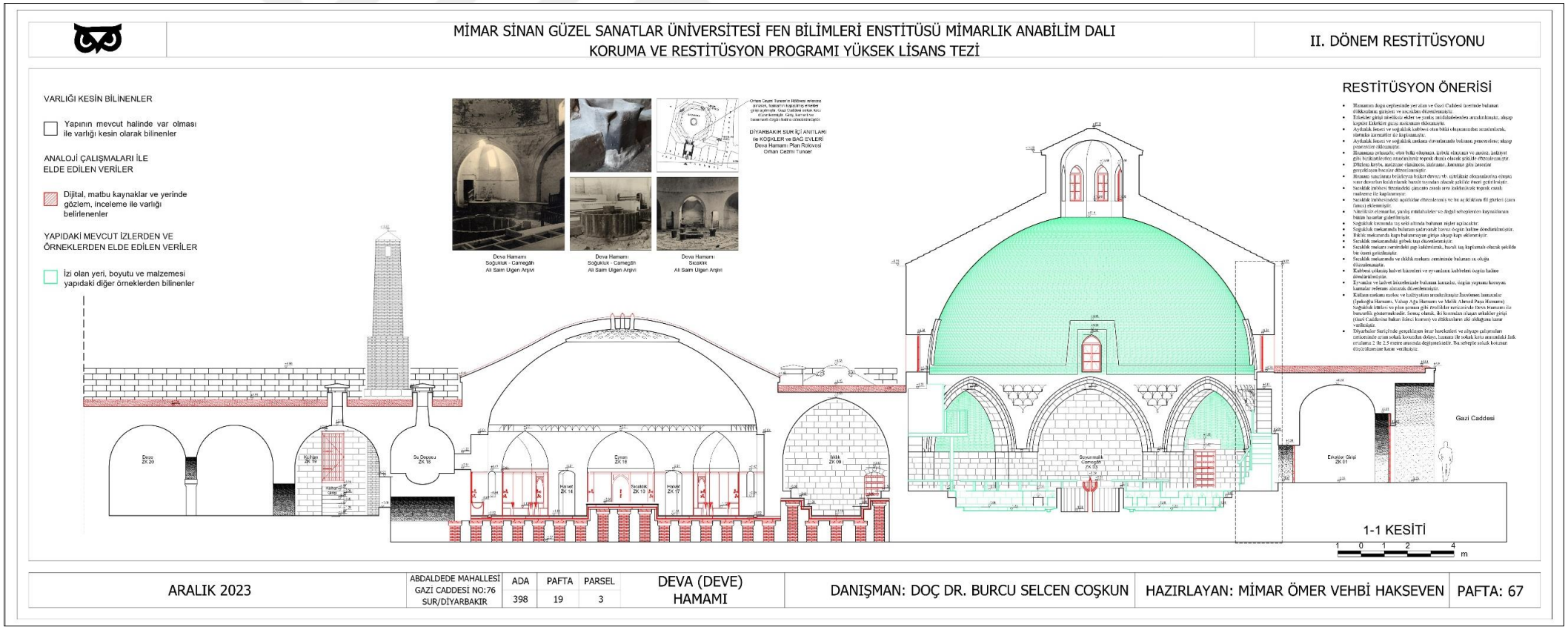
EK E 5. 5 : Güney Cephe Çizimi- II. Dönem Restitüsyonu (Hakseven, 2023).

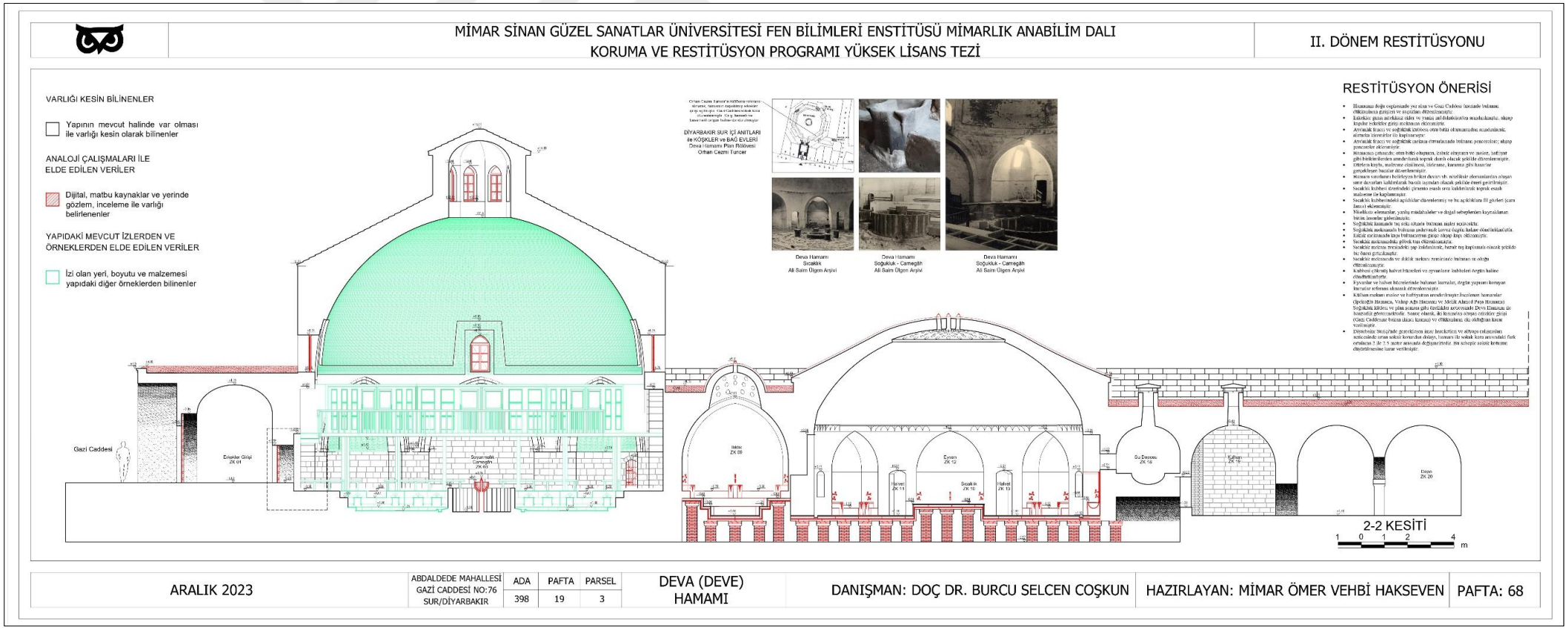
EK E 5. 6 : Kuzey Cephe Çizimi- II. Dönem Restitüsyonu (Hakseven, 2023).

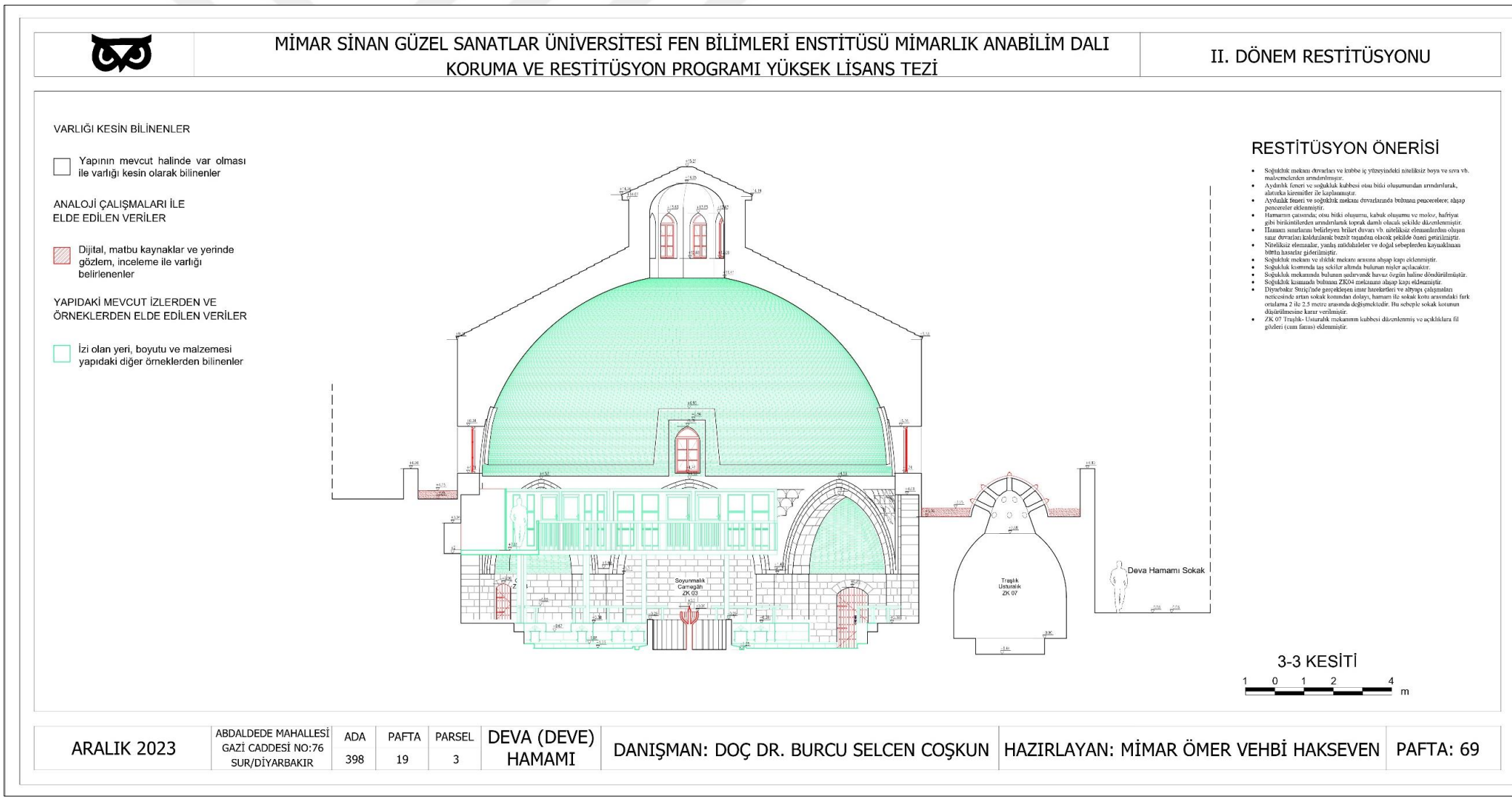
EK E 5. 7 : Doğu Cephe Çizimi- II. Dönem Restitüsyonu (Hakseven, 2023).

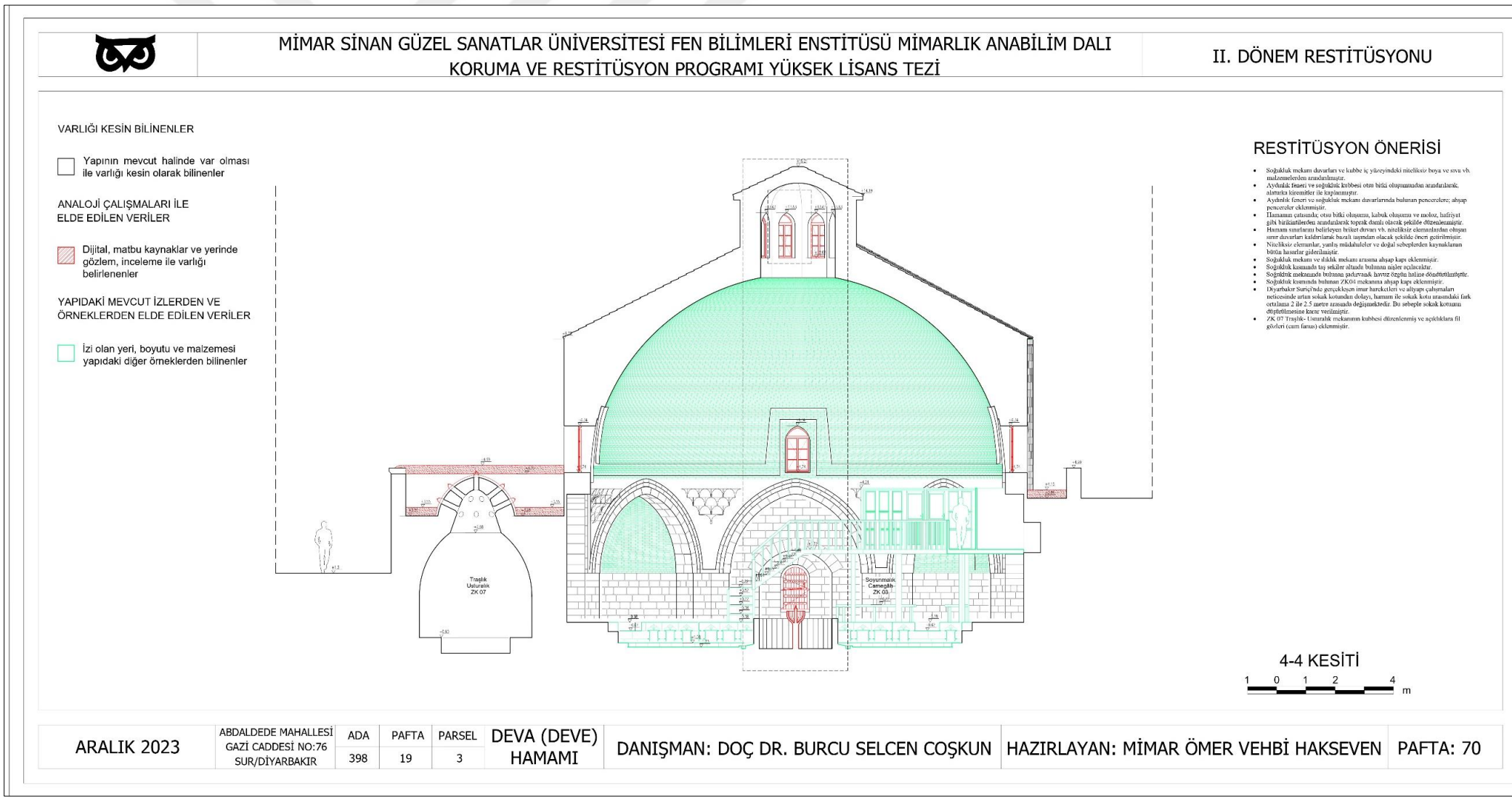
EK E 5. 8 : 1-1 Kesit Çizimi- II. Dönem Restitüsyonu (Hakseven, 2023).

EK E 5. 9 : 2-2 Kesit Çizimi- II. Dönem Restitüsyonu (Hakseven, 2023).

EK E 5. 10 : 3-3 Kesit Çizimi- II. Dönem Restitüsyonu (Hakseven, 2023).

EK E 5. 11 : 4-4 Kesit Çizimi- II. Dönem Restitüsyonu (Hakseven, 2023).

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANABİLİM DALI
KORUMA VE RESTİTÜSYON PROGRAMI YÜKSEK LİSANS TEZİ

II. DÖNEM RESTİTÜSYONU

VARLIĞI KESİN BİLİNENLER

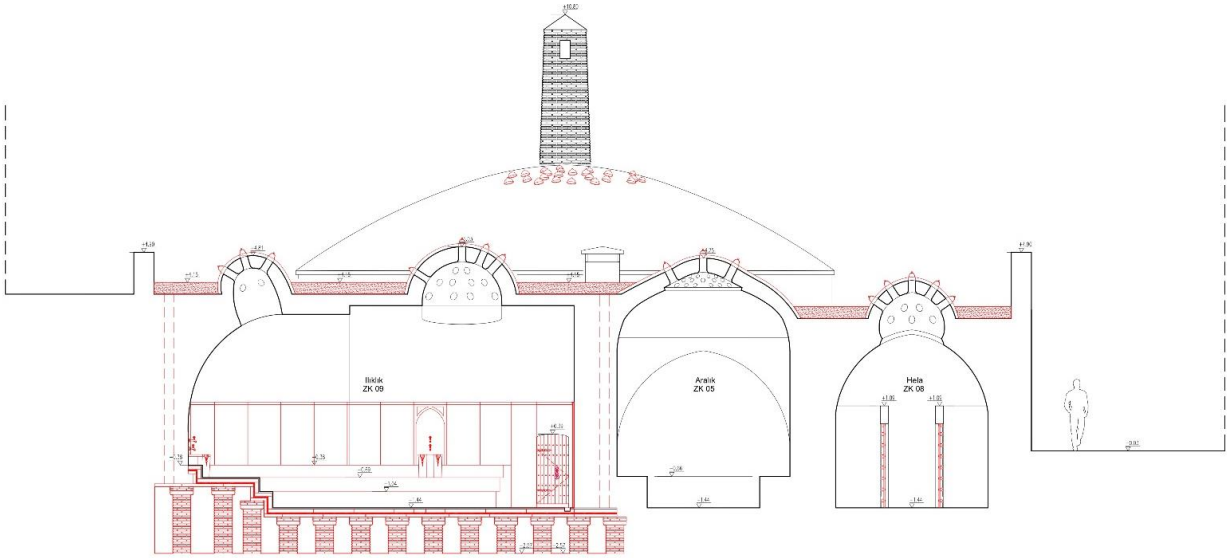
Yapının mevcut halinde var olması ile varlığı kesin olarak bilinenler

ANALOJİ ÇALIŞMALARI İLE ELDE EDİLEN VERİLER

Dijital, matbu kaynaklar ve yerinde gözlem, inceleme ile varlığı belirlenenler

YAPIDAKİ MEVCUT İZLERDEN VE ÖRNEKLERDEN ELDE EDİLEN VERİLER

İzi olan yeri, boyutu ve malzemesi yapıdaki diğer örneklerden bilinenler

RESTİTÜSYON ÖNERİSİ

- Düzlem kaybı, malzeme eksilmesi, kirlenme, kararma gibi hasarlar gerçekleşen bacalar düzenlenmiştir.
- Kubbesi çökmüş Iliklik (ZK09), aralık (ZK05), hela (ZK08) mekanlarının kubbeleri düzeltilmiştir. Bu kubbelere fil gözleri (cam fanus) eklenmiştir.
- Sıcaklık kubbesi üzerindeki çimento esaslı sıva kaldırılarak toprak esaslı malzeme ile kaplanmıştır.
- Sıcaklık kubbesindeki açıklıklar düzenlenmiş ve bu açıklıkları fil gözleri (cam fanus) eklenmiştir.
- Hela (ZK08) mekanında bulunan betonarme bölücü duvarlar kaldırılarak bazalt taş duvar ile hela sınırları belirlenmiştir.
- Iliklik (ZK09) mekanına, kurnalar ve mermerler eklenmiştir.
- Aralık (ZK05) mekanı moloz ve hafriyat vb. birikintilerden arındırılmıştır.
- Deva Hamamı Sokak'ta bulunan hamam duvarında gerçekleşen düzlem kayıpları, muhdes cıkar ve yanlış müdahaleler gibi hasarlardan arındırılmıştır.
- Diyarbakır Sürüç'ünde gerçekleşen imar hareketleri ve altyapı çalışmaları neticesinde artan sokak kotundan dolayı, hamam ile sokak kotu arasındaki fark ortalama 2 ile 2,5 metre arasında değişmektedir. Bu sebeple sokak kotunun düşürülmesine karar verilmiştir.

5-5 KESİTİ

1 0 1 2 4 m

ARALIK 2023	ABDALDEDE MAHALLESİ GAZİ CADDESİ NO:76 SUR/DİYARBAKIR	ADA	PAFTA	PARSEL	DEVA (DEVE) HAMAMI	DANIŞMAN: DOÇ DR. BURCU SELCEN COŞKUN	HAZIRLAYAN: MİMAR ÖMER VEHBİ HAKSEVEN	PAFTA: 71
		398	19	3				

EK E 5. 12 : 5-5 Kesit Çizimi- II. Dönem Restitüsyonu (Hakseven, 2023).

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANABİLİM DALI
KORUMA VE RESTİTÜSYON PROGRAMI YÜKSEK LİSANS TEZİ

II. DÖNEM RESTİTÜSYONU

VARLIĞI KESİN BİLİNENLER

Yapının mevcut halinde var olması ile varlığı kesin olarak bilinenler

ANALOJİ ÇALIŞMALARI İLE ELDE EDİLEN VERİLER

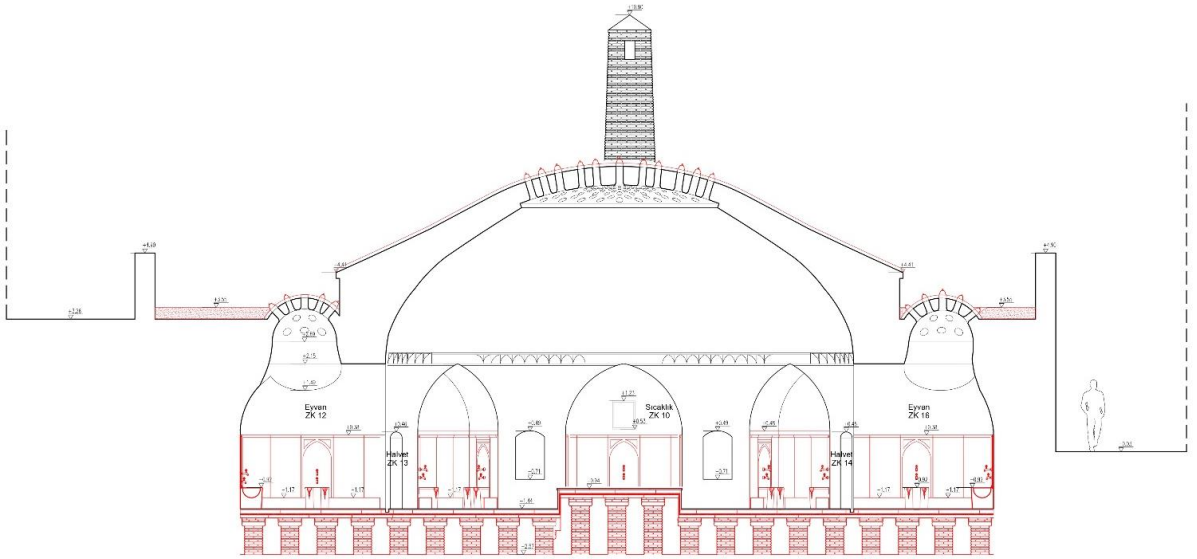
Dijital, matbu kaynaklar ve yerinde gözlem, inceleme ile varlığı belirlenenler

YAPIDAKİ MEVCUT İZLERDEN VE ÖRNEKLERDEN ELDE EDİLEN VERİLER

İzi olan yeri, boyutu ve malzemesi yapıdaki diğer örneklerden bilinenler

RESTİTÜSYON ÖNERİSİ

- Dözlem kaybı, malzeme eksilmesi, kirlenme, kararma gibi hasarlar gerçekleşen bacalar düzenlenmiştir.
- Kubbesi çökmüş eyvan (ZK12) mekanının kubbesi düzeltilmiştir. Bu kubbeye fil gözleri (cam fanus) eklenmiştir.
- Sıcaklık kubbesi üzerindeki çimento esaslı sıva kaldırılarak toprak esaslı malzeme ile kaplanmıştır.
- Sıcaklık fenbesindeki açıklıklar düzenlenmiş ve bu açıklıklara fil gözleri (cam fanus) eklenmiştir.
- Sıcaklık (ZK10) mekanındaki göbek taşı düzenlenmiştir.
- Sıcaklık (ZK10) mekanı zemindeki çap kaldırılarak, bazalt taş kaplamalı olacak şekilde bir öneri getirilmiştir.
- Sıcaklık (ZK10) mekanı zemininde bulunan su oluğu düzenlenmiştir.
- Deva Hamamı Sokak'ta bulunna hamamı duvarında gerçekleşen dözlem kayıpları, emhates ekler ve yanlış müdahaleler gibi hasarlardan arındırılmıştır.
- Diyarbakır Sürçi'nde gerçekleşen imar hareketleri ve altyapı çalışmaları neticesinde artan sokak kotundan dolayı, hamam ile sokak kotu arasındaki fark ortalama 2 ile 2.5 metre arasında değişmektedir. Bu sebeple sokak kotunun düşürülmesine karar verilmiştir.

6-6 KESİTİ

1 0 1 2 4 m

ARALIK 2023	ABDALDEDE MAHALLESİ GAZİ CADDESİ NO:76 SUR/DİYARBAKIR	ADA	PAFTA	PARSEL	DEVA (DEVE) HAMAMI	DANIŞMAN: DOÇ DR. BURCU SELCEN COŞKUN	HAZIRLAYAN: MİMAR ÖMER VEHBİ HAKSEVEN	PAFTA: 72
		398	19	3				

EK E 5. 13 : 6-6 Kesit Çizimi- II. Dönem Restitüsyonu (Hakseven, 2023).

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANABİLİM DALI
KORUMA VE RESTİTÜSYON PROGRAMI YÜKSEK LİSANS TEZİ

II. DÖNEM RESTİTÜSYONU

VARLIĞI KESİN BİLİNENLER

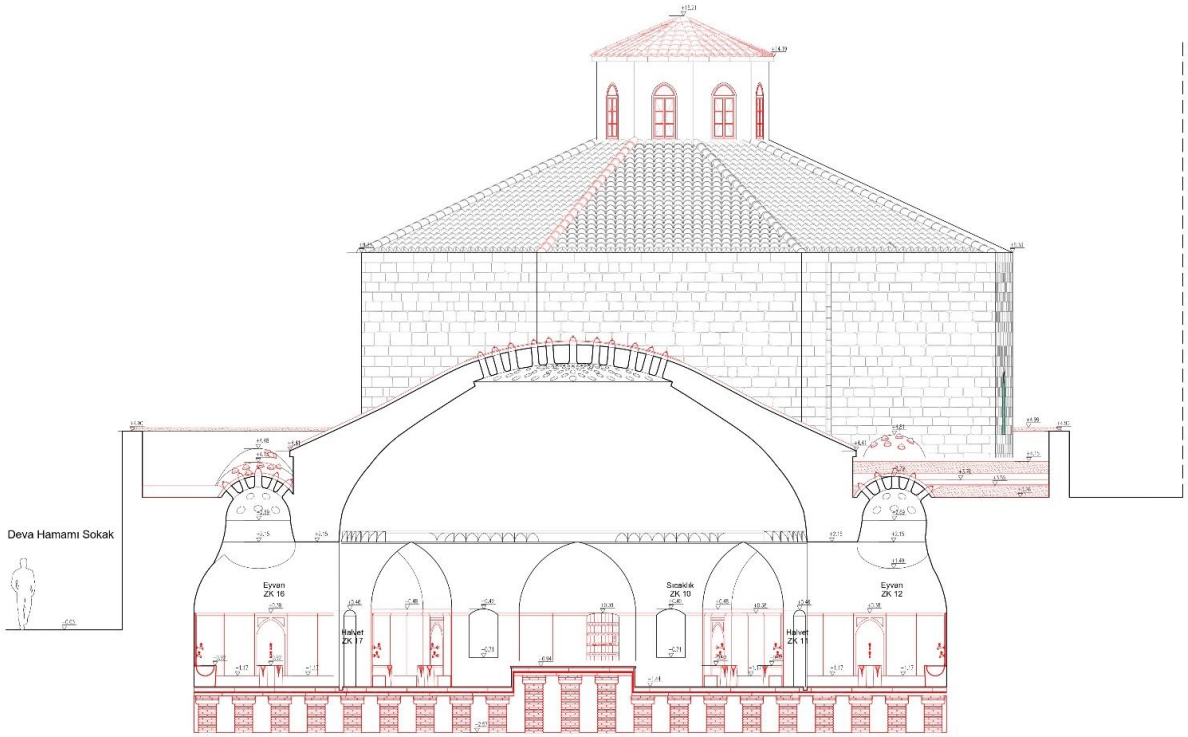
Yapının mevcut halinde var olması ile varlığı kesin olarak bilinenler

ANALOJİ ÇALIŞMALARI İLE ELDE EDİLEN VERİLER

Dijital, matbu kaynaklar ve yerinde gözlem, inceleme ile varlığı belirlenenler

YAPIDAKİ MEVCUT İZLERDEN VE ÖRNEKLERDEN ELDE EDİLEN VERİLER

İzi olan yeri, boyutu ve malzemesi yapıdaki diğer örneklerden bilinenler

RESTİTÜSYON ÖNERİSİ

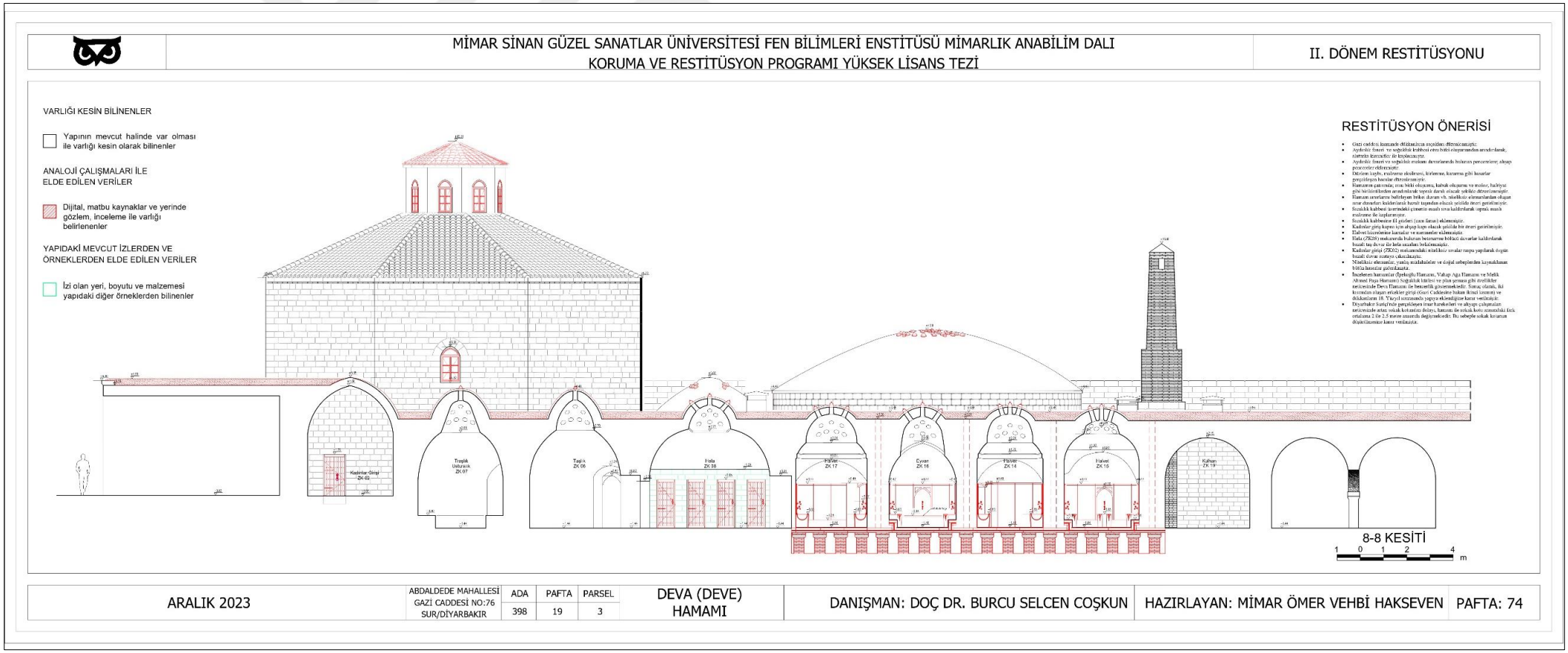
- Aydınlık feneri ve soğukluk kubbesi otsu bitki oluşumundan arındırılarak, alıştırka kireçmiler ile kaplanmıştır.
- Aydınlık feneri ve soğukluk mekanı duvarlarında bulunan pencerelere; ahşap pencereler eklenmiştir.
- Yerinden oynama ve malzeme eksilmesi gibi hasarlar gerçekleşen toprak künkler düzenlenmiştir.
- Hamamın çatısında; otsu bitki oluşumu, kabuk oluşumu ve moloz, hafriyat gibi birikintilerden arındırılarak toprak damlı olacak şekilde düzenlenmiştir
- Düzlem kaybı, malzeme eksilmesi, kirlenme, kararma gibi hasarlar gerçekleşen bacalar düzenlenmiştir.
- Kubbesi çökmüş eyvan (ZK12) mekanının kubbesi düzeltilmiştir. Bu kubbeye fil gözleri (cam fanus) eklenmiştir.
- Sıcaklık kubbesi üzerindeki çimento esaslı sıva kaldırılarak toprak esaslı malzeme ile kaplanmıştır.
- Sıcaklık kubbesindeki açıklıklar düzenlenmiş ve bu açıklıklara fil gözleri (cam fanus) eklenmiştir.
- Sıcaklık (ZK10) mekanındaki göbek taşı düzenlenmiştir.
- Sıcaklık (ZK10) mekanı zemindeki çap kaldırılarak, bozalt taş kaplamalı olacak şekilde bir öneri getirilmiştir.
- Sıcaklık (ZK 10) mekanı zemininde bulunan su oluğu düzenlenmiştir.
- Deva Hamamı Sokak'ta bulunan hamam duvarında gerçekleşen düzlem kayıpları, mühdes ekler ve yanlış müdahaleler gibi hasarlardan arındırılmıştır.
- Diyarbakır Sur içinde gerçekleşen imar hareketleri ve altyapı çalışmaları neticesinde artan sokak kotundan dolayı, hamam ile sokak kotu arasındaki fark ortalama 2 ile 2,5 metre arasında değişmektedir. Bu sebeple sokak kotunun düşürülmesine karar verilmiştir.

7-7 KESİTİ

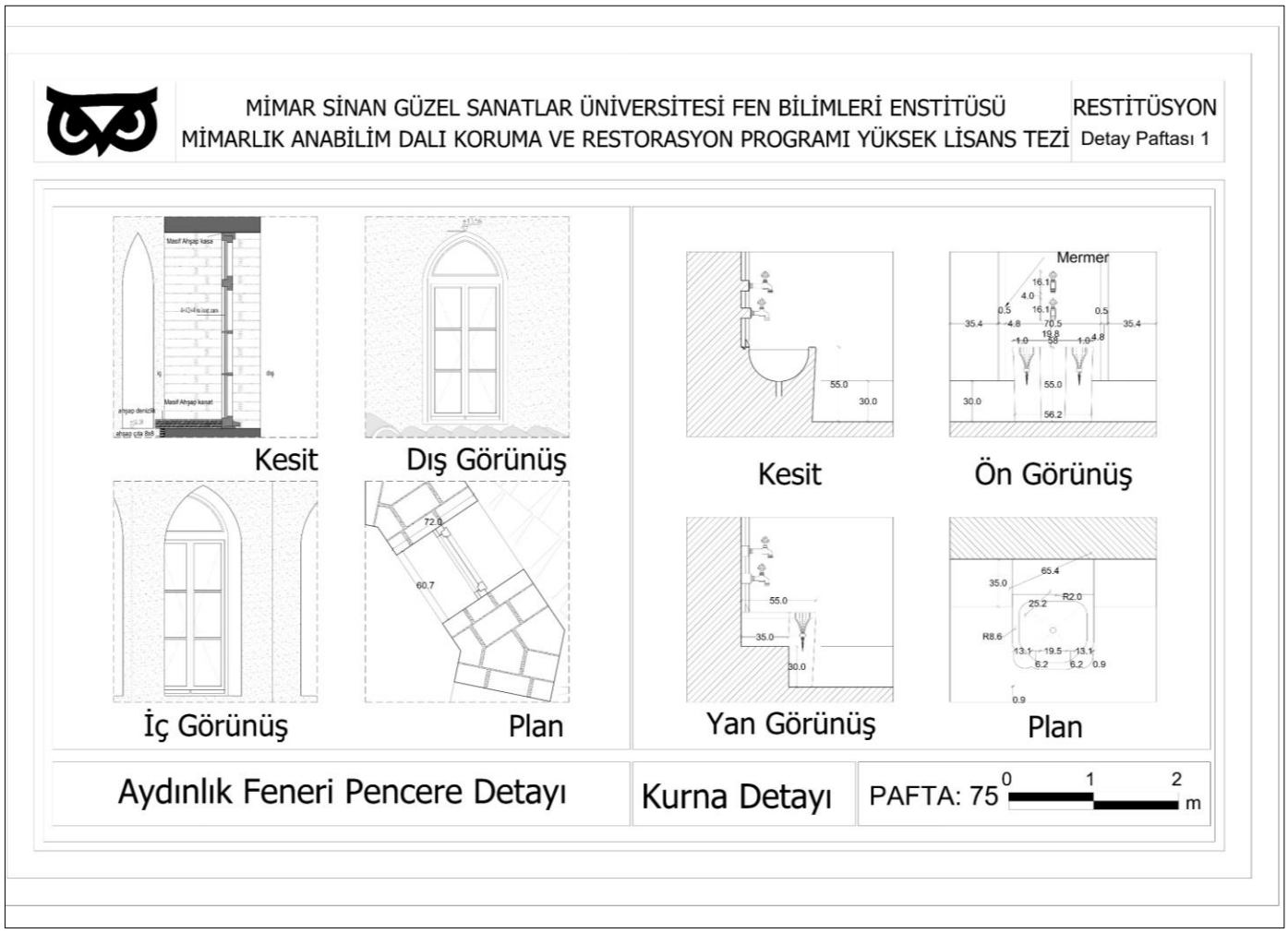
1 0 1 2 4 m

ARALIK 2023	ABDALDEDE MAHALLESİ GAZİ CADDESİ NO:76 SUR/DİYARBAKIR	ADA 398	PAFTA 19	PARSEL 3	DEVA (DEVE) HAMAMI	DANIŞMAN: DOÇ DR. BURCU SELCEN COŞKUN	HAZIRLAYAN: MİMAR ÖMER VEHBİ HAKSEVEN	PAFTA: 73

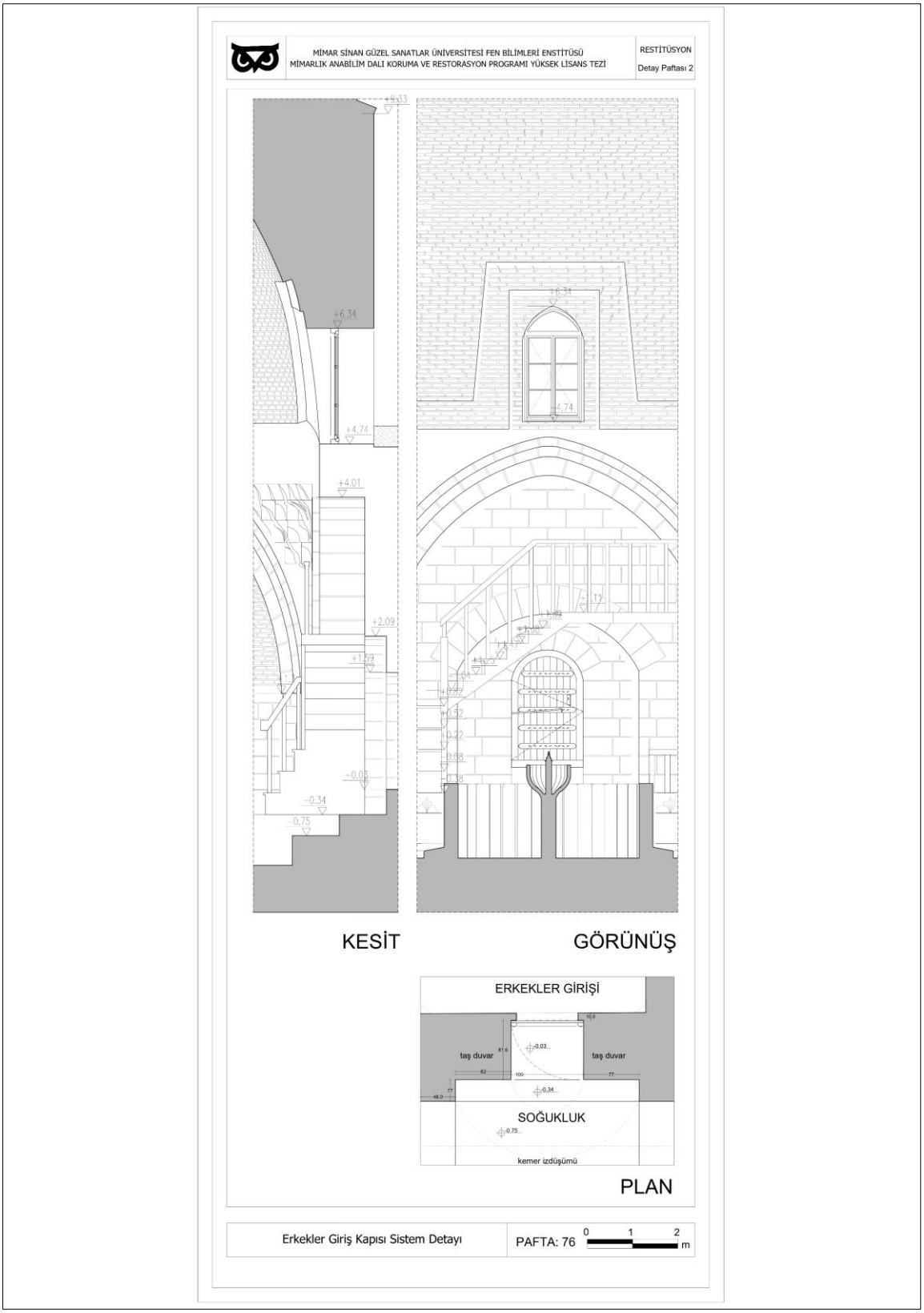
EK E 5. 14 : 7-7 Kesit Çizimi- II. Dönem Restitüsyonu (Hakseven, 2023).

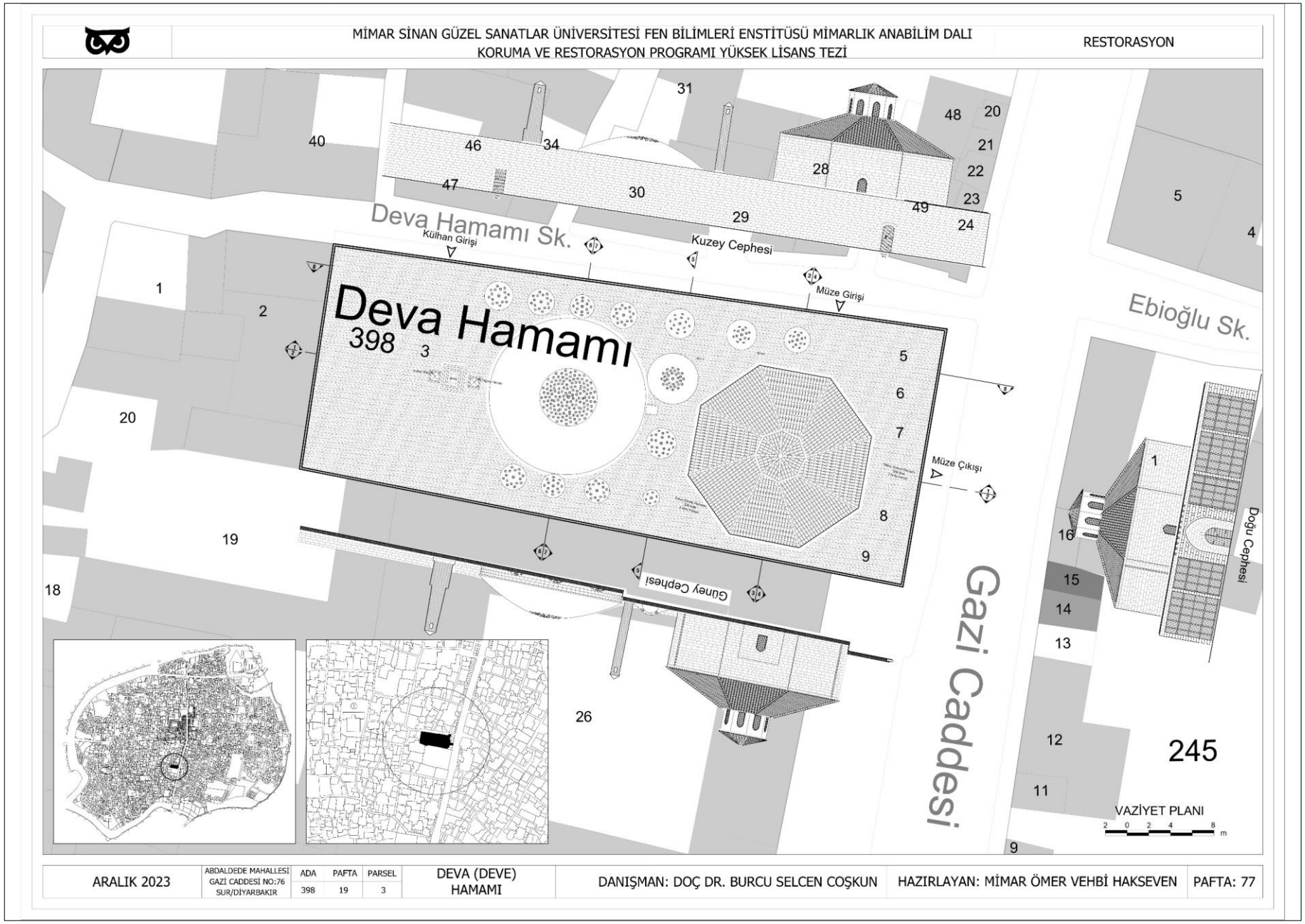
EK E 5. 15 : 8-8 Kesit Çizimi- II. Dönem Restitüsyonu (Hakseven, 2023).

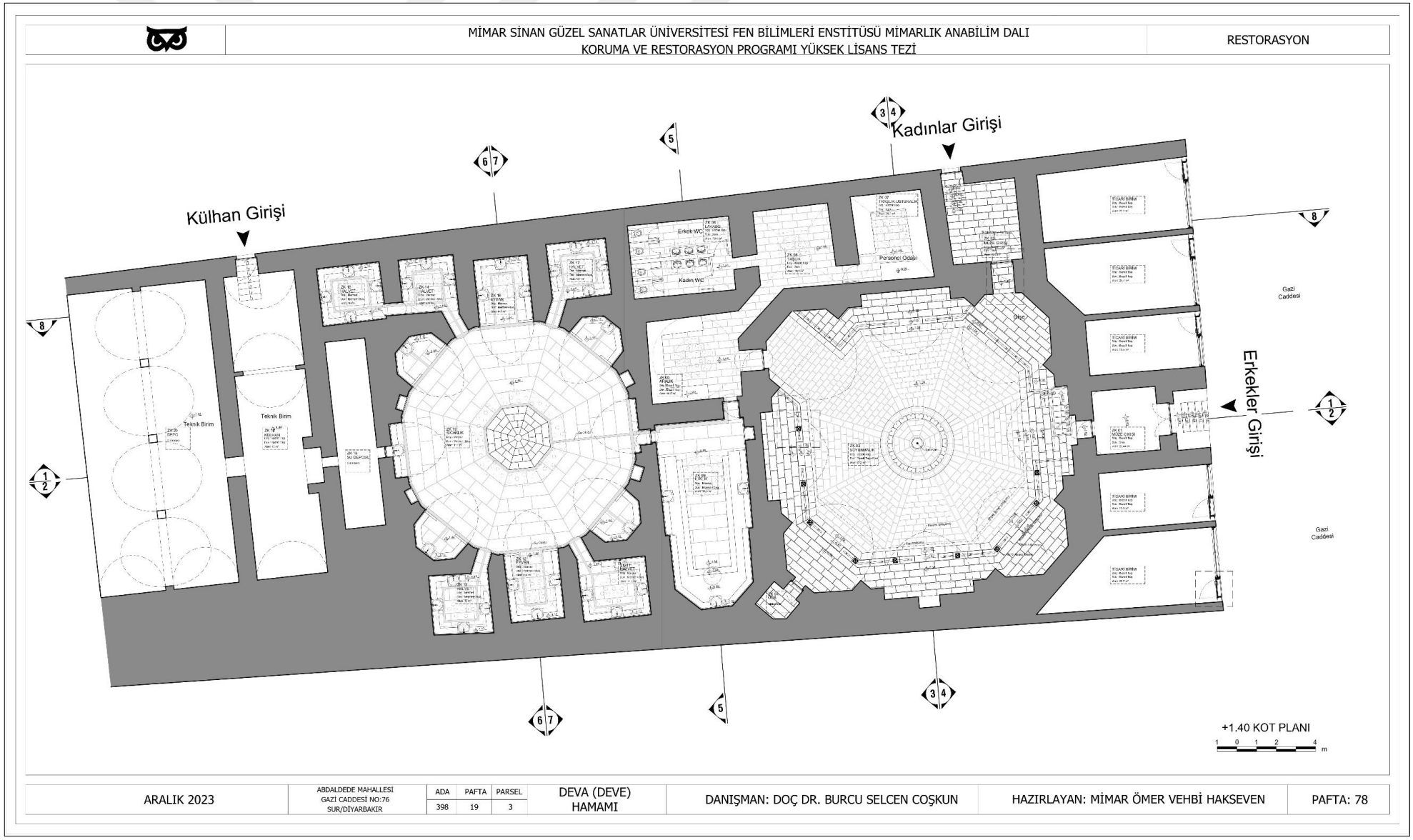
EK E 5. 16 : Detay Paftası 1 Çizimi- II. Dönem Restitüsyonu (Hakseven, 2023).

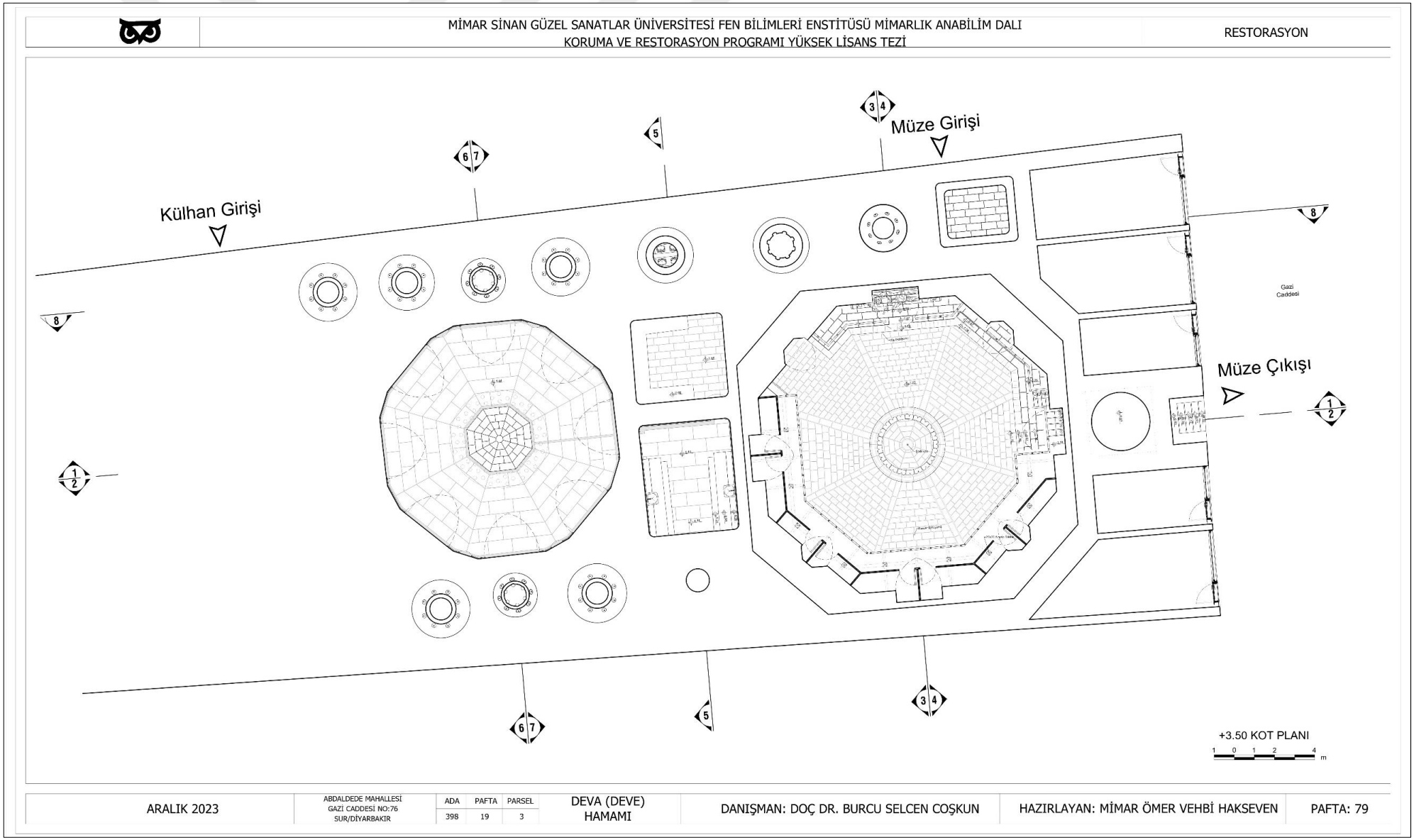
EK E 5. 17 : Detay Paftası 2 Çizimi- II. Dönem Restitüsyonu (Hakseven, 2023).

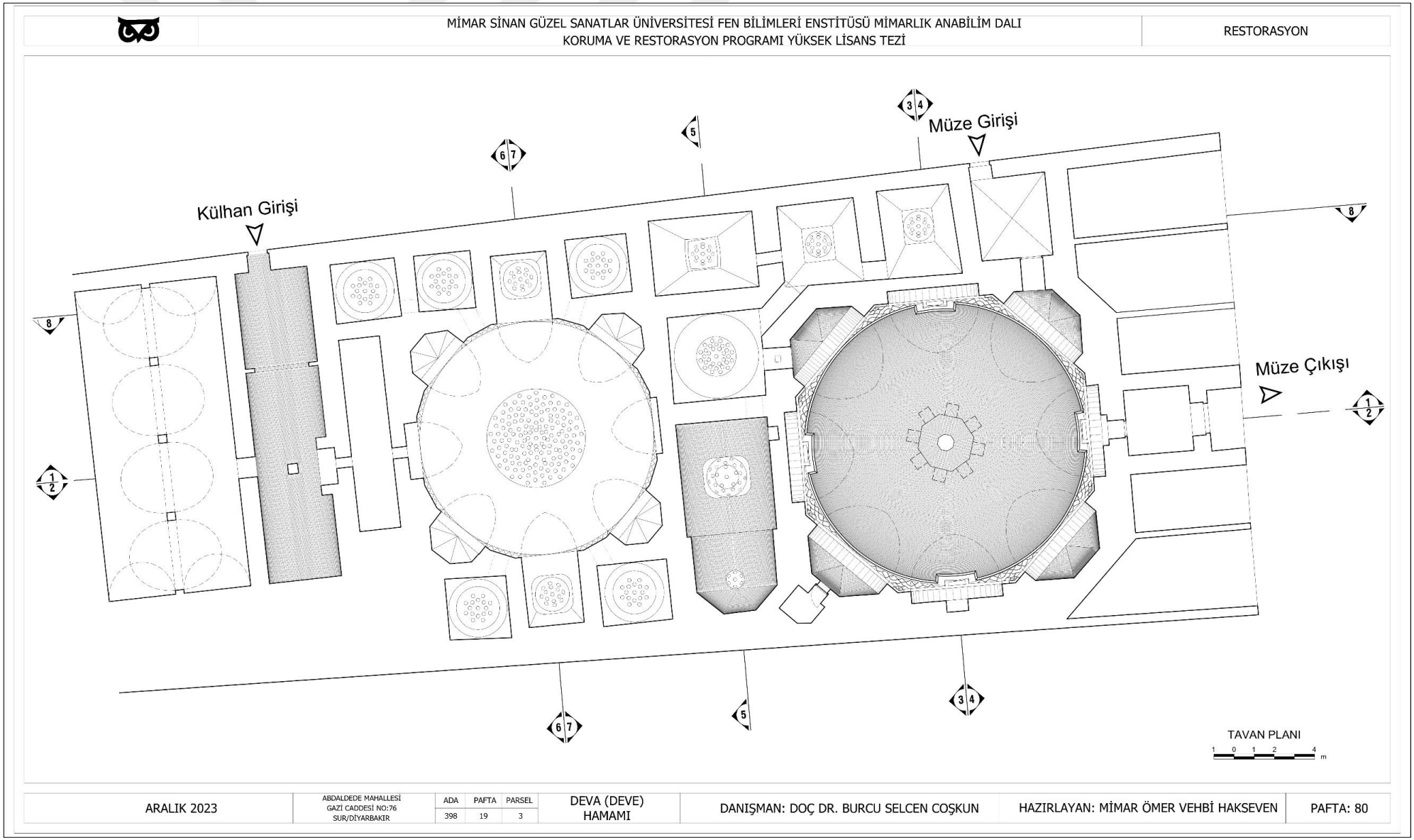
EK E 6. 1 : Vaziyet Plan Çizimi- Restorasyon (Hakseven, 2023).

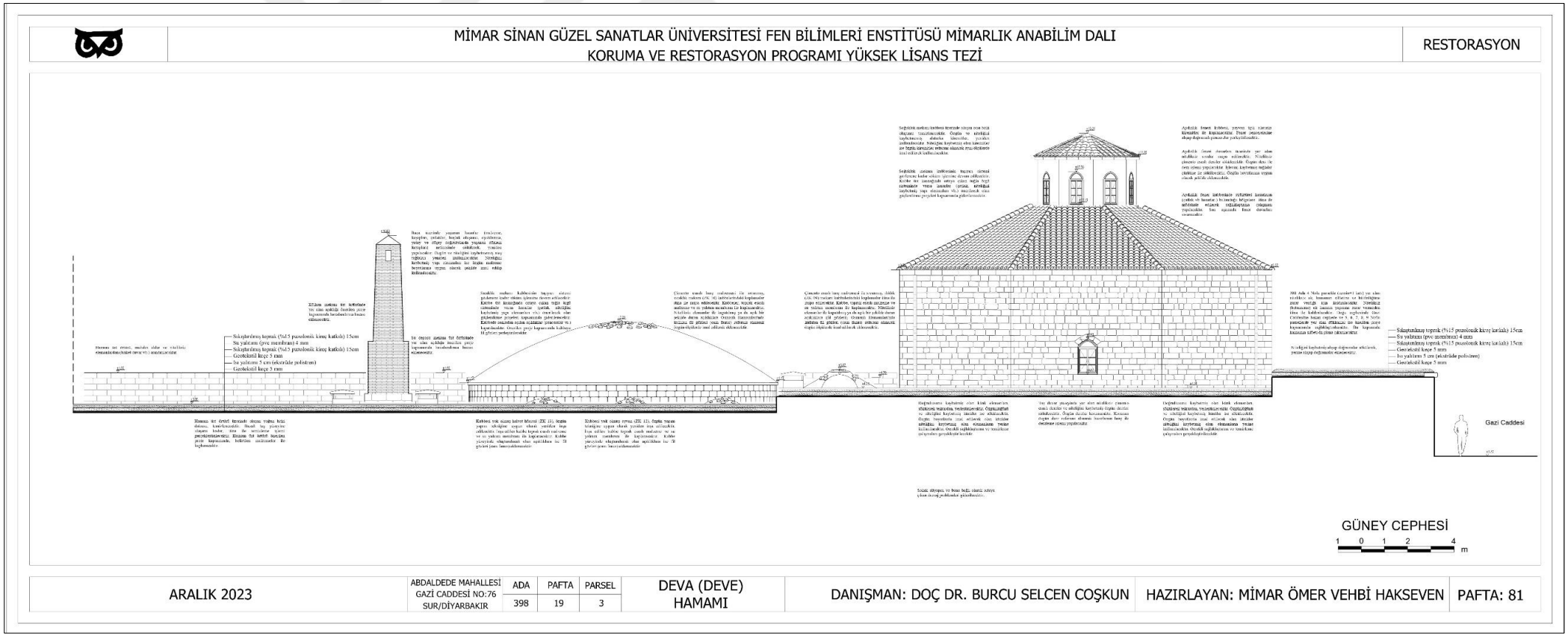
EK E 6. 2 : +1.40 Kot Plan Çizimi- Restorasyon (Hakseven, 2023).

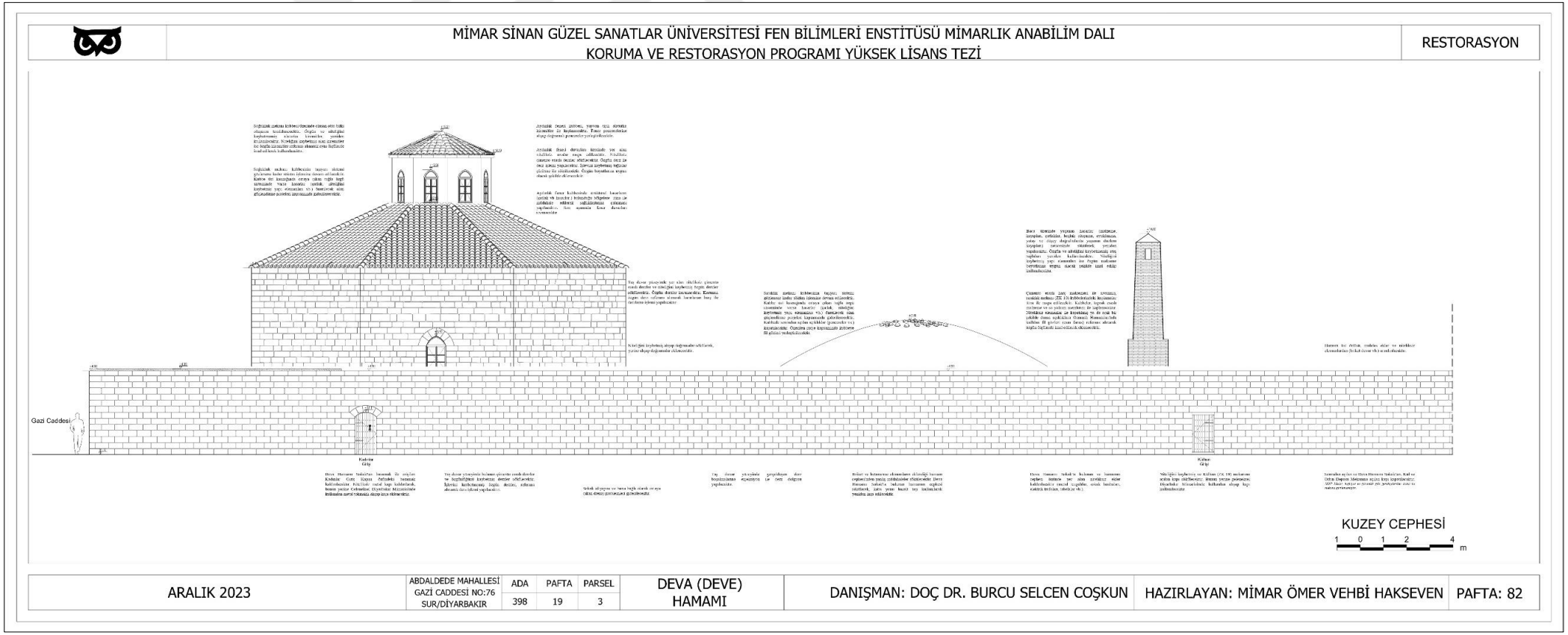
EK E 6. 3 : +3.50 Kot Plan Çizimi- Restorasyon (Hakseven, 2023).

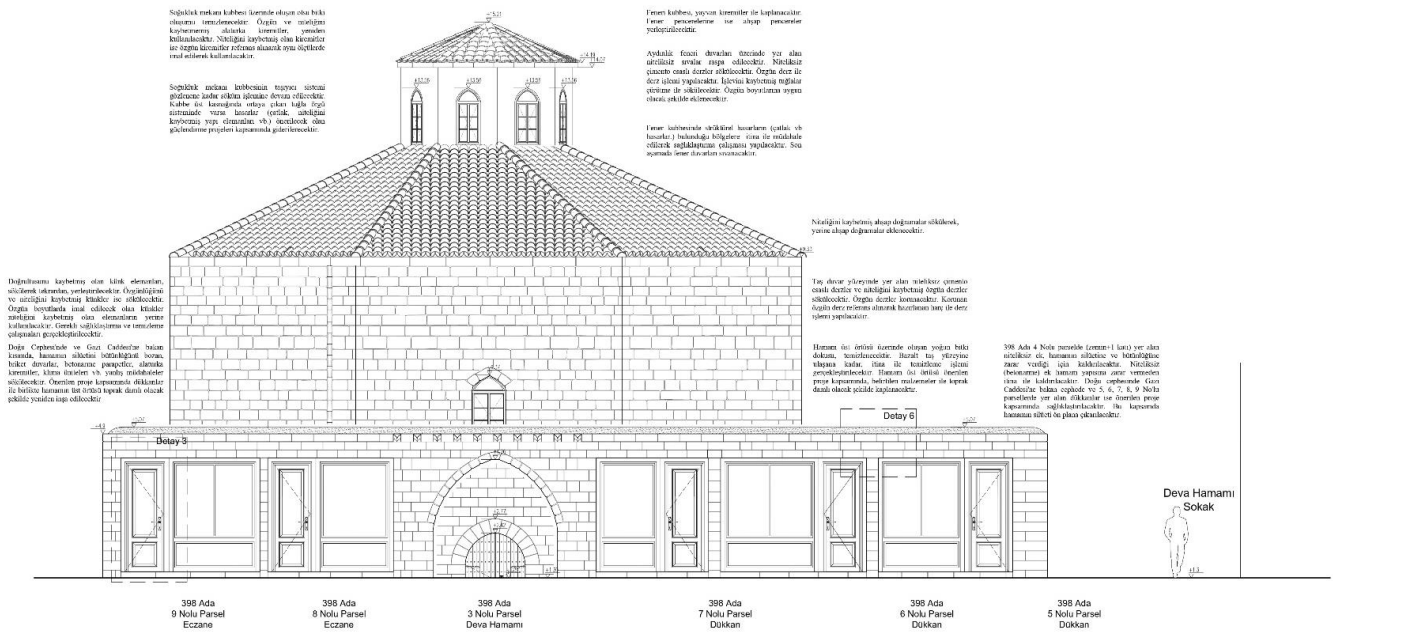
EK E 6. 4 : Tavan Plan Çizimi- Restorasyon (Hakseven, 2023).

EK E 6. 5 : Güney Cephe Çizimi- Restorasyon (Hakseven, 2023).

EK E 6. 6 : Kuzey Cephe Çizimi- Restorasyon (Hakseven, 2023).

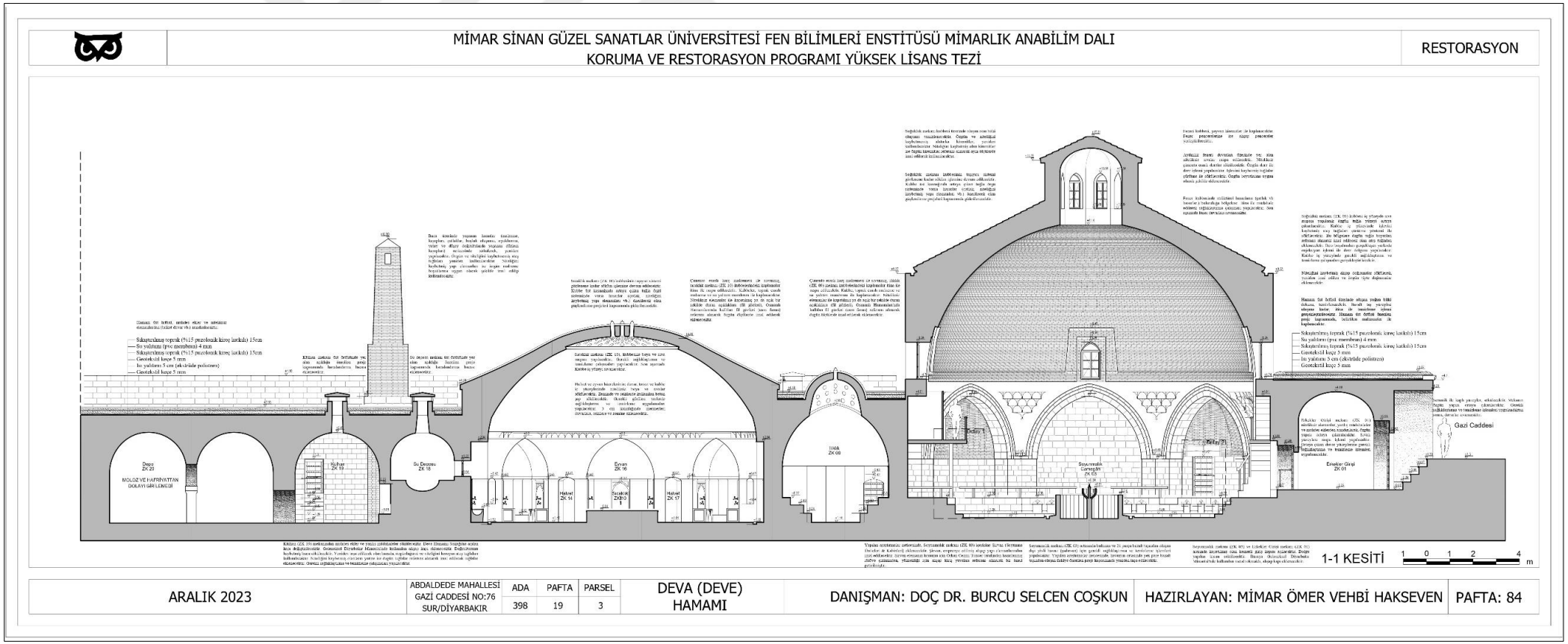

DOĞU CEPHESİ

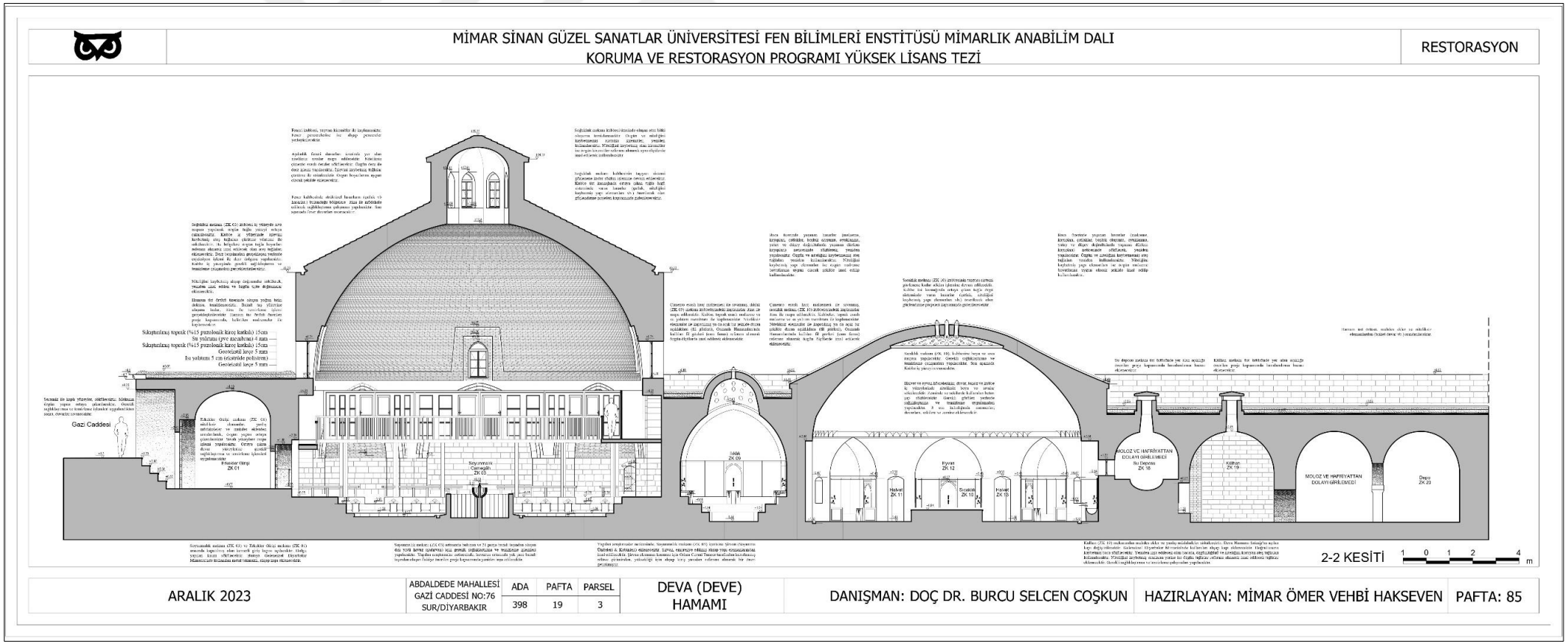
1 0 1 2 4 m

ARALIK 2023	ABDALDEDE MAHALLESİ GAZİ CADDESİ NO:76 SUR/DİYARBAKIR	ADA	PAFTA	PARSEL	DEVA (DEVE) HAMAMI	DANIŞMAN: DOÇ DR. BURCU SELCEN COŞKUN	HAZIRLAYAN: MİMAR ÖMER VEHBİ HAKSEVEN	PAFTA: 83
		398	19	3				

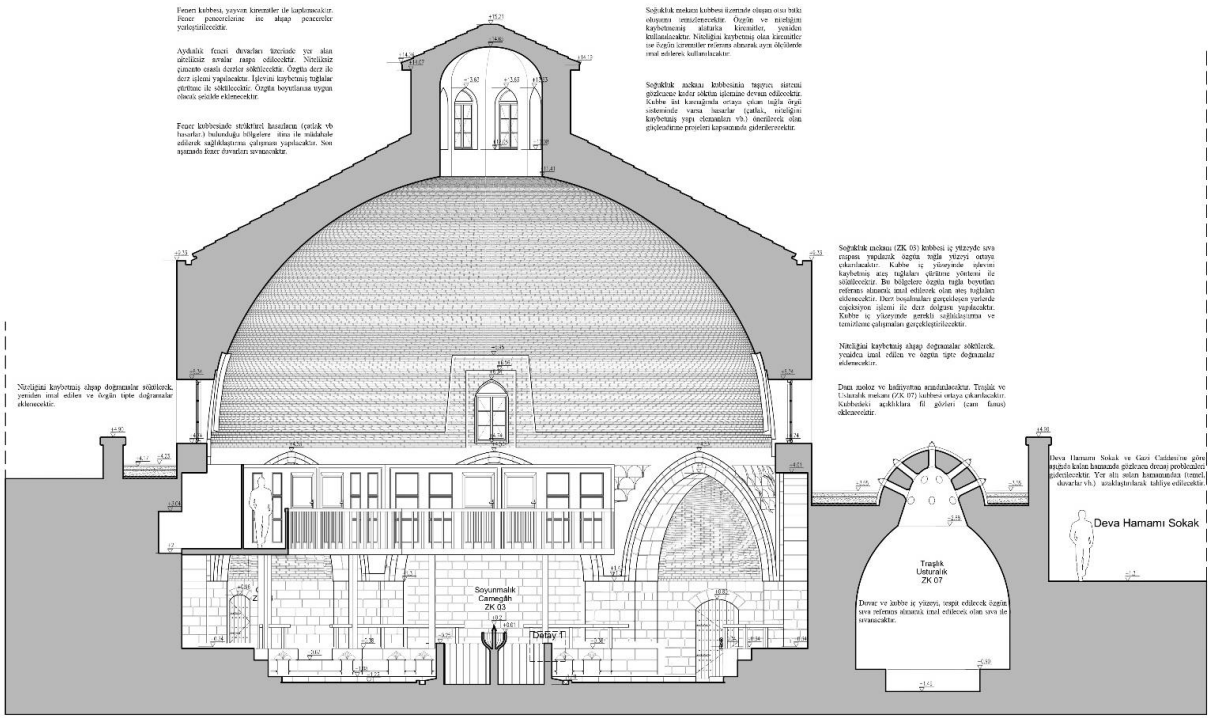
EK E 6. 7 : Doğu Cephe Çizimi- Restorasyon (Hakseven, 2023).

EK E 6. 8 : 1-1 Kesit Çizimi- Restorasyon (Hakseven, 2023).

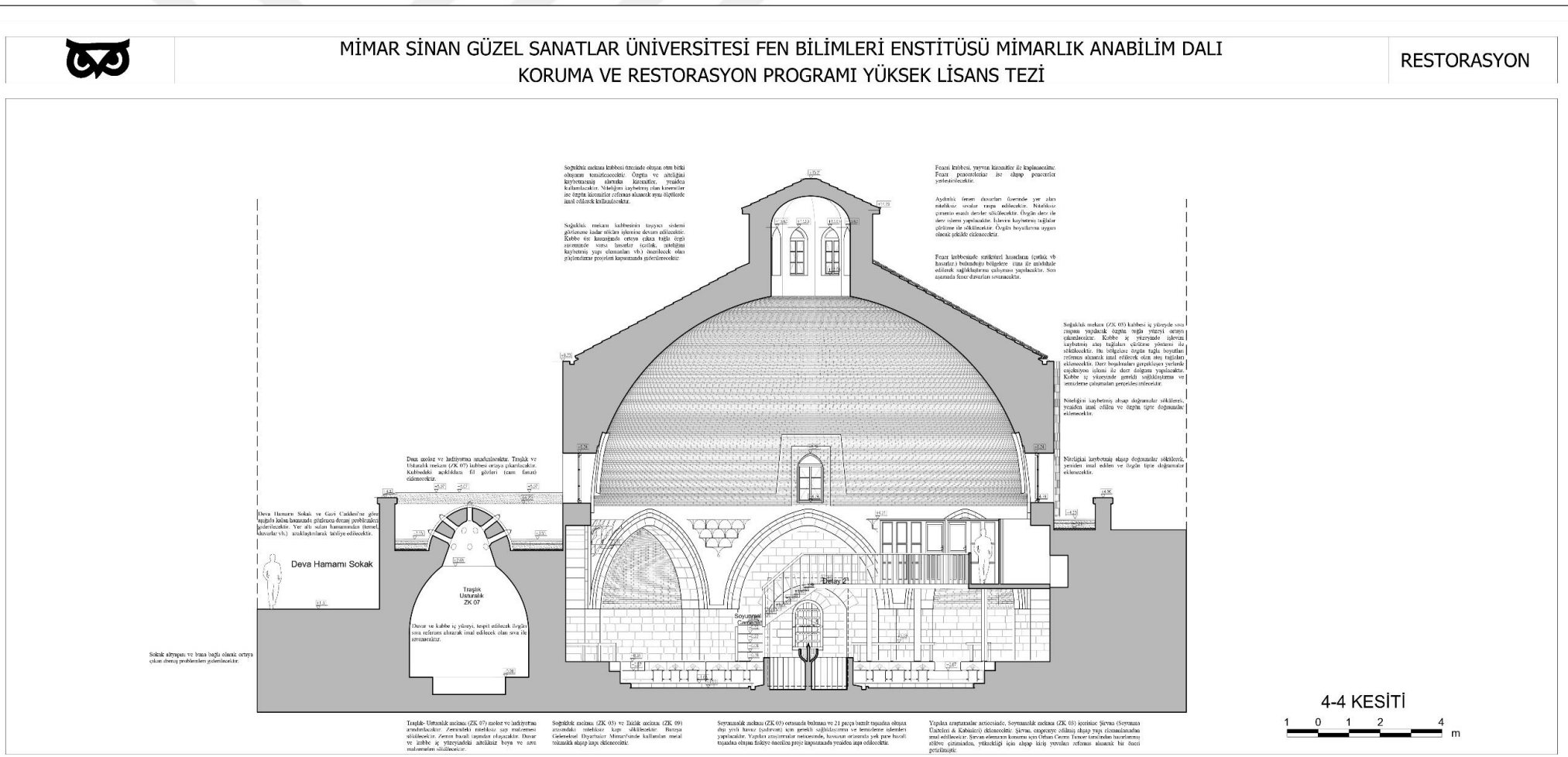

EK E 6. 9 : 2-2 Kesit Çizimi- Restorasyon (Hakseven, 2023).

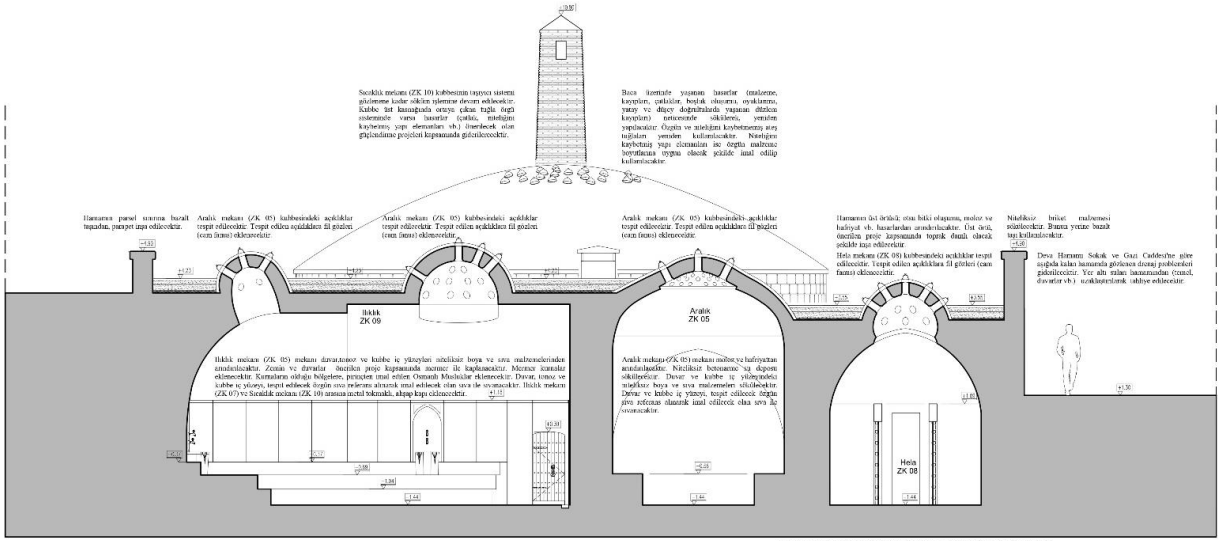

ARALIK 2023	ABDALDEDE MAHALLESİ GAZİ CADDESİ NO:76 SUR/DİYARBAKIR	ADA 398	PAFTA 19	PARSEL 3	DEVA (DEVE) HAMAMI	DANIŞMAN: DOÇ DR. BURCU SELCEN COŞKUN	HAZIRLAYAN: MİMAR ÖMER VEHBİ HAKSEVEN	PAFTA: 86

EK E 6. 10 : 3-3 Kesit Çizimi- Restorasyon (Hakseven, 2023).

EK E 6. 11 : 4-4 Kesit Çizimi- Restorasyon (Hakseven, 2023).

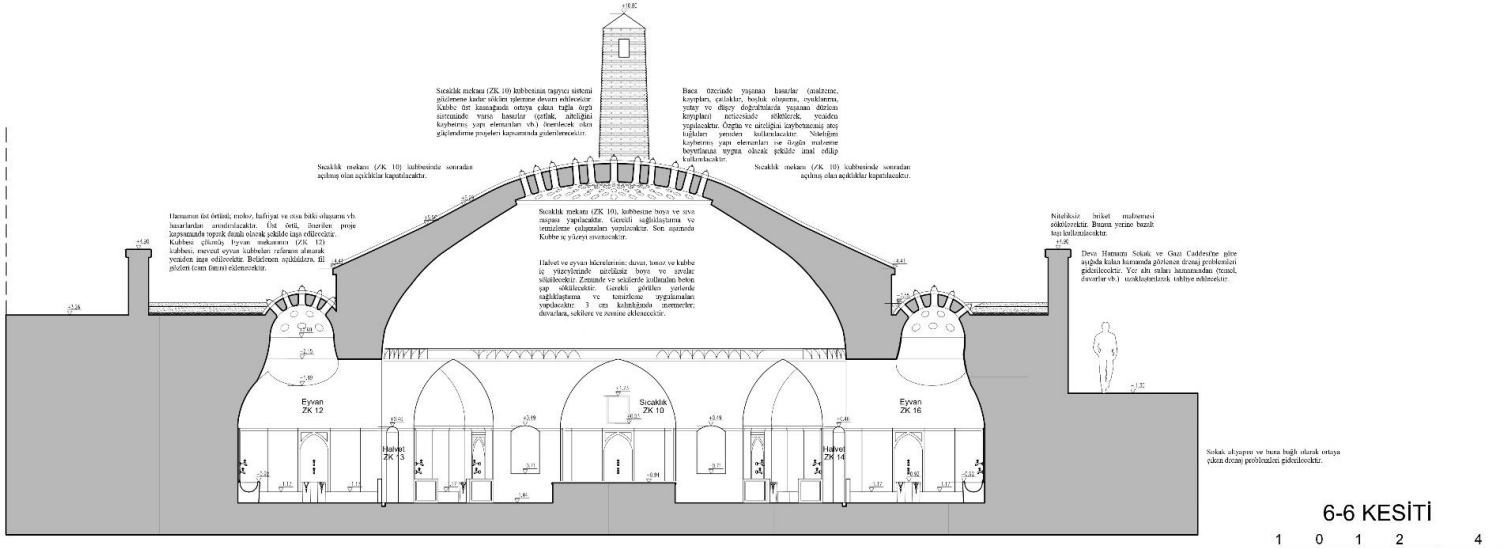

ARALIK 2023	ABDALDEDE MAHALLESİ GAZİ CADDESİ NO:76 SUR/DİYARBAKIR	ADA 398	PAFTA 19	PARSEL 3	DEVA (DEVE) HAMAMI	DANIŞMAN: DOÇ DR. BURCU SELCEN COŞKUN	HAZIRLAYAN: MİMAR ÖMER VEHBİ HAKSEVEN	PAFTA: 88

EK E 6. 12 : 5-5 Kesit Çizimi- Restorasyon (Hakseven, 2023).

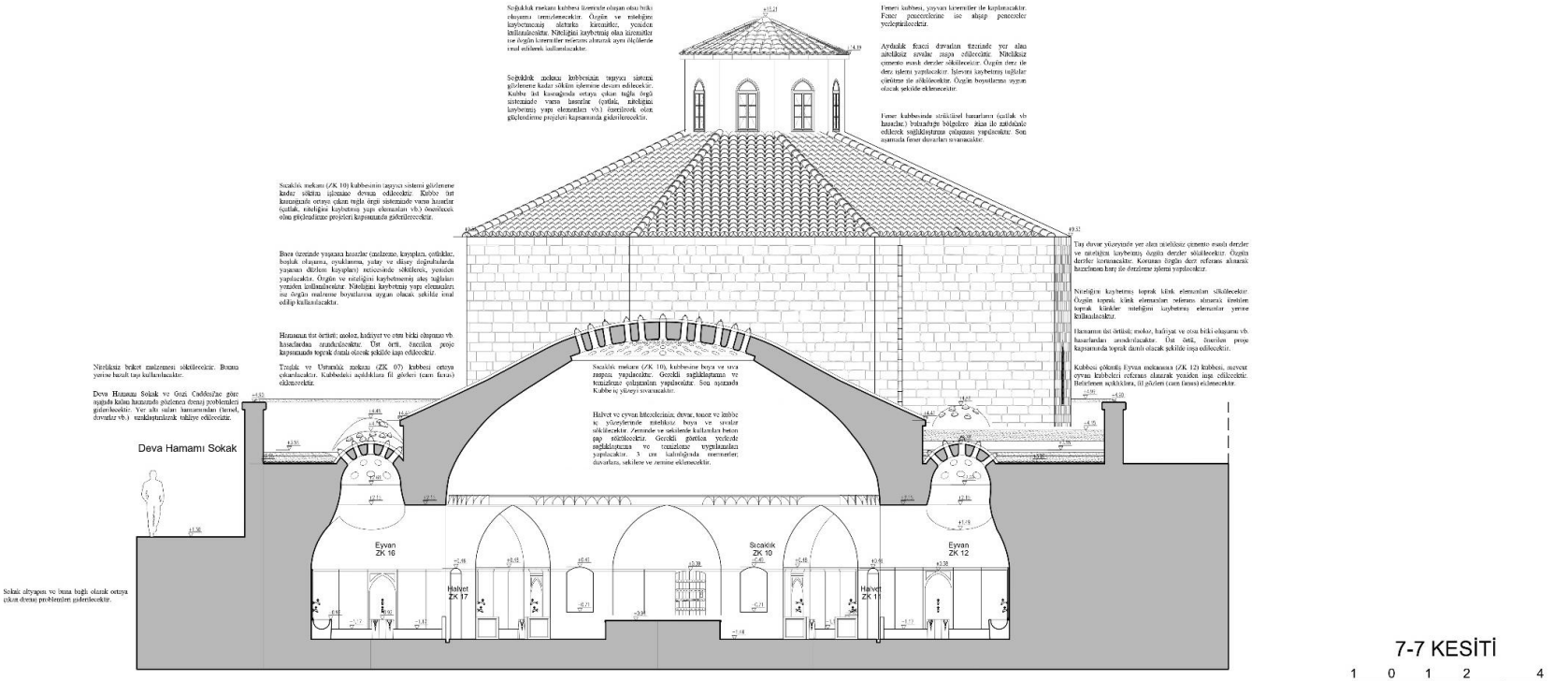
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANABİLİM DALI
KORUMA VE RESTORASYON PROGRAMI YÜKSEK LİSANS TEZİ

RESTORASYON

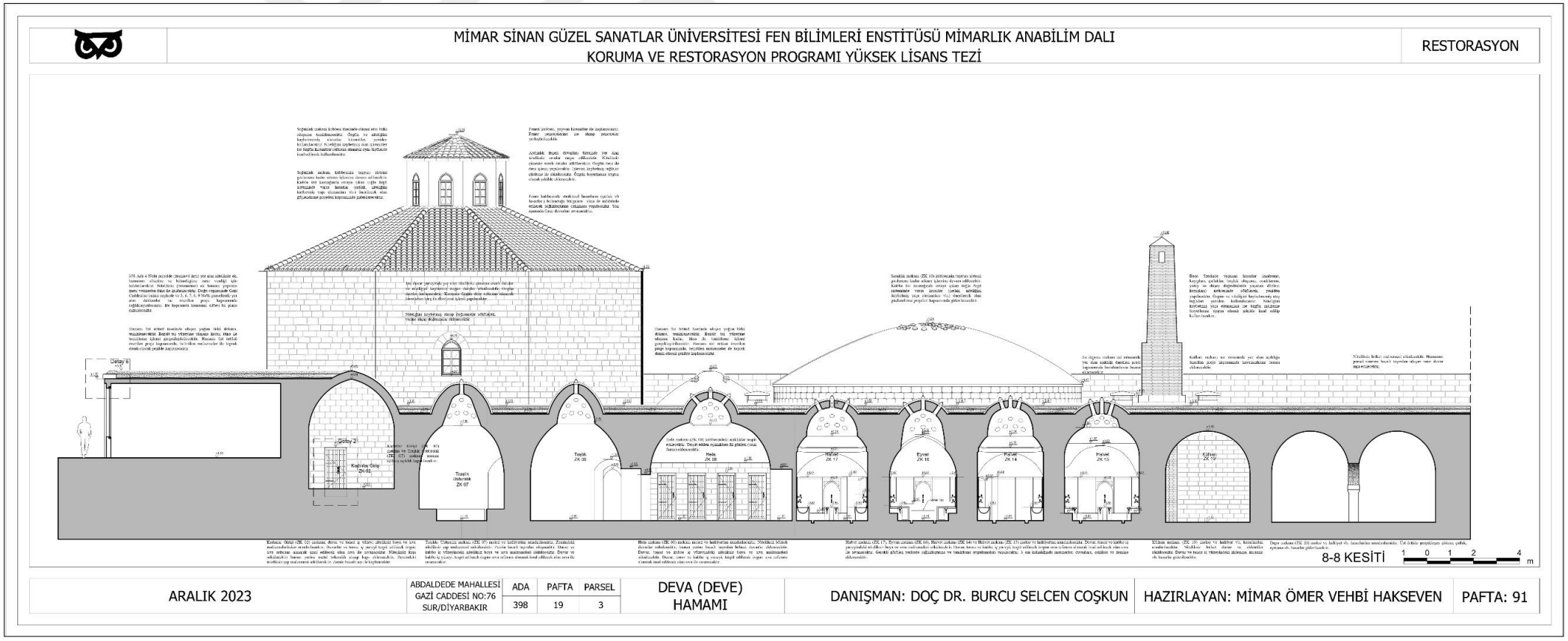
ARALIK 2023	ABDALDEDE MAHALLESİ GAZİ CADDESİ NO:76 SUR/DİYARBAKIR	ADA 398	PAFTA 19	PARSEL 3	DEVA (DEVE) HAMAMI	DANIŞMAN: DOÇ DR. BURCU SELCEN COŞKUN	HAZIRLAYAN: MİMAR ÖMER VEHBİ HAKSEVEN	PAFTA: 89

EK E 6. 13 : 6-6 Kesit Çizimi- Restorasyon (Hakseven, 2023).

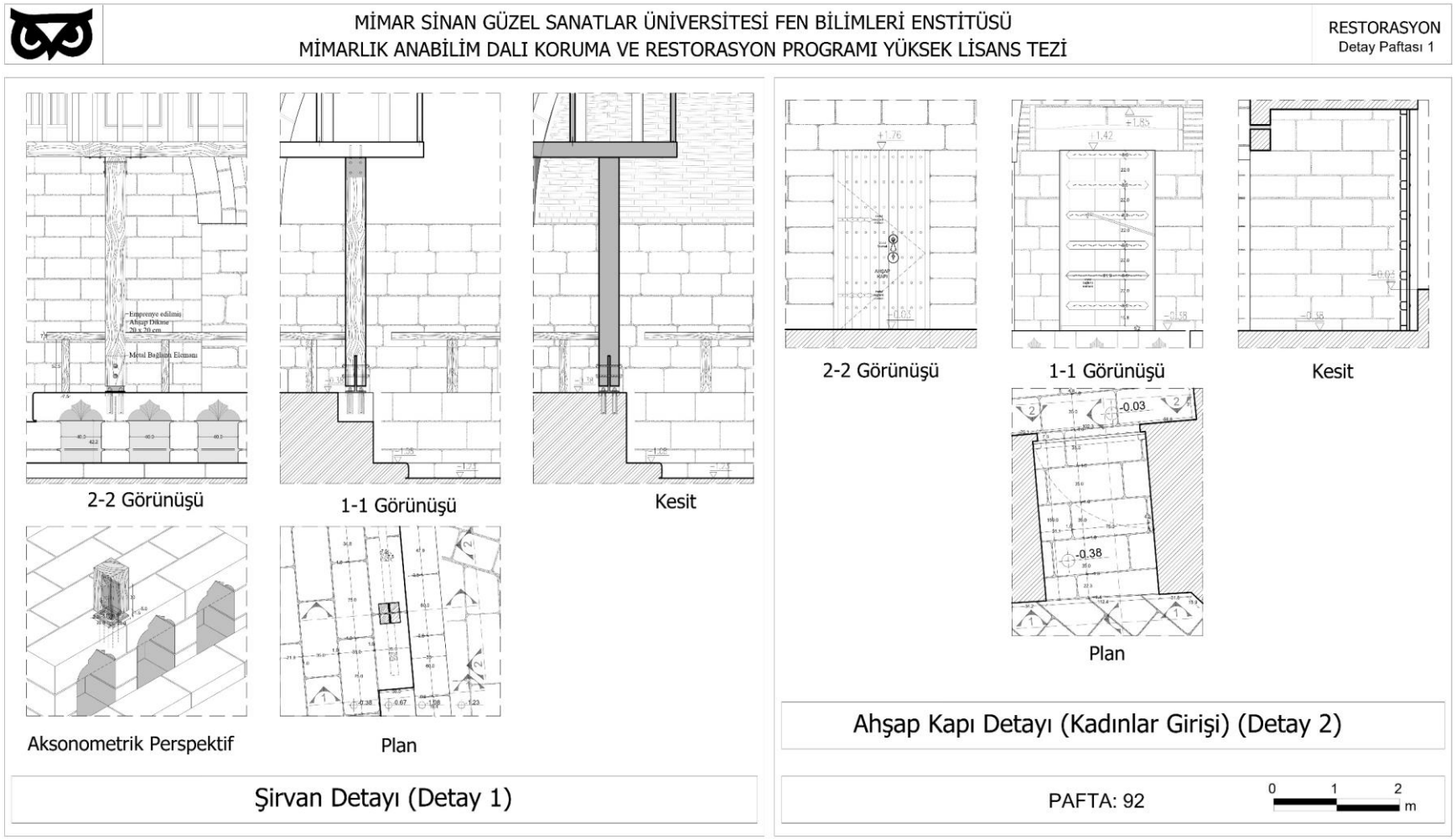

ARALIK 2023	ABDALDEDE MAHALLESİ GAZİ CADDESİ NO:76 SUR/DİYARBAKIR	ADA	PAFTA	PARSEL	DEVA (DEVE) HAMAMI	DANIŞMAN: DOÇ DR. BURCU SELCEN COŞKUN	HAZIRLAYAN: MİMAR ÖMER VEHBİ HAKSEVEN	PAFTA: 90
		398	19	3				

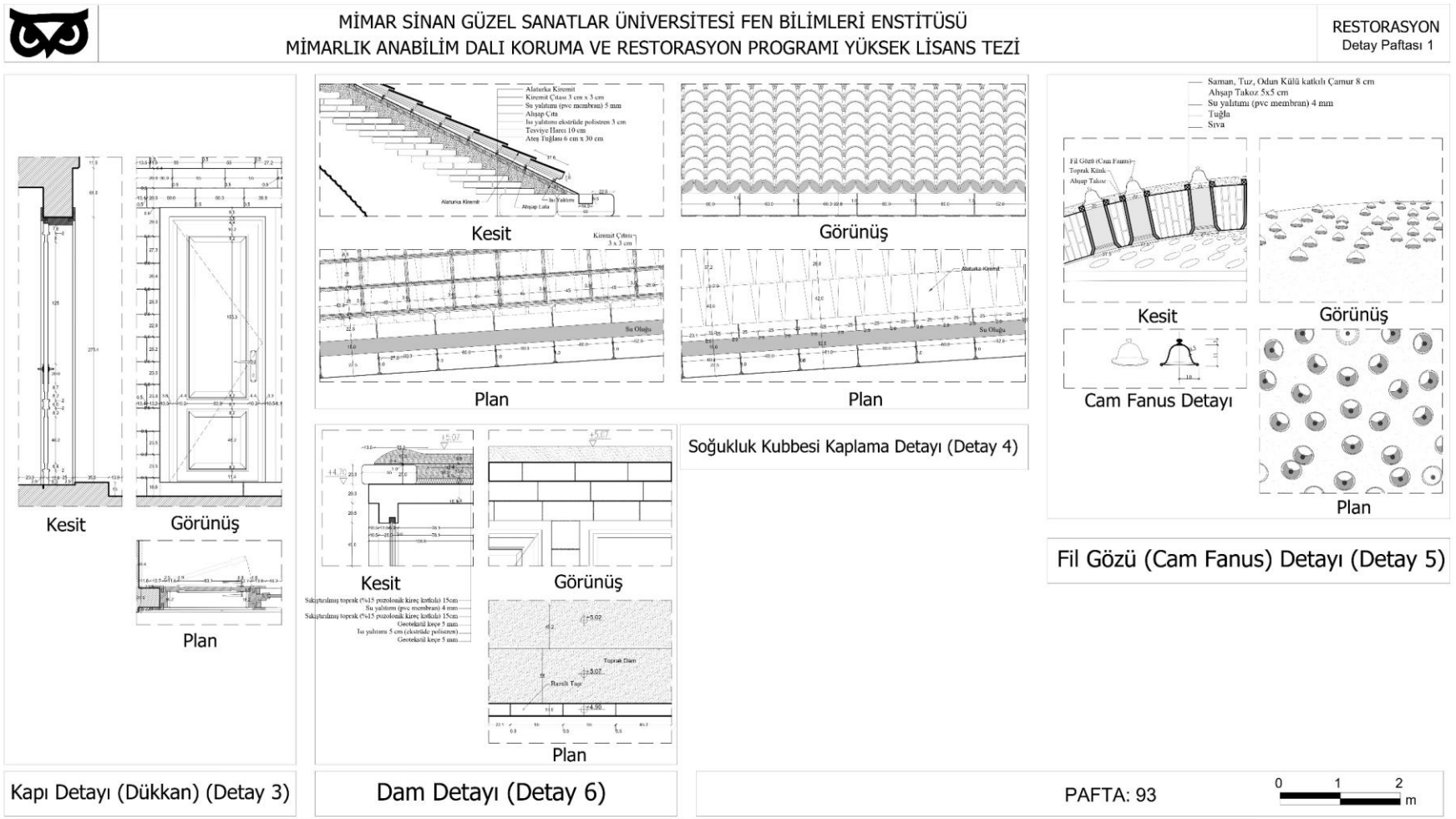
EK E 6. 14 : 7-7 Kesit Çizimi- Restorasyon (Hakseven, 2023).

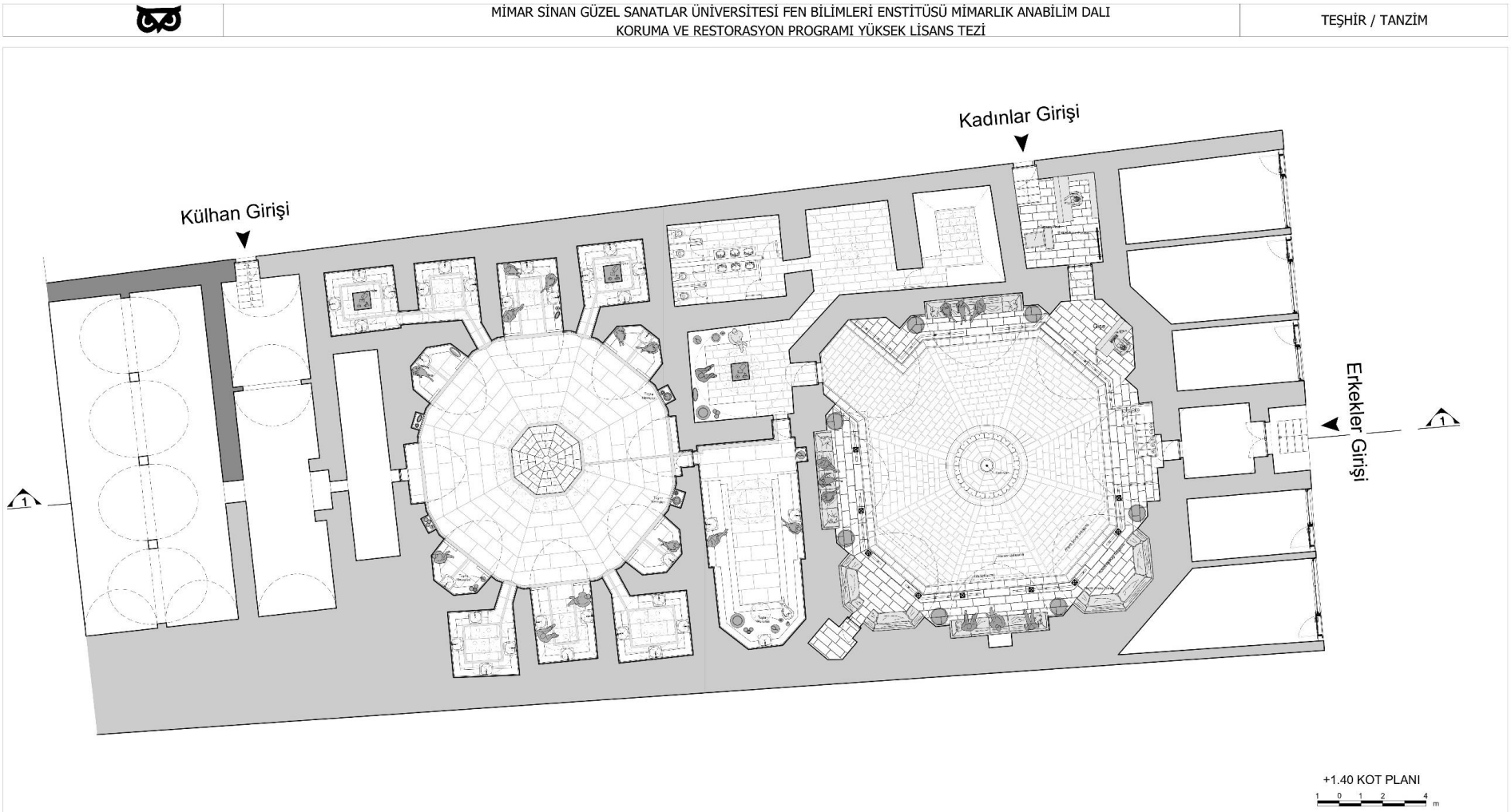
EK E 6. 15 : 8-8 Kesit Çizimi- Restorasyon (Hakseven, 2023).

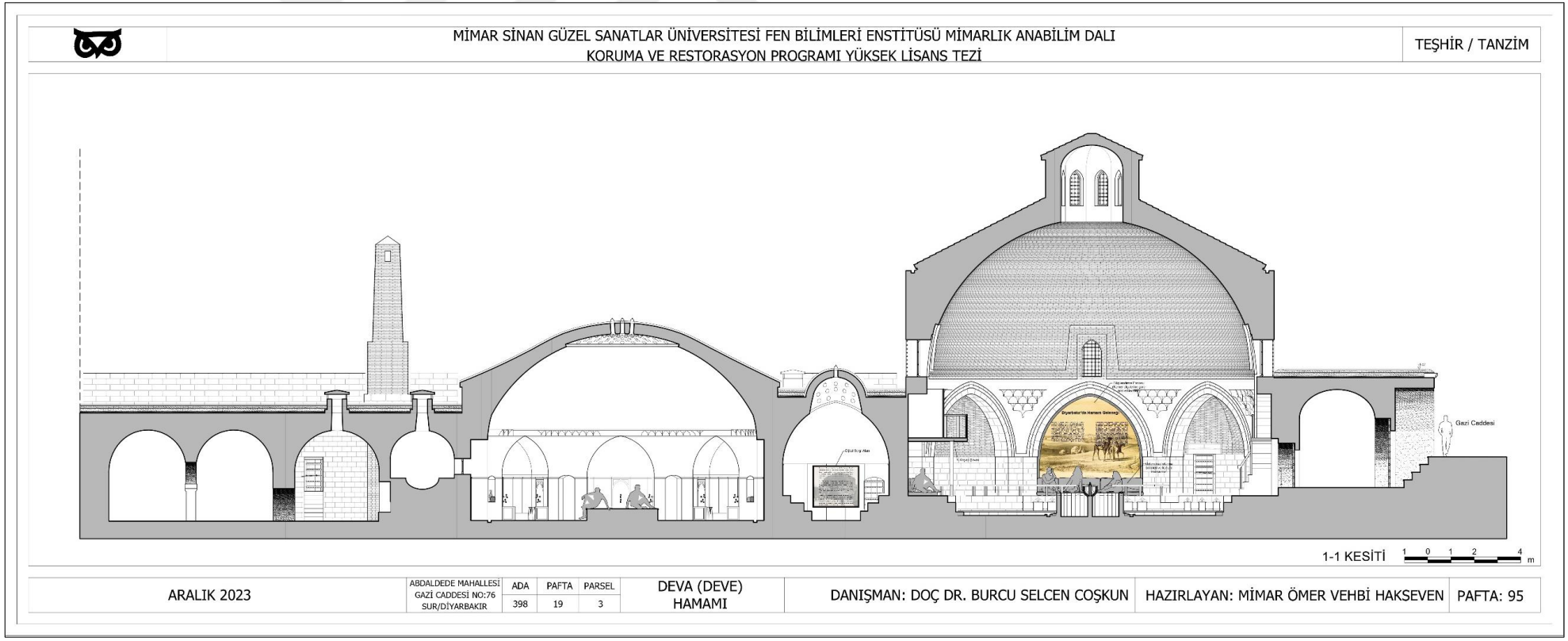
EK E 6. 16 : Detay Paftası 1 Çizimi- Restorasyon (Hakseven, 2023).

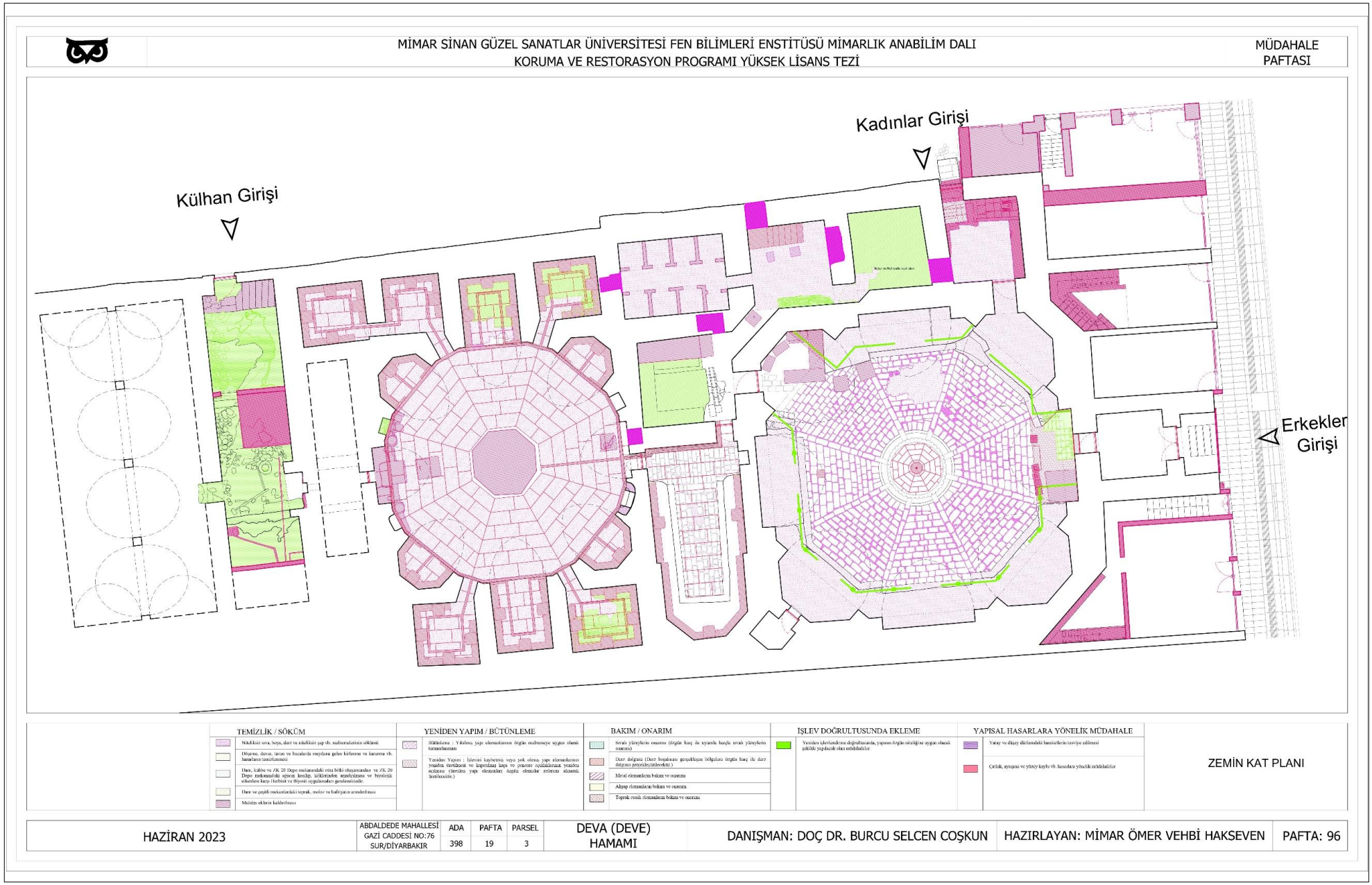
EK E 6. 17 : Detay Paftası 2 Çizimi- Restorasyon (Hakseven, 2023).

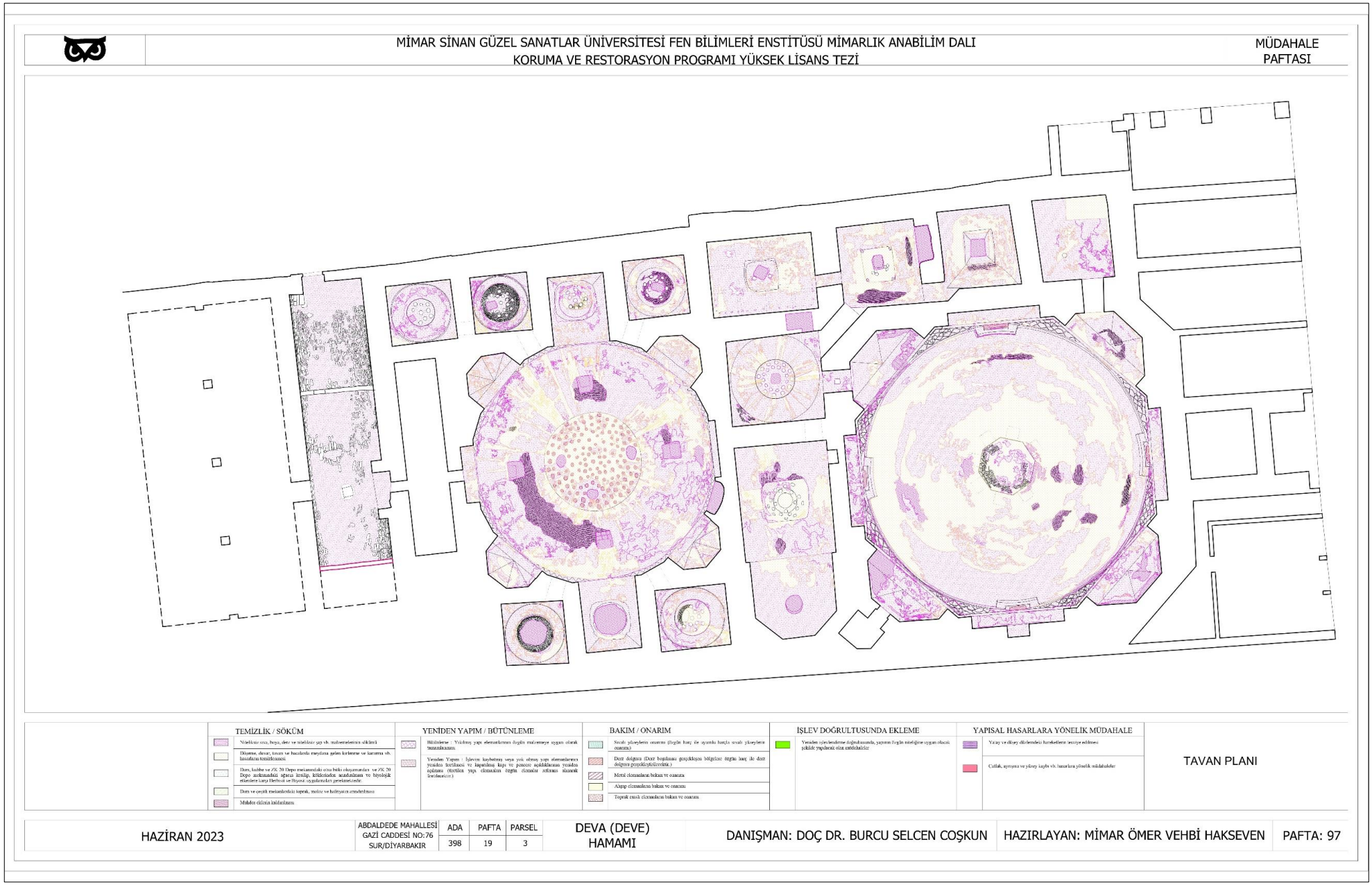
EK E 7. 1 : +1.40 Kot Plan Çizimi- Teşhir/ Tanzim (Hakseven, 2023).

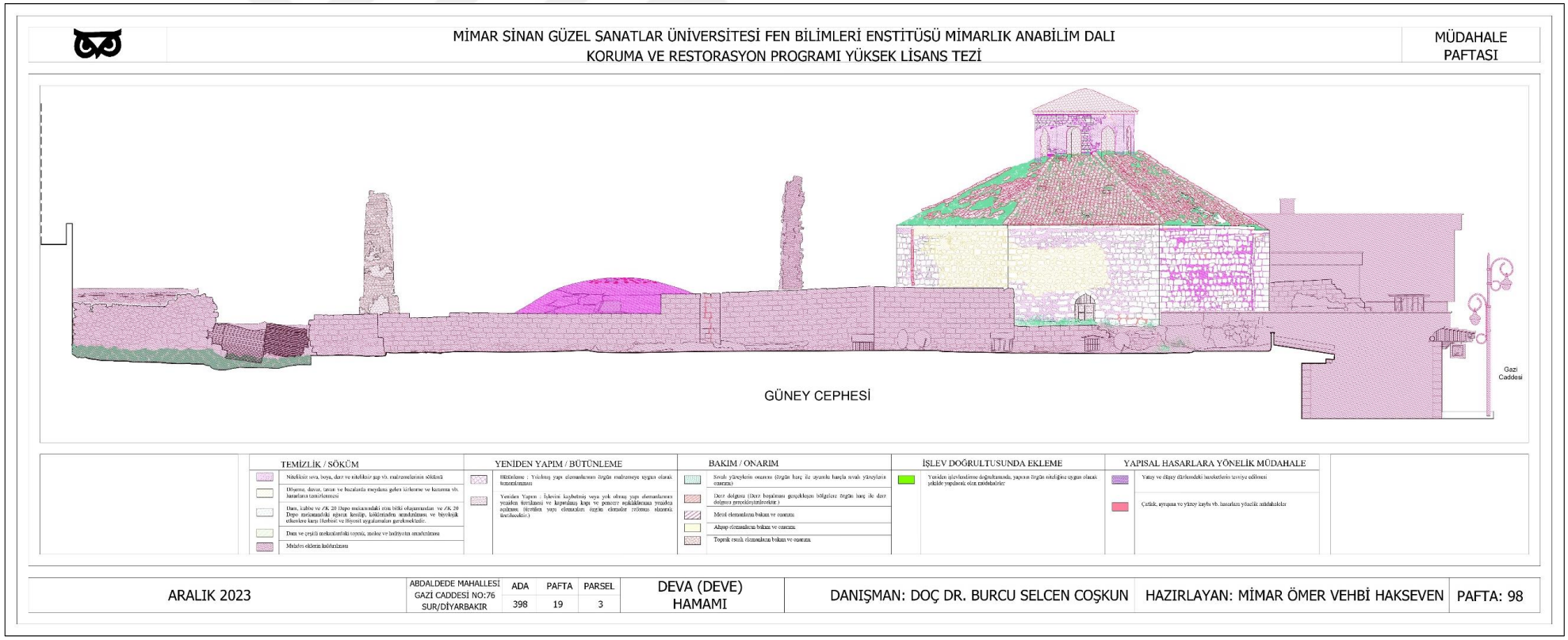
EK E 7. 2 : 1-1 Kesit Çizimi- Teşhir/ Tanzim (Hakseven, 2023).

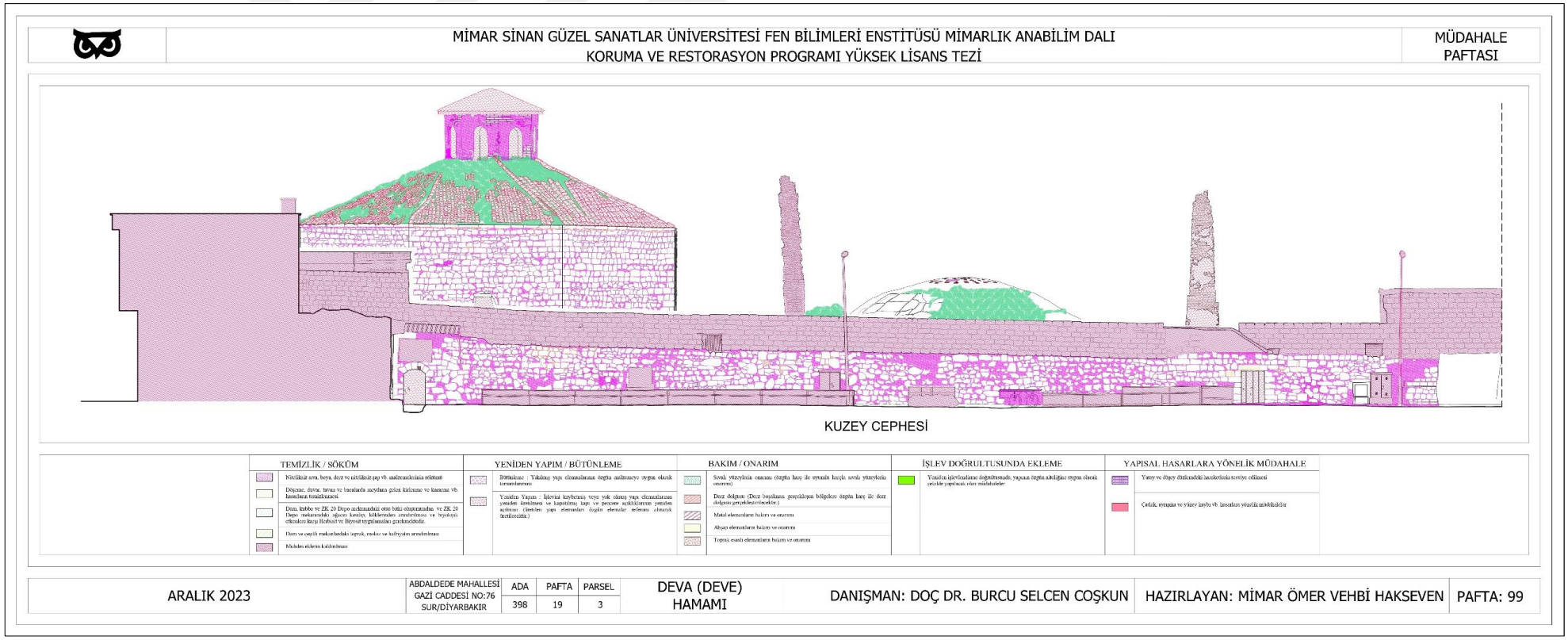
EK E 8. 1 : Zemin Kat Plan Çizimi- Müdahale Paftası (Hakseven, 2023).

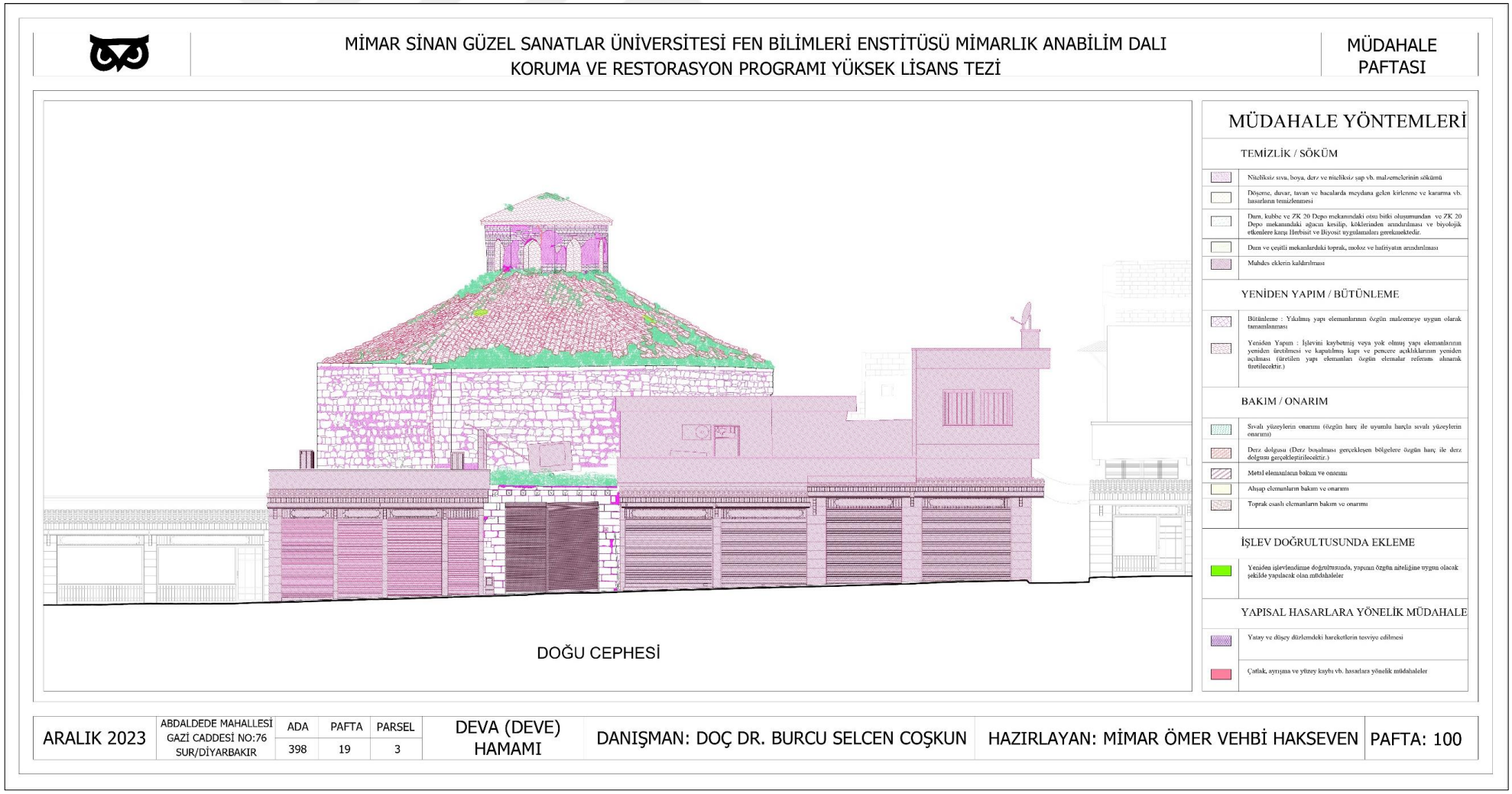
EK E 8. 2 : Zemin Kat Plan Çizimi- Müdahale Paftası (Hakseven, 2023).

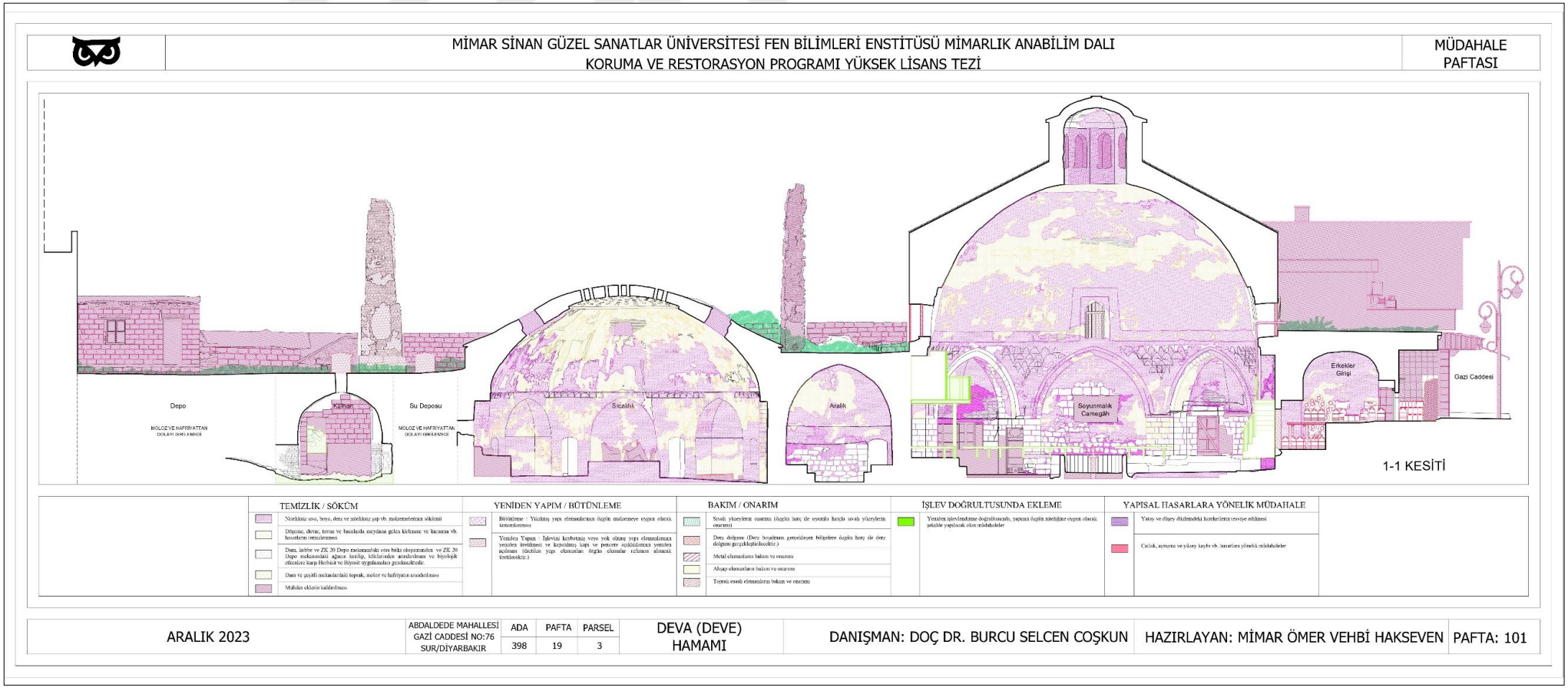
EK E 8. 3 : Güney Cephe Çizimi- Müdahale Paftası (Hakseven, 2023).

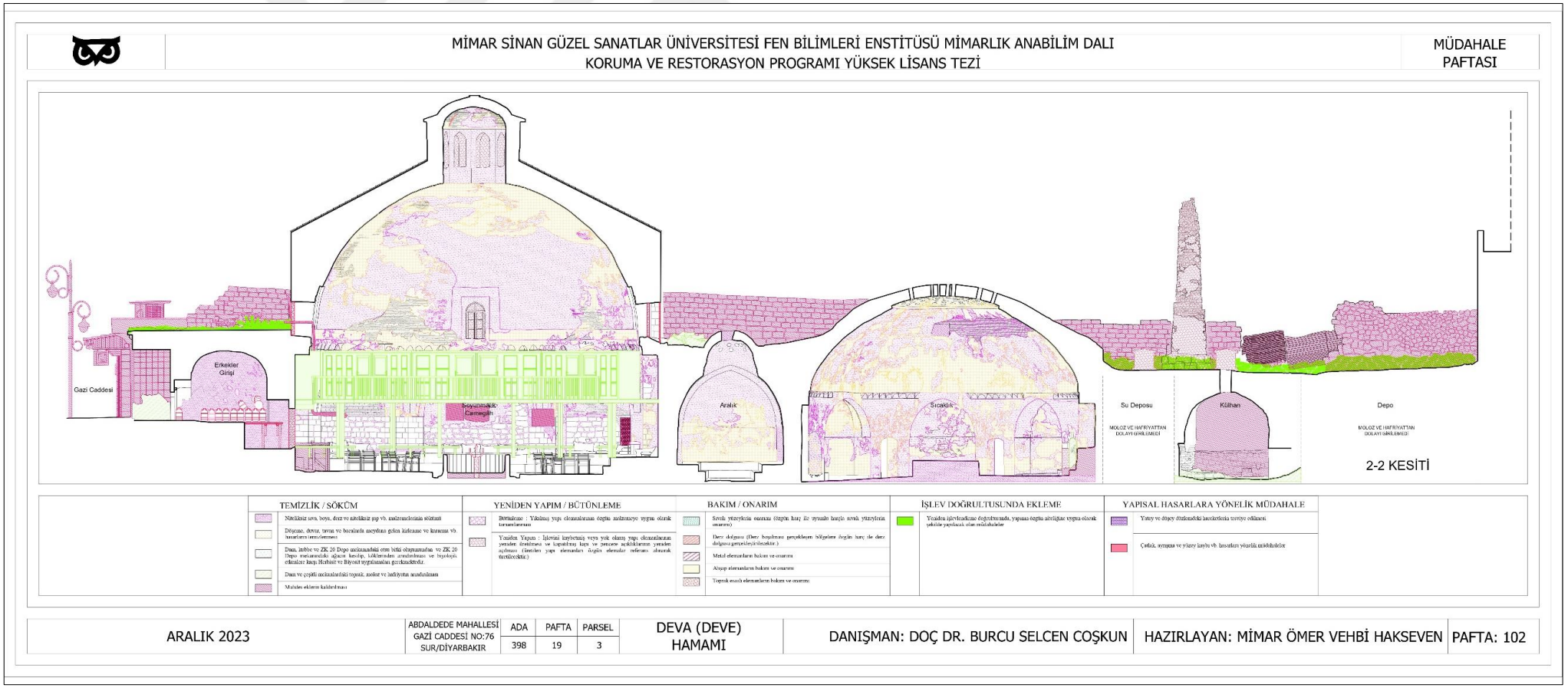
EK E 8. 4 : Kuzey Cephe Çizimi- Müdahale Paftası (Hakseven, 2023).

EK E 8. 5 : Doğu Cephe Çizimi- Müdahale Paftası (Hakseven, 2023).

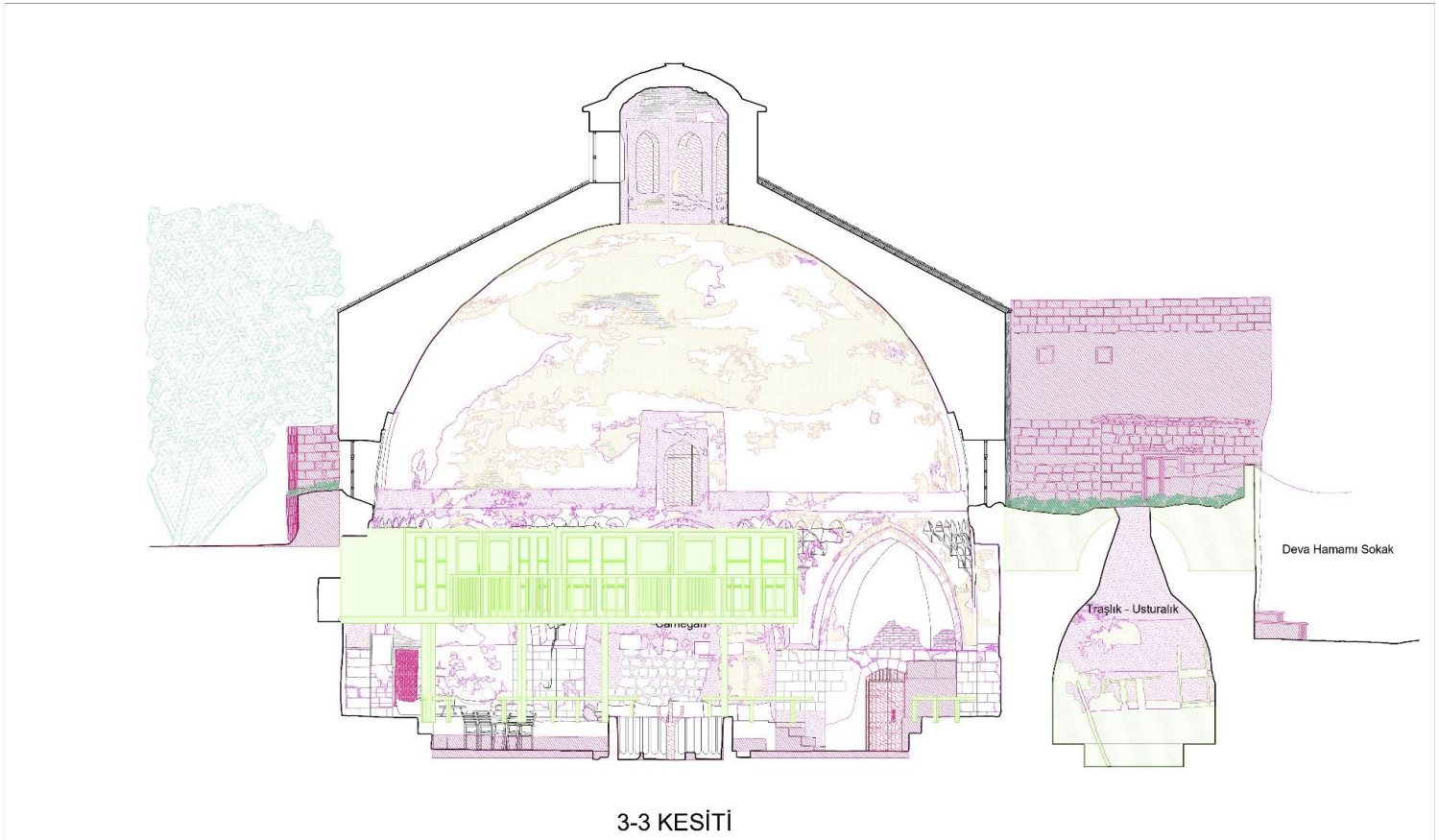
EK E 8. 6 : 1-1 Kesit Çizimi- Müdahale Paftası (Hakseven, 2023).

EK E 8. 7 : 2-2 Kesit Çizimi- Müdahale Paftası (Hakseven, 2023).

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANABİLİM DALI
KORUMA VE RESTORASYON PROGRAMI YÜKSEK LİSANS TEZİ

MÜDAHALE PAFTASI

3-3 KESİTİ

MÜDAHALE YÖNTEMLERİ

TEMİZLİK / SÖKÜM

- Niteliksiz sıva, boya, derz ve niteliksiz şap vb. malzemelerinin söklümü
- Döşeme, duvar, tavan ve bacalarda meydana gelen kirlenme ve kararma vb. hasarların temizlenmesi
- Dam, kubbe ve ZK 20 Depo mekanındaki otsu bitki oluşumundan ve ZK 20 Depo mekanındaki ağacın kesilip, köklerinden arındırılması ve biyolojik etkenlere karşı Herbisit ve Biyosit uygulamaları gerekmektedir.
- Dam ve çeşitli mekanlardaki toprak, moloz ve hafriyatın arındırılması
- Muhdes eklerin kaldırılması

YENİDEN YAPIM / BÜTÜNLEME

- Bütünleme : Yıkılmış yapı elemanlarının özgün malzemeye uygun olarak tamamlanması
- Yeniden Yapım : İşlevini kaybetmiş veya yok olmuş yapı elemanlarının yeniden üretilmesi ve kapatılmış kapı ve pencere açıklıklarının yeniden açılması (üretilen yapı elemanları özgün elemalar referans alınarak üretülecektir.)

BAKIM / ONARIM

- Sıvalı yüzeylerin onarımı (özgün harç ile uyumlu harçla sıvalı yüzeylerin onarımı)
- Derz dolgusu (Derz boşalması gerçekleşen bölgelere özgün harç ile derz dolgusu gerçekleştirilecektir.)
- Metal elemanların bakım ve onarımı
- Ahşap elemanların bakım ve onarımı
- Toprak esaslı elemanların bakım ve onarımı

İŞLEV DOĞRULTUSUNDA EKLEME

- Yeniden işlevlendirme doğrultusunda, yapının özgün niteliğine uygun olacak şekilde yapılacak olan müdahaleler

YAPISAL HASARLARA YÖNELİK MÜDAHALE

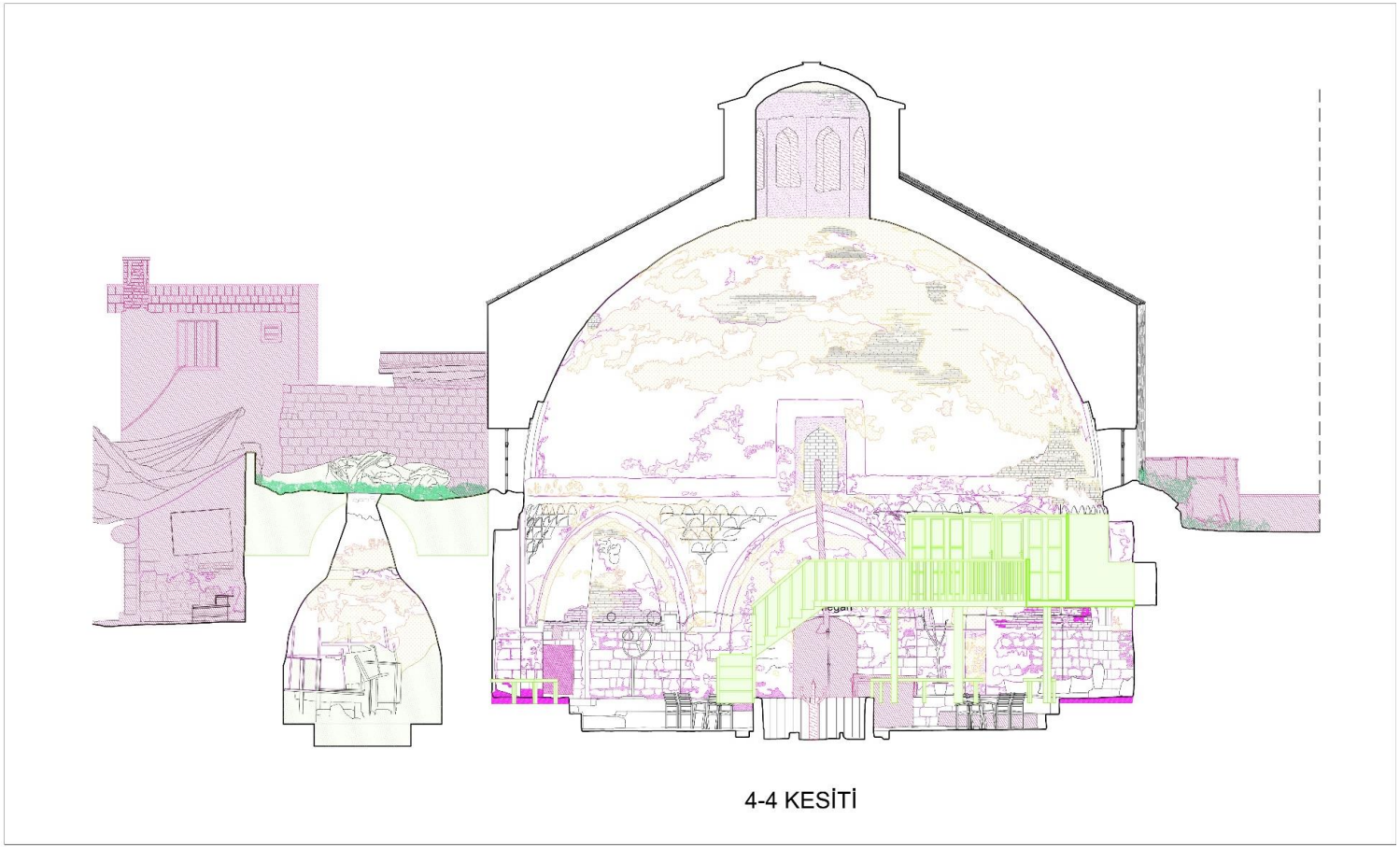
- Yatay ve düşey düzlemdeki hareketlerin tesviye edilmesi
- Çatlak, ayrışma ve yüzey kaybı vb. hasarlara yönelik müdahaleler

ARALIK 2023	ABDALDEDE MAHALLESİ GAZİ CADDESİ NO:76 SUR/DİYARBAKIR	ADA	PAFTA	PARSEL	DEVA (DEVE) HAMAMI	DANIŞMAN: DOÇ DR. BURCU SELCEN COŞKUN	HAZIRLAYAN: MİMAR ÖMER VEHBİ HAKSEVEN	PAFTA: 103
		398	19	3				

EK E 8. 8 : 3-3 Kesit Çizimi- Müdahale Paftası (Hakseven, 2023).

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANABİLİM DALI
KORUMA VE RESTORASYON PROGRAMI YÜKSEK LİSANS TEZİ

MÜDAHALE PAFTASI

MÜDAHALE YÖNTEMLERİ

TEMİZLİK / SÖKÜM

- Niteliksiz sıva, boya, derz ve niteliksiz şap vb. malzemelerinin sökümü
- Döşeme, duvar, tavan ve bacalarda meydana gelen kirlenme ve kararma vb. hasarların temizlenmesi
- Dam, kubbe ve ZK 20 Depo mekanındaki otsu bitki oluşumundan ve ZK 20 Depo mekanındaki ağacın kesilip, köklerinden arındırılması ve biyolojik etkenlere karşı Herbisit ve Biyosit uygulamaları gerekmektedir.
- Dam ve çeşitli mekanlardaki toprak, moloz ve hafriyatın arındırılması
- Muhdes eklerin kaldırılması

YENİDEN YAPIM / BÜTÜNLEME

- Bütünleme : Yıkılmış yapı elemanlarının özgün malzemeye uygun olarak tamamlanması
- Yeniden Yapım : İşlevini kaybetmiş veya yok olmuş yapı elemanlarının yeniden üretilmesi ve kapatılmış kapı ve pencere açıklıklarının yeniden açılması (üretilen yapı elemanları özgün elemalar referans alınarak üretilecektir.)

BAKIM / ONARIM

- Sıvalı yüzeylerin onarımı (özgün harç ile uyumlu harçla sıvalı yüzeylerin onarımı)
- Derz dolgusu (Derz boşalması gerçekleşen bölgelere özgün harç ile derz dolgusu gerçekleştirilecektir.)
- Metal elemanların bakım ve onarımı
- Ahşap elemanların bakım ve onarımı
- Toprak esaslı elemanların bakım ve onarımı

İŞLEV DOĞRULTUSUNDA EKLEME

- Yeniden işlevlendirme doğrultusunda, yapının özgün niteliğine uygun olacak şekilde yapılacak olan müdahaleler

YAPISAL HASARLARA YÖNELİK MÜDAHALE

- Yatay ve düşey düzlemdeki hareketlerin tesviye edilmesi
- Çatlak, ayrışma ve yüzey kaybı vb. hasarlara yönelik müdahaleler

ARALIK 2023	ABDALDEDE MAHALLESİ GAZİ CADDESİ NO:76 SUR/DİYARBAKIR	ADA	PAFTA	PARSEL	DEVA (DEVE) HAMAMI	DANIŞMAN: DOÇ DR. BURCU SELCEN COŞKUN	HAZIRLAYAN: MİMAR ÖMER VEHBİ HAKSEVEN	PAFTA: 104
		398	19	3				

EK E 8. 9 : 4-4 Kesit Çizimi- Müdahale Paftası (Hakseven, 2023).

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANABİLİM DALI
KORUMA VE RESTORASYON PROGRAMI YÜKSEK LİSANS TEZİ

MÜDAHALE PAFTASI

5-5 KESİTİ

MÜDAHALE YÖNTEMLERİ

TEMİZLİK / SÖKÜM

- Niteliksiz sıva, boya, derz ve niteliksiz şap vb. malzemelerinin söktürtü
- Döşeme, duvar, tavan ve bacalarda meydana gelen kirlenme ve kararma vb. hasarların temizlenmesi
- Dam, kubbe ve ZK 20 Depo mekanındaki otsu bitki oluşumundan ve ZK 20 Depo mekanındaki ağacın kesilip, köklerinden arındırılması ve biyolojik etkenlere karşı Herbisit ve Biyosit uygulamaları gerekmektedir.
- Dam ve çeşitli mekanlardaki toprak, moloz ve hafriyatın arındırılması
- Muhdes eklerin kaldırılması

YENİDEN YAPIM / BÜTÜNLEME

- Bütünleme : Yıkılmış yapı elemanlarının özgün malzemeye uygun olarak tamamlanması
- Yeniden Yapım : İşlevini kaybetmiş veya yok olmuş yapı elemanlarının yeniden üretilmesi ve kapatılmış kapı ve pencere açıklıklarının yeniden açılması (üretilen yapı elemanları özgün elemalar referans alınarak üretilecektir.)

BAKIM / ONARIM

- Sıvalı yüzeylerin onarımı (özgün harç ile uyumlu harçla sıvalı yüzeylerin onarımı)
- Derz dolgusu (Derz boşalması gerçekleşen bölgelere özgün harç ile derz dolgusu gerçekleştirilecektir.)
- Metal elemanların bakım ve onarımı
- Ahşap elemanların bakım ve onarımı
- Toprak esaslı elemanların bakım ve onarımı

İŞLEV DOĞRULTUSUNDA EKLEME

- Yeniden işlevlendirme doğrultusunda, yapının özgün niteliğine uygun olacak şekilde yapılacak olan müdahaleler

YAPISAL HASARLARA YÖNELİK MÜDAHALE

- Yatay ve düşey düzlemdeki hareketlerin tesviye edilmesi
- Çatlak, ayrışma ve yüzey kaybı vb. hasarlara yönelik müdahaleler

ARALIK 2023	ABDALDEDE MAHALLESİ GAZİ CADDESİ NO:76 SUR/DİYARBAKIR	ADA	PAFTA	PARSEL	DEVA (DEVE) HAMAMI	DANIŞMAN: DOÇ DR. BURCU SELCEN COŞKUN	HAZIRLAYAN: MİMAR ÖMER VEHBİ HAKSEVEN	PAFTA: 105
		398	19	3				

EK E 8. 10 : 5-5 Kesit Çizimi- Müdahale Paftası (Hakseven, 2023).

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANABİLİM DALI
KORUMA VE RESTORASYON PROGRAMI YÜKSEK LİSANS TEZİ

MÜDAHALE PAFTASI

6-6 KESİTİ

MÜDAHALE YÖNTEMLERİ

TEMİZLİK / SÖKÜM

- Niteliksiz sıva, boya, derz ve niteliksiz şap vb. malzemelerinin sökümü
- Düşeme, duvar, tavan ve bacalarda meydana gelen kirlenme ve kararma vb. hasarların temizlenmesi
- Dam, kubbe ve ZK 20 Depo mekanındaki otsu bitki oluşumundan ve ZK 20 Depo mekanındaki ağacın kesilip, köklerinden arındırılması ve biyolojik etkenlere karşı Herbisit ve Biyosit uygulamaları gerekmektedir.
- Dam ve çeşitli mekanlardaki toprak, moloz ve hafriyatın arındırılması
- Muhdes eklerin kaldırılması

YENİDEN YAPIM / BÜTÜNLEME

- Bütünleme : Yıkılmış yapı elemanlarının özgün malzemeye uygun olarak tamamlanması
- Yeniden Yapım : İşlevini kaybetmiş veya yok olmuş yapı elemanlarının yeniden üretilmesi ve kapatılmış kapı ve pencere açıklıklarının yeniden açılması (üretilen yapı elemanları özgün elemalar referans alınarak üretilecektir.)

BAKIM / ONARIM

- Sıvalı yüzeylerin onarımı (özgün harç ile uyumlu harçla sıvalı yüzeylerin onarımı)
- Derz dolgusu (Derz boşalması gerçekleşen bölgelere özgün harç ile derz dolgusu gerçekleştirilecektir.)
- Metal elemanların bakım ve onarımı
- Ahşap elemanların bakım ve onarımı
- Toprak esaslı elemanların bakım ve onarımı

İŞLEV DOĞRULTUSUNDA EKLEME

- Yeniden işlevlendirme doğrultusunda, yapının özgün niteliğine uygun olacak şekilde yapılacak olan müdahaleler

YAPISAL HASARLARA YÖNELİK MÜDAHALE

- Yatay ve düşey düzlemdeki hareketlerin tesviye edilmesi
- Çatlak, ayrışma ve yüzey kaybı vb. hasarlara yönelik müdahaleler

ARALIK 2023	ABDALDEDE MAHALLESİ GAZİ CADDESİ NO:76 SUR/DİYARBAKIR	ADA	PAFTA	PARSEL	DEVA (DEVE) HAMAMI	DANIŞMAN: DOÇ DR. BURCU SELCEN COŞKUN	HAZIRLAYAN: MİMAR ÖMER VEHBİ HAKSEVEN	PAFTA: 106
		398	19	3				

EK E 8. 11 : 6-6 Kesit Çizimi- Müdahale Paftası (Hakseven, 2023).

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MİMARLIK ANABİLİM DALI
KORUMA VE RESTORASYON PROGRAMI YÜKSEK LİSANS TEZİ

MÜDAHALE PAFTASI

7-7 KESİTİ

MÜDAHALE YÖNTEMLERİ

TEMİZLİK / SÖKÜM

- Niteliksiz sıva, boya, derz ve niteliksiz şap vb. malzemelerinin sökümü
- Döşeme, duvar, tavan ve bacalarda meydana gelen kirlenme ve kararma vb. hasarların temizlenmesi
- Dam, kubbe ve ZK 20 Depo mekanındaki otsu bitki oluşumundan ve ZK 20 Depo mekanındaki ağacın kesilip, köklerinden arındırılması ve biyolojik etkenlere karşı Herbisit ve Biyosit uygulamaları gerçekmektedir.
- Dam ve çeşitli mekanlardaki toprak, moloz ve hafriyatın arındırılması
- Muhdes eklerin kaldırılması

YENİDEN YAPIM / BÜTÜNLEME

- Bütünleme : Yıkılmış yapı elemanlarının özgün malzemeye uygun olarak tamamlanması
- Yeniden Yapım : İşlevini kaybetmiş veya yok olmuş yapı elemanlarının yeniden üretilmesi ve kapatılmış kapı ve pencere açıklıklarının yeniden açılması (üretilen yapı elemanları özgün elemalar referans alınarak üretilecektir.)

BAKIM / ONARIM

- Sıvalı yüzeylerin onarımı (özgün harç ile uyumlu harçla sıvalı yüzeylerin onarımı)
- Derz dolgusu (Derz boşalması gerçekleşen bölgelere özgün harç ile derz dolgusu gerçekleştirilecektir.)
- Metal elemanların bakım ve onarımı
- Ahşap elemanların bakım ve onarımı
- Toprak esaslı elemanların bakım ve onarımı

İŞLEV DOĞRULTUSUNDA EKLEME

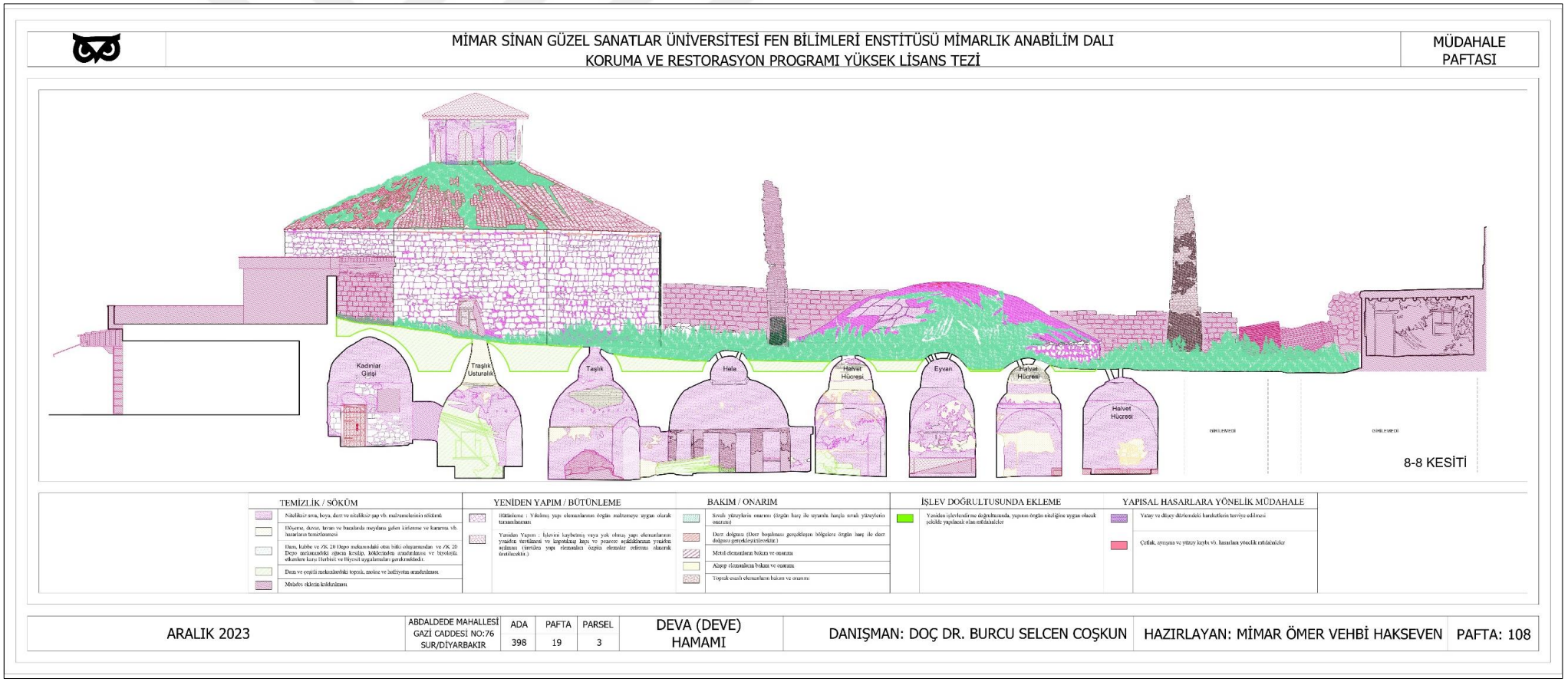
- Yeniden işlevlendirme doğrultusunda, yapının özgün niteliğine uygun olacak şekilde yapılacak olan müdahaleler

YAPISAL HASARLARA YÖNELİK MÜDAHALE

- Yatay ve düşey düzlemdeki hareketlerin tesviye edilmesi
- Çatlak, ayrışma ve yüzey kaybı vb. hasarlara yönelik müdahaleler

ARALIK 2023	ABDALDEDE MAHALLESİ GAZİ CADDESİ NO:76 SUR/DİYARBAKIR	ADA	PAFTA	PARSEL	DEVA (DEVE) HAMAMI	DANIŞMAN: DOÇ DR. BURCU SELCEN COŞKUN	HAZIRLAYAN: MİMAR ÖMER VEHBİ HAKSEVEN	PAFTA: 107
		398	19	3				

EK E 8. 12 : 7-7 Kesit Çizimi- Müdahale Paftası (Hakseven, 2023).

EK E 8. 13 : 8-8 Kesit Çizimi- Müdahale Paftası (Hakseven, 2023).